ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

West-Friese Archeologische Rapporten 87

Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven

Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen

C.P. Schrickx & D.M. Duijn

Met een bijdrage van J. Brozius

West-Friese Archeologische Rapporten 87

Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven

Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen

C.P. Schrickx & D.M. Duijn
Met een bijdrage van J. Brozius

Hoorn 2016

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 87

Titel:	Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven. Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen.
OM-nummer:	47426
Projectnummer:	372
Opdrachtgever:	Scholtens Groep
Centrumcoördinaat:	148.281 / 523.766
Auteurs:	C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) J. Brozius (freelance historicus)
Redactie:	M.H. Bartels (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Veldwerk:	C.P. Schrickx (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland) M. Kossen (veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) S. Gerritsen (senior-archeoloog, Archeologie West-Friesland) A. Aarts (archeoloog) A. Weel (medewerker Archeologie West-Friesland) E. van Paridon (vrijwilligig medewerker Archeologie West-Friesland) C. Aay (veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) K. Kiestra (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) T. van Meurs (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) P. Oudheusden (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland F. Pennekamp (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) E. Winters-Ran (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) L. de Sitter-Homans (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland) T. Perger (medewerker Archeologie West-Friesland) K. Zwaan (vrijwilliger) J. van Kouwen (stagiair Universiteit van Leiden) N. Tuinman (stagiair Universiteit van Leiden) T. Timmer (stagiair Saxion Hogeschool, Deventer) M. Schooneman (vrijwilliger) O. Ooievaar (vrijwilliger)
Determinatie keramiek:	C.P. Schrickx en D.M. Duijn
Determinatie kleipijpen:	J. van Oostveen (zelfstandig onderzoeker)
Determinatie leer:	A. Vissie-Hoogland en E. Winters-Ran (vrijwillig medewerkers Archeologie West-Friesland)
Determinatie metaal:	C.P. Schrickx en F. Postma (vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland)
Determinatie overig:	C.P. Schrickx
Determinatie botanisch:	L. de Sitter-Homans
Fotografie objecten:	F. Schinning (archeoloog, Archeologie West-Friesland) en C.P. Schrickx
Kaartmateriaal:	D.M. Duijn, C.P. Schrickx en M. Kossen
Opmaak:	D.M. Duijn

© Archeologie West-Friesland 2016

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteurs.
De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Inhoudsopgave

1. Inleiding 7

2. Historische achtergrond 11
- 2.1 Korte geschiedenis van Enkhuizen 11
- 2.2 Historische ontwikkeling plangebied 13
  - 2.2.1 De periode tot 1590 13
  - 2.2.2 Ophoging en huizenbouw 15
  - 2.2.3 Bewoningsgeschiedenis 19
  - 2.2.4 Het complex van de WIC 26
  - 2.2.5 De 19de en 20ste eeuw 33
- 2.3 Enkhuizen en de West-Indische Compagnie (John Brozius) 40
  - 2.3.1 Het plan van Usselincx 40
  - 2.3.2 De West-Indische Compagnie en de zoutvaart 41
  - 2.3.3 De West-Indische Compagnie en de slavenhandel 44
  - 2.3.4 de stand van zaken in 1629 48
  - 2.3.5 Vizier op Brazilië 50
  - 2.3.6 De kamer van Enkhuizen 53
  - 2.3.7 Het verval 56
  - 2.3.8 Memorie van 1670 57
  - 2.3.9 De doorstart 58
  - 2.3.10 Het faillissement van de Compagnie 60
  - 2.3.11 Een Enkhuizer slavenschip 61
  - 2.3.12 Het fregat Paramaribo 63
  - 2.3.13 De nalatenschap van de West-Indische Compagnie 65

3. Doel en methode van het onderzoek 67
- 3.1 Archeologisch vooronderzoek 67
- 3.2 Onderzoeksopdracht 68
- 3.3 Methode 69
- 3.4 Verstoringen 76

4. De periode tot 1590 79
- 4.1 Bodemopbouw 79
- 4.2 Stadsgracht 80
- 4.3 Afvalstort in de walkant 82
  - 4.3.1 Keramiek 83
  - 4.3.2 Metaal 88
  - 4.3.3 Leer 92
  - 4.3.4 Conclusie 93

5. Inrichting en huizenbouw vanaf 1590 95
- 5.1 Inrichting terrein 1590 *95*
  - 5.1.1 Ophoging 95
  - 5.1.2 Vondsten uit het ophogingspakket 96
  - 5.1.3 Afsteken van de erven 101

5.2 Het Waaigat 104
5.2.1 Inleiding 104
5.2.2 Perceel 1: een huis aan het Waaigat (circa 1596?) 104
5.2.3 Perceel 2: een huis aan het Waaigat (circa 1596) 106
5.2.4 Steeg achter de percelen aan het Waaigat 111
5.2.5 Conclusie Waaigat 112
5.3 Perceel 4: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595) 115
5.3.1 Funderingen 115
5.3.2 Kelder en vloer 116
5.3.3 Waterkelders 117
5.3.4 Steeg 125
5.3.5 Deelconclusie perceel 4 125
5.4 Perceel 5: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1596) 126
5.4.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis 126
5.4.2 Funderingen en kelder 135
5.4.3 Vloeren en wanden 139
5.4.4 Waterkelders 141
5.4.5 Diverse vondsten in en rond huis 144
5.4.6 Deelconclusie perceel 5 144
5.5 Perceel 6: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597) 147
5.5.1 Funderingen en een ophoging 147
5.5.2 Deelconclusie perceel 6 149
5.6 Perceel 7: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1592) 151
5.6.1 Funderingen en deuropeningen 152
5.6.2 Bedstedes 157
5.6.3 Vloeren, stookvloeren en goten 161
5.6.4 Plaatsje met waterput 170
5.6.5 Deelconclusie perceel 7 175
5.7 Perceel 8: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1615) 178
5.7.1 Funderingen 179
5.7.2 Kelder 182
5.7.3 Deelconclusie perceel 8 183
5.8 Perceel 9: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1600-1610) 187
5.8.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis 188
5.8.2 Funderingen 190
5.8.3 Kelder 192
5.8.4 Bak en waterkelder 193
5.8.5 Deelconclusie perceel 9 195
5.9 Perceel 10: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1593) 198
5.9.1 Funderingen van het huis 198
5.9.2 Binnenmuren van het huis 201
5.9.3 Vloeren, goten en bedstedes in het huis 206
5.9.4 Aanbouw 209
5.9.5 Plaatsje achter het huis 212
5.9.6 Afvalkuil 220
5.9.7 Deelconclusie perceel 10 224
5.10 Perceel 11: schuren langs de Nieuwe Haven (circa 1593) 230

5.10.1 Schuren 230
5.10.2 Overige structuren op het perceel 232
5.10.3 Deelconclusie perceel 11 239
5.11 Perceel 12: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1594) 242
5.11.1 Funderingen en trap 243
5.11.2 Vloeren, stookvloeren en goten in het huis 250
5.11.3 Werkplaats achter het huis 258
5.11.4 Aanbouw achter het huis 261
5.11.5 Steeg, putten en afvalkuilen naast en achter het huis 266
5.11.6 Deelconclusie perceel 12 291
5.12 Perceel 13: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595-1600) 298
5.12.1 Funderingen van het huis en een kelder 298
5.12.2 Het erf 302
5.12.3 Gebouw aan de noordzijde van het perceel 305
5.12.4 Een nieuw gebouw aan de noordzijde van het perceel 316
5.12.5 Deelconclusie perceel 13 319
5.13 Perceel 14 en 15: twee pakhuizen langs de Nieuwe Haven 327
5.13.1 Perceel 14: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1602) 327
5.13.2 Perceel 15: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597) 334
5.13.3 Structuren uit de 19de eeuw 336
5.13.4 Deelconclusie perceel 14 en perceel 15 338
5.14 Perceel 17: een werkplaats aan de Paktuinen (circa 1615) 344
5.14.1 Ophoging voorafgaand aan bouw houten loods 344
5.14.2 Een houten loods 345
5.14.3 Het erf 347
5.14.4 Deelconclusie perceel 17 353
5.15 Perceel 18: een perceel aan de Paktuinen 356
5.15.1 Gebouw 356
5.15.2 Het erf 357
5.15.3 Deelconclusie perceel 18 359
5.16 Perceel 19: een perceel aan de Paktuinen 363
5.16.1 Het erf 363
5.16.2 Deelconclusie perceel 19 368
5.17 Perceel 20: een huis aan de Paktuinen (circa 1601) 372
5.17.1 Funderingen 372
5.17.2 Het erf 374
5.17.3 Deelconclusie perceel 20 374

6. Het kantoor van de WIC 377
6.1 Funderingen 377
6.2 Binnenplaats 379
6.3 Deelconclusie 381

7. Vondstmateriaal 383
7.1 Aslaag (1610-1625/30) op perceel 18 en 19 383
7.1.1 Keramiek 383
7.1.2 Bouwkeramiek 415

7.1.3 Tabakspijpen (Jan van Oostveen) 416
7.1.4 Glas 417
7.1.5 Metaal 419
7.1.6 Leer 422
7.1.7 Hout 427
7.1.8 Divers 428
7.1.9 Conclusie 428
7.2 Tonput S202 (1600-1620) op perceel 12 430
7.2.1 Keramiek 430
7.2.2 Glas 432
7.2.3 Metaal 432
7.2.4 Hout 432
7.2.5 Overig 434
7.2.6 Conclusie 434
7.3 Waterput S200 (1760-1790) op perceel 12 435
7.3.1 Keramiek 435
7.3.2 Tabakspijpen 436
7.3.3 Bouwkeramiek 437
7.3.4 Glas 437
7.3.5 Metaal 437
7.3.6 Hout en leer 438
7.3.7 Overig 439
7.3.8 Conclusie 439
7.4 Losse vondsten 441
7.4.1 Keramiek 441
7.4.2 Metaal 442

8. Houten elementen 449
8.1 Hergebruikt scheepshout 449
8.2 Houten tonnen, kuipen en emmers 467

9. Synthese 485
9.1 Inleiding 485
9.2 Ontwikkeling van het gebied 486
9.2.1 De periode vóór 1590 486
9.2.2 Bouwrijp maken van het terrein in 1590 487
9.2.3 Omstreeks 1595 487
9.2.4 Omstreeks 1600 489
9.2.5 Omstreeks 1615 490
9.2.6 Omstreeks 1650 491
9.2.7 Omstreeks 1700 492
9.2.8 De kadastrale kaart van 1823 492
9.3 Onderzoeksthema's 486
9.3.1 Funderingswijzen 494
9.3.2 Houtgebruik 495
9.3.3 Ambacht 497
9.3.4 Keramiek uit de Gouden Eeuw 497

10. Beantwoording onderzoeksvragen 502

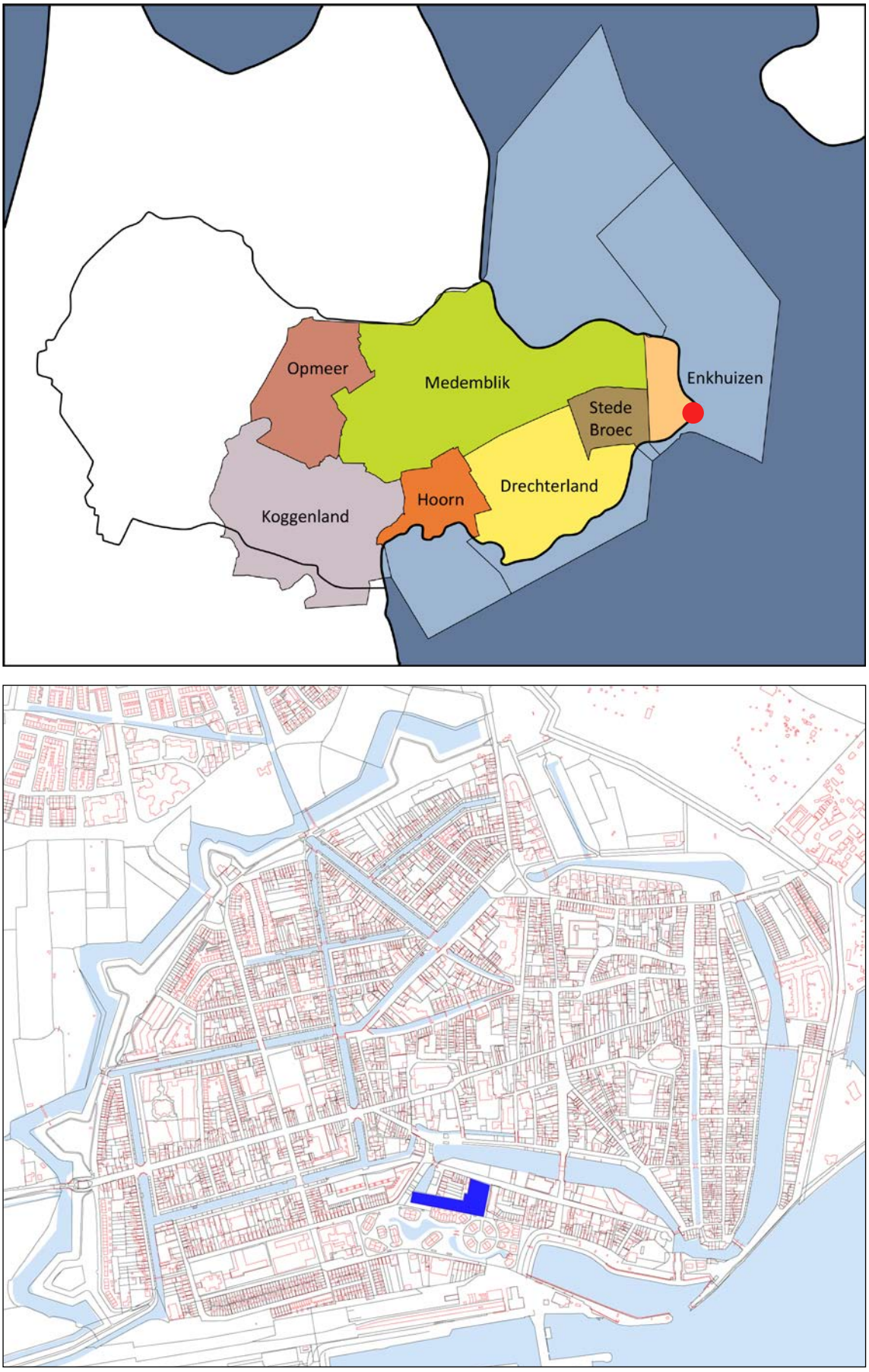
11. Publiciteit 509

12. Literatuur 512

Catalogus keramiek
Aslaag op perceel 18 en 19 517
Tonput S202 585
Waterput S200 588

Bijlagen
Bijlage 1 Perceel 16-18 WIC-kantoor
Bijlage 2 Fasekaart 1595
Bijlage 3 Fasekaart 1600
Bijlage 4 Fasekaart 1615
Bijlage 5 Fasekaart 1650
Bijlage 6 Fasekaart 1700
Bijlage 7 Fasekaart 1823
Bijlage 8 Profielen 1 t/m 5
Bijlage 9 Profielen 6 en 7
Bijlage 10 Tekeningen scheepshout
Bijlage 11 Tekeningen scheepshout
Bijlage 12 Tekeningen scheepshout

Bijlagen digitaal (www.archeologiewestfriesland.nl)
Bijlage 13 Determinatielijst keramiek
Bijlage 14 Determinatielijst bouwkeramiek
Bijlage 15 Determinatielijst glas
Bijlage 16 Determinatielijst metaal
Bijlage 17 Determinatielijst leer
Bijlage 18 Determinatielijst been
Bijlage 19 Determinatielijst natuursteen
Bijlage 20 Determinatielijst hout
Bijlage 21 Determinatielijst schelp
Bijlage 22 Determinatielijst bot
Bijlage 23 Determinatielijst overige
Bijlage 24 Rapportage dendrochronologisch onderzoek (S. van Daalen)
Bijlage 25 Rapportage kleipijpen (J. van Oostveen)
Bijlage 26 Rapportage botanisch onderzoek (L. de Sitter-Homans)
Bijlage 27 Allesporenkaart 1:100

Afb. 1.1 De ligging van het plangebied binnen West-Friesland (boven, rode stip) en binnen het centrum van Enkhuizen (onder, blauwe vlak).

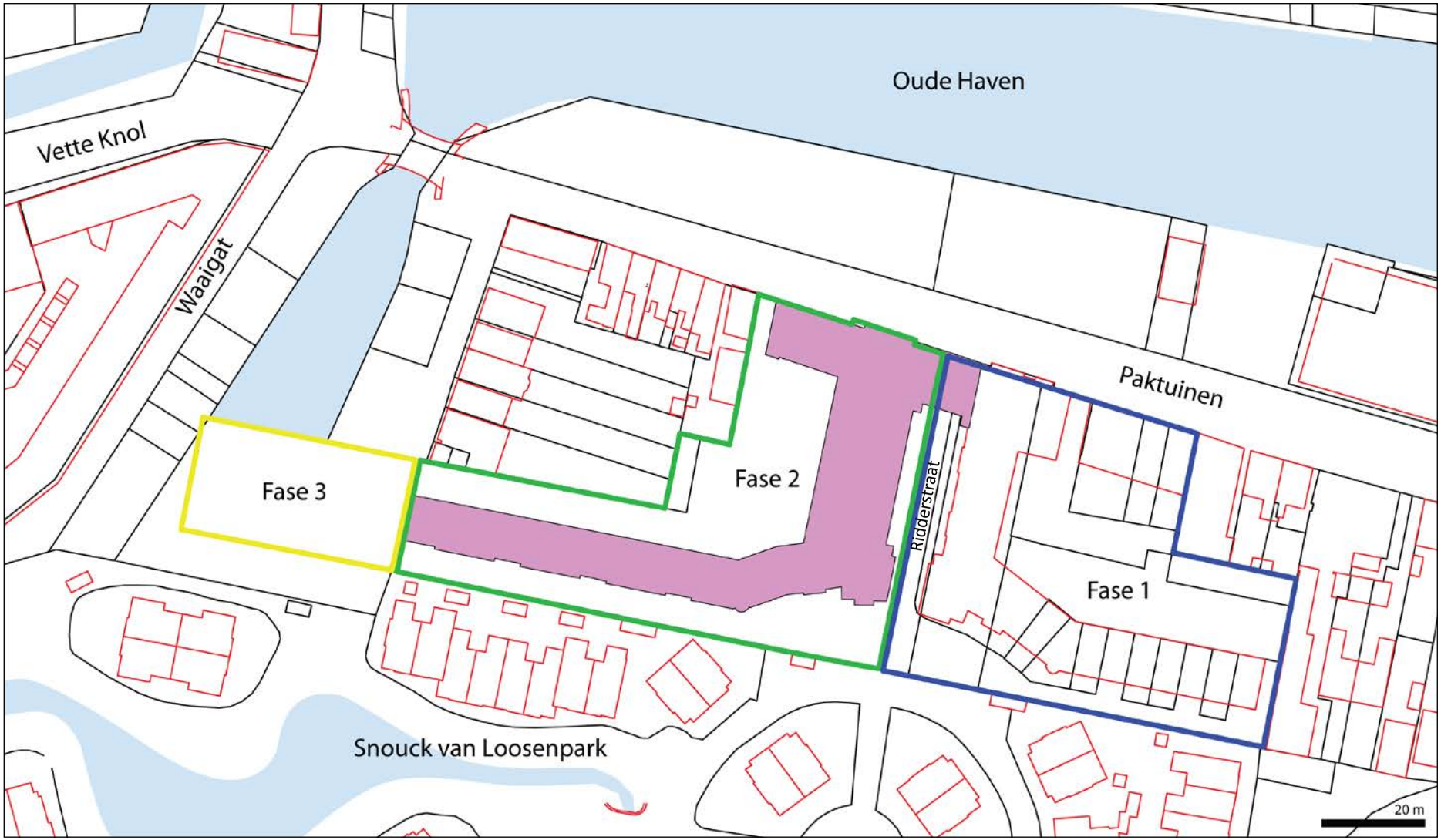
1 Inleiding

Van 10 juli tot en met 30 augustus 2013 (37 dagen) is in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een opgraving uitgevoerd binnen het plangebied Paktuinen Kwartier Fase 2 in het centrum van Enkhuizen (afb. 1.1). De eindverantwoordelijkheid was in handen van senior KNA-archeoloog drs. Michiel Bartels. De projectleider tijdens het veldwerk was KNA-archeoloog drs. Christiaan Schrickx. De andere leden van het vaste veldteam waren KNA-archeoloog drs. Dieuwertje Duijn en KNA-archeoloog drs. Marlijn Kossen (als veldtechnicus). Daarnaast behoorden gedurende een deel van het project tot het veldteam: senior-KNA-archeoloog drs. Sander Gerritsen, KNA-archeoloog drs. Anneke Aarts en veldmedewerker Aad Weel (metaaldetectie). Zij werden ondersteund door een aantal stagiairs: Niels Tuinman (Universiteit van Leiden), Jasper van Kouwen (Universiteit van Leiden), Tessa Timmer (Saxion) en Etienne van Paridon. Tevens hebben diverse vrijwilligers een bijdrage bij het veldwerk geleverd: Kees Zwaan, Theo van Meurs, Frank Pennekamp, Peter Oudheusden, Kees Kiestra, Timo Perger, Lies de Sitter, Els Winters, Owen Ooievaar en Manon Schooneman. Veldtechnicus Cees Aay heeft het zagen van de dendrochronologische monsters verzorgd. Tot slot is het graafwerk uitgevoerd door Wim Buis en Dirk Ruiter van Loon- & Aannemersbedrijf Fa W. Zwaan en Zn. uit Wijdenes.

De uitwerking van het onderzoek is verricht door Christiaan Schrickx en Dieuwertje Duijn. Bij het historisch onderzoek heeft John Brozius een bijdrage geleverd.
De verwerking van de grote hoeveelheid vondstmateriaal was niet mogelijk zonder de inzet van diverse stagiairs en vrijwilligers. Het bepalen van het EVE van de keramiek van een groot vondstcomplex is gedaan door stagiairs Amy van Saane en Jette van der Veen. Het puzzelen en plakken van de keramiek hebben vrijwilligers Kees Kiestra, Peter Oudheusden, Bert Balk, Leo van den Thillart en Dolf van Doorm op zich genomen. De leervondsten zijn geconserveerd en beschreven door Ans Vissie en Els Winters. De metalen voorwerpen zijn deels geconserveerd door Aad Weel en Etienne van Paridon. De takabspijpen zijn gedetermineerd door Jan van Oostveen. Het botanisch onderzoek is verricht door Lies de Sitter. De fotografie van de objecten tot slot is verzorgd door Fleur Schinning.

Een aantal onderdelen van de uitwerking zijn uitbesteed. De dendrochronologische monsters zijn onderzocht door Van Daalen Dendrochronologie en Dendro Research. De houten voorwerpen en een deel van de metalen voorwerpen zijn geconserveerd door Ton van der Horst (Archeo-Nautic). Twee objecten (gevlochten mand en teerstok/kanonwisser) zijn in opdracht van het Provinciaal Depot Noord-Holland geconserveerd door Restaura. Drie bijzondere borden van keramiek zijn tot slot gerestaureerd door Erik Kieft.

De aanleiding voor het onderzoek vormde de bouw van 41 huurwoningen en dertien koopwoningen binnen Paktuinen Kwartier Fase 2. De oppervlakte van het volledige plangebied bedraagt 3750 m2, waarvan 1830 m2 wordt bebouwd. Inmiddels is bij het schrijven van dit rapport de bebouwing gerealiseerd.
Het plangebied Paktuinen Kwartier Fase 2 maakt deel uit van het project Paktuinen Kwartier, gelegen tussen de Paktuinen, het Snouck van Loosenpark, de Spoorstraat en het Waaigat, en wordt gefaseerd uitgevoerd (afb. 1.2). Het gebied is opgedeeld in drie fasen:
- Fase 1: ten oosten van de Ridderstraat
- Fase 2: tussen de Ridderstraat en het Waaigat

Afb. 1.2 Fase 1, 2 en 3 binnen het plangebied Paktuinen Kwartier. Binnen fase 2 in paars/roze de contour van de nieuwbouw.

- Fase 3: ter plaatse van het Waaigat
Dit rapport handelt uitsluitend over Paktuinen Kwartier Fase 2.

Voor Paktuinen Kwartier Fase 2 en 3 is in 2013 in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een aanvullend archeologisch bureauonderzoek geschreven.[1] Hierin is op basis van historische gegevens, historisch kaartmateriaal en bekende verstoringen een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied opgesteld. In de verwachting is een onderscheid gemaakt in vijf thema's: (1) stadsmuur en verdedigingstoren, (2) gedempte verdedigingsgracht, (3) ophogingslaag 1590/1591, (4) woonhuizen en erven en (5) kantoor en pakhuis van de WIC. Dit document heeft inhoudelijk een sturende rol bij het verdere onderzoek gespeeld.
Op basis hiervan is door Archeologie West-Friesland een Programma van Eisen (PvE) met bijbehorend werkputtenplan opgesteld. In het PvE zijn de eisen geformuleerd waaraan de opgraving en de rapportage moeten voldoen. Tevens zijn per thema vraagstellingen geformuleerd waarop in dit rapport antwoord dient te worden geven.

Afb. 1.3 De sporen in werkput 11 worden blootgelegd.

In dit rapport worden de resultaten van de opgraving Paktuinen Kwartier Fase 2 (OM-nr 47426, project 372) weergegeven. De rapportage bestaat uit drie delen. In het eerste deel worden de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe omgeving uiteengezet. Hierbij zijn zoveel mogelijk beschikbare primaire en secundaire historische bronnen gebruikt. Speciale aandacht gaat uit naar de WIC. In het tweede deel worden per perceel de aangetroffen sporen en vondsten geanalyseerd. In het derde deel worden enkele vondstcomplexen apart besproken. Tevens is een catalogus van de keramiek uit deze vondstcomplexen toegevoegd. Achterin het rapport zijn als bijlagen de determinatielijsten opgenomen.

1 Duijn 2013.

De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) versie 3.3, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn versie 2013.

Woord van dank

De weg naar de totstandkoming van de tweede fase van de nieuwbouw en het voorafgaand archeologisch onderzoek aan de Paktuinen was lang en complex. Dit werd mede veroorzaakt door de economische crisis die in 2008 Nederland trof. Door de grote inspanningen van overheid, eigenaren en ontwikkelaars is het toch gelukt het project te realiseren. Daarom gaat dank uit naar Jan Slagter, Jacco Eenkoorn en Frank Weghaus, ambtenaren van de Gemeente Enkhuizen. Hendrik Boland, Gerrit Wijnne en Klaas Kok als wethouders archeologie van de Gemeente Enkhuizen zorgden dat erfgoed op de agenda bleef staan. De Vereniging Oud Enkhuizen in de persoon van Klaas Koeman bleef het project met volle interesse volgen en zorgde voor draagvlak in de Enkhuizer gemeenschap. Architect Arné Peeters communiceerde helder over alle bouwtechnische zaken en de verwerking van het erfgoed in het project. De communicatie verliep vlot dankzij Jade Koster (Gemeente Enkhuizen) en Tineke de Blank (Scholtens Projecten). De belangen van de bewoners werden behartigd door Freek Jans. Gerard Bergenhenegouwen zorgde namens Welwonen voor een voortvarende gang van zaken. Dankzij de nauwe betrokkenheid van John Noordeloos, projectleider bij Scholtens Projecten en Guido Scholtens, directeur van de Scholtens Groep, kreeg het erfgoed en de archeologie van dit bijzondere en omvangrijke deel van de ‘vermaarde koopmansstad Enkhuizen’, de plek die het verdiende.

Michiel Bartels

2 Historische achtergrond

2.1 Korte geschiedenis van Enkhuizen

Enkhuizen ligt in het oosten van West-Friesland, aan het einde van de oost-west georiënteerde bewoningsas die door het midden van Drechterland loopt: de Streekweg. De aan deze weg gelegen dorpen bevonden zich oorspronkelijk noordelijker langs een oudere bewoningsas (de Kadijk). Deze as met de aanliggende dorpen is onder invloed van de vorderende veenontginningen verplaatst naar de locatie van de huidige Streekweg.[2] In eerste instantie werd gedacht dat deze verplaatsing in de 13de eeuw had plaatsgevonden, maar archeologische vondsten uit Enkhuizen wijzen uit dat al in de 12de eeuw bewoning langs de Streekweg aanwezig was.

De stad Enkhuizen is ontstaan uit een samensmelting van twee dorpen: Enkhuizen en Gommerskarspel. De kern van Gommerskarspel lag waarschijnlijk bij de huidige Westerkerk; de locatie van het oude Enkhuizen moet gezocht worden in het huidige IJsselmeer. Het verdronken vissersdorp is in het verleden vaak gesitueerd ten zuidoosten van de huidige stad.[3] Meer waarschijnlijk is echter dat het dorp ook langs de Streekweg lag, die oorspronkelijk verder naar het oosten door zal hebben gelopen.
Door de aanleg van de Westfriese Omringdijk over het tracé van de Breedstraat in de 13de eeuw kwam het oude Enkhuizen buitendijks te liggen. Ten gevolge van de stijgende zeespiegel en het afslaan van dit buitendijkse land is het dorp door zijn inwoners geleidelijk verplaatst naar het gebied binnen de Omringdijk. Als gevolg van deze verplaatsing kwam Enkhuizen tegen Gommerskarspel aan te liggen. In 1356 kregen beide dorpen stadsrechten en werden zij door graaf Willem V onder de naam Enkhuizen officieel samengevoegd tot een juridische eenheid. In de tweede helft van de 14de eeuw kreeg Enkhuizen steeds meer een stedelijk karakter door de aanleg van havens en het oprichten van poorten en verdedigingswerken. Tevens vond de bouw van de eerste publieke gebouwen plaats, waaronder een stadhuis, gasthuis en waag.[4]

Pas na de St. Elizabethvloed van 1421 werd het buitendijks gelegen Enkhuizen definitief opgegeven. Op dat moment was waarschijnlijk alleen de kerk hier nog aanwezig. Deze werd afgebroken en vanaf 1423 begonnen de Enkhuizenaren met de bouw van de huidige Zuiderkerk, gewijd aan St. Pancratius.[5] Iets later werd de Westerkerk, gewijd aan St. Gummarus, door de parochianen van Gommerskarspel vergroot. In de 15de eeuw werden vier kloosters in Enkhuizen opgericht, namelijk drie vrouwenkloosters bij de Westerkerk en een mannenklooster bij de Zuiderkerk. Onder druk van de gespannen politieke situatie door de Hoekse en Kabeljauwse twisten begon men in 1489 de hele stad met wallen te omgeven. De Westerkerk en omliggende kloosters kwamen hierbij binnen de stadsomwalling te liggen.[6]

Onder invloed van de groeiende haringvisserij en handel steeg het bevolkingsaantal van Enkhuizen en verdichtte de bewoning in de 16de eeuw. De dichte bebouwing van houten huizen met rieten daken bracht echter het risico van grote stadsbranden met zich mee. Diverse voorschriften (keuren) van het stadsbestuur dwongen de inwoners van Enkhuizen om hun

2 Besteman 1990, 111-112.
3 Bijvoorbeeld Willemsen 1988, 25; Jelgersma 1979; Bruin 1997.
4 Willemsen 1988, 25-26.
5 Jelgersma 1979, 20-22.
6 De Vries 1987, 10.

huizen in baksteen te bouwen.[7] Hierdoor veranderde de middeleeuwse houten stad in de 16de eeuw in een stad van steen.[8] Tevens werd de Oude Haven aan de zuidzijde van de stad uitgegraven. Deze haven werd beschermd door de in 1540 gebouwde Drommedaris. De kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 geeft een goed beeld van Enkhuizen in die tijd (afb. 2.1). In 1560 werd het havenareaal van de stad opnieuw vergroot door de aanleg van de Vissers- en Oosterhaven.[9]

Afb. 2.1 Enkhuizen op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560.

Tussen 1590 en 1607 vond een grootschalige stadsuitbreiding plaats aan de west- en noordzijde van Enkhuizen (afb. 2.2). De stadsmuren en torens werden vervangen door moderne verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden tussen 1593 en 1618 nieuwe havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven.[10]

Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 21.000 mensen binnen de vest. De bloei was in de eerste plaats te danken aan

7 Bijvoorbeeld: WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 95 (15 sep. 1590): ‘’*datmen by publicatie zullen verbieden dat nijemant van nu voortan hem vervordere eenige huijsen te timmeren met houten wanden ofte gevels dan alleen met steenen wande ende gevels’*.
8 Willemsen 1988, 27.
9 De Vries 1987, 12.
10 De Vries 1987, 13.

Afb. 2.2 Enkhuizen op de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666.

de haringvisserij. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kust- en Straatvaart (handel op Frankrijk en landen langs de Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC. Rond het midden van de 17de eeuw was de bloeiperiode voorbij en vond op zowel economisch als demografisch gebied verval plaats. De belangrijkste oorzaak hiervan waren de problemen binnen de haringindustrie. Veel andere industrieën in de stad, bijvoorbeeld de kuiperijen, touwslagerijen en zoutziederijen, waren in meer of mindere mate afhankelijk van de haringvisserij en zij werden meegezogen in de neerwaartse spiraal waarin de visserij zich bevond. Hiernaast verslechterde de positie van Enkhuizen als handelsstad, onder andere door stijgende concurrentie van Amsterdam en het buitenland. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een bijna landelijk karakter kreeg.[11]

2.2 Historische ontwikkeling plangebied

2.2.1 De periode tot 1590

Het gebied rond de Paktuinen is pas in de 16de eeuw onderdeel geworden van de stad Enkhuizen. In 1542 begon men met het uitgraven van de Oude Haven ten zuiden van de stad.[12] Door de aanleg van de haven verschoof de grens van de stad en daarom moesten ten zuiden van de haven nieuwe verdedigingswerken worden gemaakt. Na 1546 is een bakstenen verdedigingsmuur

11 Willemsen 1988, 157-161.
12 Brandt 1666, 67.

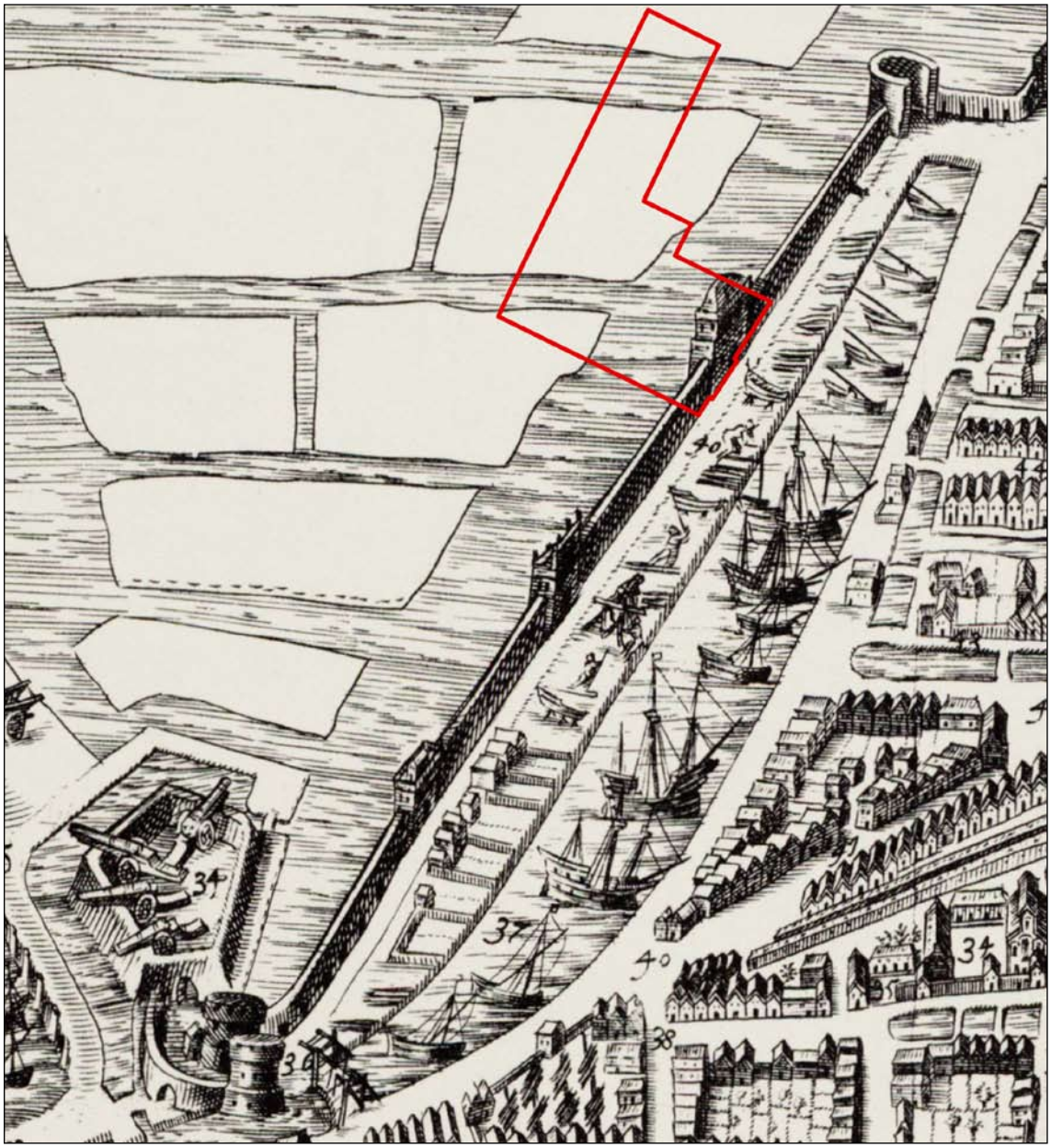
gebouwd tussen de Drommedaris en Prinsenstraat.[13] Deze muur lag waarschijnlijk langs of onder de huidige Paktuinen. Langs de muur bouwde men drie rechthoekige torens en op de hoek richting de Prinsenstraat lag een rondeel (de Pieter Groes toren). Ten zuiden van de stadsmuur lag een brede verdedigingsgracht. Op de kaart van Jacob van Deventer is de situatie rond 1560 afgebeeld (afb. 2.3). De stadsmuur met torens en de verdedigingsgracht zijn duidelijk zichtbaar. Langs de stadsmuur is een straat weergegeven (witte streep met stippen). Deze straat ligt waarschijnlijk op dezelfde locatie als de huidige Paktuinen. Op de strook grond tussen de stadsmuur en de Oude Haven staan enkele gebouwen, maar de kaart is niet gedetailleerd genoeg om iets over de aard van deze bebouwing te kunnen zeggen.

Afb. 2.3 Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560. De zwarte contour geeft bij benadering de ligging van het plangebied weer.

De situatie is meer gedetailleerd ingetekend op de kaart van Wagenaar uit 1577 (afb. 2.4). Op de strook grond tussen de haven en stadsmuur zijn scheepswerven afgebeeld. Ook uit historische bronnen blijkt dat hier schepen werden gebouwd.[14] Naast de scheepswerven zijn op de kaart gebouwen met omheinde erven getekend en stapels hout. De stapels hout stellen waarschijnlijk houttuinen voor, oftewel opslagplaatsen van hout. De functie van de gebouwen met omheinde erven is niet zeker, maar wellicht gaat het om haringpakkerijen: werkplaatsen waar haring werd verpakt in tonnen. Dat hier mogelijk reeds vóór 1590 haringpakkerijen waren gevestigd, blijkt wellicht uit een passage uit de kroniek van Brandt uit 1666 bij het jaar 1590. Hij vermeldt dat voorafgaand aan het graven van de Nieuwe Haven een gat werd gemaakt in de stadsmuur langs de huidige Paktuinen, naast een haringpakkerij: *"In den aenvangk van 't delven is er bij westen de haeringpakkerij van wijlen P. Jansz. Swaeroog een gat door de stadts muur gebroken en een kleine brugge over de gracht geleit. Dit wierdt het Waterpoortken geheten: daer sedert de straete haeren naem van behielt."*[15] De laatst genoemde straat is de huidige Spoorstraat, voorheen Het Waterpoortje geheten. Haringpakkerijen werden ook wel paktuinen genoemd.[16] Het is dus goed mogelijk dat de straatnaam Paktuinen van deze 16de-eeuwse haringpakkerijen is afgeleid.[17]

13 Brandt 1666, 70.
14 Brandt 1666, 67.
15 Brandt 1666, 189. Het is onduidelijk of Brandt hier een haringpakkerij in 1590 bedoelt of om de locatie aan te geven een haringpakkerij in zijn eigen tijd (1666). Pieter Jansz. Swaeroogh is in 1631 overleden (1544-1631).
16 Online Middelnederlands Woordenboek.
17 In de trouwboeken van Enkhuizen komt de naam Paktuinen voor het eerst voor in 1577 bij het huwelijk van Jan Hendrickz en Jannicken Jochems.

Afb. 2.4 Uitsnede uit de kaart van Wagenaar uit 1577. De rode contour geeft bij benadering de ligging van het plangebied weer.

2.2.2 Ophoging en huizenbouw

In 1590 begon de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen: rond de middeleeuwse stadskern werd van zuidwest naar noordoost een nieuwe, brede schil gelegd. In dit nieuwe stadsdeel was ruimte voor nieuwe woonhuizen, havens en industrieën, waar door de grote economische bloei van Enkhuizen veel behoefte aan was. Ten zuiden van en parallel aan de Oude Haven werd, waarschijnlijk tussen mei en oktober 1590, de Nieuwe Haven uitgegraven.[18] De Oude Haven bestaat tot op de dag van vandaag, maar de Nieuwe Haven is aan het einde van de 19de

18 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 62 (13 mei 1590): 'datmen tasteck van(de) haven sullen laten blijven als tselve affgesteken is'.
WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 96 (8 okt. 1590): ''worden burgem(eeste)r(e)n geauctoriseert om palen te laten slaen opte nieuwe gemaecte haven tot verpachtinge van(de) erfven aldaer mits dat de binnenwateren zullen blijven'.
Tevens: 'datmen de caije van(de) haven die nu buijten de kete poorte gemaect zal worden zullen maken derdehalff voet [=2½ voet] boven een dagelijcx water en(de) voorts een weinich opdragen(de) ofte ruggen(de) nae eijsch v(ande) werck'.

eeuw grotendeels gedempt. Alleen de oostzijde van de haven is blijven bestaan en heet nu de Buitenhaven. Op het gedempte gedeelte van de Nieuwe Haven verrees eind 19de eeuw het Snouck van Loosenpark.

Eind 1590 (resolutie 3 november) is de verdedigingsgracht langs de stadsmuur op de locatie van de Paktuinen gedempt.[19] In maart 1591 werd besloten tot het maken van straten aan weerszijden van de Nieuwe Haven.[20]

In november 1590 is voor het eerst sprake van erven aan de Nieuwe Haven: de kortste erven zouden 90 voet lang (=29,3 meter) worden.[21] In februari 1591 worden erven van 24 voet breedte genoemd, maar het is onzeker waar deze werden uitgezet.[22] De erven (waarschijnlijk het hele gebied ten zuiden van het Handvastwater) werden vanaf december 1591 verhuurd en verkocht.[23]

De erven ten zuiden van de Nieuwe Haven werden bestemd voor scheepswerven en zijn vanaf januari 1592 verkocht.[24] Het Waaigat, de verbinding tussen de Oude en Nieuwe Haven, is gemaakt in 1592. In april 1592 werd verder gegaan met het maken van stegen, straten en bruggen in het nieuwe stadsdeel.[25]

Vanaf december 1591 komen in de transport- en hypotheekakten van Enkhuizen transacties van erven aan de noordzijde van de Nieuwe Haven voor. Helaas is het vooralsnog niet mogelijk eigenaren aan specifieke percelen te koppelen. Dat komt doordat de boeken vanaf 1599 ontbreken en pas weer aanvangen in 1657, waardoor een koppeling aan latere gegevens (bijvoorbeeld belastingkohieren) niet mogelijk is.

Aan de Paktuinen werden in deze jaren nog geen erven door de stad uitgegeven. In januari 1595 verzochten eigenaren van erven aan de Nieuwe Haven of zij de grond achter hun erven mochten kopen.[26] De stad wees dit verzoek af. Vervolgens besloot het stadsbestuur in juni 1596 tot de afbraak van de oude stadsmuur.[27] In een akte uit dat jaar is sprake van het

19 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 101 (30 okt. 1590): ‘datmen de stede gracht strecken(de) van willigenburch tot pieter groes toren sullen dammen en(de) tot een strate maken en(de) datmen de caije responderen(de) opte haven ten minsten breet maken zal tsestich voeten’.

20 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 129 (9 mrt 1591): ‘datmen de strate an weder zijde van(de) haven buijten de kete poorte sullen maken volgen(de) de hoechte van(de) sluijthouten en(de) al rijsen(de) naede huijsen op 20 voeten rijsen 7 voeten boven een dagelijcx water en(de) de drempel van(de) huijsen noch daer boven dan datmen eerst uuijt eender hant sullen de strate laten hoogen mit sant en(de) dat deur goede mannen bij mijns heeren daer toe t’ordonneren, alles tot coste van(de) cooperen vande selven erfven’.

21 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 103 (17 nov. 1590): ‘datmen de langhte van(de) erfven opte nieuwe haven sullen affsteken en(de) verpachten de cortste van 90 voeten en(de) daeraen volgen(de) naer eijschen’.

22 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 174 (12 jan. 1591): ‘datmen de erfven sullen affsteken op 24 voeten wijt’.

23 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 174 (2 dec. 1591): ‘datmen die erfven sullen verpachten als die alsnu affgesteken zijn en(de) noch bij burgerm(eeste)r(e)n affgesteken sullen worden’ en ‘is geresolveert datmen terstont billietten sullen affgeven en(de) anslaen datmen opten XIIe deser maent de stede erfven inde vergrootinge besuijden de gouwe gelegen sullen vercopen ofte verpachten’.

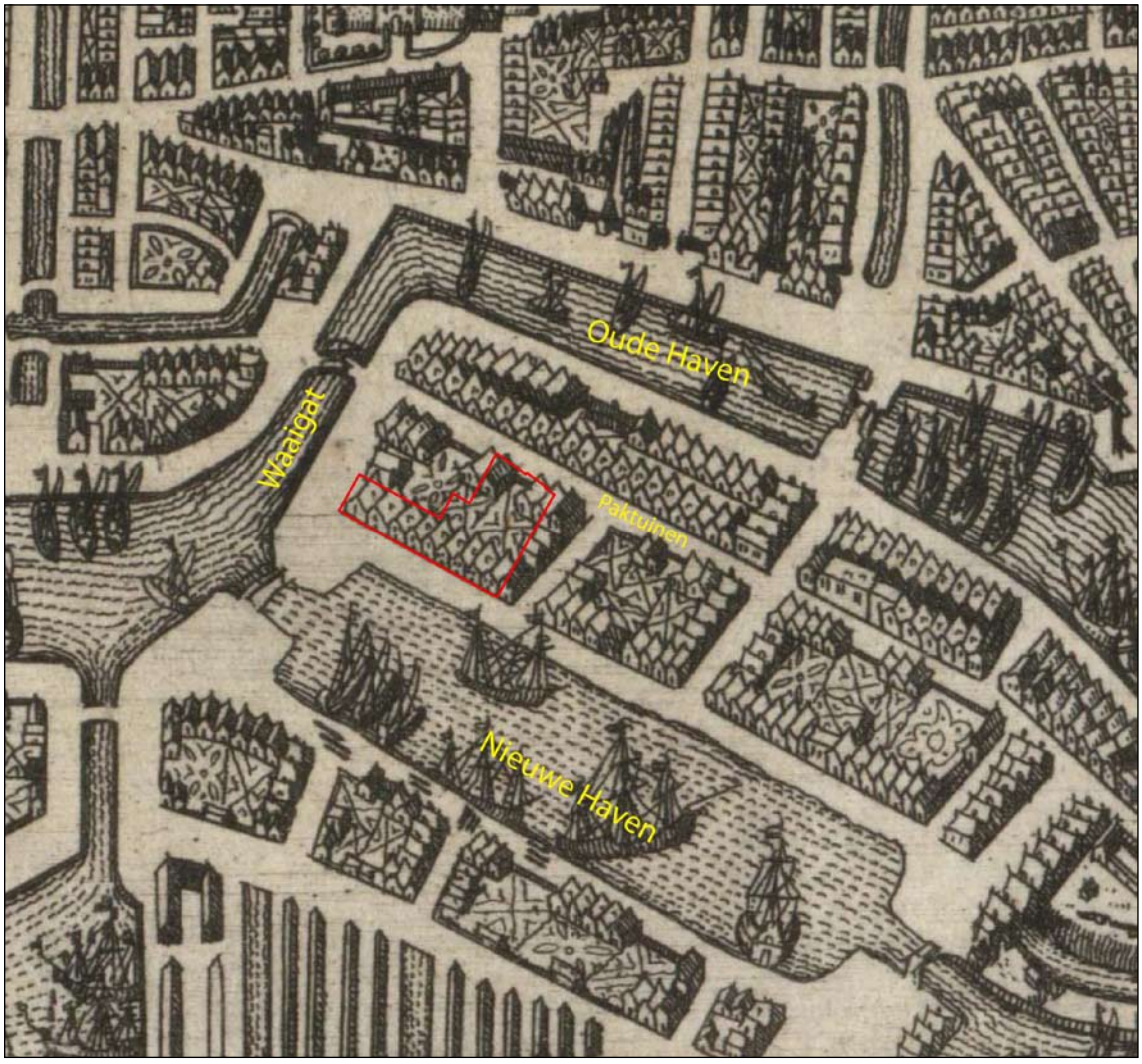
24 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 175 (12 dec. 1591): ‘datmen de suijtzijde van(de) nieuwe haven an(de) ketecant sullen onterieft laten leggen tot timmerwerven’.
WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 186 (28 jan. 1592): ‘datmen de erfven opgehouden en(de) liggende ande nieuwe haven buijten de kete poorte sullen vercoopen tot timmerwerfven alleene en9de) dat int openbaer’.

25 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 198 (15 apr. 1592): ‘datmen voer dit loopende jaer sullen surtheren mit het maken van(de) ongemaeckte wallen en(de) datmen precederen sullen tot het maken van(de) stegen, straten en(de) bruggen inde verpachte plaetssen noodich behooren(de) gemaect te worden volgen(de) de verpachtinge’.

26 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 273 (16 jan. 1595): ‘op tversoeck van(de) bueren van(de) noortzijde van(de) nieuwe haven om in coope te hebben de erfven after hare huijsen responderende an(de) mu(re) van(de) packtuijn etc. is geresolveert datmen de selve erfven voor dese tijt nuijet en sullen vercopen’.

27 WFA, OAE, inv.nr. 251, fol. 36 (18 juni 1596): ‘dat geprocedeert zal worden tot affbreckinge van(de) oude muer’.

afbreken van de torens.[28] Waarschijnlijk zijn de erven aan de Paktuinen daarna verpacht of verkocht. De naam Paktuinstraat (Packtuijnstraete) duikt voor het eerst in de bronnen in december 1596 op.[29]

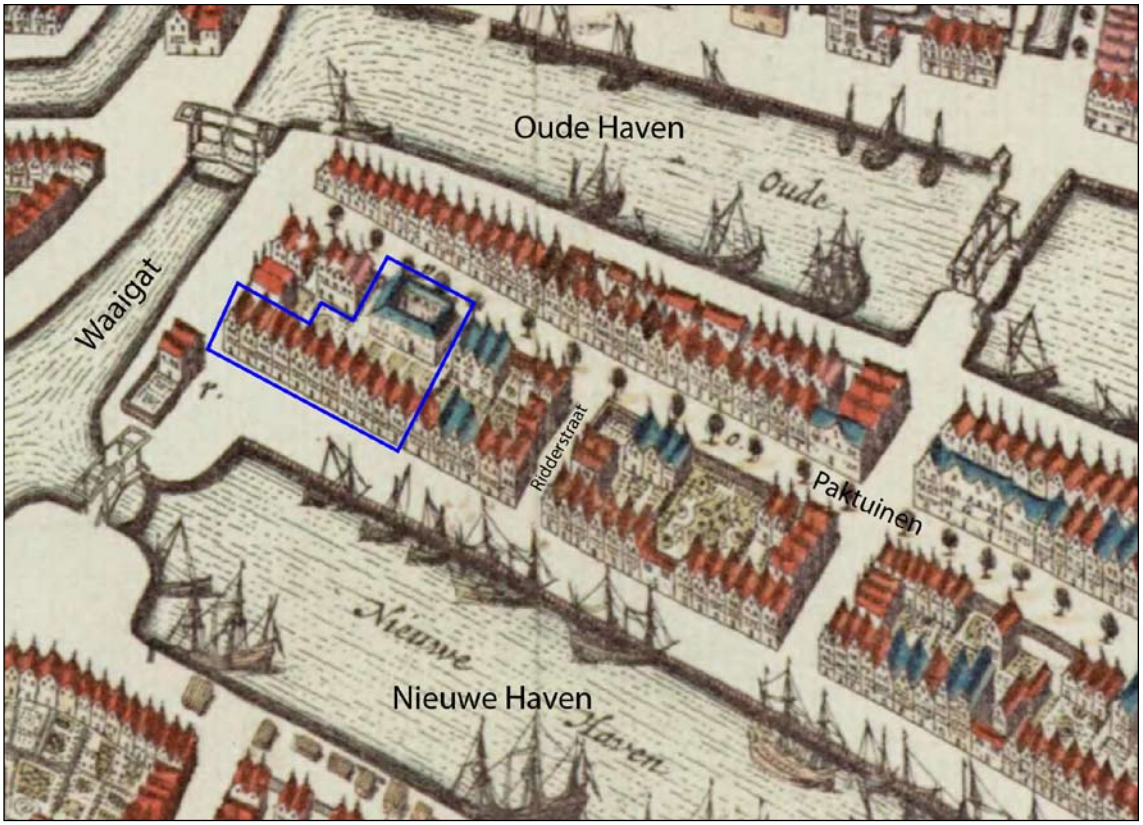
Afb. 2.5 Uitsnede uit de kaart van Guicciardini uit 1634. De rode contour geeft de ligging van het plangebied weer.

Ondanks het dikke ophogingspakket dat in 1590 werd opgeworpen (zie archeologische resultaten) bleef het gebied tussen de Oude Haven en de Nieuwe Haven kwetsbaar voor wateroverlast. Bij de grote stormvloed van 1775 meldde het stadsbestuur van Enkhuizen dat '*het water over de dijken van ons binnen havens gestroomd* [is] *en wel bepaald van 't soogenaamde turf-dragers-huijsje af tot voorbij de Paktuijns-brug*'.[30] Het verslag vervolgt: '*niet tegenstaande dese voorsorge stond de geheele Paktuijn-straat en Nieuwe Haven alreede onder water, soo dat de menschen aldaar in hunne boven-huijsen sig moesten ophouden*'.

Op de vroegste kaart uit de 17de eeuw, de kaart van Guicciardini uit 1634, is zichtbaar dat op dat moment de meeste erven tussen de Oude en Nieuwe Haven waren bebouwd (afb. 2.5).

28 WFA, ONA, 845 A110.
29 WFA, transport & hypotheekakten, inv.nr. 4953, 18 dec. 1596. De naam Ridderstraat komt voor vanaf 1597.
30 WFA, OAH, inv.nr. 2480.

Alleen langs de Paktuinen zijn nog enkele onbebouwde percelen aanwezig. Van scheepswerven ten zuiden van de Nieuwe Haven is ten tijde van het maken van deze kaart geen sprake meer. De scheepswerven zijn waarschijnlijk rond 1619 verplaatst naar de noordzijde van de pas aangelegde St. Pietershaven.

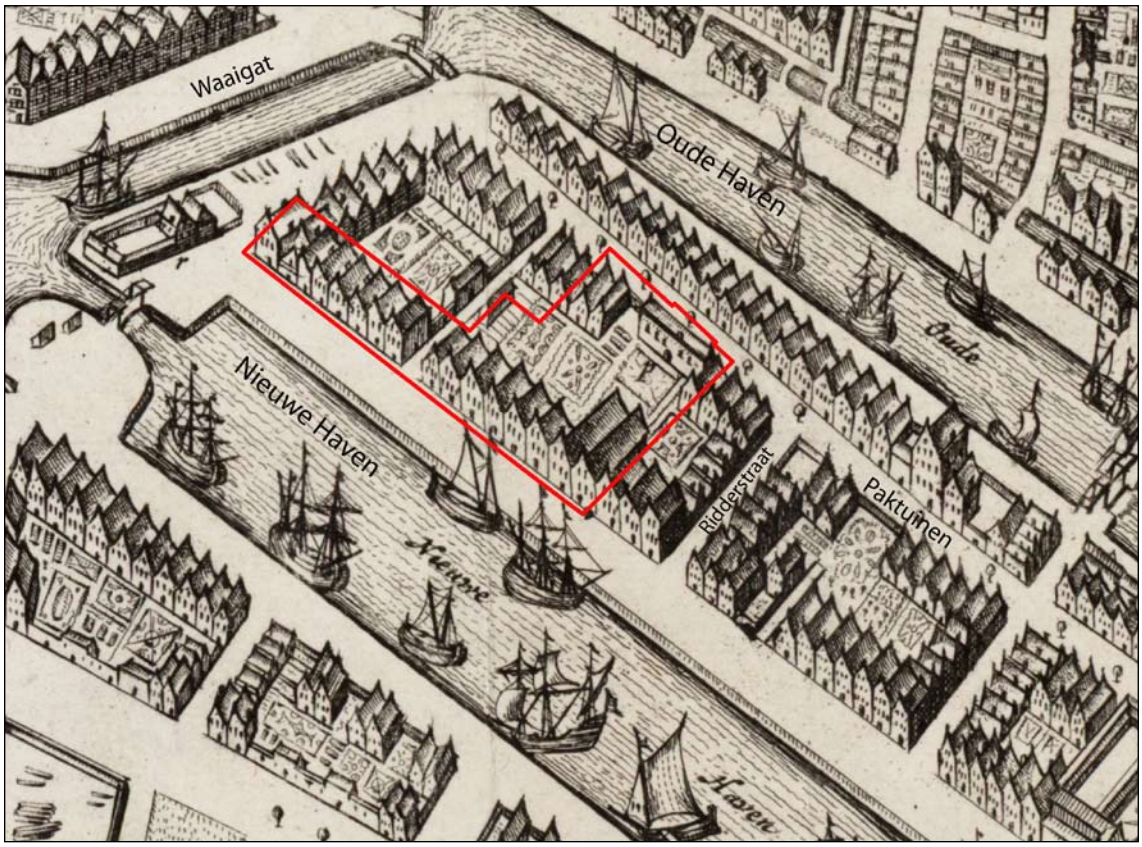

Afb. 2.6 Uitsnede uit de kaart van Blaeu, uitgegeven in 1649. De blauwe contour geeft de ligging van het plangebied weer.

De kaart van Blaeu is gemaakt rond 1640 en uitgegeven in 1649 (afb. 2.6). In feite is het een kopie van de kaart van Guicciardini, maar met enkele toevoegingen. Een van deze toevoegingen is het gebouw van de West-Indische Compagnie aan de Paktuinen.
De kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 wordt als de meest nauwkeurige kaart voor 17de-eeuws Enkhuizen beschouwd (afb. 2.7). Ook op deze kaart is het gebouw van de WIC afgebeeld, evenals een (vrijwel) gesloten rij huizen langs de Nieuwe Haven en Paktuinen. Op deze kaart wordt ongeveer halverwege de gevelrij aan de Nieuwe Haven tussen de Ridderstraat en het Waaigat een steeg weergegeven. Het noordelijke deel van deze steeg bestaat nog steeds en bevindt zich pal ten noorden van het Hofje van Glas. De opgraving toont aan dat deze steeg inderdaad oorspronkelijk doorliep naar de Nieuwe Haven (zie hoofdstuk 5). Aan de steeg stonden diverse kleine huizen, zoals blijkt uit de verponding van 1630 (zie onder).

De Paktuinen en de straat langs de Nieuwe Haven waren geplaveid. Dit blijkt uit een resolutie uit 1661 waarin werd bepaald dat de noordzijde van de Nieuwe Haven opnieuw zal worden bestraat met dezelfde steen als er al lag.[31] Langs de huizen lagen over een breedte van vier voeten (circa 1,30 meter) klinkers (straatstenen). De weg was waarschijnlijk verhard met keien. Als opzichters van de werkzaamheden tussen de Ridderstraat en het Oude West-

31 WFA, OAE, inv.nr. 243.

Afb. 2.7 Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666. De rode contour geeft de ligging van het plangebied weer.

Indische Huis werden Broer Sipkesz. en Job Pietersz. Havenmeester aangesteld, die beide hier woonden. Ook de Paktuinen werd opnieuw bestraat en hier lagen langs de huizen klinkers over een breedte van vijf voeten (circa 1,63 meter). Als opzichters over de werkzaamheden van het gedeelte van de Paktuinen van Jan Simons brug (de brug over het Waaigat) tot aan de Ridderstraat werden Dirck Dop en Mr Marten van Zel benoemd.

2.2.3 Bewoningsgeschiedenis

Een beeld van de eigenaren en huurders van de huizen verkrijgen we voor het eerst in het verpondingsregister van 1630.[32] Eerst wordt de Paktuinen (Paktuynstraet) opgesomd, daarna volgt de Brugstraat (Burghstraet), vervolgens de Nieuwe Haven (Zuijderhaven) met enkele stegen (Waterpoortsteijer=Spoorstraat, Ridderstraet) om te eindigen bij de Ossebuurt (Ossebuijrt). Op basis van de reconstructie van de percelen (afb. 2.8) en de hoogte van de aanslagen in de verponding kunnen diverse personen aan percelen worden gekoppeld. De bewoningsgeschiedenis is aangevuld met gegevens uit de doop-, trouw- en begraafboeken van Enkhuizen en de registers van de 200e penning.[33]

<u>Perceel 1</u>

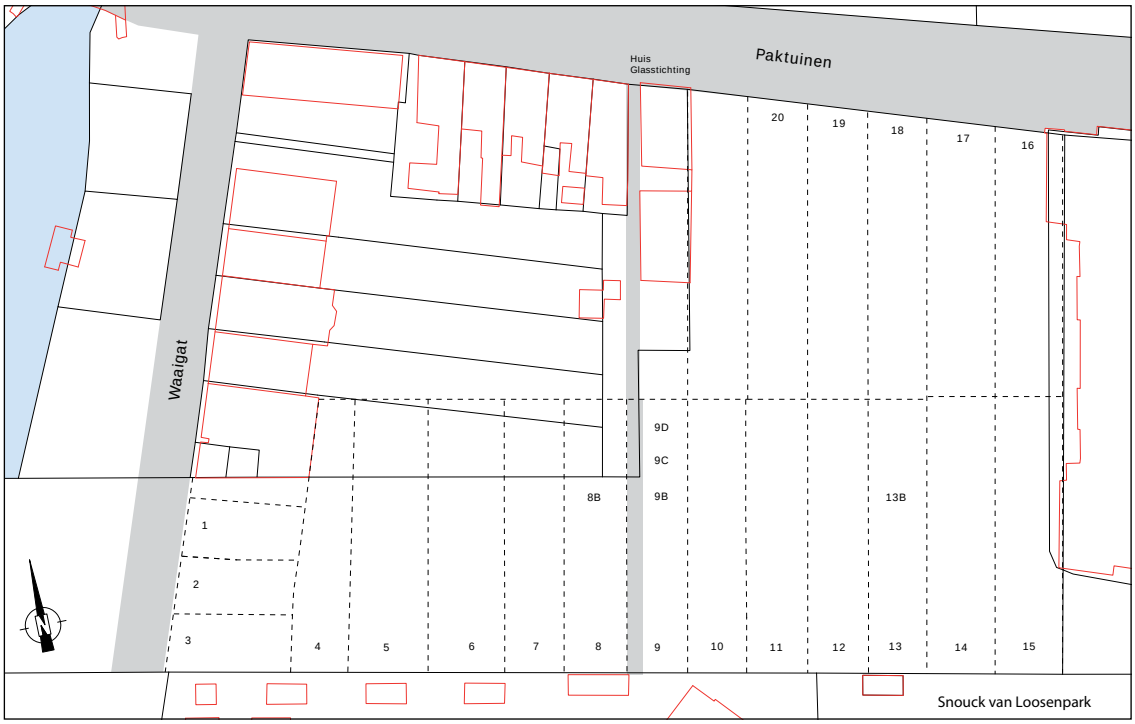
Eigenaar: Willem Willemsz.

Huurder: Pieter Maertsz.

Bedrag: 32 pond

Opmerkingen: zie perceel 3

32 WFA, OAE, inv.nr. 944.
33 WFA, OAE, inv.nr. 991-1005.

Afb. 2.8 Reconstructie van de percelering binnen het plangebied. De percelen hebben een nummer gekregen die in dit hele rapport wordt gehanteerd.

Perceel 2

Eigenaar: Willem Willemsz.

Huurder: Jacob Jacobsz.

Bedrag: 32 pond

Opmerkingen: zie perceel 3

Perceel 3

Eigenaar: Willem Willemsz. (<1630-1666)

Bedrag: 100 pond

Opmerkingen:

Willem Willemsz. was eigenaar van vier huizen, namelijk het huis op de hoek van de Nieuwe Haven en het Waaigat (aangeslagen voor 100 pond) en drie kleine huizen aan het Waaigat (ieder aangeslagen voor 32 pond). De huizen aan het Waaigat verhuurde hij.

In het kohier van de 200e penning uit 1638-1639 staat onder de rubriek wijk J genoemd Willem Willemsz. Houtcoper (25 pond). Hoewel geen straatnaam wordt vermeld, kan op basis van de persoonsnamen worden geconcludeerd dat hij aan de Nieuwe Haven, tussen de Ridderstraat en het Waaigat, woonde. In het eerstvolgende kohier uit 1644-1645 tot en met het kohier van 1666-1667 staat hij als President Willem Willemsz. vermeld (=President Schepen). Daarna (hij is overleden in 1666) is sprake van zijn erven (erfgenamen). In het laatst overgeleverde kohier uit 1677-1682 staan genoemd: Gerrit Taenman en Aeltjen Jans Muls.

Er is een huwelijk in 1625 van Willem Willemsz. met Meijmerich Cornelis, beide wonend aan de Nieuwe Haven.[34]

34 Zie voor Willem Willemsz. Houtkoper: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 170. Digitale versie: www.thijspostma.nl.

Perceel 4
Eigenaar: Jacob Hillebrantsz. (1630)
Huurder: Anna Dircx
Bedrag: 67 pond

Perceel 5
Eigenaar: Arent Esausz. (1625/1630-ca. 1648)
Bedrag: 90 pond
Opmerkingen:
Arent Esausz. trouwde in 1625 met Marij Hermans; geen van beide woonde toen aan de Nieuwe Haven. In de kohieren van de 200e penning uit 1638-1639, 1644-1645 en 1646-1648 is Arent Esausz. terug te vinden onder wijk J. In het laatstgenoemde kohier is zijn naam doorgehaald. Mogelijk was de nieuwe eigenaar Cornelis Jansz. Riem (ook als Blokmaker) die in de kohieren van de 200e penning voorkomt vanaf 1638-1639 tot en met 1665-1666 (vanaf 1659-1660 als schepen). Daarna (hij is overleden in 1665) staat Cornelisje Cornelis Riems als weduwe en erfgenaam genoteerd.
Het huwelijk van Cornelis Jansz. Riem met Cornelisje is niet te vinden.[35] Zoon Jan Cornelisz. Riem woonde ten tijde van zijn huwelijk met Grietjen Gerrits Groes (Paktuinen) in 1653 aan de Nieuwe Haven.

Perceel 6
Eigenaar: Pieter Olfertsz. (1630)
Huurder: WIC
Bedrag: 120 pond
Opmerkingen:
Pieter Olfertsz. is mogelijk gelijk te stellen aan Pieter Olfertsz. Dol.[36] Volgens Postma is hij gelijk te stellen aan Pieter Pietersz. Dol (overl. 1651) die in 1597 getrouwd was met Grietje Pietersdr Hardebol.

Perceel 7
Eigenaar: Jan Gerritsz. (<1630-1639/1644)
Bedrag: 100 pond
Opmerkingen:
Mogelijk is Jan Gerritsz. de zoon van Gerrit Sybrantsz. Groes (zie perceel 10).[37] In het register van de 200e penning van 1638-1639 komt Jan Gerritsz. nog voor onder wijk J, maar in het volgende register van 1644-1645 ontbreekt hij.
Jan Gerritsz. Groes trouwde in 1655 met Simontjen Timons (Paktuinen).

Perceel 8
Eigenaar: Sipke Jarichsz. (1630)
Huurder: Tijs Lucas
Bedrag: 106 pond

35 Zie voor Cornelis Jansz. Riem: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 255. Digitale versie: www.thijspostma.nl.
36 Zie voor Pieter Olfertsz. Dol: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 105. Digitale versie: www.thijspostma.nl.
37 Zie voor Jan Gerritsz. Groes: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 143. Digitale versie: www.thijspostma.nl.

Opmerkingen:
Sipke Jarich was eigenaar van twee percelen (de ene voor 106 pond en de andere voor 40 pond). In de registers van de 200e penning komt hij niet meer voor, maar wel staan onder wijk J Sipke Gerritsz. en Broer Sipkesz. (Kuijper).[38] Sipke Gerritsz. staat in de registers van 1638-1639, 1644-1645 en 1646-1647. Er bestaat een kans dat dit dezelfde persoon is als Sipke Jarichsz.
Broer Sipkesz. komt voor vanaf 1638-1639 tot en met 1666-1667, daarna betaalde Willem Broersz. (zoon) als erfgenaam en tot slot (register 1677-1682) Luijtjen Broers (zoon).
Broer Sipkesz., wonend aan de Nieuwe Haven, trouwde in 1620 met Mari Luijtjes.

Perceel 8B
Eigenaar: Sipke Jarichsz.
Huurder: Tijs Lucas
Bedrag: 40 pond
Opmerkingen:
Dit huis stond zeer waarschijnlijk achter op het perceel 8, aangezien beide huizen dezelfde eigenaar hadden.

Perceel 9B
Eigenaar: Trijn Jans (1630)
Bedrag: 20 pond
Opmerkingen: zie perceel 9B nr. 3

Perceel 9c
Eigenaar: Maucke Andries (1630)
Huurder: Jan Bloem
Bedrag: 24 pond
Opmerkingen: zie perceel 9B nr. 3

Perceel 9D
Eigenaar: Cornelis Reyersz. (1630)
Bedrag: 16 pond
Opmerkingen:
In het verpondingsregister worden drie huizen achter elkaar genoemd met lage pondbedragen (20 pond, 24 pond en 16 pond). Waarschijnlijk stonden deze aan een steegje tussen de huizen op de percelen 8 en 9. Bij de opgraving is ter plekke inderdaad een relatief brede steeg aangetroffen (zie archeologische resultaten).

Perceel 9
Eigenaar: Jacob Jacobsz.
Bedrag: 50 pond
Opmerkingen:
Jacob Jacobsz. valt niet te traceren in de registers van de 200e penning onder wijk J.

38 Aan de Paktuinen (vermoedelijk) woonde ook nog Dirck Sipkesz. Hij trouwde in 1622 met Aeff Harkes. Hij woonde toen (in zijn ouderlijk huis) aan de Nieuwe Haven en zij aan de Paktuinen.

Perceel 10

Eigenaar: Gerrit Sybrantsz. (1615/1630-ca. 1639)

Bedrag: 110 pond

Opmerkingen:

Gerrit Sybrantsz. was eigenaar van twee percelen, namelijk perceel 10 (110 pond) en perceel 11 (50 pond). Het lage bedrag van perceel 11 laat zich verklaren door het feit dat hier geen huis stond, maar twee schuren (zie archeologische resultaten).

In het kohier van de 200e penning uit 1638-1639 staat onder de rubriek wijk J genoemd Gerrit Sijbrantsz. Groes (30 pond), maar zijn naam is doorgehaald.

Gerrit Sijbrantsz. Groes trouwde in 1615 met Aeff Jans.[39] Hij woonde toen aan de Breedstraat en zij aan de Westerstraat. Mogelijk is het gezin tussen 1615 en 1630 naar de Nieuwe Haven verhuisd en vervolgens, na het overlijden van Gerrit in 1640, weer terug naar de Breedstraat gegaan. Bij het huwelijk van zoon Jan in 1655 wordt namelijk als woonlocatie de Breedstraat opgegeven.

Het is in de registers van de 200e penning onduidelijk wie na Gerrit Sybrantsz. de eigenaren van het huis waren.

Perceel 11

Eigenaar: Gerrit Sybrantsz.

Huurder: Dirck Gerritsz.

Bedrag: 50 pond

Opmerkingen: zie perceel 10

Perceel 12

Eigenaar: Freederick Adriaensz. (1630)

Bedrag: 106 pond

Opmerkingen:

Freederick Adriaensz. valt niet te traceren in de registers van de 200e penning onder wijk J.

Perceel 13

Eigenaar: Sieuwert Adriaensz. (<1630->1639)

Bedrag: 106 pond

Opmerkingen:

In 1639 wordt als belending in de verkoopakte van de twee panden aan de WIC aan de westzijde Sieuwert Cuijper genoemd. Waarschijnlijk zijn Sieuwert Adriaensz. en Sieuwert Cuijper dezelfde persoon. In de kohieren van de 200e penning is deze persoon niet terug te vinden onder wijk J. De verklaring hiervoor is onduidelijk.

Perceel 13B

Eigenaar: Pieter Jacobsz. (1630)

Bedrag: 30 pond

Opmerkingen:

Het lage pondbedrag maakt het aannemelijk dat dit geen huis aan de Nieuwe Haven was, maar een huis achter op het perceel 13. De opgraving toont aan dat daar inderdaad een gebouw stond.

39 Zie voor Gerrit Sybrantsz. Groes: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 143. Digitale versie: www.thijspostma.nl.

Dit wordt bevestigd door de belending die wordt genoemd bij de verkoop van de twee panden (perceel 14 en 15) aan de WIC in 1639. De westelijke belending was Sieuwert Cuijper (zie perceel 13). Pieter Jacobsz. valt niet te traceren in de registers van de 200e penning onder wijk J.
In 1627 trouwde ene Pieter Jacobsz., wonend aan de Nieuwe Haven, met Griet Alerts.[40]

Perceel 14
Eigenaar: Pieter Dircxsz. (<1630-<1639)
Huurder: Volckert Pietersz. Coninck
Bedrag: 106 pond
Opmerkingen: zie perceel 15

Perceel 15
Eigenaar: Pieter Dircxsz. (<1624-<1639)
Huurder: WIC
Bedrag: 350 pond
Opmerkingen:
Pieter Dircxsz. valt gelijk te stellen aan Pieter Dircksz. Dol.[41] Hij trouwde in 1605 met Anne Claesdr. Hij woonde toen aan de Rietdijk en zij in de Nieuwe Stad (mogelijk Nieuwe Haven). Mogelijk hebben zij zich na hun huwelijk aan de Nieuwe Haven gevestigd. In 1624 trouwde hij een tweede maal met Alijdt Jacobs, waarbij staat opgegeven dat hij aan de Nieuwe Haven woonde.
In 1639 was de eigenaar van de percelen 14 en 15 Cornelis Sweersz. (verkoopakte aan WIC). In het register van de 200e penning uit 1638-1639 komt zowel Pieter Dircxsz. als Cornelis Sweersz. niet voor als eigenaar van een pand aan de Nieuwe Haven. Mogelijk is nog een andere persoon eigenaar geweest. Dat houdt in dat Cornelis Sweersz. in 1639 beide panden heeft gekocht om deze vervolgens door te verkopen aan de WIC. In de registers van de 200e penning (na 1639) komt de WIC niet voor.

Aan de Nieuwe Haven hebben enkele vooraanstaande families gewoond. Niet in alle gevallen is bekend in welk huis die familie woonde. De meeste huizen stonden buiten de opgravingslocatie.
Een van deze families was de familie Pan. In 1630 trouwde Jan Gerritsz. (Pan) met Wijbrich Tades (Strijkebolle). In de doopboeken zijn zeven dochters (Trijn, Trijntgen, Pietermoer, Meijnutje, Hermtjen, Grietje, Trijntjen) en vier zonen (Meijnert, Gerrit, Tade en Gerrit) te traceren.[42] Een aantal van deze kinderen overleed op jonge leeftijd. In ieder geval drie kinderen trouwden (Trijn in 1654, Gerrit in 1669 en Tade in 1677), waarbij telkens als woonlocatie staat genoteerd de Nieuwe Haven. In 1651 overleed Jan Gerritsz. Pan. en in 1661 overleed zijn weduwe Wijbrich. In de registers van de 200e penning staan na 1661 de kinderen van Wiebrich Tades als eigenaars vermeld. Het huis bleef waarschijnlijk in de familie want in de aanzegcedullen uit de late 18de eeuw en vroege 19de eeuw komen nog altijd nazaten voor als woonachtig aan de Nieuwe Haven. Uit de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel van 1830 blijkt dat de huizen met kadastrale nummers 751 en 752 eigendom waren van Margaretha Pan. Zij

40 Er is ook nog een huwelijk in 1608: Pieter Jacobsz., wonend bij de Nieuwe Haven, met Trijn Gerrijts.
41 Zie voor Pieter Dirksz. Dol: Postma, *Enkhuizer patriciers*, 104. Digitale versie: www.thijspostma.nl.
42 Zie: www.bibliotheca-enchusana.nl

overleed aan de Nieuwe Haven in 1845.
In de collectie van de gemeente Enkhuizen bevindt zich een schilderij waarvan wordt gedacht dat hierop het gezin van Jan Gerritsz. Pan staat afgebeeld. Het is een opvallende voorstelling.[43] Naast een echtpaar en twee kinderen zijn op de voorgrond drie wiegen met in totaal negen kinderen te zien. Bij zes van deze kinderen zijn de ogen gesloten, wat waarschijnlijk betekent dat zij zijn overleden. De genealogische gegevens geven weinig onderbouwing dat het hier werkelijk het gezin Pan betreft.[44]

Ook aan de Paktuinen woonden enkele vooraanstaande personen. Een van hen was Jan Laurensz. Van Loosen (overl. 1617). Bij de huwelijken van drie van zijn kinderen staat als woonlocatie de Paktuinen genoemd. Dochter Maria trouwde in 1610 met Jan Dircksz. Haga. Dochter Hillitjen trouwde in 1620 met Jacob Walichsz. Proost. Van beide bestaan portretten uit 1622 en 1623.[45] Zoon Jan trouwde in 1614 met Cornelis Gerrits Haes. Van beide echtelieden bestaan portretten uit 1647 en 1648.[46] Jan Jansz. Van Loosen bekleedde veel belangrijke functies in de stad en was tussen 1640 en 1653 bewindhebber van de WIC. Hij bleef aan de Paktuinen wonen want bij de huwelijken van zijn kinderen staat de Paktuinen als woonlocatie opgegeven.[47]
Een ander vooraanstaand figuur in Enkhuizen die aan de Paktuinen woonde, was Jan Symonsz. Blauhulck. In de verponding van 1630 staat hij als eigenaar van een huis aan de Paktuinen vermeld (aangeslagen voor 200 pond). Van hem is een portret bewaard gebleven dat is geschilderd in 1638.[48] Bij zijn huis aan de oostzijde van de Paktuinen stond een fraai poortje uit 1625, dat nu op de binnenplaats van het Zuiderzeemuseum staat. Zijn dochter Aef trouwde in 1634 met Simon Dircksz. Semeyns, die toen aan de Nieuwe Haven woonde. Haar man bekleedde diverse functies in de stad, waaronder tussen 1653 en 1666 bewindhebber van de WIC. Van hen beide bestaan portretten uit 1652 en 1644.[49]

Een laatste gegeven dat niet onopgemerkt mag blijven, is dat diverse personen aan de Nieuwe Haven of de Paktuinen woonden, werkzaam waren bij de WIC. In 1636 trouwde Jacob Corbelesz. Mente met Aefijen Jans Harms. Bij beide staat als woonlocatie de Paktuinen opgegeven. Uit de registers van de 200e penning blijkt dat de familie Menten vlakbij het WIC-kantoor woonde. Jacob Menten was een van de eerste bewindhebbers van de WIC (zeker vanaf 1624 tot 1636).
Aan de Nieuwe Haven woonde Harmen Willemsz., wat blijkt uit de registers van de 200e penning uit 1638, 1644 en 1646. Hij was in 1639 boekhouder van de WIC.[50] In de registers van 1652 en 1653 staat de weduwe van Harmen Willemsz. vermeld. De belasting werd betaald door Abraham Pijll. In 1659 is de naam de weduwe doorgehaald en is in plaats daarvan Abraham Pijll ‘als boeckhouder vande westindische compagni’ gezet. Het is onduidelijk om welk huis het gaat. Een mogelijkheid is dat Harmen Willemsz. in het WIC-complex woonde.
In de buurt van het kantoor van de WIC woonde ook Jop Pietersz. Hij wordt in de registers van

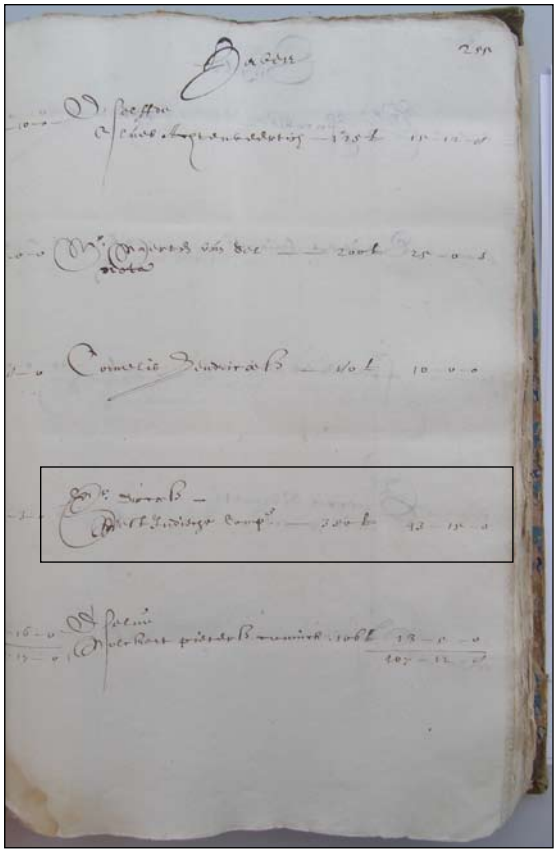
43 Momenteel in bruikleen bij het Westfries Museum.
44 Zie: www.bibliotheca-enchusana.nl
45 Ekkart 1990, 56-57. Collectie Stichting Semeijns de Vries van Doesburgh, in langdurig bruikleen aan gemeente Enkhuizen.
46 Ekkart 1990, 58-59. Collectie Stichting Semeijns de Vries van Doesburgh, in langdurig bruikleen aan gemeente Enkhuizen.
47 In de verponding van 1630 is hij terug te vinden (aangeslagen voor 65 pond).
48 Ekkart 1990, 64-65.
49 Ekkart 1990, 66-67. Collectie Stichting Semeijns de Vries van Doesburgh, in langdurig bruikleen aan gemeente Enkhuizen.
50 Zie de bijdrage van John Brozius in dit rapport.

de 200e penning tussen 1653 en 1666 vermeld en in de latere registers staan zijn erfgenamen genoemd. Hij was in 1639 equipagemeester van de WIC.[51]

2.2.4 Het complex van de WIC

Over de vroegste geschiedenis van de gebouwen van de WIC is nog veel onduidelijk. De kroniekschrijver Sebastiaan Centen schrijft in 1747 over de bouw van een nieuw kantoor van de WIC: '*In dit jaar* [1639] *wierd te Enkhuizen gebouwt het Westindisch Huis, staande in de Paktuinstraat. Het is een breed aanzienlyk Gebouw, dat, met een zeer groot Pakhuis, achter aan de Nieuwe Haven uitkoomt*'. Hij vermeldt tevens dat de WIC vóór die tijd vergaderde '*in een ander Gebouw, dat in den jare 1599 gesticht is, en noch den naam draagt van het Oud Westindisch Huis, maar thans van particulieren tot een Pakhuis word gebruikt*'.[52] Helaas schrijft hij er niet bij waar dit eerste pand stond. Centen plaatst de bouw van het kantoor dus in het jaar 1639, maar zoals we hieronder zullen zien is dit zeer waarschijnlijk niet juist.

In de resoluties van Enkhuizen vernemen we voor het eerst over een pand dat de WIC gebruikte als vergaderplaats. In 1624 besloten de burgemeesters dat het huis van ene Jan Wyekens voor de WIC-kamer zou dienen.[53] Het pand zou daartoe geschikt worden gemaakt. Kennelijk had de stad dit pand in bezit. In 1626 waren de burgemeesters van mening dat de WIC ten minste 450 gulden aan huur zou moeten betalen.[54] Waarschijnlijk is dit het pand dat volgens Centen in 1599 was gebouwd en in zijn tijd het Oud West-Indisch Huis werd genoemd.

Afb. 2.9 Een pagina uit het verpondingsregister van 1630. Het grote pakhuis, eigendom van Pieter Dircxsz. en gebruikt door de WIC, werd aangeslagen voor 350 pond (binnen kader).

In het verpondingsregister van 1630 staan drie panden aan de *Zuijderhaven* (=Nieuwe Haven) genoemd die in dat jaar door de WIC werden gebruikt. Het eerste was in bezit van Pieter Dircxsz. (Dol) en werd aangeslagen voor het zeer grote bedrag van 350 pond (afb. 2.9).[55] Dit was het grote pakhuis op perceel 15. Het tweede pand had als eigenaar Pieter Olfertsz. (Dol) en stond voor een bedrag van 120 pond te boek.[56] Het valt te koppelen aan perceel 6. Het derde pand wordt omschreven als '*het huijs vanden West Indische Comp(agnie) met zijn aencleves*' en werd aangeslagen voor 140 pond.[57] Dit moet het gebouw zijn dat Centen het Oud West-Indisch Huis noemt. Deze naam duikt een heel aantal keren op in de trouw- en begraafboeken van Enkhuizen. Het laatst is dit

51 Ibidem.
52 Centen 1747, 90.
53 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 280.
54 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 344.
55 WFA, OAE, fol. 255r.
56 WFA, OAE, fol. 256r.
57 WFA, OAE, fol. 257v.

het geval in 1803 toen Wouter Schueter, wonende bij het Oud Westindische Huis, overleed.[58] Waarschijnlijk stond dit pand aan de Nieuwe Haven even ten westen van het Waaigat.

In 1630 en 1631 vonden blijkens de resoluties allerlei bouwwerkzaamheden plaats. Op 7 september werd besloten dat de burgemeesters met de bewindhebbers zouden onderhandelen over '*de timmeringe, gebruyck ende hure van thuijs, tuijn en[de] erff met den aencleven vandien, alwaer zijl[ieden] tegenwoordich hunne vergaderinge houden[de] zijn*'.[59] Het lijkt erop dat naar aanleiding hiervan is besloten tot nieuwbouw. Op 11 oktober is duidelijk sprake van de bouw van een nieuw pakhuis. De burgemeesters werden bevoegd '*omme het packhuijs ofte plaetse voor de West Indijssche Compagnije en[de] onder de selve hure te mogen maecken ofte met steen ofte hout ofte anders buijten steen en van binnen met hout soo zij nae gelegentheijt van saecken sullen bevinden te behooren*'.[60] Op 17 februari staan nadere gegevens vermeld: '*dat het werck twelck tot een schuur ofte spijcker is begonst besijden het Westindijssche huijs, voor aen[de] straet sal werden gemaeckt met een viercant hoger tot commoditeyt vande Bewindthebberen en[de] Compaignije*'. Het pakhuis ('schuur ofte spijcker') stond naast het West-Indische Huis[61] en werd een verdieping hoger gemaakt dan aanvankelijk besloten. Hoewel sprake is van een pakhuis lijkt het hier om de bouw van het kantoor aan de Paktuinen te gaan. Wellicht werd de zijvleugel (zie onder) van dit kantoor als pakhuis beschouwd.
Dat het kantoor van de WIC al vóór 1639 aan de Paktuinen stond, kan aannemelijk worden gemaakt op basis van enkele gegevens. In 1633 trouwde Jan Hindricksz. met Haesjen Tarcks. In het trouwboek staat genoteerd dat hij woonde '*bij het Westindische Huis*'.[62] In het oudste register van de 200e penning staat ene Jan Hendricksz. Mandemaker vermeld direct na Willem Jansz. Slijper.[63] De familie Slijper woonde in de 17de eeuw aan de Paktuinen ten oosten van het West-Indische Huis.[64] Als we Jan Hindricksz. gelijk kunnen stellen aan Jan Hendricksz. Mandemaker houdt dat in dat in 1633 het West-Indische Huis reeds aan de Paktuinen stond.
Een tweede aanvullend argument is dat de vondstrijke aslaag op perceel 18 een einddatering omstreeks 1630 heeft (zie verderop in dit rapport). Deze laag dateert van vóór de bouw van het kantoor.

In het jaar 1639 werd niet het kantoor gebouwd, zoals Centen beweerd, maar kocht de WIC twee panden aan.[65] De koopakte is bewaard gebleven in het Nationaal Archief (afb. 2.10).[66] De tekst luidt:
'*(...) schepenen der stede Enchuijsen oirconden ende kennen dat voor ons gecompareert ende verschenen sijn de heeren bewinthebberen der westindische compagnie binnen deser stede geliedende ende bekennende voor haer, haeren erven, ende naecomelingen wel ende denckelijcken schuldich te wesen Cornelis Sweersz. burger onser stede, ofte den wettigen houder desen, een somme van acht duijsent twee hondert ende vijfftich car(olus) guldens,*

58 WFA, Enkhuizen dtb, inv.nr. 109, fol. 186.
59 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 431.
60 WFA, OAE, inv.nr. 253, fol. 433.
61 Dit is overigens de oudste vermelding van het West-Indische Huis.
62 Enkhuizen dtb, inv.nr. 46, fol. 26.
63 WFA, OAE, inv.nr. 991, fol. 48r.
64 In 1640 trouwde Stoffel Jans (bij het Westindische Huis) met Soutjen Reijners. Stoffel jans kan worden gelijkgesteld aan Stoffel Slijper. In 1683 is in de hypotheken & transporten sprake van het huis van Claes Gerritsz. Slijper, met als belending aan de westzijde het West-Indische Huis.
65 Wellicht vormde deze aankoop ook de aanleiding de voorgevel van het kantoor aan te pakken en was deze voorzien van het jaartal 1639. Onduidelijk is anders hoe Centen bij het jaar 1639 kwam en waarom hij zo stellig de bouw van het kantoor in dat jaar plaatst. Dit is echter volkomen speculatief.
66 NA, 1.05.01.01.

haer comende ende sprutende over coope van een packhuijs met het huijs daer ten westen aen staende als tselve is staende ende leggende binnen deser stede aende noordsiede vande nieuwe haven, belent met Sieuwert Cuijper ten westen ende Cornelis Hendricxsz. ten oosten (…)'. De koop betrof dus een pakhuis en een huis voor 8250 gulden, belend aan de westzijde met Sieuwert Cuijper en aan de oostzijde met Cornelis Hendricxsz. Dankzij de omschrijving kunnen we de panden lokaliseren: het grote pakhuis op perceel 15 en het pand op perceel 14. Sieuwert Cuijper komt overeen met Sieuwert Adriaensz. (perceel 13) die in de verponding van 1630 wordt genoemd. Cornelis Hendricxsz. staat eveneens in de verponding genoemd en komt ook voor in de registers van de 200e penning als Cornelis Hendricxsz. Schipper. De verkoper van beide panden, Cornelis Sweersz., was in die tijd bewindhebber bij de WIC. Naast de koopakte is ook een schuldbrief overgeleverd, eveneens in het Nationaal Archief, waaruit blijkt dat de WIC in 1678 nog altijd de schuld aan de erfgenamen van Sweers afbetaalde.[67]

Afb. 2.10 De koopakte van een pakhuis en huis uit 1639 door de WIC. Collectie Nationaal Archief.

Over het uiterlijk van het kantoor aan de Paktuinen is weinig bekend. Afbeeldingen van dit gebouw bestaan niet. Op de stadsplattegronden wordt het complex verschillend weergegeven. Blaeu (kaart circa 1640, zie afb. 2.6) tekent een vierkant complex met een binnenplaats. Op de kaart uit de kroniek van Brandt (1666, zie afb. 2.7) staat slechts een gebouw evenwijdig aan de Paktuinen weergegeven. Op de oudste kadastrale kaart uit 1823 staat het kantoor niet nauwkeurig getekend (zie afb. 2.17). Er lijkt een complex bestaande uit een gebouw langs de

67 NA, 1.0501.02, inv.nr. 1324 D.1.

Paktuinen en twee vleugels daarachter te worden weergegeven, maar de contouren van de bouwdelen staan vaag op tekening. Waarschijnlijk komt dit doordat rond deze tijd (1828) het complex is afgebroken. In de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel op de kaart uit 1830 wordt het perceel omschreven als boomgaard.

Het kantoor

Na de opheffing van de WIC in 1791 werd het kantoor bezit van het landsbestuur. Waarvoor dit gebouw in eerste instantie werd gebruikt, is onbekend. In 1802 werd het een kazerne voor koloniale troepen.[68] In 1810 besloot men om in het gebouw de uitdeling van soep aan behoeftigen in het winterseizoen te doen plaatsvinden, waartoe de Commissie van Casernering (Kazernering) op de hoogte werd gesteld.[69] Op 10 mei 1819 verzocht de stad Enkhuizen aan de koning om het West-Indische Huis gratis aan de stad af te staan.[70] Inmiddels was het complex echter overgedragen aan het Departement van Marine. De minister antwoordde dat hij niet bevoegd is aan dit verzoek gehoor te geven. Vervolgens verzocht het Bestuur van Registratie en Domeinen om een bedrag van 1000 gulden.[71] Op 26 augustus gingen de Staten van Holland akkoord met de verkoop; de benodigde gelden werden verkregen door de verkoop van de Kleine Kerk.[72]

Jacob Moll verzocht vervolgens op 24 januari 1820 aan de stad het West-Indische Huis te mogen huren '*tot berging van zekere kwantiteit rogge en tarwe*'.[73] Op 14 augustus blijkt er een geschil te zijn gerezen tussen Moll en de stadsarchitect Schokker aangaande het gebruik van de vliering.[74] Deze zou volgens Schokker niet geschikt zijn voor het dragen van zware last. Onduidelijk uit de stukken is of de verhuur het volledige complex (kantoor en pakhuis) betrof of uitsluitend het pakhuis. In latere bronnen (zie onder) wordt onder het West-Indische Huis het pakhuis verstaan.

Op 16 mei 1826 werd het noordelijke gedeelte van het voormalige West-Indische Huis (wijk D nr. 169) door de stad Enkhuizen publiekelijk verkocht voor afbraak. In de akte die door een notaris werd opgesteld, staan de voorwaarden voor de verkoop genoemd.[75] Als eerste voorwaarde is opgenomen dat de verkoop het gedeelte van het complex betreft '*tot aan de binnenplaats met de gaanderij aan de oostzijde strekkende van het bovengenoemde gedeelte tot aan de agtergevel van het pakhuis aan de Nieuwe Haven, en voorts al het gebouwde met het woonhuis hier onder begrepen, aan de westzijde van de binnenplaats, hetwelk mede dezelfde strekking heeft van het eerstgenoemde gebouw in de Paktuinstraat tot aan het gezegde pakhuis*'. Een uitzondering werd gemaakt voor '*de Klinkers leggende in de binnenplaats benevens de regenwatersbak aan de zuidzijde van de binnenplaats*'. Na afbraak diende langs de straat een schutting te worden geplaatst. De zijmuur van het gebouw op de binnenplaats mocht tot schuttinghoogte blijven staan, maar diende dan wel te worden versterkt met palen en ankers. Het gehele werk moest vijf maanden na de verkoop klaar zijn. De koper was aannemer Jan Dirk Uilham voor een bedrag van 3725 gulden.

68 Van der Aa 1843, 208.
69 WFA, OAE, inv.nr. 312.
70 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1029.
71 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1030.
72 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1030.
73 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 45. De huur betrof het Westindische Huis in de Paktuinstraat en twee pakhuizen aan de Hoogstraat.
74 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 45.
75 WFA, Enkhuizen, ONA 1505, fol. 114-117.

De sloop vond volgens Van der Aa in zijn Aardijkskundig Woordenboek uit 1843 plaats in het jaar 1828.[76]

Het pakhuis

Op 16 mei 1826, dezelfde dag als dat het kantoor werd verkocht voor sloop, werd het voormalige WIC-pakhuis door de stad Enkhuizen publiekelijk verkocht. In de akte die door de notaris werd opgesteld, wordt dit pakhuis het achtergedeelte van het West-Indische Huis genoemd.[77] Bij de verkoop was inbegrepen '*de plaats van het zelve pakhuis met de grond waarop als nog het voorste gedeelte van het West Indisch Huis aan de Paktuinstraat is staande mitsgaders de gronden aan de west en oostzijde voor zoo verre die thans tot dat gebouw zijn behoorende'*. De koper zou het pakhuis op 1 maart 1827 mogen aanvaarden. De koper van pakhuis en grond was kaaskoper Joris van Simmeren voor een bedrag van 1490 gulden.
Uit de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel blijkt dat Van Simmeren in 1832 eigenaar was van de percelen F694 (grond voormalige kantoor) en F705 (het pakhuis). In de jaren daarna heeft hij een aantal percelen ten oosten hiervan aangekocht, die werden gebruikt als boomgaard en tuingrond. Het pakhuis werd gebruikt als kaaspakhuis, zoals Van der Aa vermeldt in het Aardrijkskundig Woordenboek uit 1843: '*het pakhuis, meestal het slagthuis genoemd, wordt thans tot een kaaspakhuis gebruikt*'.

Op 20 april 1854 overleed Joris van Simmeren. Zijn drie kinderen, Meindert van Simmeren, Johanna Catharina van Simmeren en Anthonij van Simmeren, waren de erfgenamen. Aanvankelijk overwogen zij het pakhuis te laten slopen omdat het '*in een bijna geheel onbewoond gedeelte der gemeente is gelegen*' en het pakhuis '*niet is belend of verbonden met andere gebouwen maar geheel op zich zelf staat*'. De burgemeesters en wethouders meenden dat het wenselijk was dat het gebouw een bestemming kreeg, maar zagen geen redenen om de sloopvergunning te weigeren. Op 30 januari gaven zij toestemming tot sloop. Toch is niet tot sloop overgegaan, maar werd het bezit aan de Nieuwe Haven en Paktuinstraat publiekelijk geveild.
Op 16 maart 1855 verkochten de erfgenamen twee stukken grond. Het eerste bestond uit vier afzonderlijke percelen (F698, F704, F945 en F1038). Al deze percelen lagen aan de oostzijde van het pakhuis en strekten zich uit van de Nieuwe Haven tot aan de Paktuinstraat. De koper was scheepstimmerman Jan Machielsen voor 505 gulden.
Het tweede stuk grond betrof één perceel (F693) met een klein stukje van perceel F694 (grond voormalige kantoor). Als bepaling stond hierbij dat '*geenzins begrepen is de regenbak zich onder den grond van dat perceel bevindende en plus minus zes ellen grond om van het West Indische huis tot den bak te komen, zoodanig als zulks thans is afgebakend en door een daar te stellen hek door en voor rekening der eigenaren van het West-Indische Huis nader zal worden aangewezen*'. De kopers waren de investeerders Moll en Zoon (kooplieden), Engbert Smit (rentenier), Jan Lastdrager (scheepstimmerman), Claas Kuijper (houtkoper) en Cornelis Alexander de Koning (zonder beroep) voor 400 gulden.
Op 22 februari 1855 gingen de erfgenamen Van Simmeren over tot de publieke veiling van '*het pakhuis genaamt Het West Indische huis met erf staande en gelegen aan de Nieuwe Haven'* ter grootte van 2 roeden en 90 ellen (F705), met een stuk grond van circa 3 roeden (F694) (afb. 2.11).[78] De grond lag ten noorden van het pakhuis tot aan de Paktuinstraat. Het geheel werd

76 Van der Aa 1843, 208.
77 WFA, Enkhuizen, ONA 1505, fol. 121r-123.
78 WFA, Enkhuizen, ONA 1566.

gekocht door de investeerders die ook het belendende perceel aan de westzijde (F693) hadden gekocht, voor 3300 gulden.

Op 11 december 1874 besloten de eigenaren '*in het openbaar tot afbraak te verkoopen de opstal van een pakhuis, het West Indisch Huis genaamd, staande aan de Nieuwe haven te Enkhuizen*'.[79] De verkoop betrof het pakhuis (F705) met bijbehorende grond (F693 en F694). In de notariële akte werd een aantal voorwaarden opgenomen. Het te koop aangeboden perceel was '*met inbegrip van de zich daarin bevindende regenbak en leiding tot aan het gebouw*'. De koper mocht besluiten of hij alles of gedeeltelijk wilde amoveren. Indien het pakhuis werd gesloopt, moest aan de weg een hek worden gemaakt, de fundering moest worden uitgegraven en het gat moest met teelaarde worden opgevuld. Het geheel werd gekocht door Nanne Sluijs en Nanne Groot (landbouwers en zaadhandelaars) voor 4350 gulden.

ADVERTENTIEN.

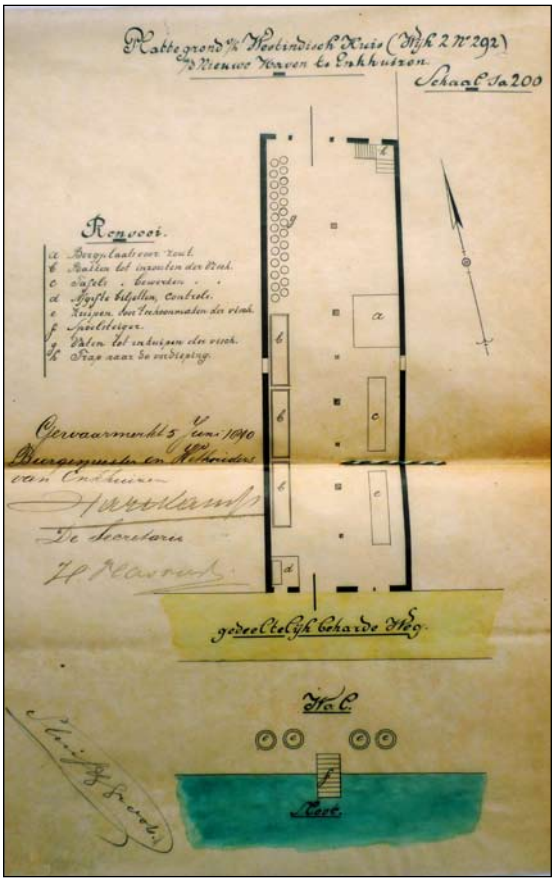
*** De Makelaars *DE KONINGH, RIJXEN ENGELSMAN* en *NIJHOFF*, zijn voornemens *op Donderdag den 22 Februarij* 1855, des avonds ten 7 ure, in het Logement **de Roode Leeuw**, op den Dijk te *Enkhuizen*, ten overstaan van den Notaris *DUKER*, residerende binnen dezelve Stad,

PUBLIEK TE VERKOOPEN:

Het hecht, sterk en zeer ruim PAKHUIS, met *drie* over de geheele lengte van het Gebouw loopende ZOLDERS, zijnde het voormalige **West-Indische Huis**, staande en gelegen aan de Nieuwe Haven te *Enkhuizen*, Sectie *F*, No. 705, groot met de daartoe behoorende GROND, 2 Roeden, 90 Ellen, en zulks met het regt tot amotie.

De Veiling- en Verkoop-Conditiën zullen 8 dagen vóór en op den Verkoopdag ten Kantore van gemelden Notaris *DUKER* ter lezing liggen.

Afb. 2.11 Aankondiging van de publieke veiling van het pakhuis.

Afb. 2.12 Plattegrond van de begane grond van het pakhuis, horende bij de vergunning om in het pand een ansjoviszouterij op te richten.

De firma Sluis en Groot liet het pakhuis niet afbreken. In 1890 kregen zij vergunning van de gemeente Enkhuizen om in het pand een ansjoviszouterij op te richten.[80] Bij het besluit is een plattegrond van de begane grond gevoegd met een memorie van toelichting (afb. 2.12). De gehele ruimte zou worden ingericht voor het inzouten van ansjovis met '*de noodige gereedschappen, vaten, kuipen, bakken'.*

Op 23 september 1929 verkocht N.V. Sluis en Groot's Koninklijke Zaadteelt en Zaadhandel aan de Papierwarenfabriek van Spruijt '*Een pakhuis, genaamd 'Het West Indische Huis' met erf en grond aan de Paktuinen*' voor 1400 gulden.[81] Uit de 20ste eeuw dateren diverse oude foto's van het pand (afb. 2.13 t/m 2.15). Het pakhuis is in 1972 afgebroken en ongeveer 10 jaar later weer opgebouwd langs de Wierdijk.[82]

79 WFA, Enkhuizen, ONA 1566.
80 WFA, Gemeente Enkhuizen, toeg.nr. 0121, inv.nr. 1771.
81 WFA, toeg.nr. 1004, inv.nr. 2.
82 Bij de nieuwbouw is het pakhuis met enkele meters verlengd en is het bovendien iets schuin geplaatst. Voor de nieuwbouw zijn veel nieuwe materialen gebruikt; slechts ongeveer 20% van het pakhuis is nu nog origineel. Mondelinge mededeling Frans Chattellon, Stadsherstel Enkhuizen.

Afb. 2.13 De noordgevel van het pakhuis rond 1910. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 2.14 De zuidgevel van het pakhuis in 1969. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Hieraan voorafgaand is het pand gefotografeerd en opgemeten door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.[83] Tegenwoordig maakt het pakhuis onderdeel uit van het Zuiderzeemuseum (afb. 2.16). Het pakhuis had in de 20ste eeuw aan de noordzijde een wolfsdak en aan de zijde van de Nieuwe Haven een schilddak. Oorspronkelijk was het grote pand waarschijnlijk aan beide zijden voorzien van een trapgevel.[84]

Afb. 2.15 De noordgevel van het pakhuis in 1969. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

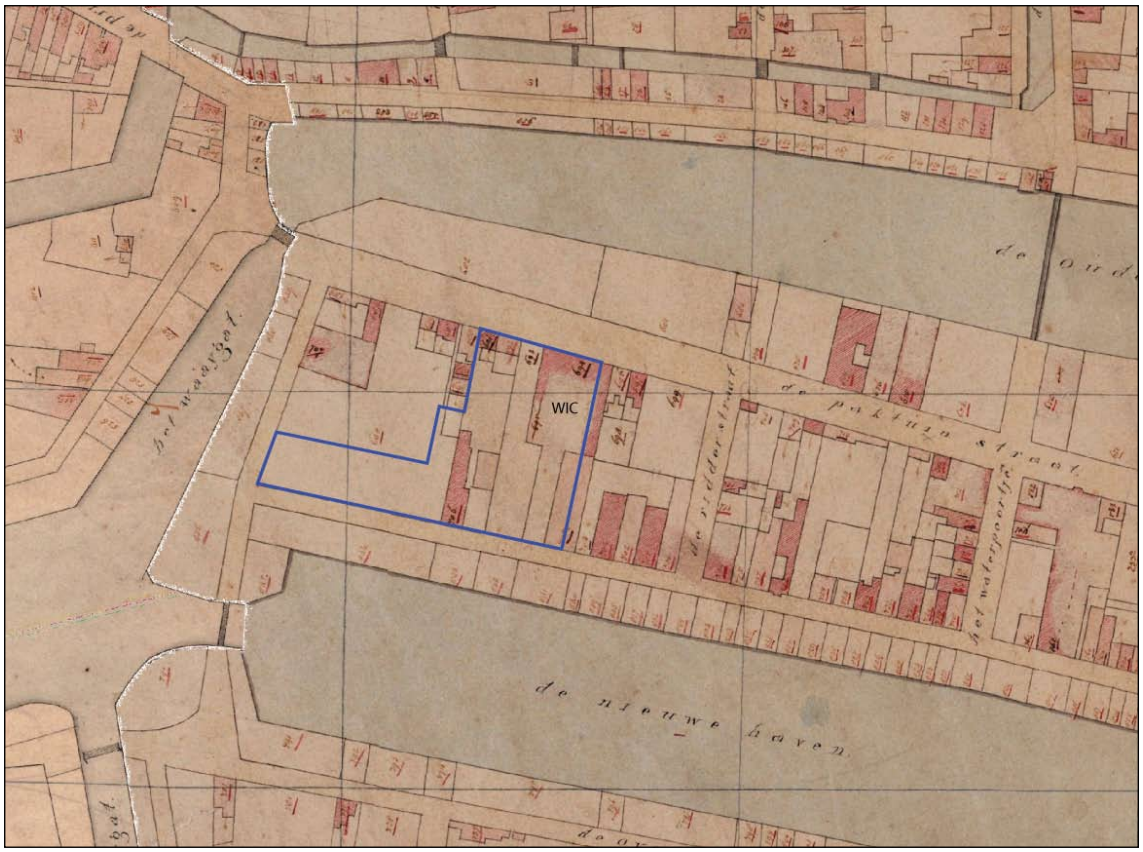
2.2.5 De 19de en 20ste eeuw

Met name in de 18de en 19de eeuw zijn veel panden tussen de Oude en Nieuwe Haven gesloopt als gevolg van de economische neergang van de stad. Doordat voor Enkhuizen

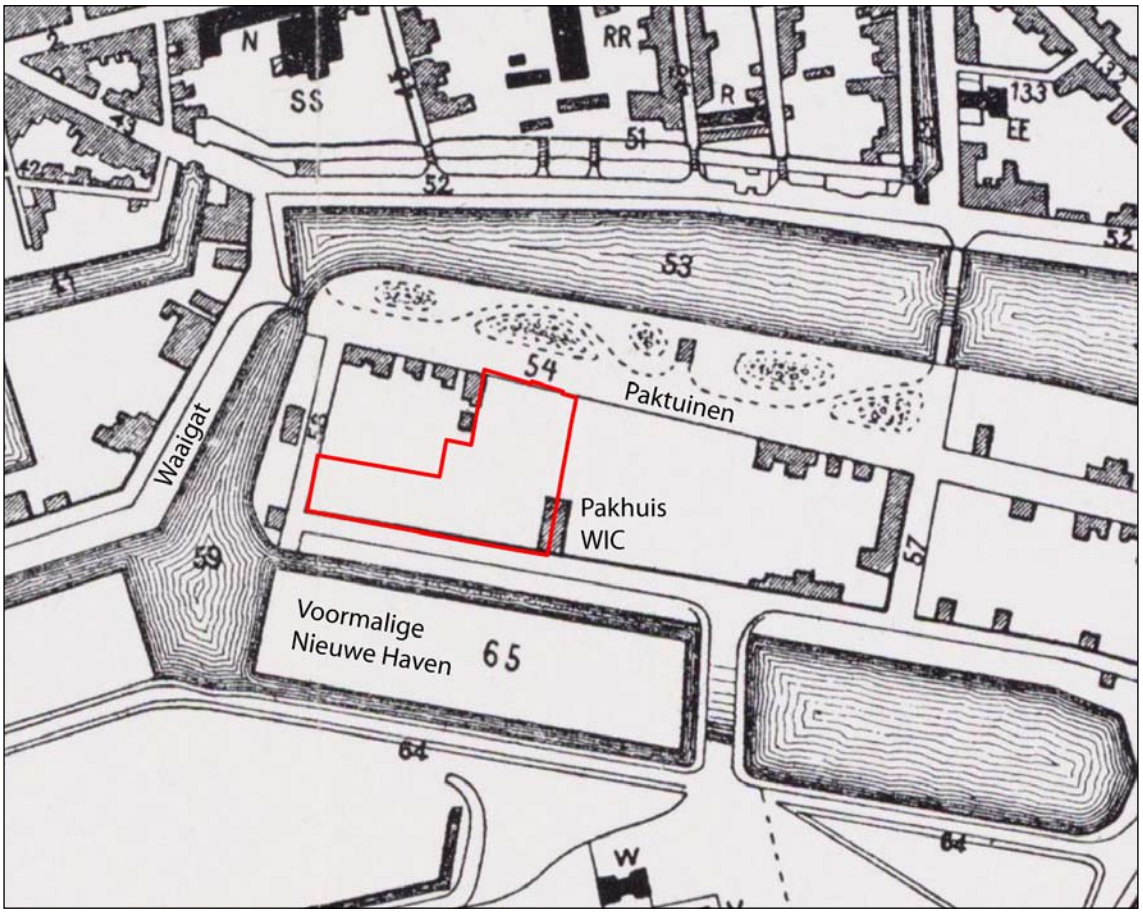

Afb. 2.16 Het pakhuis in herbouwde aan de Wierdijk, als onderdeel van het Zuiderzeemuseum.

83 Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
84 Rijksmuseum Zuiderzeemuseum 1994, 9-10.

Afb. 2.17 Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1823. De blauwe lijn geeft het plangebied weer.

Afb. 2.18 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Morrien uit 1885. De rode lijn geeft het plangebied weer.

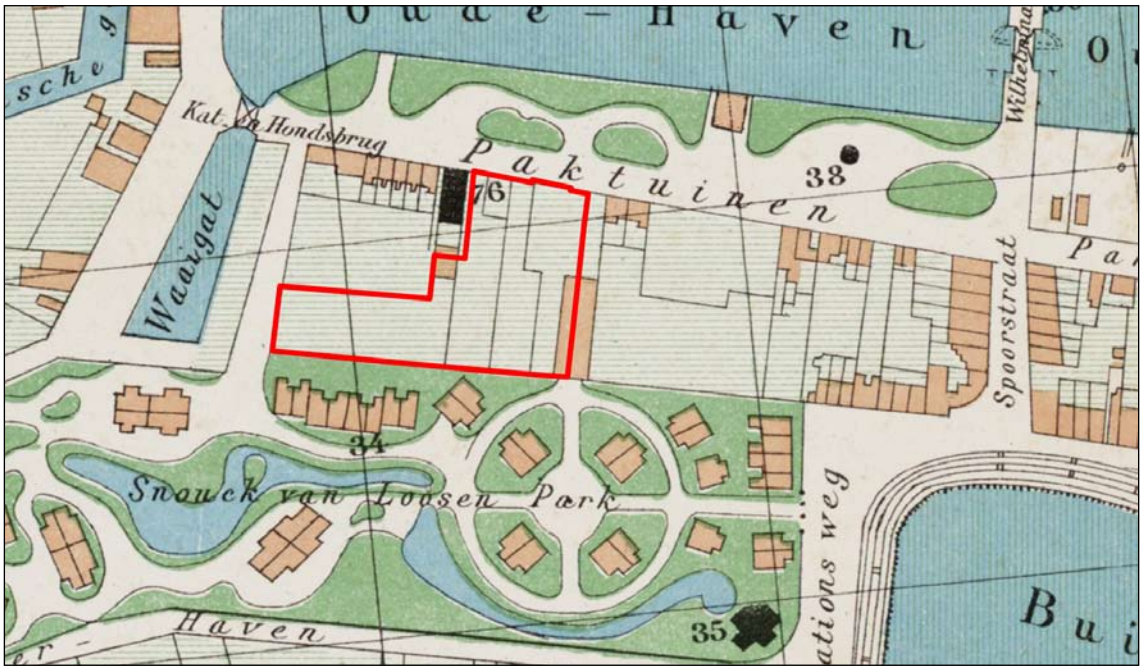
geen kaarten bestaan uit de 18de eeuw is de situatie in de omgeving van de Paktuinen pas weer zichtbaar op de eerste kadasterkaart uit 1823 (afb. 2.17). Binnen het plangebied staan naast het grote pakhuis van de WIC nog slechts enkele andere gebouwen. Het lege erf ten westen van het kantoor van de WIC is in bezit van een lid van de bekende Enkhuizer familie Snouck van Loosen en wordt gebruikt als boomgaard. Ten westen hiervan staan langs de Paktuinen twee kleine panden, namelijk een pakhuis van koopman A. Uitham (nr 692) en een huis met erf van kuiper G. Knoll (nr 691). Hier tegenover, aan de Nieuwe Haven, staat verder een groot huis met schuur en erf van kuiper G. Kroll. Ten westen van dit huis ligt een grote boomgaard dat in bezit is van bakker A. Bakker.
Een kaart uit 1885 toont een verdere kaalslag (afb. 2.18). Een deel van de Nieuwe Haven is inmiddels gedempt (afb. 2.19). Het grote pakhuis van de WIC is duidelijk zichtbaar op de kaart. Ten noorden van de Paktuinen is een wandelplantsoen aangelegd. Hier staat nog slechts één gebouw, namelijk een 18de-eeuws graanpakhuis dat nog steeds bestaat. De Ridderstraat, nog aanwezig op de kadasterkaart uit 1823, is opgeheven.

Afb. 2.19 De gedempte Nieuwe Haven rond 1892, gezien richting het oosten. Links is het voormalige pakhuis van de WIC zichtbaar, op de achtergrond staat de Drommedaris. Collectie Oud Enkhuizen.

Op een kaart uit 1902 is het Snouck van Loosenpark inmiddels aangelegd en de Buitenhaven gevormd uit het restant van de Nieuwe Haven (afb. 2.20). Het zwart aangegeven pand met nr 76 is het nog bestaande hofje van Glas, bestaande uit een voorhuis met daarachter twee kleine woningen (afb. 2.21). Ten westen van de huizen loopt een smalle steeg. Het hofje is in 1712 door Dirk Glas bestemd voor arme inwoners van Enkhuizen. Uit de gevelsteen op het voorhuis blijkt dat het complex in 1792 is verbouwd. De panden waren in de 20ste eeuw scheef gezakt en zijn in 1997 recht gezet en gerestaureerd.[85]

85 Artikel 31 mei 1997: “Glashuisje weer loodrecht op dozijn palen”. Archief Oud Enkhuizen.

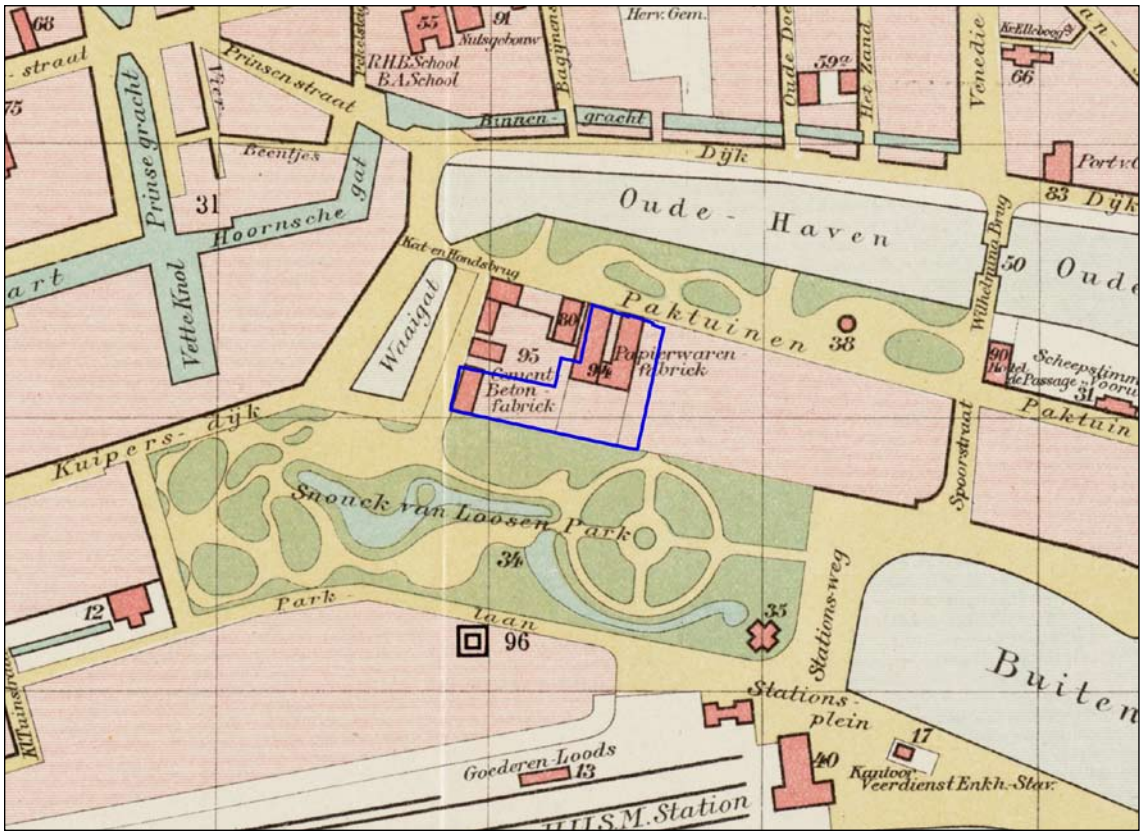

Afb. 2.20 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Meijer uit 1902. De rode lijn geeft het plangebied weer.

In 1906 vestigde de Papierwarenfabriek van Van der Spruijt zich langs de Paktuinen. Aan de straat verrezen twee bakstenen gebouwen, die onder meer zichtbaar zijn op een kaart uit 1922 bij nr 94 en foto's uit de eerste helft van de 20ste eeuw (afb. 2.22 t/m 2.26). Langs het Waaigat was op dat moment een vestiging van de Enkhuizer Cementwarenfabriek NV aanwezig (het grootste deel van deze fabriek bevond zich langs de Wierdijk). Een luchtfoto uit omstreeks 1950 geeft een goed beeld van de omvang van de papierfabriek (afb. 2.27). Achter de bakstenen kantoren en op de voormalige locatie van de cementfabriek zijn fabriekshallen gebouwd. Ook het pakhuis van de WIC maakte onderdeel uit van het bedrijf. Het bedrijf ging in 1993 failliet, waarna de bedrijfshallen tot 2006 zijn gebruikt als parkeergarages. In 2006/2007 zijn alle gebouwen van de Papierwarenfabriek gesloopt, waarna een plan is gemaakt voor nieuwbouwwoningen op deze locatie. In 2007/2008 is de bouw van het eerste deel van het plangebied voltooid (Fase 1). Langs de westzijde van deze nieuwbouw is een straat gemaakt die de naam Ridderstraat heeft. De straat ligt enkele tientallen meters ten westen van de oude Ridderstraat die in de 19de eeuw is opgeheven.

Afb. 2.21 Het huisje van Glas aan de Paktuinen.

Afb. 2.22 Uitsnede uit de kaart van Egmond-Casparie uit 1922. De rode blauwe lijn geeft het plangebied weer.

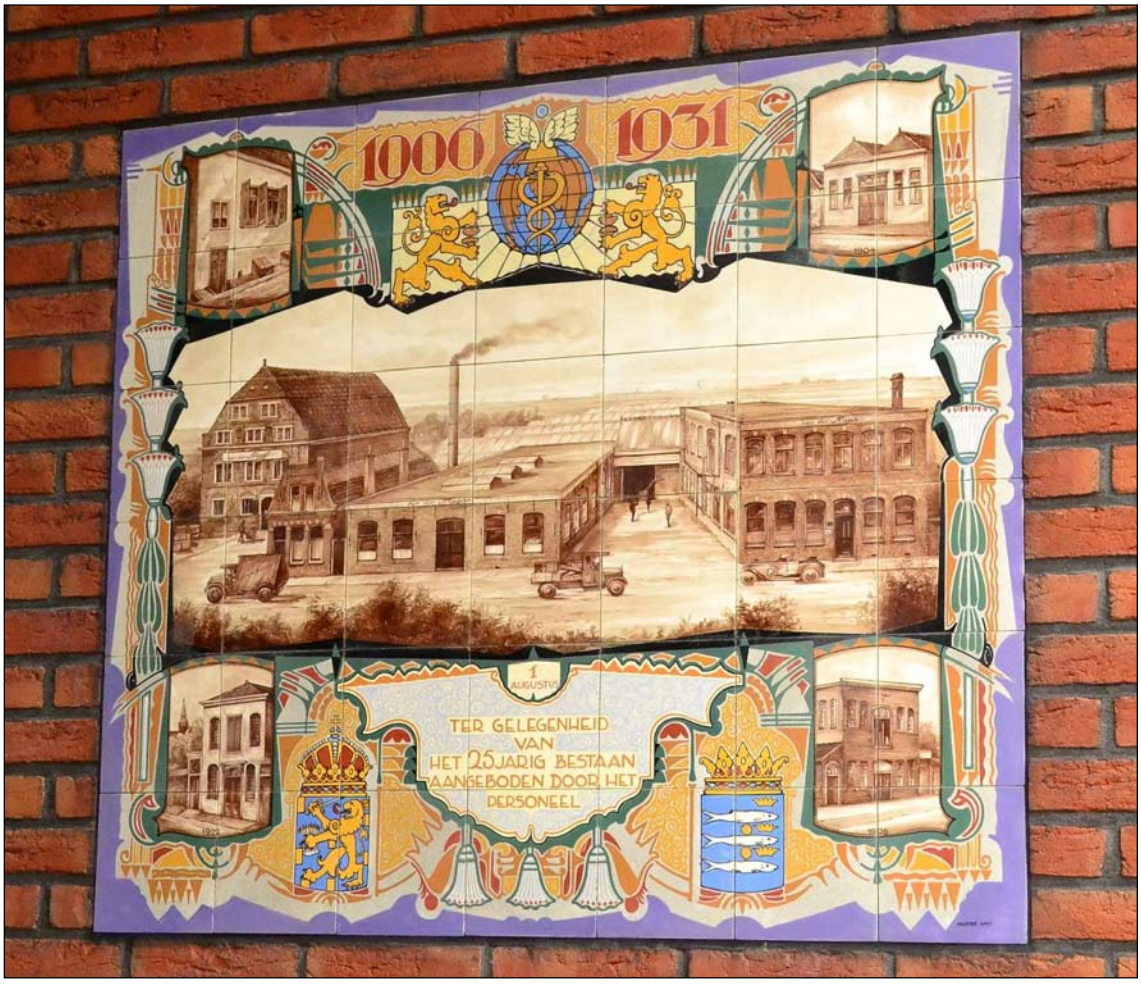
Afb. 2.23 De Papierwarenfabriek van Van der Spruit langs de Paktuinen aan het begin van de 20ste eeuw. Collectie Oud Enkhuizen.

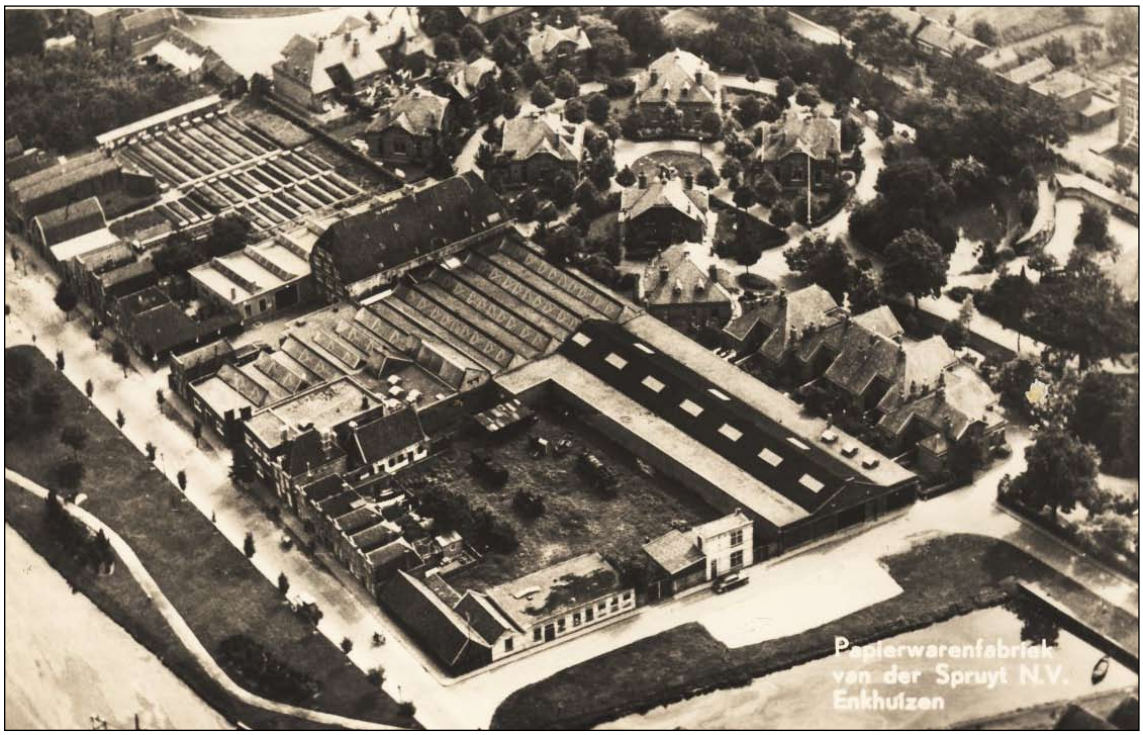
Afb. 2.24 De Papierwarenfabriek van Van der Spruit langs de Paktuinen rond 1920. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 2.25 Een productiehal van de papierfabriek rond 1965. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 2.26 Dit tegeltableau is gemaakt bij het 25-jarig bestaan van het bedrijf in 1931. Bij de sloop van de fabriek is het tableau geschonken aan Oud Enkhuizen. Het tableau is inmiddels ingemetseld in de nieuwbouw.

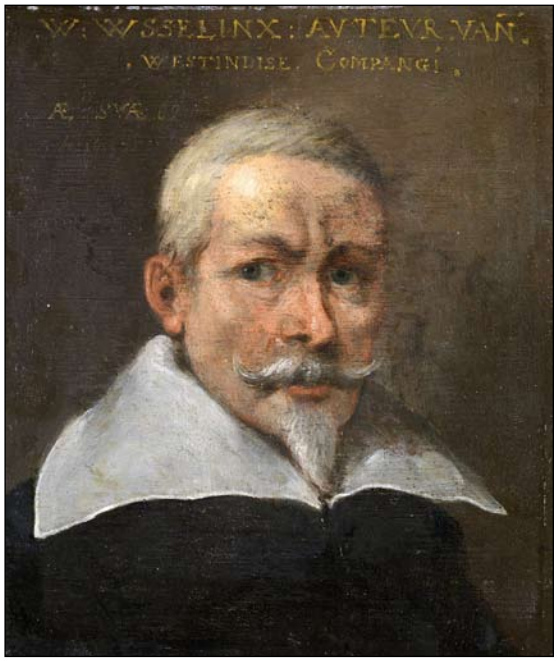
Afb. 2.27 De papierfabriek op een luchtfoto uit omstreeks 1950. Collectie Oud Enkhuizen.

2.3 Enkhuizen en de West-Indische Compagnie (John Brozius)

Voor het begin van de Nederlandse Opstand (1568-1648) waren Nederlandse schippers al bekend met de vaart op West-Afrika, Brazilië en de eilanden in het Caribisch gebied. Sommigen voeren voor eigen risico, maar het merendeel onderhield goede handelsrelaties met de Portugese kooplieden en voeren zelfs onder Portugese vlag. In de Portugese havens werd zout afkomstig van de Kaapverdische Eilanden door Nederlanders ingekocht en Nederlandse schepen brachten goederen naar Portugal met Brazilië als eindbestemming. Met de inlijving van Portugal door de Spaanse kroon in 1580 kwam aan de vriendschappelijke handelsrelaties een einde. De Spaanse koning Philips II verbood in 1598 de zouthandel en Nederlandse zoutschepen, die tot dan toe graag geziene gasten in Portugese havens waren, werden in beslag genomen. Aangezien voor Enkhuizen een regelmatige aanvoer van zout cruciaal was voor de plaatselijke haringindustrie, ontstond er na circa 1590 vanuit West-Friesland een reguliere zoutvaart op de zoutpannen van Punta del Rey voor de kust van Venezuela. Aanvankelijk konden de zoutvaarders nog gebruik maken van smokkelroutes en de goedgezindheid van de lokale bevolking, maar in de jaren rond 1605 hadden de Spanjaarden hun posities in het Caribisch gebied zodanig versterkt dat er drastische maatregelen nodig waren.

2.3.1 Het plan van Usselincx

Nog voor de oprichting van de Oost-Indische Compagnie in 1602 werd door Willem Usselincx het koloniseren van de West-Indische gebieden in Noord- en Zuid-Amerika als een goede mogelijkheid gezien om nieuwe afzetgebieden te creëren voor de eigen handel en industrie (afb. 2.28). Hij stond een vreedzame kolonisatie voor, die zou leiden tot het cultiveren van zowel het land als de bevolking. Het gebruik van slaven in de landbouw was hierbij niet zijn uitgangspunt, maar hij kon zich indenken dat dit bij gebrek aan mankracht onvermijdelijk kon zijn. Usselincx had voor zijn kolonisatieplannen de noordkust van Brazilië op het oog waar de Portugezen al decennialang bewezen dat er grote winsten waren te behalen met de verbouw van suikerriet en met de verkoop van verfhout.[86] Landelijk kreeg Usselincx geen brede steun voor zijn plannen. De heren van de VOC waren bevreesd dat een tweede handelscompagnie nadelig kon uitpakken voor de eigen omzet en ook de landsadvocaat Johan van Oldebarneveldt, die zich eerder wel sterk had gemaakt voor de oprichting van de VOC, had zijn bedenkingen. Hij vreesde dat een aantasting van de Spaans-Portugese bezittingen in West-Indië de pas gestarte vredesbesprekingen met Spaanse kroon zouden kunnen bemoeilijken en

Afb. 2.28 Anoniem, Willem Usselincx (1637). De Antwerpse koopman Willem Usselincx (1567 - na 1647) was de eerste die zich sterk maakte voor het koloniseren en cultiveren van Brazilië en stond aan de wieg van de oprichting van de West-Indische Compagnie. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

86 Verfhout of *brazielhout* werd geraspt tot poeder dat als rode kleurstof in de textielindustrie werd gebruikt. Het raspen vond in Nederland plaats in zogeheten rasphuizen of tuchthuizen door jonge mannelijke misdadigers.

dat het verlenen van een handelsoctrooi over het westelijk deel van de wereld de particuliere initiatieven sterk zou schaden. Ondanks de tegenstand van hogerhand werden de plannen van Usselincx in de vergadering van de Staten-Generaal in 1606 op de agenda gezet. In Enkhuizen werd de oprichting van een nieuwe compagnie over West-Indië niet direct van tafel geveegd, maar het werd '*nyet geraden gevonden de soutvaert daer onder te begrijpen*'.[87] Tijdens de onderhandelingen met Enkhuizen over de inhoud van het octrooi werd op 12 december 1606 niettemin overeengekomen dat men bereid was al het aangevoerde zout aan de nieuwe Compagnie over te leveren.[88] Hieraan werd wel de conditie verbonden dat Enkhuizen '*Inde Comp.ie zal genieten een gerechte achtste part Inde timmeraige en*[de] *volcommen toerusting van alle de nieuwe schepen die byde compaignie besteedt en*[de] *aengelegt sullen worden*' en dat de stad bovendien een achtste part in de winst zou genieten op alle zoutschepen die uit West-Indië of de Straat van Gibraltar thuis zouden komen.[89] In Hoorn werd een dag later al direct furieus gereageerd op de slinkse wijze waarop Enkhuizen een bevoorrechte positie in de nieuwe compagnie probeerde te bemachtigen. De Hoornse gedeputeerde voor Den Haag werd meegegeven '*dat voormaels ordinair meer schepen op westindien van hoorn om sout gevaren hebben dan eenige andere stadt*' en daarom heeft Hoorn tenminste recht op '*de helft van de equippagie die desen quartier zall worden toegevoecht*'. Men vergunde ook Medemblik een aandeel in de equipage, maar dit zou op het aandeel van Enkhuizen moeten worden gekort.[90] Het verdelen van de buit tussen Hoorn en Enkhuizen bleek enigszins prematuur, want het plan van Usselincx kwam opnieuw op de plank te liggen. Algemeen was het gevoel dat het niet verstandig zou zijn iets in West-Indië te ondernemen nu er werd gesproken over vrede met Spanje. Op 9 april 1609 werd het Twaalfjarig Bestand met Spanje gesloten.

Omstreeks 1620, een jaar voor de afloop van het Bestand, bleek er onder de leden van de Staten-Generaal toch voldoende draagvlak te zijn om het idee van een West-Indische Compagnie opnieuw te onderzoeken. De VOC had zich immers ontwikkeld tot een succesvolle en winstgevende organisatie en met de oprichting van een West-Indische Compagnie konden nu twee handelscompagnieën ver buiten Europa afbreuk doen aan de Spaans-Portugese vijand. Reders en kooplieden verheugden zich op de hervatting van de oorlog, zodat ze in het Caribisch Gebied verder konden gaan met de lucratieve kaapvaart op de Spaanse en Portugese suikerschepen en galjoenen. Ook stadsbesturen die in 1602 geen eigen VOC-kamer toebedeeld hadden gekregen, wilden nu de boot niet missen als het aankwam op een aandeel in de nieuwe compagnie.

2.3.2 De West-Indische Compagnie en de zoutvaart

Op 3 juni 1621 werd de oprichting van de West-Indische Compagnie een feit. Op papier was de Compagnie een indrukwekkende organisatie met een octrooi van 24 jaar op alle handel op West-Afrika, Noord- en Zuid-Amerika en de Stille Oceaan ten oosten van Nieuw-Guinea. Er was een charter met 24 artikelen opgesteld, waarin de bevoegdheden en de structuur van de organisatie stond vastgelegd. Net als bij de VOC werd het bestuur verdeeld over vijf kamers: de kamer Amsterdam, de kamer Zeeland met de zetel in Middelburg, de kamer De Maze met de zetel in Rotterdam, de kamer Stad en Lande met de zetel in Groningen en de kamer van West-Friesland en het Noorderkwartier met een zetels in Hoorn en Enkhuizen. In sommige kamers bezaten ook omliggende steden wel bewindhebbers, zoals Dordrecht en Delft in de kamer van

87 WFA, OAE, inv.nr. 252 (23 okt. 1606).
88 WFA, OAE, inv.nr. 252 (12 dec. 1606).
89 WFA, OAE, inv.nr. 252 (4 mrt 1607).
90 WFA, OAH, inv.nr. 92 (5 mrt. 1607).

de Maze. De bewindhebbers uit Delft voeren op zeker moment een volkomen onafhankelijke koers, waardoor wel van 'de kamer Delft' werd gesproken, maar dit was officieel nooit het geval. In de kamers van Hoorn en Enkhuizen, die gezamenlijk de kamer van het Noorderkwartier werd genoemd, bevonden zich ook bewindhebbers uit Medemblik, Alkmaar, Purmerend, Edam en Monnickendam. De bewindhebbers waren de grootste aandeelhouders en door ieder van de vijf kamers werden bewindhebbers afgevaardigd om zitting te nemen in het bestuur, de Heeren XIX [negentien], dat afwisselend vergaderde in Amsterdam en Middelburg. In dit hoogste bestuursorgaan had Amsterdam als belangrijkste participant acht afgevaardigden, Zeeland vier en de andere drie kamers elk twee. Het negentiende lid werd benoemd door de Staten-Generaal. De kamer van Amsterdam verplichtte zich 4/9 deel van het kapitaal in te leggen, Zeeland 2/9 en de kleinere kamers ieder 1/9. De kamer van het Noorderkwartier had daarom ook het recht 1/9 van scheepsuitredingen te verzorgen en recht op 1/9 in de winst.

Van aanvang aan was het duidelijk dat de nieuwe West-Indische Compagnie eerder een oorlogsvloot zou worden dan een ware handelscompagnie. Het bleek daarom niet eenvoudig het vereiste startkapitaal bijeen te brengen. Acht maanden na de opening van de inschrijving was nog maar voor 630.000 gulden ingetekend, een bedrag dat de VOC vier weken na de oprichting alleen al in Amsterdam had opgehaald.

Om meer investeerders aan te trekken, besloot men in 1622 met instemming van de Staten-Generaal het octrooi aantrekkelijker te maken door de winstgevende zoutvaart op Punta del Rey voor de kust van Venezuela in het octrooi van de nieuwe Compagnie op te nemen. Net als vijftien jaar eerder wilden de steden van het Noorderkwartier hun huid duur verkopen en de Compagnie niet zonder meer ter wille zijn. Zo moesten de Staten-Generaal tot hun afgrijzen constateren dat vrijwel direct na het aflopen van het Bestand een dertigtal vrijwel onbewapende Hoornse zoutschepen de vaart op West-Indië hervatten, hetgeen '*den Spangaert (dat Godt verhoede) groot proffijt* ' zou kunnen brengen '*ende 't lant groote schade*' zou kunnen berokkenen.[91] De gedeputeerden van Hoorn verklaarden hoe zij alle mogelijke middelen hadden aangewend om de kooplieden op betere gedachten te brengen, maar alleen maar konden toezien hoe '*verscheyden schippers haer transporteren naer Hamburch metterwoon omme vandaer de soutvaert te traffiqueeren*'.[92] De steden van het Noorderkwartier hadden niet alleen problemen hun eigen zoutvaarders onder controle te houden, maar waren ook onderling verdeeld over de locatie van de kamers en de bouw en equipage van de schepen. Uit

OCTROY,
By de Hooghe Mogende
Heeren Staten Generael / verleent aende West-
Indische Compagnie / in date den derden Junij 1621.
Mette Ampliatien van dien,
ENDE
Het accord tusschen de Bewint-hebberen ende Hooft-participanten vande selve Compaignie, met approbatie vande Hoog: ende Mog: Heeren Staten Generael ghemaeckt.
IN 'sGRAVEN-HAGHE,
By de VVeduwe, ende Erfghenamen van wijlen Hillebrant Iacobsz van Wouw, Ordinaris Druckers vande Hog: Mog: Heeren Staten Generael. Anno 1623.
Met Privilegie.

Afb. 2.29 Octrooi van de West-Indische Compagnie uit 1623. Doordat men met de steden van het Noorderkwartier niet tot overeenstemming kon komen over het opnemen van de zoutvaart in het octrooi, werden de artikelen van het octrooi pas twee jaar na de oprichting gepubliceerd.

91 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 249 (10 dec. 1621). Digitale versie: http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/stellingwerff.

92 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 277 (11 jan. 1622).

de aantekeningen van Stellingwerf, die namens Medemblik de vergaderingen van de Staten-Generaal bijwoonde, bleek dat er flinke discussies waren ontstaan die een succesvolle start van de nieuwe Compagnie in de weg konden staan. Op 7 januari 1621 werd daarom het overleg over de Compagnie tijdelijk gestaakt '*mits dat die van 't Noorderkwartier ende d'andere discordeerende steden metten eersten malcanderen sullen soecken te verstaen*'.[93] Medemblik was vooral misnoegd over de prominente rol die Hoorn zichzelf in de nieuwe Compagnie had toebedeeld. De stad had inmiddels al voor 50.000 gulden ingetekend in de nieuwe Compagnie en wilde daarvoor tenminste een eigen kamer en een proportioneel aandeel in de equipage. Omdat de zaak niet tot een oplossing kwam, werd in november 1622 door prins Maurits '*uitspraek*' gedaan over de locatie van de kamers en het aantal bewindhebbers dat in deze kamers zitting mocht nemen.[94] Medemblik zou geen eigen kamer krijgen en genoegen moeten nemen met een groter aandeel in de bouw en equipage van nieuwe schepen. De aanvulling op het octrooi, waarin '*de Sout-vaert op de Puncto del Rey*' was inbegrepen, werd 23 februari 1623 gepubliceerd (afb. 2.29).

Hoe veel yeder Stadt en Kamer in de West-Indische Compagnie hadt ingeleidt.

	guld.	*stuyv.*	*pen.*
Enkhuysen	*123235*	*0*	*0*
Alkmaer	*112112*	*0*	*0*
Hoorn	*127960*	*0*	*0*
Edam	*35545*	*0*	*0*
Munnikedam	*28435*	*0*	*0*
Medenblik	*78340*	*0*	*0*

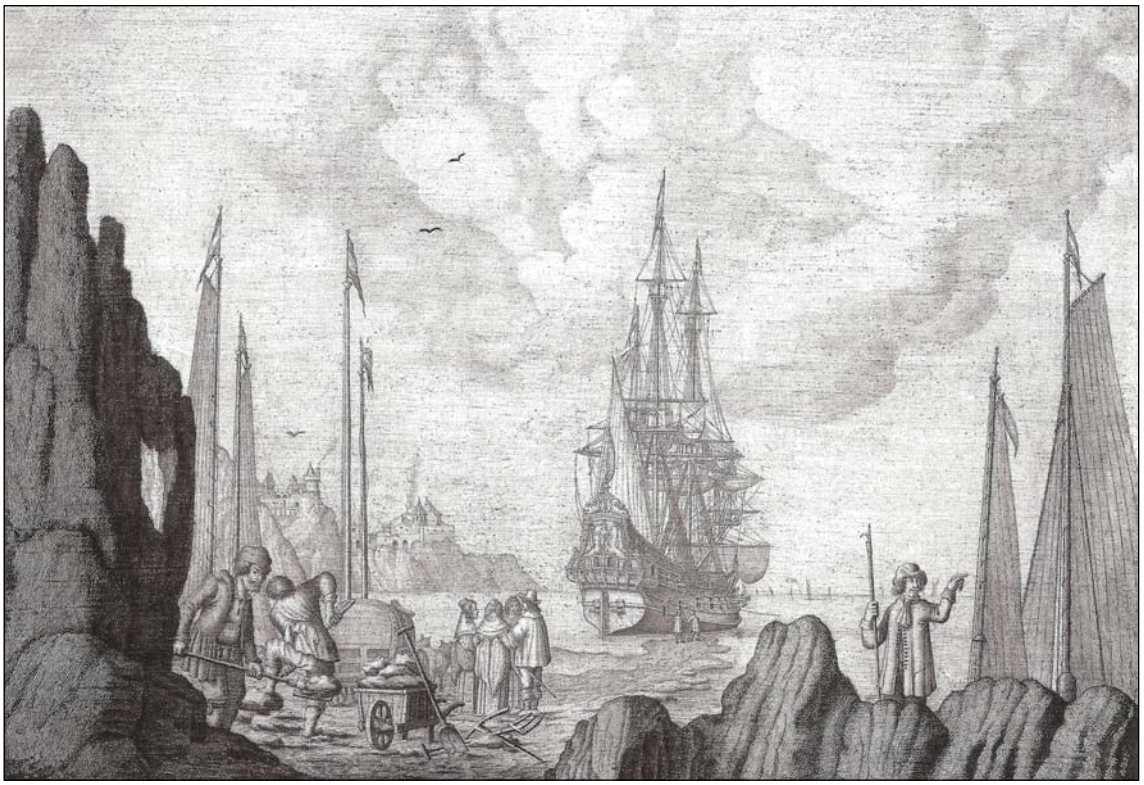
Het Noorder-quartier	*505627*	*0*	*0*
De Staten Generael	*500000*	*0*	*0*
Amsterdam	*2846505*	*0*	*0*
Zeelandt	*1379775*	*0*	*0*
Maese	*1039202*	*10*	*0*
Groeningen	*836975*	*0*	*0*
Beliep t'samen	*7108084*	*10*	*0*

Bron: Geeraert Brandt, *Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuisen*, 1666

Na enige vertraging begonnen in juli 1623 de vergaderingen van de Heeren XIX in Amsterdam. Men besloot in de herfst twee schepen, een van Zeeland en een van het Noorderkwartier, uit te sturen naar Guinee aan de Westkust van Afrika.[95] De kwestie rond de zoutvaart was echter nog niet naar ieders tevredenheid tot een oplossing gebracht. Op 24 september 1624

93 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 27 (7 jan. 1621).
94 WFA, OAM, inv.nr. 1430 (24 okt. 1623).
95 NA, OWIC, toeg.nr. 1.0501.01, inv. nr. 81 (16 aug. 1623). Het waren schepen van de kamer Zeeland en van het Noorderkwartier.

verscheen een delegatie van zeven man uit Hoorn, Enkhuizen, Medemblik en Edam op de vergadering van de Heeren XIX '*om over de satisfactie vande Soutvaert met die vande XIX te handelen*', maar na drie dagen werd het overleg afgebroken.[96] Stellingwerff meldt dat er pas op 13 juli 1627 een akkoord werd bereikt tussen de Compagnie en '*eenighe steden van Noord-Hollandt op 't stuck van de Westindische zoudtvaert…sodat daermeede de disputen t'eenemael quaemen te cesseren*'.[97] Het blijkt onder meer dat de zoutvaarders van Hoorn een contract van vier jaar hadden afgesloten met de Compagnie, waardoor zij tegen betaling van een bepaalde heffing de zoutvaart in eigen beheer konden houden. In 1631 verzochten zij of ze voortaan zonder tussenkomst van de Compagnie en '*sonder eenige recognitie dezelve vaert* [mochten] *continueren*', maar voor zover bekend werd hen dit niet vergund.[98] Het voordeel dat de Compagnie in 1623 uit de zoutvaart op Punta del Rey hoopte te verkrijgen, was inmiddels al bijna verdwenen. De Spanjaarden hadden hun positie ten tijde van het Bestand op Punta del Rey versterkt en de Nederlanders al enkele malen met succes teruggeslagen. Ook twee grootscheepse aanvallen in 1622 en 1623 om zich van het schiereiland meester te maken waren mislukt, waarna de aandacht van de zoutvloot zich opnieuw naar Kaapverdische Eilanden had verlegd en naar de nieuw ontdekte zoutpannen op Bonaire en St. Maarten, eilanden die respectievelijk in 1624 en 1631 in handen van de Compagnie waren gekomen (afb. 2.30 en 2.31).

Afb. 2.30 E. Sillemans, Het inladen van zout bij de Kaapverdische Eilanden door Nederlanders met op de achtergrond een pinasschip (1650). Collectie Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam.

2.3.3 De West-Indische Compagnie en de slavenhandel

Tussen 1623 en 1636 zou de Compagnie meer dan 800 schepen uitzenden met meer dan 65.000 matrozen en soldaten, waarmee in de eerste plaats vijandelijke handelsnederzettingen

96 NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv.nr. 1 (24 sep. 1624), fol. 125v en 126.
97 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 360 (13 juli 1627).
98 Stellingwerff en Schot, Particuliere notulen 1620-1640, 372 (25 mrt. 1632).

Afb. 2.31 Zoutpan aan de kust van Bonaire.

Afb. 2.32 Kaart van de Bocht van Guinee door Jodocus Hondius uit 1619 met linksonder een inzetje van het eiland Sao Thomé. Bron: www.swaen.com

en forten aan de Afrikaanse Westkust en het Caribisch gebied werden aangetast. De handel in slaven was de Nederlanders onbekend, maar met de verovering van de Portugese handelsnederzettingen aan de Afrikaanse Westkust werd deze lucratieve handel hen als het ware in de schoot geworpen. De Portugezen waren al decennialang in deze bedrijfstak

werkzaam om de suikerplantages en de Spaanse goud- en zilvermijnen in Mexico en Peru van mankracht te voorzien. Al in 1591 werd door schipper Barent Erickz van Medemblik min of meer toevallig ontdekt hoe de Portugezen een eeuw lang een succesvolle ruil- en slavenhandel voerden in de Bocht van Guinee (afb. 2.32). Omdat het gebied zeer lastig was te bezeilen, was het tot dan toe onbekend gebleven bij vijandelijke naties en waren de Portugese forten en handelsnederzettingen ook nauwelijks van manschappen voorzien. De handel in slaven was voor de Nederlanders omstreeks 1600 niet interessant, maar er waren talloze andere kostbare producten te verkrijgen. In 1593 wist Ericksz een aantal kooplieden te interesseren in het uitreden van een schip naar Guinee en negen maanden later kwam hij terug met een partij peper, goud en ivoor.[99] Brandt meldt hoe Ericksz nadien nog wel elf keer naar Guinee is geweest en hoe in 1593 ook de Medemblikker schipper Cornelis Freecksz Vrijer voor de eerste maal in Angola handel had gedreven in opdracht van enkele Enkhuizer kooplieden.[100]

Beſchrÿvinge ende Hiſtoriſche verhael/ vant Gout
Koninckrijck van Gunea, anders de Gout-cuſte de Mina genaemt/ liggende in het deel van Africa: met haren gelooven/ opinien/ handelingen/ oft mangelingen/ manieren talen/ eñ haere ghelegenthept van Landen/ Steden/ Hutten/ Huÿſen eñ Perſoonen: havenen ende Revieren, ſoo de ſelve tot noch toe bevonden worden.
Mitsgaders ock een cort verhael vande paſſagie die de Schepen derwaerts nemen deur de Canariſche Eylandē, voorby Capo de Verde, langs de Cuſte van Manigette, tot aen Capo de Treſpunctas, daer de Gout-cuſte begint: met noch voorts een weynich beſchrÿvens vande Revierē diemen verſoeckt int verſeylen vande Gout-cuſte, tot aende Capo Lopo Gonſalves, daermen zijn afſcheyt neemt int t'Huyſwaerts ſeylen, alles perfect ende neerſtich onderſocht ende beſchreven, door eenen perſoon die daer tot verſcheyden tyden gheweeſt heeft. P. D. M.
Ghedruckt tot Amſtelredam, by Cornelis Claeſz, vvoonende opt Water int Schrijfboeck, Anno 1602.

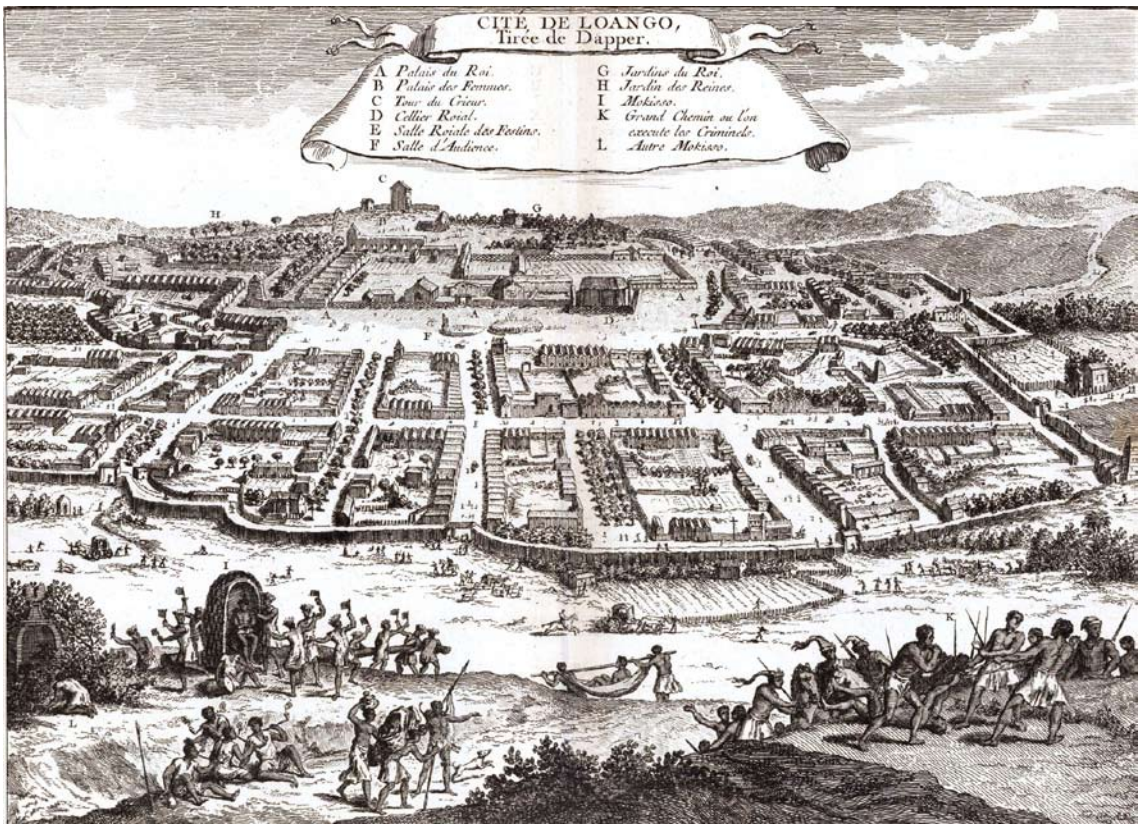
Afb. 2.33 Titelpagina van een van de eerste verhandelingen over de kust van West-Afrika door P. de Marees uitgegeven in Amsterdam in 1602.

De belangstelling voor het gebied werd eens te meer gewekt, toen in 1596 Jan Huygen van Linschoten zijn *Itinerario* publiceerde, waarin allerlei bijzonderheden stonden opgetekend over de handel en scheepvaart op de kust van Guinee, Kongo en Angola. Hij had gebruikt gemaakt van de gegevens van de Enkhuizer doctor Paludanus die uitgebreid verslag had gedaan van onder andere de eigenaardigheden van de ruilhandel aan de Afrikaanse Westkust. Zo schreef hij onder meer dat bepaalde slakkenhuisjes, die werden gevonden rond het eiland Luanda (Angola), door de stammen aan de hele kust als betaalmiddel werden geaccepteerd en konden worden geruild tegen goud en ivoor. Behalve deze slakkenhuisjes ontdekten de Nederlanders later dat ook kauri-schelpjes van de Maladiven, blauw koraal uit Kameroen en andere exotische naturalia uit Oost-Indië als betaalmiddel konden dienen, waardoor binnen afzienbare tijd de

99 Ratelband 2000, 32.
100 Brandt en Centen 1747, 262-63.

Portugese handelaren volledig uit de markt waren geprezen. In brieven aan de Spaanse koning beklaagden zij zich dat de Nederlanders alle handel hadden overgenomen, behalve die in slaven.[101]

De West-Friese kooplieden die handel dreven op de Westkust van Afrika hadden in de jaren rond 1600 uitstekende handelsbetrekkingen aangeknoopt met de stammen aan de Afrikaanse kust (afb. 2.33). In Enkhuizen werd zelfs een '*compagnye op genea*' opgericht, waarvoor men in 1600 ook mensen van buiten de stad opriep te participeren om bewindhebber te worden.[102] In 1607 werd geschat dat er sinds 1593 meer dan tweehonderd schepen voor Afrika waren uitgereed en er jaarlijks voor een miljoen aan goud, ivoor, huiden en gom werd geïmporteerd.[103]

Afb. 2.34 Gezicht op de stad Luanda in Angola [hier Loango] oorspronkelijk uit de 'Naukeurige Beschrijvingen de Afrikaensche Gewesten' (1668) van Olfert Dapper. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Na de oprichting van de Compagnie was het uiteraard wenselijk de Portugezen geheel en al van de kust te verdrijven. In de eerste jaren na de oprichting werden er ook plannen gemaakt het eiland Sao Thomé in de Bocht van Guinee, het fort Elmina (St. George da Mina) aan de Goudkust [het tegenwoordige Ghana] en de stad Luanda in Angola te veroveren. Alle drie locaties waren belangrijke Portugese handelsnederzettingen, waar jaarlijks tussen de 30 en 40 Spaanse en Portugese schepen aanliepen om slaven en andere lading in te nemen. Het was zowel voor de Compagnie als voor de veiligheid van het hele land van groot belang deze slagader van inkomsten van de vijand door te snijden. Op de eerste vergadering van de Heren XIX in juli 1623 was de verovering van Luanda ook een van de agendapunten en de eerste vloot van twee schepen die de Compagnie in september dat jaar zou uitzenden had Angola

101 Ratelband 2000, 35.
102 WFA, OAE, inv.nr. 251, fol. 164 (22 juni 1600).
103 Den Heijer 2006, 19-20.

als bestemming (afb. 2.34). Het aanvankelijk optimisme over een snelle verovering van de Afrikaanse Westkust verdampte al spoedig. Ten tijde van het Bestand hadden de Portugezen niet stil gezeten en hun forten en handelsnederzettingen in Afrika versterkt. Er zouden tussen 1623 en 1625 diverse Nederlandse aanvallen op de Afrikaanse Westkust worden uitgevoerd als onderdeel van het '*Groot Desseyn*' van de Compagnie, maar deze werden steeds met succes afgeslagen. Ook Piet Hein, die met zeven schepen assistentie verleende bij de aanval op de Angolese kust, moest erkennen dat er niets uitgericht kon worden ook al had hij nog onlangs met succes het Portugese San Salvador de Bahia in Brazilië veroverd (afb. 2.35).
Om kosten en materieel te besparen, besloten de Heeren XIX de Afrikaanse plannen voorlopig uit te stellen. Het jachtterrein werd verplaatst naar de vaste vaarroute van de uitgaande en thuiskerende Portugese Guinee- en Angolavaarders tussen de Kaapverdische Eilanden en Brazilië (afb. 2.36). Deze strategie had succes. In de jaren 1627-1629 waren zowel de kaapvaart, de verovering van de Spaanse zilvervloot (1628) door Piet Hein als de rooftochten op Spaans-Portugese nederzettingen enorm winstgevend. De Spaanse kroon was een zware slag toegebracht en de Compagnie kon voor het eerst sinds jaren weer ruimhartig dividend uitkeren aan de aandeelhouders.

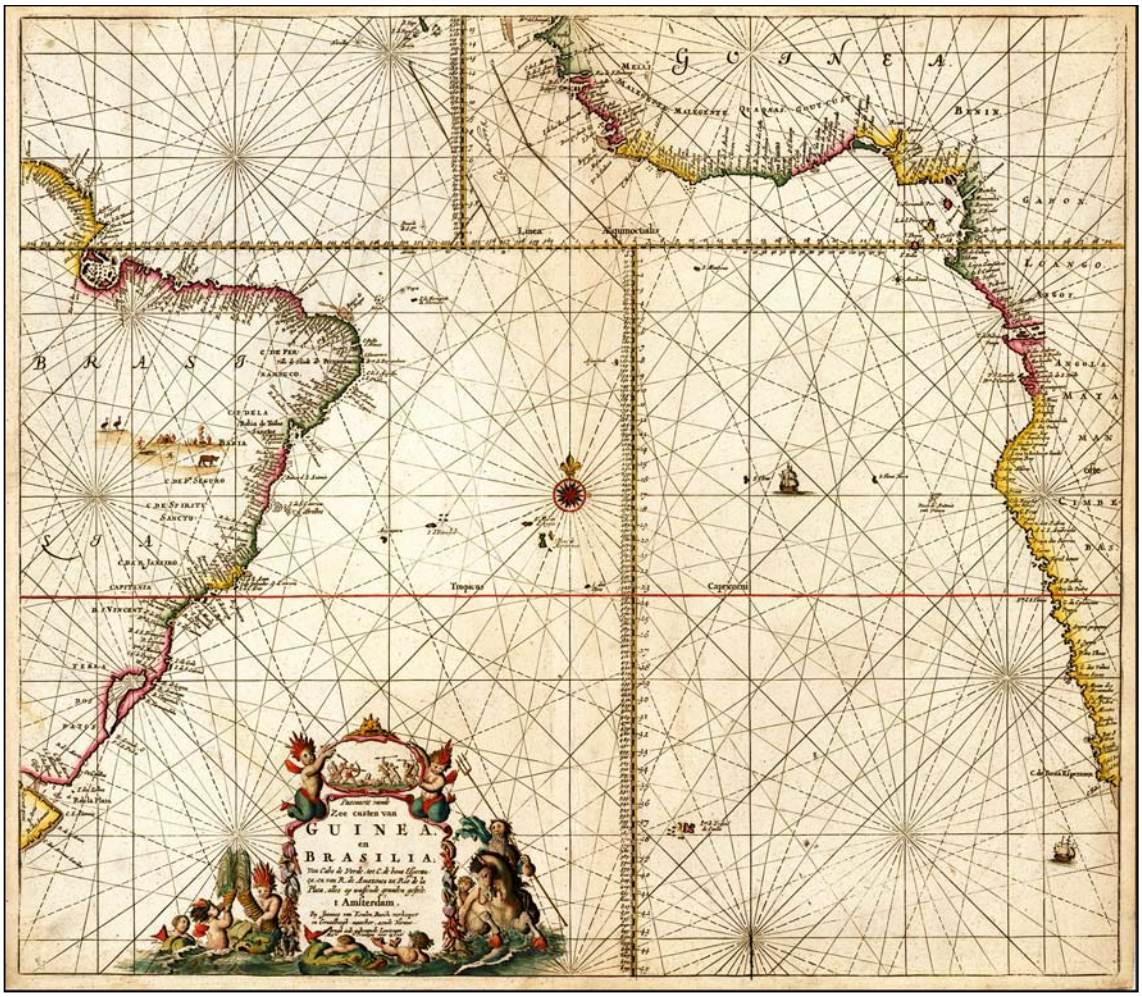

Afb. 2.35 De verovering van San Salvador in de Allerheiligenbaai [Sao Salvador da Bahia de Todos os Santos] door admiraal Jacob Willekens en Piet Hein op 10 mei 1624 uitgegeven door Claes Jansz Visscher. Detail. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

2.3.4 De stand van zaken in 1629

In een memorie uit 1633 wordt in enig detail beschreven hoe de Compagnie er in 1629 voorstond en wat men sinds de oprichting had bereikt. Zo bleek de Compagnie jaarlijks bijna 50 schepen in de vaart te hebben met meer dan 6000 soldaten en bootsgezellen. Al enkele jaren passeerden belangrijke hoeveelheden zijde, indigo, suiker, huiden, specerijen, olifantstanden, tabak en hout het octrooigebied, waardoor een grote som aan recognitiegelden [heffing op de in- en uitgaande goederen] konden worden geïnd. Bovendien was de Compagnie de belangrijke importeur van goud en zilver en exporteur van in Nederland gemaakte manufacturen geworden, waardoor '*de inwoonders deser landen meede aen handel ende werck geraecken*'.[104]
De Compagnie was ook militair van groot belang, want men had ongeveer 120 welgebouwde

104 De Boer 1900, 348.

Afb. 2.36 'Pascaarte vande Zee custen van Guinea, en Brasilia' uit 1680 door Johannes van Keulen. Nadat was gebleken dat het veroveren van de Portugese forten aan de Afrikaanse Westkust niet kon worden volbracht, werd besloten Portugese Guinee- en Angolavaarders te onderscheppen op hun gebruikelijke vaarroute van en naar Brazilië. Collectie Norman B. Leventhal Map Center, Boston Public Library.

schepen in eigendom voorzien van geschut en ammunitie. In geval van nood kon zeker de helft van de vloot voor het land worden ingezet. Ook had de Compagnie de Spaanse vijand enkele zware slagen toegebracht. Zo was in 1624 San Salvador de Bahia aan de oostkust van Brazilië veroverd, hetgeen de koning van Spanje wel 10 miljoen gulden had gekost om terug te winnen, en waren nederzettingen als Porto Rico, Sao Thomé en Guyana aan de noordkust van Zuid-Amerika geplunderd. Met het innemen van Pernambuco en Tamarica had de Spaanse koning wel anderhalf miljoen aan inkomsten gederfd en door de constante aanwezigheid van de Compagniesschepen in de West was het hem bijna onmogelijk geworden zijn goederen veilig over te brengen. Uit dit alles blijkt volgens de schrijver zonneklaar welke voordelen de Compagnie het land heeft geboden en nog steeds bied. Het is daarom niet verwonderlijk dat de Spaanse koning nu haast maakt met vredesonderhandelingen. Indien hier echter gehoor aan wordt gegeven, verliest Nederland al het voordeel dat tot op heden is opgebouwd en zal de koning binnen afzienbare tijd al zijn forten in de West heropbouwen en zal '*sijn gouden en silveren sprinh-ader*' weer volop stromen.[105] De anonieme schrijver van de memorie moest erkennen dat het vermeerderen van de handel en de oprichting van koloniën en plantages in de West niet van de grond was gekomen. De Compagnie hoopte '*een gedeelte van de schade met sout te halen voor tecomen, maar door de langwijlige onderhandelinge met de Heeren van*

105 De Boer 1900, 352, noot 1.

het Noorderquartier is het southalen aen Punte del Rey ons bij den viant gantsch vernagelt'. Zonder veel omhaal van woorden kregen de heren van het Noorderkwartier de schuld in de schoenen geschoven dat ze de vijand alle gelegenheid hadden gegeven de zoutpannen van Venezuela te versterken.[106]

Verder stelde hij vast dat de eilanden in het Caribisch gebied veelal onvruchtbaar zijn, onbewoond of door Spanjaarden bezet. Alleen de kust van Guyana, die de Wilde Kust wordt genoemd, is nog onbezet en vrij land te vinden; *'in dese landen vallen wel verscheyden goederen, die met proffijt in dese landen cunnen gebracht worden*', maar de wilden die hier wonen zijn zo onbehoeftig en barbaars dat het sturen van twee of drie handelsschepen per jaar meer dan toereikend zal zijn.[107] De noord- en oostkust van Brazilië, die voornamelijk door de Portugezen wordt bewoond, wordt naar het zuiden toe steeds minder veelbelovend voor de handel. De schrijver stelde ook vast dat het aanleggen van plantages en koloniën niet zo eenvoudig was als gedacht. De animo om in de West een onzekere toekomst tegemoet te gaan was onder de Nederlanders niet zo groot. Dit is ook de reden dat wij '*ons te lichtelijcker hebben laten bewegen om oorlogswijse ons tegen den gemeenen viant te canten*' en werd '*genegligeert coloniën te planten en landen te besetten*'.[108] Dat de Spanjaarden en Portugezen wel succesvol zijn geweest in het aanleggen van koloniën en plantages, is voornamelijk te danken aan het gebruik van slaven.

Afb. 2.37 Afbeelding van een suikermolen op een kaart uit 1665 van het noordelijk gedeelte van Pernambuco. Detail. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

2.3.5 Vizier op Brazilië

Al kort na het schrijven van de memorie over de situatie in 1629 vond er een belangrijke verschuiving in het beleid van de Heeren XIX plaats. Door de constante dreiging van de schepen van de Compagnie in het Caribisch gebied hadden de Spanjaarden hun hoofdmacht teruggetrokken op San Salvador de Bahia, dat zij in 1625 hadden heroverd op de Nederlanders. De rest van de Braziliaanse kust had men min of meer aan zichzelf overgeleverd. Omdat de Portugese planters weinig of geen steun kregen van Spaanse Kroon kwam in het midden

106 De Boer 1900, 354.
107 De Boer 1900, 356.
108 De Boer 1900, 357.

van de jaren 30 van de zeventiende eeuw vrijwel de hele Braziliaanse noordkust onder controle van de Compagnie. Het belangrijkste Nederlandse steunpunt werd de landstreek Pernambuco, dat met 350 suikermolens een van de belangrijkste centra van de suikerproductie vormde (afb. 2.37). Van 1636 tot 1642 stond het gebied onder het gouverneurschap van Johan Maurits van Nassau-Siegen onder wiens gezag Nederlands-Brazilië tot grote bloei kwam (afb. 2.38 en 2.39). Om de suikerplantages in Pernambuco in bedrijf te houden, veranderde bij de Heeren XIX ook het beleid inzake de slavenhandel. Voor circa 1630 werden zo nu en dan wel Portugese slavenschepen overmeesterd, maar door het ontbreken van een afzetmarkt werden de slaven gewoonlijk weer vrijgelaten. Met het bezit van een eigen kolonie op het Braziliaanse grondgebied was er onverwacht veel mankracht nodig om de suiker- en tabaksplantages in bedrijf te houden. Nadat men bij de Compagnie had vastgesteld dat er geen morele bezwaren bestonden tegen de handel in slaven begon men zich actief met deze bedrijfstak te bezig te houden. In plaats van de Portugese slavenschepen op te wachten, werden eind jaren 30 van de zeventiende eeuw voor het eerst oorlogsschepen naar de Afrikaanse Westkust gedirigeerd om

Afb. 2.38 Johan Maurits, graaf van Nassau-Siegen 'alias de Braziliaan' (1604-1679) werd in 1675 geportretteerd met een zwarte bediende door Pieter Nason. Johan Maurits was van 1636 tot 1642 gouverneur van Nederlands-Brazilië. Met de verdiensten die aan deze functie waren verbonden, heeft hij in Den Haag het Mauritshuis laten bouwen.

Afb. 2.39 Gezicht op Olinda, de hoofdstad van Pernambuco, door Pieter Post omstreeks 1637. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

slavenschepen te veroveren. Zo werden in december 1638 vanuit Pernambuco de *Maecht van Enchuysen*, van de kamer van het Noorderkwartier, en de *St. Michiel*, van de kamer Zeeland uitgestuurd, '*om te gaen cruyssen ende negers herwaerts te brengen*'.[109] De *St. Michiel* keerde zonder problemen terug met een lading van 150 slaven en ook de *Maecht van Enchuysen* had 82 slaven aan boord gekregen, maar wist ternauwernood aan de Portugezen te ontsnappen. Men realiseerde zich dat het veilig overbrengen van slaven naar Brazilië alleen mogelijk was indien er een eigen steunpunt op de kust van Afrika zou worden gecreëerd. Daarom werd besloten een grootscheepse aanval te organiseren op het Portugese fort annex slavendepot Elmina. De verovering van het fort stond onder leiding van Johan Maurits en verliep tot zijn eigen verbazing opmerkelijk eenvoudig. Na de landing werd het vanaf een hoger gelegen heuvel beschoten en na enkele dagen gaven de Portugezen zich over. Er waren aan beide zijden nauwelijks slachtoffers gevallen. Met het verlies van Elmina hadden de Portugezen hun belangrijkste steunpunt aan de Afrikaanse Westkust verloren met als gevolg dat de Compagnie in 1642 uiteindelijk heel Portugees Afrika inclusief de slavenhandel in handen kreeg (afb. 2.40). De Compagnie was in 1639 weliswaar genoodzaakt geweest de handel op Brazilië aan particulieren toe te staan, maar dit werd ruimschoots goedgemaakt door het monopolie op de handel in en het vervoer van slaven. Aanvankelijk werden de slaven alleen in Pernambuco verkocht, maar in de jaren 40 van de zeventiende eeuw ontwikkelde Curaçao zich tot een internationaal slavendepot. De Compagnie had hier voorzieningen getroffen om de slaven enige tijd 'in voorraad' te kunnen houden, zodat het hele jaar door slaven konden worden geleverd. Tot de afnemers behoorden niet alleen de eigen mensen in Brazilië, maar ook de Spaanse, Franse- en Engelse planters in het Caribisch gebied en de mijnen van Spaans-Amerika.[110]

Afb. 2.40 Gezicht op fort Elmina door Johannes Vingboons omstreeks 1665. Collectie Österreichische Nationalbibliothek, Wenen.

109 Ratelband 2000, 84.
110 Menkman 1945, 102-107.

2.3.6 De kamer van Enkhuizen

Op de eerste vergadering van de Heeren XIX in Amsterdam, die duurde van 24 juli tot 17 augustus 1623, waren voor het Noorderkwartier Olphert Barentsz uit Hoorn, Willem Dircksz Everhardt uit Medemblik en Floris van Teylingen uit Alkmaar aanwezig.[111] Officieel mocht het Noorderkwartier maar met twee man de vergadering bijwonen, maar bij de ongetwijfeld feestelijke opening waren er meer dan 25 man aanwezig en meerder kamers oververtegenwoordigd. De eerste '*bewinthebber van Enckhuysen*' die de vergaderingen bijwoonde was Jacob Menten. Hij meldde zich op 18 maart 1624 in de herberg te Amsterdam waar de vergaderingen plaatsvonden samen met Claes Willemsz Crab uit Hoorn.[112] Er waren wat problemen met de brief van credentie [volmacht] van Menton. De credentiebrief, die was gericht aan de Heeren XIX, diende te zijn ondertekend door de bewindhebbers van de kamer die hij in de vergadering vertegenwoordigde. Hij mocht pas aanschuiven nadat Bouwen Heynsz uit Edam, die Crab zou vervangen, enkele dagen later de vergadering een volledig ondertekend exemplaar kon overhandigen.[113] Hoewel de bewindhebbers van het Noorderkwartier minimaal 4000 gulden hadden ingelegd om de functie van bewindhebber te verkrijgen, lijken zij niet erg geïnteresseerd te zijn geweest in het bijwonen van de vergaderingen. Meer dan eens werden de kamers van Hoorn en Enkhuizen vertegenwoordigd door een gevolmachtigde bewindhebber afkomstig uit een der kleinere steden. Tijdens de vergaderingen, die twee of drie keer per jaar werd gehouden, blijkt dat zij regelmatig contact zochten met hun 'principalen' in Hoorn of Enkhuizen voordat ze met een voorstel konden instemmen. De hoofdparticipanten en bewindhebbers van het eerste uur van de kamer Enkhuizen, als Gerrit Jacobsz Trompet, Pieter Hardebol, Cornelis Pietersz Lantman en Meyndert Thomasz, lijken nooit een vergadering te hebben bijgewoond en zich op afstand met het bestuur van de Compagnie te hebben bezig gehouden. Als bewindhebbers hadden zij recht op 1% van de waarde van de uitgaande en 1% van de waarde van de retourgoederen (behalve het goud) van hun kamer, maar de meeste verdiensten van een bewindhebber lagen ongetwijfeld in de leveranties van allerlei proviand en koopmanschappen die zij als kooplieden aan de Compagnie konden leveren.

Bewindhebbers van de Oude West-Indische Compagnie van de kamer Enkhuizen met het jaar of de jaren waarin hun werkzaamheid kon worden vastgesteld.

Jacob Menten	zeker vanaf 1624 tot 1636
Gerrit Jacobsz Trompet	zeker vanaf 1628 tot 1636
Pieter Pietersz Hardebol	zeker vanaf 1628 tot 1636
Cornelis Pietersz Lantman	1636
Meyndert Thomasz	zeker vanaf 1628 tot 1652
Cornelis Sweersz	1630-1658
Dirck Codde van der Burgh	1635. Raad van Brazilië in 1644
Pieter Cornelisz Huygh	1637-1655
Jan Jansz van Loosen de Oude	1640-1653 (afb. 2.41)
Jacob Volckertsz Seylmaecker	1641
Simon Allertsz of Freeksz Semeyns	1641-1669
Floris Huych	1644
Herman Willemsz	1646-1652

111 NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 5.
112 NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 45 (18 mrt. 1624).
113 NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 56-57 (25 mrt 1624).

Albert Roos	1651
Simon Dircksz Roodvelt/Semeijns	1653-1666
Jan Jansz van Loosen de Jonge	1654
Pieter Pietersz Dol	1655-1670
Maarten Albertsz Roos	1660-1676
Willem Codde van der Burg	1661
Jan Johan ten Broek	1667-1679
Maarten Roos	1667

Bron: www.thijspostma.nl/Bewindhebbers.pdf

Afb. 2.41 Portret van Jan Jansz van Loosen de Oude, geschilderd in 1647 door Aelbrecht van der Schoor. Van Loosen was van 1640 tot 1653 bewindhebber van de kamer Enkhuizen. Collectie Gemeente Enkhuizen.

De eerste opdracht die de kamer van het Noorderkwartier van de Heeren XIX ontving, was het bevoorraden van twee schepen: een schip van 200 last met goederen ter waarde van ongeveer 44.000 gulden en een jacht van 80 last met ongeveer 8.000 gulden aan goederen. Beide schepen maakten deel uit van een vloot van twaalf schepen, waarvan de totale uitrustingskosten werden beraamd op 691.000 gulden.[114] Het is niet bekend om welke schepen het gaat of welke goederen werden verhandeld, want de boekhouding van beide kamers van het Noorderkwartier is op drie stukken na volledig verloren gegaan. Slechts indirect krijgen we enig inzicht in de werkzaamheden die door de kamer van Enkhuizen werden verricht. Zo werd door de Heeren XIX in 1639 besloten negen schepen uit te rusten '*tot den slaeffsen handel*'. Het Noorderkwartier participeerde voor 1/9 in de Compagnie dus diende men één schip uit te rusten. De kamer had in 1638 al het schip de *Haes* naar de Afrikaanse kust gezonden samen met drie slavenschepen van Amsterdam en waarschijnlijk was het resultaat zo veelbelovend dat men deze missie in 1639 wilde herhalen.[115] De *Haes* was eigendom van de kamer van Enkhuizen en de Compagnie en werd vermoedelijk al in Nederland als slavenschip ingericht. De schepen die de Compagnie in deze tijd huurde, lijken uitsluitend voor het vervoer van vracht en personeel te zijn bestemd. Zo werd op 19 november 1639 in Enkhuizen door Pieter Huych, bewindhebber van de kamer Enkhuizen, een bevrachtingcontract afgesloten met Joseph Maatsz van Schardam, schipper van de *Halve Maen*. De schipper werd gehouden zijn schip te voorzien van alle benodigde touwen en ankers en te monteren met veertien stukken geschut. Hij diende het rantsoen in te kopen voor negentien eters, waarvoor hij zeven stuivers per persoon zou ontvangen of elf

114 NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 1, fol. 15 en 16 (17 aug. 1623).
115 NA, OWIC, toeg.nr. 1.05.01.01, inv. nr. 8, fol. 242v en 242. Uitgaande brieven.

stuivers indien het een kajuiteter betrof. De bestemming was Pernambuco. Hier werden de goederen uitgeladen, waarna het hem was toegestaan zout in te nemen op het vertoon van zijn 'zoutbrief', zodat hij bij thuiskomst geen recognitie hoefde te betalen. Het was de schipper verboden enige andere goederen mee terug te nemen of passagiers anders dan diegenen die werkzaam waren voor de Compagnie. Voor de totale reissom zou hij 5250 gulden ontvangen. Het contract werd mede ondertekend door Harmen Willemsz, de boekhouder van de kamer van Enkhuizen.[116] Een soortgelijk bevrachtingcontract werd in november 1639 afgesloten door de bewindhebbers Jacob Cornelisz Seylmaecker en Pieter Huych met schipper Jan Evertsz van de *St. Jan Baptista*. De Compagnie zou in dit geval zelf het schip van negentien ijzeren gotelingen voorzien. Het schip diende naar de kust van Afrika te zeilen en vandaar naar een haven die de Compagnie nader zou bepalen. Als de reis langer dan tien maanden zou duren, zou de schipper een som van 950 gulden per maand ontvangen. De akte werd '*ter Camere van de Compagnie*' mede ondertekend door Harmen Willemsz de boekhouder en Jop Pietersz, de equipagemeester van de kamer.[117] Ook dit schip lijkt uitsluitend bestemd te zijn geweest voor het vervoer van goederen van de Compagnie en niet voor het vervoer van slaven. Uit het kohier van de heffing op de in- en uitgaande goederen blijkt dat er in de jaren 1643 tot 1645 vier schepen uit de haven van Enkhuizen naar Brazilië of de Caribische Eilanden vertrokken en dat acht schepen uit de West in de haven aankwamen.[118] De uitgaande goederen bestonden voornamelijk uit brandewijn, bier of wijn aangevuld met kleine hoeveelheden 'huishoudelijke' goederen als hakmessen, hoeden, tabakspijpen en andere kleine koopmanschappen. Van de acht binnengekomen schepen stonden er zes op naam van particuliere schippers en waren er twee eigendom van de Compagnie, de *Eendracht* en de *Tempel Salomons*, beide waren vertrokken uit Pernambuco. De schepen vervoerden kisten met suiker, balen tabak en verfhout ter waarde van respectievelijk circa 65.000 en 69.000 gulden, goederen die waarschijnlijk ook bestemd waren om in Enkhuizen te worden geveild.

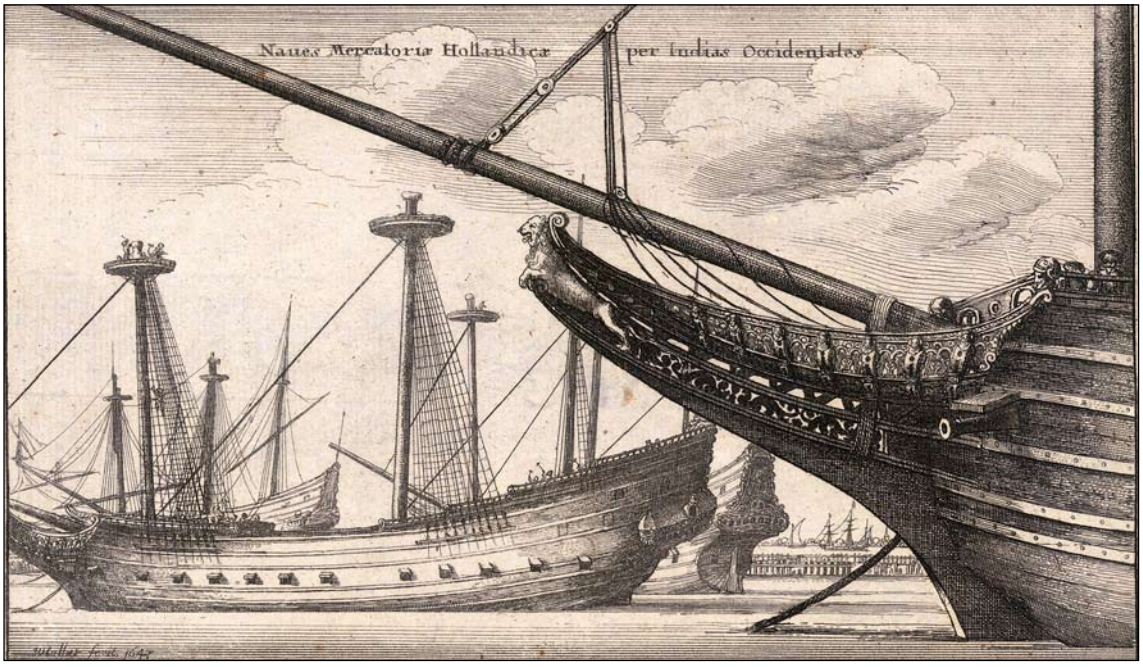
Doordat de West-Indische Compagnie schepen inhuurde, is het soms niet eenvoudig vast te stellen welke schepen daadwerkelijk eigendom van de Compagnie waren. Ioannes de Laet noemt de namen van 26 schepen en jachten die vóór 1637 waren gemaakt of gekocht door de kamer van het Noorderkwartier (afb. 2.42):

Samson (300 last)
Enchuysen (110 last)
Engel Gabriel (160 last)
Hoope (250 last)
Oudevaer (90 last)
Medemblick (270 last)
Hoorn (180 last)
Oragnie-Boom (300 last)
Edam (170 last)
Alcmaer (200 last)
Goude Son (90 last)
Wapen van Hoorn (110 last)

116 WFA, Enkhuizen, ONA 937, akte 60 (19 nov. 1639).
117 WFA, Enkhuizen, ONA 937, akte 79 (31 nov. 1639).
118 WFA, OAE, inv.nr. 942 (1643-1644) en 943 (1645). Rekening van Adam Cortleven, ontvanger van het middel van één en een half ten honderd op de uitgaande en inkomende goederen geheven binnen Enkhuizen van 24 november 1643 tot en met 14 december 1644 en over het jaar 1645.

Enchuyser Maeght (110 last)
Griffoen (250 last)
Munnickendam (300 last)
Haentjen (40 last)
Wapen van Medemblick (150 last)
Enchuysen (230 last)
Groen-wijff (150 last)
Jonge Mauritius (130 last)
[Vergulden] Haes (140 last)
Mercurius (200 last)
Groot Hoorn (350 last)
Vleer-muys (15 last)
Wassende Maen (200 last)
Wind-hond (15 last)

Bron: Ioannes de Laet, *Historie Ofte Iaerlijck Verhael Van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie*, 1644

Afb. 2.42 Schepen van de West-Indische Compagnie voor anker in een onbekende haven gegraveerd door Wenceclaus Hollar in 1647. University of Toronto, Wenseclaus Hollar Digital Collection.

2.3.7 Het verval

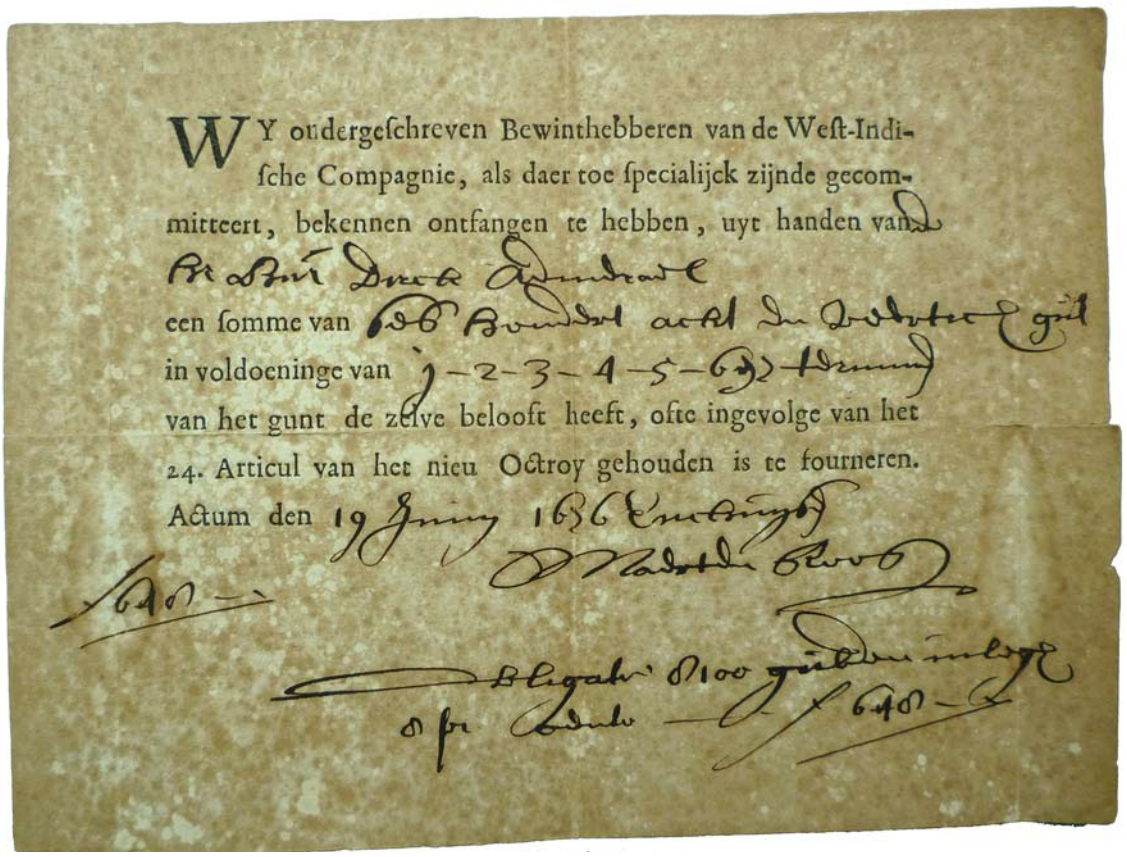
Na de verovering en bezetting van grote delen van de Braziliaanse noordkust, enkele Caribische eilanden en de Afrikaanse Westkust stond de Compagnie aan het toppunt van haar macht. Door de vele militaire operaties was de Compagnie echter financieel volledig aan de grond geraakt. Met het aantrekken van Johan Maurits als gouverneur over Pernambuco werd een serieuze poging gedaan van Brazilië een bloeiend koloniaal rijk te maken, maar omdat het gebied te midden van vijandelijk gebied lag, vergde dit enorme investeringen en de inkomsten waren geleidelijk gedaald. In de jaren 30 van de zeventiende eeuw had de Compagnie al moeten toestaan dat de handel in Nieuw Nederland, op de Caribische eilanden en Brazilië werd

vrijgegeven aan particulieren en in 1641 vielen ook de inkomsten uit de kaapvaart grotendeels weg na de tekening van een wapenstilstand met Portugal. Na het vertrek van Johan Maurits in 1646 ging het Nederlandse Brazilië geleidelijk aan weer verloren en in 1654 was heel Pernambuco in Portugese handen gevallen. Als tegenmaatregel werd Portugal in 1657 de oorlog verklaard, maar de oude Braziliaanse bezittingen konden niet meer worden heroverd. Na vijf jaar werd de vrede met Portugal getekend, waarbij de Compagnie instemde met een schadeloosstelling van acht miljoen gulden. Het koloniseren van Brazilië was op een deceptie uitgelopen en in de jaren 60 van de zeventiende eeuw gingen ook Nieuw Nederland (New York) en enkele bezittingen aan de Afrikaanse Westkust verloren aan de Engelsen. De Compagnie had in 1647 weliswaar een verlenging van haar octrooi gekregen van 25 jaar en een miljoeneninjectie van de VOC gekregen, maar de hoge schuldenlast hing als een molensteen om de nek.

2.3.8 Memorie van 1670

In 1670 werd waarschijnlijk door een klerk van de kamer van Amsterdam een memorie opgesteld, waarin alle bezittingen van de West-Indische Compagnie nauwkeurig werden opgetekend.[119] Het blijkt dat iedere kamer de directie voerde over bepaalde gebieden die hen vanouds waren toegewezen. Zo had de kamer van Amsterdam zeggenschap over het gebied rond Cabo Verde aan de Afrikaanse kust waar jaarlijks ongeveer 40 tot 60.000 gulden aan goederen werd verhandeld. Hier waren volgens de schrijver ook goede slaven te koop: '*sijn de beste, swartste ende gautste van geheel Africa, doch sijn seer dier ende schaars*'. Verder '*heeft de camer van Amsterdam onder haer directie gehad Nieuw Nederlandt ende Cajana* [Guyana bij Suriname] *ende nu nog alleen de eylanden Curaçao, Aruba ende Bonaire*'. Curaçao wordt door circa 150 tot 180 man bezet, hetgeen noodzakelijk is, omdat het zeer dicht bij Spaans gebied ligt en de enige plaats is waar tegenwoordig de '*slaafshandelinghe*' plaatsvindt. De uitvoer vanaf Curaçao is in handen van particulieren, die de Compagnie een recognitie [heffing] betalen over de waarde van de goederen die zij uitvoeren. Voor ieder slaaf die wordt verhandeld moet een recognitie van zes gulden worden betaald, hetgeen thans een groot deel van de inkomsten van de Compagnie uitmaakt. Het eiland wordt daarom '*meer om de commoditeyt van de negotie ende bygelegenheyt van de Spaanse West-Indien*' in bezit gehouden dan om de winst die er wordt gemaakt.[120] De kamer van Zeeland, de Maze, Stad en Lande en het Noorderkwartier bezitten de directie over enkele gebieden aan de Westkust van Afrika: '*De Camer van West-Frieslandt ende Noorderquartier heeft de Greynkust, beginnende aan Cabo Monte ende eyndigende aan Cabo das Palmas [op de caerte aangehaelt met een geele couleur], daer geen forten ofte logiën sijn, maar werdt den handel als hiervooren van de tandtcust geseght is, gedreeven.* Dat Enkhuizen voor 1600 al de basis had gelegd voor de handel op de *Greynkust* werd nog steeds door de Compagnie gerespecteerd. '*De negotie bestaat alleen in greyn ende somtijts wel wat tanden, ende heeft somtijts wel excessive, somtijts wel matige, maar evenwel altijd een taamelijcke winste gegeven*'.[121] De *Greynkust* of Peperkust is tegenwoordig het huidige Liberia in West-Afrika. De naam was afgeleid van een plantensoort (*Aframomum melegueta*) die een zaad (de paradijskorrel) opleverde, dat als specerij (soort peper) werd gebruikt. Ondanks dat met wisselend succes handel werd gedreven, blijkt dat de Compagnie omstreeks 1670 de meeste inkomsten verkreeg uit de inning van heffingen en recognitiegelden die de particuliere kooplieden verplicht waren te betalen als zij handeldreven binnen het octrooigebied.

119 Van Brakel 1914, 88.
120 Van Brakel 1914, 100.
121 Van Brakel 1914, 101-102.

WY ondergeſchreven Bewinthebberen van de Weſt-Indiſche Compagnie, als daer toe ſpecialijck zijnde gecommitteert, bekennen ontfangen te hebben, uyt handen van de
een ſomme van
in voldoeninge van
van het gunt de zelve belooft heeft, ofte ingevolge van het 24. Articul van het nieu Octroy gehouden is te fourneren.
Actum den 19

Afb. 2.43 Maarten Roos van de kamer Enkhuizen bekend van de burgemeester Dirck Admiraal 648 gulden te hebben ontvangen. Ingevolgde van artikel 24 van het nieuwe octrooi diende te participanten aan te geven voor hoeveel zij in de Nieuwe Compagnie wilden participeren. Admiraal had voor 8100 gulden aan aandelen in de oude Compagnie. Collectie Westfries archief, Hoorn.

2.3.9 De doorstart

Officieel zou het tweede octrooi van de West-Indische Compagnie op 31 december 1671 aflopen, maar de Heeren XIX, de bewindhebbers en de kleine aandeelhouders konden niet tot overeenstemming komen over allerlei wijzigingen in de organisatie, waardoor het tot september 1674 zou duren voordat het octrooi daadwerkelijk werd verlengd. Het belangrijkste struikelblok was de eis van de Staten van Holland en West-Friesland dat de Compagnie schuldenvrij moest zijn en een som van een miljoen in kas moest hebben als startkapitaal. Uiteindelijk werd besloten dat de oude aandelen en schulden werden omgezet in nieuwe aandelen en dat voortaan zowel de oude bewindhebbers, de aandeelhouders als de bezitters van schuldbrieven van de Compagnie een derde van de nieuwe bewindhebbers mochten leveren (afb. 2.43). Het college van de Heeren XIX werd verkleind tot een bestuur van tien bewindhebbers, waarvan meer dan de helft '*ervaren negotianten en koopluyden*' dienden te zijn.[122] In de nieuwe West-Indische Compagnie werden de bewindhebbers gemaand zoveel mogelijk kosten te besparen door het onroerend goed af te stoten. Het Noorderkwartier bezat in 1674 al geen eigen werf meer en de benodigde schepen mochten uitsluitend worden gehuurd of gekocht. In het conceptoctrooi werd ook voorgesteld '*dat in het noorderquartier een kamer soude sijn*' en dat Hoorn de meest geëigende zetelstad zou zijn. De burgemeesters en vroedschappen van Enkhuizen waren echter vastbesloten '*in geenen deele te sullen toestaen, dat de kamer van hier getrocken soude komen te werden*'. Het idee was bovendien buiten alle redelijkheid aangezien

122 Den Heijer 2013, 107.

'*op onse kamer soo veel meer Capitael ende gedeponeerde penn*[ingen] *werden bevonden als wel binnen de stadt hoorn, mitsgaders dat de kamer, ende het west Indisch huijs als mede het packhuijs alhier in goet postuur ende bequaemheijt is omme ten dienste van geseijde Comp*[agnie*] geemplojeert te werden, daer ter contrarie binnen de stadt hoorn het packhuijs verkocht, ende haer kamer vande stadt ingehuurt wert*'.[123] Van een samenvoeging van beide kamers zou het niet komen. Hoewel organisatorisch inefficiënt en kostbaar, hield men vast aan de aloude indeling van vijf regionale kamers. Het aantal bewindhebbers in de kamers werd wel ingekrompen, waardoor het totale aantal van 74 bewindhebbers werd teruggebracht tot 50. Merkwaardig genoeg mochten de kamers van het Noorderkwartier en Stad en Lande zoveel bewindhebbers aanstellen '*als syluyden onderlingh*' nodig achten, waardoor in het Noorderkwartier het oude aantal van veertien bewindhebbers bleef gehandhaafd.[124]

Bewindhebbers van de Nieuwe West-Indische Compagnie van Enkhuizen met achter de naam het jaar van hun eedaflegging of, indien bekend, hun periode van werkzaamheid.

Jan Johan ten Broek	1676
Meijnert Mossel	1676
Hilbrand van der Sluys	1680
Augustinus Duyvensz	1696
Gerard Moeskoker	1704
Jacob Pietersz van Loosen	1713-1721
Johan Duyvensz	1713
Cornelis François Duyvensz	1721-1740
Jacob Mossel	?-1721. Heeft 24 dec. 1721 afstand gedaan.[125]
Andries Kluppel	1721
Pieter Jansz van Loosen	1740. Deed in 1763 vrijwillig afstand voor zijn zoon.
Dirk Elias van Loosen	1763. Tenminste tot 1784.
Anthony Blok	1764-1781
Anthonij Pieter Duijvensz	1782-1790 (afb. 2.44)
Cornelis van der Willige	1790-1791

Bron: www.thijspostma.nl/Bewindhebbers.pdf

In het bestuur van de Heeren X namen vier bewindhebbers van de kamer Amsterdam zitting, twee van Zeeland en een bewindhebber uit de drie resterende kamers. Het tiende lid was een afgevaardigde van de Staten-Generaal.
In het nieuwe octrooi werd de Compagnie het alleenrecht vergund op de scheepvaart en handel op de kust van West-Afrika en de Zeeuwse kolonie Essequebo, gelegen aan de gelijknamige rivier in Guyana, Suriname, Berbice en de eilanden Aruba, Bonaire en Curaçao. De rest van het octrooigebied mocht door particulieren worden bevaren tegen betaling van recognitie.

123 WFA, OAE, inv.nr. 258 (13 feb. 1674).
124 Den Heijer 2013, 111.
125 WFA, OAE, inv.nr. 1590 (24 dec 1721).

2.3.10 Het faillissement van de Compagnie

Met de oprichting van de Tweede West-Indische Compagnie in 1674 werd de handel op de Afrikaanse Westkust een van de hoofdactiviteiten van de Compagnie. Tussen 1674 en 1735 reedde de Compagnie gemiddeld zestien schepen per jaar uit, waarvan de meesten bestemd waren voor het vervoer van slaven. Aanvankelijk werd de slavenhandel door lokale machthebbers georganiseerd en werd handel gedreven vanaf het strand of onttakelde schepen (afb. 2.45). Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd gebruik gemaakt van permanente handelsposten als Accra, Moree en Axim, die vanuit fort Elmina werden bestuurd door een directeur-generaal. De slavenhandel was complex en kostbaar en anders dan wel wordt gedacht vertegenwoordigde deze bedrijfstak in de periode van circa 1674 tot 1735 in waarde slechts 13 % van de totale handel van de Compagnie. De meeste winst, ongeveer 75%, werd verkregen uit de handel in goud en ongeveer 10 % uit de handel in gom, greyn, verfhout en ivoor (afb. 2.46). Om de slavenhandel in goede banen te leiden, waren binnen de Compagnie speciale commissies '*tot de saaken van de slavehandel*' in het leven geroepen die verantwoordelijk waren voor het inhuren van schepen, de monstering van de bemanning en de inkoop van proviand.[126] De voor de slavenhandel benodigde koopmanschappen werden gewoonlijk door de kamers zelf ingekocht. Uit de ladingslijsten blijkt dat textiel uit eigen land of uit Oost-Indië meestal zo'n 50% van het volume van de lading vormde, aangevuld met kleinere hoeveelheden vuurwapens, kruit, metaalwaren, kralen en kaurie-schelpen.

De Compagnie had er wellicht beter aangedaan de handel in slaven af te stoten, maar er was inmiddels al zoveel kapitaal en mankracht in geïnvesteerd dat het afbouwen van deze activiteit geen optie meer was. Bovendien

Afb. 2.44 Portret van Anthonij Pieter Duijvensz door Cornelis Thims uit 1773. Duijvensz was van 1782 tot 1790 bewindhebber van de kamer Enkhuizen. Collectie Gemeente Enkhuizen.

Afb. 2.45 Theodorus Koning, De slavenhandelaar (ca. 1790). De Nederlandse handel in slaven aan de Afrikaanse Westkust vond voor de oprichting of verovering van een handelspost meestal noodgedwongen plaats op het strand of vanaf onttakelde schepen. PC.

126 Den Heijer 2013, 151.

Afb. 2.46 Tekening van Rutger van Langervelt van Nederlandse kooplieden in 17de-eeuwse kledij die olifantstanden kopen in Ghana van de plaatselijke bevolking. PC.

had de Compagnie voor het behoud van het octrooi in de jaren 80 van de zeventiende eeuw de verplichting op zich genomen de Zeeuwse kolonie Suriname dat later opging in de Sociëteit van Suriname van zoveel slaven te voorzien als nodig was. Ondanks dat de Compagnie voor een derde participeerde in de Sociëteit, genereerde het nauwelijks inkomsten uit de kolonie. De Compagnie bleek ook niet aan de opdracht te kunnen voldoen, waardoor het Zeeuwse slavenhandelaren werd toegestaan de markt te bedienen (afb. 2.47). In 1734 volgde de volledige openstelling van de slavenhandel voor particulieren, waarna de Heeren X besloten de slavenhandel drastisch te beperken. De markt was volledig ingestort. Waar een slaaf in de periode 1730-1735 nog gemiddeld 240 gulden opbracht, was dit in 1738 nog maar 130 gulden, ongeveer het bedrag waarvoor ze in Afrika werden gekocht. Bovendien werden de meeste slaven voor de Nederlandse koloniën betaald in suiker en de periode na 1730 zag een belangrijke daling van de suikerprijzen in Nederland. Toen in 1738 ook de Sociëteit in Suriname instemde met een volledige openstelling van de slavenhandel, was het lot van de Compagnie feitelijk bezegeld. Het slavendepot in Paramaribo werd in afwachting van betere tijden nog open gehouden, maar er zou geen gebruik meer van worden gemaakt.

2.3.11 Een Enkhuizer slavenschip

Ondanks de tegenvallende opbrengsten uit de slavenhandel werd opmerkelijk genoeg in

Afb. 2.47 Zeeuwse slavenschepen of 'lorredraaiers' voor de rede van Vlissingen in 1715. De 'lorredraaiers' of smokkelaars waren een constante zorg voor de Compagnie, omdat zij zonder heffingen te betalen slaven naar de koloniën brachten. De handel in slaven werd in 1734 volledig vrijgegeven mede omdat de Compagnie zelf niet meer aan de vraag kon voldoen. Het afgebeelde schip is vermoedelijk twee maal de Witte Bijle van verschillende zijden gezien. Collectie Zeeuws martiem MuZEEum, Vlissingen.

1747 in Enkhuizen nog een slavenschip uitgereed.[127] Andries Kluppel, raad en oud-president burgemeester, en Pieter van Loosen, hoofdofficier, beiden bewindhebbers van de kamer Enkhuizen gingen een huurcontract aan met Cornelis Groot en Hendrik van Schaak, beide boekhouders, en de heren Frederick Hagha en Compagnie en Cornelis Cuijper als reders en eigenaars van het schip de *Princes Carolina*. Het schip, waarschijnlijk een fregat, was meer dan 97 voet lang en voorzien van een halfdek en een bekwame boot en sloep. Het was gemonteerd met '*veertien groote stucken canon*' en '*ses bassen*'. De huurders zouden het schip bemannen en het schip met goederen en koopmanschappen beladen '*waarmede het voorsz*[eijde] *schip als dan zal zeijlen na de kust van africa off guinea*'. Daar aangekomen zal men kruisen voor de kust en handel drijven '*en als dan met zodanige aantal slaven, off andere goederen en waeren, zeijlen na Zuriname, Curacao off in andere plaatzen in america, zoo als dezelve compagnie zal goedvinden, en na de slaven off andere goederen aldaar te hebben gelost, en met andere goederen te zijn beladen, te retourneeren na deze stad*'. De huurders zullen hiervoor 1600 per maand betalen, totdat het schip weer behouden thuis is gekomen. De heren bewindhebbers maken op eigen kosten '*de nodige kamers tot hunne victualie, ammonitie van oorlogh, geweer en andere noodwendigheden tot de slavenhandel vereijscht*'. Met de '*andere noodwendigheden*' werden de etages en ligplaatsen in het ruim bedoeld die speciaal werden aangelegd om de slaven tijdens de reis liggend te vervoeren. De veranderingen zouden na aankomst weer worden weggenomen en hersteld.

127 WFA, Enkhuizen, ONA, 1363 (20 nov. 1747).

Lijst van de hoofdparticipanten van de kamer Enkhuizen, waaruit in 1740 Pieter van Loosen als nieuwe bewindhebber werd gekozen.

Andries Kluppel
Pieter Buijskes
Jacob van Loosen
Dirck Haak
Jan Pan
Cornelis François Duijvensz
Gerrit Pan
Frederick Verbruggen
Gerrit Buijskes
Thade Buijskes
Abraham Oldenhoven van Reijnevelt
Andries van Vossen
Pieter Haak
Jan Codde van der Burgh
Jan de Jongh van Persijn
Thade Mul
Pieter van Loosen

Bron: Westfries Archief, Enkhuizen, Oud Archief 1590 (23 december 1740)

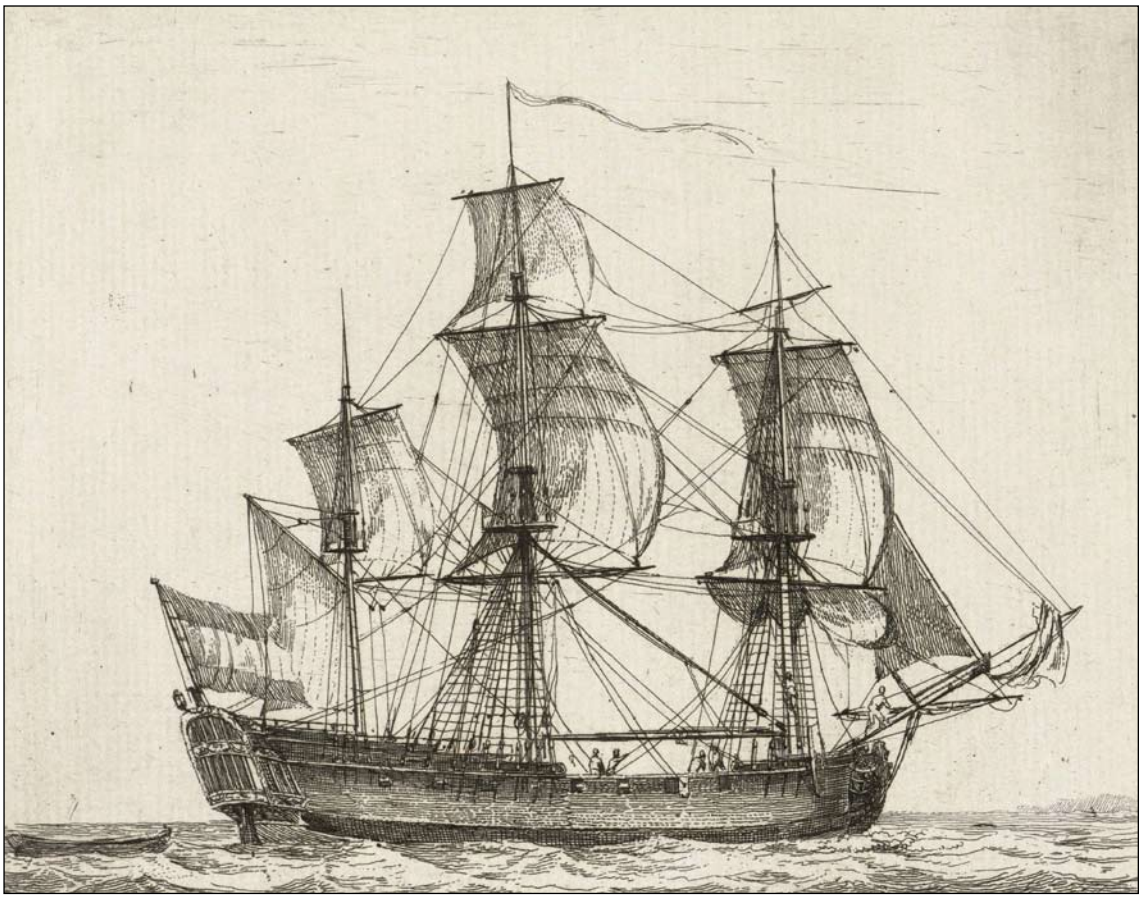
In 1760 werd het octrooi opnieuw verlengd, maar de Compagnie had zich vrijwel volledig uit de actieve handel terug getrokken. Tussen 1751 en 1800 werden nog maar zeven slavenschepen uitgezonden.[128] De voornaamste bron van inkomsten vormden de Afrikaanse forten, waar de kooplieden van de Compagnie slaven aan particulieren verkochten tegen een hoofdgeld van twintig gulden per slaaf. Per jaar leverde dit nog 30 á 40.000 gulden op voor de kas. Door allerlei toevalligheden kende de Compagnie in de tweede helft van de achttiende eeuw voor korte tijd nog een periode van bloei. Tijdens de Zevenjarige Oorlog (1754-1763), tussen de Engelsen en Fransen, en ten tijde van de Amerikaanse Vrijheidsoorlog van 1776 tot 1780 profiteerde de Compagnie nog enige tijd van de toenemende handelsactiviteiten in het Caribisch Gebied en de daaruit voortvloeiende heffingen op schepen die voeren op Curaçao en St. Eustatius. De steun aan de Amerikaanse vrijheidsstrijd had echter ook zijn keerzijde, want in 1780 werd Nederland door Engeland de oorlog verklaard en vrijwel alle Nederlandse bezittingen in het Caribisch Gebied en aan de Afrikaanse Westkust werden door de Engelsen ingenomen. Na de tekening van de vrede in 1784 werd alles weer teruggegeven, maar de geleden schade kwam de Compagnie niet meer te boven.

2.3.12 Het fregat *Paramaribo*

Het fregat *Paramaribo* was waarschijnlijk een van de laatste schepen die door de kamer Enkhuizen werd uitgereed (afb. 2.48). In juli 1784 traden de bewindhebbers Dirk Elias van Loosen en Anthony Pieter Duijvensz op als bevrachters en Everhard Pan en François Adriaan

128 Den Heijer 2013, 150.

Duijvensz als verhuurders en boekhouders van het fregat *Paramaribo* dat eigendom was van de rederij *Gebroeders Haak*.[129] Het fregat had een inhoud cq laadvermogen van 200 last en de Compagnie wilde het schip uitsluitend gebruiken voor het vervoer van goederen. Hiervoor werd een som van 100 gulden per last betaald. Het is vrijwel zeker dat de *Paramaribo* geen slavenschip was, maar gebruikt zou worden voor het vervoer van handelsgoederen en passagiers. Het was het scheepsvolk en de soldaten ook ten strengste verboden op eigen rekening slaven mee te nemen onder het mom van dienaren van de Compagnie. Volgens oude gewoonte was dit alleen toegestaan aan het hogere personeel van de Compagnie. Zo mocht een directeur-generaal zes slaven 'belastingvrij' vervoeren, een fiscaal, een oppercommies of raad vier, een '*commies ter Negotie*' twee en alle overige assistenten slechts een. Indien de schipper hierop niet zou toezien, zou het schip als een '*ordinair vrijhandel schip*' worden beschouwd en zouden de reders worden verplicht alle gebruikelijke heffingen van een slavenschip te betalen.

Afb. 2.48 Een fregat uit circa 1785 door Gerrit Groenewegen. Aan het uiterlijk van een fregatschip is nauwelijks op te maken of het als slavenschip of vrachtschip werd gebruikt. De aanpassingen in het ruim voor het vervoer van slaven vonden bovendien plaats aan de Afrikaanse kust en werden na aflevering weer ongedaan gemaakt. PC.

Het fregat lag 16 augustus gereed in Amsterdam, waar het stenen, kolen en andere niet met name genoemde koopmanschappen zou worden beladen om vervolgens over Pampus naar Enkhuizen te zeilen en van daar naar Texel. De reisbestemming was het fort Elmina en onder de passagiers bevond zich onder andere Adolf Thierens, de nieuw benoemde directeur-generaal over de Noord- en Zuidkust van Afrika. Verder gingen mee een chirurgijn-majoor, een eerste chirurgijn, twee onderchirurgijns, drie ondercommiezen, dertien ambachtslieden, dertien

129 WFA, Enkhuizen, ONA, 1440, akte 77 (24 juli 1784).

assistenten en 26 soldaten. Daar de vrede met de Engelsen in januari 1784 was geratificeerd, heeft het er alle schijn van dat men het fort Elmina letterlijk en figuurlijk weer snel op sterkte wilde brengen. Zo werd in Enkhuizen nog 25 last aan moppen en klinkers in het schip geladen, waarschijnlijk als extra ballast, maar ongetwijfeld ook bedoeld als bouwmateriaal voor het fort. De nauwkeurige passagierslijst van de *Paramaribo* hebben we te danken aan de ondercommies W.H. Poppeldam, die met zijn vrouw meevoer op het schip en een dagboek bijhield over zijn reis naar Guinee en zijn latere verblijf in Suriname. Hij schrijft hoe op 10 november in Enkhuizen '*alle de Compagniesbediendes* [werden] *gemonsterd, welken na de kust van Guinee moesten vertrekken*'. Daags daarna werden ze met een lichter naar Texel gebracht, waar het fregat al gereed lag voor vertrek. Door het slechte weer strandde de lichter op Wieringen, waardoor men pas op 13 november op Texel aankwam, maar kort daarna nam de reis zijn aanvang.[130] De *Paramaribo* bevond zich blijkens de rederijrekening in 1785 weer in Enkhuizen, in welk jaar het waarschijnlijk voor de laatste maal een goederenreis voor de Compagnie heeft gemaakt.[131]
Het laatst verleende octrooi van de Compagnie liep in 1791 af en zou niet meer worden verlengd. De West-Indische koloniën werden na 1791 bestuurd door het '*Comité tot de Zaken van de Coloniën en Bezittingen op de kust van Guinea* [Guinee] *en Amerika*', de voorloper van het latere Ministerie van Koloniën. Men had besloten dat de Staten-Generaal alle aandelen zou opkopen tegen 30% van de nominale waarde. Op het eerste gezicht lijkt het erop dat de aandeelhouders werden bestolen, maar op de vrije markt werd het aandeel zeker 10% lager gewaardeerd. De stad Enkhuizen bezat in de eigen kamer voor 2430 gulden aan aandelen en 1002 gulden 18 stuivers aan aandelen in de kamer van Amsterdam. De grote verliezers waren vermoedelijk de regenten van het Oude Arme Weeshuis die voor 2954 gulden in de Compagnie hadden geparticipeerd.[132] Hoeveel de bewindhebbers en de andere aandeelhouders in Enkhuizen op hun investering hebben moeten toegeven, is niet bekend.

2.3.13 De nalatenschap van de West-Indische Compagnie

Afgezien van de vergaderruimten en pakhuizen in de verschillende steden waar zich een kamer bevond, heeft de Compagnie overzee vooral sporen nagelaten die zijn terug te voeren op het koloniale handelsverleden. Zo bleef het fort Elmina in Nederlandse handen tot het 1871 met enkele andere Afrikaanse bezittingen aan de Engelsen werd verkocht (afb. 2.49). In Elmina bevind zich nog steeds een 19de-eeuwse Nederlandse begraafplaats en een stadswijk waar nog veel bewoners een Nederlandse achternaam dragen. De Nederlandse koloniën op de noordkust van Zuid-Amerika bestonden in 1791 uit Suriname, Berbice en Essequebo, gezamenlijk *Nederlands Guiana* genoemd. Ten tijde van de Napoleontische oorlogen in Europa werd de helft van dit gebied in 1814 door de Engelsen afgenomen. Alleen Suriname zou in Nederlandse handen blijven tot het land in 1975 onafhankelijk werd. Van de Nederlandse Caribische eilanden, of Nederlandse Antillen, is Aruba sinds 1986 en zijn Curaçao en de helft van Sint Maarten sinds 2010 aparte landen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. De kleinere en economisch minder sterke eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba maken deel uit van Caribisch Nederland en worden sinds 2010 afzonderlijk als Nederlandse gemeenten bestuurd.

130 Poppelman schreef vijf dagboeken over zijn verblijf in Elmina en Suriname, waarvan fragmenten in *Ons Zeewezen* zijn gepubliceerd. Zie 'Een "huwelijksreis" in 1784. Journael gehouden door W.H. Poppelman' in *De Uitlaat* 15 (1962), nr. 10, 4-5.
131 WFA, OAE, inv.nr. 1590. Het stuk is getiteld: *In Enkhuizen Ao. 1781. 't Fregatschip Paramaribo*.
132 WFA, OAE, inv.nr. 308 (6 jan. 1792).

Afb. 2.49 Fort Elmina (St. George da Mina) in Ghana, dat van de 15de tot de 19de eeuw door diverse Europese mogendheden als handelsfort en slavendepot werd gehouden, is thans een museum. Het staat sinds 1979 samen met enkele andere handelsforten langs de Ghanese kust op de Werelderfgoedlijst. PC.

3 Doel en methode van het onderzoek

3.1 Archeologisch vooronderzoek

De opgraving Paktuinen Kwartier Fase 2 maakt onderdeel uit van een archeologisch traject waarbij diverse partijen betrokken zijn geweest. Hieronder wordt kort het voortraject besproken. Voor een meer uitgebreide analyse wordt verwezen naar het aanvullend archeologisch bureauonderzoek.[133]

Voor het gehele plangebied Paktuinen Kwartier is in 2004 in opdracht van PBR Vastgoed b.v. door Hollandia Archeologen een beknopt archeologisch bureauonderzoek geschreven.[134] Hierin is geconcludeerd dat het gebied een hoge archeologische waarde heeft en is geadviseerd tot een proefsleuvenonderzoek.
Op 24 oktober 2006 zijn, deels binnen de loodsen van de toen nog bestaande bebouwing van de papierfabriek, door Becker & Van de Graaf kijkgaten gegraven.[135] Zeven van de twaalf kijkgaten (kijkgat 10 t/m 16) bevonden zich binnen Fase 2. De kijkgaten waren twee meter breed, twee tot drie meter lang en 1,25 tot 1,4 meter diep (gemeten vanaf maaiveld). Door wateroverlast is niet dieper gegraven waardoor geen compleet beeld van de te verwachten archeologische sporen is verkregen.
Op basis van de resultaten van de kijkgaten is besloten tot een proefsleuvenonderzoek. Van 2 t/m 5 april 2007 zijn binnen het hele plangebied (Fase 1, 2 en 3) vier proefsleuven gegraven.[136] Twee proefsleuven bevonden zich (deels) binnen Paktuinen Kwartier Fase 2. Proefsleuf 35 was 75 meter lang, waarvan zich ongeveer de helft binnen Fase 2 bevond. Proefsleuf 36 was tien meter lang. De sleuven waren aan de bovenzijde vier meter breed en op vlakniveau twee meter breed. Door wateroverlast zijn ze korter gemaakt dan in het Programma van Eisen was vastgelegd. De sleuven zijn tot een diepte van circa 1,85 meter onder maaiveld aangelegd. In beide sleuven zijn sporen van bebouwing aangetroffen.
Van 6 juni tot 11 juli 2007 is door Becker & Van de Graaf een opgraving uitgevoerd binnen het plangebied Paktuinen Kwartier Fase 1. Het definitieve rapport van deze opgraving is nog niet voltooid. Een indruk van de resultaten van het onderzoek kan worden verkregen op basis van het evaluatieverslag uit oktober 2007.[137] Hoewel de sporen en vondsten van vergelijkbare aard moeten zijn als die van Fase 2, konden deze dus niet als vergelijkingsmateriaal in dit rapport worden gebruikt. Duidelijk is dat bij de opgraving veel sporen van bebouwing en bijbehorende structuren zijn aangetroffen. Geheel in de noordwesthoek van het onderzochte areaal is een deel van het kantoor van de WIC opgegraven, maar dit is niet als zodanig herkend (gebouwstructuur 1).

Voor Paktuinen Kwartier Fase 2 en 3 is in 2013 in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een aanvullend archeologisch bureauonderzoek geschreven.[138] Hierin is op basis van historische gegevens, historisch kaartmateriaal en bekende verstoringen voor het eerst een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied opgesteld. In de verwachting is een onderscheid gemaakt in vijf thema's: (1) stadsmuur en verdedigingstoren,

133 Duijn 2013.
134 Gerritsen 2004.
135 Van de Graaf/Claeys 2007.
136 Van de Graaf/Claeys 2007.
137 Loonen *et al*. 2007.
138 Duijn 2013.

(2) gedempte verdedigingsgracht, (3) ophogingslaag 1590/1591, (4) woonhuizen en erven en (5) kantoor en pakhuis van de WIC. Dit document heeft inhoudelijk een sturende rol bij het verdere onderzoek gespeeld.
Vermeld dient tot slot te worden dat in Fase 3 geen vervolgonderzoek plaatsvindt, omdat dit deel van het plangebied op de locatie van het gedempte gedeelte van het Waaigat ligt. Deze demping heeft plaatsgevonden in de 20ste eeuw.

3.2 Onderzoeksopdracht

In het Programma van Eisen is per thema een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad bij de opgraving en bij de uitwerking hiervan hebben gefungeerd. De thema's zijn gebaseerd op de archeologische verwachting zoals geformuleerd in het aanvullend archeologisch bureauonderzoek. Dit rapport tracht antwoord op de onderzoeksvragen te geven. Hieronder worden deze met een korte toelichting weergegeven.

1. Stadsmuur
1.1 Wat is de exacte locatie van de stadsmuur?
1.2 Hoe ziet de fundering en opbouw van de muur eruit? (dikte, steensoort, soort fundering)
1.3 Wanneer is de stadsmuur gebouwd?
1.4 Hoe is deze muur afgebroken? (de muur kan deels ook zijn omgetrokken in de stadsgracht)
1.5 Wat is de exacte locatie van de stadstoren?
1.6 Hoe ziet het grondplan van de verdedigingstoren eruit en wat zegt dit over de opbouw?
1.7 Wanneer is de toren gebouwd (gelijktijdig met de stadsmuur?)?
1.8 Hoe is de toren afgebroken?

2. Stadsgracht
2.1 Hoe breed en hoe diep was de stadsgracht?
2.2 Was de gracht aan de zuidkant voorzien van een beschoeiing en hoe zag deze eruit?
2.3 Kende de gracht nog een vorm van versterking (staketsels)?
2.4 Wanneer is de gracht gegraven?
2.5 Is gedurende het bestaan van de gracht afval in de gracht gestort of is deze schoon gehouden?
2.6 Hoe is de gracht gedempt (klei, stadsafval, houten schotten)?
2.7 Waarvoor werd de grond ten zuiden van de gracht gebruikt?
2.8 Hoe was dit gebied verkaveld?
2.9 Is dit gebied al voor 1590/1591 opgehoogd?

3. Bouwrijp maken terrein
3.1 Hoe is het terrein in 1590/1591 geschikt gemaakt voor woningbouw?
3.2 Is gebruik gemaakt van stadsafval? Waar kwam dit materiaal vandaan?
3.3 Is gebruik gemaakt van houten schotten? Hoe en waarvan zijn die schotten gemaakt? (hergebruikt scheepshout?)

4. Woonhuizen en erven
4.1 Is het terrein eind 16de eeuw in een keer vol gebouwd of is dit geleidelijk gebeurd?
4.2 Wat was de aard van de huizen?

4.3 Zijn er aanwijzingen voor ambachtelijke activiteiten?
4.4 Hoe zagen de huizen eruit? Hoe zijn ze gefundeerd? Wat was de binnenindeling?
4.5 Wat was de inrichting van de erven achter de huizen? Waterputten, waterkelders, beerputten, bijgebouwen?
4.6 Wat vertellen de vondsten ons over de bewoners van het gebied?
4.7 Wat vertellen de vondsten ons over de bewoners van Enkhuizen als geheel?
4.8 Zijn vondsten aan de WIC te koppelen en wat vertellen die?
4.9 Zijn vondsten aan een maritieme functie te koppelen?
4.10 Zijn vondsten aan specifieke ambachtelijke functies te koppelen?

5. WIC
5.1 Is op basis van de sporen een reconstructie van het kantoor van de WIC te maken?
5.2 Hoe was dit gebouw gefundeerd?
5.3 Zijn sporen/vondsten aan de functie van WIC te koppelen?
5.4 Wat resteert nog van het pakhuis van de WIC? Had dit gebouw kelders?

Tijdens het archeologisch onderzoek is een aantal vragen komen te vervallen doordat hier geen antwoord op kan worden gegeven. Dat geldt vooral voor het eerste thema van de stadsmuur met verdedigingstoren. Van beide structuren zijn geen sporen teruggevonden.
Anderzijds hebben de aangetroffen sporen en vondsten ook tot nieuwe vragen geleid. In de conclusie worden deze verwoord.

3.3 Methode

Veldwerk
Bij aanvang van de graafwerkzaamheden zijn door landmeters op het terrein 35 grondslagpunten met RD-coördinaten en een vast NAP-punt uitgezet.

In het Plan van Aanpak is een werkputtenplan opgenomen met in totaal 15 werkputten. In het PvE is nadrukkelijk gesteld dat hiervan naar bevind van zaken in het veld mag worden afgeweken, afhankelijk van praktische overwegingen (ruimte stortgrond, wateroverlast, diepte van de vondstlagen etc.) en inhoudelijke overwegingen (locaties profielen, aard en omvang van de sporen etc.). Tevens is per werkput het aantal aan te leggen vlakken en profielen aangegeven. Ook hierbij is gesteld dat hiervan in het veld mag worden afgeweken en dat dit als richtlijn en niet als eis moet worden gezien.
Bij de opgraving zijn in totaal 14 werkputten aangelegd (afb. 3.1). Slechts langs de Paktuinen is afgeweken van het werkputtenplan; de andere werkputten zijn volgens plan uitgevoerd. Langs de straat was voorzien in vier werkputten naast elkaar. Bij de opgraving bleek het niet mogelijk de uiterste noordwesthoek van het terrein op te graven. Hier stonden nog diverse struiken, was het bouwbord van Scholtens geplaatst en was tevens een inrit naar het terrein aanwezig. Om deze reden is besloten langs de Paktuinen drie in plaats van vier werkputten aan te leggen. Tevens is enige afstand van de rooilijn aangehouden vanwege de aanwezigheid van een bouwhek.
Bij een aantal werkputten is afgeweken van het aantal geplande vlakken en profielen. Bij de werkputten langs de Paktuinen (wp 6, 10 en 14) kon worden volstaan met één vlak in plaats van de geplande drie vlakken. In het PvA was rekening gehouden met de aanwezigheid van een stadsmuur met verdedigingstoren, maar deze zijn niet aangetroffen. Bij de andere werkputten

Afb. 3.1 Overzicht van de werkputten en profielen binnen het plangebied.

was rekening gehouden met één of twee vlakken. Bij de opgraving bleek deze inschatting goed te kloppen. Door de complexiteit van de sporen van een aantal huizen langs de Nieuwe Haven (kant Snouck van Loosenpark) waren bij diverse werkputten twee vlakken noodzakelijk.
In het PvE is de documentatie van vijf lange profielen voorgeschreven. Bij de opgraving is hier deels van afgeweken: in plaats van vijf lange zijn zeven korte profielen gedocumenteerd. Vier van deze profielen zijn aangelegd in de werkputten aan de kant van de Ridderstraat, zoals in het PvA was voorzien. Doel was een doorlopend profiel haaks op de Paktuinen, maar dit is om twee redenen niet gerealiseerd.
De eerste reden is van inhoudelijke aard. De bodemopbouw onder de sporenvlakken van de huizen vertoonde weinig variatie. Bij deze dikke klei- en veenlagen kon worden volstaan met de dieptes van de verschillende lagen.
De tweede reden is gelegen in de grote tijdsdruk waaronder de opgraving moest plaatsvinden. In het PvE is vastgesteld dat het archeologisch onderzoek binnen de kaders van tijd en financiën zoals die voortvloeien uit de projectplanning die reeds in 2007 is opgesteld, niet kan voldoen aan de standaarden van Archeologie West-Friesland. Tijdens de opgraving is de keuze gemaakt de opgravingsvlakken goed te documenteren en minder aandacht te besteden aan de profielen. Het gevolg is dat de stratigrafie niet bij ieder perceel duidelijk is. Tevens is gekozen niet het volledige terrein te verdiepen tot het diepste vlak. Hierdoor zijn de stadsgracht, ontginningssloten en andere sporen voorafgaand aan de ophoging van 1590 niet of slechts deels in beeld gebracht.

Alle sporen zijn handmatig op tekening vastgelegd op schaal 1:20 (afb. 3.2). Dit maakt het mogelijk deze zeer gedetailleerd te documenteren met speciale aandacht voor houtverbindingen, metselverbanden, oversnijdingen, reparaties en andere detailinformatie.

Afb. 3.2 Het waterpassen van de sporen.

De secundair toegepaste scheepsonderdelen in de funderingen van de huizen zijn uit de bodem gelicht, schoongemaakt, gefotografeerd en getekend op schaal 1:10. Deze houten elementen zijn niet bewaard, met uitzondering van drie scheepsroeren die naar het Zuiderzeemuseum zijn overgebracht.[139]

Afb. 3.3 Een funderingspaal wordt getrokken ten behoeve van dendrochronologisch onderzoek.

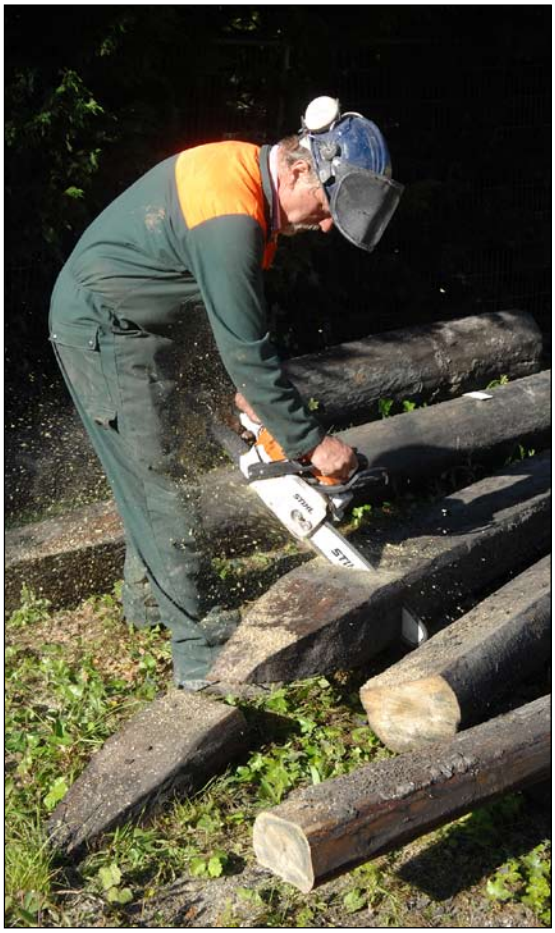
Afb. 3.4 Geborgen houten elementen zijn voorzien van kaartjes met monsternummers.

139 Deze scheepsroeren zijn archeologisch gedeselecteerd voor conservering. Ze maken zodoende geen deel uit van het vondstmateriaal en behoren dus ook niet tot de collectie van het Provinciaal Depot.

De duigen en eventueel aanwezige bodems van houten tonnen zijn schoongemaakt en gefotografeerd. Speciale aandacht is hierbij uitgegaan naar ingekerfde merken.

Van iedere structuur met houten funderingspalen is een aantal palen uit de bodem getrokken. De selectie is gemaakt op basis van de toepassing, houtsoort, schatting van het aantal jaarringen, aanwezigheid van spinthout en eventueel aanwezige kenmerken van secundaire toepassing. Deze getrokken palen zijn schoongemaakt, opgemeten en gefotografeerd. Ook bij deze palen is gekeken naar houtmerken.

In totaal zijn uit de scheepsonderdelen, duigen, palen en andere houten sporen 247 houtmonsters genomen waarvan 241 bestemd voor dendrochronologisch onderzoek en zes monsters voor houtsoortbepaling (afb. 3.3 t/m 3.6). Van de dendrochronologische monsters is een selectie onderzocht, namelijk 112 monsters.[140] Bij de selectie is rekening gehouden met de geschiktheid van de monsters (aantal jaarringen, aanwezigheid spinthout/wankant) en de context. Van iedere structuur zijn indien mogelijk meerdere monsters onderzocht.

Afb. 3.5 Uit de houten elementen zijn houtmonsters gezaagd met de kettingzaag. De monsters zijn, indien mogelijk, genomen op locaties waar spint of wankant aanwezig was en de meeste jaarringen werden verwacht.

Afb. 3.6 Genummerde houtmonsters liggen klaar om te worden verpakt in folie.

140 Van Daalen 2014.

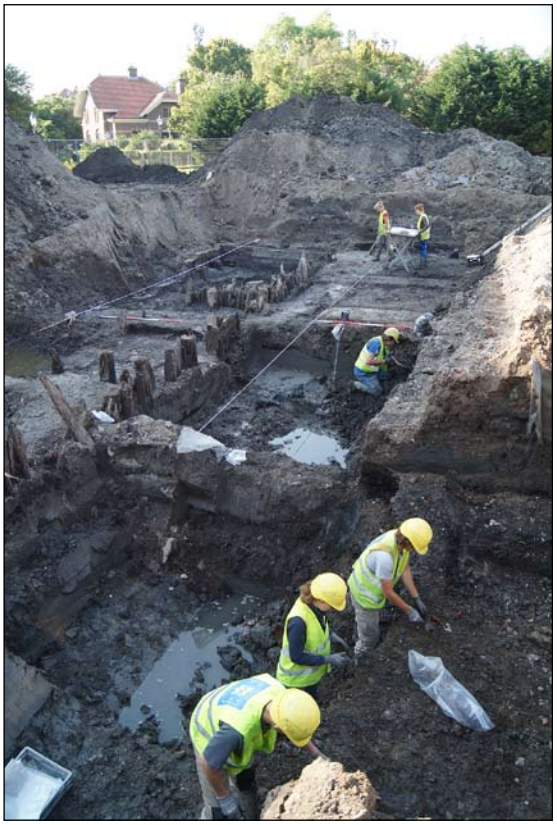
In principe is al het vondstmateriaal verzameld. Hierbij is uiteraard wel rekening gehouden met de context. De vondstrijke inhoud van waterputten, tonputten, beerputten en enkele afvallagen is volledig geborgen en uitgezeefd (afb. 3.7). Hiertoe is op het terrein een zeefinstallatie gebouwd. Het vondstmateriaal uit een aantal andere vondstcomplexen is met de hand verzameld (afb. 3.8). Dat geldt bijvoorbeeld voor de diverse askuilen en aslagen. De grote hoeveelheid maakte het niet mogelijk deze integraal te bergen en uit te zeven.
De vlakken en stort zijn continu met een metaaldetector afgezocht. Indien mogelijk zijn vondsten aan een context gekoppeld.

Afb. 3.7 De inhoud van een houten bak wordt volledig geborgen door deze in bakken te scheppen en vervolgens te zeven.

Uit de gesloten contexten met afval (beerputten, tonputten e.d.) en uit enkele afvallagen zijn monsters voor botanisch onderzoek genomen. Tevens is uit de natuurlijke veenlaag een pollenmonster genomen.[141]

Tot slot dient te worden vermeld dat het veldwerk werd bemoeilijkt door wateroverlast. Hierdoor was het noodzakelijk bij de aanleg van werkputten een watergat te maken en het water daaruit weg te pompen. De archeologische sporen konden ter plekke van het watergat niet of slechts deels worden gedocumenteerd. De grondsporen in de vlakken waren niet altijd goed zichtbaar.

Afb. 3.8 Een grote askuil met veel vondstmateriaal wordt met de hand uitgetroffeld.

Uitwerking

Bij de uitwerking is ervoor gekozen een indeling in percelen te maken en de sporen en vondsten, indien mogelijk, per perceel te bespreken. De indeling in percelen is gemaakt op basis van aangetroffen perceelsgrenzen in de vorm van schuttingen en paaltjes, de huisplattegronden, stegen tussen huizen en overeenkomsten in maatvoering van de percelen. Niet ieder perceel is volledig opgegraven waardoor geen compleet beeld

141 Uitwerking dhr. B. van Geel. De resultaten zijn niet opgenomen in dit rapport.

van de inrichting van sommige percelen wordt verkregen. In een aantal gevallen worden de sporen op meerdere percelen gezamenlijk besproken. Bij ieder perceel zijn sporenkaarten met reconstructieplattegronden opgenomen.

De vondsten van keramiek zijn gedetermineerd volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuwse keramiek en glas, beter bekend als het 'Deventer systeem'. Het doel van dit systeem is het eenduidig beschrijven van keramiek en glas in heel Nederland, waardoor het makkelijker is om vondsten en vondstcomplexen te vergelijken. Bij gesloten vondstcomplexen zijn de scherven op type gedetermineerd, bij keramiek uit ophogingslagen is dit niet altijd gedaan. De tellingen zijn gedaan in aantal scherven en MAE en in enkele gevallen ook in EVE.

Het vondstmateriaal wordt in de lopende tekst behandeld, met uitzondering van drie vondstcomplexen die apart staan beschreven, namelijk de inhoud van een waterput, een tonput en een aslaag. Bij alle drie is een catalogus van de vondsten van keramiek opgenomen. Dit houdt in dat een foto (en tekening in het geval van een nieuw type) van het object met een beschrijving volgens de standaard van het Deventer-systeem aanwezig is. De opbouw hiervan is als volgt:

1a. objectnummer (372-vondstnummer-ondernummer)
1b. vondstcomplex (complexdatering)
2a. typecode
2b. typeomschrijving
3. objectdatering
4. grootste breedte zonder additieven / grootste hoogte zonder additieven (afgerond op 0,5 cm)
5a. baksel
5b. glazuur
5c. beschrijving decoratie
6a. bodem
6b. oor/steel
6c. overig
7. functie/naam
8. productieplaats of –land
9. literatuur

Het laatste vondstcomplex (de aslaag) is vanwege de enorme hoeveelheid materiaal op een andere wijze behandeld dan het overige vondstmateriaal. In het kader van de uitwerking was het niet mogelijk alle keramiek te determineren. Wel zijn de scherven uitgesplitst op baksels en vormen en in het EVE per vorm bepaald. Daarnaast zijn de complete en bijzondere stukken gedetermineerd op type.

Alle leervondsten zijn geconserveerd en – in geval van schoenen - gedetermineerd volgens de typologie van Goubitz. Van de kenmerkende en bijzondere stukken zijn tekeningen in het rapport opgenomen.

Bij de metaalvondsten is een selectie gemaakt voor conservering. Indetermineerbare vondsten (loodpropjes e.d.) zijn wel in de determinatielijst genoteerd, maar zijn niet bewaard. De overige voorwerpen zijn geconserveerd.[142]

Alle houten voorwerpen zijn geconserveerd[143], met uitzondering van de takkenbezems en de voorwerpen die in zeer slechte staat uit de bodem naar boven kwamen. In die gevallen is tijdens de opgraving alleen een foto genomen.

Alle botanische monsters zijn uitgewerkt.[144] Dat houdt in dat van alle monsters een deel met kraanwater is uitgezeefd over vier zeven (respectievelijk 2 mm, 1 mm, 0,5 en 0,25 mm maaswijdte). De twee grootste fracties zijn totaal uitgezocht; de 0,5 en 0,25 mm fracties alleen bekeken. Determinaties zijn gemaakt met behulp van een stereomicroscoop (30x), de digitale zadenatlas en een vergelijkingscollectie.

In het kader van de uitwerking was het niet mogelijk het dierlijk botmateriaal en de visresten uit te werken. Dit materiaal is met het oog op de beantwoording van de onderzoeksvragen minder relevant dan de gebruiksvoorwerpen. De zeefresiduen en de bot- en visresten uit de botanische monsters zijn wel systematisch verzameld en opgeslagen zodat deze beschikbaar zijn voor toekomstig onderzoek.

3.4 Verstoringen

In het aanvullend archeologisch bureauonderzoek is een aantal verstoringen gesignaleerd, waarvan de omvang niet in alle gevallen duidelijk was. Hieronder worden deze besproken en wordt de mate van verstoring op basis van de resultaten van de opgraving uiteengezet.

Bentonietwand

Een verstoring waarmee vooraf geen rekening was gehouden, is een bentonietwand van klei die als damwand voorafgaand aan de bouw van Fase 1 is gemaakt. Bij de opgraving is deze over de volledige breedte van het terrein, tussen Paktuinen en Snouck van Loosenpark, aangetroffen. In de bodem tekende deze zich af als een smalle baan van vette klei die alle archeologische sporen ter plekke had verstoord. Bij het maken van deze wand zijn de bouwers gestuit op een bakstenen beerkelder, die vervolgens vrijwel volledig is verwijderd (zie onder).

Funderingen van de papierfabriek en cementfabriek

In de 20ste eeuw stonden binnen Paktuinen Kwartier Fase 2 de kantoren en fabriekshallen van de papierfabriek Van der Spruijt. In de eerste helft van de 20ste eeuw stonden tevens gebouwen van de Cementwarenfabriek aan de westzijde van het plangebied. De fabriekshallen waren zeer waarschijnlijk niet of nauwelijks gefundeerd. Ook onder de bakstenen kantoren langs de Paktuinen was waarschijnlijk geen diepe fundering aanwezig. In 2006 zijn de gebouwen van de papierfabriek gesloopt. In hoeverre het verwijderen van de vloeren en eventueel aanwezige funderingen een verstoring van de bodem tot gevolg heeft gehad, was van tevoren onduidelijk.

Bij de opgraving is gebleken dat de fabriekshallen en kantoren nauwelijks een verstoring van

142 Ton van der Horst (Archeo-Nautic) en Archeologie West-Friesland
143 Ton van der Horst (Archeo-Nautic)
144 Met dank aan L. de Sitter-Homans (vrijwillig medewerkster Archeologie West-Friesland)

de archeologische sporen tot gevolg hebben gehad. Bij de afbraak van de huizen en pakhuizen in de 18de en 19de eeuw zijn reeds de meeste funderingen opgeruimd. In de late 19de en 20ste eeuw is het terrein nog opgehoogd. Het gevolg is dat de archeologische sporen (funderingen en oudste vloeren, kelders etc.) zich op meer dan een meter onder het maaiveld bevinden. Ter plekke van enkele olie- en gastanks zijn de archeologische sporen wel deels verstoord, maar de omvang van die verstoringen was beperkt.

Sanering bodemvervuiling

In 2007 is een aantal verontreinigingsspots binnen het plangebied gesaneerd, waarbij onder meer een ondergrondse tank langs de Paktuinen is verwijderd. De sanering heeft plaatsgevonden voorafgaand aan de opgraving binnen Fase 1 in 2007. Binnen Fase 2 liggen twee grote en drie kleine saneringsplekken. Binnen de grote saneringsplekken is tot een diepte van 1,1 tot 1,8 meter onder maaiveld uitgegraven.

Bij de opgraving is vastgesteld dat alleen de sanering in de uiterste noordoosthoek van het terrein een verstoring van de archeologische sporen tot gevolg heeft gehad. Hier is gesaneerd tot een diepte van 1,8 meter onder maaiveld. Precies daaronder lag de slietenfundering van het WIC-kantoor. Deze is dus wel intact bewaard gebleven.

Schatgraverij

Binnen het plangebied is schatgraverij al vanaf 2007 een probleem. Schatgraverij en de handel in illegaal verkregen archeologisch objecten is bij de wet verboden.

Vooral tijdens de bodemsanering binnen Fase 1 en 2 is gegraven door schatgravers. Zij konden op dat moment dieper graven dan met de hand is te doen. De kraanmachinist van de bodemsanering schijnt bovendien door de schatgravers te zijn verzocht om de gaten wat groter te maken.

Tijdens de opgraving binnen Fase 1 is binnen het te onderzoeken areaal zeer frequent gegraven door schatgravers. Dit werd in de hand gewerkt door het feit dat de opgraving stopte op het niveau waar de lagen juist boeiend begonnen te worden en sporen zoals beerputten en waterputten onafgewerkt achter zijn gelaten in de veronderstelling dat deze in situ zouden worden behouden. Dit maakte het schatgravers zeer makkelijk om putten en kuilen leeg te halen. Hiernaast is een flink deel van Fase 1, met name het zuidwestelijk deel, niet archeologisch opgegraven, maar wel bouwrijp gemaakt. Ook dit veroorzaakte dat de schatgravers hier vrij spel kregen.

Na afronding van de opgraving binnen Fase 1 zijn op het terrein van Fase 2 door schatgravers lukraak vele grote en kleine kuilen gespit om naar vondsten te zoeken. Het is niet meer aan te geven waar dit precies is geweest. Een enkele kuil was dermate diep dat hier ladders werden gebruikt.

Het is onduidelijk wat allemaal precies is verzameld en waar deze vondsten zich nu bevinden. Volgens de mondelinge informatie ging het vooral om keramiek en glas uit de Gouden Eeuw. Dit is via tussenhandelaren, die zo nu en dan ook aanwezig waren, verkocht.

Bij de opgraving is gebleken dat de schatgraverij inderdaad een aantal verstoringen tot gevolg heeft gehad. Een grote bakstenen beerkelder van de WIC (perceel 17) was volledig leeggehaald. Dit moet met een graafmachine zijn gedaan. Waarschijnlijk is dit gebeurd op het moment van plaatsing van een bentonietwand ten behoeve van de bouw van Fase 1. De kelder bevatte vermoedelijk vondsten uit de late 17de en 18de eeuw van de WIC.

Een waterput (perceel 19) is handmatig leeggehaald. In het vlak was een groot verstoord

spoor met losse duigen aanwezig. In de bodem stonden nog twee tonnen intact op elkaar. Deze zijn door de schatgravers met de hand uitgegraven. Dat houdt in dat vanaf maaiveld ongeveer 5 meter diep is gegraven, met alle risico's vandien. De put is waarschijnlijk dichtgegooid met afval in de 18de eeuw. Tussen de duigen resteerden namelijk nog enkele scherven, pijpenstelen en vensterglas.

Op het terrein zijn enkele kuilen (perceel 19) aangetroffen die waarschijnlijk met schatgraverij samenhangen. De verstoring van deze kuilen was beperkt.

Vooral het illegaal leeghalen van de beerkelder van de WIC heeft archeologische schade veroorzaakt. De voor de historie van Enkhuizen waardevolle voorwerpen uit de kelder zijn helaas verdwenen.

4 De periode tot 1590

Tot 1590 lag het plangebied buiten de stad Enkhuizen. Aan de noordzijde van het terrein bevond zich de stadsgracht, met ten noorden daarvan (onder de Paktuinen, buiten het plangebied) de stadsmuur. Ten zuiden van de gracht lagen weilanden en akkers, die werden doorsneden door veel sloten.
Tijdens de opgraving is op zeven locaties een profielgat gegraven om de bodemopbouw te kunnen documenteren (zie voor de profieltekeningen bijlage 8 en 9, zie voor de locaties van de profielen afb. 3.1 en bijlage 27). Hierbij zijn geen sloten uit de periode vóór 1590 aangetroffen. Gezien de beperkte omvang van de profielgaten is dit niet zo vreemd. Over het middeleeuwse slotenpatroon binnen het plangebied is dus geen informatie verkregen.

4.1 Bodemopbouw

De natuurlijke bodem binnen het plangebied wordt gevormd door lichtgrijze zandige klei. De top van deze kleilaag is tijdens de opgraving op vijf locaties vastgesteld (profiel 2, 3, 4, 6 en 7, afb. 4.1 en 4.2).[145] Deze hoogte wisselde van -3,10 tot -3,70 NAP, waarbij de klei in de zuidoosthoek van het plangebied het diepste lag. Over het hele terrein bevond zich een pakket veen (met uitzondering van de locatie van de stadsgracht), bestaande uit lagen roodbruin tot grijs veen met veel rietresten. Ook op diverse andere locaties in het centrum van Enkhuizen is op de natuurlijke klei een omvangrijke veenlaag aangetroffen.[146]

Afb. 4.1 Profiel 3: het westprofiel in werkput 3. Onderin is de natuurlijke lichtgrijze klei zichtbaar.

De dikte van het veen is op vijf locaties bepaald (profiel 2, 3, 4, 6 en 7). Op de zuidelijke helft van het terrein was het veen 60 tot 100 cm dik. Langs de oever van de stadsgracht was het veen slechts 40 cm dik (profiel 6). Door de aanwezigheid van de gracht is het veen op deze plek meer ontwaterd dan elders op het terrein en daardoor sterker geoxideerd. De top van het veenpakket lag op -2,40 tot -3,05 NAP. Uit het natuurlijke veen komt één vondst, namelijk een scherf kogelpotaardewerk uit de 12de of 13de eeuw.[147] Bij profiel 7 was in het veen een ingraving aanwezig, die was opgevuld met veen. Waarschijnlijk gaat het om een middeleeuwse kleiwinningskuil (daliegat). In het veen

145 Ook in profiel 5 is de natuurlijke kleilaag aangesneden, maar hier ligt de bovenzijde van de laag niet op zijn oorspronkelijke hoogte door de aanwezigheid van de stadsgracht.
146 Opgraving Vijzeltuin langs de Vijzelstraat: Schrickx 2012; opgraving aan de Raamstraat, rapport in voorbereiding; Booronderzoek Zuiderkerkplein, niet gepubliceerd; booronderzoek Lange Tuinstraat, niet gepubliceerd.
147 V245

zijn twee pollenbakken geslagen.[148] De uitwerking van deze pollenmonsters is inmiddels ter hand genomen, maar de resultaten kunnen niet worden meegenomen in dit rapport.

Afb. 4.2 Profiel 4: het oostprofiel in werkput 4.

In enkele profielen zijn op het veenpakket een of meer dunne ophogingslagen waargenomen die waarschijnlijk zijn gevormd vóór 1590 (profiel 3, 4, 6 en 7). De samenstelling van de lagen en vondsten hieruit wijzen erop zij vooral in de 16de eeuw zijn ontstaan. Het lijkt erop dat het weidegebied ten zuiden van de stadsgracht in deze periode is gebruikt voor het storten van kleine hoeveelheden stadsafval.
De lagen langs de oever van de stadsgracht in profiel 6 komen hieronder ter sprake. Bij profiel 3 lag op het veen een laag van ongeveer 15 cm dik, bestaande uit bruingrijze organische klei met schelpgruis en wat keramiek en bot. De keramiek dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw.[149]
Bij profiel 4 zijn twee lagen van in totaal circa 40 cm dik gezien. De onderste laag bestond uit iets organische bruingrijze iets zandige klei met wat organische brokjes. Het is mogelijk dat deze laag uit de Middeleeuwen dateert, aangezien bijvoorbeeld stukjes puin en keramiek ontbreken. Daarop bevond zich donkerbruin organisch materiaal met schelpgruis, wat puin, keramiek en bot. Uit deze laag zijn twaalf scherven aardewerk verzameld, daterend uit de laatste kwart van de 16de eeuw.[150]
Bij profiel 7 lag op het veen een dunne laag (10 cm) van bruine venige klei, mogelijk uit de Middeleeuwen, en een dikkere laag van grijze iets zandige klei met een band organisch materiaal, lichtgrijze kleivlekken, wat schelpgruis en wat stukjes puin.

Hierboven bevond zich een dik ophogingspakket dat in 1590 is opgebracht. Deze ophoging wordt in paragraaf 5.1.1 besproken.

4.2 Stadsgracht

Op de locatie van de zuidelijke oever van de gracht is een profiel gedocumenteerd, namelijk profiel 6 in werkput 8. De top van de natuurlijke klei lag hier op -3,10 NAP. De laag natuurlijk veen was hier zoals gezegd slechts 40 cm dik, waarbij de bovenzijde zich op -2,60 NAP bevond.
Direct ten zuiden van de gracht lagen op het veen enkele dunne ophogingslagen die tijdens de bestaansperiode van de gracht zijn gevormd, dus tussen circa 1542 en 1590. De onderste

148 M311 en M312
149 Niet verzameld.
150 V540

laag werd gevormd door veen, vermengd met wat puin, schelpgruis en dierlijk bot, van maximaal 18 cm dik. Hierop volgde een laag van lichtgrijze iets zandige klei, van circa 14 cm dik. De bovenste laag was samengesteld uit bruin organisch materiaal met iets afval (keramiek, bot e.d.). De top van het pakket lag op -2,10 NAP. Het is niet duidelijk of de ophogingslagen ten zuiden van de gracht moeten worden geïnterpreteerd als een ophoging over een groter oppervlak of dat het om een smalle ophoging, een soort wal, langs de gracht gaat.
In 1590, voorafgaand aan de demping van de gracht, is de randzone van de gracht gebruikt om afval te storten (S569). Deze afvalstort komt hieronder ter sprake.

Vanaf het niveau van -2,10 NAP is de insteek van de gracht geconstateerd (zie profiel 6 in bijlage 9 en afb. 4.3 en 4.4). Deze insteek bevond zich ongeveer 20 meter uit de zuidelijke rooilijn van de Paktuinen. De wal had hier een zeer flauw talud: over een afstand van 3,5 meter was het hoogteverschil slechts 70 cm.

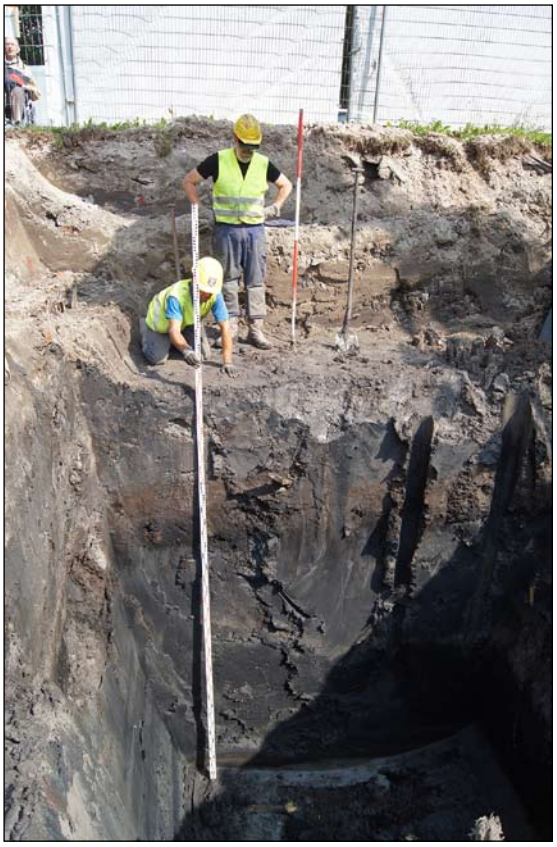
Afb. 4.3 Profiel 6: het oostprofiel in werkput 8.

Afb. 4.4 Profiel 6: de onderkant van het oostprofiel in werkput 8.

In zowel werkput 6, werkput 10 als werkput 14 (de werkputten langs de Paktuinen) is de diepte van de gracht bepaald door met de graafmachine te graven tot de natuurlijke kleilaag (afb. 4.5). De metingen zijn gedaan op een afstand van ongeveer 4 tot 5,5 meter uit de zuidelijke rooilijn. In werkput 6 (de meest oostelijke werkput) lag de klei op -3,50 NAP, in werkput 10 op -3,64 NAP en in werkput 14 (de meest westelijke werkput) op -4,12 NAP. De gracht werd dus geleidelijk dieper richting het westen.

Het hoogteverschil tussen de bovenzijde van de ophoging (-2,10 NAP) en de gemiddelde onderzijde van de gracht (-3,75 NAP) bedraagt slechts 1,65 meter. Dit zou betekenen dat de gracht vrij ondiep was; een volwassen man kon er gemakkelijk doorheen lopen. Oorspronkelijk is de gracht echter dieper geweest. Als gevolg van het opwerpen van een omvangrijk ophogingspakket in 1590 (zie paragraaf 5.1.1) is de natuurlijke kleilaag en de veenlaag daarop namelijk sterk ingeklonken. Het maaiveld lag vóór 1590 dus niet op -2,10 NAP, maar een stuk hoger. Het aantal centimeter dat de klei en het veen is ingeklonken kan niet worden bepaald, zodat de oorspronkelijke diepte van de stadsgracht niet kan worden gereconstrueerd.

Afb. 4.5 De onderkant van de stadsgracht wordt bepaald.

4.3 Afvalstort in de walkant (S569)

Langs de zuidoever van de gracht is een pakket afval aangetroffen (S569). In het oostprofiel van werkput 8 (profiel 6) is te zien dat dit pakket lag over een afstand van 3,9 meter en een maximale dikte van 50 cm had. Het afvalpakket bevatte veel keramiek, dierlijk bot, puin en takjes. Hieruit is met de hand zoveel mogelijk materiaal verzameld, verspreid over verschillende vondstnummers.[151] Enkele takkenbezems zijn niet meegenomen, maar uitsluitend ter plaatse gefotografeerd (afb. 4.6).

Afb. 4.6 Een van de takkenbezems uit de afvalstort.

151 V579 t/m V583

4.3.1 Keramiek

Samenstelling

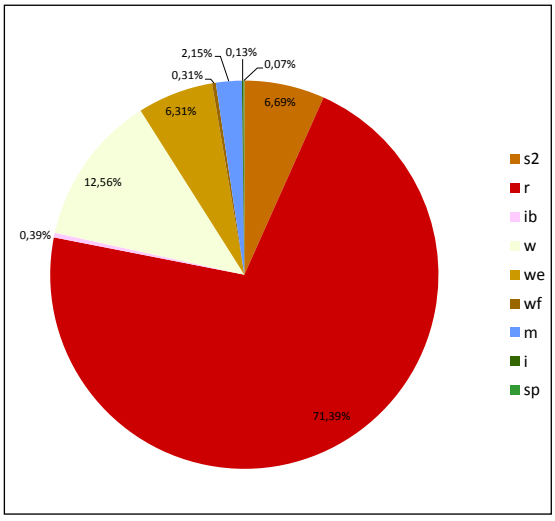
In totaal zijn 1373 scherven keramiek verzameld (afb. 4.7, 4.8 en 4.9). De keramiek is per vondstnummer gedetermineerd en geteld. Bij elkaar opgeteld, levert dit een MAE van 256 exemplaren op.[152] Tevens is het EVE bepaald, wat een nauwkeuriger afspiegeling van de samenstelling van het complex geeft dan het MAE. Het EVE omvat afgerond 54 objecten.

Verreweg de meeste keramiek heeft een Nederlandse herkomst (86,1% EVE). Het merendeel hiervan is waarschijnlijk geproduceerd in Enkhuizen. De overige vondsten kunnen als importkeramiek worden beschouwd, waarbij een onderscheid kan worden gemaakt tussen keramiek die over de grote rivieren (steengoed, 6,7% EVE) en keramiek die over zee is aangevoerd (7,2% EVE) (afb. 4.10). Deze laatste groep is afkomstig uit de landen (Noord-) Duitsland, Frankrijk, Spanje en Italië.

baksel	aantal	% n	MAE	% MAE	EVE	% EVE
echt steengoed (s1)	2	0,1	2	0,8	0,00	0,0
echt steengoed (s2)	52	3,8	13	5,1	3,64	6,7
roodbakkend aardewerk (r)	1066	77,6	169	66,0	38,82	71,4
Iberisch aardewerk (ib)	3	0,2	1	0,4	0,00	0,0
roodbakkend import	1	0,1	1	0,4	0,21	0,4
witbakkend aardewerk (w)	188	13,7	41	16,0	6,83	12,6
witbakkend Duits aardewerk (dw)	1	0,1	1	0,4	0,00	0,0
Weser-aardewerk (we)	33	2,4	16	6,3	3,43	6,3
witbakkend Frans aardewerk (wf)	3	0,2	2	0,8	0,17	0,3
majolica (m)	21	1,5	7	2,7	1,17	2,2
italiaanse majolica/faience (i)	2	0,1	2	0,8	0,07	0,1
Spaanse majolica (sp)	1	0,1	1	0,4	0,04	0,1
Totaal	1373	100	256	100	54,38	100

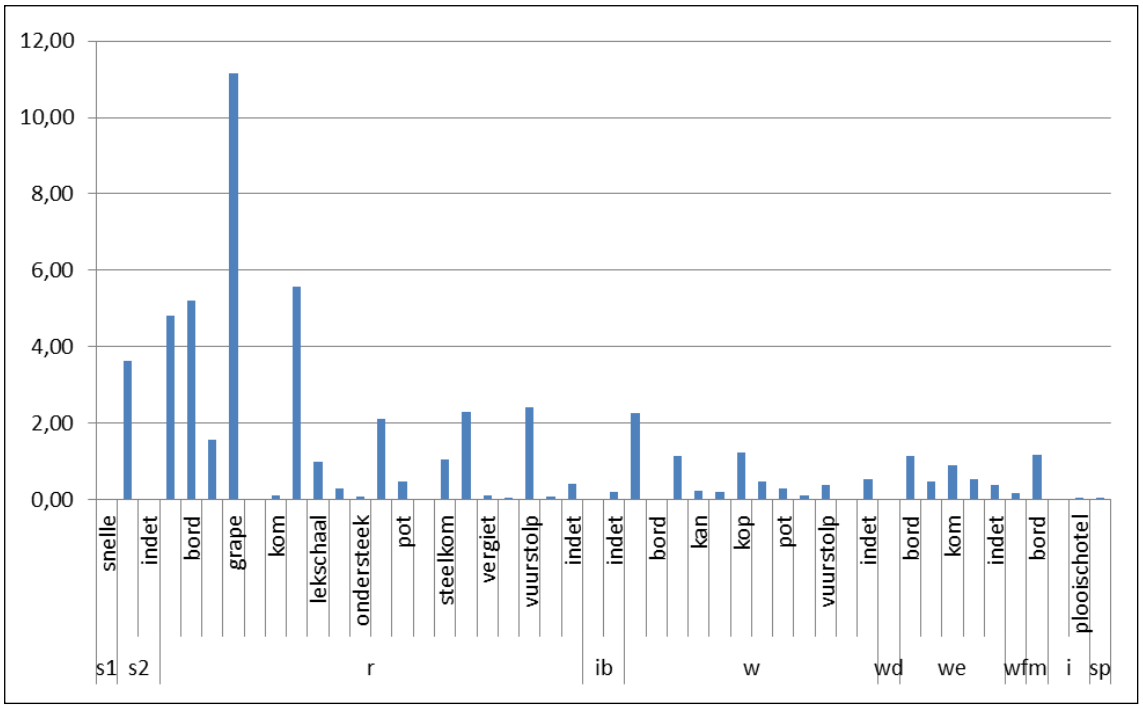
Afb. 4.7 Overzicht van de keramiekvondsten uit de afvalstort in de walkant van de stadsgracht.

Roodbakkend aardewerk vormt zoals gebruikelijk verreweg de grootste groep (71,4% EVE), gevolgd door witbakkend aardewerk (12,6% EVE) en steengoed (6,7% EVE). Weser-aardewerk is daarna een grote groep (6,3% EVE). De overige keramieksoorten zijn met kleine percentages aanwezig: Nederlandse majolica (2,2%), Frans witbakkend aardewerk (0,3%), Italiaanse faience (0,1%) en Spaanse majolica (0,1%). Iberisch aardewerk en Duits witbakkend aardewerk zijn beide aanwezig, maar aangezien geen randscherven zijn gevonden, komt het EVE in beide gevallen op 0 uit.

Afb. 4.8 Overzicht van de keramiekvondsten uit de afvalstort in de walkant van de stadsgracht.

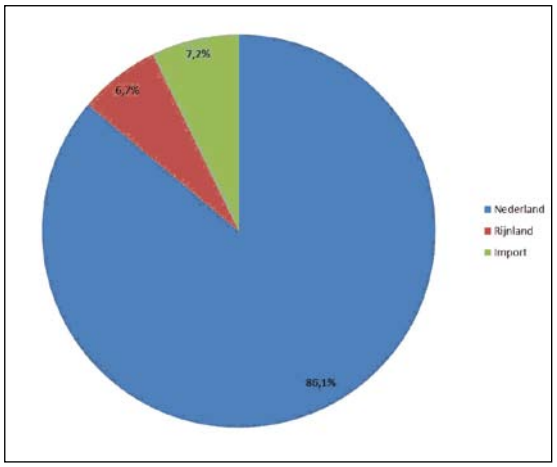
152 Door de telling per vondstnummer bestaat de kans dat sommige voorwerpen, waarvan scherven verspreid over meerdere vondstnummers zijn aangetroffen, dubbel zijn geteld. Dit heeft echter geen grote invloed op de percentages.

Afb. 4.9 Overzicht van de vormen per baksel.

<u>Nederlands aardewerk</u>

Het roodbakkend aardewerk omvat bakpannen, borden, deksels, grapes, een komfoor, kommen, koppen, lekschalen (583-C02, afb. 4.11), olielampen, een ondersteek, pispotten, een pot, een spaarpot, steelkommen, testen, een vergiet, een vetvanger, vuurstolpen en een zalfpot. Dit zijn de gebruikelijke vormen in deze periode. Van de meeste objecten zijn slechts scherven teruggevonden.

Afb. 4.10 Overzicht van de herkomst van de keramiek.

Tot deze aardewerksoort behoort het Noord-Hollandse slibaardewerk, dat voorkomt vanaf circa 1570. Alle aangetroffen scherven zijn afkomstig van borden en vormen in totaal een EVE van 1,2 (=3,1% EVE roodbakkend). Een van de borden is voorzien van een decor in gele slib met groene accenten van een rennend dier en heeft op de rand een onderbroken kabelrand (579-C05, afb. 4.12). De voorstelling is zeer vergelijkbaar met die op een bord dat in een stadsafvallaag uit 1591 aan de Molenweg in Enkhuizen is gevonden, maar deze is voorzien van een andere randversiering.[153] Mogelijk zijn beide borden in Enkhuizen gemaakt. Van een tweede bord is de voorstelling niet duidelijk, maar mogelijk staat hier een Franse lelie op (582-C02, afb. 4.13). Een vergelijkbaar bord komt uit dezelfde afvallaag aan de Molenweg.[154]

Tot het witbakkend aardewerk behoren bakpannen, een bord, grapes, een kan, kommen, koppen, een pispot (582-C05, afb. 4.14), potten, een steelkom, vuurstolpen en een zalfpot.

153 Duijn 2011b, 57 en 65.
154 Duijn 2011b, 57-58.

Afb. 4.11 Een fragmentarische lekschaal van roodbakkend aardewerk. Diameter: 24 cm.

Afb. 4.12 Een bord met slibversiering in de vorm van een rennend dier. Diameter: 30 cm.

Afb. 4.13 Een bord met slibversiering in de vorm van een Franse lelie. Diameter: 28 cm.

Afb. 4.14 Een fragmentarische pispot van witbakkend aardewerk. Diameter: 20 cm.

Afb. 4.15 Een kan van witbakkend aardewerk, een imitatie van een steengoedkan. Hoogte: 10,5 cm.

Afb. 4.16 Een applique van een witbakkende vuurstolp met Adam en Eva.

Net als bij de roodbakkende variant zien we hier de gangbare vormen. De meeste voorwerpen zijn inwendig en soms ook uitwendig groen geglazuurd. In enkele gevallen komt inwendig een mangaankleurig glazuur voor, in combinatie met uitwendig groen glazuur. Verder is een aantal objecten inwendig voorzien van een geel (dus zonder toevoeging) glazuur en uitwendig

ongeglazuurd. Een combinatie van inwendig geel en uitwendig groen komt niet voor.
De witbakkende kan is een imitatie in vorm van een steengoedkan (583-C01, afb. 4.15). De kan staat op een standvoet, heeft een hals met kraagrand en één (lint)oor. Het voorwerp is volledig geglazuurd waardoor het geel van kleur is.
Van een van de vuurstolpen is een scherf met een groot rond applique teruggevonden (diameter 98 mm, 579-C01, afb. 4.16). Deze heeft als voorstelling Adam en Eva met de Levensboom en slang, en verwijst naar de Zondeval in het Aardse Paradijs. Een tweede applique heeft als afbeelding een springend paard (582-C04, afb. 4.17).

Uit de afvallaag komt weinig Nederlandse majolica. Enkhuizen kende in deze tijd nog geen eigen productie. Een van de borden is vrij compleet (583-C05, afb. 4.18). Het bord is beschilderd met een rozet op de spiegel en is voorzien van een kabelrand. Het bord is duidelijk te heet gebakken: het glazuur in de oven is gaan koken en heeft blaasjes veroorzaakt waardoor de voorstelling nauwelijks meer is te zien.

Afb. 4.17 Een applique van een witbakkende vuurstolp met een springend paard.

Afb. 4.18 Een majolica-bord met rozet en kabelrand. Diameter: 19 cm.

Steengoed

Tot het steengoed behoren allereerst twee scherven van een snelle uit Siegburg. Op een van de scherven is een deel van een wapenschild zichtbaar.
De overige scherven zijn voor zover valt na te gaan afkomstig van kannen. Van een geglazuurde kan uit Siegburg zijn vier wandscherven gevonden (581-C01, afb. 4.19). Deze zijn afkomstig van een kan van model s2-kan-35, hoewel dat aan de scherven niet valt te zien. De scherven vertonen drie delen van drie verschillende ronde appliques met Bijbelse scenes. Van een andere kan, eveneens gemaakt in Siegburg, zijn drie

Afb. 4.19 Fragmenten van ronde appliques op een geglazuurde kan uit Siegburg. Zichtbaar zijn drie verschillende Bijbelse scenes.

scherven aangetroffen (579-C04, afb. 4.20). Deze kan is versierd met ronde appliques met in een ruit een portret en de tekst CARO(LUS M)AGNUS (Karel de Grote).

Andere kannen zijn afkomstig uit Keulen of Frechen en Raeren of Aken. Tot de Keulse kannen behoren minimaal twee baardmankruiken. Van een van deze is een groot fragment gevonden met baardmanmasker, tekstband en bladeren (582-C03, afb. 4.21).

Afb. 4.20 Fragment van een applique op een kan uit Siegburg met afbeelding van Karel de Grote.

<u>Importaardewerk</u>

Tot het Weser-aardewerk behoren vooral borden en kommen, maar ook enkele vormen met een bol potlichaam waaronder in ieder geval een pot en een kan. Van een van de kommen is een groot deel teruggevonden (579-C02, afb. 4.22). Deze kom heeft een beschildering in geel en groen op een oranje ondergrond. Opvallend is dat de kom voorzien is van een verticaal oor in plaats van de gebruikelijke horizontale oren. Van de pot is een groot deel van de bovenkant bewaard gebleven (582-C06, afb. 4.23).

Een vogelfluitje wordt tot het Duits witbakkend aardewerk gerekend (582-C01, afb. 4.24). Het fluitje heeft een geboetseerde neus en twee gaatjes als ogen. Het holle steeltje is afgebroken. Het voorwerp behoort tot de groep 'encrusted ware'. Parallellen voor vogelfluitjes die op deze wijze zijn versierd, zijn vooralsnog niet bekend.

Afb. 4.21 Fragment van een baardmankruik met tekstband en acanthusbladeren.

Slechts twee scherven hebben een Italiaanse herkomst, namelijk een randscherf van een grote kom uit Montelupo en een randscherf van een geplooide kom (crespina) in compendiario uit waarschijnlijk Ligurië. De Spaanse majolica wordt vertegenwoordig door één scherf, namelijk een randscherf van een bord met goudlusterbeschildering.

Drie scherven behoren tot het Frans witbakkend aardewerk. Alle drie zijn afkomstig van een bord uit Beauvais met een ingekrast decor (geel op rood). Scherven van deze keramieksoort komen regelmatig uit de bodem van Enkhuizen naar boven.

Afb. 4.22 Een fragmentarische kom van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland.

Afb. 4.23 Een fragmentarische pot van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland.

Afb. 4.24 Een vogelfluitje van zogenaamde 'encrusted ware'.

Tot het Iberisch aardewerk behoren drie wandscherven. Ze zijn afkomstig van een Spaanse amfoor.

Tot slot is een randscherf van een object met bol potlichaam gevonden, dat niet thuis te brengen is 583-C03, afb. 4.25). Het is gemaakt van roodbakkend aardewerk en zowel inwendig als uitwendig voorzien van een groenbruin glazuur met groene druipstrepen. Het object heeft een groef op de schouder, een hals met ribbels en een dakvormige rand. Mogelijk moet de herkomst in Spanje of Portugal worden gezocht.

Afb. 4.25 Fragment van een pot.

4.3.2 Metaal

Munten

Uit de afvallaag komen twee zilveren munten. De eerste is een zilveren halve stuiver van Brabant, geslagen onder Karel V tussen 1506 en 1520 (581-M01, afb. 4.26). De tweede zilveren munt is eveneens een halve stuiver. In dit geval is de munt geslagen in Antwerpen onder Karel V tussen 1542 en 1556 (582-M04, afb. 4.26).

Een derde munt is gemaakt van biljoen (een legering van zilver en koper). Deze heeft een waarde van 1/8 stuiver en geslagen in Nijmegen omstreeks 1520 (581-M02, afb. 4.26). Op de voorzijde staat het wapenschild van Nijmegen en op de keerzijde een versierd kruis. De munt staat ook wel bekend onder de naam muterken.

De overige munten zijn van koper: een penning van Holland uit 1577, een oord van Holland uit 1579 (582-M05) en twee duiten van Holland uit 1590-1598 (579-M06, 583-M01). Deze laatste munten tonen aan dat de sluitdatum van het vondstcomplex in 1590 ligt.

Kledingaccessoires

Een van de meest bijzondere voorwerpen is een grote riemtong van tin/lood-legering (579-M01, afb. 4.26 en 4.27). De voorzijde heeft een opengewerkte decoratie met een portret van

Afb. 4.27 Een zeer rijk versierde riemtong van lood/tin-legering.

een man met helm en bladerversiering. De achterzijde is voorzien van een symmetrische versiering met bladeren. De decoraties zijn typisch voor de (Italiaanse) Renaissance in de 16de eeuw. Een tweede riemtong is gemaakt van messing en hierop staat eveneens een buste (581-M03, afb. 4.26).

Uit de afvallaag komen verder twee middenstukken van riemverdelers, een kledinghaak, een kledingoog en een knoop. Een van de twee middenstukken is gemaakt van tin/lood en is op de voorzijde versierd met een vrouwen- of engelenkopje (580-M01, afb. 4.26). Op de achterzijde staat een huismerk met de initialen HW. Identieke middenstukken zijn op diverse locatie in Enkhuizen gevonden, waaronder in de stadsafvallaag uit 1591 aan de Molenweg.[155] Dat doet vermoeden dat de maker in Enkhuizen was gevestigd. De kledinghaak is een fraai exemplaar (583-M05, afb. 4.26). De haak is gemaakt van tin/lood en is voorzien van een strik van een getordeerde metaaldraad. Hierop is een rond knopje van messing bevestigd.

Enkele voorwerpen van een tin/lood-legering behoren tot de goedkope sieraden. Een van deze is een ronde hanger (oog ontbreekt) met een bladerrand rondom een open middenstuk (582-M02, afb. 4.26). Hierin heeft bijvoorbeeld een stukje glas of stof bevestigd gezeten. Een identieke hanger is gevonden in de stadsafvallaag aan de Molenweg uit 1591.[156] In het rapport wordt de hanger bij de profane insignes ondergebracht en wordt verondersteld dat deze een stuk ouder is. De vondst van de Paktuinen spreekt dit tegen: beide voorwerpen komen uit een context met nagenoeg identieke datering. Dit type hanger dateert dus wel degelijk uit de late 16de eeuw.

Twee bolle hangertjes met oogje zijn vermoedelijk eenvoudige sierknoopjes (579-M07 en 579-M08, afb. 4.26). Deze voorwerpjes worden regelmatig in Enkhuizen gevonden in vondstcomplexen uit de late 16de eeuw. Een van deze complexen is de reeds meerdere malen genoemde stadsafvallaag aan de Molenweg.[157]

Tot slot is ook een oirband (de metalen versteviging van de punt van een leren schede) van tin/lood tot de kledingaccessoires te rekenen (579-M03, afb. 4.26).

155 Duijn 2011b, 73.
156 Duijn 2011b, 77.
157 Duijn 2011b, 74.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

Speelgoed

Tot de vondsten behoort een aantal miniatuurvoorwerpen van tin/lood. Ze worden gerekend tot het kinderspeelgoed. Een brandewijnkom met twee drielobbige platte vormmoren is compleet bewaard gebleven (583-M03, afb. 4.26). Een tweede voorwerp is een bakje op standring (579-M04, afb. 4.26). Langs de buitenzijde van de rand bevindt zich een lijst met stippen (soort parelrand). Oorspronkelijk heeft het voorwerp vermoedelijk een hengsel gehad. Een derde miniatuurvoorwerp is een lepel met een eenvoudig versierde steel met knop op het uiteinde (582-M01, afb. 4.26).

Van enkele voorwerpen is niet zeker of ze tot het kinderspeelgoed behoren. Een van deze is een halfrond voorwerp met omlijsting en daar binnen een ruitpatroon (579-M05, afb. 4.26). Het kan bijvoorbeeld een onderdeel van een miniatuurmeubel zijn. Een tweede onbekend voorwerp heeft een opengewerkte versiering en is geheel symmetrisch (583-M04, afb. 4.26). Ook in dit geval kan worden gedacht aan een onderdeel van een miniatuurmeubel.

Tot slot zijn nog enkele fragmenten aanwezig, waaronder een deel van een bord en een bakje.

Keurloden

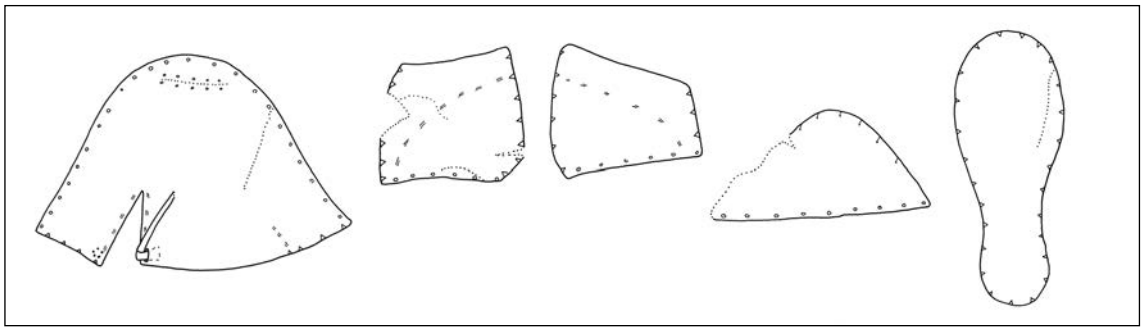
Een klein keurlood is uitsluitend op de voorzijde van een stempel voorzien (579-M02, afb. 4.26). Het is een rond stempel met wapenschild met huismerk en daar boven de initialen HC. Op een tweede keurlood staat op de voorzijde een (Tudor)roos; het stempel op de keerzijde ontbreekt (582-M03, afb. 4.26). De stempels op de overige keurloden (vijf stuks) zijn onduidelijk.

Overig

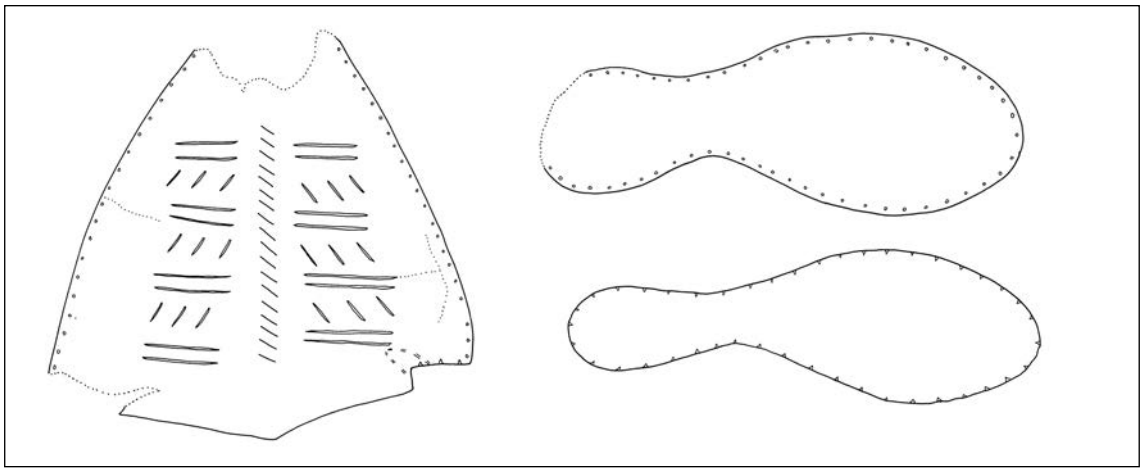
Een fragment van een muntspeld of pseudomunt van tin/lood dateert mogelijk uit de 14de of 15de eeuw (583-M02, afb. 4.26). Langs de rand is een deel van de tekst herkenbaar: MATER D(EI). De centrale voorstelling is onduidelijk. De overige vondsten zijn twee maal een scharnier

Afb. 4.26 (vorige pagina) Metaalvondsten uit de grachtvulling. Schaal 1:1.
1 Riemtong van tin/lood in Renaissance-stijl, voor- en achterzijde. De voorzijde heeft een opengewerkte versiering met buste en op de achterzijde staat een floraal motief. 579-M01.
2 Riemtong van messing, versierd met een vrouwenhoofdje. 581-M03.
3 Klediнghaak van tin/lood met een knopje van messing. 583-M05.
4 Middenstuk van een riemverdeler van tin/lood, voor- en achterzijde. Op de achterzijde staan het huismerk en de initialen HW van de maker. 580-M01.
5 Twee vingerhoeden van messing. 582.
6 Metalen punt (oirband) van een leren messchede. 579-M03.
7 Ronde hanger van tin/lood met bladermotief. Het ophangoogje is afgebroken. 582-M02.
8 Twee sierknopen van tin/lood. 579-M07 en M08.
9 Miniatuurvoorwerp in de vorm van een opengewerkt hekwerk van tin/lood, mogelijk onderdeel van een speelgoedmeubel. 583-M04.
10 Miniatuurversie van een kom van tin/lood, kinderspeelgoed. 579-M04.
11 Miniatuurversie van een brandewijnkom van tin/lood, kinderspeelgoed. 583-M03.
12 Miniatuurversie van een lepel van tin/lood, kinderspeelgoed. 582-M01.
13 Miniatuurvoorwerp van tin/lood, kinderspeelgoed. 579-M05.
14 Lakenlood met op de voorzijde een (Tudor)roos. 582-M03.
15 Lakenlood (deelbewerkerslood), voor- en achterzijde. Op de voorzijde een wapenschild met huismerk en de initialen HC. 579-M02.
16 Fragment van een religieus insigne van tin/lood met afbeelding met zuil en randtekst MATER D(EI). 583-M02.
17 Zilveren halve stuiver van Brabant, geslagen onder Karel V tussen 1506 en 1520, voor- en achterzijde. 581-M01.
18 Een 1/8 stuiver van Nijmegen van biljoen (legering van zilver en koper) uit ca. 1520, voor- en achterzijde. 581-M02.
19 Zilveren halve stuiver, geslagen onder Karel V tussen 1542 en 1556, voor- en achterzijde. 582-M04.

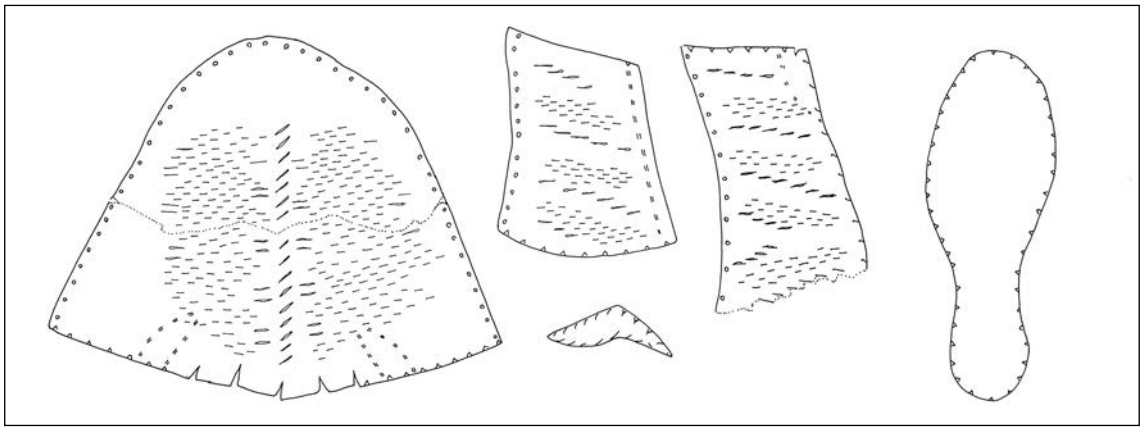
van een tinnen deksel, het kleinste gewicht van een sluitgewicht, vier vingerhoeden (V582, afb. 4.26), een heftbeschermer, een kogelbel, een spinlood, een rond beslagstuk en diverse ringen van ijzer en messing.

Afb. 4.28 Een schoen van het type Goubitz 85, schaal 1:4. 580-L01.

Afb. 4.29 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 580-L03.

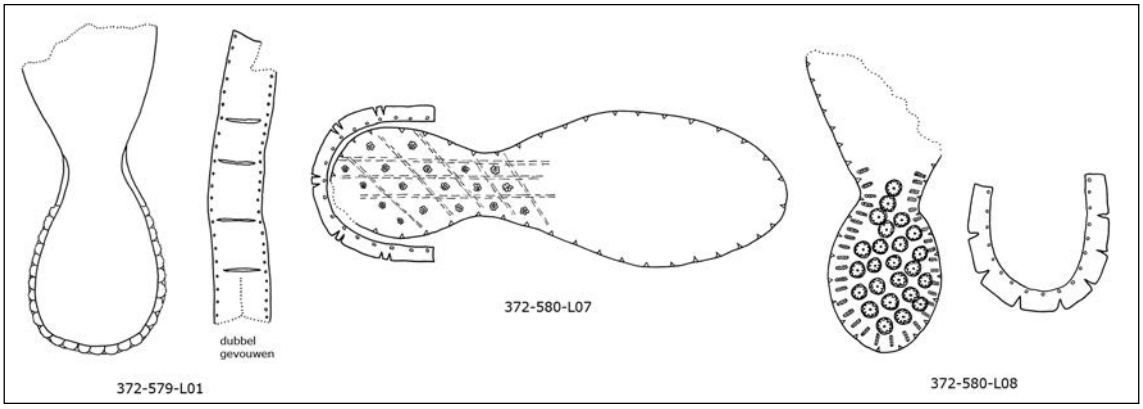

Afb. 4.30 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 582-L02.

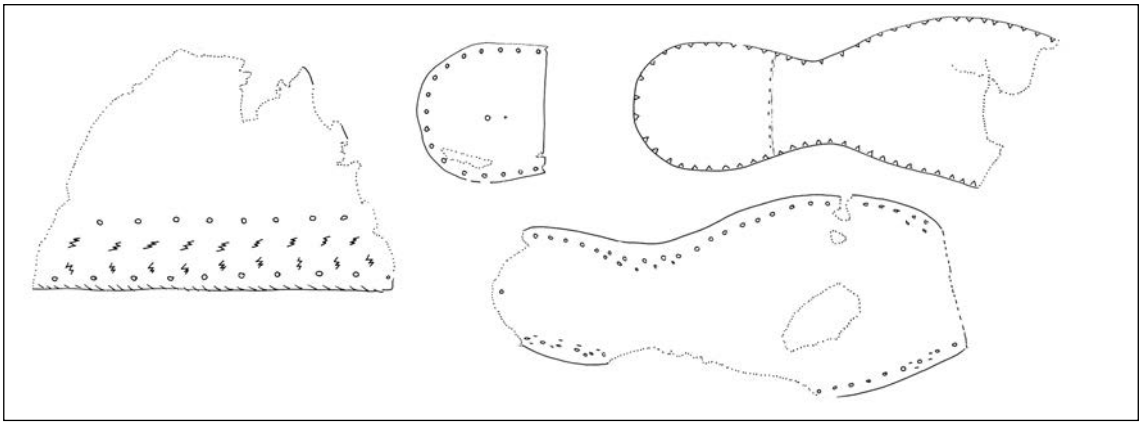
4.3.3 Leer en overig

Uit de afvallaag komen veel leervondsten. De onderdelen van minimaal 22 schoenen zijn gevonden. Deze zijn op basis van de sluiting onder te verdelen in de volgende types: 2x Goubitz 85 (sluiting met riempje en gesp, afb. 4.28, 580-L01), 3x Goubitz 90 (geen sluiting, afb. 4.29 en 4.30, 580-L03 en 582-L02), 7x Goubitz 105 (muil, afb. 4.31 en 4.32, 579-L01, 580-L05, 580-L07, 580-L08) en 10x Goubitz 130 (vetersluiting, afb. 4.33 en 4.34, 580-L11, 580-L12, 580-L13, 582-L04). Van veel losse onderdelen, waaronder een groot aantal schoenzolen, is

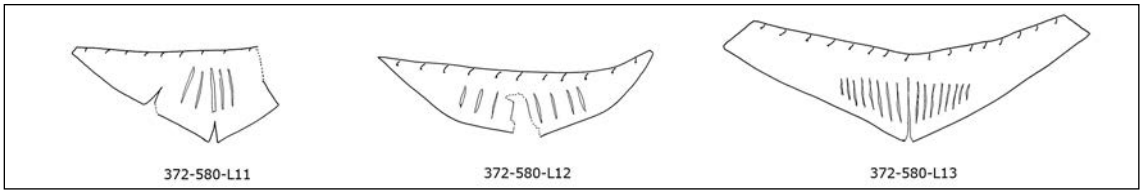
niet zeker bij welke schoenen ze hebben behoord. De overige leervondsten behoren tot de afsnijdsels.
De meeste schoenen hebben een versierd voorblad en soms ook hielstuk met ingesneden lijnen. Bij twee schoenen (beide type Goubitz 105) is de hak gestempeld met bloemmotieven, strepen en stippels en is bovendien voorzien van een sierstrip.

Afb. 4.31 Versierde delen van schoenen van het type Goubitz 105, schaal 1:4.

Afb. 4.32 Een schoen van het type Goubitz 105, schaal 1:4. 580-L05.

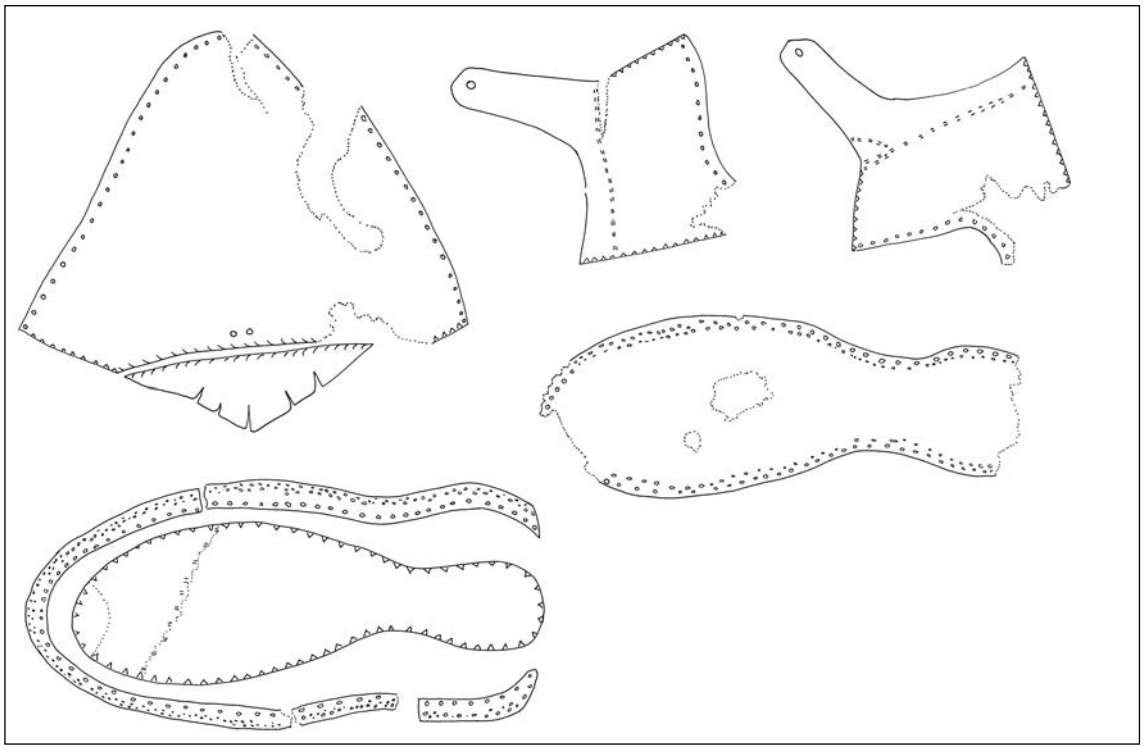

Afb. 4.33 Versierde delen van schoenen van het type Goubitz 130, schaal 1:4.

Van hout zijn een kleine houten zool van een schoen en een bewerkt stokje met verdikte uiteinden van 7,7 cm lang (V581-H01, afb. 4.35). Verder zijn enkele stukken vensterglas, de ziel van een glazen flesje, stukken daklei, een brok ijzerslak en enkele schelpen gevonden.

4.3.4 Conclusie

Het vondstmateriaal dateert tussen 1570 en 1590. De laatste datering blijkt uit de vondst van twee koperen duiten van Holland die vanaf 1590 zijn geslagen. De datering van het materiaal komt dus zeer goed overeen met de stadsafvallaag van de Molenweg in Enkhuizen die in 1591 ter plekke is gestort.

Afb. 4.34 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 582-L04.

Afb. 4.35 Een bewerkt houten stokje.

Bij de samenstelling van het vondstcomplex valt op dat Italiaans tinglazuuraardewerk nagenoeg ontbreekt. Het complex bevat slechts twee kleine scherven van Italiaanse herkomst. Bij het vondstcomplex van de Molenweg vormt Italiaanse faience 3,8% van het MAE. Een tweede keramieksoort waarvan de afwezigheid opvalt, is Werra-aardewerk. Deze keramieksoort werd net als Weser-aardewerk vanaf circa 1580 naar Nederland geëxporteerd. De oudste gedateerde stukken dateren uit de vroege jaren 80.[158] Bij de Molenweg is het aandeel Werra-aardewerk 2,3% van het MAE. Chinees porselein, bij de Molenweg goed voor 1,5%, ontbreekt bij de Paktuinen.

Het verschil is samenstelling tussen de Molenweg en de Paktuinen laat zich niet goed verklaren. Een mogelijke oorzaak is dat het stadsafvalpakket van de Molenweg in één keer in 1591 is gestort en dus een beeld geeft van de keramiek die in dat jaar in Enkhuizen in omloop was, terwijl het afvalpakket langs de oever van de gracht aan de Paktuinen geleidelijk is geformeerd gedurende een periode tussen circa 1570 en 1590. Het meeste materiaal (de piek) ligt mogelijk rond 1575/1580, wat dus vroeger is dan bij de Molenweg.

158 Ostkamp en Venhuis 2009, 18.

5 Inrichting en huizenbouw vanaf 1590

5.1 Inrichting terrein 1590

5.1.1 Ophoging

In 1590, bij de aanvang van de grote stadsuitbreiding, is het plangebied opgehoogd. Dit was nodig doordat het maaiveld van het weidegebied erg laag lag. Het terrein kwam in de nieuwe situatie tussen twee zeehavens in te liggen (de Oude en Nieuwe Haven), zodat het maaiveld aanzienlijk moest worden verhoogd.

De stadsgracht is in 1590 opgevuld met schone donkergrijze of bruine (vette) klei. Het valt niet met zekerheid te zeggen of deze demping gelijktijdig plaatsvond met de ophoging van het gehele terrein. Het is goed mogelijk dat eerst de gracht is dichtgegooid en enkele weken of maanden later pas is begonnen met de grootschalige ophoging. Slechts één vondst komt uit het dempingspakket van de gracht, namelijk een fraai messing boekbeslag van ruim 9 cm lang (V261-M01, afb. 5.1.1).

Afb. 5.1.1 Een messing boekbeslag uit de vulling van de gracht.

Op zeven locaties is de ophoging uit 1590 bestudeerd (zie voor de profieltekeningen bijlage 8 en 9, zie voor de locaties van de profielen afb. 5.1.13 en bijlage 27). Met uitzondering van profiel 1 is steeds het volledige ophogingspakket in kaart gebracht. Uit deze gegevens blijkt dat de dikte van het ophogingspakket over het terrein wisselt. Hetzelfde geldt voor de NAP-hoogte van de top van de ophoging. De top van de ophoging ligt in werkput 1 en 3 (profiel 1 en 3), aan de zuidwestzijde van het plangebied, op -0,10 en -0,30 NAP. In werkput 11 (profiel 7) is dit -0,80 NAP en in werkput 6 -0,50 NAP (profiel 5, noordzijde plangebied). De dikte van de ophoging op deze locaties bedraagt 1,7 tot minimaal 2,1 meter. In het midden van het plangebied (profiel 2, 4 en 6) ligt de top van de ophoging op -1,00 tot -1,20 NAP en is het pakket 0,8 tot 1,4 meter dik. Duidelijk is dus dat langs de noord- en zuidzijde van het plangebied een dikker ophogingspakket is opgeworpen, zodat het maaiveld hier hoger lag. Dit is goed te verklaren: het plangebied werd aan drie zijden omringd door zeehavens waar sprake was van eb en vloed. Om het terrein voor overstroming te behoeden, moesten in ieder geval de randzones van het terrein voldoende zijn opgehoogd, als een soort brede dijken. In een resolutie uit oktober 1590 werd bepaald dat het loopniveau van de straat langs de Nieuwe Haven op 7 voeten (2,3 meter) boven '*een dagelijcx water'* moest komen te liggen.[159]
De top van het ophogingspakket vormde kort na 1590 het maaiveld. De bovengenoemde NAP-hoogtes van deze top geven waarschijnlijk echter geen goed beeld van de toenmalige hoogte van het maaiveld. Door inklinking van de bodem in de loop van enkele eeuwen is de top van de ophoging namelijk lager komen te liggen.

Het ophogingspakket uit 1590 bestaat met name uit dikke lagen vette grijze klei, lichtgrijze zandige klei en opgebracht veen met kleibrokken. Het is zeer waarschijnlijk dat dit materiaal

159 OAE, bergnr 250, fol. 96.

afkomstig is van de locatie van de Nieuwe Haven. In 1590 is deze haven uitgegraven en het is aannemelijk dat de klei en het veen dat hierbij vrij kwam, is gebruikt voor de ophoging van het naastgelegen terrein.

5.1.2 Vondsten uit het ophogingspakket

Het ophogingspakket bevatte relatief weinig vondstmateriaal. Desondanks zijn verspreid over het hele terrein 500 scherven keramiek (113 MAE), veertig objecten van metaal en vier objecten van leer verzameld.[160] Een opvallende vondst is een compleet dijbeen van een mens.[161] Van dit dijbeen is niet zeker of het afkomstig is uit het ophogingspakket uit 1590 of hoort bij de afvalstort langs de oever van de gracht (zie paragraaf 4.3).

Afb. 5.1.2 Een bakpan van roodbakkend aardewerk. Diameter: 26 cm.

Afb. 5.1.3 Een grape met twee oren van roodbakkend aardewerk. Diameter: 18 cm.

Afb. 5.1.4 Een bord van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland. Diameter: 23 cm.

<u>Keramiek</u>

De keramiek uit Nederland omvat roodbakkend aardewerk (75 MAE), witbakkend aardewerk (13 MAE) en majolica (5 MAE). Bij het roodbakkend aardewerk zijn de gebruikelijke vormen aanwezig, namelijk bakpannen (V31-C01, afb. 5.1.2), borden, grapen (V527-C01, afb. 5.1.3), pispotten, lekschalen, potten, koppen, vuurstolpen, een deksel en een test. Van witbakkend aardewerk zijn grapen, bakpannen, een kop en een zalfpot. De meeste objecten zijn alleen groen óf geel geglazuurd, slechts één object is inwendig bruin en uitwendig groen.

Het steengoed uit het Rijnland omvat uitsluitend kannen (10 MAE). Eveneens uit het Duitse binnenland komt een stuk Hafner-aardewerk.

De hoeveelheid importkeramiek is zeer beperkt. Van Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland is opvallend genoeg slechts één stuk gevonden, namelijk een vrijwel compleet bord (V27-C01, afb. 5.1.4). Verder zijn een wandfragment van een Iberische amfoor en drie scherven Italiaanse faience gevonden, waarvan twee Berrettino en één volledig wit.

160 V13, V16, V19, V21, V22, V24, V25, V27, V29, V31, V36, V47, V48, V50, V76, V105, V121, V124, V170, V186, V192, V195, V208, V210, V236, V260, V508, V509, V510, V517, V522, V527, V530, V534, V559, V568, V576, V664

161 V578

Metaal

In totaal zijn zes munten in het ophogingspakket gevonden. Het meest bijzondere exemplaar is een gouden karolus-gulden uit de periode 1521-1555, geslagen onder Karel V voor de Bourgondische Nederlanden (13-M01, afb. 5.1.5 en 5.1.6). Op de voorzijde is de gekroonde vorst afgebeeld met zwaard en rijksappel, de achterzijde toont een tweekoppige adelaar achter het wapen van onder andere Castilië, Leon, Oostenrijk en Bourgondië. Van biljoen (een legering van zilver en koper) is een onbekend munt uit de 16de eeuw met een kruis en wapenschild (208-M01, afb. 5.1.6). Van koper zijn een statenduit uit omstreeks 1580 (210-M01, afb. 5.1.6), een oord van Holland uit 1575-1579 en twee duiten van Holland uit 1590-1598. Opvallend is een stukje lood waarin de afdruk van een munt aanwezig lijkt te zijn (534-M01, afb. 5.1.6). Een fraaie messing rekenpenning dateert uit de periode 1586-1612 en is gemaakt in Neurenberg (V260-M01, afb. 5.1.6).

Afb. 5.1.5 Voor- en achterzijde van een gouden karolus-gulden uit de periode 1521-1555, geslagen onder Karel V voor de Bourgondische Nederlanden. Diameter: 2,4 cm.

Van lood zijn verder een musketkogel en vier keurloden. Op twee keurloden is op één zijde een of meer letters aanwezig, namelijk de letters HH (19-M01, afb. 5.1.6) en de letter V. Verder is een lood met het wapenschild van Woerden (105-M01, afb. 5.1.6) en een met een onbekend wapenschild aanwezig (568-M01, afb. 5.1.6).

De messing kledingaccessoires omvatten een knoop, een kledingoogje, een versierd kledinghaakje (19-M02, afb. 5.1.6) en een riemverdeler. Van messing zijn verder twee heftbekroningen, twee fragmenten van tapkranen (19-M03, afb. 5.1.6) en een rekenpenning (Venuspenning) uit Neurenberg (195-M01, afb. 5.1.6).

Een opvallende vondst van tin is een schroefdop met een oog en ring van een glazen vierkante kelderfles (664-M01, afb. 5.1.6). Op de bovenzijde is een tinmerk aanwezig, namelijk de letter H. Dergelijke schroefdoppen van glazen flessen worden regelmatig gevonden, maar vrijwel altijd zijn zij van lood gemaakt. Eveneens van tin zijn twee stelen van lepels. Tot slot is een vermoedelijke heftbeschermer van een mes, gemaakt van lood/tin, noemenswaardig (36-M01, afb. 5.1.6).

1 2:1

2 2:1

3

4

5

6

7

8

9

10

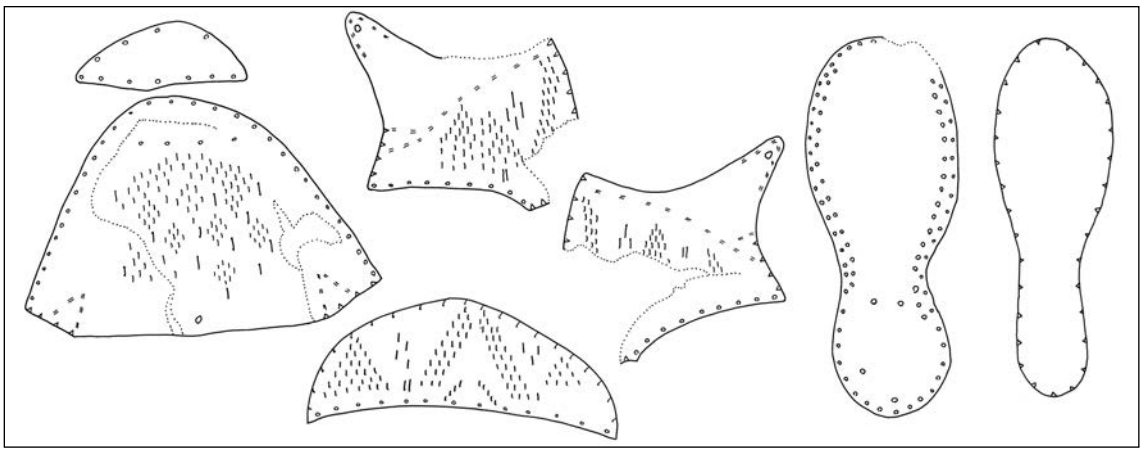
11

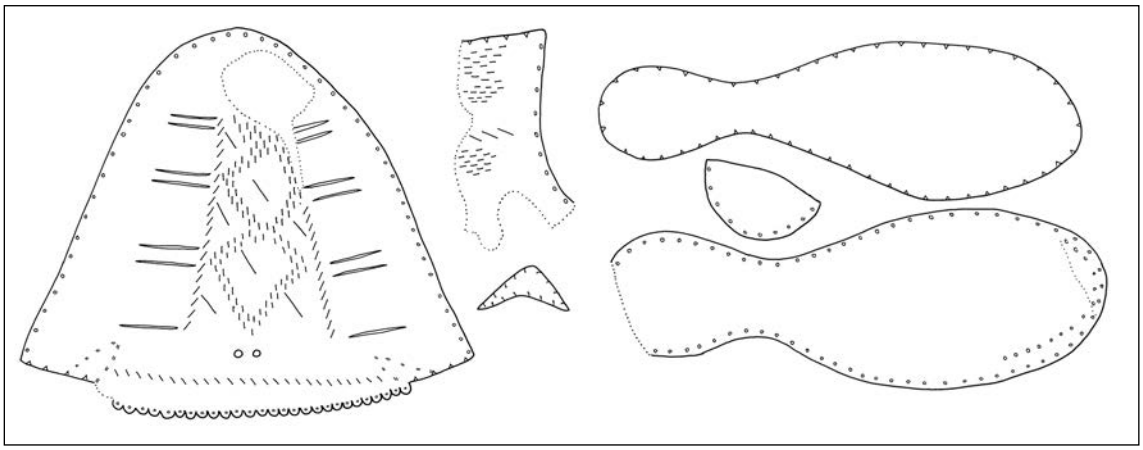
12

Leer

In totaal zijn zes leren schoenen verzameld, waarvan drie redelijk of helemaal compleet. Twee schoenen zijn van het type Goubitz 130 en hebben dus een vetersluiting. Twee van deze schoenen hebben een versierd voorblad, hielstuk en contrefort en houten pennen in de hak (afb. 5.1.7 en 5.1.8, 25-L01 en 522-L01). Verder is een schoen zonder sluiting (Goubitz type 90, afb. 5.1.9 en 5.1.10, 534-L01) en een versierde schoen met riempje en gesp (Goubitz type 135) aanwezig (afb. 5.1.11 en 5.1.12, 576-L01).

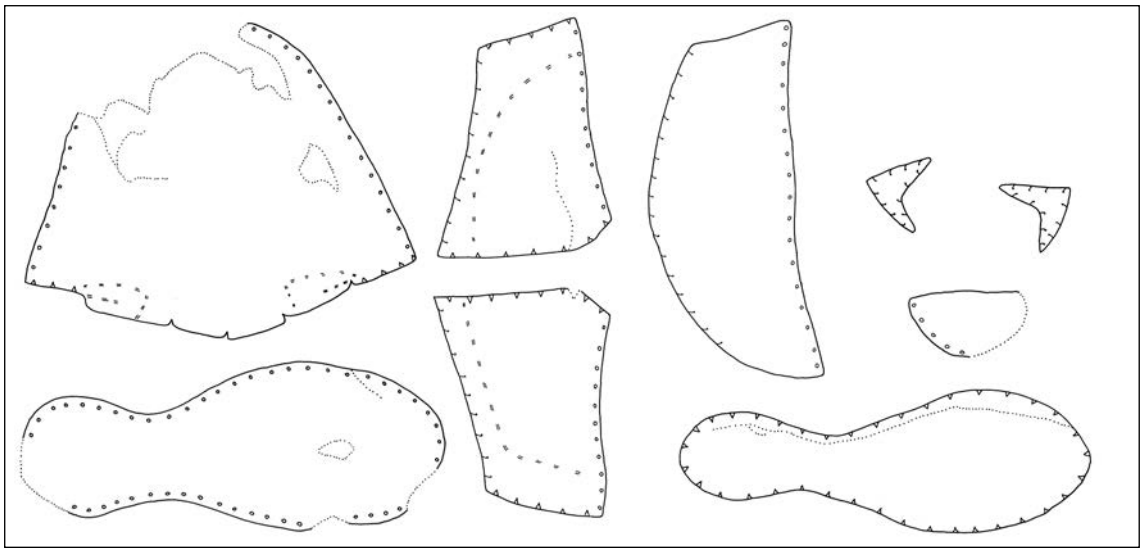

Afb. 5.1.7 Een versierde schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 25-L01.

Afb. 5.1.8 Een versierde schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 522-L01.

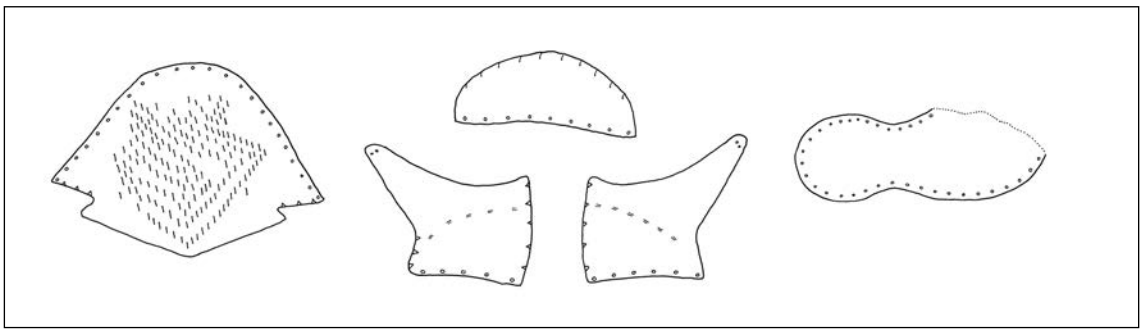
Afb. 5.1.6 (vorige pagina) Metaalvondsten uit ophogingslagen die samenhangen met de inrichting van het terrein. Nr 1-2 schaal 2:1, nr 3-12 schaal 1:1.
1 Gouden Karolus, geslagen onder Karel V tussen 1521 en 1555. 13-M01.
2 Munt van biljoen (legering van zilver en koper), 16de eeuw. 208-M01.
3 Statenduit, geslagen omstreeks 1580. 210-M01.
4 Rekenpenning, type Venuspenning, geslagen in Neurenberg. 195-M01.
5 Loden voorwerp met afdruk van een munt. 534-M01.
6 Kledinghaak van messing. 19-M02.
7 Keurlood, voor- en achterzijde. Op de voorzijde een stempel met gevierendeeld wapenschild met in het 1e en 4e kwartier drie Franse lelies en in het 2e en 3e kwartier vier kruisjes. Op de achterzijde geen stempel. 568-M01.
8 Keurlood met op de voorzijde een stempel met de letters HH. 19-M01.
9 Keurlood, voor- en achterzijde. Op de voorzijde een stempel met het wapen van Woerden en de letters IZ. 105-M01.
10 Schroefdop van tin, zij- en bovenkant met een keurstempel met letter H. 664-M01.
11 Metalen versteviging van een houten messchede. 36-M01.
12 Fragment van een kraan van messing van een tapkraan, gemerkt met een zwaan. 19-M03.

Afb. 5.1.9 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 534-L01.

Afb. 5.1.10 Een gerestaureerde schoen van het type Goubitz 90. 534-L01.

Afb. 5.1.11 Een schoen van het type Goubitz 135, schaal 1:4. 576-L01.

Afb. 5.1.12 Een gerestaureerde schoen van het type Goubitz 135. 576-L01.

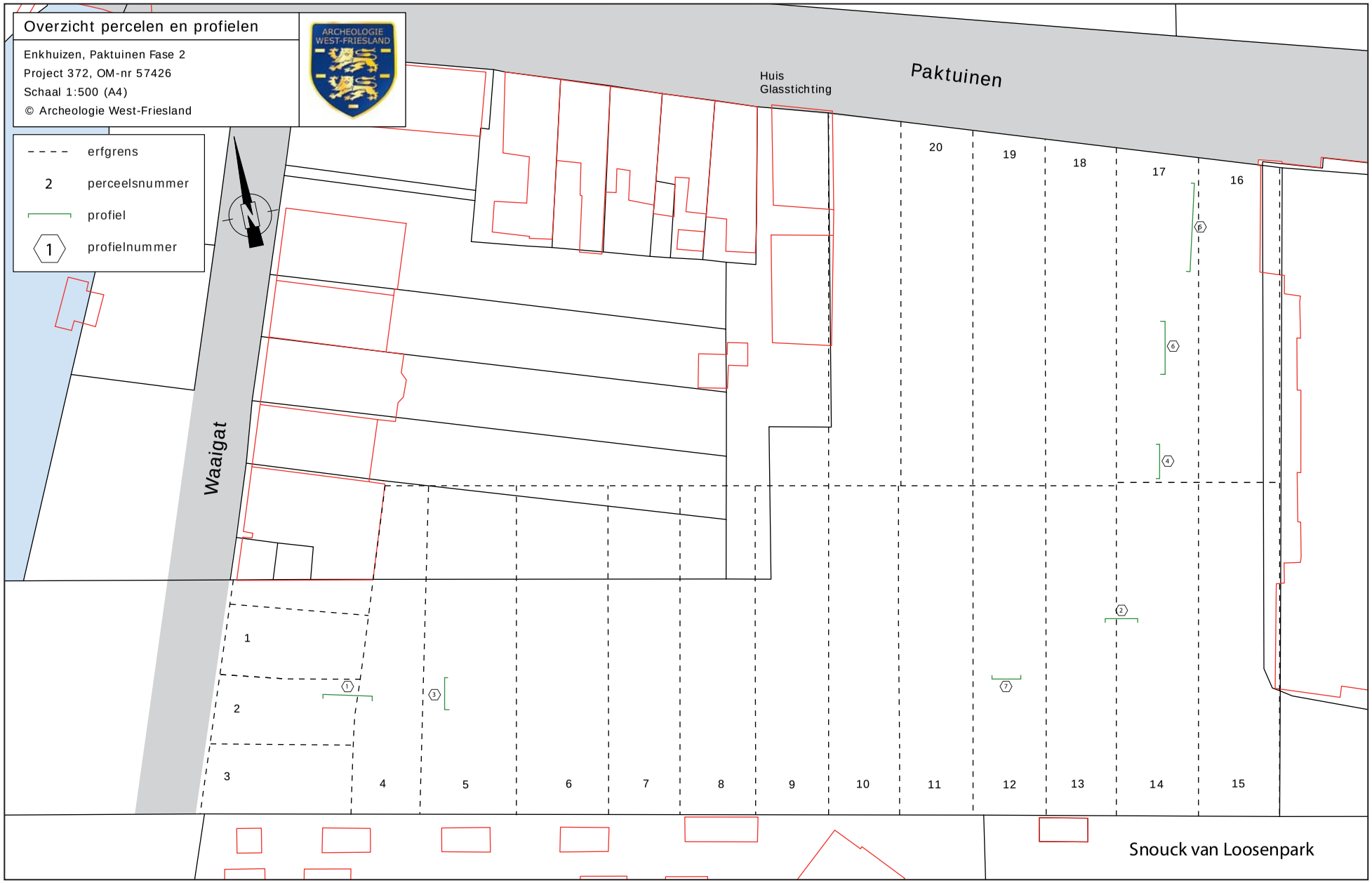
5.1.3 Afsteken van de erven

Na de ophoging van het maaiveld zijn op systematische wijze percelen uitgezet in de nieuwe stadswijk. Enkele resoluties van het stadsbestuur geven informatie over de afmetingen van de percelen in het nieuwe stadsdeel (zie ook hoofdstuk 2). Eind 1590 bepaalde men dat de kortste erven langs de Nieuwe Haven 90 voeten lang moeten worden (=29,3 meter) en de andere erven '*naer eyschen'*.[162] Ongeveer een jaar later werd besloten dat men '*de erfven sullen affsteken op 24 voeten wijt'*, oftewel 7,8 meter.[163] Over welk deel van het nieuwe stadsdeel het hier gaat, is niet duidelijk.

Van de oorspronkelijke perceelsindeling binnen het plangebied is in de huidige situatie vrijwel niets bewaard; door de sloop van alle panden binnen het plangebied in de 19de en 20ste eeuw en de bouw van de papierfabriek zijn veel perceelsgrenzen verdwenen. Alleen de oude rooilijnen langs de Paktuinen, de straat langs de Nieuwe Haven (nu grens met het Snouck van Loosenpark) en langs het Waaigat zijn tot op heden behouden. Op deze rooilijnen stonden de voorgevels van de panden binnen het plangebied.

Aan de hand van de archeologische gegevens kan de oorspronkelijke perceelsindeling worden gereconstrueerd (afb. 5.1.13). De percelen binnen het plangebied hebben een nummer gekregen. Het merendeel van de percelen is haaks op de Nieuwe Haven georiënteerd. De meeste van deze percelen zijn circa 6,8 m breed (circa 20 voet), maar sommige percelen zijn ongeveer 1 meter breder. De lengte van de percelen langs de Nieuwe Haven is gereconstrueerd op 31 meter, wat vrij goed aansluit bij bovengenoemde lengte uit de resolutie van 1590. De lengte van de percelen aan de Paktuinen wisselde (circa 30 tot 35 meter) doordat deze straat

162 OAE, bergnr 250, fol. 102-103.
163 OAE, bergnr 250, fol. 129.

Afb. 5.1.13 Overzicht van de gereconstrueerde perceelsindeling binnen het plangebied.

niet parallel loopt aan de Nieuwe Haven. De percelering langs het Waaigat is afwijkend: hier zijn kleinere percelen haaks op het Waaigat gecreëerd van circa 6,3 meter breed en 13 meter lang.
In de directe omgeving van het plangebied is het Huis van de Glasstichting aan de Paktuinen (Paktuinen 75) het enige oude pand. De perceelsgrenzen aan weerszijden van dit pand zijn origineel en sluiten goed aan bij gereconstrueerde perceelsindeling van het plangebied.

De percelen lijken te zijn uitgezet door middel van houten schuttingen. Bij de opgraving zijn namelijk op diverse locaties van perceelsgrenzen resten van schuttingen teruggevonden in de vorm van palenrijen, vaak met daarlangs planken. Zij bevonden zich op de grens van de percelen 1/2/3 en 4, perceel 12 en 13, perceel 13 en 14, perceel 17 en 18 en perceel 18 en 19. De houtstructuren worden bij de betreffende percelen besproken.

5.2 Het Waaigat

5.2.1 Inleiding

Aan het Waaigat heeft net als aan de Nieuwe Haven een rij huizen gestaan. Van twee van deze huizen zijn sporen opgegraven, namelijk van het tweede en derde huis vanaf de hoek (perceel 1 en 2). Tussen beide huizen lag een steeg waarvan een deel van de bestrating nog aanwezig was. Van het huis op de hoek (perceel 3) zijn geen resten teruggevonden, omdat deze buiten het opgravingsareaal lagen. Achter de huizen aan het Waaigat liep vanaf de Nieuwe Haven (tussen de percelen 3 en 4) een tweede steeg. Deze vormde de achtergrens van de percelen. Op basis van de ligging van de stegen kan de omvang van de percelen aan het Waaigat worden gereconstrueerd (indien het hoekperceel even breed was als de percelen aan het Waaigat): ze waren circa 11 meter lang (OW) en 6,2 meter breed (NZ). De breedte komt overeen met 19 Enkhuizer voet. De huizen aan het Waaigat laten zich omschrijven als eenvoudige kamerwoningen, zoals die er veel waren langs kleinere straten en stegen.

5.2.2 Perceel 1: een huis aan het Waaigat (circa 1596?)

Onder het vloerniveau van het huis bevonden zich enkele ophogingslagen die mogelijk samenhangen met de bouw van het huis. Op het dikke ophogingspakket van grijze klei (uit 1590) lag een laag grijs zand, met daarop een dunne laag van hard bruin materiaal (S25, 3 cm dik), die weer werd afgedekt door een laag schelpgruis met puin (S24, 8 cm dik). Deze laatste laag kan de vlijlaag voor de vloer zijn. Het bruine materiaal bevatte mogelijk teer en kan als een werkvloer worden beschouwd, mogelijk uit de jaren tussen 1590 en circa 1595 toen nog geen huis op dit perceel stond.

5.2.2.1 Funderingen en vloeren

Zuid- en oostfundering huis (S36, S12 en S35)

Van het huis op perceel 1 (derde huis aan het Waaigat) is slechts een klein deel opgegraven (afb. 5.2.1). Een rij palen van naaldhout (S36) vormt de fundering van de zuidmuur van het huis (hoogste paal op -0,20 NAP). Een van deze palen is uit de bodem getrokken.[164] Deze paal had een lengte van 1,52 meter, was tweezijdig gekantrecht (17x13 cm) en aangepunt. De paal had te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek.

Haaks op de paalfundering van de zuidmuur sloot een muur van slechts twee steenlagen aan (S12, bovenzijde op +0,18 NAP), opgebouwd uit gele bakstenen (20x10x? cm). De lengte van het spoor was 75 cm en de breedte 40 cm (twee steens breed). Onder de muur bevond zich een paal van naaldhout. Enkele palen in het verlengde van het spoor tonen aan dat de muur oorspronkelijk heeft doorgelopen (S35). Twee palen zijn voor onderzoek uit de bodem getrokken. De ene was 3,28 meter en de andere 3,57 meter lang.[165] De eerste was vierzijdig gezaagd (20x15 cm) en de tweede tweezijdig gezaagd (15x14 cm) en beide waren aangepunt. De palen hadden te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek.

Aanbouw (S11, S37 en S40)

Achter het huis heeft een aanbouw gestaan. In het verlengde van palenrij S36 zijn diverse palen aangetroffen (S37) met gemiddeld een kleinere dikte dan de palen uit eerstgenoemde rij. Alle palen waren van naaldhout. Het is onzeker of de aanbouw gelijktijdig met het huis is gebouwd of later is toegevoegd.

164 M08
165 M05 en M09

Afb. 5.2.1 Sporen van het huis op perceel 1.

De locatie van de fundering van de oostzijde van de aanbouw wordt waarschijnlijk aangeduid door enkele palen, maar een duidelijke structuur vertonen deze niet.
Binnen de aanbouw bevond zich een klein fundament, bestaande uit drie lagen brokken rode bakstenen (S11, bovenzijde +0,28 NAP). Het spoor had een lengte van slechts 80 cm (OW). In het verlengde zijn twee palen in het vlak aangetroffen (S40), waaruit blijkt dat de muur mogelijk oorspronkelijk langer is geweest (1,40 meter). Mogelijk was het een eenvoudige schoorsteenfundatie voor een haardplaats in de aanbouw. Een andere mogelijkheid is dat het een tussenmuur was.

Binnenmuren en vloer (S13, S14 en S15)
Op de oostfundering van het huis sloot een halfsteens muur aan (S13), waarvan slechts één steenlaag resteerde (rode/gele bakstenen van diverse formaten). Ten noorden van dit muurtje lagen enkele plavuizen (12x12x2,5 cm). In het opgravingsvlak werden verder veel brokken van plavuizen aangetroffen (S15), waaruit blijkt dat hier een vloer (op ca. +0,15 NAP) heeft gelegen. De functie van het halfsteens muurtje is onduidelijk. Het kan om de fundering van een bedstede gaan. In dat geval behoorde een tweede spoor, bestaande uit slechts drie bakstenen op een rij hierbij (S14, gele bakstenen van 20x9,5x? cm). De bedstede had in dat geval een breedte van ca. 1,25 meter.

5.2.2.2 Deelconclusies perceel 1
Vanwege het geringe aantal sporen dat van dit huis is aangetroffen, is een volledige reconstructie niet meer mogelijk. Op basis van de rooilijn van het Waaigat en de gereconstrueerde erfindeling kunnen wel enkele uitspraken worden gedaan.
Het huis had waarschijnlijk een identieke breedte als het huis op perceel 2 (zie onder), dus circa 5,5 meter. De lengte (OW) was ongeveer 6,2 meter. Het was dus min of meer een vierkante woning. Slechts de palen van de zuidfundering (S36) en de palen van de oostfundering (S35) met een klein stuk van het bakstenen fundament (S12) zijn teruggevonden.

Binnen het huis zijn twee halfsteens muurtjes (S13 en S14) aangetroffen, die mogelijk de fundering van een bedstede in de zuidoosthoek van het huis vormden. Tevens zijn resten van een plavuizen vloer aangetroffen (S15).
Achter het huis stond een aanbouw, waarvan palen van de zuidfundering zijn gevonden (S37). Deze aanbouw had waarschijnlijk een lengte (OW) van 3,4 meter, wat overeenkomt met de lengte van de aanbouw van het huis op perceel 2 (zie onder). De breedte kan worden bepaald op basis van de ligging van een (tussen)muur (S11). Deze lag waarschijnlijk in het midden van de aanbouw. Dat levert een breedte (NZ) op van eveneens 3,4 meter. Ook de aanbouw was dus een vierkant bouwwerk, dat in dit geval was verdeeld in twee gelijke ruimtes.
De palen van zowel het huis als de aanbouw waren niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek waardoor geen bouwjaar kan worden achterhaald. De identieke opzet en maatvoering van het huis met dat op perceel 2 (zie onder) doet vermoeden dat deze gelijktijdig zijn gebouwd, dus rond 1596.

Afb. 5.2.2 De kelder van het huis op perceel 2 met rondom dikke palen.

5.2.3 Perceel 2: een huis aan het Waaigat (circa 1596)

5.2.3.1 Funderingen

Noord- en oostfundering huis (S32)

Rondom een inpandige kelder (zie onder) zijn diverse dikke palen aangetroffen (S32, hoogste op +0,07 NAP, (afb. 5.2.2). In de noordmuur van de kelder stond een paal van fijnspar. Deze paal had een lengte van 3,06 meter, een diameter van 36 cm en was aangepunt (M13). Op de paal was een merk (van bijvoorbeeld de houthandelaar) aangebracht (afb. 5.2.3 en 5.2.4). Op de noordoosthoek van de kelder stond een eiken paal. Deze paal had een lengte van 3,12 meter, was vierzijdig gezaagd (dikte ca. 40 cm) en aangepunt (M12). Tussen beide palen stonden aan de buitenzijde van de keldermuur nog twee palen, beide van naaldhout. Een van deze palen (fijnspar) had een lengte van 2,19 meter, een diameter van 40 cm en was aangepunt (M11). Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat deze uit dezelfde boom is gezaagd als de bovengenoemde paal in de noordmuur. Op de zuidoosthoek van de

kelder stond een paal van naaldhout, die niet is getrokken voor houtonderzoek. Tussen de palen op de noordoost- en zuidoosthoek stonden nog twee palen van naaldhout; ook deze zijn verder niet onderzocht. In totaal zijn dus zeven palen in het opgravingsvlak vastgelegd. De palen vormden de fundering van de noord- en oostmuur van het huis. Vanwege de aanwezigheid van de kelder zijn waarschijnlijk zulke dikke palen als stevig fundament geplaatst.

Uit de tekening van het proefsleuvenonderzoek in 2007 blijkt dat ook ten westen van de kelder enkele dikke palen stonden.[166] Deze palen vielen bij de opgraving buiten de contour van de werkput. Ze vormden de fundering van de westmuur (voorgevel) van het huis.

Zowel de eiken hoekpaal als twee palen van naaldhout zijn dendrochronologisch onderzocht.[167] De spar, waaruit zowel M11 als M13 afkomstig is, is gekapt in de herfst/ winter van 1590-1591. De eik, waaruit paal M12 komt, is gekapt in de herfst/winter van 1595-1596 en groeide in het zuiden van Noorwegen. Op basis hiervan kan de bouw van het huis worden gedateerd in circa 1596.

Afb. 5.2.3 Een paal van fijnspar in de noordmuur van de kelder. M13.

Afb. 5.2.4 Een merk op paal M13.

<u>Tussenmuur (S29)</u>

Op de steens dikke zuidelijke wand van de inpandige kelder (zie onder) bevond zich een poer of fundament (S29, bovenzijde -0,07 NAP), bestaande uit een eiken plank met daarop vier lagen bakstenen en dan opnieuw een eiken plank met daarop wederom een laag bakstenen (gele bakstenen 24x11x4 cm). De functie van dit spoor is onduidelijk. Er lijkt een samenhang met de dikke paal die in de noordmuur van de kelder is gemetseld. Mogelijk hangen beide sporen samen met een tussenmuur die over de kelder heen is gebouwd en die het huis verdeelde in een voor- en achterkamer. De lange kelder was in dat geval vanuit beide kamers bereikbaar.

<u>Aanbouw (S6, S17, S34 en S41)</u>

Achter het huis was een aanbouw aanwezig, waarvan niet zeker is of deze direct in circa 1596 of enige tijd later is gebouwd. Van de muren van de aanbouw resteerde een deel van de noordmuur (S6, bovenzijde +0,26 NAP). Deze was nog aanwezig over een lengte van 3 meter (afb. 5.2.5). Geheel aan de oostkant maakte de muur een hoek richting het zuiden (de

166 Van de Graaf & Claeys 2007.
167 M11, M12 en M13

Afb. 5.2.5 Een gedeelte van de noordmuur van de aanbouw. Daarachter bestrating S5.

noordoosthoek van de aanbouw). Van de muur resteerden maximaal zes steenlagen, waarvan de onderste laag een vertanding was, van oranjerode bakstenen van 18,5x9x5 cm. De opbouw van de muur was steens breed. Aan de binnenzijde van de muur (de zuidzijde) waren restanten van mortel aanwezig, waarmee de muur was aangesmeerd.
De muur was gefundeerd op palen van zacht loofhout (S34), die op een onderlinge afstand van 45 tot 60 cm verspreid onder de muur waren geslagen. De palen waren niet gezaagd of gekantrecht; de lengte is niet bepaald. Van een van deze palen is de houtsoort bepaald en deze blijkt van elzenhout te zijn.[168]
In het verlengde van de hoek van muur S6 is een rij palen gevonden (S17), die de fundering vormde van de achtermuur (oostzijde) van de aanbouw. De palen zijn over een afstand van circa 3 meter vastgelegd. De palen waren identiek aan die van spoor S34.
Op een afstand van circa 2,8 meter vanaf de noordmuur was nog een rij palen aanwezig (S41), haaks op palenrij S17 en evenwijzig aan de noordmuur (OW). Deze palen vormden de fundering van de zuidmuur van de aanbouw. Het spoor is over een lengte van ongeveer 3 meter vastgelegd. Van een van de palen is de houtsoort bepaald en deze was net als bij palenrij S34 van elzenhout.[169]
Op basis van de palen kan de omvang van de aanbouw worden gereconstrueerd: deze was 3,5 meter lang (OW) en 3,3 meter breed (NZ). De aanbouw was dus een min of meer vierkante kamer. Van een eventueel aanwezige binnenindeling zijn geen sporen gevonden.

5.2.3.2 Kelder (S28, S30, S31)
Geheel tegen de noordfundering van het huis lag een kelder (S28, S30 en S31), die slechts voor een deel is blootgelegd (afb. 5.2.6). De kelder had aan de noord- en oostkant een halfsteens muur (S30 en S31) en aan de zuidkant een steens muur (S28), beide opgebouwd uit verschillende maten oranjerode bakstenen (20x9x5 cm, 18x9x4,5 cm en 16,5x8x4 cm) met

168 M10
169 M7

Afb. 5.2.6 De kelder van het huis op perceel 2.

kalkmortel. Van de muren resteerden maximaal 10 steenlagen. Het hoogste punt lag op +0,01 NAP, wat overeenkomt met het loopniveau op het erf (zie onder). Op de bodem van de kelder lagen geglazuurde rode plavuizen (12x12x2 cm). Deze bodem bevond zich op -0,40 NAP; de kelder was dus minimaal circa 40 cm diep. Onder de muren van de kelder lagen als fundatie eiken planken.

De kelder had inwendig een breedte van 1,2 meter; de lengte is niet vastgesteld. Bij het proefsleuvenonderzoek in 2007 is de kelder reeds ten dele vastgelegd.[170] De proefsleuf strekte zich nog een stuk richting het westen uit (dus buiten de contouren van werkput 1). De totale lengte was volgens de toen gemaakte tekening uitwendig 5,45 meter. Dat houdt in dat deze de volledige lengte (OW) van het huis besloeg. Uit de tekening blijkt verder dat de zuidelijke keldermuur een knik vertoont, ter hoogte van een fundament dat hierboven is besproken als mogelijk een restant van een tussenmuur (S29). Het westelijke deel van de zuidmuur van de kelder (dus het deel buiten de contour van de werkput) bestond uit bakstenen van 24x11x5 cm. Dit is een opmerkelijk groot formaat voor ca. 1596 en doet vermoeden dat gebruik is gemaakt van oude (secundair gebruikte) bakstenen.

De kelder was opgevuld met een pakket schoon grijs zand waarin slechts één vondst is gedaan, namelijk de randscherf van een kan van Weser-aardewerk.[171] Op basis van deze vondst kan het dichtgooien van de kelder niet worden gedateerd, want deze kan met het aangevoerde zand zijn meegekomen.

5.2.3.3 Erf en steeg

Bestrating (S20)

Op het erf ten zuiden van de aanbouw is een restant van een bestrating teruggevonden (S20). Dit spoor bestond uit enkele brokken rode bakstenen en lag op +0,02 NAP.

170 Van de Graaf & Claeys 2007.
171 V23

Steeg (S5)

Ten noorden van het huis is een bestrating gevonden van een steegje tussen het huis op perceel 1 en het huis op perceel 2 (afb. 5.2.7). Deze bestrating (S5) lag tegen de zijmuur van de aanbouw van huis 1.1 (S6) op een diepte van +0,13 NAP (hoogste punt). Het spoor is teruggevonden over een lengte van 2,5 meter (OW) en een breedte van 1 meter. Dit is de breedte van de steeg tussen de huizen. De bestrating bestond uit keien, onderbroken door rijen rode bakstenen, waardoor een patroon in vierkante vakken ontstond.

Geheel aan de oostkant van het straatje, in het verlengde van de achtergevels van de aanbouwen van de huizen, is in het opgravingsvlak een rij palen geconstateerd (S38). Dit doet vermoeden dat hier een muur heeft gestaan die dus het steegje aan die zijde afsloot. Wellicht was ter plekke een poort in de muur aanwezig.

Afb. 5.2.7 Bestrating S5 van de steeg tussen het huis op perceel 1 en het huis op perceel 2.

5.2.3.4 Deelconclusie perceel 2

Op basis van de aangetroffen sporen bij de opgraving (in combinatie met die van het proefsleuvenonderzoek) en de gereconstrueerde erfindeling kan een reconstructie van het huis worden gemaakt. Het huis had (aan de straatzijde van het Waaigat) een breedte van 5,5 meter en een lengte van ongeveer 6 meter. Het was dus een min of meer vierkante woning. Over de gehele lengte van huis bevond zich een ondiepe kelder (S28, S30, S31). Een dergelijke grote kelder in een klein huis is ongebruikelijk. Wellicht hangt deze samen met het beroep van de eigenaar/bewoner van het huis, die kennelijk veel ruimte voor gekoelde opslag nodig had. Aan de noord- en oostzijde van de kelder zijn dikke palen (zowel spar als eik) van de funderingen van het huis teruggevonden (S32). Het huis is gebouwd rond 1596.

Mogelijk was het huis verdeeld in een voor- en achterkamer, wat valt af te leiden uit een bakstenen fundament (S29) in de zuidmuur van de kelder.

Achter het huis bevond zich een aanbouw, die net als het huis ongeveer vierkant van vorm was. Deze was 3,3 meter breed (NZ) en 3,5 meter lang (OW). De palen van de noord-, oost- en zuidfundering zijn teruggevonden (S34, S17 en S41). De meeste palen waren van een

zachte loofhoutsoort. Van twee palen is de houtsoort bepaald en die was in beide gevallen elzenhout. De bakstenen fundering van de noordmuur was nog aanwezig (S6).
Achter het huis en ten zuiden van de aanbouw was een onbebouwde strook grond aanwezig van 2,2 meter breed (NZ) en 3,5 meter diep (OW). Hier lag een stukje bestrating van een plaatsje (S20). Of de grond ten oosten van de aanbouw ook bij de erf van het huis hoorde, is de vraag. Hier zijn geen sporen (afvalkuilen, waterputten e.d.) aangetroffen die in verband te brengen zijn met het huis.

5.2.4 Steeg achter de percelen aan het Waaigat (S2/S4)

Aan de oostzijde van de percelen 1 en 2 is een steeg (pad) in NZ-richting met diverse verhardingen aangetroffen (afb. 5.2.8). De totale breedte van het spoor was ongeveer 2 meter. Door het pad is op perceel 2 een profiel aangelegd (noordprofiel wp1). De onderste laag (ca. 10 cm) bestond uit grijs zand. Daarop lag een dunne (ca. 5 cm) verhardingslaag bestaande (naast grijs zand en grijze klei) uit onder andere grof puin, kiezels en schelpgruis. Hierop lag een schelpgruislaag (ca. 8 cm), met daarop opnieuw dunne (ca. 5 cm) ophogingslagen van bruingrijs zand en lichtgrijs zand. Hier bovenop bevond zich een pakket (ca. 20 cm) van bruingrijs zand met veel schelpgruis en puin (S2). Als bovenste verhardingslaag lagen keien op een diepte van +0,26 NAP (S4). De totale dikte van de ophogingen en verhardingen van het pad was ongeveer 50 cm. Aan de oostkant werden de verschillende lagen begrensd door een plank die als kering in de bodem was geplaatst (S9). Deze plank wordt als de erfgrens beschouwd.
Geheel aan de zuidkant van de werkput (op perceel 3) bestond de bovenste laag van het pad uit een pakket met veel grind (S23). Mogelijk zijn de verhogingen en verhardingen van de steeg perceelsgewijs aangepakt en liggen er daarom verschillende soorten materiaal.
Uit de padverhardingen is een kleine hoeveelheid vondstmateriaal verzameld. Uit kiezellaag S23 komt materiaal dat zich laat dateren tussen 1590 en 1650.[172] Het betreft

Afb. 5.2.8 Verhardingen van de steeg achter de percelen aan het Waaigat.

Afb. 5.2.9 Fragment van een bord van Italiaanse majolica.

172 V17

een scherf van een grape van roodbakkend aardewerk, twee scherven van een Spaanse amfoor, de bodem van een kruik van Iberisch aardewerk (17-C02) en een scherf van een bord van Italiaanse majolica (17-C01, afb. 5.2.9). De bodem wijkt af van de gangbare Portugese olijfoliekruiken. Het baksel is zeer hard, er is geen mica in het baksel zichtbaar en inwendig is de kruik geglazuurd. De Italiaanse scherf is afkomstig van een bord uit Montelupo met veelkleurige beschildering van een landschap. Waarschijnlijk gaat het om een laat-figuratief bord met de vlakvullende afbeelding van een mensfiguur (of figuren) in een landschap.

Afb. 5.2.10 Fragment van een kom van Weser-aardewerk met een halfrond vergiet op de rand.

In het keienpad S4 zijn eveneens scherven die dateren tussen 1590 en 1650 aangetroffen, namelijk steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk en de steel van een tabakspijp.[173] Het object van Weser-aardewerk is zeer opvallend omdat deze een geheel afwijkende vorm vertoont van wat we uit het Wesergebied aan aardewerk kennen. Het betreft de rand van een grote kom met daarin een halfrond vergiet (06-C01, afb. 5.2.10). Vooralsnog is onbekend hoe het complete voorwerp eruit heeft gezien en wat de functie was.

Uit het pad komen verder een munt (vermoedelijk duit Holland ca. 1573-1579) en een musketkogel.[174] Deze laatste vondst is afkomstig uit het grind, zoals dat bij meer grindpaden aan de Nieuwe Haven het geval is.

Onder de vondsten uit S4 bevinden zich ook enkele fragmenten van wandtegels, waaronder een dunne tegel die volledig wit is.[175] Uit padverharding S2 komt verder een scherf van een kom van roodbakkend aardewerk met ringeloorversiering. Deze kom is gemaakt in Friesland tussen 1675 en 1750. Deze vondsten tonen aan dat de steeg tot in de 18de eeuw in gebruik is gebleven.

5.2.5 Conclusie Waaigat

Bij de opgraving zijn de sporen van twee huizen aan het Waaigat teruggevonden (afb. 5.2.11 en 5.2.12). Hoewel beide huizen voor slechts een klein deel zijn opgegraven, kunnen ze toch aan de hand van de reconstructie van de erfindeling worden gereconstrueerd. Beide huizen hadden een identieke opzet: een ongeveer vierkante woning (circa 5,5 bij 6 meter) met daarachter een vierkante aanbouw (circa 3,4 bij 3,4 meter). Bij het ene huis bevond de aanbouw zich aan de noordzijde en bij het andere huis aan de zuidzijde (de huizen zijn dus elkaars spiegelbeeld). Tussen beide huizen was een steeg aanwezig. Het overeenkomstige grondplan doet vermoeden dat beide huizen met aanbouwen gelijktijdig zijn gebouwd, waarschijnlijk rond 1596.

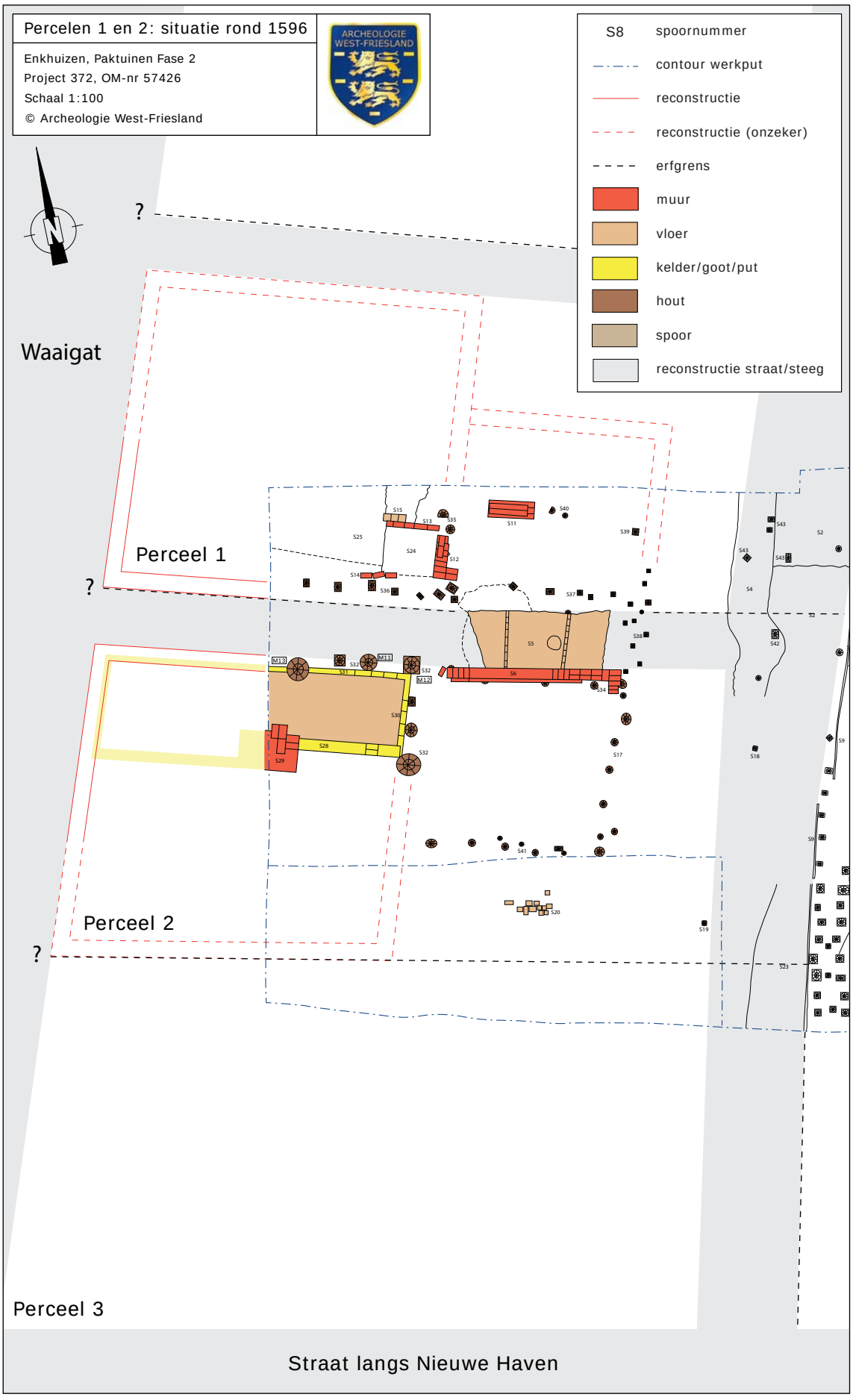
Het is onbekend wanneer de huizen zijn afgebroken. Vondstmateriaal uit de steeg achter de huizen toont aan deze tot in de 18de eeuw in gebruik was. Vondsten die in verband zijn te brengen met de bewoners van beide huizen ontbreken. Zeker is dat beide huizen in 1823

173 V05 en V06
174 V07 en V18
175 V05

niet meer bestonden, aangezien ze niet op de oudste kadastrale kaart staan weergegeven. De afbraak is grondig gedaan: van de muren van de huizen resteert vrijwel niets meer en de vloeren zijn volledig verwijderd.

Afb. 5.2.11 Overzicht van de percelen en stegen in werkput 1, gezien richting het oosten.

Afb. 5.2.12 Overzicht van de sporen op perceel 1 en 2.

5.3 Perceel 4: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595)

Perceel 4 onderscheidt zich van de andere percelen aan de Nieuwe Haven door de onregelmatige vorm. De westelijke perceelsgrens maakt een knik waardoor het perceel naar achteren toe versmalt. Dit hangt samen met de scheve oriëntatie van het Waaigat ten opzichte van de Nieuwe Haven. Ook de oostelijke perceelsgrens loopt enigszins schuin.
Zowel een de west- als oostkant van het perceel liep een steeg. De steeg aan de westzijde behoorde waarschijnlijk bij de huizen aan het Waaigat. De steeg aan de oostzijde maakte vermoedelijk onderdeel uit van perceel 4.
Aan de westzijde wordt de grens van het perceel gevormd door een houten plank in de bodem (S9). Waarschijnlijk hangt deze plank samen met het uitzetten van de erven in 1590 door middel van schuttingen. Aan de oostzijde is de grens met perceel 5 niet precies te geven. Naar analogie van de meeste andere percelen aan de Nieuwe Haven wordt een breedte van 6,8 meter aangehouden.

5.3.1 Funderingen

Oostelijke en noordelijke fundering huis (S10 en S27)

Een palenrij (S10) vormde de fundering van de westmuur van het huis. Haaks hierop was een palenrij van de noordmuur van het huis aanwezig (S27). In beide gevallen vormden de palen tevens de fundering van een inpandige kelder.
Van de paalfundering zijn zes palen onderzocht.[176] De lengte van de palen varieerde van 0,62 tot 1,90 meter. Ook de wijze waarop de palen waren gezaagd (rond, vierzijdig gezaagd of eenzijdig gezaagd) en de wijze waarop de palen waren aangepunt (tweezijdig of vierzijdig) wisselde. De palen waren van naaldhout en waren wegens een tekort aan jaarringen niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek. In het opgravingsvlak zijn tussen de palen van naaldhout ook kleine palen van een zachte loofhoutsoort waargenomen.

Aanbouw (S1, S10 en S21)

Geheel aan de westkant van het erf was een enkele rij palen aanwezig die aansloot op de westfundering van het huis (beide S10 genoemd). Waarschijnlijk vormde deze rij de fundering van de westmuur van een aanbouw. De lengte van het spoor is niet bekend doordat niet alle palen in het vlak zijn blootgelegd.
Vier palen zijn machinaal getrokken voor onderzoek.[177] De lengte varieerde van 1,18 tot 3,45 meter. Een paal was tweezijdig gekantrecht (16x12 cm), twee andere palen waren vierzijdig gekantrecht (18x13 cm en 17x10 cm) en de vierde paal was in de lengte gehalveerd (17x10 cm). Alle palen waren aangepunt. De lengtes en wijzen waarop de palen zijn gezaagd, verschillen dus. Van drie palen is de houtsoort vastgesteld en dit was in alle gevallen hout van de fijnspar. Deze drie monsters zijn tevens dendrochronologisch onderzocht en dit heeft bij alle drie als kapjaar de herst/winter van 1594-1595 opgeleverd.[178] Hieruit valt af te leiden dat de palenrij uit circa 1595 dateert.

Enkele sporen hebben waarschijnlijk behoord bij de aanbouw. Over een lengte van 70 cm is een fundament (S1) aangetroffen, bestaande uit één steenlaag van rode en gele bakstenen (20x9,5x? en 17x8,5x? cm) met kalkmortel (bovenzijde +0,27 NAP). Vanwege de aanwezigheid

176 M14 t/m M19
177 M01 t/m M04
178 M03, M04 en M05

van veel as is het goed mogelijk dat het om een schoorsteenfundatie gaat.

Naast en onder muur S1 is een laag met as aangetroffen (S21). Hieruit is een kleine hoeveelheid scherven verzameld, namelijk steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk en Weser-aardewerk.[179] De vondsten laten zich niet heel exact dateren. Het ontbreken van tabakspijpen wijst op een datering voor circa 1610. Bij het vrijleggen van de muur zijn ook veel scherven gevonden.[180] In totaal gaat het om 57 meest kleine scherven. Naast de eerder genoemde keramieksoorten uit S21, zijn onder dit vondstmateriaal ook Werra-aardewerk, Nederlandse majolica en Italiaanse faience aanwezig. Opnieuw wijst het volledig ontbreken van tabakspijpen (die in aslagen over het algemeen veel voorkomen) op een datering voor circa 1610. Onder de vondsten bevinden zich verder een tinnen lepel (03-M01, afb. 5.3.1) en een miniatuurbord van tin/lood (03-M02, afb. 5.3.2).

Afb. 5.3.1 Een tinnen lepel.

Afb. 5.3.2 Een miniatuurbord van lood/tin.

Bij het proefsleuvenonderzoek in 2007 is een spoor waargenomen, namelijk een muurtje in NZ-richting (P-S84), dat bij de opgraving niet is teruggevonden. Het is zeer aannemelijk dat dit een restant was van de oostmuur van de aanbouw. De waterkelder (S8, zie onder) is in dat geval precies tegen deze muur aan gebouwd en ving het regenwater van het dak van de aanbouw op.

5.3.2 Kelder en vloer

Kelder (S16)

Inpandig was een kelder aanwezig, waarvan de zuid- en oostmuur zijn teruggevonden (S16, afb. 5.3.3). De noord- en westmuur ontbraken, maar hier waren wel palen aanwezig, die tevens de fundering van de west- en noordmuur van het huis vormden (S27). Inwendig had de kelder een afmeting van circa 2,65 meter (OW) bij 1,30 meter (NZ).

De keldermuren (steens dik) waren opgebouwd uit dertien lagen rode bakstenen waarvan de onderste laag een vertanding was. Op de steens zuidmuur stond een halfsteens opbouw van gele bakstenen (bovenzijde +0,44 NAP). Inwendig was de steens muur met mortel aangesmeerd en deze mortellaag liep schuin weg naar de halfsteens opbouw. Op de bodem van de kelder lag geen vloer, maar deze moet er oorspronkelijk wel zijn geweest, vermoedelijk van plavuizen. De diepte van de kelder was (vanaf het vloerniveau, zie onder) ongeveer 60 cm.

Vloer (S7)

Ten zuiden van de kelder en deels op de zuidmuur van de kelder lag op een diepte van +0,54 NAP een restant van een vloer (S7) van plavuizen (12x12x5 cm). Deze is op een hoger niveau

179 V10
180 V01

gevonden dan de bovenzijde van de kelder. Toch lijken beide sporen bij elkaar te horen want de vloer stopte aan de noordzijde precies ter hoogte van de halfsteens opbouw van de kelder.
Op de kelder sloot verder een spoor aan bestaande uit drie bakstenen, waarschijnlijk het restant van de fundering van een binnenmuur in het huis.

Afb. 5.3.3 Resterende muren van kelder S16 van het huis op perceel 4.

5.3.3 Waterkelders

Waterkelder (S8)

Op een afstand van 70 cm achter de achtermuur van het huis was een kleine waterkelder aanwezig (S08, afb. 5.3.4). De ligging lijkt op het eerste gezicht vreemd want de kelder ligt niet tegen een muur zodat regenwater van een dak kon worden opgevangen. De kelder ligt echter precies langs de gereconstrueerde oostmuur van de aanbouw (zie boven).
De waterkelder had een lengte van 1,45 meter (OW) en een breedte van 0,85 meter (NZ). De halfsteens dikke wanden waren opgebouwd uit gele bakstenen (19x9,5x4 cm). De kelder was oorspronkelijk voorzien van een tongewelf, maar deze was deels weg en ingestort. Het hoogste punt lag nu op +0,39 NAP maar heeft dus hoger gelegen. Op het moment van bouw lag het loopniveau op het erf dus hoger dan +0,39 NAP. De onderkant bevond zich op -0,70 NAP. De inwendige diepte van de waterkelder is niet precies bekend doordat de dikte van de bodem (aantal steenlagen) niet is vastgelegd.
Wanneer de waterkelder is gebouwd, is niet precies te bepalen. Dit kan gelijktijdig met de bouw van het huis met aanbouw zijn, maar dit lijkt voor dit soort kelders aan de vroege kant. Een bouw ergens in de eerste helft van de 17de eeuw is meer aannemelijk. Naast de kelder is bij het vrijleggen een zilveren dubbele stuiver van Overijssel uit 1618 gevonden (45-M01, afb. 5.3.5). Als deze voor of tijdens de bouw in de bodem is beland, dateert het spoor in ieder geval van na dat jaar.

Afb. 5.3.4 Waterkelder S8, gelegen achter het huis.

De waterkelder is op zeker moment buiten gebruik gesteld, waarbij op de bodem een hoeveelheid afval is beland (afb. 5.3.6). De afvallaag is volledig geborgen en uitgezeefd.[181] Dit heeft enkele zeer bijzondere vondsten opgeleverd.

Afb. 5.3.5 Een zilveren dubbele stuiver van Overijssel uit 1618.

Een van de vondsten is een complete kan van steengoed, gemaakt in het Westerwald (69-C01, afb. 5.3.7). De kan is over de volledige buik voorzien van noppen en het oppervlak daartussen is kobaltblauw van kleur. In het oor is voorafgaand aan het bakken een gaatje aangebracht, voor de bevestiging van een tinnen deksel, dat niet meer aanwezig is. De kan dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw (s2-kan-55). Een scherf van een oor van steengoed toont aan dat er een tweede soortgelijke kan is geweest.

Een tweede voorwerp dat nagenoeg compleet is teruggevonden, is een klein bord (schotel) van faience (69-C02, afb. 5.3.8). Het is inwendig in blauw beschilderd met een decor van bloemen en vogels en is gemaakt in Delft tussen 1675 en 1750 (f-bor-8).

Een bijzondere verschijning als bodemvondst is een theepot van Chinees ongeglazuurd rood steengoed (Yixing). De theepot is rechthoekig van vorm met afgeronde hoeken en de buik is voorzien van een reliëfversiering (69-C04, afb. 5.3.9). Het voorwerp dateert uit de 18de eeuw en was in die tijd een luxueus voorwerp. Uit de kelder komt nog een kleine scherf van een tweede voorwerp van Chinees ongeglazuurd rood steengoed.

Eveneens een archeologisch zeldzame verschijning is een beeldje (vrouwenfiguur) van Chinees

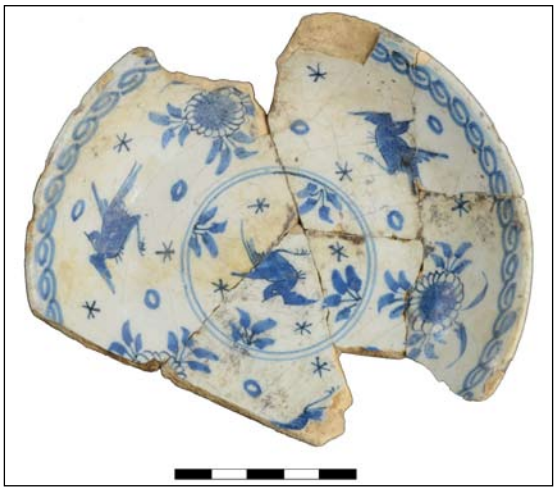
181 V69 (V62 en V75)

Afb. 5.3.6 Vondsten uit waterkelder S8.

Afb. 5.3.7 Een complete steengoedkan uit Westerwald. Hoogte: 17,5 cm.

Afb. 5.3.8 Een schotel van faience.

Afb. 5.3.10 Hoofd van een beeldje van porselein.

Afb. 5.3.9 Een theepot van Chinees ongeglazuurd rood steengoed. Hoogte: 6,5 cm.

porselein, waarvan slechts het hoofdje is teruggevonden (69-C03, afb. 5.3.10).
De overige vondsten van keramiek (scherven) zijn meer algemene verschijningen: een kop van Chinees porselein, een bord (schotel) van faience uit Delft (f-bor-8), een kom van faience (Delfts wit), een kop van faience uit Delft, drie roodbakkende grapes (1x r-gra-62), een roodbakkende lekschaal en enkele witbakkende voorwerpen.
Tot de keramiek behoren ook 15 kleine knikkers (kinderspeelgoed) en één grote knikker, alle gemaakt van steengoed.
Naast gebruiksvoorwerpen komen uit de waterkelder de scherven van minimaal drie wandtegels. Een van de tegels heeft een beschildering in blauw en mangaan; een andere tegel is beschilderd met een vaas met drietulp (afb. 5.3.11).

Afb. 5.3.11 Een tegel met drietulp.

Tot de keramiek behoort tot slot een klein aantal tabakspijpen (minimaal 8).[182] Bij de determinatie is een opvallend gegeven naar voren gekomen, namelijk dat de pijpen duidelijk in twee groepen kunnen worden ingedeeld. De eerste groep omvat minimaal vijf exemplaren die zijn te dateren tussen 1700 en 1725 (1730). De kwaliteit van deze pijpen is eenvoudig. De overige drie exemplaren dateren duidelijk een stuk later dan die van de eerste groep, namelijk tussen 1780 en 1810 (merk HHH), tussen 1790 en 1810 (merk MS gekroond) en tussen 1795 en 1820 (merk BOW). Het lijkt er dus op dat er afval in twee afzonderlijke perioden in de waterkelder is beland.

Afb. 5.3.12 Twee luizenkammen van been.

Naast keramiek komen ook fragmenten van gebruiksglas uit de waterkelder, namelijk een kelkglas (69-G01), een kleine cilindrische medicijnfles en een bolle wijnfles. Het kelkglas is voorzien van een stam met knoop en een tulpvormige kelk.

Uit de waterkelder komen diverse benen voorwerpen, namelijk twee luizenkammen (69-B01 en 69-B02, afb. 5.3.12), een mesheft (69-B03, afb. 5.3.13), een (fragment van een) naald (69-B04, afb. 5.3.14), drie knopen (69-B05, afb. 5.3.15) en een koker (69-B07, afb. 5.3.16).

182 Determinatie J. van Oostveen.

Afb. 5.3.14 Een benen naald.

Afb. 5.3.13 Een benen mesheft.

Vooral deze laatste vondst is erg bijzonder. Het voorwerp bestaat uit twee onderdelen: een koker en een spoel. De koker heeft een opengewerkte versiering en de spoel bestaat uit vijf compartimenten die van elkaar zijn gescheiden door benen schijven. De spoel was bestemd voor klosjes garen. De koker kon worden dichtgeschroefd met een dop, maar deze ontbreekt.

Afb. 5.3.15 Twee benen knopen.

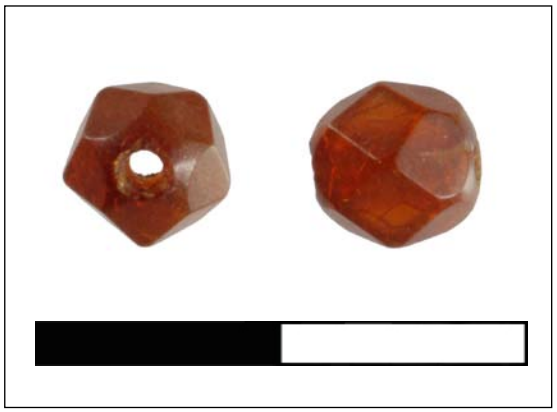
Afb. 5.3.16 Een bijzondere opengewerkte benen koker met spoel, bestemd voor garen. Lengte: 10,7 cm.

Naast de drie benen knopen zijn nog twee knopen gevonden die mogelijk zijn gemaakt van kokosnoot of een ander licht organisch materiaal (69-B06, afb. 5.3.17).

Afb. 5.3.17 Een knoop van kokosnoot of een andere licht organisch materiaal.

Een hele kleine vondst is een kraal van granaat, die gefacetteerd is geslepen (69-N01, afb. 5.3.18). De kraal heeft behoord bij een ketting of armband.

Afb. 5.3.18 Een gefacetteerde kraal van granaat.

Tot de metaalvondsten behoren 16 munten, waaronder het algemeen gangbare kleingeld: een duit van Holland uit 1598, een duit van Zeeland uit 1601-1637, een liard van Roermond uit 1606-1612, een duit van West-Friesland uit 1604, een duit van Zeeland uit 1628, een duit van Friesland uit 1675-1688, een duit van Friesland uit 1681, een munt van 6 mijt van Roermond uit 1682, een duit van Overijssel uit 1765, een duit van Overijssel uit 1768, een munt van 4 Heller uit Aken uit 1798, een duit van Holland met onbekende datering en drie munten die niet meer zijn te determineren.[183] Meest opmerkelijk is de vondst van een Italiaanse munt van 2 soldi, geslagen door de republiek Venetië voor de provincie Dalmatië en Albanië, tussen 1684 en 1691. Slechts één andere vondst van een dergelijke munt is bij een opgraving in West-Friesland gedaan.[184]

Afb. 5.3.19 Vijf kaurischelpjes, 15-20 mm lang.

Tot de overige metaalvondsten behoren veel spelden (24 stuks), kledingoogjes (minimaal 13), kledinghaakjes (3 stuks) en een vingerhoed. Tot slot is een vierkant loden plaatje aanwezig, dat mogelijk een bakenlood is, maar het stempel is niet meer zichtbaar.

De vondsten van organisch materiaal omvatten de kop van een (verf)kwast, een houten knoopskern, een klein houten knopje en een fragment van de zool van een leren schoen.

Een vijftal kaurischelpen is een opvallende verschijning (afb. 5.3.19). Historisch is bekend dat dit soort schelpjes door de VOC van de stranden aan de Indische Oceaan mee naar Holland werden genomen. Ze werden op Oostenburg, de thuisbasis van de VOC in Amsterdam, in het zeemagazijn opgeslagen en in Amsterdam geveild. De voornaamste koper was de WIC die de schelpjes vervolgens gebruikte om in Afrika slaven mee te kopen (vandaar dat de schelpjes als wetenschappelijke naam *Cypraea moneta* hebben). In prijslijsten van slaven komen we

183 V62 en V69
184 Opgraving Medemblik, Bagijnhof, 2014.

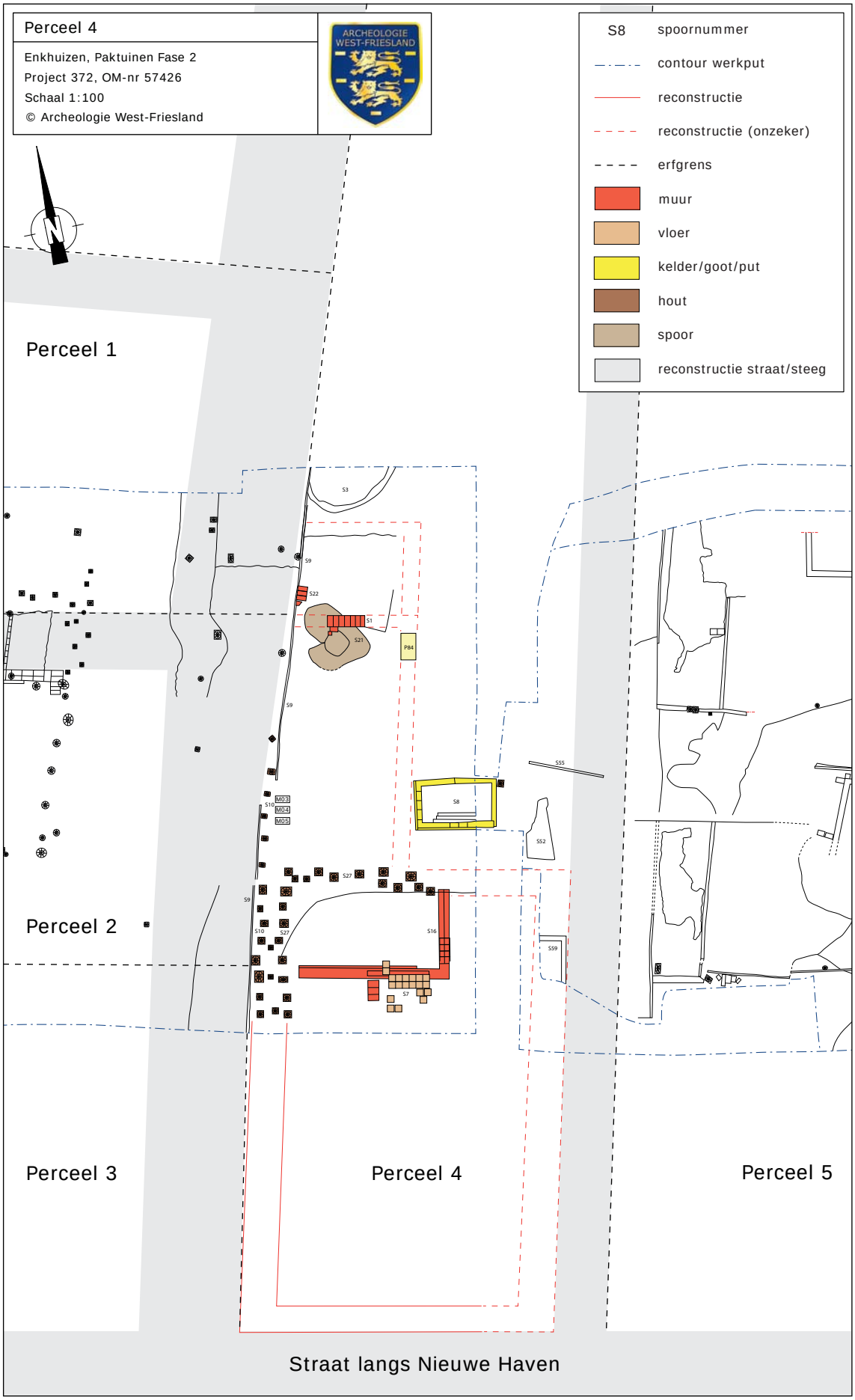
deze schelpjes tegen onder de naam ‘bougis’. Een van deze overgeleverde lijsten van een Amsterdamse gouverneur-generaal dateert uit 1657 en hierin staat dat in Benin 100 pond bougis voor een slaaf werd betaald.[185] Ook allerlei andere goederen (koraal, textiel, koper e.d.) werden gebruikt als betaalmiddel. De schelpjes duiken vooral in Amsterdam regelmatig als bodemvondst op.[186] Daarnaast worden ze af en toe gevonden aan de Nederlandse kust en de idee is dat deze uit vergane VOC-schepen afkomstig zijn of van over boord gegooide ballast van VOC-schepen. Vooral uit Zeeland is een aantal meldingen bekend, maar er is ook een vondstmelding uit Enkhuizen.[187] In West-Friesland is slechts eenmaal eerder een kaurischelp van de soort *Cypraea moneta* bij een opgraving gevonden, namelijk aan het Gedempt Achterom in Medemblik.[188] Hoewel de schelpjes niet bestemd hoeven te zijn voor de slavenhandel, maar ook als souvenir mee van een zeereis genomen kunnen zijn, is het opvallend dat ze aan de Nieuwe Haven in een put voorkomen op een perceel vlakbij het kantoor en de pakhuizen van de WIC.

Naast gebruiksvoorwerpen is ook wat etensafval in de kelder beland, waaronder fragmenten van de scharen van een krab. Krab is zeker geen algemene verschijning in putten uit deze tijd.
Tot slot is vermeldenswaard dat tussen het afval enkele mensentanden zijn gevonden.

De waterkelder vertoont een zeer opvallende vondstsamenstelling. Meerdere vondsten zijn zeer bijzonder en wijzen op een hoge sociale status, namelijk een theepot van Chinees steengoed, een beeldje van Chinees porselein, een kraal van granaat en een fraaie benen koker met spoel. Ook de aanwezigheid van fragmenten van de scharen van krab (als etensafval) is uitzonderlijk.
De kaurischelpen zijn mogelijk in verband te brengen met de WIC. Mogelijk was de eigenaar (of echtgenoot van de eigenares) bij de WIC werkzaam als bijvoorbeeld bewindhebber.
Opvallend veel voorwerpen houden verband met naaigerei en kleding: de genoemde koker (voor garen), spelden, een vingerhoed, kledingoogjes, kledinghaakjes en knopen.
De tabakspijpen vallen uiteen in twee perioden: tussen circa 1700 en 1725 en tussen circa 1780 en 1800. Bij de munten zien we een vergelijkbaar patroon: minimaal negen munten dateren voor 1700 en minimaal drie munten na 1765. De tussenliggende periode ontbreekt. Waarschijnlijk geldt dat ook voor het andere vondstmateriaal. De meeste vondsten zijn op de bodem van de kelder gedaan en behoren waarschijnlijk tot de eerste periode (circa 1700-1725). De andere vondsten, waaronder enkele tabakspijpen, munten en wandtegels, zijn bij dichtgooien van de kelder (bij afbraak van het huis) in het spoor beland. Dat heeft plaatsgevonden na 1798.

<u>Waterkelder (S59)</u>
In de zuidwesthoek van werkput 3 is een waterkelder gevonden, waarvan alleen de noordoosthoek is blootgelegd (S59). De kelder was opgebouwd uit gele bakstenen (19x9x4,5 cm) waarvan de bovenste steen op een diepte van -0,70 NAP lag. De waterkelder is verder niet blootgelegd, zodat de lengte, breedte en diepte niet bekend zijn. De ligging van de kelder maakt het zeer waarschijnlijk dat deze is gemaakt toen het huis op het perceel reeds was

185 Bron: http://www.amsterdam-slavernij.nl/item/bougi/
186 Baart e.a. 1986, 122-123.
187 Zie: www.strandvondsten.nl/artikelen/kauri’s. Van Benthem Jutting 1955.
188 Schrickx 2013, 112-113.

Afb. 5.3.20 Overzicht van de sporen op perceel 4.

afgebroken. Onduidelijk is bij welk pand de waterkelder heeft behoord aangezien hier in de 19de eeuw geen bebouwing aanwezig was.

5.3.4 Steeg (S49)

Tussen het huis op perceel 4 en het huis op perceel 5 is een baan met veel grind aangetroffen, die een steeg tussen beide huizen vormde (S49). Uit het grind zijn in totaal zeven musketkogels verzameld.[189] Daarnaast zijn bij de aanleg van de werkput veel musketkogels gevonden (V32: 10 musketkogels en V65: 3 musketkogels) waarvan een aantal waarschijnlijk uit het grind afkomstig is. De aanwezigheid van musketkogels in grind is bij meer percelen vastgesteld. Uit de padverharding in de steeg komt verder een opvallende koperen munt (41-M01). Het is een stuk van 4 pfennig, geslagen door de benedictijnerabdij Corvey in Nordrhein-Westfalen onder abt Theodor von Brabeck in 1787.

5.3.5 Deelconclusie perceel 4

Een volledige reconstructie van het huis is niet mogelijk door het ontbreken van veel gegevens (afb. 5.3.20). Palen van de west- en noordfundering zijn teruggevonden (S10 en S27). Het huis had een lengte van ongeveer 8,2 meter. De breedte is onbekend. Uitgaande van een pad van circa 1 meter breed aan de oostzijde, had het huis een maximale breedte van 5,6 meter. Geheel in de noordwesthoek van het pand bevond zich een rechthoekige kelder met inwendig een afmeting van circa 2,65 meter bij 1,30 meter (S16).

Achter het huis was een lange aanbouw aanwezig. Palen van de westfundering zijn teruggevonden (S10). Deze aanbouw was ter hoogte van de achtermuur van het huis vermoedelijk circa 2,7 meter breed en liep naar achteren toe smaller toe. Een fundering van mogelijk een schoorsteen kan de achtermuur van de aanbouw hebben gevormd (S1). Deze lag op een afstand van 4,45 meter uit de (palen van de fundering van de) achtermuur. Het is echter ook mogelijk dat de aanbouw een grotere lengte kende.

Waarschijnlijk vormen het huis en de aanbouw één bouwfase. De palen van de westelijke fundering van de aanbouw kunnen worden gedateerd in circa 1595.

Het huis is lang in gebruik gebleven, wat blijkt uit het vondstmateriaal uit een kleine waterkelder (S8). Ergens tussen 1700 en 1720 is een kleine hoeveelheid afval in de put gegooid. Kennelijk werd de waterkelder niet voor drinkwater gebruikt. De eigenaar behoorde duidelijk tot de hoogste sociale klasse van Enkhuizen. Na 1798 is de kelder definitief buiten gebruik gesteld door deze volledig op te vullen met grond en wat afval. Zeker is dat het huis er in 1823 niet meer stond, want het ontbreekt op de oudste kadastrale kaart.

189 V41 en V65. Vondstmateriaal uit een afvallaag onder het grind blijkt de passen aan vondstmateriaal uit de organische laag op perceel 5 (zie perceel 5).

5.4 Perceel 5: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1596)

De precieze omvang van perceel 5 is op basis van de aangetroffen archeologische sporen niet te bepalen. Een duidelijke grens tussen perceel 4 en 5 ontbreekt. Hier lag een smalle steeg met een verharding van grind, die waarschijnlijk bij perceel 4 behoorde. Aan de oostzijde is eveneens geen duidelijke grens tussen perceel 5 en 6 gevonden. Wel zijn hier in het zuidprofiel van de werkput twee uitbraaksporen gezien die samenhangen met de oostmuur van het huis op perceel 5 en de westmuur van het pand op perceel 6. Tussen beide gebouwen lag eveneens een steeg. Zowel perceel 5 als perceel 6 is breder dan de standaardmaat van de percelen aan de Nieuwe Haven (circa 6,8 meter). Gezamenlijk zijn de twee percelen 17,2 meter breed (precies 2,5 maal de standaardmaat). In de reconstructie wordt uitgegaan van twee percelen van ieder 8,6 meter breed. De perceelsgrens lag in dat geval ongeveer halverwege de steeg tussen beide panden.
Uit de sporen (kelder en vloeren) blijkt dat het huis op perceel 5 iets scheef georiënteerd stond op de Nieuwe Haven. Dit hangt samen met de oriëntatie van de huizen op de percelen 1 t/m 4.

Afb. 5.4.1 De bruine organische laag bovenin profiel 3.

5.4.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis

Organische laag (S66)

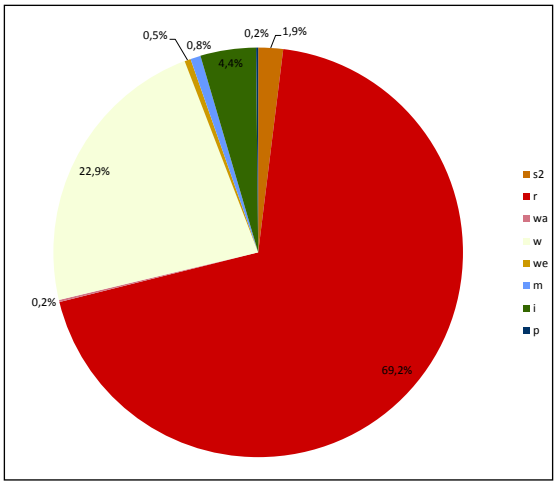
Over een groot deel van het perceel is een ongeveer 10 cm dikke bruine organische laag aangetroffen waaruit veel vondstmateriaal afkomstig is (afb. 5.4.1, zie ook profiel 3 in bijlage 8). De diepte van de (bovenzijde van de) laag varieerde van 0 tot -0,30 NAP. De laag werd afgedekt door een dik pakket (ca. 30 cm) lichtbruin zand.
Een deel van de organische laag is uitgezeefd (oppervlakte ca. 3 m2 in noordwesthoek perceel onder vloer S48).[190] Het overige vondstmateriaal is onder diverse vondstnummers met de hand

190 V57 (in totaal 14 grijze bakken). Uit het zeefresidu komt ook dierlijk botmateriaal, vooral veel visresten.

verzameld.[191] Tevens komt vondstmateriaal uit de lichtbruine zandlaag.[192] Bij de uitwerking van de keramiek blijkt vondstmateriaal uit beide lagen aan elkaar te passen.[193] Dat houdt in dat beide lagen gelijktijdig zijn opgebracht.

Uit de laag is tevens een monster voor botanisch onderzoek genomen (M25). De analyse van dit monster heeft weinig indicatoren voor menselijk consumptiemateriaal opgeleverd. Slechts enkele druivenpitten en fragmenten van kersenpitten zijn gevonden. Verder zijn plantenresten (blad- en stengelfragmenten) en vliegenpoppen aangetroffen. Uit het zeefresidu van de bovengenoemde bakken komen dierlijk botmateriaal en visresten. Het lijkt om plantaardig (organisch) materiaal te gaan met afval, eventueel vermengd met mest. Het gaat dus niet om de inhoud van een geleegde beerput.
Aangezien de organische laag dateert voorafgaand aan de bouw van het huis, kan het vondstmateriaal niet aan de bewoners van dit huis worden gekoppeld. Mogelijk is het wel afkomstig van de toenmalige eigenaar van het perceel, maar wie dat was en waar die woonde, is onbekend.

Uit de organische afvallaag komen de volgende soorten keramiek: steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk, majolica, Italiaanse faience (Ligurisch blauw, Montelupo polychroom) en Chinees porselein. De keramiek uit diverse vondstnummers blijkt aan elkaar te passen. In totaal zijn 616 scherven tot dit vondstcomplex gerekend (afb. 5.4.2).[194]

Afb. 5.4.2 Overzicht van de keramiekvondsten (in aantal scherven) uit organische laag S66.

Roodbakkend aardewerk is verreweg de grootste groep (426 scherven). We zien vooral algemeen voorkomende potvormen: bakpannen, een bord, grapes (o.a. r-gra-29 en r-gra-34), een kan, koppen (r-kop-2), pispotten (r-pis-5), een spaarpot, steelkommen, testen, een vuurstolp en een zalfpot. Het grote aantal koppen (model r-kop-2) valt op; hiervan zijn diverse exemplaren compleet (57-C01, 72-C02, afb. 5.4.3 en 5.4.4). Van een ander model kop (r-kop-50) is slechts één exemplaar gevonden (66-C01, afb. 5.4.5). Een groot fragment van een grape is noemenswaardig omdat deze op de schouder is voorzien van gele slib. Herkenbaar zijn de letters en cijfers van zeer waarschijnlijk AN(NO 159)6 (52-C01, afb. 5.4.6). Een van de pispotten (72-C01, afb. 5.4.7) en een steelkom (55-C01, afb. 5.4.8) zijn voor een groot deel aanwezig. De spaarpot (bol model) is ongeglazuurd en heeft een vrij zacht en lichtrood baksel, wat afwijkt van het gangbare roodbakkende baksel.
Witbakkend aardewerk vormt hierna de grootste groep (141 scherven). Ook hier zijn de gangbare vormen aanwezig: bakpannen, een bord, grapes, koppen, een lekschaal, potten en

191 Diverse vondstnummers: V34, V52, V55-V58, V60, V66, V68, V71, V74. Tevens: V51 (uit diverse lagen onder vloer S48).
192 V54, V59, V67 en V72
193 Scherven uit V54 passen aan V55, V57 en V72.
194 Hieronder kunnen zich ook vondsten bevinden die afkomstig zijn uit de ophogingslagen van de vloeren van het huis. Tijdens de opgraving was het onderscheid tussen de diverse lagen moeilijk te maken. Het aantal scherven is exclusief een knikker, spinsteen en fragment pijpaarde hoorn.

Afb. 5.4.3 Een kop van roodbakkend aardewerk. Diameter: 13,5 cm.

Afb. 5.4.4 Een kop van roodbakkend aardewerk. Diameter: 12,5 cm.

Afb. 5.4.5 Een kop van roodbakkend aardewerk. Diameter: 10,5 cm.

Afb. 5.4.6 Een grape van roodbakkend aardewerk. Diameter rand: 14,5 cm.

Afb. 5.4.7 Een pispot van roodbakkend aardewerk. Diameter: 19 cm.

Afb. 5.4.8 Een steelkom van roodbakkend aardewerk. Diameter rand: 14 cm.

Afb. 5.4.9 Een lekschaal van witbakkend aardewerk. Diameter: 31 cm.

Afb. 5.4.10 Een kom van Werra-aardewerk. Diameter: 23,5 cm.

een vuurstolp. De groen geglazuurde lekschaal is vrijwel compleet (67-C02, afb. 5.4.9). De potten zijn alle van het hoge model met kraagrand en twee oren op de rand, zoals die regelmatig in Enkhuizen wordt gevonden (w-pot-21). Bij vrijwel al het witbakkend aardewerk is gebruik gemaakt van een groen loodglazuur. Slechts één grape is inwendig bruin geglazuurd (en uitwendig groen).

Weser-aardewerk vormt een kleine groep (3 scherven). Het Werra-aardewerk is met één kom aanwezig. Deze kom is vrijwel compleet (67-C01, afb. 5.4.10): als centrale voorstelling is een mansfiguur afgebeeld met jaartal (slechts cijfer 9 leesbaar).

Het steengoed uit het Rijnland omvat slechts 12 scherven en een spinsteen. Twee kleine borden van (Nederlandse) majolica zijn voor een groot deel teruggevonden. Het ene bord heeft een polychroom decor: een rozet op de spiegel en florale motieven op de vlag (54-C02, afb. 5.4.11). In de standring is zowel een primaire (voor het bakken) doorboring als een secundaire (na het bakken) doorboring aanwezig. Kennelijk heeft het bord aan de muur gehangen. Het tweede bord heeft eveneens een polychrome beschildering en is voorzien van een vlag met noppen (52-C03, afb. 5.4.12). Het heeft een bloemvormig rozet op de spiegel. Daarnaast zijn nog drie scherven van majolica aanwezig, waarvan één met een zogenoemd schaakbordmotief.

De Italiaanse faience omvat 27 scherven. Het zijn vooral kleine fragmenten. Vrijwel alle behoren tot de Ligurische berrettino (blauwe beschildering op lichtblauwe ondergrond). Van één van de borden is een groot stuk van de rand gevonden (52-C02). Van een ander voorwerp

Afb. 5.4.11 Een bord van majolica.

Afb. 5.4.12 Een bord van majolica.

Afb. 5.4.13 Randscherf van een bord van Chinees porselein.

Afb. 5.4.14 Scherven van een bolle vorm van Italiaanse faience.

1/20 philipsdaalder, Vlaanderen, 1565-1567
Vorst: Philips II
Voorzijde: Kruis met twee vuurslagen en X X; Lelie PHS.D:G.HISP.REX.COMES.FLA
Keerzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië, gekroond en omhangen met keten van de orde van het gulden vlies; DOMINVS.MIHI.ADIVTOR
Muntplaats: Brugge
Diameter: 20 mm, 34-M01

1/20 reaal/stoter, Gelderland, 1587
Vorst: Graaf Leicester
Voorzijde: Borstbeeld landvoogd Leicester met lauwerkrans naar rechts; +CONCORDIA.RES. PARVAE.CRESCUNT
Keerzijde: Pijlbundel binnen een versiering; MONETA .BELGICA.GEL(gelders kruis)jaartal
Muntplaats: Harderwijk
Diameter: 26 mm, 34-M02

1/20 philipsdaalder, Doornik, 1583
Vorst: Philips II
Voorzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië, gekroond en omhangen met keten van de orde van het gulden vlies; PHS.D:G.HISP.REX.D.TORNA
Keerzijde: Gelelied kruis; DOMINVS.MIHI. ADIVTOR 15 torentje 83
Muntplaats: Doornik
Diameter: 25 mm, 34-M03

1/20 philipsdaalder, Doornik, 1583
Vorst: Philips II
Voorzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië, gekroond en omhangen met keten van de orde van het gulden vlies; PHS.D:G.HISP.REX.D.TORNA
Keerzijde: Gelelied kruis; DOMINVS.MIHI. ADIVTOR 15 torentje 83
Muntplaats: Doornik
Diameter: 25 mm, 34-M04

1/20 philipsdaalder, Utrecht, 1571
Vorst: Philips II
Voorzijde: Wapen van Oostenrijk Bourgondië, gekroond en omhangen met keten van de orde van het gulden vlies; PHS.D:G.HISP.Z.REX.D.TR(AIEC)
Keerzijde: Gelelied kruis; (Wapen van Utrecht) DOMINVS.MIHI.ADIVTOR 1571
Muntplaats: Utrecht
Diameter: 25 mm, 34-M05

½ Reaal, Spanje, 1497-1504
Vorst: Ferdinand II de Katholieke en Isabelle
Voorzijde: versierd juk G; FERNANDVS ET Helisabet D G REX
Keerzijde: versierde pijlenbundel; ET REGINA :CAST : LIGIO : ARAGO : SICI . G
Muntplaats: Granada
Diameter: 21 mm, 34-M06

Afb. 5.4.15 De zes zilveren munten uit de kleine muntschat. Schaal 1:1.

van Italiaanse faience is een wandscherf aanwezig (57-C03, afb. 5.4.14). Het is afkomstig van een bolle vorm (vermoedelijk vaas of kan) en heeft uitwendig een beschildering met verticale strepen (blauw, groen, geel en oranje) en horizontale lijnen (bruin en blauw) en punten. Het is waarschijnlijk gemaakt in Montelupo. Verder zijn enkele fragmenten aanwezig die volledig wit zijn.
Opmerkelijk zijn de fragmenten van een pijpaarden spiraalvormige hoorn (57-C04). Dit object is waarschijnlijk gemaakt in het Rijnland (omgeving Aken) en dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. Dat houdt in dat het als antiek voorwerp is weggegooid.
Bijzonder (vanwege de vroege context) is de scherf van een bord van Chinees porselein (57-C05, afb. 5.4.13).[195] Deze keramieksoort is voor circa 1600 zeldzaam als bodemvondst. De randdecoratie wordt gevormd door een motief met strikken.

Uit de afvallaag komt weinig gebruiksglas. Slechts enkele wandfragmenten van een wafelbeker (kleurloos glas) en de fragmenten van een oor van (een kan van) melkglas zijn aangetroffen.

De organische afvallaag heeft naast keramiek en glas enkele opvallende vondsten van metaal opgeleverd. De meest bijzondere vondsten worden hier besproken.
Uit de laag komt een kleine muntschat, bestaande uit zes zilveren munten, waarvan de jongste uit 1587 dateert (afb. 5.4.15).[196] De oudste munt is een ½ reaal, geslagen onder Ferdinand en Isabella in Spanje (Granada) tussen 1497 en 1504. Tot de muntschat behoren vier 1/20 philipsdaalders (van Philips II): één geslagen in Vlaanderen (Brugge) tussen 1565 en 1567, één geslagen in Utrecht in 1571 en twee geslagen in Doornik in 1583. De laatste munt uit 1587 is een reaal (of stoter) uit Gelderland (Harderwijk), geslagen onder de graaf van Leicester.[197]
Bijzonder is ook de vondst van twee bij elkaar horende messing mesheften. De een stelt een vrouw met hart in de hand voor en de andere een man met hart in de hand (68-M01 en 56-M01, afb. 5.4.16). Ongetwijfeld gaat het om een huwelijksgeschenk.
Uit de laag komen diverse onderdelen van tin/lood van een ketting, namelijk vier hangers in de vorm van sleutels en een fragment van een grote hanger (56-M04 en 56-M06, afb. 5.4.17). Van dit laatste voorwerp is alleen de bovenkant met ophangoog teruggevonden. Het is aan een kant versierd, in tegenstelling tot de sleutels die aan beide kanten zijn

Afb. 5.4.16 Bij elkaar horende mesheften van een man en vrouw met een hart in de hand.

195 Een bord met identiek randdecor staat afgebeeld als vondst van de Witte Leeuw. Van der Pijl-Ketel 1982, 190.
196 V34
197 De munt is veel lichter (1,97 gram) dan deze volgens de literatuur zou moeten zijn (3,24 gram). Mogelijk gaat het om een imitatie.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

gedecoreerd. Dat de voorwerpen bij elkaar hebben behoord en aan een ketting hebben gehangen, is bekend van een vondst elders uit Nederland.[198] De functie van de grote hanger is onduidelijk. Een compleet exemplaar (in dit geval aan beide kanten versierd) is gevonden bij een opgraving aan de Vijzelstraat in Enkhuizen.[199] Het voorwerp eindigt in een soort brede spatel. Vondsten zijn ook bekend uit Vlissingen en Dordrecht.[200] Vondsten van losse sleutels zijn ook van diverse locaties bekend, waaronder van de opgraving op het Jeudje in Hoorn.
Naast de onderdelen van de ketting komen uit de afvallaag nog enkele sieraden van lood/tin, namelijk twee identieke kleine (speld)broches, een fragment van een ronde opengewerkte (speld)broche en een kinderring met zetting voor een (glas)steentje (56-M05, 56-M07 en 57-M01, afb. 5.4.17). Beide kleine broches zijn aan de achterzijde voorzien van een huismerk met initialen IVH. Andere metaalvondsten zijn onder andere: een keurlood (model pijplood) van Woerden (56-M02, afb. 5.4.17), een keurlood met op de ene zijde een Franse lelie en op de andere zijde het Lam Gods (71-M01, afb. 5.4.17), een speelgoed brandewijnkom van tin/lood (56-M03, afb. 5.4.17), een knoop (V57), een peillood (71-M02, afb. 5.4.17) en twee Hollandse duiten (V74).

Tussen het afval zijn ook enkele houten voorwerpen gevonden, waarvan het meest bijzonder een speelgoedbootje is (59-H01, afb. 5.4.18). Het betreft een stukje hout met punt (bootvormig) en een klein gaatje in het midden voor de bevestiging van de mast (die ontbreekt). Andere voorwerpen van hout zijn onder andere een spatel, een ovale bodem (van een doos), een heft en een knopje.
Tot slot zijn een benen werpkoot met ingeboord gat voor een loden verzwaring en stukken van een versierde leren schoen (Goubitz type 105?, 57-L01, afb. 5.4.19) gevonden.

De organische laag met afval en de lichtbruine zandlaag daarop zijn zeer waarschijnlijk in of kort na 1596 op het perceel gestort, wat blijkt uit de aanwezigheid van de grape met (vermoedelijk) jaartal 1596. Tabakspijpen, die voorkomen vanaf circa 1610, ontbreken. Ook Werra-aardewerk is vrijwel geheel afwezig, een aardewerksoort die tussen circa 1600 en 1625 in nagenoeg alle vondstcomplexen aanwezig is. De Italiaanse faience omvat nog geen voorwerpen die zijn beschilderd in compendiario-stijl. Chinees porselein is met slechts één scherf (met vroeg decor) aanwezig. Dit bord is in een periode naar Enkhuizen gekomen dat nog geen rechtstreekse handel op China bestond en is daarmee een van de vroegst aantoonbare stukken porselein uit Enkhuizen.

Afb. 5.4.17 (vorige pagina) Metaalvondsten uit afvallaag S66. Nr 1 niet op schaal, nr 2-8 schaal 1:1.
1 Vingerring van tin/lood met zetting voor een steentje, diameter 13 mm. 57-M01.
2 Vier hangers in de vorm van sleutels van tin/lood. 56-M04.
3 Twee sierspelden van tin/lood, voor- en achterzijde. 56-M05.
4 Fragment van een ronde speld, voor- en achterzijde. 56-M07.
5 Fragment van een grote spatelvormige hanger. 56-M06.
6 Keurlood, voor- en achterzijde. Op de voorzijde een wapenschild met vermoedelijk het Lam Gods en op de achterzijde een Franse lelie. Op beide zijden is een klop (klein stempel) aangebracht: op de voorzijde een ster en op de achterzijde Romeins cijfer IV. Het lood is waarschijnlijk afkomstig uit Rouen. 71-M01.
7 Keurlood (pijplood) met op de voorzijde het wapen van Woerden en op de achterzijde de letter H. 56-M02.
8 Miniatuurversie van een brandewijnkom van tin/lood. 56-M03.
9 Peillood. 71-M02.

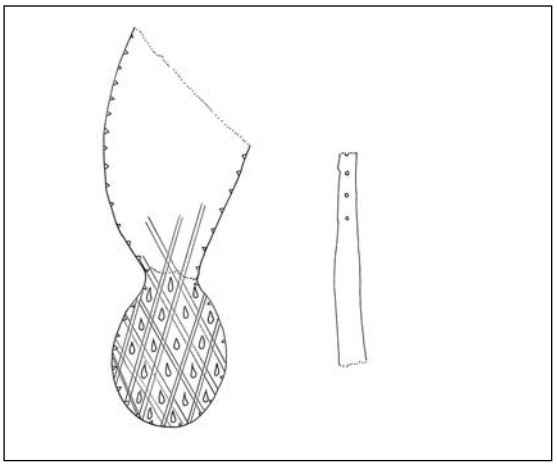
198 Particuliere collectie. Mondelinge mededeling.
199 Project 341. Object: 341-307-M03
200 Mondelinge mededeling.

Puinspoor (S53, S63)

Geheel aan de zuidkant van de werkput is een spoor met veel puin waargenomen, dat door de lichtbruine zandlaag en de organische laag (S66) is gegraven. Het wordt aan de noordkant begrensd door de plank S44 en wordt afgedekt door een lichtgrijze zandlaag. Deze laatste laag is de vlijlaag voor een vloer. Uit het spoor komt een kleine hoeveelheid vondstmateriaal.[201]

Afb. 5.4.18 Bovenzijde van een speelgoedbootje van hout.

Afb. 5.4.19 Een deel van een versierde schoen. Schaal 1:4.

Afb. 5.4.20 Een witbakkende grape. Hoogte: 13 cm.

Onder de scherven roodbakkend aardewerk bevinden zich minimaal vier grapes en één test. Een van de grapes is voor een groot deel teruggevonden (r-gra-54, 35-C03). Het is een opvallend voorwerp omdat deze behoort tot de categorie misbaksels: de pot is te hard gebakken en daardoor vervormd en heeft zelfs een gat in de buik (met glazuur op de breuken). De grape was dus als kookpot onbruikbaar. Waarom deze toch tussen het afval is beland, is onduidelijk. Van witbakkend aardewerk zijn een bakpan (w-bak-5) en een grape. Dit laatste voorwerp is fragmentarisch bewaard gebleven. Het is inwendig bruin en uitwendig groen geglazuurd (w-gra-41, 35-C02, afb. 5.4.20). Tot de Italiaanse faience behoren enkele wandscherven die volledig wit zijn. Tot slot is een vrijwel compleet bord van faience uit Frankrijk of Italië aanwezig (35-C01, afb. 5.4.21). Het bord is volledig wit. Uit een secundair doorboring van de standring blijkt dat het – ondanks dat het geen beschildering heeft – als decoratie aan de wand heeft gehangen.

Het vondstmateriaal is niet heel precies te dateren. Verschillende soorten importkeramiek als Werra- en Weser-aardewerk en ook Nederlandse majolica ontbreken. Gezien het feit dat het spoor inpandig ligt en er geen goede reden te geven is dat tijdens het bestaan van het huis is gegraven, is het waarschijnlijk dat dit voorafgaand aan de bouw van het huis is gedaan. Dat houdt in dat het vondstmateriaal voor circa 1596 dateert.

201 V35

Afb. 5.4.21 Voor- en achterzijde van een faience-bord uit Frankrijk of Italië. Diameter: 20,5 cm.

5.4.2 Funderingen en kelder

Zijmuren

Opmerkelijk is dat van het huis geen muren en geen funderingen zijn teruggevonden. Verwacht zou worden dat de muren van het huis zijn gefundeerd op palen. Deze zijn niet aangetroffen. Hetzelfde geldt voor de westfundering van het huis op perceel 6: ook daar is geen muur en zijn geen palen gevonden. Een mogelijkheid is dat de palen bij de sloop (omstreeks 1800) uit de bodem zijn getrokken om het hout her te gebruiken.

Afb. 5.4.22 Op de voorgrond de kelder van het huis op perceel 5, gezien richting het zuidwesten.

Kelder (S45, S46, S56)

In het huis lag tegen de oostelijke zijgevel een rechthoekige kelder (afb. 5.4.22 en 5.4.23). De oostmuur en een deel van de zuidmuur waren nog in de bodem aanwezig, evenals de houten funderingen. De kelder had een lengte van minimaal 3,3 meter en een breedte van 2,5 meter.

Afb. 5.4.23 De kelder in het huis op perceel 5.

Van de oostmuur resteerden nog twaalf steenlagen van oranje/gele bakstenen (21x10x4,5 cm) met kalkmortel. De bovenkant lag op +0,05 NAP en de onderkant (bovenkant houten balk) op -0,52 NAP. Waarschijnlijk lag oorspronkelijk op deze laatste diepte de vloer van de kelder, maar deze was niet meer aanwezig. Vermoedelijk bestond deze uit in zand gelegde plavuizen. Het vloerniveau in het huis lag (zie onder) op circa +0,20 NAP. Dat houdt in dat de kelder vanaf dat niveau ongeveer 70 cm diep was.
De kelder was gebouwd op een raamwerk van balken, met daaronder palen. Het geheel was gemaakt van grenenhout (grove den). Deze gedegen constructie, die duidelijk door een kundige timmerman in elkaar was gezet, heeft niet kunnen voorkomen dat de kelder sterk was verzakt richting het oosten. Het verschil in diepte tussen de bovenkant van de funderingsbalk aan de westzijde en die aan de oostzijde was ongeveer 30 cm.

De balken van de west-, zuid- en oostmuur van de kelder zijn uit de bodem gelicht en enkele palen zijn getrokken voor houtonderzoek. De balken zijn getekend om de details van de constructie vast te leggen (afb. 5.4.24 t/m 5.4.27).
De balk onder de zuidmuur had een lengte van 2,48 meter en was vierzijdig gezaagd (22x16 cm).[202] Aan beide uiteinden had de balk een lipverbinding voor bevestiging aan de balken van de west- en oostmuur van de kelder. De lip aan de oostkant had een gat voor een penverbinding met de balk van de oostmuur. De lip aan de westkant was afgebroken door de verzakking van de kelder (gebroken op de paal eronder).
De balk onder de westmuur was minimaal 3,45 meter lang (bij verwijderen uit bodem afgebroken) en was vierzijdig gezaagd (18x14 cm).[203] De balk onder de oostmuur was 3,17 meter lang en was vierzijdig gezaagd (20x15 cm).[204] Deze laatste balk was niet gebroken en was aan de noordkant voorzien van een lip zonder pengat, waarschijnlijk als lasverbinding voor een korte balk in het verlengde.
Onder de balken waren palen aanwezig: vier onder de korte zijde (inclusief de palen onder

202 M20
203 M22
204 M21

Afb. 5.4.24 M21: de bovenkant van de funderingsbalk onder de oostmuur van de kelder. Boven een detail van een houtverbinding met toognagel.

Afb. 5.4.25 M21: de onderkant van de funderingsbalk onder de oostmuur van de kelder. Boven een detail van een pen-gat-verbinding waarmee de balk met een funderingspaal was verbonden.

Afb. 5.4.26 M20: de onderkant van de funderingsbalk onder de zuidmuur. Boven een detail van een houtverbinding.

Afb. 5.4.27 M23: Een funderingspaal onder de balken. Boven een detail van een pen-gat-verbinding op een paal in situ.

zuidwest- en zuidoosthoek) en minimaal drie onder de lange zijden. De onderlinge afstand tussen de palen was ongeveer 80 cm. Bij drie palen is geconstateerd dat deze met pengatverbinding (met toognagel) aan de bovenliggende balk waren bevestigd. Bij de andere palen lag de balk eenvoudig op de kop van de paal. Ter plekke was in de onderzijde van de balk duidelijk een indruk (ca. 2 cm diep) van de paal te zien.
Twee palen zijn getrokken: de ene was 4,03 meter lang en de andere 4 meter lang (exclusief rechthoekige pen voor pengatverbinding).[205] De palen waren vierzijdig gezaagd (ca. 15 cm dik) en aangepunt. Drie houten elementen zijn dendrochronologisch onderzocht.[206] Een van de bomen was gekapt in de herfst/winter van 1591-1592 en twee andere bomen in de herfst/winter van 1593-1594. Het hout was afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Uit de vulling van de kelder is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld, die bij het dichtstorten in de kelder is beland.[207] Het gaat om enkele fragmenten roodbakkend aardewerk en witbakkend aardewerk en twee steelfragmenten van tabakspijpen. Een van de scherven is afkomstig van een vuurstolp en is versierd met appliques van een leeuw en fabeldier (37-C01, afb. 5.4.28). Tevens zijn de fragmenten van minimaal drie wandtegels gevonden, waaronder een tegel met een decor in blauw en mangaan. De tegel dateert uit de 18de eeuw. Een andere tegel is volledig wit. Op basis van dit vondstmateriaal kan het

Afb. 5.4.28 Fragment van een vuurstolp met appliques.

205 M23 en M24
206 M20, M21 en M23
207 V37

dichtstorten van de kelder (en de afbraak van het huis) in de 18de eeuw of eventueel vroege 19de eeuw worden geplaatst

5.4.3 Vloeren en wanden

Vloerniveau's

Binnen de contouren van het huis zijn enkele vloeren teruggevonden, begrensd door houten planken, balken en enkele palen. De houtstructuren zijn te interpreteren als restanten van houten wanden in het huis. Sporen van (halfsteens) binnenmuren ontbreken, maar geheel uit te sluiten is het niet dat deze er wel zijn geweest.

Midden in het huis is aan de noordkant van de werkput een profiel aangelegd voor de bestudering van de bodemopbouw (afb. 5.4.29 en zie profiel 3 in bijlage 8). Hierbij zijn verschillende vloerniveau's geconstateerd. De oudste vloer lag op circa +0,05 tot +0,10 NAP en bestond uit lichtgrijs zand (5 tot 10 cm dik). Een tweede vloerniveau lag op circa +0,10 tot +0,16 NAP. Ook dit niveau bestond uit lichtgrijs zand. Tussen beide vloerniveau's lag een dunne grijze kleilaag. Op het tweede vloerniveau lag een ophoging van organisch materiaal en lichtgrijs zand en daarop een derde vloerniveau (S48).

Afb. 5.4.29 Profiel 3 met bovenin vloerniveau's van het huis op perceel 5.

Vloer (S48) en houten wanden (S44, S47, S60 en S61)

Geheel in de noordwesthoek lag een restant van een vloer van plavuizen (S48, afb. 5.4.30 en 5.4.31). Deze lag op een niveau van +0,24 NAP. Zowel aan de westkant als aan de oostkant werd de vloer begrensd door een houten plank (S47). De tussenliggende ruimte was 1,2 meter breed. Aan de zuidkant van de vloer lag eveneens een plank en stonden enkele palen (S61). Dit spoor lag ongeveer op één lijn met de zuidmuur van de kelder. De plank van S61 liep ongeveer 40 cm door richting het oosten (ten opzichte van plank S47) en heeft vermoedelijk oorspronkelijk doorgelopen tot aan de zuidoosthoek van de kelder. Een paaltje in het vlak stond precies op deze lijn.

In de zuidwesthoek van de werkput lag eveneens een restant van een vloer van plavuizen (ook

Afb. 5.4.30 Het zuidelijk gedeelte van vloer S48, gezien richting het noorden.

Afb. 5.4.31 Het noordelijk gedeelte van vloer S48, gezien richting het zuiden.

S48, op +0,06 NAP).[208] Net als bij het restant van de vloer aan de noordkant van de werkput resteerden slechts brokken plavuizen. Kennelijk zijn bij afbraak de hele plavuizen verwijderd en zijn de brokken blijven liggen (11,5x11,5x2 cm). Ook hier bevond zich onder de vloer een laag van lichtgrijs zand en werd de vloer begrensd door houten planken (ook S47). De breedte van de vloer was hier slechts 0,85 tot 0,90 cm, dus smaller dan bij eerstgenoemde vloer. Ten zuiden van de vloer lag een balk op +0,10 NAP (S60) en in het verlengde daarvan zijn over een afstand van 4,5 meter diverse planken en palen waargenomen (S44). Ook dit spoor is te interpreteren als een houten wand. Ten zuiden van de plank waren nog enkele plavuizen van een vloer aanwezig (S57, op +0,01 NAP).
Op het eerste gezicht lijken de vloeren (S48) een gang aan de westkant van het huis te vormen. Toch is het de vraag of dat een juiste interpretatie is. De twee houten afscheidingen (S60 en S61) laten zich dan niet verklaren. Een andere mogelijkheid is dat zich langs de westmuur van het huis een aantal bedstedes hebben bevonden.

Ophoging op vloer S48

Op vloer S48 is een dunne afvallaag gevonden.[209] Het vondstmateriaal omvat steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk, majolica, Italiaanse faience (Ligurisch blauw en Ligurisch wit). Het gaat vooral om kleine scherven (totaal 124 scherven). Fragmenten van tabakspijpen ontbreken, waaruit een datering voor circa 1610 kan worden afgeleid. Opvallende vondsten ontbreken: zowel de keramieksoorten als

208 Deze vloer heeft doorgelopen tot aan houten wand S61. Dit is vastgesteld bij het proefsleuvenonderzoek in 2007. De toen vastgestelde vloer is bij dat onderzoek verwijderd waardoor deze bij de opgraving niet kon worden gedocumenteerd.
209 V40, V42 en V44

–vormen behoren tot het standaardrepertoire omstreeks 1600. Leuk is de vondst van een kleine daklei met ingekraste geometrische voorstelling (40-N01, afb. 5.4.32).

Afb. 5.4.32 Een daklei met ingekraste voorstelling.

Ten zuiden van plank S44 en rondom het restant van de vloer (S57) is een afvalstort gevonden, mogelijk binnen een vloerophoging van het huis.[210] Deze afvalstort vertoont een opvallende samenstelling aangezien het voor het overgrote deel om producten van de Werra-bakkerij van Dierck Claesz Spiegel uit Enkhuizen gaat. Deze bakkerij was actief tussen 1602 en 1613. In totaal zijn de scherven van minimaal twaalf borden (wa-bor-1) en vijf kommen (wa-kom-1) aanwezig (afb. 5.4.33). Op drie producten staat een jaartal: tweemaal 1604 en eenmaal 1605. Het jaar 1605 is precies het jaar waaruit het merendeel van het productieafval dateert dat in 1979 aan het Spaans Leger is gevonden. De decors op de hier aangetroffen scherven vertonen grote overeenkomsten met dat productieafval. Als decors zien we in ieder geval de druiventros (motief 53), vis (motief 36-39), zon (motief 25), bolderik (motief 68) en eikel (motief 57). Op een van de scherven is de letter S van de initialen DCS te herkennen. Overige vondsten uit de afvalstort zijn (kleine) scherven steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk en Italiaanse faience (1 scherf berrettino). Tabakspijpen ontbreken. De keramiek is hier tussen 1605 en 1610 als afval gestort.

5.4.4 Waterkelders

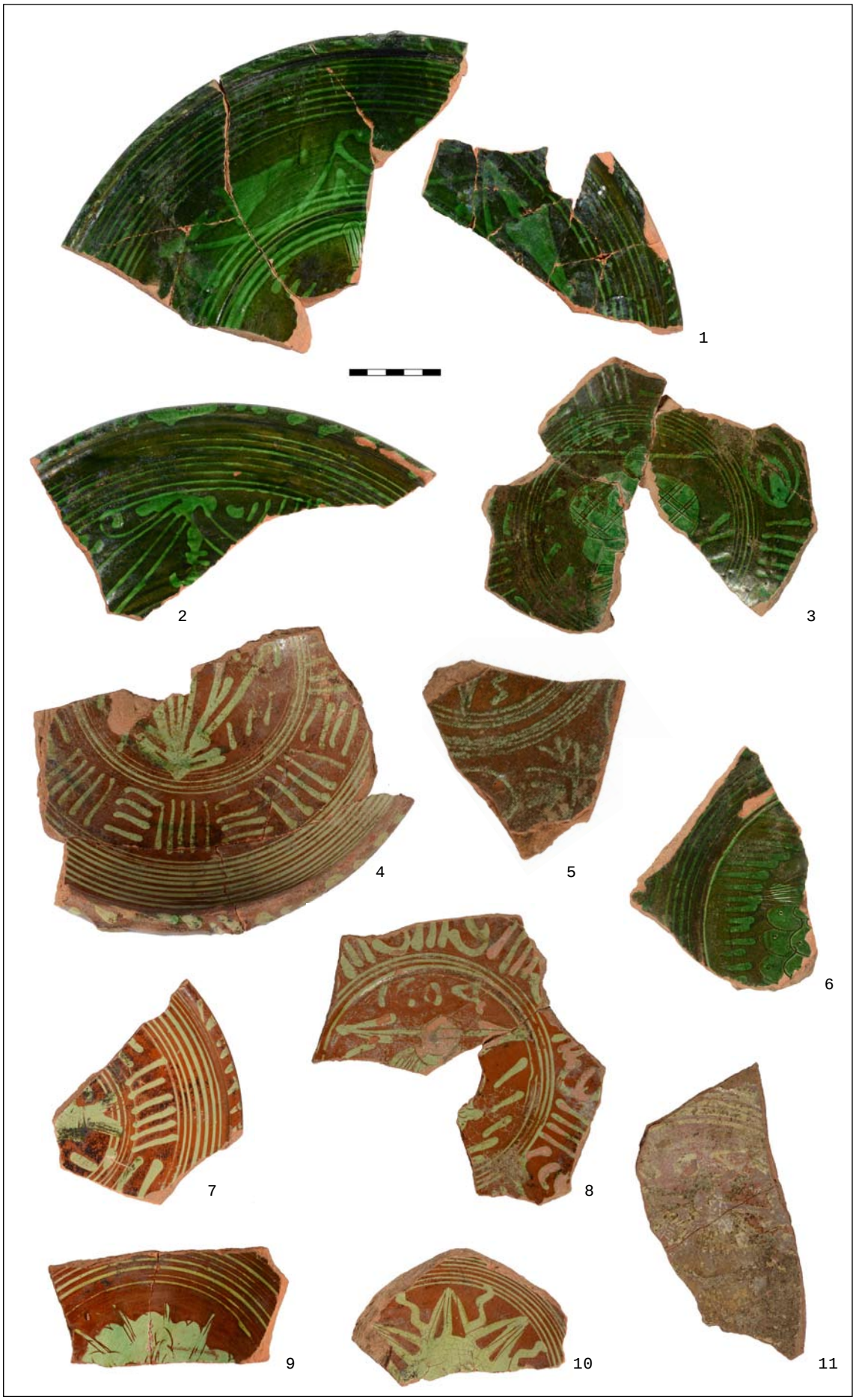
Waterkelder (S65)

Even ten westen van de inpandige kelder (S45) was de vloer van een uitgebroken waterkelder aanwezig (op -0,76 NAP). Deze vloer bestond uit drie lagen gele bakstenen (18,5x8,5x4 cm) met daaronder planken. De waterkelder had een breedte van precies 1 meter; de lengte is niet vastgesteld. Waarschijnlijk dateert de waterkelder uit de periode dat het huis reeds was afgebroken.

Waterkelder (S54, S64)

Na afbraak van het huis is op het perceel een waterkelder (S64) gemaakt, waarvoor een gat dwars door de oude vloeren werd gegraven. In de bodem was nog een staande plank van de bekisting (S54) aanwezig, die is gebruikt om de kelder droog te kunnen metselen.
Deze kelder is vervolgens op zijn beurt ook weer gesloopt: in de bodem resteerde slechts de bakstenen vloer (op -0,77 NAP) en een klein stukje van de wand. De put was gemaakt van gele bakstenen (17,5x8x4 cm). De waterkelder had een breedte van 1,22 meter; de lengte is niet vastgesteld. Een groot uitbraakspoor hangt samen met de afbraak van de kelder (S50). Op basis van dit spoor valt te zeggen dat de kelder ongeveer 2 meter lang was.

210 V38

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

Afb. 5.4.34 Vier identieke Spaanse munten, 24 tot 27 mm, gevonden op perceel 5. Het zijn alle munten van vier Maravedis Hispaniola (nu Dominicaanse Republiek) uit de periode 1542 en 1556. Schaal 1:1.

Afb. 5.4.33 (vorige pagina) Scherven van Werra-aardewerk vervaardigd in Enkhuizen circa 1604-1605. Niet op schaal.
1 Twee fragmenten van een bord met ornamentband.
2 Fragment van een bord met ornamentband.
3 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een eikel en jaartal 1604.
4 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een plant (eikel of distel).
5 Fragment van een bord met letter S van DCS (initialen Spiegel).
6 Fragment van een bord met als centrale voorstelling een druiventros.
7 Fragment van een bord met als centrale voorstelling een vis.
8 Fragment van een bord met als centrale voorstelling een druiventros en jaartal 1604.
9 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een bolderik.
10 Fragment van een kom met als centrale voorstelling een zon.
11 Fragment van een bord met als centrale voorstelling mogelijk een engel en jaartal 1605.

5.4.5 Diverse vondsten in en rond huis

Bij de aanleg van de werkput zijn twee munten gevonden, van welke niet bekend is uit welke laag deze afkomstig zijn.[211] Een derde munt, afkomstig uit de losse grond van de proefsleuf van 2007, hoort duidelijk bij deze munten.[212] Hetzelfde geldt voor nog een vierde munt, die afkomstig is uit de stortgrond.[213] Het betreft vier identieke koperen Spaanse munten van 4 Maravedis, geslagen tussen 1542 en 1556 in Hispaniola (nu Dominicaanse Republiek, afb. 5.4.34). Mogelijk komt deze kleine muntschat oorspronkelijk uit de organische laag (S66) die voorafgaand aan de bouw van het huis op het perceel is gestort en is deze bij het graven van de proefsleuf in 2007 uit context geraakt.

5.4.6 Deelconclusie perceel 5

Hoewel muren van het huis bij afbraak volledig zijn verwijderd, kan op basis van de aangetroffen sporen toch een (incomplete) reconstructie van het huis worden gemaakt (afb. 5.4.35 en 5.4.36).

Rekening houdend met de dikte van de ontbrekende zijmuren, was het huis in totaal circa 7 meter breed. De lengte was minimaal 14,5 meter.

5.4.35 De resten van het huis op perceel 5 worden blootgelegd in werkput 3.

Het huis was verdeeld in drie kamers, die van elkaar waren gescheiden door houten planken en paaltjes in de bodem. Vermoedelijk stonden hier houten wanden. Van binnenmuren zijn geen sporen teruggevonden. Tussen de voor- en tussenkamer bevond zich houten wand S44. Uit de locatie blijkt dat de voorkamer inpandig een diepte (NZ) van circa 5,7 meter had.

De tussenkamer had (tot aan de lijn van houten wand S61 en kelder S45) een diepte van circa 4,6 meter (NZ) en de diepte van de achterkamer is niet bekend. Deze was minimaal 3,3 meter

211 V32
212 V63
213 V46

Afb. 5.4.36 Overzicht van de sporen op perceel 5.

diep (de minimale lengte van de kelder). Binnen de achterkamer lag een rechthoekige kelder (S45) die ongeveer de helft van de breedte van de kamer in beslag nam. Mogelijk bevond zich hierboven een opkamer.
In zowel de tussenkamer als de achterkamer is langs de westkant een vloer met rondom houten planken aangetroffen. Mogelijk lagen langs die wand bedstedes. In de tussenkamer had dit spoor een breedte van 0,85 tot 0,9 meter. Over de lengte van de kamer zouden dan drie bedsteds van ieder 1,6 meter lang passen. In de achterkamer had het spoor een breedte van 1,2 meter. Bij beide kamers lagen restanten van een plavuizen vloer (S48).
De vloerniveau's van het huis zijn diverse malen verhoogd. In een profiel zijn drie dunne lagen van lichtgrijs zand gezien, die de vlijlagen voor (plavuizen) vloeren vormden. Op de hoogst aangetroffen vloer (S48) bevond zich afval dat tussen 1605 en 1610 moet zijn gestort. Kennelijk is de vloer nog een vierde maal verhoogd.
De fragmenten van enkele wandtegels in de vulling van de kelder (S45) tonen aan dat het huis in de late 18de of vroege 19de eeuw is afgebroken. Het huis is zeker afgebroken vóór 1823 aangezien het niet op de oudste kadastrale kaart staat weergegeven. Na afbraak van het huis zijn twee waterkelders op het perceel gemaakt (S64 en S65).

5.5 Perceel 6: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597)

Op perceel 6 is omstreeks 1597 een groot pand gebouwd. Waarschijnlijk gaat het om een pakhuis. Van dit gebouw zijn alleen de fundering van de oostelijke zijgevel, een uitbraakspoor en inpandige ophogingslagen teruggevonden. Zoals in de vorige paragraaf (paragraaf 5.4) is uiteengezet, is de locatie van de erfgrens tussen perceel 5 en 6 niet zeker. Voor beide percelen wordt uitgegaan van een breedte van 8,6 meter. Tussen de panden op de percelen lag een steeg.

Op het perceel bevond zich is een dik pakket van lagen grijs zand en schelpgruis. Waarschijnlijk is het pakket kort voor of tijdens de bouw van het pakhuis als ophoging aangebracht. Het schelpgruis en zand vormden een uitstekende drainage en voorkwamen nattigheid in het pand. De bovenzijde van het pakket lag aan de oostzijde van het perceel op ongeveer +0,45 NAP, wat ongeveer 65 cm onder het huidige maaiveld is. Het pakket was hier ongeveer 1 meter dik.
Onder het zand en schelpgruis bevond zich een vlekkerige vette kleilaag. Deze kleilaag dateert waarschijnlijk van het bouwrijp maken van het terrein in 1590.

5.5.1 Funderingen

Oostelijke zijgevel (S80, S81)

De oostelijke zijgevel is over een lengte van ruim 9 meter blootgelegd (afb. 5.5.1 en 5.5.2). De achtergevel ligt ten noorden van het onderzochte areaal, zodat de lengte van het pand niet kan worden vastgesteld. De zijgevel bestond uit een bakstenen muur (S80) met daaronder een rij verspringende palen (S81). Op de locaties waar geen palen stonden, was de muur verzakt. Hierdoor had de muur een ‘golvend’ uiterlijk.

Afb. 5.5.1 De ‘golvende’ oostelijke zijgevel S80/S81, gezien richting het zuidoosten.

Afb. 5.5.2 De 'golvende' oostelijke zijgevel S80/S81, gezien richting het zuidwesten.

Van het muurwerk resteerden maximaal zes steenlagen. De bovenzijde van de muur was 45 cm breed (2,5 steens, bovenkant op +0,15 NAP), de onderkant 62 cm. De muur was gemetseld met rood/gele bakstenen met formaat 17x8,5x4 tot 16,5x8x3,5 cm en kalkmortel.
Alle palen onder de muur waren van naaldhout. De meeste palen waren rechthoekig van vorm en ongeveer 25 bij 18 cm groot (bovenkant op +0,01 tot -0,07 NAP). Vijf palen zijn getrokken, zij waren 170 tot 335 cm lang en aangepunt.[214] Twee palen zijn dendrochronologisch onderzocht. In beide gevallen bleek het om grenenhout te gaan, oftewel hout van de grove den. Eén boom bleek te zijn gekapt in de herfst/winter van 1595-1596, de andere boom is gekapt in de herfst/ winter van 1596-1597.
Tussen de paalfundering zijn twee voorwerpen van metaal gevonden, namelijk een bakje van lood en een duit van Holland uit circa 1590-1598.[215]

Uitbraakspoor westelijke zijgevel

Op ongeveer 7 meter ten westen van bovengenoemde zijgevel is in het zuidprofiel van de werkput een diep uitbraakspoor gezien (geen spoornr, afb. 5.5.3). Waarschijnlijk gaat het om het uitbraakspoor van de westelijke zijgevel. Het spoor was aan de bovenzijde ongeveer 85 cm breed en versmalde naar onder toe. In totaal was het spoor ongeveer 1,25 meter diep. Het uitbraakspoor was vanaf de bovenzijde van het bovengenoemde zand/schelppakket ingegraven.
Het is aannemelijk dat de westelijke zijgevel net als de oostelijke tegenhanger was gefundeerd op palen. Deze zijn echter niet aangetroffen. Dit doet vermoeden dat de palen bij de sloop van het pand uit de grond zijn getrokken.

214 M31 t/m M35
215 V90, V118

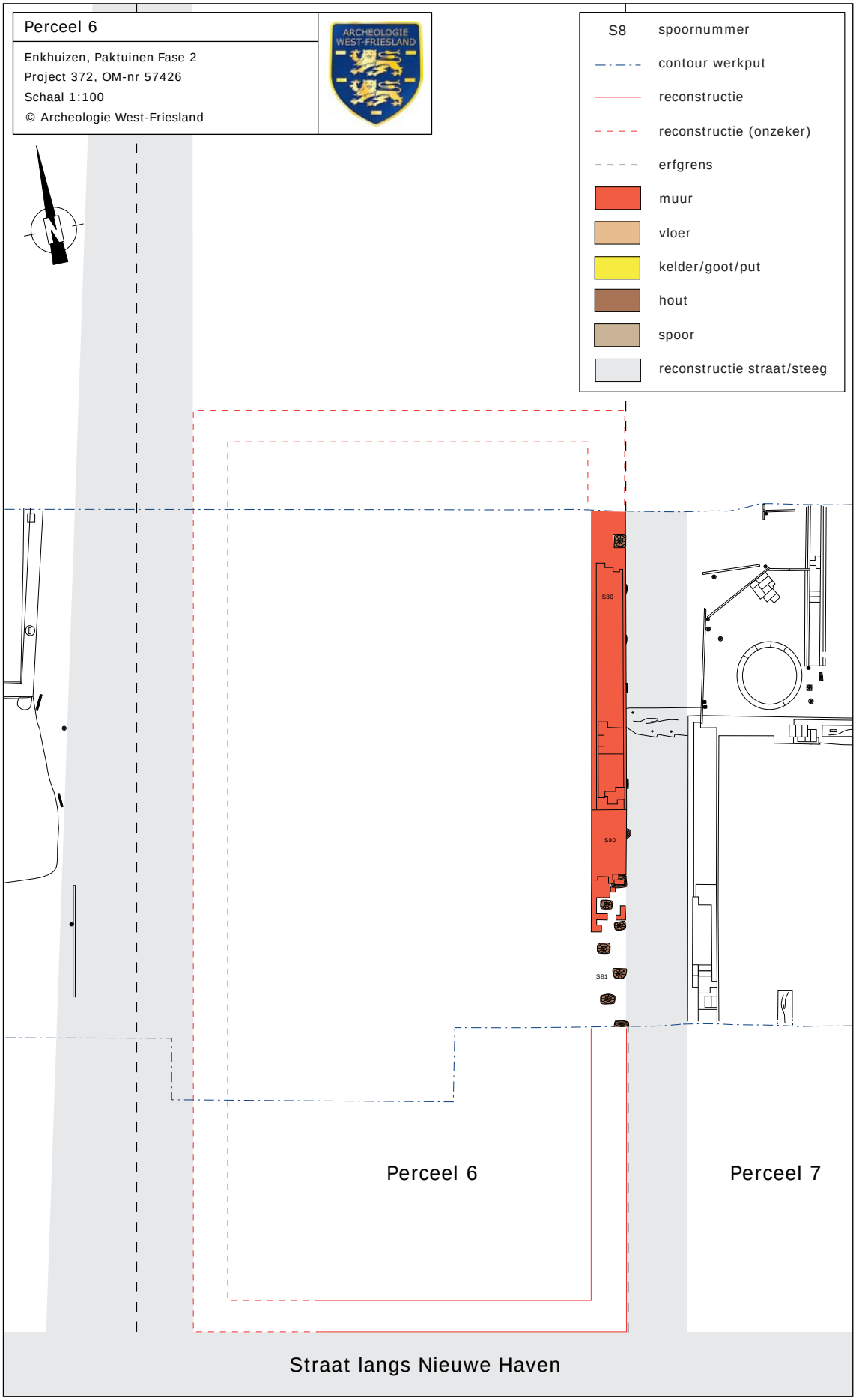

Afb. 5.5.3 Een uitbraakspoor in het zuidprofiel. Waarschijnlijk bevond zich op deze locatie de westelijke zijgevel.

5.5.2 Deelconclusie perceel 6

Het pand op perceel 6 was minimaal 14,5 meter lang en waarschijnlijk ongeveer 7,5 meter breed (afb. 5.5.4). Gezien de omvang van het gebouw en het feit dat de West-Indische Compagnie in 1630 de gebruiker was, is het aannemelijk dat het om een pakhuis gaat. Op basis van dendrochronologische dateringen kan worden gesteld dat het pand rond 1597 is gebouwd.

Van het pakhuis is alleen de oostelijke zijgevel teruggevonden. De andere funderingen, vloeren en overige sporen van het gebouw zijn bij de sloop, ergens in de periode vóór 1823, grootschalig weggebroken. Hierdoor kan niets worden gezegd over de indeling van het gebouw of latere aanpassingen. Het is niet met zekerheid te zeggen waarom de oostelijke zijgevel in de grond is blijven zitten. Een mogelijkheid is dat deze zijgevel na afbraak van het pakhuis gedeeltelijk is blijven staan en dienst heeft gedaan als tuinmuur. De muur fungeerde in dat geval als afscheiding tussen het braakliggende perceel ten westen van de muur en het woonhuis op perceel 7 ten oosten van de muur. Dit zou betekenen dat het pakhuis eerder is afgebroken dan dit woonhuis.

Afb. 5.5.4 Overzicht van de sporen op perceel 6.

5.6 Perceel 7: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1592)

Perceel 7 had een breedte van 6,8 meter. Op dit perceel stond langs de Nieuwe Haven een huis met daarachter een aanbouw en een plaatsje met een waterput. Aan weerszijden van het huis bevond zich een steeg, maar alleen de steeg aan de westzijde lag op het perceel van perceel 7. Deze steeg was 1,2 meter breed en bestond uit een laag grind.[216] De achterste helft van het huis en het grootste gedeelte van de aanbouw is opgegraven.

Afb. 5.6.1 De sporen van het huis op perceel 7 (en vooraan perceel 6), gezien richting het oosten.

Afb. 5.6.2 De sporen van het huis op perceel 7, gezien richting het westen.

216 Het grindpad bevond zich boven -0,20 NAP. Uit het pad komen drie loden musketkogels: V89.

Achter en ten westen van het huis is op -0,53 NAP een loopniveau gezien, bestaande uit een compacte laag van schelpgruis met daarin kleine brokjes baksteen en kleine scherfjes keramiek.[217] Waarschijnlijk vormde dit niveau het maaiveld voorafgaand aan de bouw van het huis. Op het loopniveau lag een laag vette vlekkerige grijze klei van ongeveer 20 cm dik. Deze kleiophoging hangt waarschijnlijk direct samen met de bouw van het huis.

5.6.1 Funderingen en deuropeningen

Westelijke zijgevel huis (S88)

De westelijke zijgevel S88 van het huis is gezien over een lengte van ongeveer 5,5 meter (afb. 5.6.3). De bovenzijde van het muurwerk had een breedte van 40 cm en was dus twee steens dik. Aan de onderzijde vertrapte de muur aan weerszijden naar een breedte van 55 cm. De zijgevel was gemetseld met rode en rood/gele bakstenen (formaat 21x10,5x4,5 cm) en kalkmortel. De oostzijde, dus de binnenzijde van de muur, was aangesmeerd met mortel om het binnendringen van vocht tegen te gaan. De hoogte van de muur is niet bepaald, maar wel kan worden gezegd dat van de zijgevel nog minimaal zeven steenlagen resteerden (bovenste laag op -0,13 NAP). De muur was gefundeerd op een enkele rij palen van naaldhout. De palen waren zowel rond als tweezijdig gekantrecht. In verband met tijdgebrek zijn deze palen niet getrokken en bemonsterd. In de grond op de fundering is een fragment van een grote roodbakkende grape gevonden.[218] De grape kan in de eerste helft van de 17de eeuw worden gedateerd.

Afb. 5.6.3 De westelijke zijgevel S88, gezien richting het zuiden. Links daarvan goot S92.

Oostelijke zijgevel huis (S69)

De bovenzijde van de oostelijke zijgevel had aan de zuidzijde een breedte van 30 cm (afb. 5.6.4). Op ongeveer 90 cm uit de zuidgrens van de werkput versmalde de muur naar een breedte van 20 cm (steens). De versmalling houdt verband met een haardplaats (zie onder, stookplaats S96) op deze plek. Aan

Afb. 5.6.4 De oostelijke zijgevel S68/S69, gezien richting het noorden. Links daarvan goot S89.

217 Uit dit niveau is V111 verzameld.
218 V98

de onderzijde vertrapte de muur en was hij 38 cm breed. Van de zijgevel resteerde nog maximaal een hoogte van 90 cm (bovenzijde op +0,08 NAP).

De muur was met dezelfde soort bakstenen en mortel gemetseld als de westelijke zijgevel. De binnenzijde van de muur was ook hier aangesmeerd met mortel. Op de locatie van de haardplaats was de binnenzijde van de muur bovendien zwart beroet. De fundering van de zijgevel bestond uit een dunne plank met daaronder een enkele rij palen van naaldhout. De palen waren tweezijdig gekantrecht en 20x15 tot 28x17 cm groot. De palenrij is niet bemonsterd. Onder de zijgevel is een fragment van een halfronde witbakkende vuurstolp gevonden (V123-C01 afb. 5.6.5).[219] Op de groen geglazuurde stolp is één applique aanwezig, namelijk een takje met eikeltjes. Gezien de locatie onder de zijgevel moet de scherf hier in 1590, 1591 of 1592 terecht zijn gekomen.

Afb. 5.6.5 Fragment van een witbakkende vuurstolp met applique in de vorm van een takje met eikeltjes.

Afb. 5.6.6 Een gedeelte van achtergevel S73, gezien richting het zuiden. Links dorpel S91.

Achtergevel huis met deuropening (S73, S102, S110, S91)

De fundering van de achtergevel (S73) van het huis vormde duidelijk één geheel met de beide zijgevels, maar was wel beduidend zwaarder uitgevoerd: het muurwerk was breder en de houten fundering onder de muur meer solide.

219 V123

Van de bakstenen fundering resteerden nog maximaal acht steenlagen (bovenkant op -0,27 NAP). Dit was het geval aan de oostzijde. De westzijde van de muur is in het verleden meer weggebroken: hier was nog slechts één steenlaag aanwezig (afb. 5.6.6). De muur was gebouwd met dezelfde bakstenen als de beide zijgevels. De onderkant van de fundering was 50 cm breed, de bovenkant had een breedte van 20 cm (steens).

Afb. 5.6.7 Het eiken scheepsroer S102 onder de achtergevel van het huis.

De achtergevel is gebouwd op een hergebruikt eiken scheepsroer (S102) van 6,83 meter lang en maximaal 15 cm dik (afb. 5.6.7). Het roer was dus langer dan de achtergevel, zodat het hout aan de westzijde ruim een meter uitstak. Blijkbaar groeven de bouwers van het huis liever een langere funderingssleuf uit dan dat zij het roer inkortten. Het roer wordt besproken in hoofdstuk 8.1 (M45).

Onder het roer stond een dubbele rij palen van naaldhout (S110, afb. 5.6.8). De palen waren paarsgewijs ingeslagen, namelijk steeds een ronde paal (diameter 28-38 cm) aan de noordzijde en een rechthoekige paal (circa 25x15 cm) aan de zuidzijde. Vier palen zijn getrokken. Zij hadden een lengte van 1,70 tot 2,35 meter en waren aangepunt. Drie palen zijn dendrochronologisch onderzocht.[220] Van alle drie kon het kapjaar worden bepaald, namelijk gekapt in de herfst/winter van 1590-1591 (2x) en gekapt in de herfst/winter van 1591-1592 (1x).

Afb. 5.6.8 De dubbele palenrij onder het scheepsroer.

220 M41 t/m M44

Midden op de achtergevel lag de dorpel van een deurkozijn (S91, zie afb. 5.6.6). Hier was dus een deuropening aanwezig die vanuit het huis toegang verschafte tot de aanbouw. De dorpel bestond uit een balk van eikenhout met een lengte van 130 cm, een breedte van 20 cm en een hoogte van ongeveer 10 cm (bovenkant op -0,42 NAP). Aan weerszijden was een rechthoekig pengat aanwezig van 12 bij 4 cm en een diepte van 8 cm. In de pengaten stonden de verticale stijlen van het deurkozijn. De doorloopbreedte van de deuropening was iets meer van 70 cm. Opvallend was dat in de bovenzijde van de dorpel ondiepe uitgesleten of uitgehakte sporen aanwezig waren, namelijk bij het westelijke pengat en in het midden van de dorpel. De dorpel is bemonsterd en gedateerd door middel van dendrochronologisch onderzoek.[221] Doordat geen spinthout aanwezig was, kan slechts worden gezegd dat de boom is gekapt ná 1519. Het eikenhout is afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Afb. 5.6.9 Een tinnen lepel.

Direct ten zuiden van de dorpel, op de vertrapping van de achtergevel, is een complete tinnen lepel gevonden (V87-M01, afb. 5.6.9).

Afb. 5.6.10 De buitenzijde (oostzijde) van de oostelijke zijgevel van de aanbouw (S68).

Oostelijke zijgevel aanbouw (S68, S108, S111)

De fundering van de oostgevel van de aanbouw (S68) vormde één geheel met de oostgevel (S69) van het huis (zie afb. 5.6.4). Van deze muur resteerde nog ongeveer 70 cm (veertien steenlagen). De bovenkant van het muurwerk was steens breed (20 cm, hoogste punt op +0,11 NAP). Aan de onderzijde vertrapte de muur en was het spoor 38 cm breed. Voor de bouw is gebruik gemaakt van rode en rood/gele bakstenen met formaat 19,5x9,5x4,5 en 19x9,5x4,5 cm en kalkmortel. De binnenzijde van de muur was aangesmeerd met mortel. De

221 M36

buitenzijde (oostzijde) van de muur is schoon gespoten (afb. 5.6.10). Hier is goed zichtbaar dat het steens muurwerk deels in een kruisverband is gemetseld en de voegen netjes zijn afgestreken. Dit wijst erop dat het gaat om bovengronds muurwerk. Aan de binnenzijde van de gevel bevond zich een karakteristieke haardplaats met twee wangen van 1,55 meter breed (zie afb. 5.6.34).

De muur was net als de achtergevel gebouwd op een oud eiken scheepsroer (S108). Dit roer was wel kleiner, namelijk ongeveer 4,5 meter lang en 12 cm dik. De bovenkant van het roer is bij de berging afgebroken. Het afgebroken deel was maximaal 50 cm lang, zodat de lengte van de aanbouw bij benadering kan worden gereconstrueerd. Het hergebruikt scheepsroer wordt verder besproken in hoofdstuk 8.1. Het roer, en dus de onderkant van het muurwerk, lag 15 cm hoger dan het roer van de achtergevel.

Onder het roer stonden rechthoekige en ronde palen van zowel eik als naaldhout met wisselende afmetingen (S111). Deze palen waren op minder systematische wijze ingeslagen als bij de fundering van het huis. Drie palen zijn getrokken, namelijk één van eik en twee van naaldhout. Zij hadden een lengte van 1,24 tot 1,40 meter en waren aangepunt. Alleen de eiken paal is dendrochronologisch onderzocht, wat een kapdatum in de herfst/winter van 1591-1592 opleverde.[222]

Afb. 5.6.11 Links de westelijke zijgevel van de aanbouw (S77) met in het verlengde enkele palen (S95). Rechts waterput S94 achter het huis.

Westelijke zijgevel aanbouw (S77, S95)

De westelijke zijgevel van de aanbouw is over een lengte van 2,85 meter blootgelegd (S77, afb. 5.6.11). De bovenzijde van de muur was steens breed (19 cm). Aan de onderzijde waren twee vertrappingen aanwezig en bedroeg de breedte 38 cm (twee steens). In totaal resteerden nog maximaal acht steenlagen (bovenkant op -0,20 NAP). De muur was gemaakt met rode bakstenen met formaat 18,5x9x4 cm. Onder de muur stonden op rommelige wijze enkele

222 M38

palen van zowel eik, naaldhout als een zachte loofhoutsoort. Een eiken paal van 1,32 meter lang en 20 bij 16 cm is getrokken. Het dendrochronologisch onderzoek op deze paal leverde een kapdatum op in de herfst/winter van 1591-1592.[223]
Op ongeveer 90 cm uit achtergevel S73 eindigde de zijgevel van de aanbouw abrupt. In het verlengde van de muur stonden vier kleine palen van naaldhout en eik (S95). De bovenzijde van deze palen lag op -0,53 tot -0,45 NAP. Dit is hoger dan de onderzijde van de bakstenen muur (op -0,62 NAP). Het lijkt daarom niet om funderingspalen van een verdwenen gedeelte van de zijgevel te gaan. Gezien de breedte van de doorgang tussen zijgevel S77 en de achtergevel S73 zou het om een deurdoorgang kunnen gaan. Op de paaltjes lag in dit geval oorspronkelijk een houten dorpel. Vreemd is wel dat waterput S94 dan direct voor de deuropening lag.

5.6.2 Bedstedes

Bij de opgraving zijn binnen het huis en de aanbouw vier rechthoekige structuren van halfsteens muren van rode bakstenen en houtwerk aangetroffen. Gezien de locatie en omvang gaat het om de lichte funderingen van bedstedes. Binnen drie van de vier structuren is een dunne bruine laag van organisch materiaal gevonden.

<u>Bedstede in noordoosthoek huis (S86)</u>

In de noordoosthoek van het huis bevond zich een bedstede van 1,65 bij 1,90 m (afb. 5.6.12). De noord- en oostwand van de bedstede werden gevormd door de zijgevel en achtergevel van het huis. Aan de zuid- en westzijde is een fundering gemaakt van een halfsteens muur en wat houtwerk. Van de halfsteens muur, gebouwd van rode bakstenen met formaat 17x8x3,5 cm, resteerden nog maximaal drie steenlagen (bovenkant op -0,34 NAP).
Tussen twee gedeeltes van het muurwerk stond een hergebruikte eiken plank van 55 cm lang en 30 cm hoog (bovenkant op -0,46 NAP). Naast de plank stond een vierkant paaltje van naaldhout van 6 bij 6 cm en 30 cm lang (bovenkant op -0,38 NAP).

Afb. 5.6.12 Rechts resten van bedstede S86 in de noordoosthoek van het huis. Links resten van bedstede S99/S100 in de zuidoosthoek van de aanbouw.

223 M46

Binnen S86 heeft waarschijnlijk (gedeeltelijk) een planken vloer gelegen. De vloer is beschadigd bij het blootleggen van de sporen doordat juist op deze plek een watergat werd aangelegd. Slechts één plank was nog aanwezig binnen S86, namelijk een naaldhout plank van ongeveer 26 cm breed. Onder de plank lag een compacte laag stro of riet. Daaronder bevond zich een schone grijze kleilaag. Op deze kleilaag waren de bovengenoemde halfsteens muren gebouwd. Binnen S86 lag eveneens een dunne laag bruin organisch materiaal op de grijze kleilaag. Deze laag deed op het eerste gezicht aan als beer/mest, maar botanisch onderzoek op een monster uit de laag wijst hier niet op.[224] Graanvliesfragmenten of onkruidzaden ontbreken namelijk. Het monster bevatte onder meer veel stukjes hout, takjes en stukjes houtskool. In de laag was ook huisafval aanwezig, waaronder veel visresten en keramiek. Mogelijk is de organische laag ontstaan door de opslag van turf op deze plek en is hier tevens keukenafval terecht gekomen.

Uit de organische laag zijn vondsten verzameld, bestaande uit keramiek, glas, metaal, natuursteen, leer, hout en bot.[225] Doordat een deel van de laag is uitgezeefd, zijn ook kleine vondsten verzameld. De botresten, onder meer bestaande uit visresten, zijn in het kader van dit onderzoek niet uitgewerkt.

Op basis van de keramiek kan de laag in de periode 1590-1610 worden gedateerd. In totaal zijn 70 scherven van minimaal 24 objecten gevonden. Het roodbakkend aardewerk omvat twee borden met een groene spiegel en platte rand (r-bor-6), een ongeglazuurde vierkante vuurtest, een kop (r-kop-2), een steelkom en drie kleine grapen. Het model van de grapen is typisch voor de tweede helft van de 16de eeuw (r-gra-29). Verder is de geknepen rand van een halfronde vuurstolp aanwezig. Van witbakkend aardewerk zijn een bakpan, een kop en twee grapen. Één van de grapen is redelijk compleet (V97-C01, afb. 5.6.13). Opvallend aan deze grape is het roze baksel en de sterk gesleten poten. Uit het buitenland komen een fragment Weser-aardewerk, een stuk van een steengoedkan uit Frechen en een randscherf van een blauwe kom (Berrettino) uit Ligurië. Bij het laatste stuk zijn inwendig bladeren geschilderd. Eveneens tot de keramiek horen vijf kleine knikkers van ongeglazuurd steengoed.

Afb. 5.6.13 Een witbakkende grape. Hoogte: 10 cm.

Afb. 5.6.14 Voor- en achterzijde van een zwarte glazen knoop.

Behalve enkele fragmenten vensterglas zijn ook scherven van gebruiksglas gevonden. Een gladde rand van een beker behoort tot het gebruikelijke glaswerk voor deze tijd. Enkele fragmenten van een kan met gefacetteerde wand en geribde glasdraad rond de hals zijn meer bijzonder. Eveneens opmerkelijk is een stuk

224 M27. Analyse L. de Sitter-Homans.
225 V97, V101, V106 (zeven laag)

van een bol object van melkglas met beschildering. Leuk is verder een knoop van zwart glas (101-G01, afb. 5.6.14). Aan dergelijke knopen zat een klein ijzeren oogje, waarmee het op kleding werd genaaid. Zwarte knopen van glas zijn onder meer gemaakt in Beieren en Bohemen.[226]

De metaalvondsten bestaan onder meer uit twee loden musketkogels, de steel van een tinnen lepel, een messing vingerhoed (97-M02, afb. 5.6.15), een fragment van een messing tapkraan en een zeer fraaie miniatuur (speelgoed) zaaghaal (97-M01, afb. 5.6.16). Een haal is een werktuig dat werd gebruikt om ketels boven het haardvuur te hangen. Door middel van de vertanding kon de ketel hoger of lager worden gehangen.

Afb. 5.6.15 Een messing vingerhoed.

Overige vondsten uit het organische laagje zijn een barnstenen kraal (97-N01, afb. 5.6.17), een leren schoen, een benen mesheft (M27-B01, afb. 5.6.18) en een teljoor (plat bord) van hout. De schoen is een model zonder sluiting (Goubitz type 90) en heeft maat 25. Van de teljoor (diameter 20,5 cm) zijn enkele licht verbrande fragmenten gevonden (V97, afb. 5.6.19). In het bord zijn veel snijsporen aanwezig. Opvallend is verder dat de letter A in het bord is gekrast.

Afb. 5.6.16 Een miniatuur zaaghaal.

Afb. 5.6.17 Een barnstenen kraal.

Afb. 5.6.18 Een benen mesheft.

<u>Bedstede in aanbouw (S99, S100)</u>

In de zuidoosthoek van de aanbouw achter het huis bevond zich een bedstede van 1,9 bij 1,2 meter (zie afb. 5.6.12). Net als bij bovengenoemde bedstede werden twee wanden gevormd door een zijgevel en de achtergevel. Aan de noord- en westzijde was opnieuw een lichte

226 Vriendelijke mededeling Florian Preiss.

Afb. 5.6.19 Fragment van een verbrande houtel teljoor. Rechts een detail van de ingekraste letter A.

fundering van halfsteens muren en houtwerk aanwezig. Van de bakstenen fundering (rode bakstenen met formaat 17,5x8x3,5 cm) resteerden nog maximaal drie lagen (bovenkant op -0,31 NAP). Aan de westzijde bevond zich in het verlengde van het muurtje een balkje van naaldhout (4x4 cm) van ruim 50 cm lang (bovenkant op -0,44 NAP). Aan de noordzijde stond een plank van naaldhout op de halfsteens muur. De plank was nog ongeveer 10 cm hoog. Drie rechthoekige paaltjes (bovenkant op -0,21 NAP) die binnen deze structuur zijn gevonden, houden waarschijnlijk eveneens verband met de constructie van de bedstede.

Binnen de structuur bevond zich een dunne laag bruin organisch materiaal. Net als bovengenoemd spoor S86 leek dit beer te zijn, maar wijst het botanisch onderzoek erop dat het geen mest is.[227] De organische laag bevatte onder meer stukken hout, houtskool, stengelfragmenten, botten van vissen, walnootschillen en onderdelen van kevers.

Onder het laagje organisch materiaal lag een laag met veel schelpgruis en puin. Uit deze laag is een redelijk complete kom van Weser-aardewerk uit de periode rond 1600 gevonden (117-C01, afb. 5.6.20).[228] Het is niet duidelijk of de laag met schelpgruis en puin samenhangt met de bedstede, of dat deze verband houdt met een ophoging voorafgaand aan de bouw van het huis.

Afb. 5.6.20 Een kom van Weser-aardewerk.

<u>Bedstede in midden huis, oostzijde (S90)</u>

Geheel aan de zuidzijde van de werkput, ongeveer halverwege het huis, is aan de oostzijde een stukje van een vierkante of rechthoekige structuur met een breedte van 1,45 meter aangetroffen. Waarschijnlijk gaat het hier eveneens om een bedstede, waarbij afwijkend is dat deze bedstede niet tegen een gevel van het huis is aangebouwd. De halfsteens muur was gemaakt van rode bakstenen (formaat 17,5x8x4 cm) en nog drie steenlagen hoog (bovenkant

227 M30. Analyse L. de Sitter-Homans.
228 V117

op -0,27 NAP). Binnen het muurwerk lagen planken van naaldhout, die ook over de muur heen lagen. Op de planken lag bruin organisch materiaal en buiten het spoor, direct naar het muurwerk, lag een complete turf. Vermoedelijk wijst dit op de opslag van turf op deze locatie.

Uit het organische materiaal komt een kleine hoeveelheid keramiek uit de periode 1590-1625, namelijk zestien scherven van acht objecten.[229] Van roodbakkend aardewerk zijn een bakpan, een bord met platte rand (r-bor-6), een kop (r-kop-2) en een ronde vuurstolp. Verder zijn een grape en zalfpot van witbakkend aardewerk (103-C01, afb. 5.6.21), stukken van een bord van Italiaanse faience uit Ligurië (Berrettino) en een knikker van steengoed aanwezig.

Afb. 5.6.21 Een zalfpot van witbakkend aardewerk. Hoogte: 4 cm.

Bedstede in midden huis, westzijde (S107)

Ongeveer midden in het huis is ook aan de westzijde, tegen zijgevel S88 aan, de vermoedelijke fundering van een bedstede gevonden (S107). De bedstede was in dit geval slechts ruim 80 cm breed, dus geschikt voor één persoon. Aan de noordzijde bestond de fundering uit een plank van naaldhout op zijn kant (bovenkant op -0,36 NAP) met in het verlengde daarvan een klein vierkant paaltje van naaldhout. Van de oostelijke fundering is een stukje van een halfsteens fundering van rode bakstenen met formaat 19x9x4 cm gevonden (bovenkant op -0,36 NAP). De muur was nog twee steenlagen hoog en stond op een laag grijze klei.

5.6.3 Vloeren, stookvloeren en goten

Binnen het gebouw zijn diverse plavuizenvloeren, stookvloeren en goten aangetroffen. In de hoofdwoning zijn drie opeengestapelde plavuizenvloeren gevonden, terwijl binnen de aanbouw twee vloeren hebben gelegen. De vernieuwing van de vloeren ging in alle gevallen gepaard met een ophoging van het loopniveau. Wateroverlast zal de belangrijkste reden zijn geweest voor deze ophogingen.

Eerste plavuizenvloer en stookvloer in het huis (S96, S97, S106)

Tegen zijgevel S69 is op de locatie van de haardplaats (zie boven) een stookvloer met daaronder het restant van een plavuizenvloer gevonden (afb. 5.6.22 en 5.6.23).

De stookvloer was circa 70 bij 50 cm groot en bestond uit een laag rood/gele bakstenen met formaat 21x10x5 cm (S96, bovenkant op -0,31 NAP). In het midden was een uitsparing van 40 bij 20 cm groot aanwezig, waarbinnen de ondergelegen plavuizenvloer zichtbaar was. Precies onder deze uitsparing bevond zich een asputje van 28 bij 28 cm (bovenkant op -0,43 NAP), bestaande uit vier in verstek gehakte bakstenen (S106, afb. 5.6.24). Het asputje was gebouwd op de onderste vertrapping van zijgevel S69. De gehakte bakstenen waren opvallend groot (26x12x5 cm). Het asputje werd gebruikt om as van de stookvloer in te vegen. Dit kon alleen door een tegel van de plavuizenvloer op te lichten. Waarschijnlijk werd het vuur gestookt op een verhoogd ijzeren haardrooster en niet direct op de stookvloer. De as viel door het rooster

229 V103, V119, V127

naar beneden en kon zo gemakkelijk in de put worden geveegd.
De plavuizenvloer was gemaakt van rode geglazuurde plavuizen met formaat 12 bij 12 cm (S97, bovenkant op -0,35 NAP). Het glazuur op de plavuizen was nauwelijks gesleten. De plavuizen zijn schuin in de ruimte gelegd, in plaats van parallel aan de gevels. De vloer lag op een laag schoon grijs zand van 6 cm dik. Uit dit zand is een klein object van lood/tin verzameld, mogelijk een knoopje.[230] Onder de zandlaag bevond zich een laag schelpgruis met onbekende dikte.

Afb. 5.6.22 Stookvloer S96 met daaronder het restant van plavuizenvloer S97.

Afb. 5.6.23 Plavuizenvloer S97 na het verwijderen van de stookvloer.

230 V113

Afb. 5.6.24 Asputje S106, bestaande uit vier in verstek gehakte bakstenen.

Afb. 5.6.25 Een keurlood afkomstig uit Edam.

Tweede plavuizenvloer in het huis (S87)

Op een zeker moment, in ieder geval in de eerste helft van de 17de eeuw, is de eerste plavuizenvloer S97 verwijderd. Alleen op de locatie van de stookvloer is een stukje van de vloer blijven liggen (zie boven). Vervolgens is het loopniveau met een laag schelpgruis van ongeveer 10 cm dik opgehoogd. Dit schelpgruis lag ook over de stookvloer heen, zodat deze buiten gebruik moet zijn gesteld. Uit het schelpgruis komen enkele metaalvondsten, namelijk een musketkogel, een miniatuur lepelbak van lood/tin en twee keurloden.[231] Een van de keurloden is voorzien van de letter A en de afbeelding van een koe (122-M01, afb. 5.6.25). Het is afkomstig uit Edam.

Op de laag schelpgruis is de tweede plavuizenvloer gelegd, waarschijnlijk met de hergebruikte plavuizen van de eerste vloer. Ook deze tweede vloer is schuin in de ruimte gelegd (afb. 5.6.26). Opnieuw ging het om rode geglazuurde plavuizen met formaat 12 bij 12 cm (bovenzijde op -0,36 tot -0,38 NAP). Van de vloer zijn slechts restanten teruggevonden: voorafgaand aan de volgende ophoging zijn de intacte plavuizen weggehaald, waardoor alleen kapotte plavuizen op het tweede vloerniveau zijn teruggevonden. Opvallend is dat midden in de vloer enkele korte rijen plavuizen op hun kant stonden. Op het niveau van deze vloer is geen stookvloer tegen de oostelijke zijgevel teruggevonden. Mogelijk is deze er oorspronkelijk wel geweest, maar is de stookvloer weggebroken bij de bouw van riool S89 (zie onder).

Tussen de plavuizen van de tweede vloer zijn diverse objecten van metaal gevonden.[232] Van lood zijn twee musketkogels, een mogelijk gewicht en vier keurloden, waaronder twee van Woerden en één met de tekst WANT IW (95-M01 t/m M03, afb. 5.6.27). Verder zijn een messing hanger in de vorm van een eikeltje, een fragment van een tinnen lepelsteel en drie munten aanwezig, waaronder een duit uit Friesland uit 1605.

231 V99, V115, V122
232 V95, V114, V126

Afb. 5.6.26 De resten van de tweede plavuizenvloer S87.

Afb. 5.6.27 Twee keurloden, gevonden tussen de plavuizen van de tweede vloer. Links een van de keurloden uit Woerden. Rechts een lood met de tekst WANT IW.

Goot met schepput in het huis (S92, S93, S98)

Langs zijgevel S88, achtergevel S73 en bedstede S86 lag een goot voor de afvoer van drangwater (S92, S98). De goot is waarschijnlijk gelijktijdig met de tweede plavuizenvloer gemaakt. Deze vloer lag waarschijnlijk in het midden en aan de oostzijde iets hoger, zodat het water zich altijd in de goot verzamelde.

De goot bestond uit een verdiepte rij liggende bakstenen met daarlangs (alleen aan de binnenzijde) een opstaande rand. De opstaande rand bestond langs de achtergevel en de bedstede uit plavuizen op hun kant, terwijl langs de zijgevel bakstenen op hun kant waren toegepast (zie afb. 5.6.3). Aan de zuidzijde werd de rand gevormd door planken op hun kant en enkele paaltjes (zowel naaldhout als eik). De goot maakte aan de zuidzijde van de werkput een knik naar binnen, om de bedstede S107 heen. Ten oosten van de goot lag op deze plaats een balk van naaldhout van 25 cm breed en 11 cm hoog (S103, bovenkant op -0,18 NAP). De functie van deze balk is onbekend.

Voor de verdiepte rij was gebruik gemaakt van hard gebakken paarse bakstenen met formaat 16x8x3,5 cm. Dezelfde bakstenen waren eveneens verwerkt in de opstaande rand, maar hierin bevonden zich tevens andere soorten bakstenen. De bodem van de goot lag aan de noordzijde

en westzijde van de ruimte op -0,45 NAP en aan de zuidzijde op -0,30 NAP.
Opvallend was dat de plavuizen van vloer S87 langs bedstede S86 over de goot heen lagen. Ook aan de noordzijde was de goot gedeeltelijk afgedekt door een plank van naaldhout (bovenzijde op -0,40 NAP).
Uit de goot komen enkele kleine fragmenten keramiek, namelijk drie stelen van kleipijpen en een stukje van een bord van faience, waarschijnlijk uit Italië.[233] Onder de goot is verder een fraaie messing knoop met bloemversiering en een staafoog gevonden (125-M01, afb. 5.6.28).[234]

Afb. 5.6.28 Een fraaie messing knoop met bloemversiering. Diameter: 1,5 cm.

Langs de zijgevel bevond zich tegen de goot een ingegraven eikenhouten emmer als schepput en/of zinkput voor het water uit de goot (S93, afb. 5.6.29). De emmer was 40 cm hoog (bovenkant op -0,44 NAP) en had een diameter van 32 cm. In de bodem van de emmer waren gaten aanwezig, zodat water kon bezinken in de grond. De emmer wordt verder besproken in hoofdstuk 8.2. In het putje zijn de scherven van minimaal acht objecten van keramiek uit de periode 1610-1650 gevonden.[235] Het meest in het oog springend is een redelijk complete pispot van roodbakkend aardewerk (102-C01, afb. 5.6.30). Van dezelfde soort aardewerk zijn fragmenten van een kop (r-kop-2), een grape, een klein kopje en een lekschaal. Twee scherven van witbakkend aardewerk zijn afkomstig van een bakpan en grape. Tot slot is een steeltje van een kleipijp gevonden.

Afb. 5.6.29 Schepput S93 langs goot S92.

<u>Derde plavuizenvloer met riool in het huis (S71, S76)</u>
Later in de 17de eeuw is opnieuw een nieuwe vloer gemaakt. Dit ging gepaard met een forse verhoging van het vloerniveau: tussen de tweede en derde vloer lag een pakket zand met brokjes puin, mortel en schelpgruis van ongeveer 50 cm dik. Hierop bevond zich de

Afb. 5.6.30 Een pispot van roodbakkend aardewerk, afkomstig uit schepput S93. Diameter: 20 cm.

233 V110
234 V125
235 V102

derde plavuizenvloer op +0,07 tot +0,14 NAP (afb. 5.6.31). Met name aan de zuidzijde was de vloer nog vrij intact in de bodem bewaard. Net als bij de eerste en tweede vloer hadden de plavuizen het formaat 12 bij 12 cm, wat doet vermoeden dat voor de derde vloer oude plavuizen van de ondergelegen vloeren zijn gebruikt. De plavuizen van de derde vloer waren sterk gesleten; slechts hier en daar resteerde nog wat glazuur. Aan de noordzijde van de ruimte bevond zich een restant van de vloer, waarbij opviel dat een deel van de plavuizen hier sterk was beroet (S76, afb. 5.6.32). Dit doet vermoeden dat op deze plaats een vuur is gestookt. Elders op de vloer of op het niveau van de vloer lagen enkele planken.
Uit de zandlaag onder de vloer komt een keurlood van Stendal (V93-M01, afb. 5.6.33).[236] Op de plavuizenvloer is een stuk ijzeren beslag van een kist of deur en een koperen duit van West-Friesland uit 1627 gevonden.[237]

Afb. 5.6.31 Derde plavuizenvloer S71, gezien richting het westen.

Afb. 5.6.32 Beroete plavuizen (S76), onderdeel van de derde plavuizenvloer S71.

236 V93
237 V88

Afvoergoot langs de oostelijke zijgevel (S89)

Langs de oostelijke zijgevel bevond zich een noord-zuid georiënteerde afvoergoot (zie afb. 5.6.4). De goot lag in de zandophoging onder de derde plavuizenvloer. Dit betekent dat de goot gelijktijdig met de derde vloer is aangelegd of ergens in de periode hierna. Via de afvoergoot werd waarschijnlijk afvalwater uit het huis afgevoerd naar het water van de Nieuwe Haven. Het is niet duidelijk waar het begin van de goot zich bevond.

De afvoergoot was 29 cm breed en is blootgelegd over een lengte van ongeveer 3 meter. De structuur bestond uit een plank van naaldhout, met daarop aan weerszijde een halfsteens muur van twee steenlagen hoog, gemetseld met rood/gele bakstenen (formaat 17,5x8x3,5 en 18x8,5x4,5 cm) en kalkmortel. Haaks hierop lag een rij bakstenen als afdichting van de goot (bovenkant op -0,16 NAP).

Afb. 5.6.33 Een keurlood afkomstig uit Stendal.

Stookvloer met asput in de aanbouw (S104, S105)

Tegen de oostelijke zijgevel van de aanbouw achter het huis is op de locatie van de haardplaats (zie boven) een stookvloer aangetroffen (afb. 5.6.34). In de ruimte heeft waarschijnlijk een plavuizenvloer gelegen op hetzelfde niveau als de stookplaats, maar hiervan zijn geen resten gevonden.

Afb. 5.6.34 Stookvloer S104 in de aanbouw, gezien richting het oosten.

De stookvloer mat circa 50 bij 70 cm en bestond uit een vloertje van rode geglazuurde plavuizen met formaat 12,5 bij 12,5 cm (bovenkant op -0,44 NAP). De plavuizen bevonden

zich op een laag schelpgruis. In de stookvloer lag een astegel met formaat 23x23x4 cm. Onder de astegel bevond zich een asputje (S105), zoals ook bij de stookvloer in het huis is aangetroffen (zie boven). Ook in dit geval bestond het asputje uit vier in verstek gehakte bakstenen (afb. 5.6.35). De put was wel iets kleiner, namelijk 24 bij 24 cm. De bodem van de asput werd gevormd door een plavuis. Ook in dit geval zal het haardvuur zijn gestookt op een verhoogd ijzeren rooster. De as die door het rooster naar beneden viel werd via de astegel in het onderliggende asputje geveegd.

Afb. 5.6.35 Asput S105, onder stookvloer S104, gezien richting het oosten.

Tweede plavuizenvloer in de aanbouw (S72, S74, S109)

Op een zeker moment is de bestaande plavuizenvloer (met uitzondering van de stookvloer) in de aanbouw verwijderd, waarna het vloerniveau in de ruimte is opgehoogd met een laag schelpgruis van 10 tot 20 cm dik. Hierop is een nieuwe vloer gelegd, waarbij waarschijnlijk gebruik is gemaakt van de plavuizen van de oude vloer (afb. 5.6.36). Van deze tweede vloer zijn slechts restanten teruggevonden, doordat de plavuizen later grotendeels zijn verwijderd om te worden hergebruikt. Alleen de onbruikbare, gebroken plavuizen zijn blijven liggen op dit vloerniveau. Langs de oostelijke zijgevel en bedstede S99/S100 lagen nog plavuizen in verband, bij de overige plavuizen was dit niet het geval. De plavuizen tegen de haardplaats in de oostelijke zijgevel waren sterk verbrand en hebben dus gefungeerd als stookvloer (afb. 5.6.37). Aan de oostzijde lag de vloer op -0,26 NAP, aan de westzijde op -0,38 NAP en aan de zuidzijde op -0,45 NAP.

In het verlengde van de bedstee-fundering S100 bevond zich een eiken balk van 1,5 meter lang, 10 cm breed en 19 cm hoog (S74). De balk heeft waarschijnlijk gefungeerd als drempel. Of zich op deze plek een deur bevond, is niet zeker. Duidelijke aanwijzingen voor een deuropening, bijvoorbeeld in de vorm van (pengaten voor) deurstijlen, waren niet aanwezig.

Op de plavuizenvloer lag een laag schoon grijs zand. Zeer waarschijnlijk is dit een ophoging van het loopniveau en heeft dus nog een derde vloer in de aanbouw gelegen. Uit de zandlaag komen enkele vondsten, namelijk een messing bakje van een sluitgewicht, een messing kledinghaakje, een keurlood en maar liefst zeven munten, waarvan zes van koper en één van

Afb. 5.6.36 De tweede plavuizenvloer in de aanbouw (S72), gezien richting het noordoosten.

Afb. 5.6.37 Een stookvloer van verbrande plavuizen tegen de haardplaats van zijgevel S68, gezien richting het oosten.

zilver.[238] De zilveren munt is een sterk gesnoeide Spaanse twee reaal uit de 17de eeuw (82-M01, afb. 5.6.38). Bij de koperen munten is onder meer een Fries oord uit de periode 1608-1649 aanwezig. De overige koperen munten zijn duiten, waaronder een exemplaar uit West-Friesland uit 1604, een duit uit Huissen uit 1611-1613 en een duit uit Friesland uit omstreeks 1605. Een duit van Holland uit 1702 moet zeer waarschijnlijk als ruis worden beschouwd.
Op het schone zand bevond zich een laag met veel puin en brokken natuursteen. Het is

238 V82, V84, V104

niet duidelijk of deze laag als ophoging of als afbraaklaag moet worden beschouwd. Uit de laag komt een hoeveelheid keramiek en enkele vondsten van metaal.[239] De keramiek omvat 169 scherven van minimaal 21 objecten en dateert uit de periode 1610-1625. Van roodbakkend aardewerk zijn een grape, een bord (r-bor-6), een kop (r-kop-2), een pispot, twee testen en drie bakpannen (r-bak-4). Meer bijzonder is een wandfragment van een kastanjepofkan. Het witbakkend aardewerk bestaat uit een bakpan (w-bak-3), grape met steile wand (w-gra-36) en een lekschaal. De overige scherven zijn afkomstig van een kan van steengoed uit Frechen, een majolicabord en een amfoor van Iberisch aardewerk. Tot slot is een vroeg model kleipijp uit de periode 1600-1620 aanwezig.[240]

De metaalvondsten bestaan uit twee keurloden en twee munten. Een van de munten is van biljoen, een legering van zilver en koper. Het gaat om een Patard (stuiver) van Doornik uit 1615 (79-M01, afb. 5.6.39). De andere munt is een zilveren dubbele stuiver van Gelderland uit de periode 1614-1680 (80-M01, afb. 5.6.40).

Afb. 5.6.38 Een gesnoeide zilveren Spaanse twee reaal uit de 17de eeuw.

Afb. 5.6.39 Een Patard van Doornik uit 1615.

Afb. 5.6.40 Een zilveren dubbele stuiver van Gelderland uit 1614-1670.

5.6.4 Plaatsje met waterput

Achter het huis, tegen de aanbouw aan, heeft een geplaveid plaatsje met een waterput gelegen. Het plaatsje was 2,7 meter lang en 1,9 meter breed. Rond het plaatsje bevond zich een (lage) houten schutting.

Plaveisel en schutting (S78, S84)

Van het plaveisel resteerde slechts een klein stukje (S84, afb. 5.6.41). Het straatwerk was vrij rommelig uitgevoerd en bestond onder meer uit gele bakstenen met formaat 20x10x4,5 cm (bovenkant op -0,14 NAP). Uit de grond direct onder het plaveisel komt een fragment van een majolicabord met een blauw font en een bloem op de spiegel uit de periode 1600-1650.[241]

Rond het plaatsje bevonden zich restanten van planken (zie afb. 5.6.41 en 5.6.44). Waarschijnlijk vormden zij oorspronkelijk een (lage) schutting. De planken werden op hun plaats gehouden door dunne paaltjes. De bovenzijde van een van deze palen bevond zich op +0,60 NAP, dus ongeveer 75 cm boven het plaveisel. Dit kan als minimale hoogte van de schutting worden beschouwd. Gezien de geringe dikte van de palen lijkt het er niet op dat de schutting erg hoog is geweest.

239 V79, V80
240 Determinatie door J. van Oostveen.
241 V94

Afb. 5.6.41 Het plaatsje achter het huis. Het plaatsje wordt begrensd door houten planken (S78). Daarbinnen is een restant van een plaveisel aanwezig (S84).

Aan de westzijde bevonden zich de restanten van twee planken op hun kant, waarvan één van eik en één van naaldhout (bovenzijde op -0,10 NAP). Van de planken resteerde nog 10 tot 18 cm in de bodem. Aan de noordzijde stonden twee planken van naaldhout van ongeveer 35 cm breed rechtop in de grond (bovenkant op -0,05 NAP). In een van deze planken bevond zich een gat, wat erop wijst dat het om hergebruikt hout gaat.
Ten noorden van het plaatsje zijn nog enkele planken op hun kant met paaltjes gevonden (S78 en S85). De functie hiervan is onbekend.

Afb. 5.6.42 Een bord van Werra-aardewerk uit 1614, gemaakt in Enkhuizen. Diameter: 28 cm.

Tussen 1614 en 1625 lijkt het plaveisel grotendeels te zijn weggehaald, waarna het loopvlak is opgehoogd. Uit de ophoging komen scherven uit de eerste kwart van de 17de eeuw en enkele metaalvondsten.[242] De keramiek omvat het gebruikelijke roodbakkende en witbakkende aardewerk, een fragment van een steengoedkan uit Frechen en een stuk van een fraai majolicabord. Van Italiaanse faience is een fragment van een kleine blauwe kom met rechte rand uit Ligurië (Berrettino). Bijzonder is verder een redelijk compleet bord

242 V86 en V91

van Enkhuizer Werra-aardewerk. Op de spiegel van het bord is een adelaar met een hart en het jaartal 1614 afgebeeld (86-C01, afb. 5.6.42). De ophoging moet dus in ieder geval in of na 1614 hebben plaatsgevonden. De metaalvondsten bestaan uit een tinnen lepel (86-M01, afb. 5.6.43) en twee munten, namelijk een duit van Friesland uit 1591-1592 en een duit van Holland uit 1590-1598.

Afb. 5.6.43 Een tinnen lepel.

Waterput (S94)

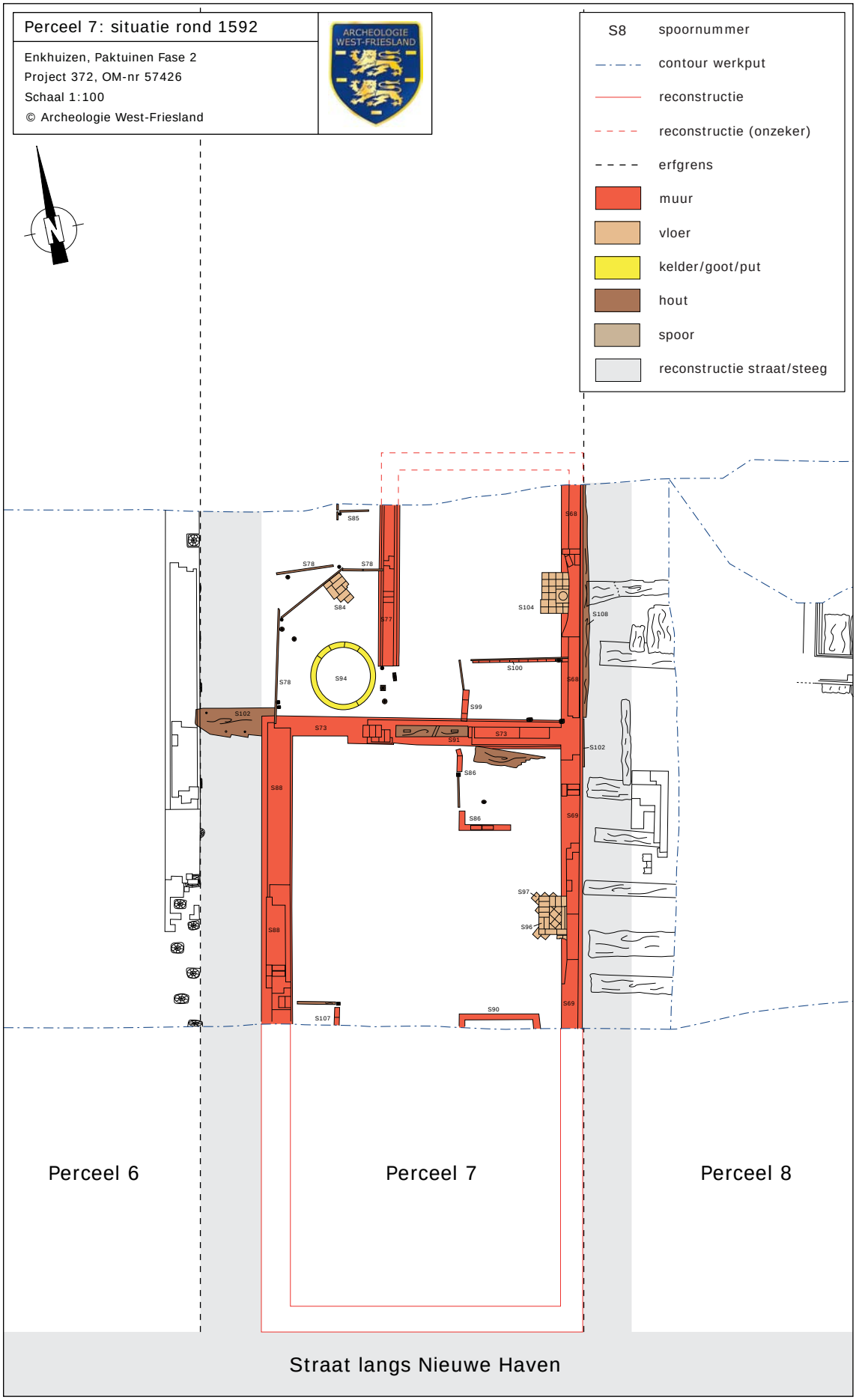
Binnen het plaatsje bevond zich een volledig bakstenen waterput met een diameter van 1,20 meter (afb. 5.6.44). De put was gebouwd met brokken van rood/gele bakstenen (?x9,5x5 cm) en kalkmortel. De bovenzijde van de putrand lag op -0,37 NAP. Naast het spoor is een gat gegraven om de diepte van de put te kunnen bepalen. De onderzijde bleek te liggen op -3,66 NAP, wat betekent dat de put nog 3,29 meter hoog was. De natuurlijke klei bevindt zich hier op ongeveer -3,20 NAP, zodat de put tot ruim in de natuurlijke bodem was ingegraven. Oorspronkelijk zal de waterput een bovengrondse bakstenen opbouw hebben gehad.

De vulling van de put bestond uit slappe grijze klei. Uit de vulling komen slechts enkele kleine vondsten, die waarschijnlijk bij het dempen met de klei zijn meegekomen. De waterput is dus nooit gebruikt voor het weggooien van afval door de bewoners van het huis. De vondsten uit de put bestaan uit één scherf Nederlandse faience uit de periode 1625-1675, één fragment van een wandtegel (1600-1650) en twee stuks metaal, namelijk een beslagstukje van messing en een onversierd knoopje van lood/tin.[243] Op basis van deze vondsten kan niet goed worden gezegd wanneer de waterput is gedempt.

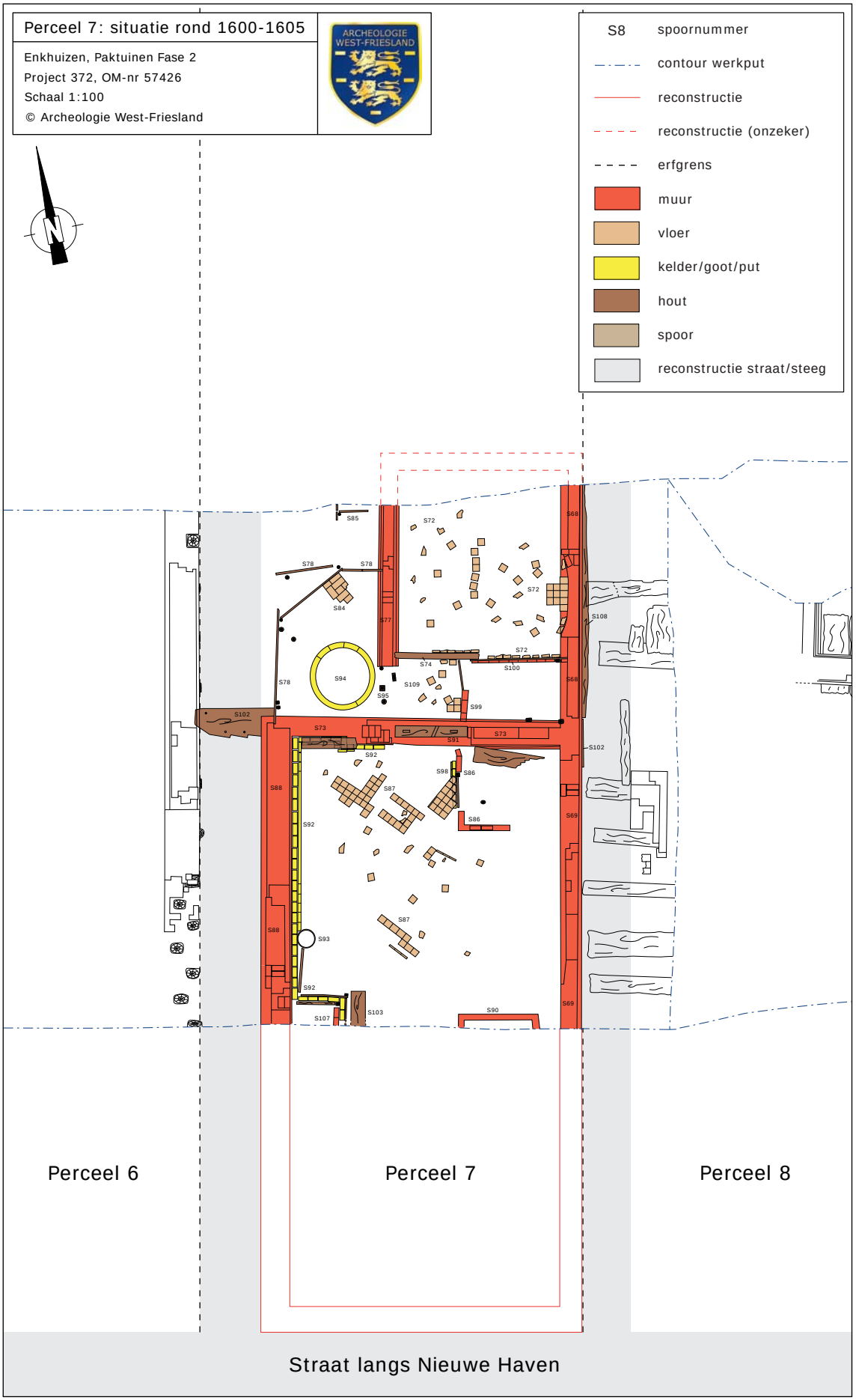

Afb. 5.6.44 Het plaatsje achter het huis met waterput S94, gezien richting het noorden. De planken (S78) rond het plaatsje zijn goed zichtbaar.

243 V120

Afb. 5.6.45 Overzicht van de sporen op perceel 7 rond 1592.

Afb. 5.6.46 Overzicht van de sporen op perceel 7 rond 1600-1605.

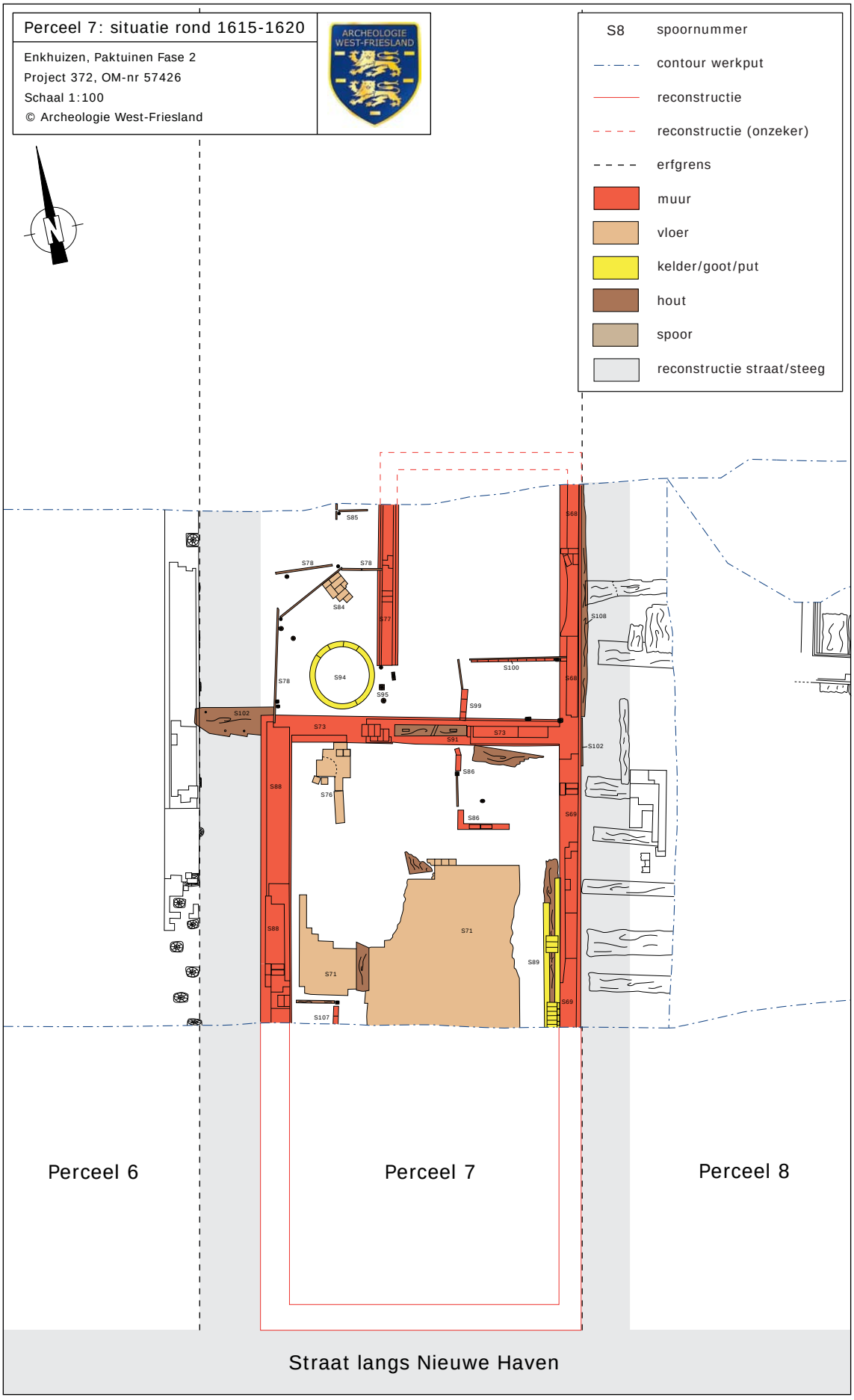
5.6.5 Deelconclusie perceel 7

Op basis van dendrochronologische dateringen van de fundering kan worden gesteld dat het huis met aanbouw op perceel 7 is gebouwd rond 1592. Het huis was 10,7 meter lang en 5,6 meter breed. De funderingen van het gebouw waren opvallend zwaar uitgevoerd, wat erop wijst dat het om een duur pand met meerdere verdiepingen gaat. De representatieve woonvertrekken van het huis bevonden zich waarschijnlijk op de eerste verdieping. De ruimtes op de begane grond, waarvan tijdens het archeologisch onderzoek veel sporen zijn gevonden, werden vermoedelijk met name gebruikt door het personeel. Achter het huis bevond zich een aanbouw van 3,5 meter breed en minimaal 4,7 meter lang, die waarschijnlijk dienst deed als (zomer)keuken. Vermoedelijk bestond deze aanbouw slechts uit één bouwlaag. In de achtergevel van het huis was een deuropening (S91) aanwezig die toegang verschafte tot de aanbouw. Het grindpad ten westen van het huis lag op het perceel van het huis.

Bij de bouw van het pand rond 1592 bevond zich een haardplaats tegen de oostelijke zijgevel van het huis (S96). Op dezelfde plek zal op de verdieping(en) hierboven eveneens een haardplaats aanwezig zijn geweest, waarbij de rook via hetzelfde schoorsteenkanaal werd afgevoerd. De vloer in de ruimte bestond uit een schuin gelegde plavuizenvloer (S97). In de ruimte zijn resten van drie bedstedes teruggevonden, waarvan één in de noordoosthoek (S86) en twee halverwege het huis (S107 en S90). In de aanbouw achter het huis was een tweede haardplaats (S104) en een vierde bedstede in de zuidoosthoek (S99, S100) aanwezig. Achter het huis, tegen de aanbouw aan, bevond zich een klein verhard plaatsje (S84) met een waterput (S94). Rond het plaatsje bevond zich een lage houten schutting (S78).

Relatief snel na de bouw van het pand, waarschijnlijk enkele jaren na 1600, is het loopniveau in zowel het huis als de aanbouw opgehoogd, waarna een nieuwe plavuizenvloer is gelegd (S87 en S72). Hierbij zijn waarschijnlijk de plavuizen van de oudste vloer hergebruikt. De ophoging was in deze fase nog redelijk kleinschalig: het ging om een verhoging met schelpgruis van slechts 10 tot 20 cm. Langs de rand van de vloer in het huis is tevens een goot (S92, S98) met een verzamelput (S93) gemaakt. De ophoging en het realiseren van een goot wijst erop dat men veel last had van drangwater op de begane grond. De vier bedstedes bleven na de ophoging waarschijnlijk allemaal in gebruik. In het verlengde van de bedstede in de aanbouw is een drempel (S74) gevonden, die mogelijk wijst op de aanwezigheid van een deur op deze locatie. De haardplaats in de aanbouw bleef na de ophoging zeker in gebruik, voor de haardplaats in het huis kan dit niet met zekerheid worden gezegd.

Opnieuw vond relatief snel weer een volgende ophoging plaats, waarschijnlijk rond 1615-1620. Dit keer is de verhoging van het vloerniveau meer grootschalig aangepakt, want in totaal was sprake van een ophogingslaag van ongeveer 50 cm dik. Ook nu zijn de plavuizen van de oude vloer waarschijnlijk weer hergebruikt voor de nieuwe vloer. In het huis is een groot gedeelte van deze derde vloer teruggevonden (S71), in de aanbouw waren geen resten aanwezig. Een gevolg van de ophoging moet zijn geweest dat de begane grond van het huis nu een erg lage ruimte was. Vermoedelijk werd de ruimte hierna voornamelijk gebruikt voor de opslag van goederen en niet meer om te leven, koken en werken. De haardplaats werd in ieder geval buiten gebruik gesteld en in ieder geval één van de bedstedes is afgebroken. Of de andere bedstedes nog in gebruik waren (S86 en S107), is niet met zekerheid te zeggen. Via een afvoergoot langs de oostelijke zijgevel (S89) kon afvalwater worden geloosd in de Nieuwe Haven. Ook het loopniveau van het plaatsje achter het huis is in deze tijd opgehoogd.

Afb. 5.6.47 Overzicht van de sporen op perceel 7 rond 1615-1620.

De grootschalige ophoging in het huis rond 1615-1620 hangt vermoedelijk samen met de bouw van het huis op perceel 8 rond 1615. Voorafgaand aan de bouw van dit buurtpand is een flink ophogingspakket van zand en schelpgruis op het perceel gestort. Door de ophoging van dit naastgelegen perceel zal de wateroverlast in het huis op perceel 7 zijn verergerd.

Het is niet bekend wanneer het huis op perceel 7 is gesloopt. Slechts kan worden gezegd dat het huis niet op de oudste kadastrale kaart staat en dat het dus vóór 1823 moet zijn verdwenen.

5.7 Perceel 8: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1615)

Op perceel 8 stond een lang huis. Bij de opgraving is het achterste gedeelte van het pand opgegraven, maar de achtergevel bevond zich buiten het onderzochte areaal. Het pand besloeg niet de volledige breedte van het perceel (7,1 meter), want langs de westzijde van het huis lag een steeg van ongeveer 1 meter breed. De steeg was verhard door middel van een laag grind.

Op het perceel lag zowel binnen als buiten het huis een ophogingspakket van schelpgruis en zand van minimaal 50 cm dik. Waarschijnlijk is dit materiaal kort voor of tijdens de bouw van het huis opgebracht. De funderingen van de zijgevels van het huis stonden op een laag grijs zand en werden afgedekt door schelpgruis. Uit het zand komen twee scherven aardewerk en een munt.[244] De scherven zijn afkomstig van een bord (r-bor-6) en een grape (r-gra-34). De munt is een oord van Thorn, geslagen onder Anna van der Marck in de periode 1613-1617 (78-M01, afb. 5.7.1). Uit het schelpgruis komt een prachtig messing scapuliertje (een kleine religieuze hanger) met aan weerszijden een afbeelding (77-M01, afb. 5.7.2).[245] De voorzijde toont Maria op een maansikkel, omringt door een stralenkrans en sterren. Op de achterzijde zien we de Annunciatie, oftewel Maria die van de aartsengel Gabriël hoort dat zij zwanger is van de zoon van God. In het schelpgruis is eveneens een fragment kogelpotaardewerk uit de periode 1200-1325 gevonden.[246] De scherf is met het schelpgruis meegekomen.

Afb. 5.7.1 Oord van Thorn uit de periode 1613-1617.

Afb. 5.7.2 Een messing scapuliertje met aan weerszijden een religieuze afbeelding.

Aan de westzijde van perceel 8 lag op het schelpgruis een laag waaruit een kleine hoeveelheid keramiek uit de periode 1600-1625 is verzameld.[247] Het gaat om 33 scherven van minimaal veertien objecten. Van roodbakkend aardewerk zijn naast de gebruikelijke vormen als grape en bakpan onder meer een ronde vuurstolp, een grote test en een olielamp aanwezig. Uit Duitsland komt een fragment van een steengoedkan uit Frechen en een stuk Weser-aardewerk. Dit laatste stuk is bijzonder, omdat het afkomstig is van een deksel (we-dek-1). Verder zijn twee stuks Italiaanse faience aanwezig, namelijk Berrettino en Ligurisch wit.

244 V78 en V100
245 V77
246 V143
247 V81

5.7.1 Funderingen

Westelijke zijgevel (S70, S75, S82)

De fundering van de westelijke zijgevel bestond uit een rij liggende houten elementen (S75) met haaks daarop enkele planken en een balk (S82, bovenkant op -0,09 tot -0,14 NAP). Hierop is de bakstenen zijgevel gebouwd (S70, afb. 5.7.3). Van het muurwerk was nog slechts een klein restant aanwezig in de bodem, namelijk eens stuk muur met een lengte van 1,8 meter. De muur was 65 cm breed en gemetseld met rood/gele bakstenen met formaat 25x12,5x5,5 cm en kalkmortel. Het formaat van de bakstenen is opvallend groot voor deze periode. Mogelijk wijst dit erop dat het om hergebruikt bouwmateriaal gaat. Van de bakstenen fundering resteerde nog maximaal vier steenlagen (bovenkant op +0,12 NAP).

Afb. 5.7.3 De funderingsbalken S75 van de westelijke zijgevel met daarop het restant van het muurwerk (S70).

In totaal zijn zeven liggende elementen van de fundering blootgelegd. Zij lagen op 35 tot 200 cm uit elkaar. De bovenzijde van het hout bevond zich op 0,00 tot -0,17 NAP. Waarschijnlijk gaat het in alle gevallen om hergebruikte stukken hout, hoewel dit niet op alle elementen duidelijk zichtbaar was. Vijf elementen zijn geborgen en nader bestudeerd.

Het meest noordelijke element M28 was een balk van eikenhout van 260 cm lang (afb. 5.7.4). Het stuk was aan twee zijden gekantrecht en mat 28 bij 24 cm. De vorm van de boom was nog goed zichtbaar in het element. Een houten pen in de balk is de enige aanwijzing dat het om secundair toegepast hout gaat.

Het element M29 was een fragment van een scheepsroer van eikenhout. Dit onderdeel wordt verder besproken in hoofdstuk 8.1.

Ronde balk M47 had een lengte van 174 cm en een diameter van 21 cm. Beide koppen van de balk waren vierkant/rechthoekig gezaagd, wat betekent dat het hergebruikt hout is.

Ook balk M48 was van naaldhout en rond van vorm. Dit element had een lengte van 184 cm en een diameter van 28 cm. De

Afb. 5.7.4 M28: een grof gezaagde eiken balk waarin de vorm van de boom nog herkenbaar was.

koppen van de balk waren recht afgezaagd. Sporen van secundair gebruik waren niet aanwezig, waarop is besloten om dit element dendrochronologisch te laten onderzoeken. Dit leverde een post-quem datering op ná 1563. Uit het onderzoek bleek tevens dat het om een grove den uit Zuid-Noorwegen ging.
M49 was van eikenhout en 195 cm lang, 45 cm breed en 11 cm hoog (afb. 5.7.5). De bovenzijde van het element was plat, terwijl de onderkant de ronde vorm van de boom had. In het hout waren één ijzeren nagel en twee pengaten aanwezig.

Afb. 5.7.5 M49: een plaat van eikenhout.

<u>Oostelijke zijgevel (S125, S126, S131)</u>
De fundering van de oostelijke zijgevel was op dezelfde manier uitgevoerd als de tegenhanger aan de westzijde, namelijk een rij liggende houten elementen met haaks daarop een bakstenen muur (afb. 5.7.6 en 5.7.7). Een laag planken tussen de liggende elementen en de muur, zoals bij de westgevel het geval was, is hier niet gevonden. Opvallend was dat de liggende elementen aan de zuidzijde (S125) zich op een dieper niveau bevonden dan de elementen aan de noordzijde (S131): aan de zuidkant lag de bovenkant van het hout op -0,46 tot -0,60 NAP, terwijl dit aan de noordkant -0,35 tot -0,37 NAP was. De fundering van de oostzijde ligt bovendien een stuk lager dan de fundering aan de westzijde. Blijkbaar was het nodig om de oostgevel dieper, en dus zwaarder, te funderen. Wellicht hangt de aanwezigheid van een schoorsteenkanaal aan deze zijde hiermee samen.
Ook bij deze gevel is slechts een restant van de bakstenen fundering gevonden, namelijk een stuk muurwerk van 2,4 meter lang (S126). De muur was even breed als de westelijke gevel (65 cm) en bovendien met dezelfde soort bakstenen gemetseld. Van het metselwerk resteerde nog maximaal vier steenlagen (bovenkant op -0,31 NAP).

Afb. 5.7.6 De liggende houten elementen (S125/ S131) met muur S126 van de oostelijke zijgevel, gezien richting het noorden.

Alle zeven elementen van S125 zijn waarschijnlijk hergebruikte stukken scheepshout en zij worden daarom verder besproken

Afb. 5.7.7 De liggende houten elementen (S125/S131) met muur S126 van de oostelijke zijgevel, gezien richting het zuiden. Rechts op de voorgrond kelder S132-S134).

in hoofdstuk 8.1. Hetzelfde geldt voor twee elementen van S131, namelijk M59 en M62. Voor de datering van het huis op perceel 8 is alleen het dendrochronologisch onderzoek op M62 van belang. Dit hout is gekapt in de herfst/winter van 1589-1590. Het is aannemelijk dat dit element eerst een tijd lang zijn primaire functie heeft vervuld, voordat het als sloophout werd hergebruikt in de fundering van het huis.

Afb. 5.7.8 M58: een rechthoekig gezaagde eiken balk.

De overige vier elementen van S131 zijn mogelijk geen hergebruikt hout; op het hout waren in ieder geval geen duidelijke sporen van een oudere toepassing aanwezig. Drie van de vier elementen waren rechthoekig gezaagde eiken balken (16x18 tot 20x24 cm) van 175 tot 234 cm lang (M58, afb. 5.7.8).[248] M63 had twee platte (afgezaagde) koppen, terwijl M58 en M61 beide een platte kop en een rafelige afgebroken kop hadden. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat deze laatste twee balken uit dezelfde boom afkomstig zijn. Zeer waarschijnlijk vormden zij oorspronkelijk één balk, wat verklaart waarom beide een afgebroken kop hebben. De boom waaruit de twee elementen komen, is gekapt ná 1570 in het zuiden van Noorwegen.

Het vierde element, eveneens eikenhout, had de vorm van de bovenkant een boom waarvan alleen de takken zijn afgezaagd (M60, afb. 5.7.9). Het stuk was 150 cm lang en had een diameter van 32 cm. Jaarringonderzoek op het hout wees uit dat de boom is gekapt tussen 1591 en 1611 en groeide in Westfalen (Duitsland).

248 M58, M61, M63

Inpandige fundering (S128)

Binnen het pand is de fundering van een noord-zuid georiënteerde muur gevonden (S128). De fundering bestond uit een rommelige rij paaltjes waarop aan de zuidzijde een plank en het restant van een muur lag. Het spoor is gezien over een lengte van 4,5 meter.

De palen van de fundering waren zowel van naaldhout als eikenhout en stonden soms schuin in de grond. De vorm en afmetingen wisselden sterk, van een rond paaltje met een diameter van 8 cm tot een rechthoekige paal van 18 bij 10 cm (hoogste paal op -0,24 NAP). Aan de zuidzijde lag een eikenhout plank van 1,5 meter lang en maximaal 26 cm breed (bovenkant op -0,13 NAP), met daarnaast enkele bakstenen van een verder verdwenen muur (bovenkant op -0,12 NAP). Bij het verdiepen van de werkput is op de locatie van de houten fundering een uitbraakspoor gezien.

De fundering wijst er vermoedelijk op dat zich aan de oostzijde van het huis een gang van 1,5 meter breed bevond.

Afb. 5.7.9 M60: de bovenzijde van een eikenboom.

Afb. 5.7.10 De houten vloer en resten van bakstenen muren van een kelder in het huis.

5.7.2 Kelder

Kelder (S132, S133, S134)

Een houten fundering met daarop het restant van een bakstenen muur hoort bij een kelder in de noordoosthoek van het huis (afb. 5.7.10). De breedte van de kelder (O-W) bedroeg ongeveer 2,5 meter (binnenmaat), de lengte is onbekend doordat de achtergevel van het

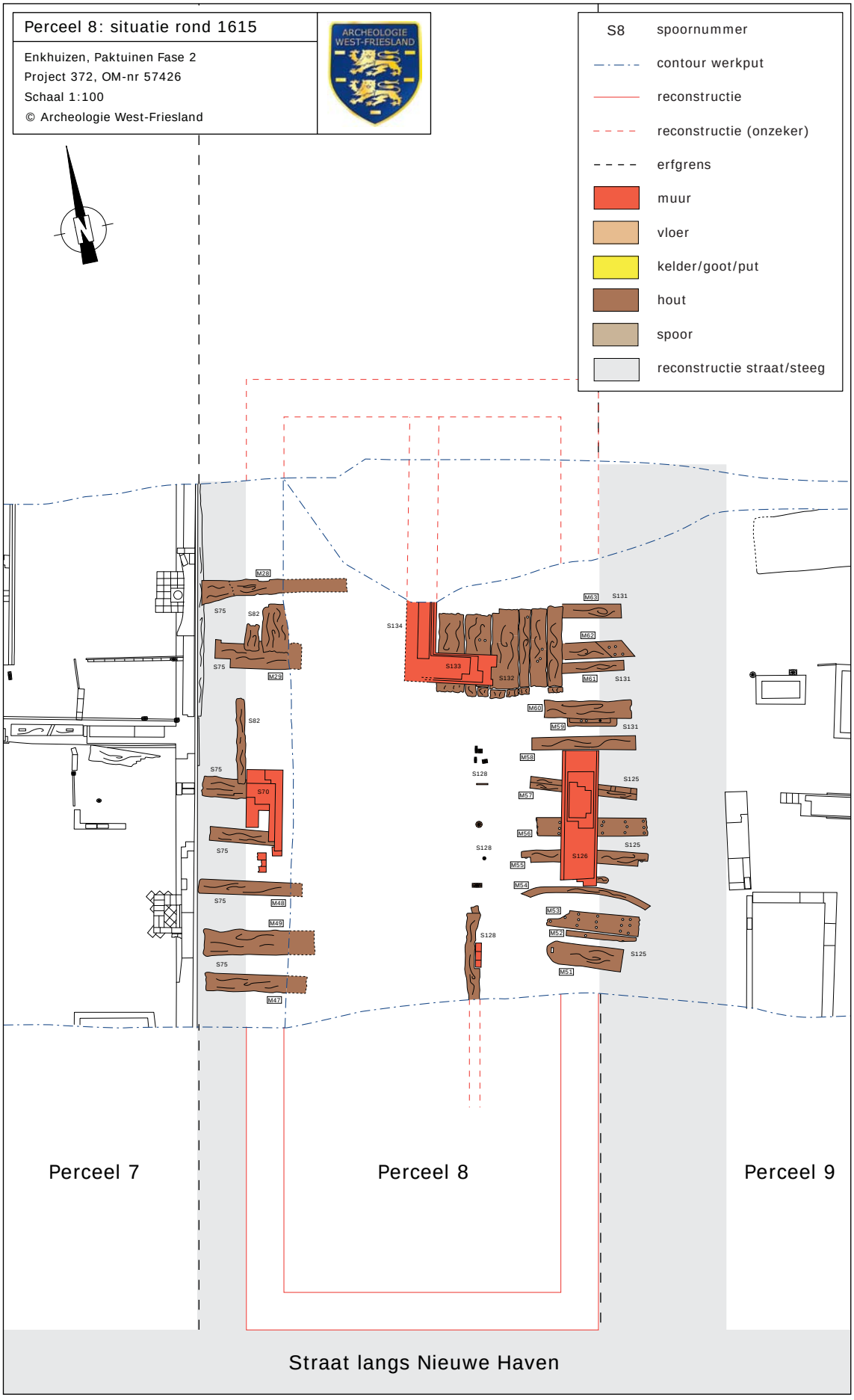
pand zich buiten de opgravingscontour bevond. De kelder was gefundeerd op een plankenvloer van eikenhout (S132, bovenkant op -0,14 tot -0,17 NAP). De planken waren maximaal 45 cm breed. Zij zullen tevens de vloer van de kelder hebben gevormd. In enkele planken waren ronde gaten aanwezig, wat erop wijst dat het om hergebruikt hout gaat. Onder de planken lagen dwarsbalkjes van 12 bij 12 cm. Het hout lag op het dikke pakket schelpgruis dat zich over het hele perceel bevond (zie boven). Door de relatief ondiepe ligging en het onderliggende schelpgruis verkeerde het hout in slechte staat.
Van de zuid- en de westmuur van de kelder is een deel aangetroffen. Van de zuidmuur (S133) resteerde nog slechts drie steenlagen, terwijl de westmuur (S134) nog tien steenlagen hoog was (bovenkant op +0,34 NAP). De minimale diepte van de kelder komt hiermee op 50 cm. De muur was gemetseld met kalkmortel en diverse formaten rood/gele en rode bakstenen, onder meer 19x9x4 cm en 25x12x5 cm. De bovenkant van de muur was steens breed. Aan de onderzijde waren drie vertrappingen aanwezig en was de muur ongeveer 50 cm breed (2,5 steens).

Nieuwe kelder met schepput (S135, S144)
Op een zeker moment is bovengenoemde kelder buiten gebruik gesteld en opgevuld met schelpgruis. Binnen de oude contouren van de kelder is vervolgens een muur gebouwd, die vermoedelijk eveneens moet worden beschouwd als deel van een (ondiepe) kelder (S135). De onderzijde van deze muur bevond zich ongeveer 30 cm boven de plankvloer van de oude kelder. Muur S135 was steens breed en opgemetseld met geel/rode bakstenen (formaat 18,5x9x4,5 cm). Nog slechts maximaal twee lagen bakstenen waren aanwezig (bovenkant op +0,18 NAP). De kelder was 1,5 meter breed (binnenmaat), de lengte is opnieuw onbekend. Wateroverlast zal ook hier de belangrijkste reden geweest voor de ophoging.

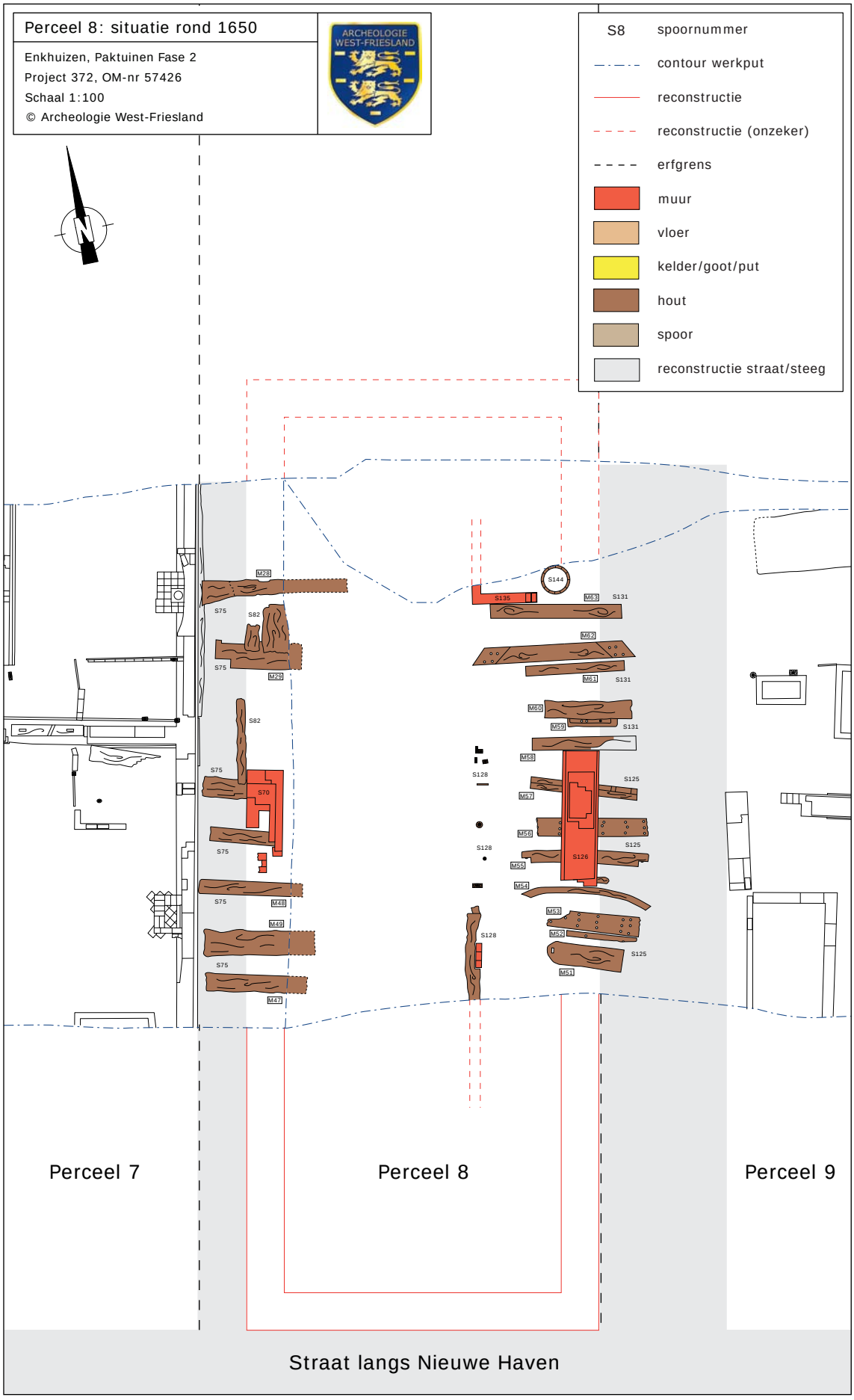
In de zuidoosthoek van de ondiepe kelder bevond zich een ingegraven ton of kuip die waarschijnlijk als schepput moet worden geïnterpreteerd. Van het hout resteerde een hoogte van 38 cm (bovenkant op -0,06 NAP), maar oorspronkelijk is deze hoger geweest. De ton of kuip had een diameter van 50 cm en was gemaakt van naaldhout. Het object wordt in hoofdstuk 8.2 meer gedetailleerd besproken.
De onderste vulling van de ton bestond uit grijs zand met schelpgruis. Daarboven was een 10 cm dikke laag aanwezig van bruin organisch materiaal, mogelijk turf. Uit de vulling komt een fragment van een kop (r-kop-2) van roodbakkend aardewerk uit de periode 1575-1650.[249] Op basis van deze scherf kan met enige voorzichtigheid worden gesteld dat de nieuwe kelder al rond 1650 in gebruik was.

5.7.3 Deelconclusie perceel 8
Het huis op perceel 8 was 6,2 meter breed en minimaal 15 meter lang. Doordat de achtergevel niet is opgegraven, kan de precieze lengte niet worden bepaald. Aan de westzijde van het perceel bevond zich een steeg van ongeveer 1 meter breed, zodat het perceel in totaal 7,2 meter breed was. Het perceel is kort voor of tijdens de bouw van het huis flink opgehoogd met een pakket van zand en schelpgruis. Dat juist met dit soort materiaal is opgehoogd, wijst erop dat sprake was van wateroverlast. De zijgevels van het huis waren gefundeerd op liggende stukken hout, waaronder delen van gesloopte schepen.

249 V159

Afb. 5.7.11 Overzicht van de sporen op perceel 8 rond 1615.

Afb. 5.7.12 Overzicht van de sporen op perceel 8 rond 1650.

Op basis van een munt uit 1613-1617 onder de funderingen van de zijgevels kan de bouw van het huis rond 1615 worden geplaatst. Ook de dendrochronologische datering van een van de liggers uit de fundering wijst erop dat het pand ergens na 1600 is gebouwd: het hout is weliswaar gekapt in 1589-1590, maar het gaat om een hergebruikt element van vermoedelijk een schip. Het is aannemelijk dat het element voorafgaand aan de toepassing in de fundering eerst enkele decennia zijn primaire functie heeft vervuld. Over de afbraak van het huis kan slechts worden gezegd dat deze vóór 1823 plaatsvond.

Een inpandige fundering (S128) wijst erop dat aan de oostzijde van het huis een gang van 1,5 meter breed aanwezig was. Op basis van de hoogte van deze fundering kan worden gesteld dat de begane grondvloer hier op ongeveer 0 NAP moet hebben gelegen. In de noordoosthoek van het huis bevond zich een kelder van ongeveer 2,5 meter breed, waarvan de bovenzijde op +0,34 NAP of hoger lag. De ruimte boven de kelder moet dus een verhoogde begane grondvloer hebben gehad, zodat sprake is van een opkamer.

Relatief kort na de bouw van het huis, waarschijnlijk al vóór 1650, is de grote kelder in de noordoosthoek dichtgegooid. Op deze locatie is vervolgens een kleinere, ondiepere kelder (S135) met daarboven een opkamer gebouwd. In de kelder was een schepput (S144) aanwezig. Het vernieuwen van de kelder hangt zeer waarschijnlijk samen met wateroverlast.

5.8 Perceel 9: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1600-1610)

Perceel 9 was 6,9 meter breed. Aan de oostzijde van het perceel stond een smal huis met daarachter een aanbouw (afb. 5.8.1 en 5.8.2). Ten westen van het huis lag een breed grindpad. Hieruit zijn wederom veel loden musketkogels verzameld.[250]

Afb. 5.8.1 De sporen van het huis op perceel 9, gezien richting het westen.

Afb. 5.8.2 De sporen van het huis op perceel 9, gezien richting het zuiden.

250 De kogels zijn geboekt onder de algemene aanlegvondsten: V131.

5.8.1 Sporen voorafgaand aan bouw huis

Ophogingslaag

Onder de resten van het huis bevond zich een rommelige ophogingslaag die is opgebracht voorafgaand aan de bouw van het huis. De laag bestond uit bruingrijze zandige klei met puin- en mortelbrokken, kiezels en afval, waaronder mosselschelpen, bot en keramiek. Uit de laag is keramiek en metaal verzameld.[251] De keramiek omvat 65 scherven die afkomstig zijn van minimaal 39 objecten. De aanwezige keramieksoorten zijn rood- en witbakkend aardewerk, steengoed, Weser-aardewerk, Frans witbakkend aardewerk, Iberisch aardewerk en Chinees porselein. Op basis van de aanwezigheid van een stuk kraakporselein en de afwezigheid van tabakspijpen kan de laag tussen 1600 en 1610 worden gedateerd.

Van roodbakkend aardewerk zijn onder meer twee bakpannen (r-bak-4 en -8) en twee borden (r-bor-6), waaronder een exemplaar dat tot het Noord-Hollands slibaardewerk behoort. Aanwezig zijn verder vijf grapen, twee koppen, een pispot, twee testen en twee vuurstolpen. Een van de vuurstolpen is versierd met een gele applique in de vorm van een bloem. Van de meeste scherven witbakkend aardewerk kan de vorm niet worden bepaald, alleen twee bakpannen en twee halfronde vuurstolpen zijn herkenbaar.
Het steengoed omvat vier kannen, waaronder een exemplaar uit Siegburg uit de tweede helft van de 16de eeuw en een kan uit Frechen met kleine braamnopappliques. Van een derde kan is een stuk van een applique bewaard met een dubbel wapenschild en de tekst PALLANT BOENEN. Pallant is een familienaam, terwijl Boenen slaat op de plaats Bönen (het wapen van deze plaats staat op de applique). Uit Noord-Duitsland komen twee fragmenten van borden van Weser-aardewerk.

Afb. 5.8.3 Fragment van de bodem van een kom van Chinees porselein, mogelijk afkomstig van een klapmuts.

Een randfragment van een witbakkend bord komt uit het Noord-Franse Beauvais. Op de vlag is een pseudo-tekst aanwezig. Het Iberisch aardewerk omvat de fragmenten van twee olijfoliekruikjes. Een fragment van de bodem van een kom van Chinees porselein is vermoedelijk afkomstig van een klapmuts (139-C01, afb. 5.8.3).

Een bijzondere vondst is de bodem van een smeltkroes die is vervaardigd van zeer grove klei (150-C01, afb. 5.8.4). Op de onderzijde van de bodem staat een klein rond stempel met de letters PTV GER. Op basis van dit merk kunnen we met zekerheid zeggen dat de smeltkroes is vervaardigd in Großalmerode bij Kassel (deelstaat Hessen).[252] Deze plaats ligt in hetzelfde gebied als waar het Werra-aardewerk werd vervaardigd en stond bekend om de productie van smeltkroezen. Deze werden daar reeds vanaf circa 1200 gemaakt. Vanaf 16de eeuw waren er speciale smeltkroezenmakers. Rond 1621 was het hoogtepunt van de productie. In die tijd waren vijf werkplaatsen in bedrijf die gezamenlijk miljoenen producten maakten. Het monopolie

251 V138, V139, V140, V142, V145, V150, V160
252 Zie voor een overzicht van de productie: Stephan 2008, 349-390.

Afb. 5.8.4 De bodem van een smeltkroes van zeer grove klei, gemaakt in Großalmerode. Hieronder een detailfoto van het stempel op de onderzijde. Diameter bodem: 7,5 cm.

op de handel werd door de landgraaf vanaf 1618 verpacht. Uit het eerste pachtcontract blijkt de rol van Hollandse handelaren want twee kooplieden uit Amsterdam waren de pachters, al zijn ze dit maar kort geweest. In de praktijk bood het privilege weinig voordeel doordat dit werd ontdoken en omdat al snel de invloed van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) merkbaar werd. Na 1621 kwam de productie vrijwel stil te liggen om pas weer eind 17de eeuw op te bloeien.

De smeltkroezen uit Großalmerode waren de beste die er waren te verkrijgen doordat deze resistent waren tegen zuren en goed bestand tegen snelle temperatuurveranderingen. Dit kwam door de natuurlijke samenstelling van de klei die ter plaatse werd gedolven. De smeltkroezen werden onder andere gebruikt voor metaalgieten (zoals goud, zilver, tin en lood) en om het gehalte van bepaalde stoffen (bijvoorbeeld zilver) te bepalen. Ze waren onmisbaar voor goud- en zilversmeden, muntwerkplaatsen, apothekers en diverse andere beroepen.

De in Enkhuizen gevonden smeltkroes is voorzien van het merk van Peter Töpfer (PTV) uit Großalmerode (GER). Zijn naam wordt genoemd in een bron uit 1621, waarin hij als der Ältere wordt aangeduid.[253] Kennelijk was hij al enige tijd actief. Meest waarschijnlijk dateert de smeltkroes tussen 1600 en 1625. Waarvoor deze is gebruikt, valt niet met zekerheid te zeggen.

Een archeologische overzichtsstudie naar het voorkomen van smeltkroezen in Nederland ontbreekt. Een zeer belangrijke vondst is gedaan in een scheepswrak van een koopvaardijschip in het Scheurrak (Waddenzee).[254] In totaal zijn de scherven van minimaal 211 smeltkroezen van klein formaat geborgen. Het schip is vergaan in de eerste helft van de 17de eeuw.

253 Stephan 2008, 361.
254 Maarleveld 1984.

Uit de ophogingslaag komen verder twee metaalvondsten, namelijk een messing tapkraan (142-M01, afb. 5.8.5) en een fragment van een speelgoed-anker van lood/tin (145-M01, afb. 5.8.6).

Afb. 5.8.5 Een messing tapkraan.

Afb. 5.8.6 Fragment van een speelgoed-anker van lood/tin.

Mestkuil (S122)

Aan de noordkant van het opgegraven deel van perceel 9 was een rechthoekige kuil aanwezig met organische vulling (S122). De kuil lag vrij diep (bovenkant op -0,56 NAP) en het spoor was ingegraven in een vette grijze kleilaag, die zich bevond onder bovengenoemde rommelige ophogingslaag. Dit maakt het aannemelijk dat de kuil dateert van vóór de bouw van het huis, dus tussen 1590 en omstreeks 1600-1610.

De kuil was 2,6 meter lang (OW), 1 meter breed en ongeveer 32 cm diep (komvormig). Uit het spoor zijn drie scherven verzameld, afkomstig van een kop en een kom (r-kom-58) van roodbakkend aardewerk en een object van witbakkend aardewerk (groen en geel geglazuurd).[255]

Een monster van de organische vulling is onderzocht op botanische resten.[256] Uit dit onderzoek blijkt dat het niet om mest gaat. In de kuil waren alleen enkele zaden van Juncus (russenfamilie) en Sphagnum (veenmos) aanwezig. Waarschijnlijk bestaat de vulling daarom uit venig materiaal.

5.8.2 Funderingen

Oostelijke zijgevel (S117)

De oostelijke zijgevel van het huis is over een lengte van 3,5 meter blootgelegd (afb. 5.8.7). De muur was gemetseld van rode bakstenen met formaat 25x12x5 en 21x10x4 cm en kalkmortel. Nog maximaal vijf steenlagen resteerden (bovenkant op +0,20 NAP). De muur was richting het noorden verzakt: de onderkant lag hier op -0,04 NAP, terwijl dit aan de zuidkant -0,14 NAP was. De bovenkant van de muur was 24 cm breed (steens), de onderkant 42 cm (twee steens). De noordkant van de muur, die aansloot op de achtergevel S118, is in het verleden weggebroken.

Achtergevel (S118)

De achtergevel was gebouwd met rood/gele bakstenen met formaat 20x10x4,5 en 21x10x4 cm en kalkmortel. De bovenste vier steenlagen waren steens breed (20 cm, bovenkant op +0,28 NAP). Aan de onderzijde vertrapte de muur drie keer (breedte onderkant muur 45 cm), waarbij kan worden opgemerkt dat de onderste vertrapping op 1,4 meter vanaf de westelijke zijgevel S123 stopte. Aan deze zijde was de muur dus iets minder zwaar uitgevoerd. De beide

255 V154
256 M64

uiteinden van de muur waren weggebroken. De fundering was verzakt richting het oosten: de onderkant van de derde vertanding lag aan de oostzijde 15 cm lager dan aan de westzijde.

Afb. 5.8.7 De oostelijke zijgevel S117 van het huis op perceel 9, gezien richting het zuiden.

Afb. 5.8.8 De westelijke zijgevel S123 van het huis op perceel 9, gezien richting het oosten.

Westelijke zijgevel (S123)

De westelijke zijgevel is slechts over een lengte van 1,7 meter teruggevonden (afb. 5.8.8). Het muurwerk bestond uit rood/gele bakstenen (formaat 26x12,5x5 en 21x11x4,5 cm) en kalkmortel. De muur was maximaal acht steenlagen hoog en 40 cm breed (twee steens, bovenkant op +0,24 NAP). Het fundament stond op een laag geel zand met grind.

Afwijkend aan deze fundering was dat geen vertandingen aanwezig waren. Vreemd is verder dat geen aansluiting van de achtergevel op deze zijgevel zichtbaar is; het lijkt erop dat de achtergevel koud tegen de zijgevel aan stond. Opmerkelijk is tevens dat de muur precies ten noorden van de kelder S121/S137 abrupt stopt. Het is aannemelijk dat de zijgevel oorspronkelijk langs de kelder doorliep. Blijkbaar is dit deel van de zijgevel in het verleden weggebroken, waarbij de halfsteens keldermuur S137 wel intact is gebleven.

Aanbouw (S119, S146)

Achter het huis heeft een aanbouw gestaan van ongeveer 3,1 meter lang (NZ) en 2,3 meter breed (OW). De sporen van de aanbouw zijn gedeeltelijk weggebroken bij de bouw van waterkelder S120 (zie onder).

De fundering van de aanbouw werd gevormd door een steens muur met daaronder planken en palen van naaldhout. Alleen van de westgevel en achtergevel (noord) was nog muurwerk in de bodem aanwezig (beide S119), bestaande uit rode bakstenen met formaat 17x8x3,5 cm. Van de muur resteerden nog drie tot zes lagen (hoogste punt op +0,18 NAP). De westmuur van de aanbouw lijkt niet haaks op de achtergevel van het huis te zijn gebouwd, maar iets schuin te lopen. Op de locatie van de oostgevel en de noordoosthoek van de aanbouw was geen muurwerk meer aanwezig, maar hier stonden wel enkele funderingspalen (S146, bovenzijde op -0,22 tot -0,28 NAP). Vier palen zijn getrokken voor nader onderzoek.[257] Zij bleken 110 tot 147 cm lang en vierzijdig gekantrecht (18x12 tot 20x15 cm). Vermoedelijk gaat het om fijnspar. Geen van de palen beschikte over voldoende ringen voor dendrochronologisch onderzoek.

Afb. 5.8.9 De kelder langs de westelijke zijgevel van het huis.

5.8.3 Kelder (S121, S137)

Langs de westelijke zijgevel van het huis bevond zich een kelder van 1,3 meter breed (OW, binnenmaat) en minimaal 2 meter lang (NZ, binnenmaat) (S121, afb. 5.8.9). De bovenzijde

257 M66 t/m M68 en M72

van het muurwerk lag op +0,21 NAP. De oost- en noordmuur van de kelder waren steens uitgevoerd (19 cm breed) met geel/rode bakstenen en tien steenlagen hoog (S121, onderkant op -0,33 NAP). De binnenzijde van deze muren was aangesmeerd met mortel. De westmuur daarentegen was halfsteens, slechts acht steenlagen hoog (onderkant op -0,20 NAP) en gemaakt van rode bakstenen met formaat 21x11,5x4 en 17x8,5x4 cm en kalkmortel. Deze halfsteens muur stond koud tegen de noordmuur van de kelder aan.
De kelder was volledig opgevuld met schoon zand. In de noordoosthoek is een gat gegraven om te zien of een vloer onder het zand aanwezig was. Dit bleek niet het geval; vermoedelijk is de vloer voorafgaand aan het dichtstorten van de kelder verwijderd.

5.8.4 Bak en waterkelder

Kleine bak (S127)

Op ongeveer 1,5 meter achter de achtergevel van het huis was een bakstenen bak aanwezig van 90 bij 53 cm (buitenmaten, afb. 5.8.10). De halfsteens muren waren gemaakt van gele bakstenen (18x10x4 cm) en harde trasmortel, zoals ook bij waterkelders vaak het geval is. Zowel de binnenzijde als de buitenzijde van het metselwerk was bovendien aangesmeerd met mortel. De bodem van de bak bestond uit een enkele laag gele bakstenen met daaronder planken. Het muurwerk was in totaal nog 40 cm hoog (bovenkant op -0,09 NAP). Tegen de buitenzijde van het spoor stonden twee palen, waarvan één van naaldhout (bovenkant op -0,15 NAP). De bak was opgevuld met zandige grond met veel brokjes mortel en puin. Uit de vulling komen zes scherven keramiek uit de periode 1590-1625.[258] Zeer waarschijnlijk geeft dit materiaal geen indicatie voor het moment van dichtgooien, maar is het meegekomen met de grond.

Afb. 5.8.10 De bakstenen bak S127 achter het huis.

De functie van de bak is onduidelijk. De bouwwijze duidt erop dat de structuur was bedoeld voor de opslag van een vloeistof. Gezien de kleine omvang kan het niet om een waterkelder voor de opslag van regenwater gaan. Eerder moet worden gedacht aan een specifieke functie

258 V158

die samenhangt met een ambacht. Wanneer de bak achter het huis is gebouwd, valt niet goed te zeggen. Gezien de bouwwijze is het aannemelijk dat dit later in de 17de eeuw of 18de eeuw is gebeurd.

Waterkelder (S120)

In de loop van de 17de of in de 18de eeuw is de aanbouw achter het huis afgebroken en is op deze locatie een waterkelder gebouwd (S120). De waterkelder lag niet tegen de achtergevel van het huis aan, maar ongeveer 1 meter achter de achtergevel. De kelder was 2,1 meter lang (OW) en 1,3 meter breed (NZ). Het muurwerk was halfsteens uitgevoerd en gemaakt van gele bakstenen met formaat 18,5x8,5x4,5 cm en trasmortel. De bovenkant van de buitenzijde van de kelder was aangesmeerd met mortel. De bakstenen bodem lag op -1,06 NAP, zodat de kelder in totaal nog circa 1,5 meter diep was (bovenkant op +0,41 NAP). Aan de noordzijde was nog een restant van het tongewelf aanwezig. Het is niet bekend waar de vierkante ingang van de kelder zich oorspronkelijk bevond. Tegen de zuidzijde van de waterkelder stonden enkele kleine paaltjes.

De bovenzijde van de waterkelder was opgevuld met grijze zandige klei met veel mortel- en puinbrokken. De tien scherven die hieruit komen, zijn meegekomen met de grond.[259] Onder de kleivulling bevond zich een laag grijs zand met wat schelpgruis en op de bodem lag een dun bruin organisch laagje dat tijdens het gebruik van de kelder is gevormd. Uit de zandlaag en de organische laag komen scherven die duidelijk bij elkaar horen.[260] Het gaat in totaal om negen objecten uit de tweede helft van de 18de eeuw. Slechts drie stuks roodbakkend aardewerk zijn aanwezig, namelijk twee potten (r-pot-13) en vermoedelijk een olielamp. Vier schoteltjes behoren tot het theeservies. Drie schotels zijn van porselein, waarvan twee uit China en één uit Europa. Een van de Chinese schoteltjes is meerkantig en beschilderd met een blauw bloemmotief (162-C01, afb. 5.8.11). Bij de andere schotel is de achterzijde volledig bruin, zodat het tot het zogenaamde capucijnerwaar behoort (171-C01, afb. 5.8.12). Op de voorzijde zijn blauwe bloemen geschilderd. De schotel van Europees porselein is inwendig voorzien van een dikke laag donkerblauw glazuur, met daarop een beschildering in goud (171-C02, afb. 5.8.13). Vermoedelijk gaat het om een product uit

Afb. 5.8.11 Fragmenten van een meerkantige schotel van Chinees porselein.

Afb. 5.8.12 Fragment van een porseleinen schotel van capucijnerwaar.

259 V161
260 V162 en V171

Limoges of Vincennes in Frankrijk. Het vierde theeschoteltje is van industrieel wit aardewerk en handbeschilderd met rode bloemen. Een klein fragment van rood ongeglazuurd steengoed uit Yixing in China behoort mogelijk eveneens tot het theeservies: vermoedelijk gaat het om een theepot. In een andere waterkelder op het terrein is een groot fragment van een dergelijke theepot gevonden (zie perceel 4). Tot slot komen enkele steelfragmenten van tabakspijpen uit de kelder.
Overige vondsten zijn enkele fragmenten van ongeglazuurde wandtegels (biscuit), wat loodsnippers en een platte knoop van lood/tin.

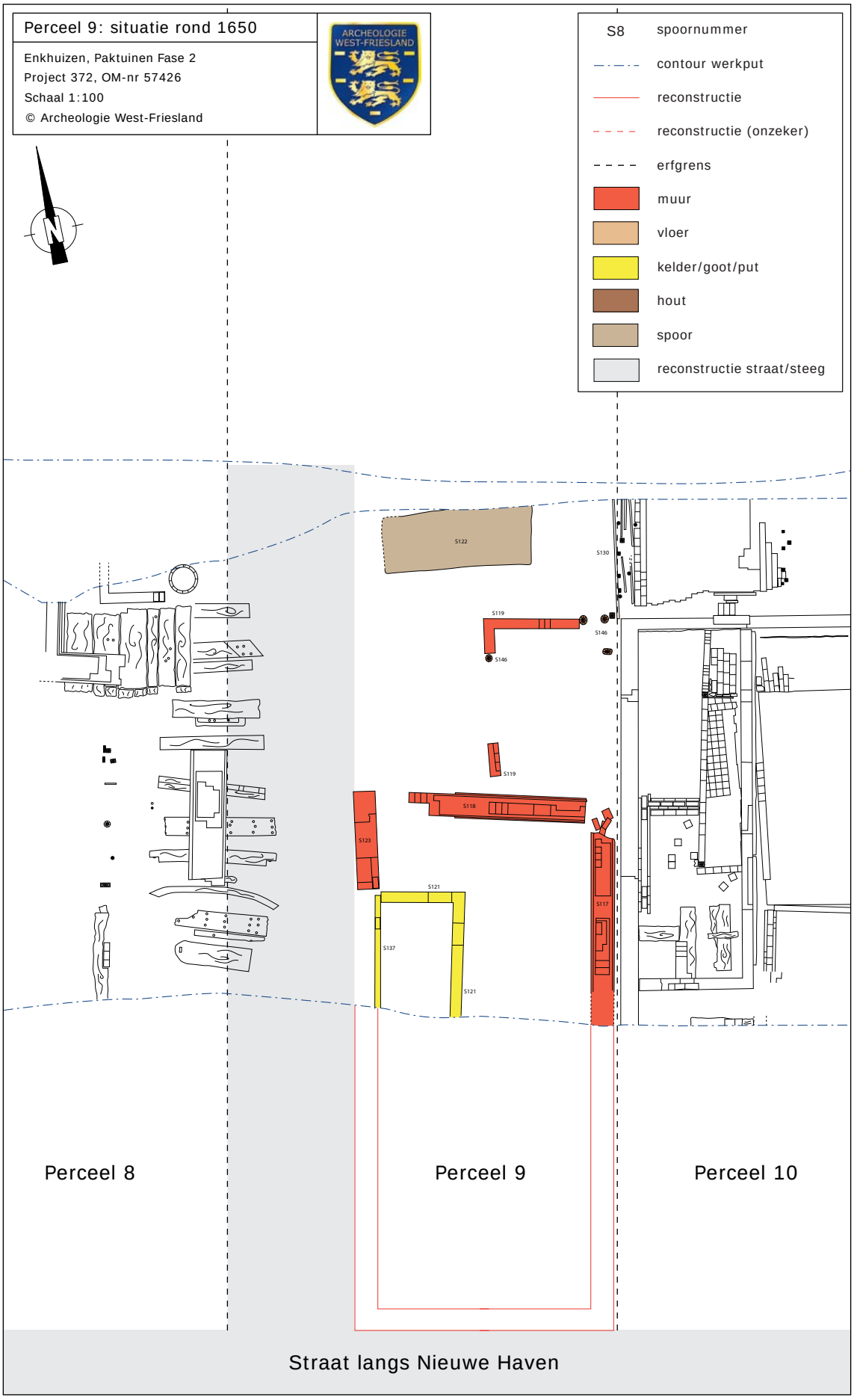
Afb. 5.8.13 Fragment van een schotel van Europees porselein, mogelijk uit Frankrijk. De achterzijde is wit.

Met name het porseleinen schoteltje uit Frankrijk en het steengoed uit China wijzen op enige welstand van de bewoners van het huis. De hoeveelheid vondsten uit de waterkelder is echter te beperkt om concrete uitspraken te kunnen doen.

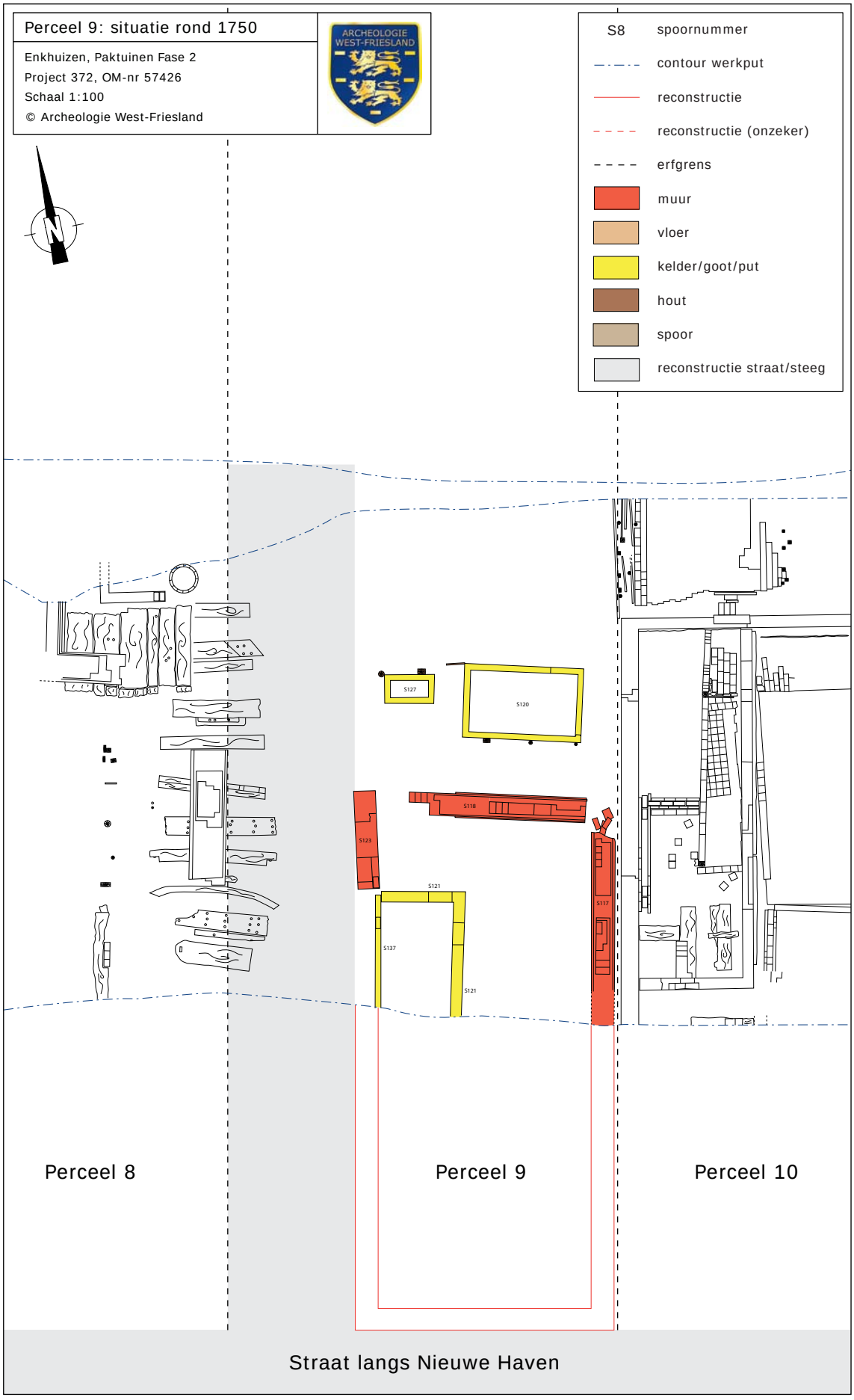
5.8.5 Deelconclusie perceel 9

Op perceel 9 is waarschijnlijk tussen 1600 en 1610 een huis gebouwd. Dit kan worden gesteld op basis van de vondsten uit een ophogingslaag onder de resten van het pand. Het huis was in vergelijking met de andere huizen langs de Nieuwe Haven vrij klein, namelijk 9,5 meter lang en 4,5 meter breed. De fundering van het huis was ook relatief eenvoudig uitgevoerd, namelijk zonder de toepassing van palen, planken of balken onder de muren. Gezien dit feit is het niet verwonderlijk dat de oostgevel en achtergevel (S117 en S118) waren verzakt. De westelijke zijgevel (S123) was op een andere manier uitgevoerd als de andere muren, namelijk zonder vertrapping aan de onderzijde. Op deze muur was verder geen aansluiting van de achtergevel zichtbaar. Dit doet vermoeden dat de westgevel op een zeker moment is vernieuwd, wellicht als gevolg van verzakkingen, waarbij waarschijnlijk gebruik is gemaakt van hergebruikte bakstenen.
Binnen het huis bevond zich tegen de westgevel een kelder van 1,3 meter breed en minimaal 2 meter lang (S121/S137). Achter het huis stond een aanbouw van 3,1 bij 2,3 meter (S119/ S146). De fundamenten van deze aanbouw waren gemetseld met een ander soort bakstenen als het huis en de fundering was bovendien gefundeerd op planken en palen. Dit wijst er vermoedelijk op dat de aanbouw later in de 17de eeuw is toegevoegd. Ten westen van het huis lag een grindpad van ruim 2 meter breed.

In de loop van de 17de of in de 18de eeuw is de aanbouw afgebroken en is op deze plek een grote waterkelder gebouwd (S120). Achter het huis bevond zich eveneens een kleine bakstenen bak (S127) die vermoedelijk werd gebruikt bij een ambacht. De bouw van deze bak kan niet goed worden gedateerd, maar gezien de bouwwijze dateert deze waarschijnlijk net als de waterkelder later uit de 17de of de 18de eeuw. De waterkelder is in de tweede helft van de 18de eeuw dichtgegooid met grond. Waarschijnlijk hangt dit samen met de sloop van het huis. Op de kadasterkaart van 1823 is het huis niet meer aanwezig.

Afb. 5.8.14 Overzicht van de sporen op perceel 9 rond 1650.

Afb. 5.8.15 Overzicht van de sporen op perceel 9 rond 1750.

5.9 Perceel 10: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1593)

Perceel 10 was circa 6,7 meter breed. Het huis dat op dit perceel stond, nam de volledige breedte van het perceel in beslag. Zowel aan de west- als oostkant was binnen de perceelsgrenzen geen steeg aanwezig. Wel lag een steeg op het belendende perceel (perceel 11), dat waarschijnlijk altijd van dezelfde eigenaar is geweest. Het huis onderscheidt zich van veel andere huizen aan de Nieuwe Haven doordat bij de sloop veel muren en vloeren in de bodem zijn achtergebleven (afb. 5.9.1). We krijgen daardoor een goede indruk van de indeling van de benedenverdieping (het souterrain) van het pand.

Afb. 5.9.1 Overzicht van de sporen op perceel 10 en 11, gezien richting het westen.

Op dit perceel of perceel 11 is een ronde paal van natuursteen van minimaal 60 cm lang gevonden (afb. 5.9.2).[261] De paal heeft een diameter van 13 cm en het oppervlakte is voorzien van een frijnslag. Aan één zijde is het natuursteen beschadigd, alsof hier steeds iets is langs geschuurd. Vermoedelijk gaat het om een stoeppaal die voor het huis of op een hoek van het huis stond.

Afb. 5.9.2 Ronde paal van natuursteen. De stukken passen aan elkaar.

5.9.1 Funderingen van het huis

Westelijke zijgevel (S129)

De westelijke zijgevel (S129) is over een lengte van ongeveer 7,2 meter teruggevonden (afb. 5.9.3). De bovenzijde van de muur lag aan de zuidzijde op -0,20 NAP en aan de noordzijde

261 V190

Afb. 5.9.3 Rechts de westelijke zijgevel van het huis, gezien richting het zuiden. Op de voorgrond het plaatsje achter het huis met daarnaast de achtergevel. In het midden binnenmuur S113.

op -0,70 NAP. Bij afbraak is de muur dus ongelijkmatig weggebroken. De bovenzijde had een breedte van 34 cm (anderhalf steens). De muur was opgebouwd uit gele bakstenen (21x10,5x4,5 cm). De onderkant bevond zich op een diepte van -1,17 NAP, waaruit valt af te leiden dat de maximale resterende hoogte 97 cm was. De vertandingen van de onderste rijen bakstenen van de muur zijn niet gedocumenteerd. Onder de muur bevond zich een dubbele rij palen van naaldhout (grove den). Vijf van deze palen zijn getrokken: ze waren 2,10 tot 2,65 meter lang, tweezijdig gekantrecht (14x19 tot 18x23 cm) en aangepunt.[262] Uit drie van deze palen is een monster dendrochronologisch onderzocht. In twee gevallen (M75 en M76) heeft dit als datering van de kap van de boom de zomer van 1593 of herfst/winter van 1593-1594 opgeleverd. Het derde monster (M73) is afkomstig uit een boom die is gekapt in de herfst/ winter van 1593-1594. De bomen waren afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Oostelijke zijgevel (S176)

De oostelijke zijgevel (S176) van het huis was voor een groot deel weggebroken bij afbraak. Geheel aan de zuidzijde van de werkput resteerde een stuk muurwerk, waarvan de bovenzijde op -1,10 NAP lag. De breedte van de muur was 44 cm (twee steens). Tevens was een klein stuk van de muur aansluitend op de noordoosthoek van het huis aanwezig. De bovenkant was 32 cm breed (anderhalf steens) en de muur had drie vertandingen. De onderste laag had een breedte van 56 cm (twee-en-een-half steens). Net als bij de westelijke zijmuur was deze gefundeerd op een dubbele rij palen van naaldhout (verspringend ten opzichte van elkaar geplaatst). De bovenzijde van de paalkoppen bevond zich op circa -1,30 NAP, dus iets dieper dan bij de westelijke zijmuur. Drie palen (grove den) zijn getrokken voor onderzoek: ze waren 2,15 tot 2,90 meter lang, tweezijdig gekantrecht (15x22 tot 16x24 cm) en aangepunt.[263]

262 M73 t/m M77
263 M83, M84 en M85

Van één van deze palen is een monster dendrochronologisch onderzocht. Bij dit onderzoek is vastgesteld dat de paal (M83) afkomstig is uit dezelfde boom als de funderingsbalk onder muur S112 (zie onder). De boom waaruit beide houten elementen afkomstig zijn, is gekapt in de lente van 1593. Het hout was afkomstig uit het zuiden van Noorwegen.

Achtergevel (S138, S157, S164, S175 en M71)

De achtergevel is volledig teruggevonden en had een lengte van 6,4 meter (de bovenste rij bakstenen). Het hoogste punt van de muur lag op -0,67 NAP. Aan beide kanten had de muur vier vertandingen. Bovenaan was de muur 20 cm breed (steens breed) en onderaan was de breedte circa 50 cm (twee-en-een-half steens). De muur was opgebouwd uit voornamelijk gele bakstenen van 20x10x4,5 cm. Net als bij de zijmuren waren onder de muur palen van naaldhout aanwezig, waarvan er twee zijn getrokken. Van beide palen kon de lengte niet worden bepaald (bij machinaal trekken gebroken). De palen zijn niet dendrochronologisch onderzocht.

Afb. 5.9.4 M71: de eikenhouten dorpel uit de achtergevel.

Geheel aan de westkant was in de muur een liggende eiken balk gemetseld. Zowel onder (vijf lagen) als boven de balk (twee lagen) waren bakstenen aanwezig. Deze balk had een lengte van 1,68 meter en was vierzijdig gezaagd (22x14 cm). Bij bestudering na verwijdering uit de muur is geconstateerd dat in de balk twee rechthoekige gaten met daarin de afgebroken pennen van stijlen aanwezig waren (afb. 5.9.4).[264] Dat houdt in dat de balk oorspronkelijk de dorpel van een deur was. De pengaten bevonden zich 1,25 meter uit elkaar, wat een opvallend brede dagmaat (doorgangsbreedte) voor een deur oplevert.

De bovenkant van de dorpel lag op circa -0,76 NAP, wat ongeveer overeenkomt met het oudst teruggevonden vloerniveau in het huis. Een monster (M71) uit de balk is dendrochronologisch onderzocht. Dit heeft als opmerkelijk resultaat opgeleverd dat de balk uit dezelfde boom is gezaagd als de twee stijlen (onderste restanten) van de deur in de aanbouw (M92 en M93, S172, zie onder). De eik is gekapt tussen 1588 en 1606 en groeide in het zuiden van Noorwegen. Op basis van het dendrochronologisch onderzoek kan met zekerheid worden gezegd dat het huis en de aanbouw gelijktijdig zijn gebouwd. De deur aan de westzijde van de achtergevel is bij een verhoging van de vloer buiten gebruik gesteld en dichtgemetseld. Mogelijk is een nieuwe deur op een hoger niveau gemaakt, maar hiervan zijn geen sporen aangetroffen.

Geheel aan de oostzijde van de achtergevel bevond zich een tweede deur, waarvan de dorpel met één van de deurstijlen is teruggevonden (S175, afb. 5.9.5). De andere deurstijl ontbrak; wel was de afgebroken rechthoekige pen nog in de dorpel aanwezig. De dagmaat van de deur

264 M71

was 74 cm. Alle onderdelen waren van eikenhout. De lengte van de balk was 1,21 meter en deze was vierzijdig gezaagd (18x12 cm). De bovenkant van de dorpel lag op -1,04 NAP. Deze lag dus beduidend lager dan de dorpel aan de westzijde van de achtergevel (verschil circa 28 cm). De verklaring ligt in het feit dat water uit de goten in de aanbouw via de dorpel in de goten van het huis moest kunnen stromen (zie onder). Bij een verhoging van de vloer is ook een nieuwe dorpel op een hoger niveau gemaakt. De tweede dorpel (S157) was eenvoudig gemaakt van een eiken plank op een laagje grijs zand, en lag op een diepte van -0,85 NAP.

Afb. 5.9.5 Dorpel S175 in de oostzijde van de achtergevel, gezien richting het noorden.

5.9.2 Binnenmuren van het huis

Binnen het huis zijn veel muren, vloeren en goten teruggevonden, op basis waarvan de indeling van het souterrain deels is te reconstrueren. Het huis was in twee gelijke delen opgedeeld. Ongeveer halverwege de lengte van het huis bevond zich namelijk een muur (S112). De indeling van het souterrain is op zeker moment ingrijpend gewijzigd.

5.9.2.1 Oorspronkelijke indeling

Binnenmuur (S112, S167)

Binnen de contouren van het huis was een binnenmuur (S112) aanwezig die duidelijk dikker (steens i.p.v. halfsteens) en zwaarder gefundeerd was dan de overige binnenmuren. Waarschijnlijk vormde deze muur tevens het fundament voor een muur op de begane grond, terwijl de andere binnenmuren uitsluitend in het souterrain aanwezig waren. De muur (S112a) was niet over de volledige breedte van het huis aanwezig, maar stopte op een afstand van 3,8 meter uit de oostelijke zijmuur en sloot daar aan op een muur richting het zuiden (S112b).
De muur was opgebouwd uit gele bakstenen (22x10x5 cm), was steens breed (22 cm) en bestond uit maximaal 14 lagen. Het hoogste punt lag op +0,07 NAP. Beide delen van de muur (S112a en S112b) waren gefundeerd op balken van naaldhout, die door middel van een lip netjes met elkaar waren verbonden. De balk onder de muur S112a liep door tot aan

de westelijke zijgevel (zie onder). Onder deze balk bevonden zich dwarsliggers (planken van naalhout) en daar weer onder was een enkele rij grenen palen aanwezig. De palen waren op een onderlinge afstand van 1,00 tot 1,15 meter geslagen (paalkoppen op circa -1,04 NAP).
De balk onder muur S112a is uit de bodem gelicht voor onderzoek, waarbij deze is gebroken (minimale lengte 4 meter). De balk was eenzijdig gezaagd en was dus een in de lengte gehalveerd deel van een boom. Bij het dendrochronologisch onderzoek is gebleken dat uit dezelfde boom een funderingspaal onder de oostelijke zijgevel van het huis komt (S176, zie boven). De boom is gekapt in de lente van 1593.

Afb. 5.9.6 Rechts funderingsbalk S112c, links muur S112a. In de balk staat tegen muur S112a het restant van een eiken stijl van een deurkozijn, iets meer naar rechts is het pengat van de andere stijl zichtbaar. Hier bevond zich dus een deuropening.

In het verlengde van muur S112a heeft zich een binnenmuur bevonden, die doorliep tot aan de westelijke zijgevel (S129). De lengte van dit spoor was 2 meter. Van deze muur resteerde de funderingsbalk (S112c), die tevens de fundering van muur S112a vormde (zie boven). Geheel aan de oostkant, tegen de hoek van S112, bevond zich een restant van een stijl die middels een pen-gat-verbinding in de balk was bevestigd (afb. 5.9.6). Op een afstand van 82 cm was een rechthoekig gat in de balk aanwezig, bestemd voor een tweede stijl. Dat houdt in dat de funderingsbalk tevens de dorpel van een deur vormde; deze lag op -0,92 NAP.
Bij een verhoging van de vloer is de deur dichtgezet, want op de balk was een halfsteens muur (S167) aanwezig, waarvan drie steenlagen resteerden (gele bakstenen 20x9x4,5 cm, op -0,71 NAP, afb. 5.9.7). De oostelijke deurstijl bleef (in ieder geval deels) behouden. Mogelijk is op dezelfde locatie op een hoger niveau een nieuwe deur gemaakt, maar hiervan zijn geen sporen teruggevonden.

Afb. 5.9.7 Enkele lagen bakstenen op de plek van de deuropening (midden achter): de deuropening is (gedeeltelijk) dichtgemetseld.

Binnenmuur (S139, S145)

Precies naast de westelijke deurstijl van de deur in funderingsbalk S112c liep een fundering (S145) naar de achtergevel (S138). Deze liep iets schuin ten opzichte van de zijgevel (S129), wat samenhangt met de grote breedte van de deur aan de westkant van de achtergevel (zie boven). De binnenmuur scheidde het achterste deel van het huis in een kamer en gang (aan westzijde).

Aan de noordkant lag over een lengte van 1,1 meter een schuine rollaag (bakstenen op kant) op -0,72 NAP. De rollaag vormde de bovenkant van de fundering: de muur had hier dus geen bakstenen opbouw. Ten zuiden van de rollaag bevond zich een kleine rechthoekige paal. Waarschijnlijk bevond zich hier een kleine opslagruimte met houten wanden (zie onder).

Ten zuiden van de paal was over een lengte van 2,9 meter een halfsteens muur aanwezig, bestaande uit maximaal vijf steenlagen. Op het eind van deze muur stond nog een houten paal. Ten zuiden daarvan was een doorgang in de muur, wat blijkt uit enkele plavuizen die daar lagen. Een tweede paal (stijl) van deze deur of doorgang is niet gevonden (ook geen rechthoekig gat in de funderingsplank).[265] Het verlengde van binnenmuur S152 geeft mogelijk de locatie van deze tweede stijl aan. De deur had in dat geval een breedte van slechts 67 cm.

De binnenmuur was gefundeerd op twee planken van naaldhout, met daaronder dwarsliggers en daar weer onder palen van naaldhout op wisselende onderlinge afstand (65 tot 140 cm). Het feit dat de binnenmuur op palen is gefundeerd, maakt het aannemelijk dat deze muur reeds bij de bouw van het huis is gemaakt.

Twee bedstedes (S152, S168)

Op een afstand van ruim een meter van muur S112a was een halfsteens muur aanwezig (S152).

265 Uit de zandophoging van de vloer (zie onder) komt wel een losse eiken balk (V152) die met de deur zou kunnen samenhangen.

Deze liep vanaf de oostelijke zijgevel over een lengte van 3,5 meter, waarna haaks hierop een halfsteens muur (S168) aansloot. Deze tweede muur verbond muur S152 met muur S112. Het hoogste punt van muur S168 lag op -0,66 NAP. Beide muren waren opgebouwd uit gele bakstenen (19x9x4 cm). De onderste laag van muur S168 was 20 cm breed (steens breed). Bij muur S152 was de volledige muur halfsteens breed. Van deze laatste muur resteerden maximaal vier steenlagen. Beide muren waren gefundeerd op een plank van naaldhout.
De functie van de muren is onbekend. Ze omsloten een ruimte van circa 3,4 bij 1,0 meter. Een mogelijkheid is dat zich hier twee bedstedes bevonden (van ieder dus 1,7 bij 1,0 meter). De relatie met een tweetal balkgaten in de noordzijde van muur S112a is in dat geval niet duidelijk.

Vaste kast (S141)

Hierboven is reeds vermeld dat een deel van de binnenmuur S145 voorzien was van een schuine bakstenen rollaag met als begrenzing een kleine rechthoekige paal. Op de paal sloot een tweede muurtje met schuine rollaag aan (S141a en S141b, afb. 5.9.8). Op de zuidoosthoek stond nog een paal, op de rollaag van de oostelijke muur (S141a) lag een kleine houten balk en op de rollaag van de zuidelijke muur (S141b) een plank. De houten elementen zijn de restanten van houten wanden. Op de vloer van de ruimte lagen gele bakstenen (op -0,73 NAP). Inwendig had de ruimte een afmeting van circa 1,2 meter bij 60 cm. Waarschijnlijk had de ruimte de functie van een vaste kast.

Afb. 5.9.8 Twee muurtjes met aan de bovenzijde een schuine rollaag. Hierop hebben de houten wand van vermoedelijk een vaste kast gestaan.

5.9.2.2 Gewijzigde indeling

Op zeker moment is de binnenindeling drastisch gewijzigd. De steens brede binnenmuur (S112), die een dragende functie had, bleef behouden. De andere binnenmuren zijn afgebroken en een nieuwe binnenmuur is gemaakt. Tevens werd het vloerniveau opgehoogd.

Binnenmuur (S113, S114)

Tussen de hoek van muur S112 en de fundering van de achtergevel (S138) bevond zich een steens brede muur (S113). Voorafgaand aan de bouw is ter plaatse de plavuizen vloer (S140, S149) weggebroken. De muur was opgebouwd uit gele bakstenen (20x9x5 cm en 21,5x11x4 cm) en het hoogste punt bevond zich op een niveau van -0,22 NAP. Ter plaatse van S112, maakte de muur een haakse hoek richting de westelijke zijgevel van het huis (S129). Dit deel van de muur (S114) lag op een locatie waar in de oorspronkelijke indeling ook al een muur aanwezig was (S167). De bovenzijde van muur S114 lag op een diepte van -0,10 NAP.

Muur S113 bestond uit maximaal 14 steenlagen en was aan beide zijden aangesmeerd. De muur was gefundeerd op een plank van naaldhout (3 cm dik, bovenzijde op -0,66 NAP). In zowel muur S113 als muur S114 zijn geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een deur.

Binnenmuur (S115, S116)

Aansluitend op muur S114, en evenwijdig aan muur S113, was een klein fundament (S116) van slechts één steenlaag aanwezig, opgebouwd uit gele bakstenen (18,5x9x4 cm). De bovenzijde van dit spoor lag op -0,09 NAP, wat overeenkomt met de bovenzijde van muur S114. Muur S116 was steens breed (20 cm), had een lengte van slechts 70 cm en was gefundeerd op een plank van naaldhout (op -0,18 NAP). Aansluitend op deze plank lag een tweede plank (beide S115) tot aan de westelijke zijgevel van het huis (afb. 5.9.9). Waarschijnlijk heeft hier eveneens een muur op gestaan. De planken waren van secundair gebruikt hout. De functie van de muren is niet duidelijk. De NAP-maat van het spoor maakt duidelijk dat de vloer minimaal 60 cm is opgehoogd ten opzichte van het niveau van vloer S140 (zie onder).

Afb. 5.9.9 Rechts binnenmuur S113, met haaks daarop muur S114. Rechts daarvan planken S115 en muur S116.

5.9.3 Vloeren, goten en bedstede in het huis

5.9.3.1 Oorspronkelijke indeling

Vloer (S140, S141, S143, S149)

Over een grote oppervlakte (ca. 4,0 bij 3,8 meter) is een vloer van plavuizen (12x12 cm) en deels van bakstenen teruggevonden (S140, S149, afb. 5.9.10). De vloer heeft oorspronkelijk gelegen in de ruimte begrensd door de oostelijke zijgevel (S176), tussenmuur S152, tussenmuur S139 en de achtergevel (S138). Geheel aan de oostkant ontbrak de vloer, net zoals daar ook de oostelijke zijgevel volledig was weggebroken. In de vloer ontbraken verder de plavuizen in een lange baan. Op die plek is bij een verbouwing een nieuwe tussenmuur (S113) gemaakt. Geheel aan de noordzijde, aansluitend op de achtergevel, ontbrak de vloer eveneens.

De vloer lag niet geheel vlak: aan de westzijde bevond deze zich op een diepte van -0,69 tot -0,73 NAP, terwijl deze aan de oostzijde op -0,85 NAP lag. Er was dus een maximaal hoogteverschil van 16 cm.

Afb. 5.9.10 De oorspronkelijke vloer in het huis, gezien richting het noorden. Later is hier binnenmuur S113 (links) doorheen gezet.

Ten westen van tussenmuur S139 lagen enkele losse plavuizen (S143). Deze tonen aan dat zich oorspronkelijk ook daar (in de gang) een plavuizen vloer heeft bevonden. Uit de zandlaag onder dit niveau (vlijlaag vloer) komt een voorwerp van messing met onbekende functie (155-M01, afb. 5.9.11).[266]

Binnen de eerder besproken vaste kast lag een vloer van gele bakstenen (S141) op -0,73 NAP. Uit de laag onder deze vloer komt een tweede messing voorwerp met onbekende functie (156-M01, afb. 5.9.12). Het is een ronde knop met drie gaatjes en aan de achterzijde een pen voor bevestiging.

Bij ophoging van de vloer (zie onder) is op de plavuizen een ijzeren muuranker terecht gekomen (afb. 5.9.13).

266 Een vergelijkbaar voorwerp is gevonden bij een opgraving aan de Molenweg in Enkhuizen. Duijn 2011b, 39-40.

Afb. 5.9.11 Een messing voorwerp met onbekende functie.

Afb. 5.9.12 Een messing voorwerp met onbekende functie.

Afb. 5.9.13 Op de plavuizenvloer lag een ijzeren muuranker.

Bedstede

Ten oosten van de hierboven besproken vaste kast (S141) lagen over een (gereconstrueerde) lengte van 1,5 meter en breedte van 1,1 meter gele bakstenen (19x9x4 cm) in plaats van plavuizen als vloer. De afwijkende vloer doet vermoeden dat zich hier een een afgescheiden structuur heeft bevonden. Er zijn echter geen sporen van wanden gevonden. Mogelijk heeft een houten plank op een afstand van 16 cm uit de achtergevel hiertoe behoord (S165), maar deze kan ook afkomstig zijn van een goot langs die gevel. De afmeting van de vloer komt overeen met het formaat van een (kleine) bedstede.

Goten (S142, S150, S151, S165)

In het niveau van de vloer zijn enkele goten teruggevonden. Aan de zuidzijde van de muur (S112a) lag een deel van een goot (S170), gemaakt van gele bakstenen (18,5x8,5x4,5 cm), op -0,86 NAP.

Langs de westelijke zijgevel liep een bakstenen goot (S142). Deze is over een lengte van 2,1

meter teruggevonden, maar liep waarschijnlijk oorspronkelijk langs de volledige gevel. Ongeveer halverwege de gang (begrensd door westelijke zijgevel S129 en tussenmuur S139) sloot een dwarsgoot aan (afb. 5.9.14).
Een tweede goot (S150) bevond zich tussen de achtergevel (S138/S164) en tussenmuur S152 (afb. 5.9.15). Deze bestond uit twee op hun kant geplaatste planken met daar tussen bakstenen en plavuizen op hun kant en op de bodem eveneens bakstenen. Tussen muur S112a en de tussenmuur was de goot gemaakt van een halve uitgeholde stam van (naald)hout. In muur S152 bevond zich een gat zodat het water uit de bakstenen goot in de houten goot kon stromen. In muur S112a bevond zich eveneens een gat, waardoor het water naar de goot achter de muur kon stromen.
Merkwaardig is dat deze goot niet langs de oostelijke zijgevel liep, maar ongeveer een meter daarvan verwijderd midden door de plavuizen vloer. Kennelijk bevond zich langs die muur een obstakel. Meest waarschijnlijk is dat zich hier een haardplaats met schouw bevond.
Een tweede merkwaardigheid aan de goot is dat deze precies ter plekke van de deur in de achtergevel naar de aanbouw uitkwam. Het was dus de bedoeling dat bij wateroverlast water uit de aanbouw via de deuropening weg zou stromen naar de goten in het huis. Waarschijnlijk lagen op de goten (her en der) planken zodat gewoon over de vloer kon worden gelopen. Het water uit de goten in het huis werd waarschijnlijk geleid naar een goot in de straat die uiteindelijk uitmondde in de Nieuwe Haven.

Afb. 5.9.14 Goot S142 gezien richting het noorden.

Afb. 5.9.15 Goot S150 gezien richting het zuiden.

5.9.3.2 Gewijzigde indeling

Ophoging vloer

De oorspronkelijke plavuizen vloer is bij de verbouwing deels blijven zitten en deels weggehaald. Het niveau werd vervolgens opgehoogd met een pakket grijs zand. Hierop heeft waarschijnlijk nog een plavuizen vloer gelegen, maar hier is niets van gevonden.

Uit het grijze zand komt een kleine hoeveelheid vondstmateriaal. Als keramieksoorten zijn steengoed, roodbakkend aardewerk en witbakkend aardewerk aanwezig.[267] Het materiaal dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw.

In de ophogingslaag zijn ook enkele metaalvondsten gedaan, waaronder een Fries oord uit 1608-1648, drie musketkogels en een gewicht (130-M02).[268] Onder dit vondstnummer is ook een zilveren rijderschelling van Nijmegen uit 1685 geboekt (130-M01, afb. 5.9.16).

Afb. 5.9.16 Zilveren rijderschelling van Nijmegen uit 1685.

Op de grijze zandophoging bevond zich een laag met veel schelpgruis, de vlijlaag van de nieuwe vloer. Uit dit schelpgruis komt een fraai messing mesheft in de vorm van een Oosterse vrouw (133-M01, afb. 5.9.17).

Het totale ophogingspakket was minimaal 60 cm dik, wat blijkt uit de ligging van een muur en enkele planken (S116 en S115). De munt uit Friesland toont aan dat de vloer na 1608 is opgehoogd. Als de rijderschelling uit 1685 inderdaad uit dit ophogingspakket komt, heeft de verbouwing na 1685 plaatsgevonden.[269] Dit lijkt gezien de datering van het andere vondstmateriaal aan de late kant, waardoor getwijfeld kan worden aan de juistheid van de toeschrijving van deze munt aan de ophogingslaag.

Afb. 5.9.17 Een messing mesheft in de vorm van een Oosterse vrouw.

5.9.4 Aanbouw

Funderingen (S156, S171, S172)

Achter het huis was aan de oostzijde een kleine aanbouw aanwezig, waarvan de westelijke en oostelijke fundering zijn teruggevonden, op een onderlinge afstand van 2,20 meter (buitenmaat).

De oostelijke fundering (afb. 5.9.18) lag in het verlengde van de oostmuur van het huis en was hier koud tegen aan gemetseld (S156). Over een lengte van 2,3 meter was een deel van het opgaand muurwerk bewaard gebleven, bestaande uit zeven steenlagen met identieke bakstenen als het huis (gele bakstenen van 20x10,5x4,5 cm). De bovenkant van de muur lag op een diepte van -0,85 NAP. De fundering bestond uit een lange plank van naaldhout (grove den) op een eiken balk (1,22 meter lang en 12 cm dik). Hieronder lagen dwars enkele balken van naaldhout (op ca. -1,35 NAP). Waarschijnlijk steunden zowel de oostelijke als westelijke fundering van de aanbouw op deze dwars gelegde balken. De eiken balk was mogelijk secundair

267 V141 en V152
268 V130 en V151
269 De munt vertoont slijtage waaruit blijkt dat deze enige tijd in omloop is geweest.

toegepast hout en is daarom verder niet dendrochronologisch onderzocht.[270] De plank van naaldhout (M98) is wel onderzocht: de boom (grove den) waaruit deze afkomstig is, stond in het zuiden van Noorwegen en is gekapt in de herfst/winter van 1592-1593.

Afb. 5.9.18 De oostelijke fundering S156 van de aanbouw achter het huis.

De westelijke fundering van de aanbouw is over een lengte van 1,65 meter blootgelegd (S171, afb. 5.9.19). Van het muurwerk waren nog maximaal tien steenlagen aanwezig (bovenzijde op -0,63 NAP), gefundeerd op een dikke plank van naaldhout. Geheel aan de zuidkant, dus tegen de achtermuur (S138), bevond zich in de muur een deur, waarvan de dorpel en de onderkanten van de twee stijlen nog aanwezig waren (S172, afb. 5.9.20). Alle onderdelen waren gemaakt van eikenhout. De dorpel was 1,29 meter lang, 16 cm breed en 10 cm dik en lag op de onderste twee steenlagen. De deurstijlen (16x12 cm) waren door middel van pen-gatverbindingen met toognagels aan de dorpel bevestigd. De tussenruimte en dus de doorloopbreedte van de deur was 74 cm. De gehele muur, inclusief dorpel, was sterk verzakt richting het noorden (circa 15 cm). Aan de zuidkant steunde de fundering op de vertandingen van de achtergevel (S138) waardoor de muur niet gelijkmatig is verzakt. Bij een ophoging van de

Afb. 5.9.19 Een deel van de westelijke zijgevel S171 van de aanbouw met deurkozijn S172.

270 M97

vloer is tevens de dorpel verhoogd, waarbij de verzakking iets is gecorrigeerd. Op de dorpel lag namelijk een dunne kleilaag met daarop enkele plavuizen. Het niveau is nog een tweede maal opgehoogd, toen ook het bakstenen plaatsje (S136, zie onder) achter het huis werd gemaakt. De bakstenen van dit plaatsje liepen namelijk door over de dorpel. Aan de oostkant van de drempel was een keerplank in de bodem geplaatst waar tegenaan de bakstenen lagen.
De twee deurstijlen zijn dendrochronologisch onderzocht (M92 en M93) en hierbij is gebleken dat deze uit dezelfde boom zijn gezaagd als de dorpel van de meest westelijke deur in de achtergevel (M71, zie boven). Deze is gekapt tussen 1588 en 1606 in het zuiden van Noorwegen.

Afb. 5.9.20 De onderkant van een deurkozijn van eikenhout (S172).

Vloer met goot (S173)

Binnen de aanbouw lag een klein restant van een vloer (S173), bestaande uit plavuizen en (brokken van) bakstenen (op -0,89 NAP). Langs de westelijke fundering lag een houten goot, opgebouwd uit twee op hun kant geplaatste planken en een plank als bodem.
Het verschil in diepte tussen de dorpel van de deur in de achtergevel (-1,04 NAP) en de vloer (-0,89) laat zich niet goed verklaren. Het is mogelijk dat er nog een oudere vloer is geweest, maar hiervan zijn zowel in het huis als in de aanbouw geen sporen gevonden.

Afb. 5.9.21 Een majolicabord met granaatappels.

Uit de zandlaag onder de vloer zijn enkele scherven verzameld, namelijk een randscherf van een bord van Werra-aardewerk, twee scherven van een witbakkende grape en een vrijwel compleet bord van majolica.[271] Dit bord is beschilderd met een decor van granaatappels en heeft een golvende rand (m-bor-14, 185-C01, afb. 5.9.21). Uit deze zandlaag komt ook een

271 V185

riemtong van tin/lood met zowel op de voor- als achterzijde een bloemmotief (179-M01, afb. 5.9.22). Het materiaal dateert ergens begin 17de eeuw, waaruit blijkt dat de vloer niet behoort bij de oudste fase van het huis, maar iets later is gemaakt.

Uit een laag met veel puin (baksteen, dakpan en plavuis) en afval boven het vloerniveau komt ook een hoeveelheid vondstmateriaal.[272] Dit materiaal komt qua datering overeen met de vondsten uit de afvallaag op het bakstenen plaatsje (S136, zie onder). Enkele glasscherven van een vetro-a-fili-beker horen bovendien vermoedelijk bij glasscherven uit die afvallaag. Dat houdt in dat beide lagen (de afvallaag op het plaatsje en de afval/puinlaag op de vloer in de aanbouw) bij elkaar horen. Kennelijk is zowel het niveau van het plaatsje als het vloerniveau in de aanbouw tegelijkertijd opgehoogd. Dat heeft zich dan omstreeks 1620 afgespeeld (zie onder).

Uit de afval/puinlaag komt steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk, majolica en Italiaanse faience. Een olielamp van roodbakkend aardewerk is voor een groot deel teruggevonden (176-C02, afb. 5.9.23) en van een kan, eveneens van roodbakkend aardewerk, is de bovenkant aanwezig (176-C01, afb. 5.9.24).

Afb. 5.9.22 Voor- en achterzijde van een riemtong van tin/lood.

Afb. 5.9.23 Een olielamp van roodbakkend aardewerk. Hoogte: 8,5 cm.

Afb. 5.9.24 Een kan van roodbakkend aardewerk.

5.9.5 Plaatsje achter het huis

Bakstenen verharding (S136)

Achter de achtergevel van het huis en ten westen van de aanbouw is een plaatsje (S136, afb. 5.9.25) van bakstenen aangetroffen (voornamelijk hard gebakken gele bakstenen van 19x9x? cm). De breedte van het plaatsje was 4 meter en de diepte (NZ) minimaal 2 meter. De bakstenen lagen op een diepte van -0,55 tot -0,64 NAP en waren gelegd op een dikke laag grijs zand. Het plaatsje lag dus iets minder diep dan de vloer in het huis en in de aanbouw. De bakstenen bevonden zich bovenop de oudste dorpel van de deur in de

272 V176

aanbouw, waaruit blijkt dat het plaatsje niet tijdens de bouw van het huis maar enige tijd later is gemaakt. De precieze datering valt niet te geven, maar dit moet ergens begin 17de eeuw zijn gedaan.

Afb. 5.9.25 Het plaatsje (S136) achter het huis, gezien richting het oosten.

Afb. 5.9.26 Rechts een tonputje (S169) achter het huis, op de hoek van de achtergevel en aanbouw.

Goot en putje (S169)

Tussen de achtergevel (S138) en het bakstenen plaatsje (S136) lag een restant van een bakstenen goot, gemaakt van gele bakstenen (bodem op -0,61 NAP). Deze is niet over de volledige lengte van de achtergevel teruggevonden. Oorspronkelijk liep de goot naar een tonputje op de hoek van de achtergevel en de westmuur (S171) van de aanbouw (afb. 5.9.26). Dit tonputje had een diameter van 50 cm en bestond uit eiken duigen met hoepels. Een van

de duigen is dendrochronologisch onderzocht.[273] Deze is afkomstig uit een boom die is gekapt tussen 1588 en 1606.
Uit het tonputje komt een kleine hoeveelheid keramiek, namelijk zes scherven witbakkend aardewerk (twee scherven van een kan), twee scherven roodbakkend aardewerk en een scherf Italiaanse faience (berrettino).[274] Deze scherven kunnen niet preciezer worden gedateerd dan eind 16de of begin 17de eeuw. Uit het putje komt verder een steel van een tinnen lepel en een fragment van een ijzeren mes (lemmet). Tot slot zijn hierin fragmenten van een glazen vierkante fles en van vensterglas gevonden.

Schuttingen (S130, S163)
Ten westen van het bakstenen plaatsje, op de grens van perceel 9 en 10, waren in de bodem diverse paaltjes en planken aanwezig (S130). Deze lagen op een diepte van circa -0,35 NAP. Vermoedelijk vormen dit de restanten van een of meer schuttingen tussen beide percelen.
Geheel aan de oostkant van het perceel, achter de aanbouw, was eveneens een schutting aanwezig (S163). Deze bestond uit vier planken van naaldhout boven elkaar (deels overlappend). De bovenkant van het spoor bevond zich op -0,78 NAP.

Fundering (S124)
Op een afstand van 1,2 meter (binnenmaat) van de westelijke fundering van de aanbouw is een fundering van kleine palen (S124) aangetroffen, die door de bakstenen van het plaatsje (S136, zie onder) zijn geslagen. Het hoogste punt van een van de paalkoppen lag op -0,12 NAP. Het bijbehorende vloerniveau lag dus hoger dan die maat. Het is onduidelijk waar de fundering bij heeft gehoord en wat de datering daarvan is.

Afb. 5.9.27 Noordprofiel met de afvallaag S148 op het bakstenen plaatsje S136.

Afvallaag (S148)
Op het bakstenen plaatsje lag een donkergrijze tot bruine ophogingslaag die bestond uit organische klei vermengd met schelpgruis, puin, mortelbrokjes en afval. Deze laag had een dikte van 10 tot 50 cm (zie foto noordprofiel, afb. 5.9.27). De laag is voor een groot deel

273 M80
274 V181

in bakken geschept en vervolgens deels op een zeil uitgetroffeld en deels uitgezeefd. Dit heeft een grote hoeveelheid vondstmateriaal opgeleverd.[275]

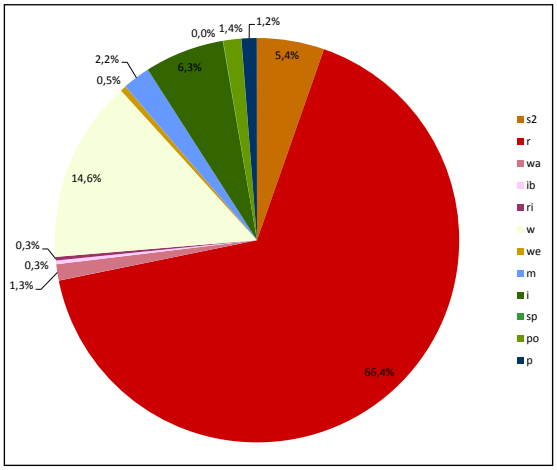
Onder de vondsten bevinden zich twee pijpenkoppen en 25 steelfragmenten. Beide pijpenkoppen behoren tot de eerste generatie pijpen. Ze zijn ongeglaasd, niet gebotterd en hebben geen radering rondom de ketelopening. Beide zijn merkloos. De ene worden geplaatst tussen 1605 en 1620 en de andere tussen 1600 en 1620.[276]

Een aparte vondst is een fragment van een beeldje van terracotta (149-C01, afb. 5.9.28). Het stelt Maria met Kind voor. Op het oppervlak zijn resten van een witte engobe zichtbaar, waaruit blijkt dat het veelkleurig beschilderd is geweest. Het beeldje is sterk afgesleten. Dit soort beeldjes werd na de Reformatie niet meer gemaakt. Waarschijnlijk dateert het van vóór 1572 en is het lang bij een vrome (katholieke) burger in bezit geweest.

Afb. 5.9.28 Voor- en achterzijde van een fragment van een terracotta beeldje van Maria en Kind.

In totaal zijn circa 2750 scherven tot de afvallaag gerekend (afb. 5.9.29). Als keramieksoorten zijn aanwezig: roodbakkend aardewerk (1833 scherven), witbakkend aardewerk (402 scherven), Italiaanse faience (175 scherven), steengoed (148 scherven), majolica (61 scherven), Portugese faience (40 scherven), Werra-aardewerk (36 scherven), Chinees porselein (34 scherven), Weser-aardewerk (13 scherven), Iberisch aardewerk (8 scherven), Italiaans roodbakkend aardewerk (6 scherven) en Spaanse majolica (1 scherf).

Afb. 5.9.29 Overzicht van de keramiekvondsten (in aantal scherven) uit afvallaag S148.

Het roodbakkend aardewerk omvat de algemeen gangbare vormen: bakpannen (vooral r-bak-4), een bloempot, borden (vooral r-bor-6), deksels, grapes, kommen, koppen (vooral r-kop-2), lekschalen (vooral r-lek-2), een olielamp, pispotten, potten, steelkommen, testen, vuurstolpen en een zalfpot. Enkele borden behoren tot de categorie Noord-Hollands

275 Tot deze laag zijn de volgende vondstnummers gerekend: V129, V132, V144, V149, V153, V163, V164, V134, V166, V173, V175, V176, V182 en V193.
276 Determinatie J. van Oostveen.

slibaardewerk. Een grape, waarvan slechts een poot bewaard is gebleven, is een importproduct (129-C02). Het fragment is een hoge poot, zoals kenmerkend is voor de producten uit Noord-Duitsland en Denemarken.

Bij het witbakkend aardewerk zien we eveneens de gebruikelijke vormen: bakpannen (vooral w-bak-3), borden, grapes, een kandelaar, koppen, een olielamp, pispotten, potten (w-pot-21) en vuurstolpen. De meeste voorwerpen zijn voorzien van een groen glazuur of een combinatie van een bruin (inwendig) en een groen glazuur. Een enkel voorwerp is inwendig geel en uitwendig groen geglazuurd.

Het steengoed omvat uitsluitend kannen uit diverse productieplaatsen (Siegburg, Westerwald, Keulen/Frechen en Raeren).

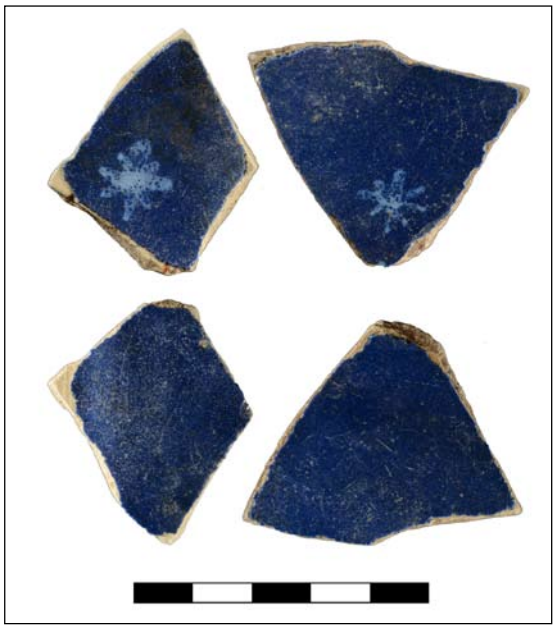
Italiaanse faience is een relatief grote categorie en omvat diverse decorgroepen. De meeste scherven behoren tot de groep van de berrettino (Ligurisch blauw), dat zich kenmerkt door een blauwe beschildering op een lichtblauwe ondergrond. Een van de borden is voor een groot deel teruggevonden (149-C03, afb. 5.9.30). Het is beschilderd met een rozet en een zogenoemd Ligurisch randje. Een tweede grote groep is die van het Ligurisch wit. Verder zijn objecten aanwezig die behoren tot de compendiario-decorgroep. Een plooischotel (crespina) is veelkleurig beschilderd en komt uit Montelupo. Twee scherven van hetzelfde object (vermoedelijk een bord) hebben een donkerblauw glazuur (lapis lazuli) met witte sterretjes (134-C01, afb. 5.9.31). Het voorwerp komt uit de regio Venetië en is een zeldzame verschijning.[277] Van een ander bijzonder bordje zijn diverse scherven teruggevonden (129-C01, afb. 5.9.32). Het is beschilderd met een drukke veelkleurige voorstelling en komt mogelijk uit Ligurië. Op de achterzijde van de vlag staan florale motieven in blauw en geel. Scherven van vergelijkbare borden zijn in Enkhuizen vaker gevonden.

De scherven Portugese faience hebben behoord tot minimaal drie kleine borden (149-C07, 149-C04, afb. 5.9.33 en 5.9.34). Ze behoren tot de vroege decorgroep (circa 1610-1630).

Tot de vondsten van Nederlandse majolica behoort een vrijwel compleet bord (149-C05, afb. 5.9.35). Het is fraai in blauw beschilderd

Afb. 5.9.30 Een berrettino-bord uit Ligurië.

Afb. 5.9.31 Scherven van donkerblauwe faience met witte sterren uit de regio Venetië.

277 Jaspers 2007, 188.

Afb. 5.9.32 Voor- en achterzijde van fragmenten van een druk beschilderd bord.

Afb. 5.9.35 Een bord van Nederlandse majolica. Diameter: 25 cm.

Afb. 5.9.33 Scherven van meerdere borden van Portugese faience.

Afb. 5.9.34 Scherven van een bord van Portugese faience.

Afb. 5.9.36 Voor- en achterzijde van een fragment van Werra-aardewerk. De vorm is onbekend.

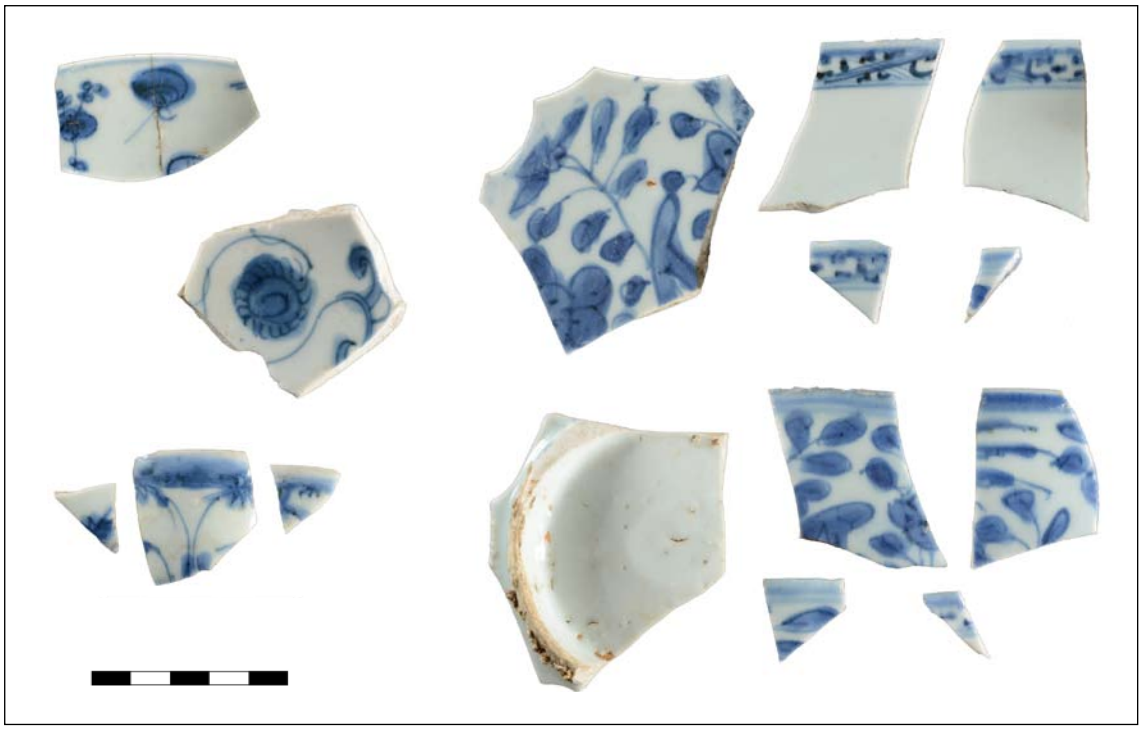
met een florale voorstelling op de spiegel, met daaromheen een lijst en een kabelrand.
Het Werra-aardewerk omvat vooral borden en kommen. Een deel is gemaakt in de Enkhuizer Werrabakkerij. De scherven zijn te klein om de voorstellingen te achterhalen. Een bijzondere vondst is een fragment van een onbekende vorm (173-C01, afb. 5.9.36). Het heeft aan de linkerkant een zigzag-rand en is aan de andere drie kanten afgebroken. Op de voorzijde staat een vrouw met handen in de zij afgebeeld. Op de achterzijde is een eenvoudige

vakjesversiering aangebracht.
Het Weser-aardewerk is een kleine groep met scherven van slechts enkele voorwerpen.
Het Chinees porselein omvat scherven van minimaal acht voorwerpen. Het meest bijzonder is een voorwerp dat is beschilderd in groen en rood (149-C02, afb. 5.9.37). Helaas zijn de fragmenten erg klein waardoor de voorstelling niet duidelijk is. Het object behoort tot de zeldzame groep van meerkleurig beschilderd porselein (Wanli wacai). Verder zijn de scherven van enkele eenvoudig in blauw beschilderde koppen gevonden (132-C01, 153-C01, 173-C02, 182-C01, afb. 5.9.38).

Afb. 5.9.37 Scherven van Chinees porselein met beschildering in groen en rood.

Tot slot zijn als importkeramiek nog aanwezig: scherven van kruiken en amforen van Iberisch aardewerk, scherven Italiaans gemarmerd roodbakkend aardewerk uit Toscane en een scherf van Spaanse goudlustermajolica.

Afb. 5.9.38 Fragmenten van koppen van Chinees porselein.

Verspreid over diverse vondstnummers zijn glasscherven van een vetro-a-fili-beker met blauwe en witte glasdraden gevonden.[278] Een van de scherven is versierd met een leeuwenkop met daarop resten bladgoud (149-G03, afb. 5.9.39). De beker kan zeer waarschijnlijk worden toegeschreven aan het Amsterdamse glashuis van Soop.[279]
Tot de glasvondsten behoren ook twee kralen, de ene van wit glas (149-G01, afb. 5.9.40) en de ander van blauw glas (149-G02, afb. 5.9.40).

278 V144, V149, V166, V173, V176 en V182
279 Hulst 2013.

Verder zijn scherven van diverse andere bekers (onder andere wafelbeker van blauw glas en wafelbeker van kleurloos glas), een roemer, flessen (zowel bol als vierkant) en vensterglas aangetroffen. Van enkele fragmenten melkglas is de vorm niet duidelijk. Hetzelfde geldt voor een zeer klein fragment van blauw glas met emailbeschildering.

Afb. 5.9.39 Een leeuwenkop met resten bladgoud, afkomstig van een glazen beker.

Afb. 5.9.40 Twee glazen kralen.

Uit de afvallaag komen enkele metaalvondsten. Hieronder bevinden zich twee miniatuurvoorwerpen van tin/lood, namelijk een emmer (132-M02, afb. 5.9.41), een kruisboog (132-M03, afb. 5.9.41) en een sierstuk (149-M01, afb. 5.9.41). De kruisboog is mogelijk een embleem van de schutterij. Dit functie van het laatste voorwerp is niet duidelijk. Het heeft een opengewerkte versiering met Franse lelie. Het kon waarschijnlijk worden neergezet, maar geheel bovenaan is ook een ophangoog aanwezig. Een identiek voorwerp dat elders in Nederland is gevonden, wordt tot het kinderspeelgoed gerekend.[280] Een vierde voorwerp van tin/lood is mogelijk een eenvoudig sieraad (132-M01, afb. 5.9.41). Uit het zeefresidu komen diverse kledinghaakjes, kledingoogjes en een speld. Andere vondsten zijn onder andere een Bourgondische duit geslagen onder Filips II in 1597, een duit van Holland uit 1590-1605, drie keurloden en twee musketkogel. Op een van de keurloden staat op de voorzijde een huismerk met letter I I binnen een parelrand en zijn op de keerzijde lijnen (telmerk) ingekrast (166-M01, afb. 5.9.41). Een ander keurlood is een tweedelig lood en is afkomstig uit Engeland (166-M02, afb. 5.9.41).[281] Op de voorzijde staat een stempel met het wapen van Engeland zoals dat tussen 1603 en 1689 werd gehanteerd (gecombineerd wapen Engeland en Ierland). De achterzijde heeft twee stempels, maar beide zijn niet geheel duidelijk. Leesbaar is het jaartal 1611. Tot slot is een keurlood uit Oudewater gevonden (175-M01, afb. 5.9.41).

De afvallaag dateert ergens rond 1620. Dit blijkt uit de aanwezigheid van tabakspijpen en het relatief grote aandeel van Werra-aardewerk (neemt na 1620 af). Bovendien is een keurlood uit 1611 aanwezig. Het vondstcomplex bevat Italiaanse en Portugese faience, maar nog geen Nederlandse faience (gemaakt vanaf circa 1620). De vondsten uit de afvallaag zijn mogelijk te koppelen aan de bewoners van het huis. Tussen het afval bevindt zich Chinees porselein, relatief veel Mediterrane importkeramiek en glaswerk.

280 Willemsen 1998, 94.
281 Aanleg wp9, perceel 10 of 11.

5.9.41 Metaalvondsten uit afvallaag op perceel 10. Schaal 1:1.
1 Miniatuur siervoorwerp van tin/lood met Franse lelie, mogelijk kinderspeelgoed. 149-M01.
2 Miniatuur siervoorwerp van tin/lood, mogelijk kinderspeelgoed. 132-M01.
3 Miniatuur kruisboog van tin/lood, mogelijk schuttersembleem. 132-M03.
4 Miniatuur emmer van tin/lood, kinderspeelgoed. 132-M02.
5 Keurlood van Oudewater. 175-M01.
6 Keurlood uit Engeland, met op voorzijde wapen van Engeland en op achterzijde stempel met jaartal 1611. 166-M02.
7 Deelbewerkerslood met op voorzijde huismerk en initialen II en op achterzijde ingekraste strepen (telmerk). 166-M01.

5.9.6 Afvalkuil (S182)

In een hoek van de werkput, deels in het noordprofiel, is een afvalkuil (S182) aangetroffen. De contour is ruwweg op tekening gezet en het vondstmateriaal is voor zover mogelijk verzameld.[282]

282 Het materiaal is onder twee vondstnummers verzameld. V191 betreft materiaal bij aanleg hoek van de werkput en V194 is materiaal dat met zekerheid uit de afvalkuil komt. Scherven uit beide vondstnummers passen aan elkaar. Het is mogelijk dat zich onder V191 scherven bevinden die eigenlijk niet uit de afvalkuil komen.

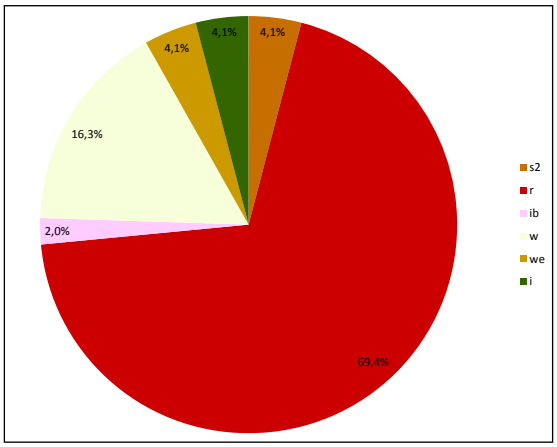
De afvalkuil bestond uit donkerbruin organisch materiaal met takjes, mosselschelpen en ander afval. Daarnaast komen uit de kuil vondsten van keramiek, leer en hout.

De keramiek omvat minimaal 49 objecten (afb. 5.9.42 en 5.9.43). De grootste groep wordt gevormd door roodbakkend aardewerk (MAE=34), gevolgd door witbakkend aardewerk (MAE=8). De andere keramieksoorten zijn met slechts één of twee exemplaren aanwezig: steengoed (MAE=2), Weser-aardewerk (MAE=2), Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=2) en Iberisch aardewerk (MAE=1).

Tot het roodbakkend aardewerk behoren minimaal drie bakpannen (alle type r-bak-5), vier borden (tweemaal type r-bor-6), één (ongeglazuurd) deksel, negen grapes, vijf koppen (alle type r-kop-2), zeven pispotten (alle type r-pis-5), één pot, drie testen en één vuurstolp. Twee koppen zijn volledig geglazuurd en op de schouder voorzien van een decoratie in slib. Op de ene kop heeft ANNO 1593 (194-C01, afb. 5.9.44) en op de andere kop ANNO 1594 (191-C02, afb. 5.9.45) gestaan. Opvallend is dat in de houten bak op het belendende perceel (perceel 11) een grape en een kop met vergelijkbare slibdecoratie zijn aangetroffen.

Bij het witbakkend aardewerk zijn minimaal één bakpan, twee grapes, één miniatuur, twee potten, één steelkom en één vuurstolp aanwezig. Op alle vormen is uitsluitend gebruik gemaakt van groen loodglazuur.

Een opvallende scherf bij het steengoed is afkomstig van een kan uit Siegburg (194-C04, afb. 5.9.46). Op de scherf is een gedeelte van een applique zichtbaar. Hierop staat het wapen van Filips II met het jaartal 1585. Kennelijk is de kan eigendom geweest van een Enkhuizer inwoner die Spaansgezind (katholiek) was in een tijd dat Enkhuizen de kant van Willem van Oranje in de opstand had gekozen.

Afb. 5.9.42 Overzicht van de keramiekvondsten (in MAE) uit afvalkuil S182.

baksel	vorm	type	MAE
steengoed 2	kan	s2-kan-	2
roodbakkend	bakpan	r-bak-5	3
	bord	r-bor-6	2
	bord	r-bor-	2
	deksel	r-dek-	1
	grape	r-gra-30	1
	grape	r-gra-46	1
	grape	r-gra-98	1
	grape	r-gra-	6
	kop	r-kop-2	5
	pispot	r-pis-5	7
	pot	r-pot-	1
	test	r-tes-	3
	vuurstolp	r-vst-1	1
Iberisch aardewerk	kruik	ib-kru-	1
witbakkend	bakpan	w-bak-	1
	grape	w-gra-12	2
	miniatuur	w-min-	1
	pot	w-pot-21	1
	pot	w-pot-	1
	steelkom	w-stk-	1
	vuurstolp	w-vst-	1
Weser-aardewerk	bord	we-bor-1	1
	kop	we-kop-1	1
Italiaanse faience	bord	i-bor-3	1
	bord	i-bor-6	1
Totaal			49

Afb. 5.9.43 Overzicht van de keramiekvondsten uit afvalkuil S182.

Een bord van Italiaans tinglazuuraardewerk is vrijwel compleet teruggevonden (191-C01, afb. 5.9.47). Het bord is beschilderd met bloemen op de spiegel en een zogenoemd Ligurisch randje op de vlag en behoort tot de decorgroep berrettino. In de standring is een secundaire

Afb. 5.9.44 Een roodbakkende kop met een tekst in slib: ANNO 1593. Diameter: 13 cm.

Afb. 5.9.45 Een roodbakkende kop met een tekst in slib: ANNO 1594. Diameter: 12,5 cm.

doorboring aanwezig waaruit blijkt dat het aan de wand heeft gehangen.
Het Weser-aardewerk omvat een bord en een kop. Tot slot is de bodem van een Portugese olijfoliekruik aanwezig. Gezamenlijk vormen de laatste drie keramieksoorten de overzeese importkeramiek.

De metaalvondsten omvatten onder andere twee vingerhoeden, drie musketkogels, een loden netverzwaring, de bak van een tinnen lepel en een duit van Holland uit 1590-1598 (191-M01, afb. 5.9.48). De vingerhoed heeft een versierde rand en een klein merkje (194-M01).

Afb. 5.9.46 Fragment van een steengoedkan uit Siegburg. Het applique toont het wapen van Filips II en het jaartal 1585.

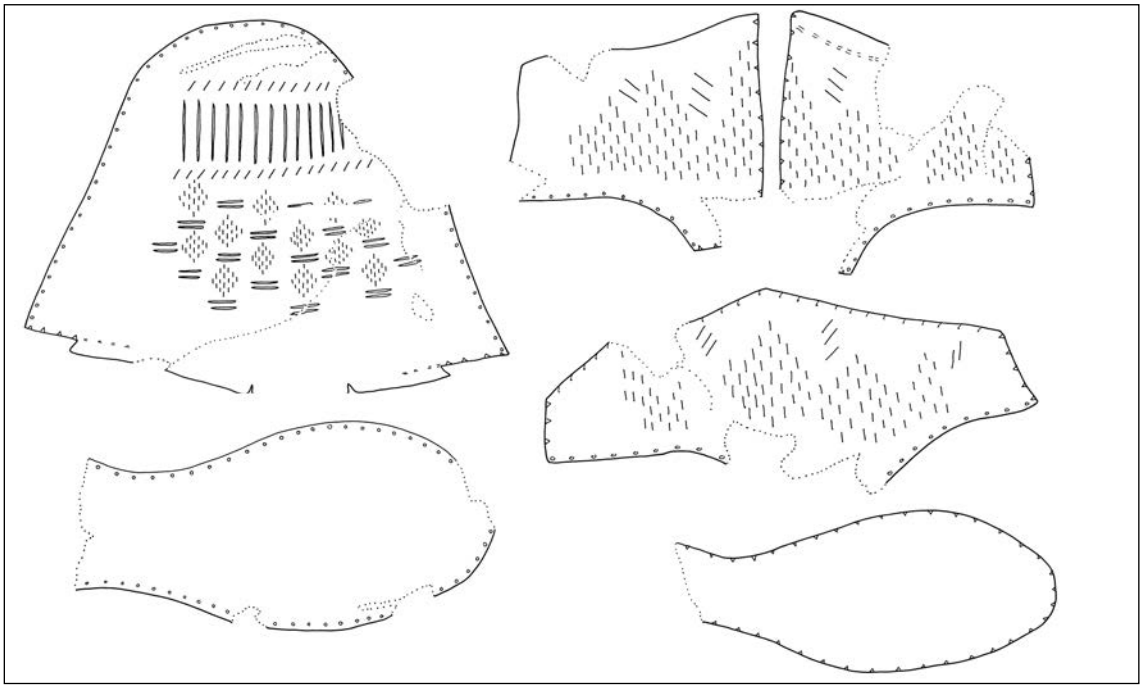

Afb. 5.9.47 Voor- en achterzijde van een faience-bord uit Italië. De standring is secundair doorboord. Diameter: 21 cm.

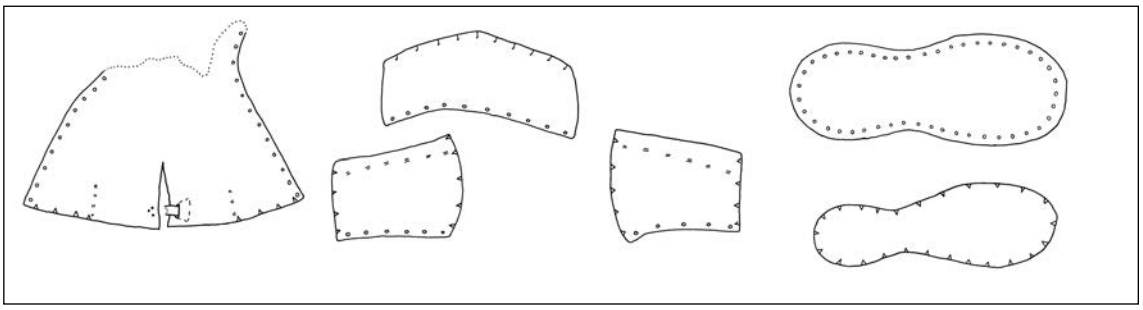
Uit de kuil komen de onderdelen van minimaal zeven schoenen. Twee schoenen vormen samen een paar (schoenmaat 37). Ze zijn beide voorzien van een eenvoudig versierd voorblad (ingesneden) en behoren tot het model zonder sluiting (type Goubitz 90, 194-L04, afb. 5.9.49). Twee schoenen hebben een sluiting met een riempje en gesp gehad (type Goubitz 85, 191-L02, afb. 5.9.50).

Afb. 5.9.48 Een duit van Holland uit 1590-1598.

Afb. 5.9.49 Een schoen van het type Goubitz 90, schaal 1:4. 194-L04.

Afb. 5.9.50 Een schoen van het type Goubitz 85, schaal 1:4. 191-L02.

De ene heeft schoenmaat 19 en de andere schoenmaat 21. Twee schoenen behoren tot de muilen (type Goubitz 105). Een van deze twee heeft een versierd voorblad met ingesneden zigzaglijnen en streepjes en heeft schoenmaat 36. Tot slot is er een schoen met vetersluiting (type Goubitz 130) gevonden.
Tot slot komt uit de afvalkuil een eikenhouten borstel met rechthoekig model (194-H01, afb. 5.9.51).

Afb. 5.9.51 Een eikenhouten borstel.

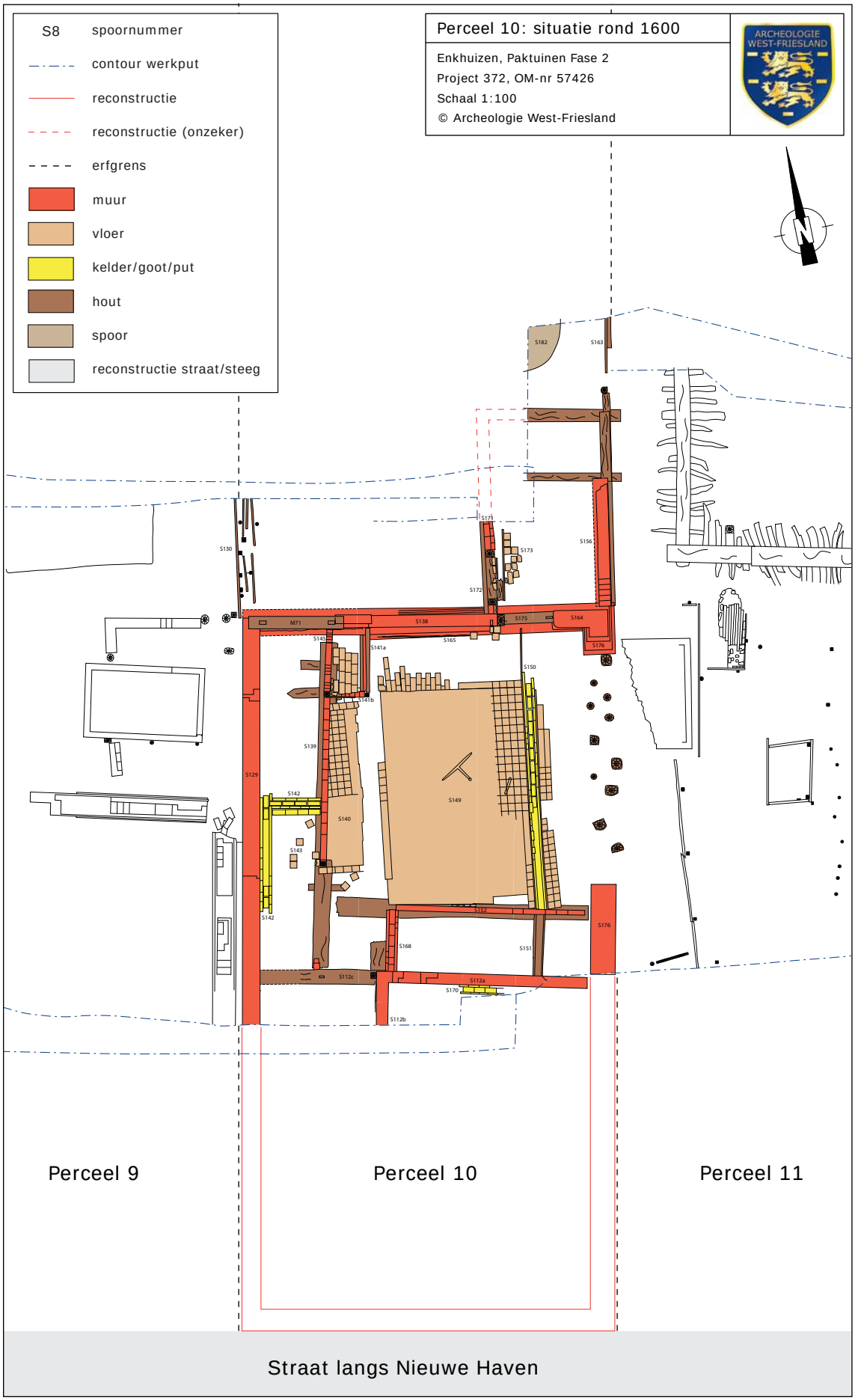
Het oudst aantoonbare voorwerp uit de afvalkuil is de steengoedkan met jaartal 1585. Dit jaartal slaat op het vervaardigen van de mal voor de applique; de kan zelf kan later zijn gemaakt. De twee koppen uit 1593 en 1594 tonen aan dat de afvalkuil materiaal bevat uit de begintijd van het huis. Waarschijnlijk is het tussen 1594 en 1600 gestort. Echt opvallende vondsten, zoals vroeg Chinees porselein, bevat de kuil niet.

5.9.7 Deelconclusie perceel 10

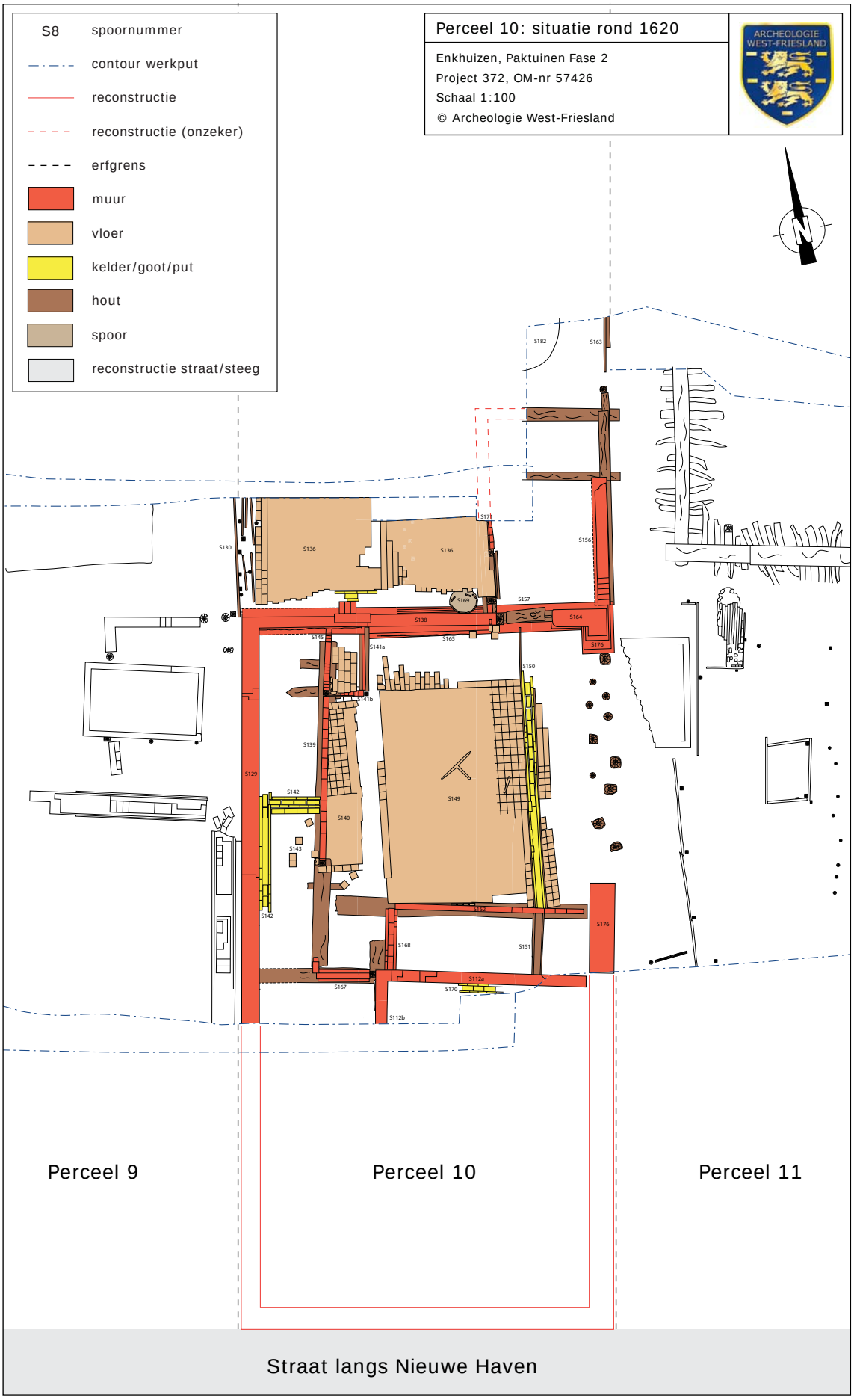
Op basis van het dendrochronologisch onderzoek kan worden gezegd dat het huis met aanbouw omstreeks 1593 is gebouwd. Het huis besloeg de volledige breedte van het perceel, namelijk 6,7 meter. De lengte van het huis was 12,6 meter. Van alle woonhuizen aan de Nieuwe Haven die zijn opgegraven, was dit het grootste huis (dus exclusief de pakhuizen). De omvang van de aanbouw was waarschijnlijk 3,5 meter (NZ) bij 2,2 meter (OW). Het volledige huis was voorzien van een souterrain, wat blijkt uit de verhoudingsgewijs diepe ligging van het vloerniveau ten opzichte van het niveau van belendende huizen. Het souterrain lag verdiept ten opzichte van de straat langs de Nieuwe Haven, maar lag op ongeveer hetzelfde niveau als het erf achter het huis.

<u>Oorspronkelijke indeling (1593-1620)</u>

De oorspronkelijke indeling van het souterrain kan voor een deel worden achterhaald. Het huis was verdeeld in een voor- en een achtergedeelte. De muur die beide delen scheidde, bevond zich halverwege de lengte van het huis. Deze scheidingsmuur was voor een deel zwaar gefundeerd en steens breed (S112). Deze muur maakte een hoek richting het zuiden en vormde waarschijnlijk tevens de fundering voor een muur op de begane grond. De andere aangetroffen muren waren minder zwaar gefundeerd dan muur S112 en waren halfsteens breed. Eén van deze binnenmuren (S112c) vormde het tweede deel van de scheidingsmuur tussen het voorste en het achterste gedeelte van het huis. In deze muur was een deur aanwezig,

Afb. 5.9.52 Overzicht van de sporen op perceel 10 rond 1600.

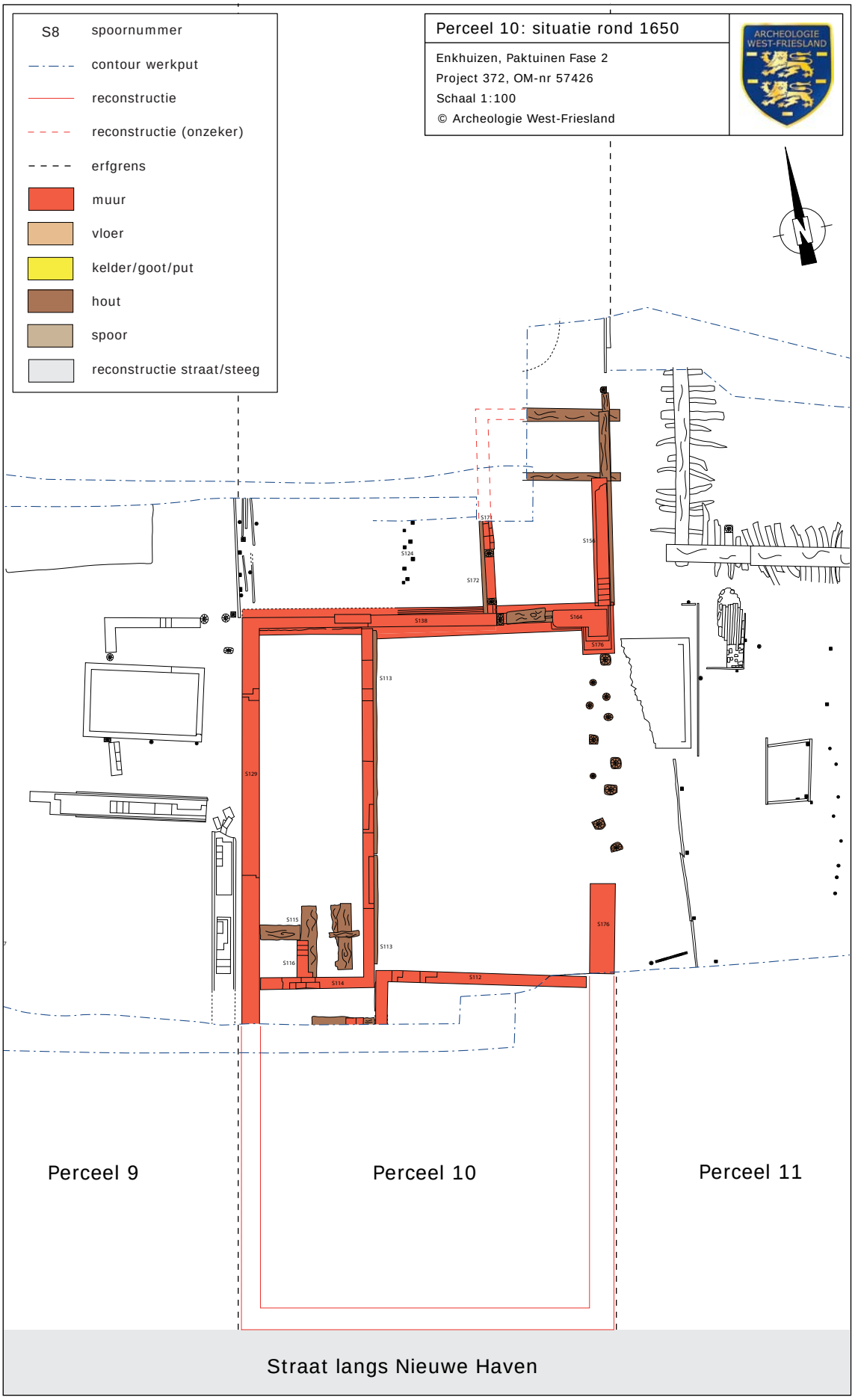

Afb. 5.9.53 Overzicht van de sporen op perceel 10 rond 1620.

waarvan de dorpel op zeker moment is verhoogd of de deur is dichtgezet. Op de houten dorpel was namelijk een bakstenen muur aanwezig (S167).
Een halfsteens binnenmuur (S139) vormde de muur voor een gang aan de westzijde van het achterste deel van het huis. Aan de zuidkant was een deur of doorgang tussen de gang en de kamer aanwezig. In de ruimte ten oosten van de gang was nog een halfsteens muur die een rechthoekige ruimte omsloot (S152/S168). Mogelijk bevonden zich hier twee bedstedes. In het achterste deel van het huis was een min of meer vierkante kamer (inpandig 5 meter lang en 4,6 meter breed). Geheel tegen de achtergevel en de gangmuur bevond zich een kleine kamer (S141/S145) die als vaste kast is aan te duiden (inwendig 1,2 meter bij 60 cm). Op de vloer lagen gele bakstenen. Aansluitend was tegen de achtergevel vermoedelijk nog een tweede rechthoekige ruimte aanwezig, wat uitsluitend blijkt uit het feit dat daar ook gele bakstenen op de vloer lagen. Mogelijk was dit een derde bedstede.
In zowel de kamer als de gang lag een vloer van plavuizen (S140/S149) met enkele goten. De goot in de kamer (S150/S151) liep niet langs de muur, maar dwars door de ruimte. Waarschijnlijk was in de oostmuur een haardplaats aanwezig, maar hier is niets van teruggevonden.
In de achtergevel van het huis waren twee deuren: een brede deur aan de westzijde en een deur met ‘normale’ breedte aan de oostzijde. De tweede deur gaf toegang tot een aanbouw (S156 en S171), die gelijktijdig met het huis is gebouwd. Dat blijkt uit overeenkomstige dendrochronologische datering en uit het feit dat hout uit dezelfde boom in beide bouwdelen is toegepast. Geheel aan de zuidzijde van de westmuur van de aanbouw bevond zich een deur, waarvan de dorpel en restanten van de deurstijlen zijn teruggevonden (S172). De vloer in de aanbouw was gemaakt van bakstenen en plavuizen en had een houten goot.
Achter de aanbouw lag in deze fase een afvalkuil die spullen van de bewoners van het pand heeft opgeleverd (S182).

Achter het huis is begin 17de eeuw een plaatsje van gele bakstenen gemaakt (S136), met een bakstenen goot langs de achtergevel. Deze goot leidde naar een tonputje (S169) in de hoek van het huis en de aanbouw. De bakstenen van het plaatsje liepen door over de dorpel van de deur in de aanbouw.

<u>Gewijzigde indeling (na 1620)</u>
Het huis is in de 17de eeuw zwaar verbouwd: de vloeren werden opgehoogd, enkele binnenmuren afgebroken en een nieuwe binnenmuur gemaakt (afb. 5.9.54). Met uitzondering van de zwaar gefundeerde steens binnenmuur (S112), die een dragende functie had, zijn alle binnenmuren afgebroken. Er werd een nieuwe binnenmuur gemaakt die het achterste gedeelte van het huis scheidde in een brede gang en een kamer. De gang was (inwendig) 1,8 meter breed. De kamer had (inpandig) een lengte van 6,2 meter en een breedte van 3,8 meter. De deur tussen het voorste en het achterste gedeelte van het huis verviel. Hetzelfde gold voor de deur aan de westzijde van de achtergevel. Mogelijk werden nieuwe deuren op een hoger niveau gemaakt, maar hiervan zijn geen sporen gevonden. De deur tussen het huis en de aanbouw bleef behouden, maar de dorpel kwam wel hoger te liggen. Het loopniveau in het souterrain werd met een dik pakket zand schelpgruis (minimaal 60 cm) opgehoogd. Een vloer (met funderingen van kasten of bedstedes) is niet aangetroffen. Mogelijk kwam ook de trap op een andere locatie te liggen. Een muurtje (S116) en enkele planken (S115) kunnen hierbij hebben behoord.
Zowel op het plaatsje achter het huis als in de aanbouw werd ook opgehoogd, namelijk met een dik pakket afval. Het vondstmateriaal uit deze laag wijst op een datering omstreeks 1620.

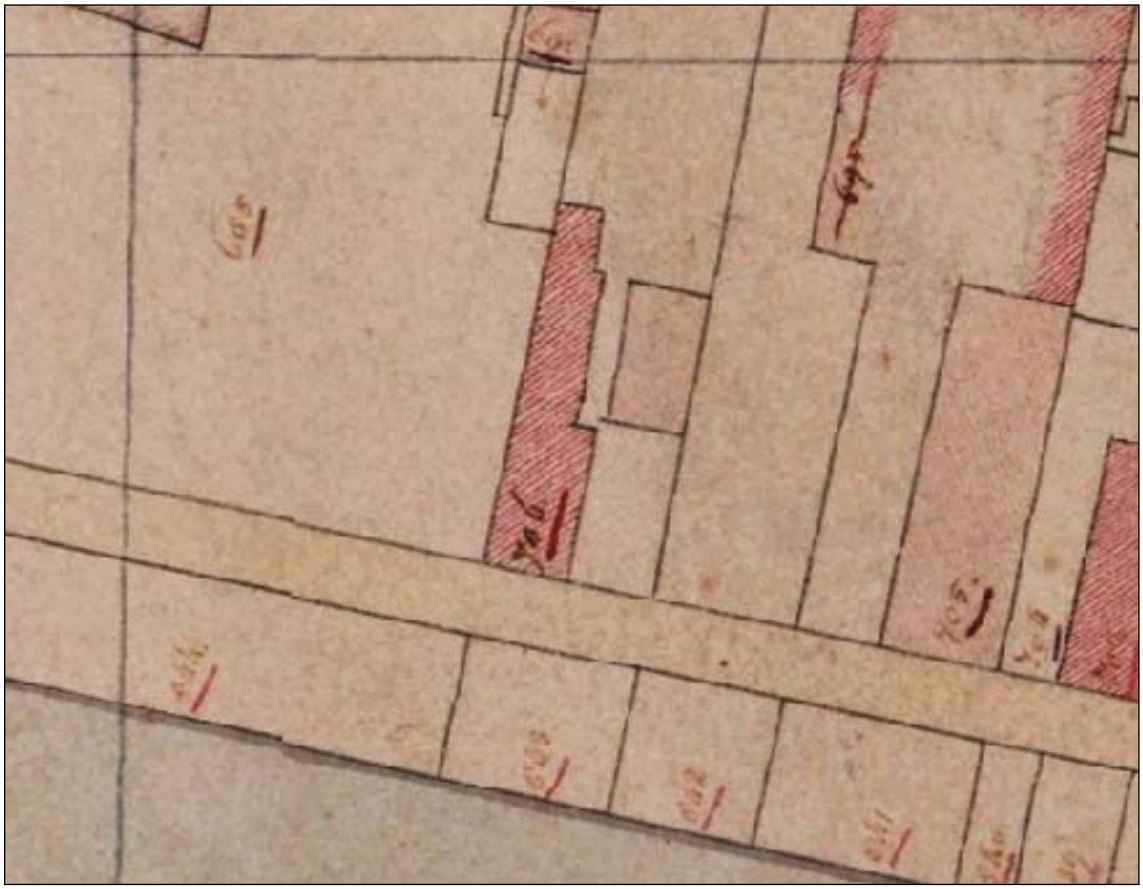

Afb. 5.9.54 Overzicht van de sporen op perceel 10 rond 1650.

Er lijkt een onderscheid in het pakket aanwezig tussen de laag die op het plaatsje en in de aanbouw is gestort, zodat moet worden aangenomen dat de aanbouw na deze ophoging nog bestond.
Uit de afvallaag komt een fragment van een Mariabeeldje en uit de eerder genoemde afvalkuil komt een steengoedkan met wapen van Filips II. Beide vondsten wijzen erop dat de bewoners in deze tijd van katholieke huize waren.

19de eeuw

Het huis op perceel 10 is het enige huis aan de Nieuwe Haven binnen het plangebied dat nog op de kadasterkaart van 1823 staat (afb. 5.9.55). Uit de kaart blijkt dat de oude aanbouw toen niet meer bestond, maar dat er wel een nieuwe grote aanbouw achter het huis aanwezig was. Deze bevond zich niet aan de oostzijde, maar aan de westzijde van het perceel. Van deze aanbouw zijn geen sporen teruggevonden.

Afb. 5.9.55 In het midden het huis op perceel 10 op een uitsnede van de kadastrale kaart van 1823.

5.10 Perceel 11: schuren langs de Nieuwe Haven (circa 1593)

Perceel 11 was circa 6,7 meter breed. Dit is binnen het opgravingsareaal het enige perceel aan de Nieuwe Haven waar nooit een woon- of pakhuis is gebouwd. Op het erf stond vanaf eind 16de eeuw wel een gebouw dat nog altijd te zien is op de oudste kadastrale kaart van 1823. Volgens de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (1832) op het kadaster was het een schuur. De fundering van dit gebouw is teruggevonden. Verder blijkt uit de opgraving dat op het erf nog een tweede schuur heeft gestaan, maar deze was ten tijde van het maken van de oudste kadastrale kaart reeds verdwenen.
In 1832 waren perceel 10 en 11 in handen van dezelfde eigenaar. Het feit dat nooit een woon- of pakhuis op perceel 11 is gebouwd, doet sterk vermoeden dat de percelen vanaf het allereerste begin bij elkaar hebben gehoord.
Mogelijk lag aan de westzijde van het perceel een steeg, want tussen het huis op perceel 10 en de schuur op perceel 11 was een onbebouwde ruimte van ongeveer 1,2 meter breed aanwezig. Padverhardingen zijn hier echter niet aangetroffen.

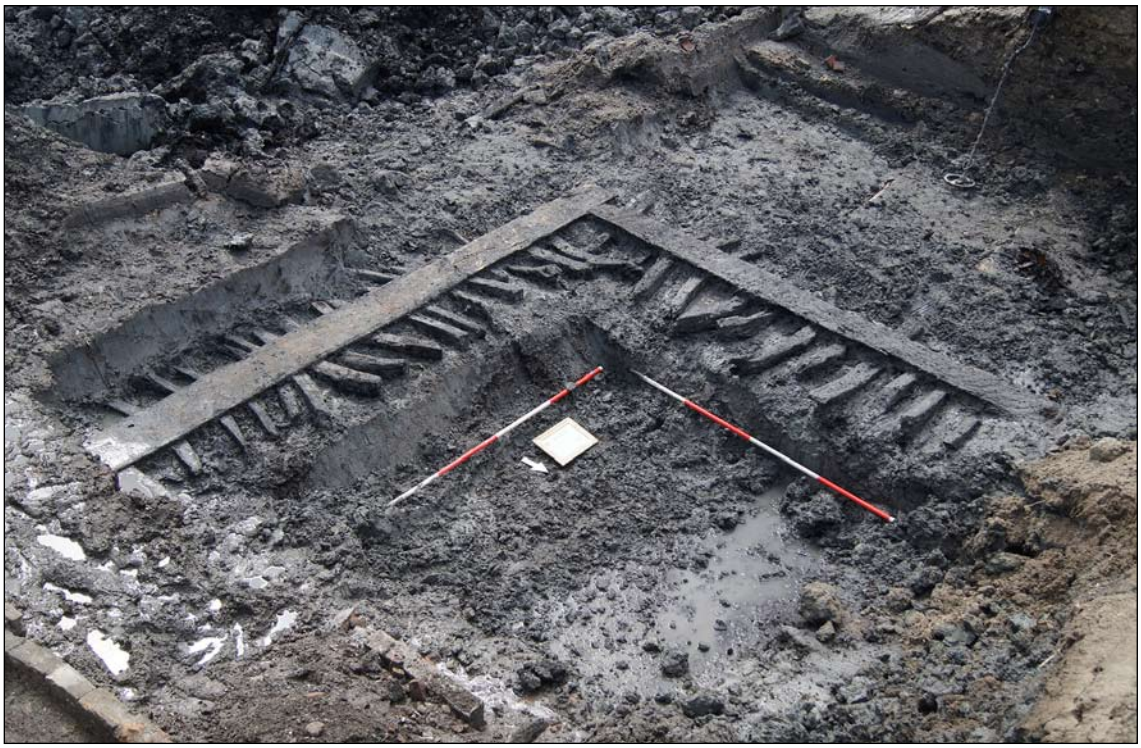

Afb. 5.10.1 De houten fundering van de grote schuur, gezien richting het zuidwesten.

5.10.1 Schuren

Grote schuur (S161, S162, S181)

Op een afstand van 13,5 meter uit de rooilijn van de Nieuwe Haven zijn de funderingen van een grote schuur aangetroffen, namelijk de funderingen van de west-, zuid- en oostmuur. De zuidfundering is over de volledige lengte teruggevonden, waaruit valt af te leiden dat het gebouw (uitpandig) een breedte had van 5,5 meter. De lengte van de west- en oostfundering is onbekend. Deze zijn over een afstand van 3,7 meter blootgelegd en liepen verder door richting het noorden buiten de contour van de werkput. Op de oudste kadastrale kaart (1823) staat het gebouw nog en uit deze kaart blijkt dat het circa 12 meter lang was.

Afb. 5.10.2 De houten fundering van de grote schuur, gezien richting het zuidwesten.

De funderingen waren samengesteld uit liggende planken (S161, op -1,33 NAP) met daaronder dwars gelegd hergebruikt scheepshout (S162, afb. 5.10.1 en 5.10.2). De planken waren zowel van eiken- als van naaldhout. Een van de (eiken) planken was met zekerheid secundair toegepast hout, wat bleek uit de aanwezigheid van houten pennen die geen functie in de constructie hadden. Van een andere plank van naaldhout, waarop geen sporen van secundaire toepassing waren te zien, is een monster dendrochronologisch onderzocht.[283] De boom waaruit de plank afkomstig is, is gekapt in de herfst/winter van 1592-1593 in het zuiden van Noorwegen. Deze datering komt goed overeen met de datering van het belendende pand op perceel 10.
Ongeveer twintig eiken liggers onder de planken zijn uit de bodem gelicht en schoongemaakt. De meeste stukken hout zijn de verzaagde inhouten van een schip (bijvoorbeeld een haringbuis).[284] Daarnaast zijn enkele andere verzaagde scheepsonderdelen aanwezig. Een van deze eikenhouten delen is dendrochronologisch onderzocht en dit heeft een kapjaar van herfst/ winter 1575-1576 opgeleverd (M336). Deze datering heeft betrekking op de bouw van het schip.
De bakstenen opbouw van het gebouw was verdwenen, met uitzondering van een klein stuk muurwerk van de oostfundering. Op de houten plank waren hier over een lengte van 2,2 meter twee lagen bakstenen (gele/rode bakstenen van 20x10x4 cm) aanwezig (S181).
Op een afstand (inwendig) van 95 cm van de oostfundering lag een binnenmuur. Dit fundament bestond uit drie lagen bakstenen (gele/rode bakstenen van 20x9,5x3,5 cm) en had een lengte van 1,10 meter (bovenzijde op -1,19 NAP). Waarschijnlijk was dit de fundering van een muur van een gang in het gebouw.

283 M98
284 Deze worden besproken in paragraaf 8.1.

In 2007 is tijdens het proefsleuvenonderzoek een sleuf van 10 meter lang aangelegd, die zich precies midden in de schuur bevond.[285] In de sleuf is een fundering van gele bakstenen (OW) en aansluitend een plavuizen vloer (op -0,37 NAP) gevonden. Op basis van een laag zand in het vlak kan worden gezegd dat de vloer oorspronkelijk zowel ten zuiden als noorden van de muur heeft gelegen. De muur lag inpandig op een afstand van ruim 6 meter vanaf de fundering van de zuidmuur. Dat houdt in dat deze muur precies halverwege de lengte van het gebouw lag. Kennelijk was de schuur in twee gelijke ruimtes verdeeld.

Kleine schuur (S159, S160)

Een serie kleine palen van naaldhout geeft de contour van een tweede, kleinere schuur aan. Uit de ligging van de paaltjes valt af te leiden dat het gebouw ongeveer 5 meter lang (NZ) en 3 meter breed (OW) was. Het stond op een afstand van ongeveer 7,6 meter uit de rooilijn van de Nieuwe Haven.

Het hoogst aangetroffen funderingspaaltje lag op een diepte van -0,28 NAP. Aan de oostzijde resteerde een klein gedeelte van de fundering op de paaltjes, namelijk een plank van naaldhout met daarop twee lagen bakstenen (oranjegele bakstenen 18x9x5 cm). De bovenzijde van dit fundament lag op -0,35 NAP. Het spoor maakte een hoek naar het westen, waaruit blijkt dat inpandig op een afstand (inpandig) van circa 1,4 meter uit de noordfundering een muur aanwezig is geweest die het gebouw verdeelde in een smalle voorkamer en een achterkamer. Een vloer is niet gevonden, maar in het vlak was wel veel schelpgruis aanwezig. Het vloerniveau in het gebouw heeft op een niveau van circa -0,35 NAP of hoger gelegen. Dat is hoger dan het niveau van het plaveisel op het erf (-0,64 NAP, zie onder) en de bovenzijde van de houten bak (-0,58 NAP, zie onder). De ligging van de houten bak doet echter wel vermoeden dat beide (de schuur en de houten bak) gelijktijdig hebben gefunctioneerd. Dat houdt in dat de schuur uit het einde van de 16de eeuw moet dateren.

5.10.2 Overige structuren op het perceel

Schutting (S153)

Ongeveer op de locatie van de oostzijde van de veronderstelde steeg was een houten schot (S153) in de bodem aanwezig. Het schot bestond uit drie elkaar deels overlappende planken van naaldhout boven elkaar (iedere plank ca. 20 tot 35 cm breed), met enkele paaltjes aan de oostzijde (bovenzijde op -0,31 NAP). Mogelijk was het een restant van een schutting.

Houten bak (S179)

Ten westen van de meest zuidelijke schuur was een houten bak aanwezig, waarvan de bovenzijde op -0,58 NAP lag (afb. 5.10.3 en 5.10.4). De bak was 1,10 meter bij 80 cm groot en ongeveer 1 meter diep. Op de hoeken aan de oostkant stonden (inwendig) kleine palen. De wanden bestonden uit (vier) boven elkaar geplaatste planken van naaldhout. Diverse planken vertoonden inkepingen en andere sporen van hergebruik. De planken waren afkomstig uit snel gegroeide bomen waardoor deze te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek hadden.

Binnen de vulling van de bak zijn drie verschillende lagen te onderscheiden. De bovenste 30 cm bestond uit bruin organisch materiaal met onder andere stukjes hout en mosselschelpen. Daaronder volgde een laag van 30 tot 60 cm dik, bestaande uit lichtbruin zandig organisch materiaal. De onderste laag was opnieuw bruin organisch materiaal met veel stukjes hout.

285 Van de Graaf & Claeys 2007, 15.

Afb. 5.10.3 De houten bak S179.

Afb. 5.10.4 De houten bak S179.

Uit iedere laag is een monster voor botanisch onderzoek genomen.[286] De drie monsters vertoonden een zeer vergelijkbare samenstelling, namelijk veel zand en veel houtstukjes, waaronder houtschaafsel. Verder is ook houtskool en zijn mosselschelpen, alikruiken en zeer kleine hoorntjes aangetroffen. Uit het ontbreken van graanvliesfragmenten blijkt dat geen sprake is van beergrond (menselijke fecaliën). Wel is in de houten bak wat keukenafval

286 M89, M90 en M91

beland, waaronder veel visresten en vogelbotjes. Verder zijn doppen van hazelnoot, enkele walnootstukjes, schil van kastanje, een druivenpit, twee vijgenpitjes en enkele fragmenten van klokhuisvellen van appels gevonden. Over het algeheel kan worden gesteld dat de bak weinig consumptieresten bevatte. Opvallend is de aanwezigheid van hennepzaden. Hennep werd gebruikt voor olie (de zaden) en als vezel voor touwen. De aanwezigheid is mogelijk met ambachtelijke werkzaamheden (met olie of touw) in verband te brengen.

Afb. 5.10.5 De inhoud van houten bak S179 wordt in bakken geschept om te worden uitgezeefd.

De inhoud van de bak is volledig in bakken geschept en uitgezeefd (afb. 5.10.5). Uit de bak komen vondsten van keramiek, glas, metaal, leer en hout.[287] Uit de bovenste laag komen steelfragmenten van tabakspijp; in de rest van de put zijn deze niet aangetroffen. Het is mogelijk dat deze fragmenten afkomstig zijn uit de nazak van de vulling van de bak en dus niet tot de inhoud behoren.

De keramiek omvat (exclusief een knikker van steengoed) een minimum van 20 objecten (afb. 5.10.6). De grootste groep wordt gevormd door roodbakkend aardewerk (10 objecten): een bakpan, twee grapes, een kom, drie koppen, een pispot en twee testen. Een van de grapes is op de schouder voorzien van een slibdecoratie: ANNO 1594 (188-C01, afb. 5.10.7). Op een incompleet bewaard gebleven kop zijn de letter A en cijfer 5 herkenbaar van ANNO 1595 (189-C03, afb. 5.10.8). Uit de afvalkuil (S182) op perceel 10 komen twee vergelijkbare koppen. Het witbakkend aardewerk (5 objecten) omvat scherven van minimaal een bakpan, een grape, een pot en een vuurstolp. Twee objecten behoren tot de Nederlandse majolica (10% MAE), namelijk een bord en een bolle vorm. Van dit laatste object is uitsluitend een fragment van een voet teruggevonden. Slechts één

baksel	vorm	type	MAE
steengoed 2	kan	s2-kan-	1
roodbakkend aardewerk (r)	bakpan	r-bak-5	1
	grape	r-gra-8	1
	grape	r-gra-30	1
	kom	r-kom-	1
	kop	r-kop-2	3
	pispot	r-pis-5	1
	test	r-tes-	2
Iberisch aardewerk (ib)	indet	ib-	1
witbakkend aardewerk (w)	bakpan	w-bak-5	1
	grape	w-gra-12?	1
	pot	w-pot-21	1
	vuurstolp	w-vst-	1
	indet	w-	1
Frans witbakkend aardewerk (wf)	bord	wf-bor-	1
majolica (m)	bord	m-bor-	1
	indet	m-	1
Totaal			20

Afb. 5.10.6 Overzicht van de keramiek uit houten bak S179.

287 V187, V188 en V189

Afb. 5.10.7 Een roodbakkende grape met een tekst in slib: ANNO 1594. Hoogte: 11 cm.

Afb. 5.10.9 Fragmenten van een bord van Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais.

Afb. 5.10.8 Een roodbakkende kop met incomplete tekst in slib. Hier stond ANNO 1595. Diameter: 13 cm.

object van steengoed is aanwezig, namelijk de scherf van een kan uit het Westerwald.
Tot de importkeramiek behoren een bord van Frans witbakkend aardewerk en een object van Iberisch aardewerk. Van het Franse bord zijn in totaal acht scherven gevonden, verspreid over de drie lagen in de bak. Het bord heeft een gele voorstelling ingekrast in een rode ondergrond, en is gemaakt in Beauvais (188-C02, afb. 5.10.9). Van het object van Iberisch aardewerk zijn drie kleine wandscherven teruggevonden. Ze hebben een hard dunwandig baksel en het oppervlak is gepolijst. Het baksel doet sterk denken aan het Portugese terra sigillata uit onder andere Estremoz.

Gebruiksvoorwerpen van glas heeft de bak niet opgeleverd. Wel zijn fragmenten vensterglas gevonden. Enkele glas-in-lood-strips hebben bij dit glas behoord.
Bij de metaalvondsten valt het aantal (roestige) spijkers (28 stuks) en brokjes roest op. Verder zijn diverse gebruiksvoorwerpen gevonden: drie munten, vier spelden, een stukje koperdraad, twee kledinghaakjes en een keurlood. Een van de munten is een duit van Holland uit 1590-1598 (191-M01, afb. 5.10.10). De andere twee munten zijn in erg slechte staat bewaard gebleven en zijn mogelijk eveneens Hollandse duiten. Het keurlood heeft op de voorzijde een grote klop met dubbelkoppige adelaar (189-M01, afb. 5.10.11). Het eerste stempel is slecht te zien, maar hier hebben waarschijnlijk de gekruiste sleutels van Leiden gestaan. Rondom zijn enkele letters (…IDS…) van een tekst leesbaar (LEIDS). De achterzijde is incompleet.

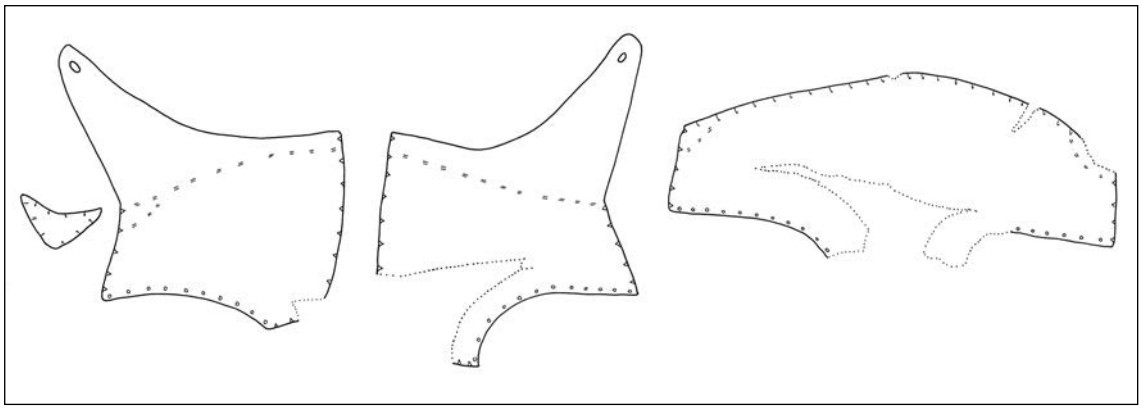

Afb. 5.10.10 Een koperen duit van Holland uit 1590-1598.

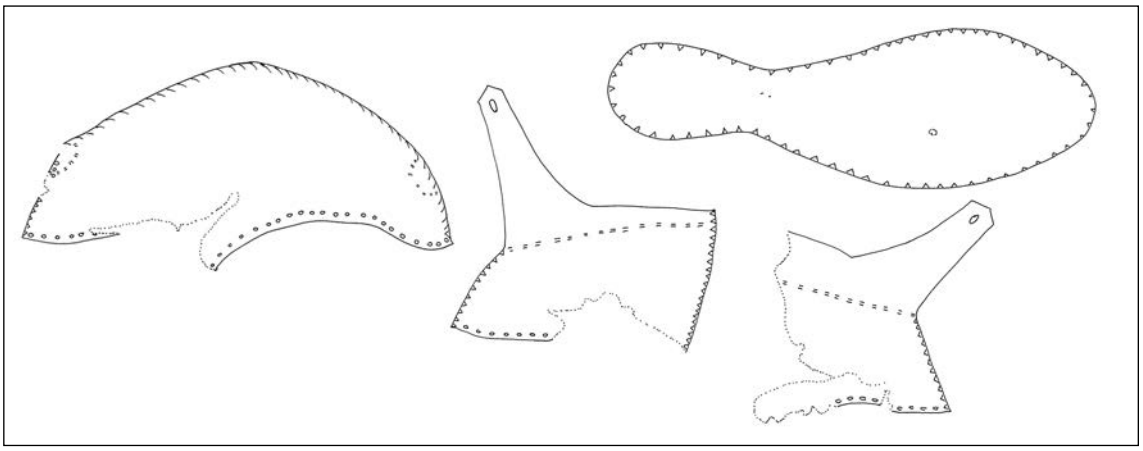

Afb. 5.10.11 Een lakenlood van Leiden met een grote klop op de voorzijde.

De fragmenten leer hebben behoord bij minimaal twee schoenen. Beide zijn modellen met vetersluiting (type Goubitz 130, 188-L01 en L02, afb. 5.10.12 en 5.10.13). Van een van deze twee is de schoenmaat vast te stellen (maat 37).

Afb. 5.10.12 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 188-L01.

Afb. 5.10.13 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 188-L02.

Een opvallende vondst van leer is een stukje boekband met daarop in goud het wapen van Amsterdam en in gouden letters de boektitel (189-L01, afb. 5.10.14). Slechts twee woorden zijn leesbaar, namelijk HOUT DOCH. Het boek is gedrukt in Amsterdam, maar vooralsnog is niet te achterhalen om welk boek het gaat.

De bak kenmerkt zich door een groot aantal vondsten van hout. Een aantal van deze zijn duidelijk gebruiksvoorwerpen: zes knoopskernen (diameter 1,2 tot 1,9 mm), twee takkenbezems (afb.

Afb. 5.10.14 Voor- en achterzijde van een stuk van een leren boekband met daarop in goud het wapen van Amsterdam en een gedeelte van de titel. Hoogte: 3 cm.

5.10.15), een fragment van een lepel, een fragment van een nap (afb. 5.10.16) en drie (flessen)stoppen. De functie van een aantal andere houten voorwerpen is niet in alle gevallen duidelijk. Een ronde houten plank met spijkertjes in de rand is vermoedelijk de bodem van een kleine ton. Een conisch object met doorboring is mogelijk een eenvoudige kaarsenstandaard (189-H01, afb. 5.10.17). De functie van drie (fragmenten van) identieke gedraaide knoppen is onbekend. Tot

Afb. 5.10.15 Twee takkenbezems uit de houten bak.

Afb. 5.10.16 Fragment van een houten nap met daarin een harde bruine substantie.

Afb. 5.10.17 Een conisch object van hout met een doorboring, mogelijk een kaarsenstandaard.

Afb. 5.10.18 Een van de zeven ronde houten schijven met onbekende functie.

slot zijn zeven dikke ronde schijven (diameter 10 cm en dikte 1,3 cm) gevonden. Ook van deze objecten is de functie niet bekend (afb. 5.10.18).
Tot slot zijn een stukje (plantaardig) touw en een (wollen) draad tevoorschijn gekomen.

Uit de vondsten van keramiek blijkt dat de inhoud van de bak dateert uit de periode tussen 1593 (de bouw van de schuur op het perceel) en circa 1610. Het is onzeker of de fragmenten van tabakspijpstelen uit de bak komen, aangezien deze uitsluitend bovenin zijn aangetroffen en afkomstig kunnen zijn uit de nazak van de slappe vulling van de bak. Twee voorwerpen zijn precies te dateren, namelijk de grape uit 1594 en de kop uit 1595. In de put zijn veel houtsnippers, stukjes hout en houten objecten aangetroffen. Daaruit blijkt dat de eigenaar werkzaam was als houtbewerker, bijvoorbeeld als kuiper of blokmaker. De houten bak functioneerde waarschijnlijk als afvalbak bij zijn werkplaats (in de schuur) en was dus geen beerput onder een secreet. De bak is op zeker moment (circa 1610) dichtgegooid met zand en afval van de werkplaats, dat op het erf of in de schuur lag.

Waterkelder (S174, S177)

Geheel aan de westzijde van het perceel lag een rechthoekige waterkelder, waarvan slechts de vloer is teruggevonden (S174). Deze kelder was 2 meter lang (NZ) en ca. 1,25 meter breed (OW). De vloer (bovenzijde op -1,17 NAP) bestond uit vier lagen gele bakstenen met daaronder planken. Aan de oostzijde van de waterkelder was de bekisting (naaldhout) nog aanwezig, die in de bodem is geplaatst tijdens het maken van de kelder (S177). Deze bekisting

lag aan de oostkant 12 cm en aan de noordkant 55 cm van de wand van de kelder. De kelder lag tegen de oostgevel van het huis op perceel 10.

Plaveisel (S154)

Op het erf was over een oppervlak van 1,4 meter bij 50 cm een restant van een plaveisel aanwezig (S154, afb. 5.10.19). Dit bestond uit diverse soorten bakstenen (rood en geel) en baksteenbrokken en lag op een diepte van -0,64 NAP. Aan de oost- en zuidzijde waren planken van naaldhout als begrenzing van het plaveisel aanwezig (de ene 10 cm hoog en de andere 5 cm hoog).

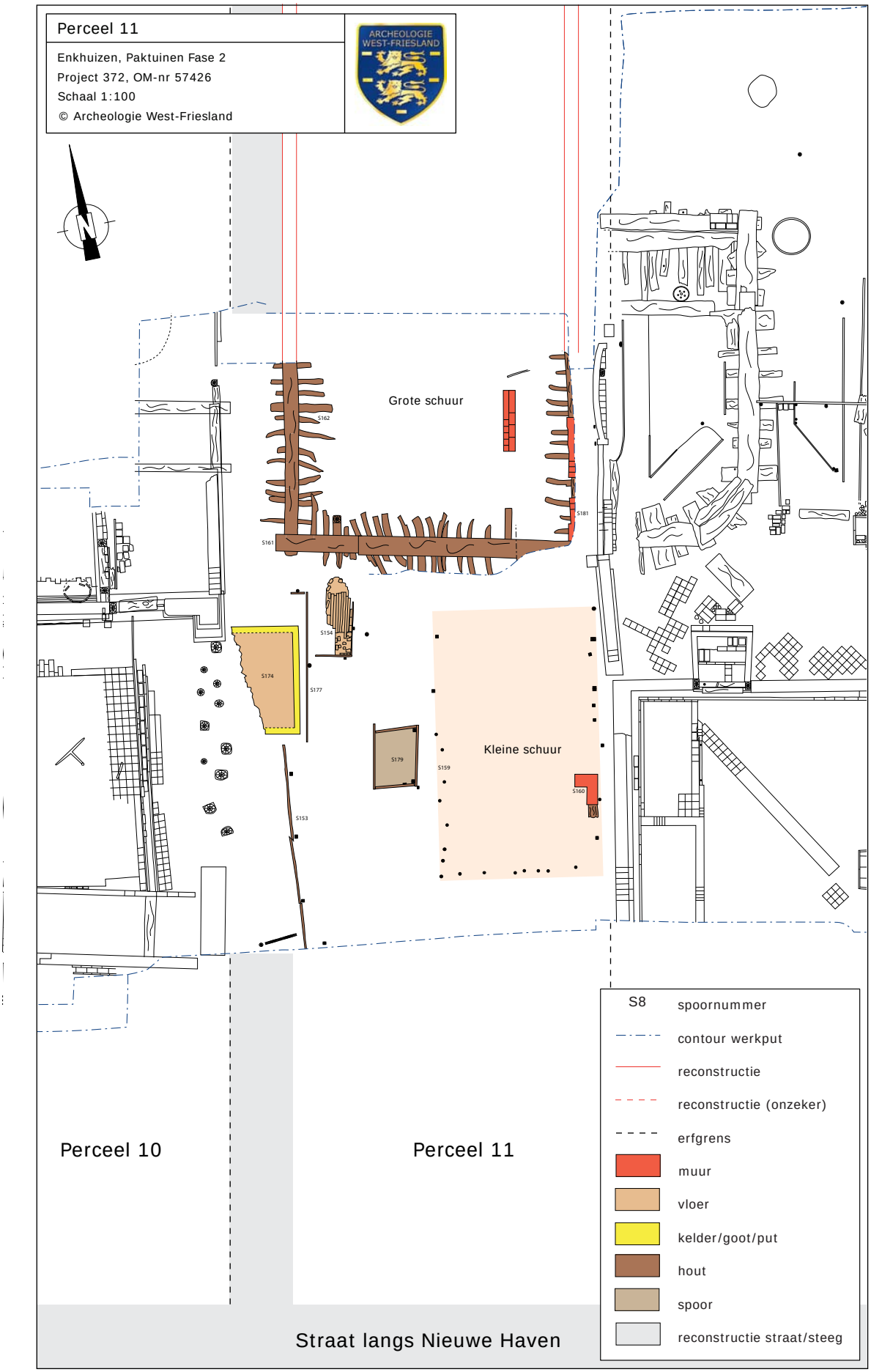
Afb. 5.10.19 Plaveisel S154 gezien richting het westen.

5.10.3 Deelconclusie perceel 11

Perceel 11 wijkt af van de andere percelen aan de Nieuwe Haven die zijn opgegraven doordat dit perceel niet bebouwd was met een woon- of pakhuis. Op het perceel stonden twee schuren (afb. 5.10.20).

De meest zuidelijke schuur was gefundeerd op kleine paaltjes (S159) en was ongeveer 5 meter lang en 3 meter breed. Op de paaltjesfundering hebben oorspronkelijk planken gelegen met daarop bakstenen muren, maar deze zijn bij de sloop vrijwel volledig weggebroken (S160). De schuur is vermoedelijk omstreeks 1593 gebouwd. Wanneer deze is afgebroken is niet bekend, maar dit is zeker vóór 1823 aangezien het gebouw niet op de oudste kadastrale kaart staat.

De meest noordelijke schuur was gefundeerd op in stukken gezaagd sloophout van schepen met daarop planken (S161 en S162). Hierop hebben bakstenen muren gestaan, maar daar resteerde vrijwel niets van (S181). Het gebouw was 5,5 meter breed en had inpandig een muur van vermoedelijk een gang. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat de schuur uit circa 1593 dateert. Het gebouw is pas in de 19de eeuw afgebroken, want het staat nog op de oudste kadastrale kaart. Uit die kaart blijkt dat de lengte van het gebouw circa 12 meter was. Op basis van de resultaten van het in 2007 uitgevoerde proefsleuvenonderzoek kan worden

Afb. 5.10.20 Overzicht van de sporen op perceel 11.

geconcludeerd dat de schuur in twee ruimtes was verdeeld van ieder 6 meter lang.
Op het onbebouwde erf lag een houten bak, een waterkelder en een plaveisel. De houten bak fungeerde waarschijnlijk als afvalbak bij de werkplaatsen die in de schuren waren gevestigd. Uit het afval, dat dateert tussen 1593 en circa 1610, blijkt dat de gebruiker in de houtbewerking actief was.

5.11 Perceel 12: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1594)

Perceel 12 was 6,9 meter breed en waarschijnlijk 31 meter lang. Een groot gedeelte van het achtererf van dit perceel is onderzocht. Aan de zuidzijde bevond zich een huis met souterrain met ten oosten daarvan een steeg van 1,6 meter breed.

Afb. 5.11.1 De resten op perceel 12 (en 13) gezien richting het noordoosten.

Afb. 5.11.2 De resten op perceel 12 (en 13) gezien richting het zuidoosten.

Op de locatie van de oostelijke perceelsgrens is over een lengte van ongeveer 7 meter het restant van een houten schutting gevonden, bestaande uit palen met daarlangs planken van naaldhout op hun kant (S217). Waarschijnlijk gaat het om een schutting die bij het uitzetten van de percelen in 1590 is geplaatst. Vermoedelijk is een deel van de schutting na de bouw van de huizen nog een tijd lang in gebruik geweest.
Een van de planken was 36 cm hoog, het hoogste punt van het houtwerk lag op -0,08. Aan weerszijden van de planken stonden enkele palen van zowel eik als naaldhout met verschillende vormen en afmetingen.

Uit de grond die waarschijnlijk voorafgaand aan de bouw van het huis is gestort, komen enkele vondsten van keramiek en metaal.[288] Noemenswaardig zijn twee complete daktegels (24x14,5x1,5 cm), een snorrelood, twee fragmenten van messing tapkranen en het tinnen dekselscharnier van een steengoedkan.

5.11.1 Funderingen en trap

Fundering huis (S158 en S203)

De achtergevel van het huis op perceel 12 vormde één geheel met de zijgevels, zodat duidelijk is dat zij van dezelfde bouwfase dateren (afb. 5.11.3 en 5.11.4). Samen vormden zij een fundering van 5,2 meter breed (buitenmaten) die over een lengte (noord-zuid) van 4,4 meter is gezien. In de oostelijke zijgevel was een goed gebouwde haardplaats met wangen van 2,3 meter breed aanwezig.

Afb. 5.11.3 De zijgevels en achtergevel van het huis op perceel 12, gezien riching het noorden. Binnen het huis vloer S183 en S209 en stookvloer S185.

De beide zijgevels waren anderhalf steens breed (32 cm), terwijl de achtergevel slechts steens breed was. Het muurwerk was gemetseld met kalkmortel en rood/gele bakstenen met formaat

288 V217, V233, V238, V244

21x10x5 cm en 20x10x4,5 cm. De binnenzijde van de muren was aangesmeerd met mortel. Aan de oostzijde was het muurwerk het meest intact: de bovenzijde van de muur lag hier op +0,10 NAP.

Afb. 5.11.4 De zijgevels en achtergevel van het huis op perceel 12, gezien riching het oosten. Binnen het huis vloer S183 en S209 en stookvloer S185.

Door tijdgebrek is alleen de fundering onder de achtergevel blootgelegd en onderzocht. De muur bleek hier nog 1,2 meter hoog te zijn (bovenkant op -0,39 NAP, onderkant op -1,60 NAP). Onder het metselwerk lag een hergebruikte eiken plank van 4,50 meter lang, 43 cm breed en 6 cm dik. Het gaat om de huidplank van een schip en het element wordt daarom verder besproken in hoofdstuk 8.1. Naast de eiken plank lag op hetzelfde niveau een plank van naaldhout van 23 cm breed. Onder beide planken was een paalfundering aanwezig, maar de muur was alleen op de eiken plank gebouwd. De houten fundering was dus te breed voor de muur, wat doet vermoeden dat het oorspronkelijk de bedoeling was om de achtergevel breder uit te voeren. De paalfundering bestond uit palen van eikenhout en naaldhout die verspringend waren ingeslagen (als een zigzag-patroon, afb. 5.11.5). Vijf palen zijn getrokken, waarvan drie eik en twee naaldhout. De eiken

Afb. 5.11.5 De funderingspalen onder de achtergevel.

palen waren allemaal 1,65 m lang en rechthoekig van vorm (20x10 cm of 25x15 cm). In alle gevallen gaat het om hergebruikt scheepshout, namelijk inhouten van een klein schip (zie hoofdstuk 8.1). Jaarringonderzoek op een van de palen leverde een kapdatum op in herfst/ winter van 1587-1588.[289] Het lijkt erop dat het scheepshout slechts korte tijd zijn primaire functie heeft vervuld.
De palen van naaldhout zijn wel primair toegepast in de fundering. Een van deze palen was 2,10 meter lang en vormde de kwart van een boom (23x16 cm). De andere naaldhoutpaal was vierkant van vorm (16x16 cm). Dendrochronologisch onderzoek op een van de naaldhoutpalen leverde helaas geen datering op.[290] Wel bleek uit het onderzoek dat om het fijnspar gaat.
Bij de sloop van de oostelijke zijgevel kwam een eiken funderingsplank onder de muur vandaan. Ook in dit geval gaat het om een gedeelte van een huidplank van een schip.

Trap en deuropening (S206, S219 en S226)

In de achtergevel van het huis was een deuropening aanwezig met ten noorden daarvan een trap. De trap leidde aanvankelijk naar het erf achter het huis. Na de verlenging van het huis in de tweede kwart van de 17de eeuw (zie onder) verschafte de trap toegang tot deze aangebouwde ruimte. Het feit dat hier een trap aanwezig is, maakt duidelijk dat het terrein achter het hoofdgebouw hoger lag dan de vloer van het souterrain. Rond het midden van de 17de eeuw is het souterrain opgevuld en is de trap buiten gebruik gesteld.

Afb. 5.11.6 De houten trap S226. De onderste trede is opgehoogd en verhard met een laag bakstenen en plavuizen. Rechts van de trap het eiken deurkozijn S219.

Bij de bouw van het huis is een houten trap gemaakt van 1 meter breed (binnenmaat, S226, afb. 5.11.6 t/m 5.11.8). De trap bestond uit een aantal houten treden en werd aan de beide zijkanten begrensd door planken op hun kant van 40 cm hoog en maximaal 1,3 meter lang (hoogste punt op -0,72 NAP). Tegen de buitenzijde van de planken stonden ter versteviging enkele dunne ronde paaltjes. De houten tredes waren gebouwd op een schuin grondtalud en

289 M331-2
290 M327

Afb. 5.11.7 De houten trap S226. De tweede trede is verwijderd. Daaronder is de schuin liggende eiken balk zichtbaar.

Afb. 5.11.8 De onderste trede van de houten trap S226.

werden daarnaast in het midden ondersteund door een schuin liggende eiken balk van 66 cm lang. De onderste trede was 42 cm breed en lag op -1,25 NAP. Achter deze trede bevond zich een staande plank, het stootbord. Hierop lag de volgende trede, namelijk een plank van 32 cm breed. Deze tweede trede werd aan weerszijden extra ondersteund door twee korte staande plankjes, die tegen de hoge planken aan de zijkanten stonden. De bovenzijde van de tweede trede lag precies 20 cm boven de onderste trede (namelijk op -1,05 NAP). Achter de tweede trede bevond zich opnieuw een stootbord, met daarop een derde trede van maximaal 22 cm

breed. De derde trede lag 17 cm boven de tweede trede (op -0,88 NAP). Ten noorden van de derde trede lag op hetzelfde niveau het restant van nog een plank. Waarschijnlijk is dit het stootbord dat oorspronkelijk dus rechtop stond en de vierde (verdwenen) trede ondersteunde. Gezien de hoogte en lengte van de staande planken aan de zijkanten is het aannemelijk dat de trap in totaal vier treden telde. Alle planken van de trap waren van naaldhout. Twee planken van de zijkanten van de trap en de eiken balk onder de trap zijn dendrochronologisch onderzocht. De twee planken bleken te zijn gezaagd uit dezelfde boom, namelijk een grove den uit Zuid-Noorwegen die ná 1590 is gekapt.[291] De eik is gekapt in de herfst/winter van 1592-1593 en komt eveneens uit het zuiden van Noorwegen.[292]
Het is aannemelijk dat zich ten zuiden van de trap, in de muuropening, een deurkozijn met houten deur bevond. Het kozijn uit deze oudste fase is echter niet teruggevonden. Vermoedelijk is deze verwijderd bij de vernieuwing van de trap. Op het niveau van de onderste houten trede is ten zuiden van de trap wel een los eikenhouten balkje gevonden. Deze was echter slechts 77 cm lang (16 cm breed, 8 cm hoog), wat het onwaarschijnlijk maakt dat het om de onderdorpel van een deur gaat.

In de eerste kwart van de 17de eeuw is de trap opgehoogd. Hierbij is op een hoger niveau een nieuw eikenhouten deurkozijn aangebracht en is de onderste trede opgehoogd en voorzien van een verharding van bakstenen en plavuizen (zie afb. 5.11.6 en 5.11.7).
Van het deurkozijn is de onderdorpel en de onderkant van de beide deurstijlen teruggevonden (S219). De doorloopbreedte (dagmaat) van het kozijn was 80 cm. De stijlen waren door middel van een pen-en-gatverbinding (een rechthoekige pen van 9 cm lang) verbonden met de onderdorpel.[293] De onderdorpel was 130 cm lang, 16 cm breed en 10 cm hoog. Aan weerszijden stak de dorpel in de bakstenen muur S158. De stijlen waren 16 bij 10 of 12 cm en nog maximaal 60 cm hoog. In de zuidelijke binnenhoek van beide stijlen bevond zich over de hele lengte een ondiepe rechthoekige inkeping waartegen de deur sloot. De deur draaide dus open richting het zuiden, wat gezien de aanwezigheid van de trap ook logisch is. De bovenkant van de onderdorpel lag op -0,98 NAP, dus 27 cm hoger dan de onderste houten trede. Tussen het niveau van deze trede en de dorpel was een puinlaag aanwezig. De beide deurstijlen zijn dendrochronologisch onderzocht.[294] De ene stijl is gezaagd uit een eik die is gekapt in de herfst/winter van 1592-1593, terwijl de boom van de andere stijl is gekapt ná 1601. Beide eiken groeiden in het zuiden van Noorwegen.
De onderste trede was opgehoogd door middel van een laag grijs zand met daarop een verharding in de vorm van een rij gele bakstenen en daarlangs een rij rode geglazuurde plavuizen (formaat 12x12 cm). De verharding bevond zich op -1,10 NAP, dus 15 cm hoger dan de onderste houten trede.

Relatief kort hierna, namelijk kort na 1625, is de trap weer opgehoogd en bovendien volledig vernieuwd. De houten trap is hierbij veranderd in een stenen trap (S206). De vernieuwing en verhoging vielen samen met de ophoging van het loopniveau in het souterrain en het leggen van een nieuwe plavuizenvloer (S183, zie onder). Aan weerszijden van de trap zijn halfsteens bakstenen muurtjes gebouwd met geel/rode bakstenen met formaat 21x10x4 cm. De breedte van de trap (binnenmaat) was nu nog slechts 80 cm, dus hetzelfde als de doorloopbreedte van het

291 M325 en M326
292 M321
293 Het is onzeker of hierbij ook sprake was van toognagels.
294 M322 en M323

Afb. 5.11.9 Links de houten trap S226. Rechts de onderste trede van de bakstenen trap S206.

Afb. 5.11.10 Het deurkozijn S219. De oorspronkelijke onderdorpel is eerst verhoogd met een dikke eiken balk. Daarop ligt een plank van naaldhout, horende bij een latere aanpassing aan de trap.

deurkozijn. De trap bestond uit vier treden, waarbij de bovenste drie treden en de stootborden waren uitgevoerd in baksteen (rood en geel/rood met formaat 18x9x4,5 en 16x8x3,5 cm). De onderste trede bestond daarentegen uit een dubbele rij geglazuurde plavuizen met formaat 15x15 cm (afb. 5.11.9). Het hoogteverschil tussen de onderste en tweede trede bedroeg 14 cm (onderste trede op -0,76 NAP), tussen de tweede en derde trede was dit 21 cm en tussen

de derde en vierde trede 13 cm. Bij de vernieuwing van de trap is de onderdorpel van het deurkozijn verhoogd door het aanbrengen van een eiken balk van 22 cm dik (afb. 5.11.10). Korte tijd later heeft opnieuw een (vierde) aanpassing aan de trap plaatsgevonden. Hierbij is de onderdorpel opnieuw iets verhoogd met een plank van naaldhout (zie afb. 5.11.10). Deze was door middel van drie ijzeren nagels verbonden met de eiken balk daaronder. Ook de onderste trede van de trap is opgehoogd door een nieuwe laag plavuizen (formaat 12x12 cm) aan te brengen (bovenkant op -0,71 NAP, afb. 5.11.11).

Afb. 5.11.11 De laatste fase van de trap. De onderste trede is opgehoogd door een nieuwe laag plavuizen aan te brengen.

Inpandige wanden (S120, S190)

Binnen het souterrain zijn twee lichte muurtjes gevonden die waarschijnlijk de fundering vormden van houten wanden. Deze wanden creëerden twee rechthoekige ruimtes aan de westzijde van het souterrain.

Fundering S190 bestond uit twee steens rollagen van schuin geplaatste rode bakstenen (formaat 17x8x4 cm, bovenzijde op -0,75 NAP). Onder de noord-zuid georiënteerde rollaag (1,9 meter lang) is een steens fundering gezien van rood/gele bakstenen (formaat 20x10x5 cm) van slechts één steenlaag hoog. Binnen fundering S190 was een dunne bruine organische laag aanwezig. Hieruit komt een kleine hoeveelheid keramiek, namelijk de scherven van minimaal acht objecten uit de periode 1620-1630.[295] Van roodbakkend aardewerk is een kop (r-kop-2) en een ongeglazuurde vierkante test. Een grape met groen en bruin glazuur is van witbakkend aardewerk. Een bord van Nederlandse faience is beschilderd als imitatie van een bord van Chinees kraakporselein. Het behoort tot de oudste categorie van dit type aardewerk, dat vanaf omstreeks 1620 werd gemaakt. Uit Noord-Duitsland komt de onderkant van een klein object, mogelijk een kan, van Weser-aardewerk (V207-C01, afb. 5.11.12). De buik is versierd met

295 V207

een radstempel. Een stukje van een oor is afkomstig van een kan van Italiaanse faience in compendiario-stijl. Tot slot is een kleipijp uit de periode 1610-1640 gevonden.[296]

In het verlengde van de noord-zuid fundering van S190 bevond zich een halfsteens fundering van ruim 2 meter lang die waarschijnlijk ook als schuine rollaag was uitgevoerd (S120). Halverwege werd de fundering onderbroken door een lat van naaldhout van 80 cm lang en 3 cm dik. Aan weerszijden was een ijzeren nagel aanwezig en naast de lat stond een klein rechthoekig paaltje. De lat is de drempel van een deur, zodat duidelijk is dat zich op deze plek een deuropening bevond.

Afb. 5.11.12 De onderzijde van een kan van Weser-aardewerk. Diameter: 7,5 cm.

Afb. 5.11.13 Plavuizenvloer S227 met stookvloer S229 bij haardplaats S203.

5.11.2 Vloeren, stookvloeren en goten in het huis

Plavuizenvloer en stookvloer in het huis (S227, S229)

Binnen het souterrain bevond zich een schuin gelegde plavuizenvloer van rode geglazuurde plavuizen met formaat 12x12 cm. Bij het ophogen en vernieuwen van de vloer in latere tijd is deze plavuizenvloer grotendeels verwijderd, waardoor nog slechts een klein gedeelte in de bodem aanwezig was. Dit restant bevond zich aan de oostzijde bij de haard (afb. 5.11.13). Verder was nog één plavuis aanwezig aan de westzijde van het souterrain, tegen goot S225 aan (zie onder). De plavuizen waren nauwelijks gesleten, wat erop wijst dat de vloer slechts

296 Determinatie door Jan van Oostveen.

korte tijd in gebruik is geweest. De vloer lag op een laag schelpgruis van 10 cm dik. Hieronder bevond zich een grijze kleilaag die waarschijnlijk van voor de bouw van het huis dateert. Uit het schelpgruis onder de vloer komt een messing voorwerp, mogelijk de bodem van een pan.[297]
De bovenzijde van de plavuizen lag op circa -1,10 NAP. De onderste trede van de houten trap bevond zich echter 15 cm lager, namelijk op -1,25 NAP (zie boven). Het is de vraag hoe dit moet worden verklaard. Een mogelijkheid is dat in het souterrain nog een oudere vloer heeft gelegen onder het niveau van plavuizenvloer S227. Dit lijkt echter onwaarschijnlijk, aangezien onder vloer S227 slechts een dunne laag schelpgruis lag en zich daaronder grijze klei bevond. Een oudere vloer moet dan direct op deze kleilaag hebben gelegen, wat niet aannemelijk is. Andere verklaringen zijn dat de plavuizenvloer S227 aan de noordzijde van de ruimte iets lager lag of dat de houten trap is verzakt.

Tegen haardplaats S203 bevond zich een stookvloer van 70 bij 45 cm groot (S229). De stookvloer is op een zeker moment vernieuwd, zodat twee fasen konden worden onderscheiden. De oudste stookvloer bestond uit een vloertje van slordig gelegde plavuizen (formaat 12x12 cm) met een haardtegel (23x23 cm) (afb. 5.11.14). Hier omheen bevond zich een opstaande rand van plavuizen op hun kant. Later is een nieuwe laag plavuizen aangebracht (bovenkant op -1,04 NAP), waarbij de ondergelegen haardtegel grotendeels zichtbaar bleef (afb. 5.11.15). Onder de haardtegel bleek een pot aanwezig te zijn, waarin de as uit de haard tijdelijk kon worden verzameld (afb. 5.11.16). De aspot was een complete grape met een 16de-eeuws model (r-gra-34, V250-C01, afb. 5.11.17).[298]

Afb. 5.11.14 De oudste fase van stookvloer S229. In het midden een haardtegel.

Afb. 5.11.15 De tweede fase van stookvloer S229.

Afb. 5.11.16 Onder de haardtegel is een aspot aanwezig, namelijk een roodbakkende grape.

Afb. 5.11.17 De aspot/grape van stookvloer S229. Diameter: 25 cm.

297 V252
298 V250

Goot (S225)

Langs de binnenzijde van de muren van het souterrain lag op hetzelfde niveau als plavuizenvloer S227 een goot voor het opvangen en afvoeren van drangwater (afb. 5.11.18). Aan de westzijde was bovendien een aftakking van de goot aanwezig van 1 meter lang. Aan de oostzijde was een duidelijk einde van het spoor aanwezig, namelijk precies vóór haardplaats S203.
De goot bestond uit een rij liggende bakstenen met een groot formaat (26x12,5x5,5 cm, op circa -1,20 NAP). Hierlangs bevond zich een opstaande rand van plavuizen (langs de oostelijke zijgevel) en bakstenen op hun kant (bakstenen met formaat 19,5x9x4 cm). Langs de westelijke zijgevel was de rand van bakstenen deels dubbel uitgevoerd.

Afb. 5.11.18 Goot S225 in de noordwesthoek van het huis.

Nieuwe plavuizenvloer en stookvloer in het huis (S183, S185 en S209)

Kort na 1625 is het loopniveau in het souterrain opgehoogd en is ten oosten van de binnenmuren S120 en S190 een nieuwe plavuizenvloer gemaakt (S183, zie afb. 5.11.3 en 5.11.4). Net als de oudere vloer S227 lag de vloer schuin in de ruimte. Het niveau van het nieuwe loopvlak was 30 cm hoger dan het oude (namelijk op circa -0,80 NAP). De vloer bestond met name uit rode plavuizen met formaat 12x12 cm. Een (groot) deel van deze plavuizen is waarschijnlijk afkomstig van de oudere plavuizenvloer S227. Daarnaast waren enkele groen geglazuurde plavuizen met formaat 15x15 cm toegepast. Plavuizen met dit formaat bevonden zich ook in de bakstenen uitvoering van de trap, die tegelijk met het leggen van de nieuwe plavuizenvloer S183 is gemaakt. Op een groot deel van de plavuizen was het glazuur gedeeltelijk of zelfs volledig weggesleten. Dit wijst erop dat de vloer gedurende een langere periode in gebruik is geweest. De slijtage bevond zich met name midden in de ruimte en bij de trap in de achtergevel. Langs de randen van de ruimte, waar minder gelopen werd, waren de plavuizen veel minder gesleten. In de zone vóór de haardplaats waren de plavuizen in stukken gebroken (afb. 5.11.19). Dit komt waarschijnlijk doordat men vaak op stoelen voor de haard zat: de druk van de stoelpoten heeft de breuken veroorzaakt. Opvallend was verder dat vlakbij de haardplaats een vierkant van negen plavuizen later lijkt te zijn vernieuwd: deze plavuizen waren nauwelijks gesleten.

Tegelijk met het leggen van een nieuwe vloer is een nieuwe stookplaats bij de haard gemaakt en zijn de zijkanten van de haardplaats betegeld met groene en gele plavuizen (S185, afb. 5.11.20). De stookvloer mat 75 bij 60 cm en bestond uit verschillende formaten rode geglazuurde plavuizen, namelijk 12x12, 14x14 en 20x20 cm (bovenkant aan de oostzijde

Afb. 5.11.19 Zone met gebroken plavuizen voor de haardplaats.

Afb. 5.11.20 De haardplaats met stookvloer S185.

op -0,59 NAP, aan de westzijde op -0,66 NAP). Langs de rand van de stookvloer stonden planken op hun kant. De planken waren 10 tot 13 cm hoog, waarbij de bovenkant zich op hetzelfde niveau als de plavuizen van de stookvloer bevond. Onder de stookvloer is een aspot gevonden, namelijk een grote grape waarvan de bovenkant is afgeslagen (V249-C01, afb. 5.11.21). De grape kan niet nader worden gedateerd dan in de eerste helft van de 17de eeuw. In de stookvloer was geen astegel aanwezig, dus men moest een tegel verwijderen om de as in de pot te kunnen vegen.

De zijkanten van de haardplaats zijn betegeld met groene en gele plavuizen met formaat 11,5x11,5 cm. Op de muur hiertussen (80 cm breed) heeft zeer waarschijnlijk een gietijzeren haardplaat gezeten. Een ijzeren pen in het midden van dit deel van de haardplaats diende waarschijnlijk voor de bevestiging van deze plaat.

Zeer bijzonder is dat bij de haardplaats, ten zuiden van de stookvloer, een vuurstolp in stukken is gevonden (afb. 5.11.22).[299] De stolp werd 's avonds over het haardvuur geplaatst om wegspringen van de vonken te voorkomen. Dat een dergelijk object wordt teruggevonden op de plek waar het oorspronkelijk is gebruikt, is uitzonderlijk. Over de fragmenten van de vuurstolp lag bovendien een houten balk, wat het geheel tot een 'Pompei-achtig' tafereel maakte. Van de vuurstolp ontbreekt de bovenrand; zeer waarschijnlijk is dit al tijdens de gebruiksperiode afgebroken (V199-C01, afb. 5.11.23).

Afb. 5.11.21 De onderkant van een grote grape, gebruikt als aspot onder stookvloer S185. Diameter: 31 cm.

Afb. 5.11.22 Een gedeelte van de vuurstolp ligt nog op de plavuizenvloer bij de haardplaats.

De stolp is gemaakt van roodbakkende klei, maar net als witbakkende vuurstolpen voorzien van een groen glazuur door de toepassing van een laagje witte kleipap tussen de rode klei en het loodglazuur. Het object is rijk versierd met banden met duimindrukken en diverse appliques. De kleine ronde noppen zijn karakteristiek voor de vuurstolpen die in de eerste helft van de 17de eeuw in Enkhuizen zijn gemaakt.
De hier gevonden stolp heeft een symmetrische opzet. Centraal staat een rond applique met de Verspieders van Kanaän: twee dragers met een grote druiventros. Dit was een populaire voorstelling in de 17de eeuw en was ontleend aan het bijbelse verhaal waarin de verspieders het beloofde land Kanaän verkennen. Als bewijs van de overvloed van dit land nemen ze een enorme druiventros mee. De voorstelling verwijst dus naar het Beloofde Land, maar werd

299 V199

Afb. 5.11.23 De vuurstolp die is gevonden bij de haardplaats met detailfoto's van de appliques. Breedte: 36 cm.

ook algemener gebruikt als teken van welvaart en overvloed. Links en rechts van de centrale voorstelling is een rond applique met het Lam Gods met kruisvaan aanwezig. Deze voorstelling staat voor Christus, die zichzelf opoffert voor de verlossing van de zonden van de mensheid. Boven deze rij met drie appliques is een tweede rij met drie kleine ronde appliques aanwezig: in het midden een leeuw en links en rechts hiervan een duif. Op de platte bovenkant van de stolp is links een vierkant applique met gekroonde haan en bloemen aangebracht. De applique aan de rechterkant ontbreekt, maar zal gezien de symmetrische opzet dezelfde voorstelling als de linker applique hebben. Zowel de duif als de haan zijn zeer algemene symbolen in de 17de eeuw. Beide hebben een bijbelse symboliek: de duif stond symbool voor de Heilige Geest en stond tevens bekend als de vredesduif (het verhaal van Noach en de ark) en de haan stond voor Christus. In de 17de eeuw kregen beide vogels een andere betekenis: de duif als symbool van de liefde en de haan als symbool voor waakzaamheid (zeker in combinatie met vuur zoals bij de vuurstolp). De betekenis is dus niet altijd eenduidig. Hoe de bovenkant van de stolp eruit heeft gezien, is helaas niet precies duidelijk. Nog net is het basement van een zuil te zien. Deze voorstelling kennen we van andere stolpen: de zuilen van Hercules. Deze werden

door het Spaanse gezag gebruikt als symbool voor de uitgestrektheid van hun rijk. De bergen aan weerszijden van de Straat van Gibraltar werden zo genoemd en stonden voor de toegang naar de nieuwe wereld (Amerika). Het Spaanse wapen werd geflankeerd door deze zuilen met vaak erbij het devies 'plus ultra' (en verder). Op de vuurstolp worden de zuilen als los symbool gebruikt, maar de asscociatie met het Spaanse wapen was zo sterk dat ze in de 17de eeuw zeker met Spanje in verband werden gebracht.
De betekenis van de verschillende appliques in combinatie met elkaar is niet geheel duidelijk. Een aantal heeft een christelijke betekenis (vooral het Lam Gods met kruisvaan). Andere hebben een meer algemene betekenis of zijn zelfs alleen versiering (leeuw, duif en haan). Weer andere hebben een politieke lading (zuilen van Hercules). We kunnen spreken van een tamelijk katholieke beeldtaal, waarbij impliciet de kant van Spanje werd gekozen.

Behalve de vuurstolp lag ook een compleet roodbakkend bord (r-bor-6) bij de stookvloer (V199-C02, afb. 5.11.24). De spiegel van het bord is groen geglazuurd en op de rand zijn ringeloorboogjes aanwezig. Het object is zeer waarschijnlijk in Enkhuizen gemaakt.

Afb. 5.11.24 Roodbakkend bord, gevonden bij de haardplaats. Diameter: 32 cm.

In de kamer die aan de oostzijde wordt begrensd door binnenmuur S120 bevond zich eveneens een plavuizenvloer (S209). Deze vloer was recht in de ruimte gelegd, dus parallel aan de gevels van het huis. De plavuizen hadden formaat 12x12 cm en lagen op hetzelfde niveau als vloer S183. In het midden van de ruimte waren de plavuizen enigszins gesleten.

Onder de nieuwe plavuizenvloeren van het souterrain bevond zich een ophogingslaag van schelpgruis, zand en puin. Uit deze laag zijn scherven keramiek en objecten van metaal en hout verzameld.[300] De keramiek omvat onder meer fragmenten van twee roodbakkende grapen en een kom van Werra-aardewerk. Van metaal zijn onder meer vier koperen munten, twee keurloden met onduidelijk stempel en twee loden musketkogels. Drie van de vier munten kunnen worden gedetermineerd, namelijk twee oorden van Holland uit de periode 1573-1590 en een duit van Friesland uit 1626. Op basis van deze laatste munt kan het ophogen van de vloer in de tweede kwart van de 17de eeuw worden geplaatst. Leuk zijn

Afb. 5.11.25 Een tinnen lepel.

Afb. 5.11.26 Een peillood.

300 V218, V234, V235, V248, V253 en V254

verder een complete tinnen lepel (V235-M01, afb. 5.11.25) met het gekroonde roos-merk in de lepelbak en een compleet peillood van 9 cm lang (V253-M01, afb. 5.11.26).
Een aardige vondst van hout is een groot fragment van een houten teljoor met een diameter van 19 cm (V253-H01, afb. 5.11.27).

Op vloer S183 en S209 lag een pakket schoon zand van meer dan 1 meter dik, dat is aangebracht bij het dichtgooien van het souterrain. In het zand zijn de scherven van minimaal vijf stuks keramiek gevonden uit de periode rond 1650.[301] Een kop (r-kop-2, 198-C02, afb. 5.11.28) en een grape (r-gra-54) zijn van roodbakkend aardewerk, terwijl een pot (w-pot-21, 198-C01) in witbakkend aardewerk is uitgevoerd en uitwendig groen en inwendig geel is geglazuurd. Zoals gebruikelijk bij dit type pot zijn slijtagesporen van een touw aanwezig op de oren. De andere stukken zijn een kan van steengoed uit het Westerwald en een groot fragment van een kom van grof Chinees porselein (p-kop-4, V198-C03, afb. 5.11.29).

Op de zandvulling van het souterrain lag een laag met veel puin. Zeer waarschijnlijk dateert deze puinlaag van de afbraak van het huis. Tussen het puin bevonden zich enkele fragmenten van wandtegels uit de tweede helft van de 17de en 18de eeuw.[302] Hieronder zijn enkele 'witjes' (onbeschilderde tegels) en twee fragmenten van schepentegels (200-BK01/2, afb. 5.11.30). De tegels zijn zeer waarschijnlijk afkomstig uit het huis op perceel 12.

Goot (S201)

Langs de binnenzijde van de achtergevel en de westelijke zijgevel lag op het niveau van de plavuizenvloeren S183 en S209 een bakstenen goot (S201, zie afb. 5.11.3 en 5.11.4). De goot bestond wederom uit een rij

Afb. 5.11.27 Groot fragment van een houten teljoor.

Afb. 5.11.28 Een kop van roodbakkend aardewerk. Diameter: 12,5 cm.

Afb. 5.11.29 Fragment van een kom van Chinees porselein.

301 V198
302 V200

liggende gele bakstenen (op -0,84 tot -0,92 NAP) met daarlangs een opstaande rand van gele bakstenen op hun kant (formaat 19,5x9x4 en 20x9,5x4,5 cm). Ten noorden van vloer S209 was hiernaast een rij plavuizen op zijn kant aanwezig. Bij de deuropening in de achtergevel bevond zich ook aan de noordkant van de goot een opstaande rand van bakstenen. Hier lagen bovendien enkele planken over de goot heen, waarschijnlijk om natte voeten of struikelen over te goot te voorkomen.

Afb. 5.11.30 Twee fragmenten van schepentegels.

5.11.3 Werkplaats achter het huis

Achter het huis bevond zich in de periode rond 1600 een werkplaats, bestaande uit een kleine schuur en 'goten'.

Fundering schuur (S204 en S212)

Op het achtererf stond een gebouw van 6 meter lang en 3 meter breed. Het bouwwerk is tegen de grote schuur op perceel 11 aangebouwd (zie perceel 11, S161/S162/ S181), waarbij de oostmuur van deze schuur waarschijnlijk tevens fungeerde als westmuur van het gebouw op perceel 12. Van het gebouw zijn de houten fundering (S204) en enkele resten van het bakstenen muurwerk (S212) gevonden (afb. 5.11.31 en 5.11.32). Opvallend is dat de zuidoosthoek van het gebouw niet met een hoek van 90 graden is uitgevoerd, maar met een schuine hoek. Wellicht was op deze locatie een ingang aanwezig.

De houten fundering bestond uit liggende planken met haaks daaronder korte planken en balken. Van enkele liggende planken is de houtsoort bepaald: zij waren alle van naaldhout. De bovenzijde van dit hout lag vrijwel overal op -0,46 tot -0,51 NAP. Alleen de noordwesthoek van de fundering was sterk verzakt: de planken 'doken' hier naar een diepte van -0,75 NAP. De reden voor deze verzakking is onduidelijk. De langste plank, 3,5 meter lang en 40 cm breed, is dendrochronologisch onderzocht.[303] Het bleek te gaan om een grove den uit Zuid-Noorwegen die is gekapt in de herfst/winter van 1593-1594. Aan het uiteinde van de plank was een rechthoekige inkeping aanwezig, waardoor niet helemaal zeker is of de plank primair is toegepast. Op de andere planken bevonden zich geen aanwijzingen voor secundair gebruik.
De korte planken en balken waren 70 tot 150 cm lang en zowel van naaldhout als eikenhout. Op diverse elementen waren sporen van secundair gebruik aanwezig, onder meer in de vorm van ijzeren nagels, ronde gaten van toognagels, houten toognagels en een aangepunt uiteinde (afb. 5.11.33). Gezien de zeer diverse samenstelling van de elementen is het goed mogelijk dat alle liggers hergebruikt hout zijn, dus ook de stukken waarop dit niet zichtbaar is. Twee

303 M318

Afb. 5.11.31 De funderingen van de schuur achter het huis, gezien richting het zuiden.

Afb. 5.11.32 De funderingen van de schuur achter het huis, gezien richting het zuidoosten.

elementen van eikenhout zijn dendrochronologisch onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd.[304]

Onder de noordoosthoek van de plankenfundering stonden negen palen bij elkaar als versterking van de fundering. De palen waren vierkant of rechthoekig, gemiddeld 10x10 cm en zowel van naaldhout als eikenhout.

304 M313 en M317

Van de muren die op de houten fundering hebben gestaan, was op twee plekken aan de noordzijde een restant in de vorm van slechts één steenlaag aanwezig. De muur was gemaakt van rood/gele bakstenen met formaat 18,5x9x4 cm en 28 cm breed (anderhalf steens).

Afb. 5.11.33 De eikenhouten elementen uit de fundering.

Afb. 5.11.34 Planken op hun kant, mogelijk horende bij goten.

<u>'Goten' en putje (S214, S215, S220 en S221)</u>

Zowel binnen de schuur als ten oosten daarvan bevonden zich planken op hun kant in de grond (S214, S215 en S221, afb. 5.11.34). De ruimte tussen de planken was opgevuld met een laag schoon grijs zand van ongeveer 10 cm dik. De functie van deze structuren is onbekend. Een

mogelijkheid is dat het om een soort goten gaat, hoewel het in dat geval logisch was geweest als binnen de staande planken een vloer had gelegen. Zowel binnen als buiten de schuur vormden de staande planken eenzelfde patroon, namelijk een lange noord-zuid georiënteerde baan met tegen de zuidzijde een schuine aftakking die richting het noorden een knik maakte. De structuur binnen de schuur was gespiegeld aan de structuur ten oosten van het gebouw. Het is niet geheel zeker of de 'goten' gelijktijdig in gebruik waren als de schuur, of dat zij na elkaar hebben gefunctioneerd. Het feit dat de goten gespiegeld zijn geplaatst, kan er namelijk op wijzen dat zij in dezelfde (buiten)ruimte werden gebruikt. Het is in dat geval vreemd dat de ene goot zich inpandig bevond en de andere goot buiten lag.
De staande planken waren allemaal van naaldhout. Van het hout resteerde nog slechts een hoogte van 5 tot 14 cm (bovenkant op -0,34 tot -0,51 NAP). Langs de planken stonden hier en daar dunne ronde paaltjes.
Binnen de schuur is de onderkant van een schep- of bezinkputje aangetroffen (S220, afb. 5.11.35). De put was gemaakt van een eikenhouten emmer met een diameter van 30 cm waarbij gaten in de bodem zijn gemaakt. Water dat in het putje verzamelde, kon op deze manier bezinken in de grond. De duigen van de emmer waren nog slechts 10 cm hoog, de rest was weggerot (bodem op -0,76 NAP). Rond de buitenzijde bevonden zich nog enkele hoepels.

Afb. 5.11.35 Onderzijde van een schep- of bezinkputje binnen de schuur.

5.11.4 Aanbouw achter het huis

In de tweede kwart van de 17de eeuw is de schuur achter het huis gesloopt, waarna het huis is verlengd door middel van een aanbouw van minimaal 6,4 meter lang. Vermoedelijk heeft de aanbouw ook als een werkplaats gefunctioneerd. Van zowel de oost- als de westgevel van de aanbouw zijn resten teruggevonden. De achtergevel is niet aangetroffen, zodat de lengte onzeker is. Binnen de ruimte is een plaveisel gemaakt. Dit plaveisel is netjes rond de trap in de achtergevel van het huis gelegd, wat betekent dat deze trap (en dus ook het souterrain) bij de constructie van de aanbouw nog in gebruik moet zijn geweest.

<u>Fundering (S155, S166a, S208, S211)</u>

De fundering van de westelijke gevel van de aanbouw bestond uit drie afzonderlijke stukken

muurwerk in elkaars verlengde van ieder ongeveer 2 meter lang (afb. 5.11.36). Het meest zuidelijke gedeelte (S155) was een steens fundering die aan de onderzijde vertandde naar een breedte van 32 cm. In totaal resteerden nog maximaal zes lagen van rood/gele bakstenen met formaat 19x9x5 cm (bovenzijde op -0,07 NAP).
Ten noorden hiervan stond een halfsteens muur die aan de noordkant behoorlijk was verzakt (S166a). Deze muur was gemetseld met geel/rode bakstenen (formaat 17,5x8x4 cm) en bestond uit vier steenlagen (bovenkant op -0,04 tot -0,12 NAP). Opvallend is dat de muur aan weerszijden was aangesmeerd met mortel.

Afb. 5.11.36 Fundering van de westelijke zijgevel van de aanbouw achter het huis, gezien richting het oosten.

Het derde stuk muurwerk, met een lengte van 1,8 meter, is de fundering van een schoorsteen (S208, afb. 5.11.37). Op deze locatie bevond zich dus een haardplaats. De halfsteens opbouw was licht rond gemetseld en aan weerszijden voorzien van wangen die iets naar binnen uitstaken. Aan de onderkant vertandde het muurwerk richting het oosten. De fundering was nog zes steenlagen hoog en gemetseld met dezelfde bakstenen als S166a. De westzijde van de muur was aangesmeerd met mortel. De schoorsteenfundering was beduidend zwaarder gefundeerd dan de rest van de muur, want onder S208 stonden vijf palen van ongeveer 10 bij 10 cm. Bij een van de palen is de houtsoort bepaald, het ging om eikenhout.

Van de oostgevel van de aanbouw is een deel van de paalfundering en het restant van de bakstenen opbouw gevonden (S211). De palen waren alle van naaldhout en rond of vierkant van vorm (bovenkant op circa -0,24 NAP). De kleinste paal had een diameter van 8 cm, de grootste paal mat 10x14 cm. Tussen de palen lagen enkele bakstenen, het restant van het muurwerk. Diverse kleuren en formaten bakstenen waren toegepast, onder meer gele bakstenen met formaat 19,5x9x4,5 cm.

<u>Plaveisel (S184, S213)</u>
Binnen de zuidelijke helft van de aanbouw is een rommelig plaveisel blootgelegd, bestaande uit plavuizen, verschillende soorten bakstenen, planken en kleine keitjes (afb. 5.11.38). De bovenzijde van het plaveisel lag op -0,29 tot -0,39 NAP. Aan de zuidzijde, tegen de achtergevel van het huis aan, lag een schuin gelegde plavuizenvloer (formaat 12x12 cm). Ter hoogte van de trap bevonden zich gele bakstenen (formaat 21x10x4,5 cm), keitjes en een plank van naaldhout (ook S184). Meer naar het noorden bestonden de resten van de verharding

Afb. 5.11.37 De fundering van een schoorsteen/haardplaats, onderdeel van de westelijke zijgevel van de aanbouw achter het huis.

Afb. 5.11.38 Gedeelte van het plaveisel binnen de aanbouw.

uit kleine hardgebakken rode bakstenen (formaat 16,5x6,5x3,5 cm) en keitjes (S213). Ook binnen de gedempte vierkante waterput S205 (zie onder) was dit plaveisel aanwezig (afb. 5.11.39). De houten rand van de waterput stak boven het plaveisel uit. Waarschijnlijk is dit het gevolg van lichte verzakking van de bodem, waardoor het plaveisel binnen het spoor iets dieper is komen te liggen. Het is namelijk niet logisch dat de houten rand van de put in de 17de eeuw boven het loopvlak uit stak.

Afb. 5.11.39 Resten van het plaveisel binnen de aanbouw, onder meer binnen de gedempte waterput S205.

Het plaveisel lag op een pakket van grijs zand met schelpgruis en fijn puin. Uit deze laag komt een leuke metaalvondst, namelijk een miniatuurhaal van 8 cm lang (196-M01, afb. 5.11.40).[305] Uit de grond óp het plaveisel zijn eveneens vondsten verzameld, namelijk 21 scherven keramiek en 17 objecten van metaal.[306] De keramiek dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw en het moet daarom om een secundaire depositie van dit materiaal gaan. Van metaal zijn onder meer vijf munten, de bak van een tinnen lepel en drie keurloden. De munten zijn twee duiten van Friesland uit 1653 en 1686 (?), een oord van Utrecht uit 1579, een zilveren twee stuiverstuk en een zilveren bezemstuiver van West-Friesland uit 1766 (197-M01, afb. 5.11.41). Op een van de keurloden is een eend afgebeeld (197-M02, afb. 5.11.42).

Afb. 5.11.40 Een miniatuurhaal van lood/tin.

Houten structuur (S216)

Binnen de aanbouw bevond zich een houten structuur van twee staande planken en enkele paaltjes. Waarschijnlijk gaat het om de resten van houten wanden, maar het is niet duidelijk hoe hoog deze zijn geweest. In de binnenhoek van de planken lag het restant van een plaveisel

305 V196
306 V197

van brokken van gele bakstenen.

De planken (naaldhout) stonden haaks op elkaar en vormden een rechthoek van 1,7 (oost-west) bij 1,9 (noord-zuid) meter. De bovenzijde van het houtwerk lag op -0,21 tot -0,28 NAP en de planken waren nog 10 tot 15 cm hoog. Langs de planken stonden enkele dunne ronde paaltjes. Aan de oostzijde lagen enkele liggende planken onder en naast de staande plank. Het is onduidelijk of deze moeten worden geïnterpreteerd als fundering van de staande plank of dat het om omgevallen planken gaat.

<u>Hout en een muur uit latere tijd (S166b en S166c)</u>

Aan de westzijde van de aanbouw bevonden zich enkele sporen die uit latere tijd dateren (afb. 5.11.43 en 5.11.44). Op de plavuizen van plaveisel S184 lagen langs de westmuur enkele planken van eikenhout (S166c). Mogelijk gaat om de resten van een houten werkvloer.

Afb. 5.11.41 Zilveren bezemstuiver van West-Friesland uit 1766.

Afb. 5.11.42 Een keurlood met een eend.

Afb. 5.11.43 Liggend hout en muur S166b aan de westzijde van de aanbouw, gezien richting het noorden.

Afb. 5.11.44 Liggend hout en muur S166b aan de westzijde van de aanbouw, gezien richting het zuiden.

Het hout verkeerde door de relatief ondiepe ligging in slechte staat van conservering. Tegen fundering S166a was verder een rommelige muurfundering van ongeveer 1 meter lang aanwezig, die gedeeltelijk over het houtwerk heen lag (S166b). De muur was drie steenlagen hoog en gemetseld met rode bakstenen met formaat 17x9x3,5 cm.

Afb. 5.11.45 Verharding van de steeg aan de oostzijde van het perceel, gezien richting het noorden.

5.11.5 Steeg, putten en afvalkuilen naast en achter het huis

Verharding steeg en goot (S186, S196, S197, S640, S642)

Aan de oostzijde van perceel 12 bevond zich een steeg van 1,6 meter breed. Waarschijnlijk was de steeg over de hele lengte van het perceel aanwezig.

Het deel van de steeg direct ten noorden van het woonhuis was voorzien van een bestrating van bakstenen in visgraatmotief en keitjes (S197, afb. 5.11.45). De samenstelling en hoogteligging van het straatwerk (-0,26 tot -0,33 NAP) komt overeen met het plaveisel binnen de aanbouw, zodat waarschijnlijk is dat beide tegelijkertijd zijn gemaakt, namelijk in de tweede kwart van de 17de eeuw. Langs de oostzijde van de steeg lag een open goot die (regen)water afvoerde richting de Nieuwe Haven (S196, afb. 5.11.46).

Afb. 5.11.46 Bakstenen goot S196 langs de verharding van de steeg.

De bestrating was nog aanwezig over een lengte van 5,5 meter en maximale breedte van 1,3 meter. Het bestond met name uit kleine hardgebakken rode bakstenen met formaat 16x8x4 cm. Daarnaast waren wat gele bakstenen en keitjes toegepast. Aan de zuidzijde lag een stuk van een plank op de straat.

Tussen de bestrating en de zijgevel van het huis op perceel 13 zijn delen van een bakstenen goot gevonden, bestaande uit een rij liggende bakstenen met aan weerszijden een opstaande rand van bakstenen op hun kant. De goot was gemaakt van gele bakstenen met formaat 19x9x3,5 cm. Aan de noordzijde bevond de bodem zich op -0,22 NAP en aan de zuidzijde op -0,31 NAP. De goot liep dus af richting het zuiden.

Op ongeveer 6 meter ten noorden van het huis lagen enkele planken over elkaar die mogelijk ook als verharding van de steeg hebben gefungeerd (S186). Het spoor was in totaal 1,5 meter breed (oost-west). Het ging om vijf planken van naaldhout (3 cm dik) die haaks over elkaar heen lagen (bovenzijde op -0,12 NAP).

Aan de achterzijde van het perceel waren op de locatie van de steeg enkele plekken met schelpgruis aanwezig (S640). De noordwestzijde van de steeg werd hier begrensd door enkele losse bakstenen (20,5x9x4,5 cm) en paaltjes met daarlangs planken op hun kant (S642).

Afvallaag in steeg

Tussen planken S186 en tonput S202 bevond zich een afvallaag uit de eerste kwart van de 17de eeuw (bovenkant laag op -0,29 NA). De tonput en vermoedelijk ook de planken dateren waarschijnlijk van latere tijd, zodat deze verder geen verband houden met de laag.

De afvallaag bestond uit donkerbruin organisch materiaal met vrij veel keramiek en stukjes hout. Het organisch materiaal is mogelijk turf. De keramiek omvat de scherven van minimaal 40 objecten uit de periode 1610-1625.[307] Het rood- en witbakkend aardewerk vormen zoals gebruikelijk voor deze periode de grootste groep. Van roodbakkend aardewerk zijn onder meer een bord van Noord-Hollands slibaardewerk en een bord met groene spiegel en ringeloorboogjes op de vlag (beide r-bor-6). Andere vormen zijn bakpan, grape, pispot en test. Van de meeste scherven van witbakkend aardewerk kan de vorm niet worden bepaald. Herkenbaar zijn een pispot, vuurstolp, twee koppen en twee grapen. Het steengoed bestaat uit minimaal drie kannen, waarvan één uit Frechen, één uit Siegburg uit de periode 1550-1600 en één redelijk compleet exemplaar uit Westerwald of Raeren. Deze laatste kan is rijk versierd en dateert uit de periode rond 1600 (V202-

Afb. 5.11.47 Een kan van steengoed uit Westerwald of Raeren. Diameter: 15 cm.

Afb. 5.11.48 Fragment van een bord van Werra-aardewerk met een vrouwfiguur.

307 V202, V211 en V228

C02, afb. 5.11.47). Uit Noord-Duitsland komt een bord van Weser-aardewerk. Van Werra-aardewerk zijn twee borden, waaronder een met een vrouwfiguur op de spiegel (V202-C03, afb. 5.11.48). Dit bord behoort tot de Duitse productie tussen 1600 en 1625.
Het tinglazuuraardewerk bestaat uit twee borden van Nederlandse makelij, een bord van Italiaanse faience in Berrettino-stijl, een bord van Spaanse goudlustermajolica en twee fragmentjes Portugese faience. Uit China komen de scherven van drie stuks porselein, waaronder een stuk kraakporselein en een kom met rechte rand (V202-C01, afb. 5.11.49). Uitwendig is de kom beschilderd met een landschap met planten, inwendig bevindt zich onder de rand een vroeg type versiering.

Afb. 5.11.49 Voor- en achterzijde van een kom van Chinees porselein.

Askuil (S187)

In een kleine askuil op het achtererf zijn minimaal zeven objecten van keramiek uit de eerste kwart van de 17de eeuw gevonden.[308] De kuil had een diameter van slechts 50 cm en lag op -0,29 NAP. De keramiek omvat rood- en witbakkend aardewerk en Italiaanse faience. Van roodbakkend aardewerk zijn een bakpan (r-bak-4), een kleine (r-gra-33) en zeer grote grape en een vierkante test zonder glazuur. Uit Italië komt een bord van Berrettino-faience met een rozet op de spiegel en een zogenaamd 'Ligurisch randje' (203-C01, afb. 5.11.50).

Afb. 5.11.50 Voor- en achterzijde van een bord van berrettino-faience uit Italië.

Vierkante waterput (S205)

Ten oosten van de schuur bevond zich een waterput (S205). De constructie van de put wijkt af van de 'normale' waterputten die met enige regelmaat in West-Friesland worden aangetroffen. Deze waterputten zijn rond en gebouwd van baksteen of gestapelde tonnen, of een combinatie van beide. De waterput op perceel 12 bestond echter uit een lange vierkante schacht van verticale planken met daaronder een ton (afb. 5.11.51). De

308 V203 en V212

vierkante schacht was bovendien slechts circa 50 bij 50 cm groot, wat erg smal is voor een waterput. Normaal gesproken werd water uit een put gehaald met een emmer, maar bij de vierkante waterput was dit gezien de geringe breedte waarschijnlijk niet mogelijk. Vermoedelijk werd water uit de put gehaald met behulp van een lange houten pomp, een zogenaamde plunjerpomp. Dergelijke pompen zijn onder meer opgegraven aan de Karperkuil in Hoorn, bij een stolpboerderij in de Beemster en aan het Boterdiep in Groningen.[309]

Iedere zijde van de vierkante schacht bestond uit twee verticale planken van naaldhout van 26 cm breed en 3 cm dik. De planken, en dus ook de schacht, waren in totaal nog 3,20 meter lang (bovenkant op -0,21 NAP). Gezien de rafelige bovenrand van de planken moet de put oorspronkelijk hoger zijn geweest. De planken waren op twee locaties aan de buitenzijde van de schacht met elkaar verbonden door middel van horizontale

Afb. 5.11.51 Vierkante waterput S205, gezien richting het oosten.

Afb. 5.11.52 De mand en complete amfoor onderin de waterput.

309 Hoorn: Walle-van der Woude 2003; Jacobs 2002. Groningen en Beemster: Huis in 't Veld 2011.

dwarsbalkjes, namelijk op ongeveer 1,7 meter (-1,91 NAP) en 2,3 meter (-2,57 NAP) onder de bovenkant. Een van de verticale planken is dendrochronologisch onderzocht: het gaat om een grove den uit het zuiden van Noorwegen die ná 1562 is gekapt.[310]
Onder de vierkante schacht bevond zich zoals gezegd een houten ton. Doordat de ton zich op grote diepte bevond, kon deze niet goed worden onderzocht. Slechts gezegd kan worden dat de bovenzijde een diameter had van 50 cm, dus even groot als de vierkante schacht, en dat de ton was opgevuld met schoon zand.

De bovenste 30 cm van de vierkante schacht was opgevuld met grijs zand. Daaronder bevond zich tot 68 cm onder de bovenkant een bruine organische kleilaag met stukjes hout. De laag daaronder (tot 178 cm onder de bovenkant) bestond uit bruingrijs zand met puin, namelijk brokken van plavuizen, baksteen en dakpan. Uit deze puinige laag komen enkele scherven.[311] Hieronder was de schacht tot onder aan toe opgevuld met schoon grijs zand. In de zandvulling waren diverse vondsten aanwezig van keramiek, metaal en hout.[312] Het meest bijzonder zijn een complete mand en een volledig intacte amfoor van het Iberisch Schiereiland (afb. 5.11.52). Scherven uit de puinige vulling passen aan stukken uit de zandvulling onderin de put. Dit wijst erop dat alle vondsten gelijktijdig in de put terecht zijn gekomen, namelijk bij het dempen van de waterput. De keramiek dateert uit de periode 1600-1625, wat betekent dat de waterput relatief kort heeft gefunctioneerd.
De keramiek omvat de scherven van minimaal tien objecten. Van roodbakkend aardewerk zijn een pispot (r-pis-5) en een kop (r-kop-2). Aan de buitenzijde van de kop is veel witte (kalk?) aanslag aanwezig, wat iets te maken kan hebben met ambachtelijke werkzaamheden.

Afb. 5.11.53 De complete amfoor van het Iberisch Schiereiland.

Afb. 5.11.54 De meer fragmentarische amfoor uit de waterput. Hoogte: 29 cm.

310 M310
311 V240
312 V237 en V239

Een kop en een groene spaarpot zijn gemaakt van witbakkend aardewerk. Op een bord van Nederlandse majolica uit de periode rond 1600 is een veelkleurig decor aanwezig. Het Weser-aardewerk uit Noord-Duitsland wordt vertegenwoordigd door een klein randfragment. Uit het Mediterrane gebied komen drie objecten, namelijk twee amforen van het Iberisch Schiereiland en een bord uit Italië. De amforen hebben een identiek model, namelijk een ei-vormig lichaam met bolle bodem en een kleine opening met geprononceerde rand aan de bovenzijde (V237-C01 en C02, afb. 5.11.53 en 5.11.54). Dit soort amforen fungeerde als verpakkingsmateriaal voor vloeibare producten, bijvoorbeeld olijfolie. Nadat zij deze functie hadden vervuld, kregen zij soms een andere bestemming, bijvoorbeeld als opslagcontainer. Of de amforen uit de waterput een tweede doel hebben gediend, is onduidelijk. Een van de amforen is volledig intact teruggevonden, de andere amfoor is voor de helft compleet. Het bord uit Italië behoort tot het slibversierd roodbakkend aardewerk uit Toscane (V237-C03, afb. 5.11.55). De bovenzijde is voorzien van een gemarmerd decor, terwijl de achterzijde alleen is geglazuurd. Dit soort aardewerk behoort tot het meer zeldzame importgoed uit Italië.

Afb. 5.11.57 Lepelbak van een messing schuimspaan uit de waterput.

Afb. 5.11.55 Bord van slibversierd roodbakkend aardewerk uit Toscane. Diameter: 31 cm.

Afb. 5.11.56 Loden kolfslof uit de waterput.

Afb. 5.11.58 Twee tinnen lepels uit de waterput.

Onderin de waterput zijn zes metalen voorwerpen gevonden. Tot de categorie ijzer behoren een langwerpig stuk met onbekende functie en een grote ring of band. Meer bijzonder zijn een loden kolfslof (V237-M01, afb. 5.11.56), de lepelbak van een messing schuimspaan (V237-M04, afb. 5.11.57) en twee tinnen lepels (V237-M02 en M03, afb. 5.11.58). Beide lepels zijn in de bak gemerkt met een gekroonde roos. In de bak van een van de lepels is daarnaast een huismerk gekrast.

Afb. 5.11.59 Takkenbezem uit de waterput.

Afb. 5.11.60 De mand uit waterput S205. De onderste twee foto's zijn gemaakt door Restaura na de conservering. Diameter bovenkant circa 23 cm, hoogte 17 cm.

De vondsten van organisch materiaal omvatten een takkenbezem (afb. 5.11.59) en een complete mand (237-H01, afb. 5.11.60).[313] De mand is uitzonderlijk door het gebruik van fijn vlechtmateriaal met verschillende diktes en kleuren, evenals de aanwezigheid van sierbanden.[314] Waarschijnlijk was de mand daarom naast een praktisch object ook een sierstuk. Het voorwerp is 17 cm hoog en de bovenzijde heeft een diameter van 23 cm. De wand van de mand is opgebouwd uit zeer dunne lichtbruine en zwarte twijgen, die om en om zijn aangebracht. Hierdoor ontstaat een oppervlak van donkere en lichte vlakken. Hier overheen lopen op regelmatige afstanden sierbanden van twee dikkere lichtbruine twijgen (3 mm). De sierband op 2 cm onder de bovenrand en 2 cm boven de onderrand is uitgevoerd met drie twijgen, waardoor deze dikker is. Voor de onder- en bovenrand zijn nog iets dikkere twijgen gebruikt (4 mm). Op de bovenrand steken tegenover elkaar twee verticale takjes boven de rand uit, waar een plat twijgje omheen zit. Vermoedelijk zijn dit de aanhechtingen van een verdwenen hengsel. Het is goed mogelijk dat het afbreken van het hengsel de reden was voor het weggooien van de mand.

De waterput had een opvallend grote insteek, zeker in vergelijking met andere waterputten (zie afb. 5.11.51). Normaal gesproken werd een gat gegraven die slechts iets groter was dan de te bouwen put, maar in dit geval is een veel groter gat uitgegraven. De insteek was aan de onderzijde ongeveer 1,5 meter breed (richting noord-zuid) en werd naar boven toe breder. De waterput bevond zich niet in het midden van het gegraven gat, maar aan de zuidzijde. De onderkant van de insteek was opgevuld met schoon grijs zand. In deze zandvulling lag een eikenhouten kuip zonder bodem op zijn kant (bovenkant op -2,86 NAP). Deze kuip wordt verder besproken in paragraaf 8.2. Boven de zandvulling bevond zich een gelaagd pakket, bestaande uit veen, klei en een laag met stukjes hout.

Uit de insteek komen twee scherven aardewerk, namelijk een fragment van een witbakkende bakpan en een stuk van een steengoedkan met appliques met een buste.[315] Beide dateren uit de periode 1575-1625. Uit de laag met houtstukjes komt verder een houten teljoor (bord) met een diameter van 19,5 cm.[316] De rand van het bord is gedeeltelijk verbrand.

Afb. 5.11.61 Ingegraven ton S202.

<u>Ingegraven ton (S202)</u>

Achter het huis, direct naast de schuur, bevond zich een ingegraven eikenhouten ton (afb. 5.11.61 en 5.11.62). Het gaat hier niet om een waterput, aangezien het slechts om één ton gaat (en de natuurlijke bodem dus

313 De mand is geconserveerd en gerestaureerd door Restaura, Haelen.
314 Met dank aan Ineke van der Sommen, mandenmaakster bij het Zuiderzeemuseum, Enkhuizen.
315 V241 en V243
316 V242

niet werd bereikt) en in de ton bovendien een bodem aanwezig was. In de houten bodem waren diverse gaten aanwezig, zodat water kon weglopen in de grond. Het is niet zeker of de ton moet worden geïnterpreteerd als afvalton of dat de ton samenhangt met ambachtelijke werkzaamheden op het erf achter het huis. Een optie is dat de ton is ingegraven voor laatstgenoemde functie en in een later stadium is gebruikt voor het verzamelen van afval.
De ton had aan de bovenzijde een diameter van 67 cm en was nog 73 cm hoog (bovenkant op -0,26 NAP). Oorspronkelijk was de structuur hoger, want de bovenzijde van de duigen was weggerot. Rond de onderzijde en de bovenzijde bevonden zich veel houten hoepels. Uit dendrochronologisch onderzoek blijkt dat het hout ná 1590 is gekapt.[317] De ton als object wordt verder besproken in hoofdstuk 8.2.

Afb. 5.11.62 Ingegraven ton S202 is leeggeschept.

Onder de bodem van de ton zijn enkele scherven verzameld die in de grond zijn beland voorafgaand of tijdens de plaatsing van de ton.[318] De scherven (roodbakkend en witbakkend aardewerk, steengoed, Weser-aardewerk en Italiaanse faience) kunnen niet nader worden gedateerd dan ergens in de periode 1575-1625.

De bovenste 30 cm van de ton was opgevuld met grijze zandige klei met schelpgruis, puin en mortel. Hieruit komt een kleine hoeveelheid onsamenhangend scherfmateriaal (roosbakkend en witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk en Italiaanse faience).[319]
Daaronder bevond zich een dikke laag van bruin organisch materiaal (geen mest) met afval, namelijk keramiek, bot, stukjes hout, leer, metaal en glas.[320] De vondsten dateren uit de periode 1600-1620 en worden besproken in paragraaf 7.2.
Deze laag is volledig geborgen en uitgezeefd.[321] Daarnaast is een grondmonster genomen voor botanisch onderzoek.[322] Bij dit onderzoek is vastgesteld dat de laag vooral uit houtsnippers, zaagsel en houtskoolfragmenten bestaat en dat geen sprake is van menselijke beer.[323] Tevens zijn de botanische resten uit het zeefresidu (V214) bekeken, namelijk enkele kersen-, pruimen- en druivenpitten en fragmenten van hazelnoten en okkernoten. Het aantal zaden en pitten is zeer gering. Uit het zeefresidu komen wel veel visresten en dierlijk botmateriaal (zoogdier en gevogelte).

317 M100
318 V215
319 V213
320 V214
321 V214
322 M301
323 Determinatie L. de Sitter-Homans.

Afvalstort op het achtererf (S630, S631)

Helemaal aan de achterzijde van het perceel bevond zich een afvallaag, bestaande uit zandige klei met veel as, houtskool, wat puin en mortel, keramiek en mosselschelpen (S631, afb. 5.11.63). Ten zuiden daarvan lag een meer donkere kleilaag die veel minder afval bevatte (S630).[324] Op basis van de keramiek uit de beide lagen kan worden gesteld dat het materiaal tussen 1600 en 1620 is gestort. De lagen bevonden zich in het vlak op -0,08 tot -0,20 NAP. Wat betreft samenstelling lijkt het vondstcomplex veel op de grote afvalstort langs de Paktuinen (zie hoofdstuk 7.1). Het is mogelijk dat het afval aan de achterzijde van perceel 12 in feite onderdeel is van deze grote afvalstort. In dat geval is het waarschijnlijk dat de achterzijde van het perceel niet in bezit was van de bewoners van het huis, maar in andere handen was.

Afb. 5.11.63 De achterzijde van perceel 12, gezien richting het noorden.

Uit de afvallaag S631 is een redelijke hoeveelheid keramiek verzameld, namelijk 1158 scherven van minimaal 203 objecten.[325] Van dit materiaal is zowel het MAE als het EVE bepaald (afb. 5.11.64 en 5.11.65). De keramiek uit Nederland bestaat in ieder geval uit rood- en witbakkend aardewerk en majolica. Ook twee tabakspijpen zijn in Nederland gemaakt.[326]

Binnen het roodbakkend aardewerk zijn de borden (16 MAE), grapen (33 MAE) en koppen (14 MAE) de grootste groepen. De borden zijn alle van het type r-bor-6. De borden zijn onversierd (668-C08, afb. 5.11.66) of voorzien van een groene spiegel. In dat laatste geval is soms ook een slibversiering met bijvoorbeeld boogjes of een bloemmotief op de vlag aanwezig. De grapen kunnen grofweg in twee groepen worden verdeeld. De eerste groep omvat kleine grapen met één oor en een scherpe buikknik en een onverdikte uitstaande rand (r-gra-33). Deze graapjes zijn meestal beroet en dus niet als kookpot gebruikt. De andere groep grapen is een slag groter

324 Uit deze laag komt V667.

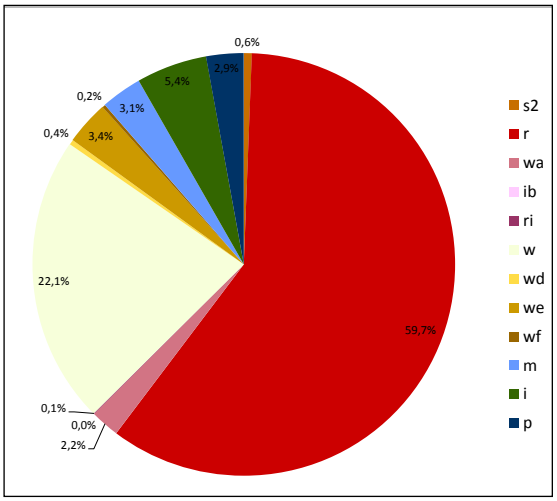
325 Uit de afvallaag komt V659, V668 en V669. Het meeste materiaal van V657 en V660 komt eveneens uit de afvallaag, maar dit is minder nauwkeurig verzameld (bij de aanleg en op de stort). De keramiek van deze twee vondstnummers blijft daarom buiten de telling. Alleen enkele bijzondere stukken die vrijwel zeker uit de afvallaag afkomstig zijn, komen hierboven ter sprake.

326 Determinatie door Jan van Oostveen.

baksel	aantal	MAE	% (MAE)	EVE	% (EVE)
echt steengoed (s2)	16	9	4,4	0,31	0,6
roodbakkend aardewerk (r)	769	99	48,8	30,04	59,7
witbakkend aardewerk (w)	232	40	19,7	11,10	22,1
Werra-aardewerk (wa)	9	5	2,5	1,11	2,2
Iberisch aardewerk (ib)	5	3	1,5	0,00	0
Italiaans roodbakkend aardewerk (ri)	1	1	0,5	0,03	0,1
witbakkend Duits aardewerk (dw)	1	1	0,5	0,19	0,4
Weser-aardewerk (we)	14	6	3,0	1,69	3,4
witbakkend Frans aardewerk (wf)	2	1	0,5	0,12	0,2
majolica (m)	42	9	4,4	1,58	3,1
italiaanse majolica/faience (i)	56	22	10,8	2,72	5,4
porselein (p)	11	7	3,4	1,44	2,9
totaal	1158	203	100	50,33	100

Afb. 5.11.64 Overzicht van de keramiek uit de afvalstort op het achtererf van perceel 12.

en heeft een kraagrand (r-gra-8 en r-gra-54). Deze grapen zijn meestal wel beroet. Een aantal grapen is zeer groot en waarschijnlijk gebruikt als voorraadpot. Enkele grapen vallen buiten deze groep, namelijk een grape met een steile wand en lage, wijde grapen (r-gra-91 en r-gra-52, 668-C05 en 668–C12, afb. 5.11.67). De koppen zijn allemaal van het type r-kop-2 (668-C10 en 659-C03, afb. 5.11.68) en alleen aan de binnenzijde geglazuurd.

Afb. 5.11.65 Overzicht van de keramiekvondsten (in EVE) uit de afvalstort op het achtererf van perceel 12.

Opvallend is het relatief kleine aantal bakpannen, namelijk slechts zeven MAE. Het meest voorkomende type is r-bak-4 (668-C06 en 659-C05, afb. 5.11.69). Verder zijn aanwezig deksels, een kastanjepofkan, een kom met slibversiering, lekschalen, olielampen, pispotten (668-C09, afb. 5.11.70), potten, testen en vuurstolpen. Onder de potten bevinden zich onder meer drie exemplaren met oren op de rand (r-pot-57), een type dat veel in Enkhuizen wordt gevonden. Verder zijn twee grote aspotten aanwezig, waaronder een zonder glazuur. De testen (6 MAE) zijn allemaal kleine vierkante exemplaren op een standring zonder glazuur (659-C04, afb. 5.11.71). Opvallend zijn de ongeglazuurde fragmenten van een grote vorm met een ingesneden rand en verfstrepen (659-C06, afb. 5.11.72). Waarschijnlijk gaat het om stukken van de bovenkant van een bloempot.

Van witbakkend aardewerk zijn onder meer grapen, kannen, koppen, bakpannen (669-C01, afb. 5.11.73) en borden (668-C07, afb. 5.11.74). Meer bijzonder zijn een klein vergiet en een ondersteek. Vier potten hebben hetzelfde model als de roodbakkende potten met oren op de rand (w-pot-21). Ongeveer de helft van de objecten is groen geglazuurd. De andere helft is ofwel groen en geel of groen en bruin geglazuurd.

Afb. 5.11.66 Onversierd roodbakkend bord. Diameter: 29,5 cm.

Afb. 5.11.68 Roodbakkende kop. Diameter: 12,5 cm.

Afb. 5.11.70 Roodbakkende pispot. Diameter: 19,5 cm.

Afb. 5.11.67 Roodbakkende grape van het type r-gra-91. Diameter: 18 cm.

Afb. 5.11.69 Twee roodbakkende bakpannen van het type r-bak-4. Bovenste diameter: 19, 5 cm. Onderste diameter: 17,5 cm.

Afb. 5.11.71 Vierkante test van roodbakkend aardewerk. Hoogte: 8 cm.

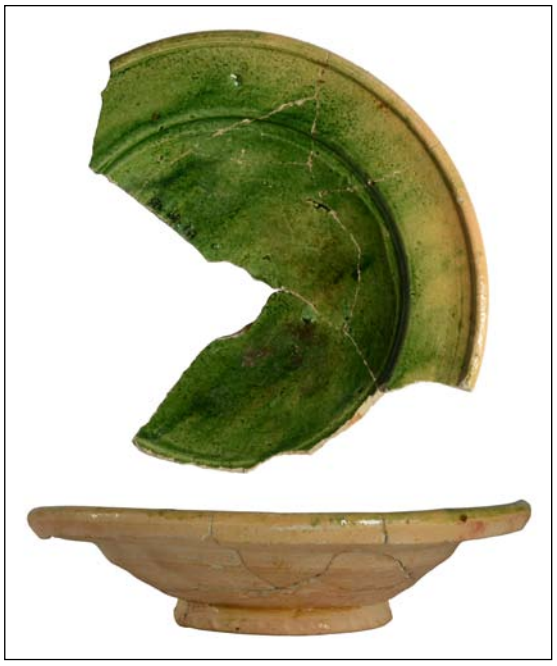
Afb. 5.11.72 Fragmenten van waarschijnlijk een bloempot met ingesneden rand en verfstrepen.

Afb. 5.11.73 Een bakpan van witbakkend aardewerk. Diameter: 21,5 cm.

Afb. 5.11.75 Fragmenten van een witbakkende vuurstolp met appliques van de Hollandse leeuw binnen een tuin.

Afb. 5.11.74 Een bord van witbakkend aardewerk. Diameter: 19,5 cm.

Een aparte categorie wordt gevormd door fragmenten van halfronde vuurstolpen die allemaal groen zijn geglazuurd (w-vst-2). Op de meeste fragmenten zijn (delen van) appliques aanwezig. Waarschijnlijk zijn alle stolpen in Enkhuizen gemaakt. Van twee stolpen zijn meerdere stukken teruggevonden. Op de eerste zijn naast de gebruikelijke braamnoppen twee keer een ridder te paard en drie keer de Hollandse leeuw binnen een tuin afgebeeld (668-C11, afb. 5.11.75). Op de andere stolp zijn vier appliques aanwezig (659-C01, afb. 5.11.76). Aan weerszijden van het oor staat een rond applique met God die Eva schept uit de rib van Adam. Boven het oor staat een rond applique met de beproeving van Abraham. Het vlak is opgevuld met noppen. Rechts onder bevindt zich een rond applique van edelman met Keten van het Gulden Vlies.
Hiernaast zijn “losse” appliques aanwezig: een rond en een rechthoekig applique met Adam en Eva bij de boom van de kennis van goed en kwaad (668-C13 en 659-C10, afb. 5.11.77), de stedemaagd van Enkhuizen (659-C11, afb. 5.11.77), de klauw van waarschijnlijk een dubbelkoppige adelaar, een mannenkop (659-C02, afb. 5.11.78), een boom met druiventrossen, een leeuwenkop en een bladmotief.
Het glazuur van de meeste majolicascherven is sterk aangetast door de bodem, waardoor de versiering niet of slecht is te zien. De meeste fragmenten zijn afkomstig van borden, maar ook een kom is aanwezig. Herkenbaar zijn onder meer een blauw schaakbordmotief, een granaatappel en een ornamenteel decor met driehoeken. De kom is beschilderd als imitatie van

Afb. 5.11.76 Fragment van een witbakkende vuurstolp. Rechts twee appliques: de beproeving van Abraham en een edelman met Keten van het Gulden Vlies.

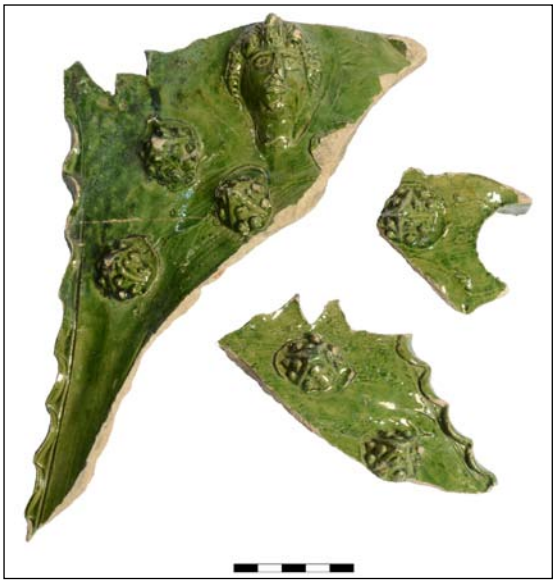

Afb. 5.11.77 Links en rechts Adam en Eva bij de boom van de kennis van goed en kwaad, in het midden de stedemaagd van Enkhuizen (het wapenschild ontbreekt).

Italiaanse compendiario-faience, dus grotendeels wit en met een aigretterand. De afbeelding op de spiegel ontbreekt.

Minimaal vier borden en een kom van Werra-aardewerk zijn gevonden. Deze zijn waarschijnlijk grotendeels gemaakt in de Werra-bakkerij van Enkhuizen (actief van 1602 tot 1613). Op de bodem van de kom is een vogel en een jaartal (160?) geschilderd. Een van de borden komt met zekerheid uit Duitsland (vermoedelijk Heiligenstadt).[327] Het bord is half compleet en is op de spiegel beschilderd met de buste van een man (668-C03, afb. 5.11.79).

327 Met dank aan Sjek Venhuis.

Afb. 5.11.78 Fragmenten van een vuurstolp van witbakkend aardewerk met applique in de vorm van een mannenhoofd.

Afb. 5.11.79 Bord van Werra-aardewerk. Op de spiegel is de buste van een man aanwezig. Diameter: 22,5 cm.

Afb. 5.11.80 Een bord van Weser-aardewerk. Diameter: 16 cm.

Afb. 5.11.81 Bord van Ligurisch witte faience uit Italië.

Drie soorten aardewerk komen zeker uit Duitsland, namelijk steengoed, Weser-aardewerk en Duits witbakkend aardewerk. Het steengoed bestaat uit minimaal acht kannen en een knikker. Twee kannen zijn gemaakt in Siegburg en dateren uit de late 16de eeuw. Een van deze kannen is geglazuurd en voorzien van een ronde applique, terwijl de andere kan een ongeglazuurd exemplaar met zeer rijke versiering is. Enkele rijkversierde kannen komen uit Raeren en/of het Westerwald. Uit de productieplaats Frechen komen twee kannen, waaronder een met braamnopappliques.
Het aardewerk uit het stroomgebied van de Weser omvat onder meer drie borden en een pot. De borden zijn zoals gebruikelijk op simpele wijze beschilderd (668-C17, afb. 5.11.80). De pot (we-pot-2) is gemaakt van roodbakkende klei en versierd met radstempel en stippen.
Een fragment van een kleine witbakkende kan komt eveneens uit Duitsland. Het stuk is groen geglazuurd en versierd met aangebakken stukjes steen (‘encrusted ware’).

Uit Italië komen minimaal negentien stuks tinglazuuraardewerk, namelijk borden, kommen en plooischotels. Vier groepen zijn aanwezig, waaronder Ligurisch blauw (Berrettino, 9 MAE) en Ligurisch wit (4 MAE, 668-C04, afb. 5.11.81) uit Ligurië. Binnen de eerste groep is een

kommetje met de afbeelding van een haas en een doorboorde standring en een grote kom met witte hoogsels noemenswaardig. De andere twee groepen zijn Compandiario (3 MAE) en majolica uit Montelupo, bestaande uit drie borden (668-C02 en 659-C12, afb. 5.11.82) en minimaal één plooischotel (crespina). Uit Toscane komt verder een bord van roodbakkend aardewerk.

Afb. 5.11.82 Fragmenten van twee borden uit Montelupo. Diameter beide: 33 cm.

De overige soorten importkeramiek uit Europa zijn een bord van Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais (668-C18, afb. 5.11.83), een bord van Portugese faience, twee amforen en een roodbakkend object van het Iberisch Schiereiland. Dit laatste stuk, waarschijnlijk een kruik met twee oren, is aan de buitenzijde voorzien van groen glazuur en behoort tot het Merida-aardewerk. Dergelijke kruiken zijn onder meer gevonden in het Tortugas scheepswrak uit 1622.[328]

Van Chinees porselein is onder meer een kom met aan de buitenzijde een beschildering met springende figuurtjes (668-C01, afb. 5.11.84). Soortgelijke kommen zijn onder meer gevonden in de Binh Thuan Cargo, de lading van een schip dat rond 1608 voor de kust van Vietnam verging.[329]

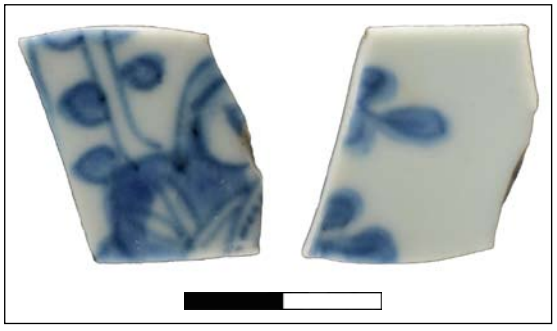
Afb. 5.11.83 Fragment van een bord uit Beauvais in Noord-Frankrijk.

Een andere kom is aan de buitenzijde beschilderd met planten en bomen in een landschap, terwijl onder de rand een sierband aanwezig is (657-C02, afb. 5.11.85). Een kleine kop is eveneens uitwendig versierd met plantmotieven (659-C09, afb. 5.11.88).
Tot het kraakporselein behoren fragmenten van een sierlijk geschilderd bordje (668-C14, afb. 5.11.86) en een stuk van een kom met waarschijnlijk herten tussen planten binnen panelen (668-C16, afb. 5.11.87). Bijzonder zijn tot slot drie fragmenten grof porselein die tot het zogenaamde Swatow-goed kunnen worden gerekend. Een stuk van een kom met een rood baksel en grove beschildering heeft een dekselgeul, wat betekent dat de kom was voorzien van een deksel (668-C15, afb. 5.11.89). De andere twee scherven zijn eveneens afkomstig van kommen (659-C07 en 659-C08, afb. 5.11.90 en 5.11.91).

328 Stemm *et al*. 2014, 58, 203.
329 Vriendelijke mededeling Sebastiaan Ostkamp.

Afb. 5.11.84 Een kom van Chinees porselein. Diameter: 10,5 cm.

Afb. 5.11.87 Fragment van een kop van porselein.

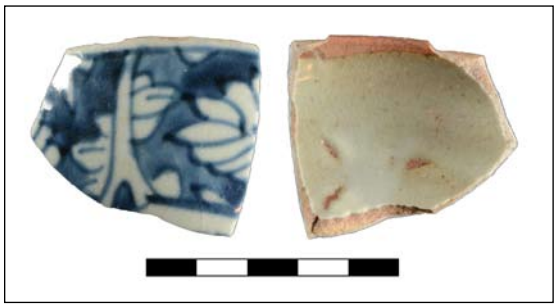
Afb. 5.11.85 Fragment van een kom van Chinees porselein.

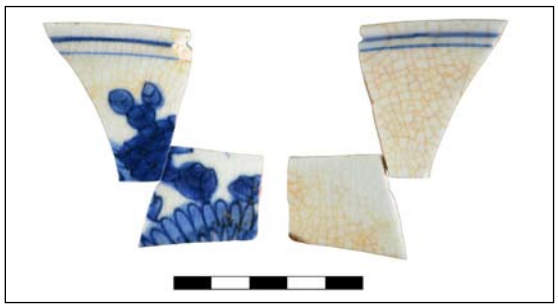
Afb. 5.11.86 Fragmenten van een bord van kraakporselein.

Afb. 5.11.88 Fragmenten van een kop van Chinees porselein.

Afb. 5.11.89 Fragment van een kom met deksel van Swatow-goed.

Afb. 5.11.90 Fragment van een kom van Swatow-goed.

Afb. 5.11.91 Fragment van een kom van Swatow-goed.

Naast de keramiek is ook metaal, glas en been in de afvallaag gevonden. Van glas zijn onder meer de fragmenten van minimaal twee vierkante flessen en twee bekers. Bijzonder zijn een opgestoken bodem met gladde voet van rood glas, mogelijk afkomstig van een kan, en een fragment van mogelijk een (voet) schaal.

Afb. 5.11.92 Mesheft met benen heftplaten.

Het metaal omvat onder meer een munt, drie loden musketkogels en stuk van een fles met een loden schroefdop (668-M01). Tot slot is een mesheft met twee benen heftplaten gevonden (659-B01, afb. 5.11.92).

Rij paaltjes op het achtererf (S638)

Aan de achterzijde van het perceel bevond zich een noord-zuid georiënteerde rij ronde paaltjes met een diameter van ongeveer 8 cm. De palen bevonden zich aan de rand van de werkput, waardoor de begrenzing van het spoor niet helemaal duidelijk is. De hoogste paal bevond zich op -0,33 NAP. Waarschijnlijk gaat het om de fundering van een gebouw, bijvoorbeeld een schuur. Een andere mogelijkheid is dat het om een woonhuis gaat dat zich bevond langs de oost-west georiënteerde steeg ten noorden van de percelen.

Afb. 5.11.93 De bovenzijde van waterput S200, gezien richting het zuiden.

Waterput (S200)

Aan de oostzijde van het perceel, in het verlengde van de steeg, was een waterput aanwezig bestaande uit drie opeengestapelde eiken tonnen (afb. 5.11.93 t/m 5.11.96). De put was in totaal 2,17 meter hoog, waarbij de onderzijde zich op -2,39 NAP bevond. Dit betekent dat de waterput niet tot in de natuurlijke klei was ingegraven, want deze bevindt zich op deze locatie 1,3 meter dieper (op circa -3,70 NAP). De onderkant van de put lag in plaats daarvan in het

Afb. 5.11.94 De zijkant van waterput S200 is blootgelegd.

Afb. 5.11.95 De bovenste ton van waterput S200 is leeggeschept.

Afb. 5.11.96 Vondsten in waterput S200.

ophogingspakket van klei en veen uit 1590. Gezien dit feit is het onwaarschijnlijk dat het grondwater uit de put is gebruikt als drinkwater. Meer aannemelijk is dat het water is gebruikt voor ambachtelijke werkzaamheden, om mee te (af)wassen of om de straat te schrobben. Tegen de westzijde van de waterput stonden twee houten palen van ongeveer 10x10 cm, namelijk een eiken paal en een paal van naaldhout van 104 cm lang (hoogste punt op -0,07 NAP). Mogelijk houden zij verband met een houten constructie boven de waterput, bijvoorbeeld

met een windas of een katrol voor het ophijsen van een emmer. Jaarringonderzoek op de duigen van de tonnen heeft uitgewezen dat de waterput ná 1649 is gemaakt.[330]

Van de bovenste ton (diameter 78 cm) was alleen de onderkant bewaard gebleven in de bodem: de duigen waren nog maximaal 34 cm hoog (bovenkant op -0,22 NAP). Rond de onderkant bevonden zich houten hoepels. De middelste ton was 95 cm hoog en volledig intact. Rond de boven- en onderzijde van de ton waren hoepels aanwezig. Tussen de bovenste en middelste waren horizontale eiken plankjes geplaatst als ondersteuning van de bovenste ton. Vijf van deze planken zijn afkomstig van één tonbodem of -deksel met een diameter van 63 cm.[331] De onderste ton was met een diameter van 52 cm en een hoogte van 70 cm vrij klein (bovenzijde op -1,69 NAP). Rond de onderste ton stonden enkele planken van naaldhout. Vermoedelijk zijn zij als een soort bekisting gebruikt bij de bouw van de waterput. De tonnen worden verder besproken in hoofdstuk 8.2.

Afb. 5.11.97 Speld van lood/tin uit de puinlaag in de waterput.

De bovenste ton en de bovenste helft van de middelste ton waren opgevuld met een pakket van grijs zand met grof puin van baksteen en dakpan, mortelbrokken, kiezels en stukken van plavuizen van natuursteen. De onderzijde van deze puinlaag (halverwege de middelste ton) kenmerkte zich door de aanwezigheid van zeer veel vensterglas.[332] Het puin en vensterglas zijn waarschijnlijk in de put gestort op het moment dat het woonhuis op dit perceel is afgebroken. Uit de puinlaag komen enkele vondsten, waaronder een 17de-eeuwse speld van lood/tin (V220-M01, afb. 5.11.97), een blauwe glazen kraal en enkele scherven roodbakkend aardewerk uit de 18de eeuw.[333] Enkele stukken bouwkeramiek zijn zeer waarschijnlijk afkomstig uit het woonhuis, waaronder twee complete glazen ruitjes (V224-G01 en G02, afb. 5.11.98), een nokvorst met ingekraste golflijn (V223-BK01, afb. 5.11.99) en een roodbakkende plavuis (11,5x11,5x2 cm). Verder zijn (fragmenten van) veertien wandtegels gevonden, onder meer tegels met de afbeelding van een schip en zeewezens (V224-BK01, afb. 5.11.100).
In de onderste helft van de middelste ton en de onderste ton bevond zich een laag van grijze zandige klei met wat organisch materiaal en schelpgruis. Deze onderste vulling bevatte een grote hoeveelheid vondsten, bestaande uit keramiek, bouwkeramiek, glas, metaal, leer, hout, schelp, bot en tanden.[334] De vondsten dateren met name uit de periode 1770-1790 en worden verder besproken als vondstcomplex in hoofdstuk 7.

Uit de waterput is een grondmonster archeobotanisch onderzocht.[335] Daarnaast zijn de macroresten uit het zeefresidu gedetermineerd.[336] Uit de put komt een klein aantal dierlijke botten. Daarentegen zijn juist wel veel visresten aangetroffen. Verder bevatte het monster

330 M302, M303 en M306.
331 M304.
332 V225.
333 V220, V223, V224.
334 V226 en V229.
335 M305. Determinatie L. de Sitter-Homans.
336 V226

fragmenten hout, (venster)glas, lood, houtskool, takjes, schelpen en insectenonderdelen. In het zeefresidu zijn verder elf mensentanden en –kiezen aangetroffen. Deze zijn waarschijnlijk als rotte tanden en kiezen uit iemands gebit gevallen of getrokken en vervolgens als afval in de put beland. Het aantal botanische resten is zeer beperkt. Behalve enkele graanvliesfragmenten en drie boekweitkleppen zijn geen meelvruchten aangetroffen. Daarnaast zijn enkele vruchten aangetoond: bessen (*Ribes*), vijg (*Ficus carica*) en opvallend veel vlier (*Sambucus nigra*). Tot slot valt de hoeveelheid zaden (hele en fragmenten) van hennep (*Cannabis sativa*) op.

Afb. 5.11.98 Twee glazen ruitjes uit de puinlaag in de waterput.

Afb. 5.11.99 Een nokvorst met ingekraste golflijnen uit de puinlaag.

Afb. 5.11.100 Tegel met een zeewezen uit de puinlaag.

<u>Afvalplek op het achtererf (S624)</u>

Op het achtererf van perceel 12 is in de bovengrond een concentratie van afval gevonden (S624, spoor niet op tekening). Het aardewerk en glas uit de afvalplek is waarschijnlijk afkomstig van de bewoners van het huis op dit perceel.[337] Op basis van de tabakspijpen kan worden gezegd dat het afval tussen 1720 en 1740 is gestort.

De keramiek omvat de scherven van minimaal 38 objecten (afb. 5.11.101). Van roodbakkend aardewerk zijn onder meer drie grapen met een wijde hals en inwendig deels geel glazuur (r-gra-49). Twee potten zijn geheel geglazuurd en voorzien van twee oren (658-C06, afb. 5.11.102). Verder zijn een lekschaal, vierkante test, kleine komfoor en steelkom aanwezig. Bijzonder is een zeer grote kom (diameter 47 cm) met een platte bodem en twee oren op de

337 V658.

rand (658-C05, afb. 5.11.103). Het witbakkend aardewerk omvat een grote kom (w-kom-15), een komfoor (w-kmf-11) en twee kleine grapen met een tuit (w-gra-24, 658-C07, afb. 5.11.104). De graapjes hebben een geel-bruin gevlekt glazuur en behoren tot het zogenaamde 'vlekkengoed' dat algemeen voorkomt in de eerste helft van de 18de eeuw.

De groep Nederlandse faience is goed voor minimaal negen objecten, namelijk twee borden, een schotel, een kom en drie koppen. Alle stukken zijn voorzien van een gestileerde blauwe beschildering, vooral met plantmotieven. Twee kopjes en een schotel hebben een identiek decor met stippen en lijnen. Van Chinees porselein zijn een kop met geplooide wand en drukke beschildering met plantmotieven (p-kop-6) en een schotel met plantmotieven.

De tabakspijpen, minimaal dertien stuks, komen allemaal uit Gouda en dateren zoals gezegd uit de periode 1720-1740.[338]

baksel	vorm	type	MAE
steengoed 2 (s2)	kan	s2-kan-	1
roodbakkend aardewerk (r)	grape	r-gra-49	3
	grape	r-gra-	1
	komfoor	r-kmf-2	1
	kom	r-kom-N	1
	lekschaal	r-lek-	1
	pispot	r-pis-5	1
	pot	r-pot-13	2
	steelkom	r-stk-	1
	test	r-tes-	1
	indet	r-	3
witbakkend aardewerk (w)	grape	w-gra-24	2
	grape	w-gra-	1
	komfoor	w-kmf-11	1
	kom	w-kom-15	1
majolica (m)	bord	m-bor-	1
faience (f)	bord	f-bor-6	2
	bord	f-bor-	3
	kom	f-kom-	1
	kop	f-kop-2	2
	kop	f-kop-	1
italiaanse majolica/faience (i)	bord	i-bor-2	2
	bord	i-bor-10	2
	bord	i-bor-	1
Aziatisch porselein (p)	kop	p-kop-6	1
	bord	p-bor-	1
Totaal			38

Afb. 5.11.101 Overzicht van de keramiekvondsten uit afvalplek S624.

Afb. 5.11.102 Pot van roodbakkend aardewerk. Diameter : 23,5 cm.

Afb. 5.11.103 Grote kom van roodbakkend aardewerk. Diameter : 47 cm.

338 Determinatie door Jan van Oostveen.

Opvallend aan dit vondstcomplex is de aanwezigheid van vier borden in Italiaanse stijl uit de periode 1625-1675. Twee grote borden zijn uitgevoerd in zogenaamde 'A Raffaellesca'-stijl. Van deze borden is het land van herkomst onzeker: zij kunnen zowel in Italië, als Frankrijk of Nederland (Haarlem, atelier Verstraeten) zijn gemaakt.[339] Het eerste bord is redelijk compleet en heeft een diameter van 29 cm (658-C01, afb. 5.11.105). In het midden is de buste van een man aanwezig, daaromheen bevinden zich twee banden met grotesken en vogels. Op de achterkant is alleen een gele band

Afb. 5.11.104 Een grape met tuit van witbakkend aardewerk. Diameter: 14 cm.

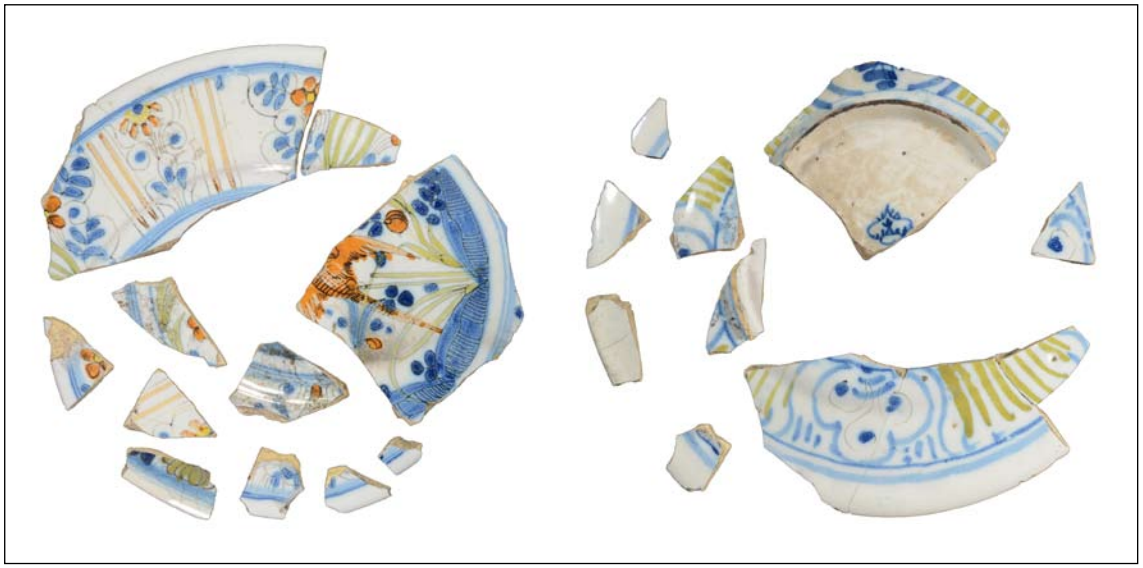
Afb. 5.11.105 Bord van faience in Italiaanse stijl. Diameter: 29 cm.

339 Vriendelijke mededeling N. Jaspers.

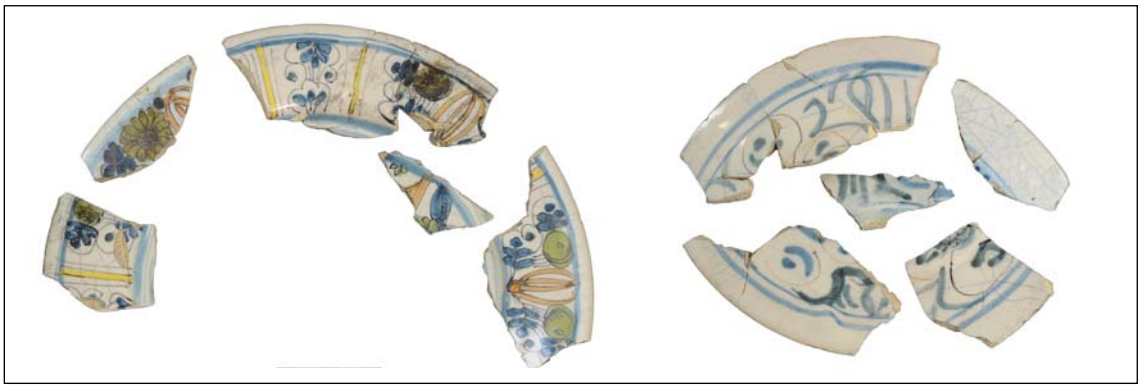
geschilderd. Opvallend aan dit bord is de slechte kwaliteit van het glazuur: hierin bevindt zich veel craquelé en de scherven kwamen zwart verkleurd uit de bodem. Van het andere bord is de helft teruggevonden (658-C02, afb. 5.11.106). Ook in dit geval was mogelijk een buste binnen een cirkel op het midden geschilderd, want een klein stukje van een cirkel is zichtbaar. De rest van het bord is weer voorzien van grotesken en vogels. De kwaliteit van het glazuur is in dit geval beter en het bord was dan ook niet verkleurd. De achterzijde van het bord is niet beschilderd.

Afb. 5.11.106 Fragmentarisch bord van faience in Italiaanse stijl. Diameter: 28 cm.

Afb. 5.11.107 Faience bord uit Italië in de stijl 'Calligrafico Naturalistico'. Diameter: 22 cm.

Afb. 5.11.108 Faience bord uit Italië in de stijl 'Calligrafico Naturalistico'. Diameter: 22 cm.

Twee andere borden zijn wel zeker gemaakt in Italië en dan zeer waarschijnlijk in de streek Ligurië. De stukken behoren tot de groep 'Calligrafico Naturalistico' (658-C03 en C04, afb. 5.11.107 en 5.11.108). De veelkleurige beschildering op de voorzijde van de borden is geïnspireerd op Chinees kraakporselein. De vlag is verdeeld in panelen, waarbinnen zich plant- en bloemmotieven bevinden. Op de spiegel van een van de borden is een landschap met een vogel geschilderd, de spiegel van het andere bord ontbreekt. Bijzonder aan het meest complete bord is dat een merk op de bodem aanwezig is, namelijk het merk (kroon) van de familie Conrado uit Albisola.[340] De drukke beschildering op de onderkant van de vlag is karakteristiek voor borden uit deze decorgroep. Dergelijke borden zijn als bodemvondst in Nederland zeer zeldzaam. In Enkhuizen is in het verleden een fragment gevonden en verder zijn bijvoorbeeld twee complete exemplaren bekend uit Amsterdam.[341]

5.11.6 Deelconclusie perceel 12

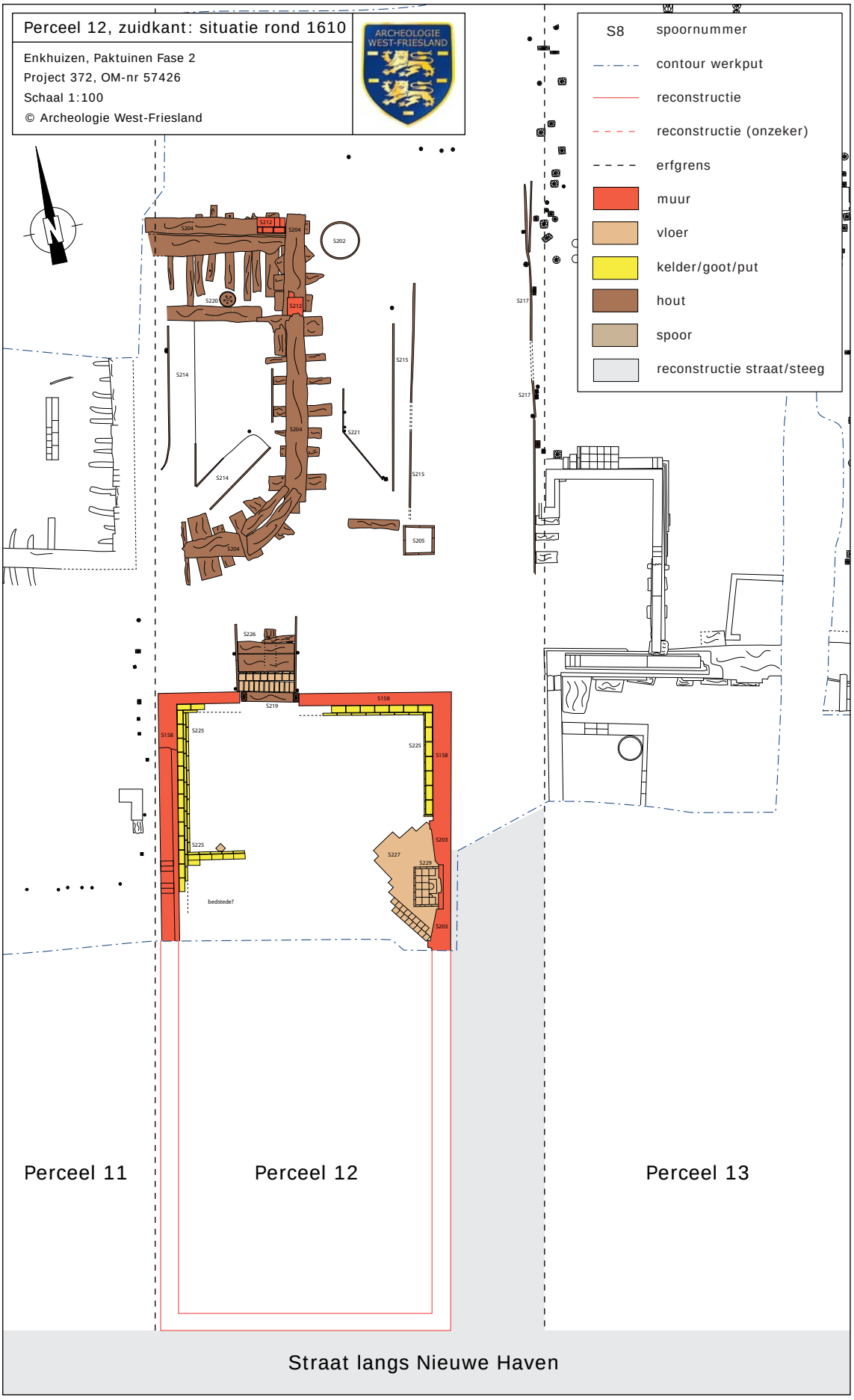
Aan de zuidzijde van perceel 12 stond een woonhuis van 11,3 meter lang en 5,1 meter breed. Aan de oostzijde bevond zich een steeg van 1,6 meter breed. Het achterste gedeelte van het huis en een groot deel van het erf daarachter is opgegraven. Op basis van dateringen van dendrochronologisch onderzoek kan de bouw van het huis rond 1594 worden geplaatst. Het huis is stevig en met zorg gebouwd, wat wijst op een opdrachtgever met een goed gevulde beurs.

In de achtergevel van het huis bevond zich al direct bij de bouw een deuropening met daarachter een trap naar boven. Het maaiveld achter het huis lag dus hoger dan het loopniveau in het huis. Op basis hiervan kan met zekerheid worden gezegd dat de vloeren en andere sporen die zijn opgegraven, zich in een verdiept souterrain bevonden. Het hoogteverschil tussen het oudste vloerniveau en het maaiveld achter het huis was 80 cm.

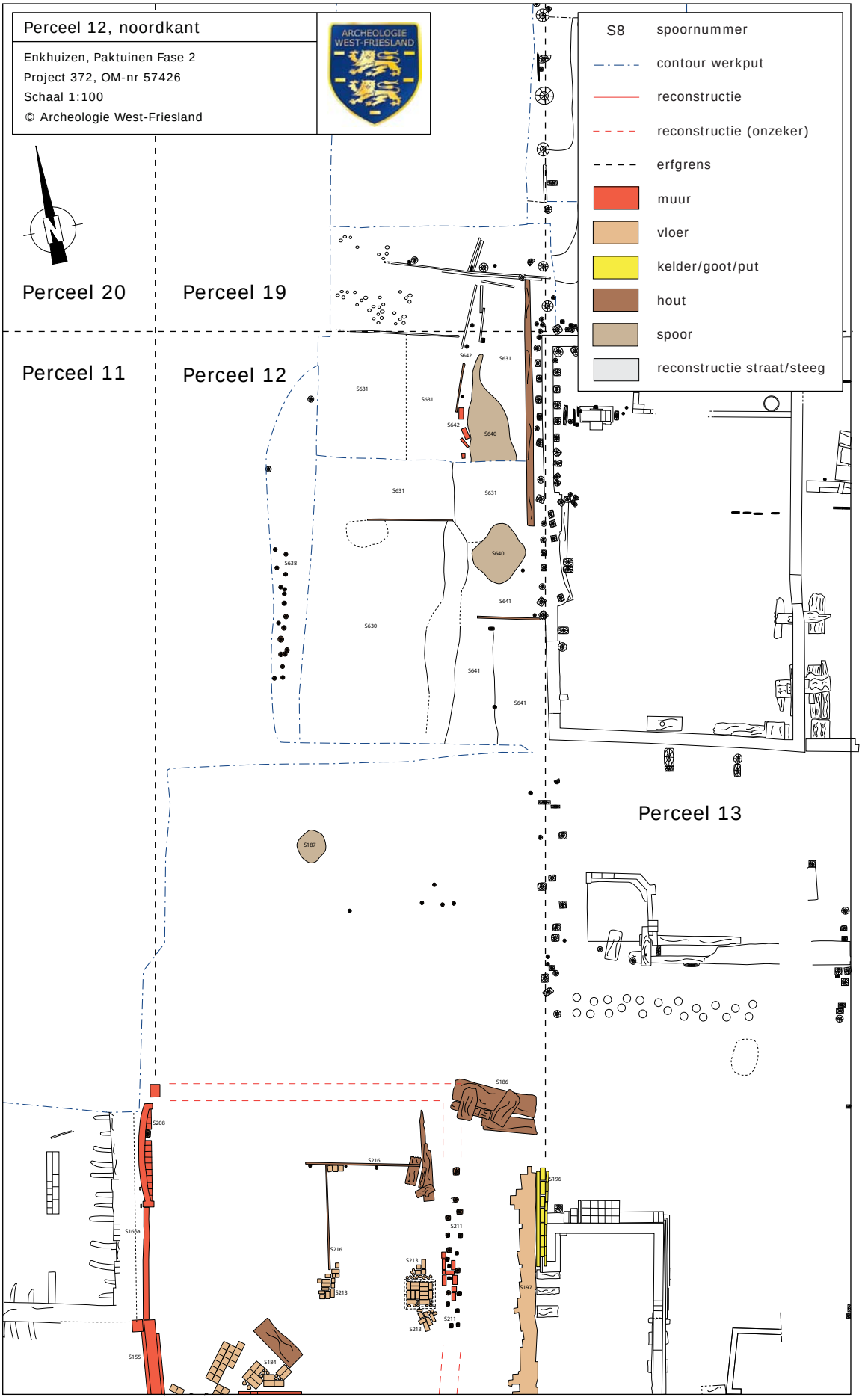
Het souterrain zal voornamelijk door het huispersoneel zijn gebruikt, terwijl de representatieve kamers van de eigenaars van het pand zich op de verhoogde begane grond (de bel-etage) en op de verdieping(en) daarboven bevonden.

Direct bij de bouw is in de oostmuur van het souterrain een keurige haardplaats (S203) gemaakt. De bijbehorende stookvloer (S229) was uitgevoerd met een astegel en een onderliggende aspot. In de ruimte lag een schuin gelegde plavuizenvloer (S227) met langs de rand een bakstenen goot (S225). Aan de westzijde was ook een stuk goot haaks op de zijgevel aanwezig. Dit doet vermoeden dat zich ten zuiden hiervan een kamertje bevond, bijvoorbeeld een bedstede. De

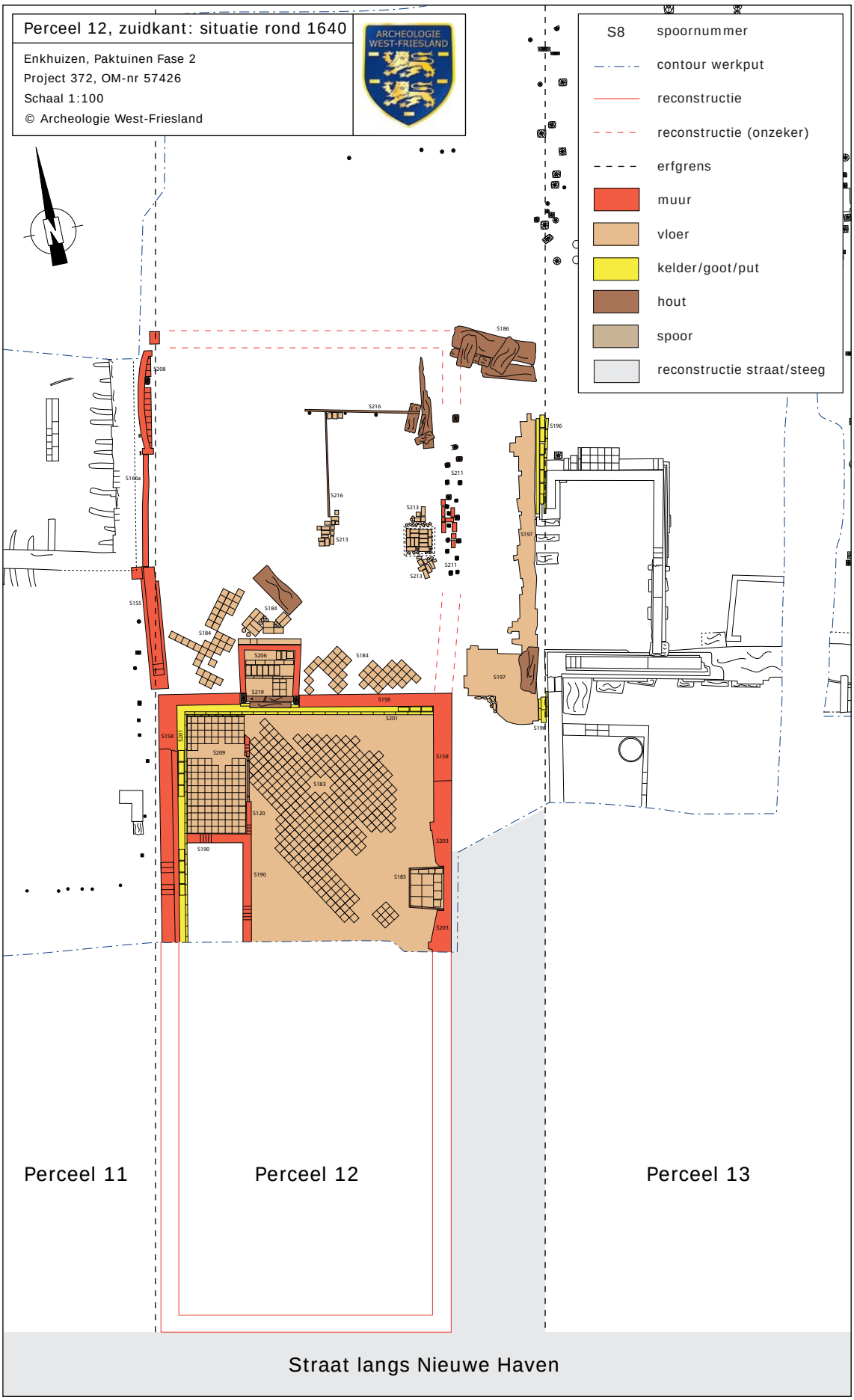
340 Morazzoni 1939, 40-41, 60.
341 Enkhuizen: Schrickx 2012, 92. Amsterdam: Gawronski 2012, 260.

Afb. 5.11.109 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 12 rond 1610.

Afb. 5.11.110 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 12 rond 1610.

Afb. 5.11.111 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 12 rond 1640.

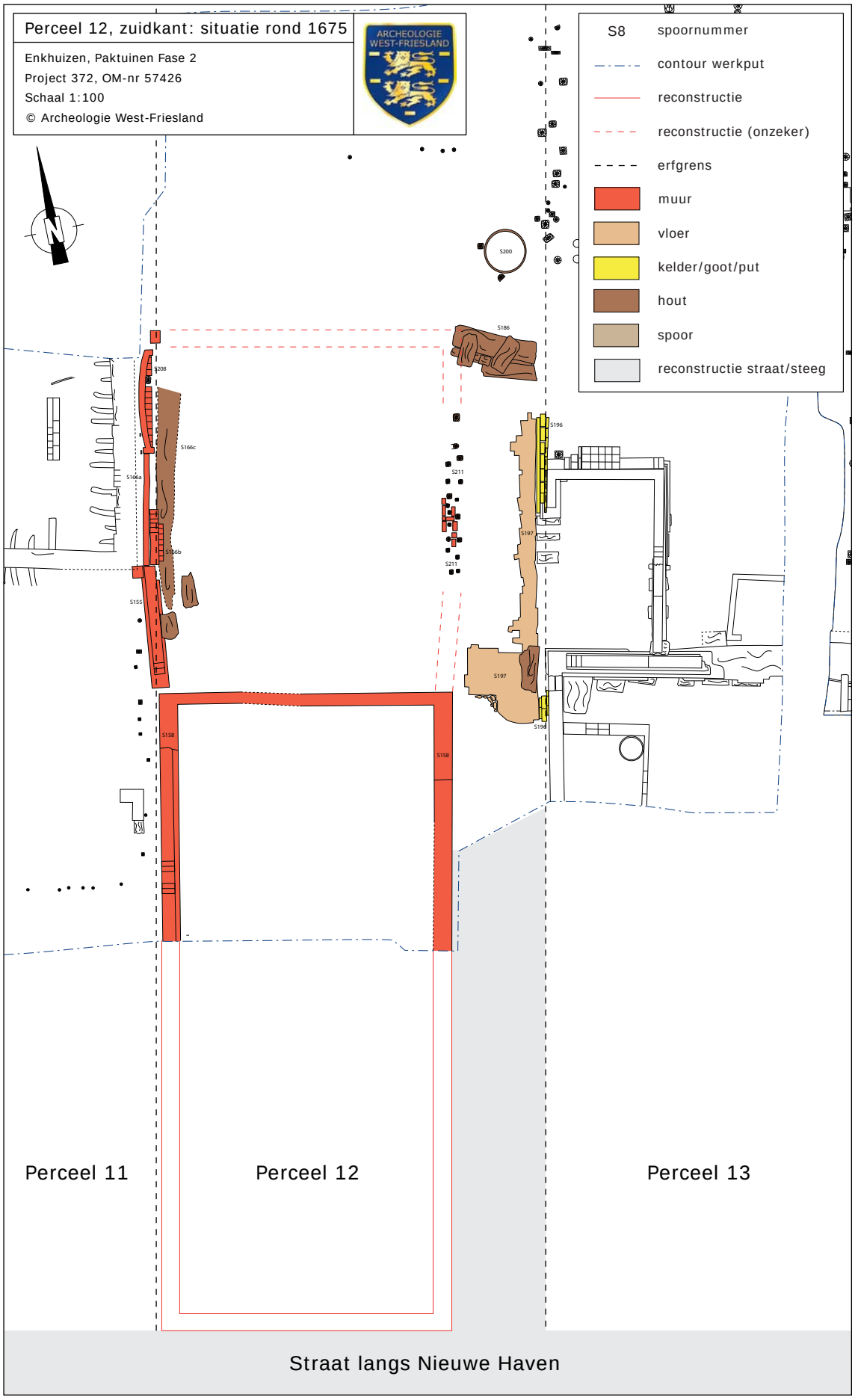
trap in de achtergevel (S226) was bij de bouw volledig uitgevoerd in hout. Aan het begin van de 17de eeuw heeft de deuropening in de achtergevel een nieuw eiken kozijn (S219) gekregen, waarbij de onderdorpel omhoog is gebracht. Gelijktijdig is de onderste traptrede opgehoogd en verhard met een laag bakstenen en plavuizen.
Achter het huis is gelijktijdig of kort na de bouw van het pand een schuur gebouwd van 6 bij 3 meter (S204, S212). Het bouwwerk is tegen de grote schuur op perceel 11 aangebouwd, waarbij een muur werd gedeeld. Zowel binnen als buiten de kleine schuur zijn een soort goten (S214, S215, S221) aangetroffen. In de directe omgeving bevonden zich verder een diepe vierkante waterput (S205) die in combinatie met een pomp moet zijn gebruikt en een ingegraven ton (S202). Het is duidelijk dat het terrein achter het woonhuis is gebruikt als werkplaats voor ambachtelijke activiteiten, maar welke werkzaamheden hier plaatsvonden is helaas niet duidelijk. De aanwezigheid van een waterput wijst erop dat water nodig was bij het werk.

Kort na 1625 is het loopniveau in het souterrain met ongeveer 30 cm verhoogd. Aan de westkant zijn twee rechthoekige kamertjes met houten wanden gemaakt. De ruimte in de noordwesthoek (binnen S190 en S120), vermoedelijk een voorraadkamer, was 2,4 bij 1,3 meter groot en voorzien van een plavuizenvloer (S209). In het midden van de oostwand bevond zich een deuropening. De kamer ten zuiden hiervan (binnen S190) was 1,3 meter breed en minimaal 1,8 meter lang. Mogelijk was dit een bedstede. In het grote vertrek ten oosten van de twee kleine kamers is een nieuwe plavuizenvloer gelegd (S183) met een nieuwe stookvloer (S184). De haardplaats (S203) is betegeld met plavuizen (afb. 5.11.112). Langs de achtergevel en westelijke zijgevel lag een goot voor de afvoer van drangwater (S201). Gelijktijdig met het ophogen van de vloer is de dorpel van de deuropening in de achtergevel opgehoogd en is de trap veranderd in een stenen trap (S206).

Afb. 5.11.112 Een betegelde haardplaats op een schilderij van Jacob Vrel uit 1654-1662. Voor de haard staat een vuurstolp.

Gelijktijdig of kort na de vernieuwing van het souterrain, dus in de tweede kwart van de 17de eeuw, is de schuur achter het huis afgebroken, waarna achter het huis een aanbouw van ongeveer 5,6 meter breed en minimaal 6,4 meter lang is opgetrokken. De noordzijde van het bouwwerk was iets breder dan de zuidzijde, doordat de zijgevels hier aansloten op de achtergevel van het huis. Van de west- en oostgevel van de aanbouw is de fundering teruggevonden (S155, S166a, S208, S211). Aan de oostzijde bevond zich een haardplaats (S208). Binnen de aanbouw lag een rommelig plaveisel (S184, S213), wat doet vermoeden dat de ruimte functioneerde als werkplaats en niet als woonvertrek. Aan de oostzijde waren delen

Afb. 5.11.113 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 12 rond 1675.

van een houten binnenindeling aanwezig (S216). De verharding in de steeg met daarlangs een goot (S196, S197) is waarschijnlijk tegelijk met de aanbouw gemaakt.

Rond het midden van de 17de eeuw is het souterrain opgevuld met schoon zand. Waarschijnlijk is gelijktijdig de begane grond van het huis gewijzigd. Vloeren en andere sporen die van na deze verbouwing dateren, zijn bij de afbraak van het huis weggesloopt.
Ook de aanbouw is aangepast, maar het is onduidelijk wanneer dit precies plaatsvond. Een stuk muurwerk (S166b) en enkele planken (S166c), mogelijk het restant van een houten vloer, dateren hiervan. Het is onduidelijk of de aanbouw tot de sloop van het huis is blijven staan, of dat deze al eerder is afgebroken.
Ter plaatse van het pad aan de oostzijde van het perceel is ná 1650 een waterput gemaakt van drie opgestapelde eikenhouten tonnen (S200). De waterput is omstreeks 1790 gedempt. De vondsten uit de waterput wijzen erop dat het huis in deze tijd werd bewoond door een welgestelde familie. De demping van de put viel waarschijnlijk samen met de afbraak van het huis op perceel 12. Op de kadastrale kaart uit 1823 is het perceel leeg.

5.12 Perceel 13: een huis langs de Nieuwe Haven (circa 1595-1600)

Perceel 13 was 31 meter lang en bij het uitzetten van de percelen in 1590 6,7 meter breed. Later, waarschijnlijk ná 1639, is de oostelijke perceelsgrens verplaatst, waarna het perceel een breedte had van 5,8 meter. Ongeveer 2/3 van dit perceel is opgegraven. Aan de zuidzijde stond een woonhuis met een aanbouw. Achter op het perceel bevond zich een tweede gebouw.

De ondergrond van het perceel bestond uit een laag vette grijze klei. Deze klei is bij het bouwrijp maken van het terrein in 1590 opgebracht. Aan weerszijden van het perceel zijn restanten gevonden van schuttingen die waarschijnlijk eveneens uit 1590 dateren: zij zijn geplaatst bij het uitzetten van de percelen. Beide sporen bestonden uit (resten van) planken met daarlangs palen (westzijde: S217; oostzijde: S511, S515, S516, S517, S518). De planken waren in alle gevallen van naaldhout, de palen zowel van naaldhout als eikenhout. Drie eiken palen van de schutting aan de oostzijde zijn dendrochronologisch onderzocht.[342] Het hout van één paal is gekapt in de herfst/winter van 1590-1591, het andere hout is gekapt in de periode 1589-1606 en 1589-1609.

5.12.1 Funderingen van het huis en een kelder

De gevels van het huis en een inpandige kelder zijn gelijktijdig gebouwd. De muurfunderingen stonden op een laag grind.[343] Vermoedelijk is dit grind direct voorafgaand aan de bouw aangebracht om de ondergrond te egaliseren en versterken of om de bouwplaats enigszins te verharden. Op het grind bevond zich binnen het huis een laag zand met wat schelpgruis en puinbrokjes. Op deze zandlaag lag waarschijnlijk de vloer van het huis.

Afb. 5.12.1 Achtergevel S191, gezien richting het noorden.

342 S516: M117 en S517: M120 en M125
343 Uit het grind komt een loden kogel: V251.

Achtergevel (S191, S521)

De achtergevel was ongeveer 5,5 meter lang (afb. 5.12.1). Aan de westzijde was de fundering het meest intact: hier waren nog maximaal vijf lagen van het muurwerk aanwezig, bestaande uit rood/gele bakstenen met formaat 20x10x4,5 cm (bovenkant op -0,19 NAP). De bovenste twee lagen waren steens breed (20 cm), naar onder toe vertrapte de muur naar een breedte van 50 cm. Het muurwerk was gefundeerd op een oud scheepsroer van 6,15 meter lang en 15 tot 20 cm dik (afb. 5.12.2), met haaks daaronder korte platen van eikenhout van ongeveer 10 cm dik. Palen waren niet aanwezig. Het roer wordt verder besproken in hoofdstuk 8.1. Op de platen waren geen aanwijzingen voor secundair gebruik aanwezig. Een van de platen (98 bij 40 cm) is dendrochronologisch onderzocht: de boom is gekapt in de herfst/ winter van 1594-1595 en groeide in het noordwesten van Duitsland of noordoosten van Nederland (afb. 5.12.3).[344] De achtergevel was iets scheef gezakt richting het westen: de onderkant van het roer lag aan de oostzijde op -0,55 NAP, terwijl dit aan de westzijde -0,64 NAP was.

Afb. 5.12.2 Het scheepsroer onder de achtergevel.

Afb. 5.12.3 Een van de eiken platen onder het scheepsroer. M333.

Westelijke zijgevel (S192)

De zijgevel aan de westkant is over een lengte van 2,3 meter blootgelegd (afb. 5.12.4). De muur was steens breed (25 cm) en gemetseld met rood/gele bakstenen met een vrij groot formaat, namelijk 24,5x11,5x5 cm. Nog maximaal zeven steenlagen waren aanwezig (bovenkant op -0,23 NAP). Onder de muur lagen korte eiken platen. Een van de platen was 125 cm lang, 55 cm breed en 15 cm dik.[345] Het jaarringonderzoek op dit stuk hout leverde helaas geen datering op. Ook onder deze fundering waren geen palen toegepast.

Oostelijke zijgevel (S520)

Van de oostelijke zijgevel is slechts een klein stukje gezien. Hier bevond zich een stuk

344 M333
345 M331-1

muurwerk van 28 cm breed op een plaat van eikenhout van 8 cm dik. De muur was nog slechts twee steenlagen hoog en gemaakt van brokken van rood/gele bakstenen (?x11x5 cm, bovenkant op -0,13 NAP).

Afb. 5.12.4 Links de westelijke zijgevel S192, met haaks daarop (in het midden) achtergevel S191. Daarachter aanbouw S193.

Afb. 5.12.5 De kelder tegen de westelijke zijgevel, gezien richting het westen.

Kelder (S188, S189)

Binnen het huis lag tegen de westgevel een kelder van 1,4 meter breed en minimaal 1,2 meter lang (S189, binnenmaten). De noordmuur van de kelder was steens breed, terwijl de oostmuur halfsteens was uitgevoerd (afb. 5.12.5). Beide waren gebouwd met geel/rode bakstenen (19x10x4 en 21x10x4,5 cm). De oostmuur was nog vier steenlagen hoog (bovenkant op -0,53 NAP).

In de noordoosthoek van de kelder bevond zich een ingegraven eikenhouten tonnetje die als schepput kan worden geïnterpreteerd (S188). De ton had een diameter van ongeveer 40 cm, de duigen waren nog maximaal 54 cm lang. In de bodem waren gaten aanwezig.[346] De bovenzijde van de duigen lag op -0,48 NAP, wat betekent dat het vloerniveau in de kelder op dit niveau of hoger moet hebben gelegen. Het dendrochronologisch onderzoek op een van de duigen heeft een kapdatum opgeleverd tussen 1597 en 1615.

Afb. 5.12.6 Bord van roodbakkend aardewerk. Diameter: 40 cm.

Afb. 5.12.7 Miniatuurlepeltje van lood/tin.

Binnen de kelder bevond zich een zandlaag (zie boven), met daarop een laag puin. Uit dit puin komen fragmenten van wandtegels (kwadraattegels) uit de eerste helft van de 17de eeuw, een vrijwel compleet bord van roodbakkend aardewerk uit dezelfde periode (V205-C01, afb. 5.12.6) en een miniatuur lepeltje van lood/tin (V205-M01, afb. 5.12.7).[347] De puinlaag hangt vermoedelijk samen met een verbouwing van het pand.

Aanbouw (S193)

Tegen de achterzijde van het huis stond een aanbouw van 3,2 meter lang en 2 meter breed (afb. 5.12.8). Van de noordzijde van de aanbouw was nog een flink stuk opgaand muurwerk aanwezig, namelijk vijftien steenlagen (bovenkant +0,30 NAP). Alle drie muren waren gemaakt van rode bakstenen met formaat 16,5x7,5x4 cm en steens breed. Aan de onderzijde vertrapte de muur. De noordzijde van het muurwerk was dieper gefundeerd dan de zuidzijde (een verschil van vier steenlagen), wat waarschijnlijk komt doordat de muren met het bestaande reliëf zijn meegebouwd. Haaks onder de muren lagen korte planken van ongeveer 40 cm lang. De oostmuur lag aan de zuidzijde op de fundering van de achtergevel.

Tegen de noordgevel van de aanbouw stond een paal van eikenhout van 16 bij 11 cm en 90 cm lang. Gezien de aanwezigheid van drie ijzeren nagels gaat het vermoedelijk om hergebruikt hout. De functie van de paal is onbekend.

346 De ton komt in meer detail ter sprake in hoofdstuk 8.2.
347 V205

Afb. 5.12.8 Fundering van de aanbouw achter het huis, gezien richting het westen.

5.12.2 Het erf

Muurfundering en uitbouw (S198, S199, S522)

Op ongeveer 8 meter ten noorden van het huis is een muurfundering aangetroffen (S199, afb. 5.12.9). Deze bestond uit palen met daarop planken. Van de bakstenen muur die op deze houten fundering heeft gestaan, zijn geen resten teruggevonden. De planken bevonden zich op een laag schoon grijs zand van ongeveer 15 cm dik aanwezig.

Aan de oostzijde lag een dikke eiken plank van 2,6 meter lang, maximaal 40 cm breed en 10 cm dik (S522, bovenkant oostzijde op +0,19 NAP, westzijde op -0,05 NAP). Ten westen daarvan lagen dunnere en kortere planken van zowel eikenhout als naaldhout (bovenkant op -0,15 NAP). Daaronder bevonden zich enkele palen, zowel van naaldhout als eikenhout. Een van de eiken palen was erg fors, namelijk ongeveer 30 bij 30 cm en 120 cm lang.

Afb. 5.12.9 Houten fundering S199.

Tegen de noordzijde van de muur bevond zich een uitbouw van ongeveer 1,2 meter diep en minimaal 1,2 meter lang (S198, afb. 5.12.10 en 5.12.11). De halfsteens muren waren van roze bakstenen met formaat 19x9x4 cm. Het muurwerk was nog maximaal vijf steenlagen

hoog en aan de binnenzijde (zuidzijde) aangesmeerd met mortel. De uitbouw was voorzien van een afgeschuinde hoek en bovendien aan de oostzijde versterkt met twee steunbeertjes. Binnen de uitbouw bevond zich zand en schelpgruis.

Afb. 5.12.10 Uitbouw S198 tegen fundering S199 aan, gezien richting het noordoosten.

Afb. 5.12.10 Uitbouw S198 tegen fundering S199 aan, gezien richting het zuidwesten.

Fundering (S207)

Tegen de noordgevel van aanbouw S193 bevond zich een steens fundering van gele bakstenen met formaat 20x10x4 cm (afb. 5.12.12). In totaal resteerden drie tot vier steenlagen (bovenkant op +0,18 NAP). Onder de muur lag een laag schoon grijs zand van ongeveer 35 cm dik. De fundering was nog 1,8 meter lang. Aan weerszijden is het verlengde van de muur waarschijnlijk in het verleden weggebroken.

Afb. 5.12.12 Fundering S207 tegen de aanbouw achter het huis.

Plaveisel (S194)

Tegen de noordgevel van de aanbouw achter het woonhuis lag een stukje plaveisel (bovenkant op +0,26 NAP), bestaande uit plavuizen met formaat 13 bij 13 cm en twee gele bakstenen op hun kant (afb. 5.12.13). De plavuizen lagen over fundering S207 heen. Een deel van de plavuizen was verbrand, wat doet vermoeden dat op deze plek een vuur is gestookt. Of het om een echte stookvloer gaat, is onzeker.

Voorafgaand aan het leggen van het plaveisel is opgehoogd met een laag schelpgruis van 20 cm dik (aanwezig tot de onderzijde van fundering S207). Uit dit schelpgruis komt een kleine hoeveelheid keramiek uit de eerste helft van de 17de eeuw, waaronder fragmenten

Afb. 5.12.13 Plaveisel S194, gezien richting het oosten.

Afb. 5.12.14 Een van de randtegels uit de laag schelpgruis onder plaveisel S194.

majolica en een stuk Italiaanse faience.[348] Hiernaast zijn de fragmenten van minimaal vier randtegels uit de periode 1610-1640 uit de laag afkomstig (V227-BK01, afb. 5.12.14).

Waterkelder (S228)

Direct ten noorden van de achtergevel van het woonhuis is op zeker moment een waterkelder gebouwd. Van de kelder is ongeveer de helft blootgelegd (afb. 5.12.15). De structuur was 1,2 meter breed en minimaal 1 meter lang. Van de muren resteerde nog maximaal 98 cm (hoogste punt op -0,48 NAP). De vloer bestond uit twee lagen baksteen met daaronder planken.

Afb. 5.12.15 Een gedeelte van de waterkelder achter het huis.

5.12.3 Gebouw aan de noordzijde van het perceel

Geheel aan de noordzijde van het perceel heeft een tweede gebouw gestaan, bestaande uit een hoofdgebouw met daaraan vast een aanbouw en een houten bak. In ieder geval de houten bak is gebruikt bij ambachtelijke werkzaamheden. Of de rest van het gebouw ook functioneerde als werkplaats of dat het hoofdgebouw dienst deed als woning, is niet zeker.

Fundering gevels hoofdgebouw (S626, S627, S628, S629)

Het hoofdgebouw was 7,2 meter lang en 4,6 meter breed. De muren van het gebouw waren steens breed en gemetseld met rood/gele bakstenen met formaat 19,5x9x3,5 tot 21x10,5x4 cm (afb. 5.12.16 en 5.12.17). De onderzijde van de westmuur lag op -1,08 NAP, bij de oostelijke muur was dit -1,23 NAP. Onder de muren bevond zich een balk van naaldhout van 10 tot 14 cm dik, met daaronder naaldhout palen.[349] De bovenzijden van de palen waren door middel van

348 V227

349 Onder de noordmuur is de houten fundering niet bekeken. Waarschijnlijk was deze op dezelfde manier uitgevoerd als bij de andere drie gevels. De palen onder de funderingsbalk zijn alleen gezien onder de west- en zuidmuur, maar zij bevonden zich waarschijnlijk ook onder de andere muren. De funderingsbalk en –palen waren waarschijnlijk gemaakt van fijnspar. Het hout was snel gegroeid en beschikte over te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek.

een penverbinding verbonden met de funderingsbalk. Binnen het hoofdgebouw is op een zeker moment een dik pakket schelpgruis aangebracht.

Afb. 5.12.16 De bakstenen muren van het hoofdgebouw aan de noordzijde van perceel 13, gezien richting het noordwesten.

Afb. 5.12.17 De bakstenen muren van het hoofdgebouw aan de noordzijde van perceel 13, gezien richting het zuiden.

Bij de noordwesthoek is langs de buitenzijde van het gebouw verdiept. Tegen de onderkant van de muur bleken rechtop dikke eikenhouten planken te staan (afb. 5.12.18). In een deel van de planken waren pengaten aanwezig, wat betekent dat het om hergebruikt hout gaat. De functie van de planken is niet geheel duidelijk; vermoedelijk gaat het om een soort bekisting die bij de bouw van het pand is aangebracht.

Afb. 5.12.18 De buitenzijde van de noordwesthoek van het gebouw, gezien richting het noordoosten. Tegen de onderzijde staan dikke eiken planken.

De noordmuur (S628) was aan de westzijde redelijk intact (bovenkant op -0,11 NAP). De oostzijde was echter sterk verstoord, waarschijnlijk als gevolg van schatgraverij in de afgelopen jaren.

Van de oostelijke muur (S626) van het gebouw resteerde aan de zuidzijde nog een hoogte van 1,15 meter (bovenkant -0,07 NAP), terwijl de muur aan de noordzijde beduidend minder goed bewaard was gebleven (bovenkant op -0,68 NAP). Beide zijden van deze muur zijn bestudeerd. Aan de zuidzijde staken op twee plaatsen houten planken en balken door de muur heen (afb. 5.12.19 en 5.12.20). Deze houtconstructies lagen op een onderlinge afstand van 1,2 meter. In beide gevallen was aan de bovenzijde in het metselwerk een eiken plank in de lengterichting van de muur aanwezig. Bij de houtconstructie aan de zuidkant was deze plank 84 cm lang en 6 cm dik. In het hout zaten twee pengaten, zodat het om hergebruikt hout moet gaan.[350] Hieronder bevond zich haaks op de richting van de muur een korte balk van naaldhout met daaronder een langere dikke plank van eikenhout. Haaks onder die eiken plank lagen aan weerszijden enkele planken, zowel van eiken- als naaldhout. Daaronder stonden aan de westzijde, dus binnen het gebouw, enkele palen. Bij de zuidelijke houtconstructie waren dit een eiken paal en een paal van naaldhout, bij de noordelijke constructie dunne ronde paaltjes (slieten) van naaldhout en een zachte loofhoutsoort.
De functie van de twee houtconstructies is onzeker. Vermoedelijk dateren zij niet van de bouw van het pand, maar zijn zij in latere tijd aangebracht. Het lijkt aannemelijk dat dit is gedaan om de draagkracht van de muur op die locatie te verbeteren.

350 M191

Afb. 5.12.19 De balken door de oostelijke muur heen, gezien vanaf de binnenzijde van het gebouw.

Afb. 5.12.20 De balken door de oostelijke muur heen, gezien vanaf de buitenzijde van het gebouw.

Van de zuidmuur (S627) resteerden nog maximaal 23 steenlagen (bovenkant op -0,18 NAP). De binnenzijde van de muur was gedeeltelijk aangesmeerd met mortel (afb. 5.12.21). Langs de binnenzijde lagen enkele stukken hout op het pakket schelpgruis. Ongeveer halverwege bevond zich een eikenhouten plank langs de muur van 60 cm lang en 25 cm breed (bovenkant op -0,49 NAP). Aan de oostzijde lag een soort houten poer, bestaande uit een plank van naaldhout met daarop een tweede plank van eikenhout en een kleine eiken plaat van ongeveer 15 cm dik (bovenkant op -0,52 NAP).

Direct ten zuiden van de zuidgevel van het gebouw stonden enkele palen van eikenhout. Ongeveer halverwege de gevel stonden twee rechthoekige palen naast elkaar, waaronder een fors exemplaar van 27 bij 16 cm en 140 cm lang (bovenkant op +0,07 NAP). Jaarringonderzoek

op deze paal heeft uitgewezen dat het hout is gekapt ná 1528 en afkomstig is uit het zuiden van Noorwegen.[351] Op het hout waren geen sporen van secundair gebruik aanwezig. Meer naar het oosten stonden eveneens twee eiken palen naast elkaar, waaronder een rechthoekige paal (24 bij 14 cm) van 77 cm lang (bovenkant op -0,04 NAP).[352] In het hout zat een grote ijzeren nagel.

Afb. 5.12.21 De binnenzijde van de zuidmuur van het gebouw. Een gedeelte is aangesmeerd met mortel.

Afb. 5.12.22 De binnenzijde van de westelijke muur met waarschijnlijk een haardplaats. De palen zijn in latere tijd door de muur geslagen.

De westelijke muur (S629) was aan de noordzijde maximaal negentien steenlagen hoog (bovenkant op +0,02 NAP). Aan de zuidzijde van de muur resteerden nog maximaal acht steenlagen (bovenkant op -0,69 NAP). Hier lag een plank op de muur, die moet zijn aangebracht na afbraak van het gebouw. Ongeveer halverwege de westgevel was aan de binnenzijde (dus

351 M187
352 M188

de oostkant) over een lengte van 2 meter sprake van een verdikking van het muurwerk (afb. 5.12.22). De muur was hier anderhalf steens dik en gefundeerd op een extra balk van 17 cm dik, gelegen naast de funderingsbalk onder de hele westgevel.[353] Het bredere stuk muur liep enigszins rond. Waarschijnlijk gaat het om de fundering van een schoorsteen en bevond zich op deze plaats dus een haard. De schoorsteenfundering is in latere tijd verstoord, doordat hier palen doorheen zijn geslagen.

Binnenindeling hoofdgebouw (S634, S635, S637)

In de noordoosthoek van het hoofdgebouw bevond zich de fundering van een rechthoekige ruimte van 2,8 meter lang en 1,2 meter breed (buitenmaten, S634). Het ging om een halfsteens fundering van dezelfde bakstenen als de gevels van het gebouw. Aan de oostzijde was de muur nog zes steenlagen hoog, waarbij de bovenzijde op -0,89 NAP lag. De halfsteens muur was gefundeerd op een plank. Een deel van het muurwerk was (recent) verstoord, net als een gedeelte van de noordgevel van het gebouw. Binnen de rechthoekige ruimte is de onderkant van een emmer gevonden (S635, afb. 5.12.23). Waarschijnlijk gaat het om het restant van een schepput. De emmer had een diameter van 30 cm en was nog 40 cm hoog (bovenkant op -0,91 NAP).

Afb. 5.12.23 Een deel van de rechthoekige ruimte in het gebouw met de onderkant van een emmer.

Op ruim 1 meter afstand van de noordgevel is een restant van een fundering aangetroffen (S637, afb. 5.12.24). De muur was nog maximaal vijf steenlagen hoog en had een rommelig karakter. Het spoor had nog slechts een lengte van 60 cm, de bovenzijde was steens breed. De toegepaste bakstenen waren opnieuw gelijk aan die in de gevels van het gebouw. Ten opzichte van bovengenoemde halfsteens muur lag het spoor vrij hoog: de bovenzijde bevond zich op -0,05 NAP. Onder het muurwerk en aan weerszijden van de muur was rommelig funderingshout aanwezig, bestaande uit palen en planken met diverse afmetingen en van

353 Deze balk is bemonsterd: M190. Het monster had niet voldoende jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek.

verschillende houtsoorten. Inclusief dit funderingshout was het spoor 1,3 meter lang. Onder de muur was een dik pakket klei aanwezig en geen schelpgruis, zoals in de rest van het pand het geval was.

Afb. 5.12.24 Rechts halfsteensfundering S634, links op een hoger niveau muur S637.

Afb. 5.12.25 Links de oostelijke gevel van het hoofdgebouw, gezien richting het noordwesten. Rechts daarvan de noord- en oostmuur van de aanbouw.

Aanbouw (S535, S536, S537, S539)

Tegen de oostzijde van het hoofdgebouw bevond zich een aanbouw van 4,8 meter lang en 2,1 meter breed (buitenmaten, afb. 5.12.25). Deze aanbouw is gelijktijdig met het hoofdgebouw opgetrokken. Voor een deuropening tussen het hoofdgebouw en de aanbouw zijn geen

aanwijzingen gevonden. De muren van de aanbouw waren met dezelfde soort bakstenen opgetrokken als het hoofdgebouw.

Afb. 5.12.26 De noordmuur van de aanbouw, gezien richting het noorden.

Afb. 5.12.27 De noordmuur van de aanbouw, gezien richting het zuiden

De noordmuur was halfsteens breed, met de toevoeging van twee steens steunberen aan de zuidzijde (S536, afb. 5.12.26 en 5.12.27). Onder de muur bevond zich een balk van naaldhout, waarvan de westzijde onder de funderingsbalk van muur S626 lag. De noordelijke muur was verzakt richting het westen: in totaal was sprake van een verschil van ongeveer 20 cm. Minimaal twee palen stonden onder de balk, waarvan één van naaldhout onder de oostzijde. Deze paal was door middel van een pen-gatverbinding verbonden met de balk. De andere paal stond halverwege de balk. Als gevolg van de verzakking was de balk op dit punt gebroken. De balk is dendrochronologisch onderzocht: het gaat om een grove den uit het zuiden van Noorwegen die is gekapt in de herfst/winter van 1587-1588.[354]
Van het muurwerk resteerden maximaal acht steenlagen (bovenkant westzijde op -0,83 NAP).

354 M134

De muur stond koud tegen de oostgevel van het hoofdgebouw (S626) aan. Onder de muur was een gat aanwezig. Mogelijk moet dit worden geïnterpreteerd als een gat voor de afvoer van (afval)water.

Van de oostelijke muur van de aanbouw resteerden nog vier steenlagen (S535, bovenkant op -1,25 NAP, zie afb. 5.12.25). De steens muur was gefundeerd op hergebruikte eiken planken van 3 tot 4 cm dik: in het hout waren diverse pengaten aanwezig. Onder de planken stonden palen die verspringend ten opzichte van elkaar waren ingeslagen. De palen waren van naaldhout, tweezijdig gekantrecht en hadden een diameter van 15 tot 21 cm.[355]

De zuidmuur van de aanbouw was ongeveer op dezelfde manier uitgevoerd als de tegenhanger aan de noordkant: de muur was halfsteens en versterkt door in ieder geval één steunbeer van een halve steen breed (S537, afb. 5.12.28). De muur was gefundeerd op een balk van naaldhout van 12 cm dik (bovenkant op -1,12 NAP). Deze balk lag over de onderste steenlagen van muur S535 heen. Van het halfsteens muurwerk resteerden tien steenlagen. Daarboven bevond zich een steens muur van veertien steenlagen hoog, gemaakt van gele bakstenen met formaat 19x9x5 cm (bovenkant op -0,31 NAP). Gezien de afwijkende bouwwijze en het gebruik van een ander soort baksteen is het waarschijnlijk dat deze muur van een verbouwing/ reparatie uit latere tijd dateert. Aan de westzijde lag tussen het halfsteens en steens muurwerk een dikke eiken plank in de muur (5 cm dik, 30 cm breed), die binnen de aanbouw ongeveer 35 cm uitstak. De oostzijde van de zuidmuur was volledig weggebroken, hier resteerde alleen de funderingsbalk.

Afb. 5.12.28 De zuidmuur van de aanbouw, gezien richting het zuiden. Op de voorgrond is nog net de oostmuur zichtbaar.

Binnen de aanbouw waren enkele planken op hun kant met daarlangs dunne paaltjes aanwezig (S539, alles van naaldhout). De bovenkant van het hout lag op -1,04 tot -1,30 NAP, dus ter

355 Waarschijnlijk gaat het om fijnspar. Het hout was snel gegroeid en had niet genoeg jaarringen voor onderzoek.

hoogte van de onderkant van de muren van de aanbouw. De structuur bevond zich parallel aan de oostmuur S535, op ongeveer 25 cm afstand hiervan. Dit doet vermoeden dat het om een bekisting gaat die tijdens de bouw is aangebracht.
Uit de grond binnen de aanbouw komt slechts één vondst, namelijk een messing hengsel van een emmer.[356]

Houten bak (S534, S538, S540, S541)

Ten noorden van de aanbouw bevond zich een houten bak van 2,6 meter lang en 2,2 meter breed (S538, afb. 5.12.29 en 5.12.30). De westzijde van de bak werd gevormd door een gedeelte van de oostgevel van het hoofdgebouw (S626), terwijl de zuidzijde muur S536 van de aanbouw was. De oost- en noordzijde van de bak werden gevormd door houten wanden van planken. De planken werden op hun plek gehouden door ronde palen van naaldhout en eik van verschillende afmetingen, evenals enkele staande planken.[357]

Afb. 5.12.29 De houten bak naast de aanbouw, gezien richting het zuidoosten.

De oostwand bestond uit drie planken boven elkaar, waarbij de bovenste twee van naaldhout waren en de onderste van eikenhout. In totaal was de wand nog ongeveer 1 meter hoog (onderkant op -1,91 NAP). De bovenste plank was niet meer intact: de bovenzijde van het hout was verdwenen (bovenkant op -0,94 NAP). De plank daaronder was 34 cm breed en 4 cm dik. Deze plank is dendrochronologisch onderzocht, wat een datering heeft opgeleverd in de herfst/winter van 1584-1585.[358] De boom, een grove den, groeide in Zuid-Noorwegen. In beide naaldhout planken waren ijzeren nagels aanwezig. Of zij wijzen op secundair gebruik of dat zij horen bij de constructie van de houten bak, is niet duidelijk. De eiken plank was maar liefst 60 cm breed. Langs de bovenrand van de plank bevond zich een rij pengaten, wat betekent dat het hergebruikt hout is.

356 V524
357 Een van de eiken palen is bemonsterd, maar beschikte niet over genoeg ringen voor dendrochronologisch onderzoek. In de palen waren enkele ijzeren nagels aanwezig. M128.
358 M132

Afb. 5.12.30 De binnenzijde van de houten bak, gezien richting het noordoosten. Op de voorgrond de bakstenen noordmuur van de aanbouw.

De noordwand van de bak is minder goed onderzocht. De tweede plank van boven was van naaldhout en 20 cm breed. Het jaarringonderzoek op dit element, eveneens grove den, heeft geen datering opgeleverd.[359]

Binnen de houten bak is een houten vloer gevonden, namelijk drie planken naast elkaar met haaks daaronder kortere planken (S541). Het is niet duidelijk of oorspronkelijk binnen de hele bak een houten vloer lag, of dat alleen in de hoek een (werk)vloer lag. Alle planken waren van naaldhout, zij lagen op -1,51 tot -1,60 NAP. In de elementen waren gaten aanwezig, wat doet vermoeden dat het om hergebruikte planken gaat. Een van de planken is dendrochronologisch onderzoek: de plank is gezaagd uit een grove den uit Zuid-Noorwegen die ná 1561 is gekapt.[360]

Afb. 5.12.31 De emmer binnen de houten bak.

In de houten bak zijn een houten emmer en een ton gevonden. De eikenhouten emmer stond rechtop aan de oostzijde van de bak en had een diameter van 30 cm (S540, afb. 5.12.31). De duigen waren nog intact: zij hadden een lengte van 22 cm (bovenkant op -1,22 NAP). Op de bodem van de emmer was een laag kalk aanwezig.

359 M133
360 M137

De ton lag op zijn kant en was volledig, dus alle duigen en beide deksels zijn gevonden (S534, afb. 5.12.32). De bovenste duigen waren door de druk van de grond gebroken en naar binnen gevallen (bovenkant op circa -0,90 NAP). De ton was 75 cm lang, de deksels hadden een diameter van 46 cm. Opvallend is dat de ton van essenhout was. De ton wordt verder besproken in hoofdstuk 8.

Afb. 5.12.32 De ton van essenhout binnen de houten bak.

Binnen de houten bak lag op de grijze kleilaag (van de ophoging uit 1590) een laag van houtschaafsel en stukjes hout van ongeveer 10 cm dik. Dit is afval van houtbewerking, onder meer van het schaven van hout. De meeste stukjes hout en houtschaafsel zijn van naaldhout, maar ook eikenhout is aanwezig.[361]

Hierop bevond zich een laag met wat afval, waaronder stukken leer en keramiek [362] Het aardewerk bestaat slechts uit zes scherven, afkomstig van een deksel van roodbakkend aardewerk en een bakpan van witbakkend aardewerk. Beide dateren uit de periode rond 1600. In totaal zijn 39 stukken leer gevonden, waarvan 35 afkomstig van schoenen. Vijf schoenen zijn in meer of mindere mate compleet: in alle gevallen gaat het om een type veterschoen dat algemeen werd gedragen in de 17de eeuw (Goubitz type 130, 528-L01, afb. 5.12.33).[363] Twee schoenen zijn versierd met ingesneden lijntjes. Drie stukken leer zijn afsnijdsels en verder is een afvalstuk aanwezig.

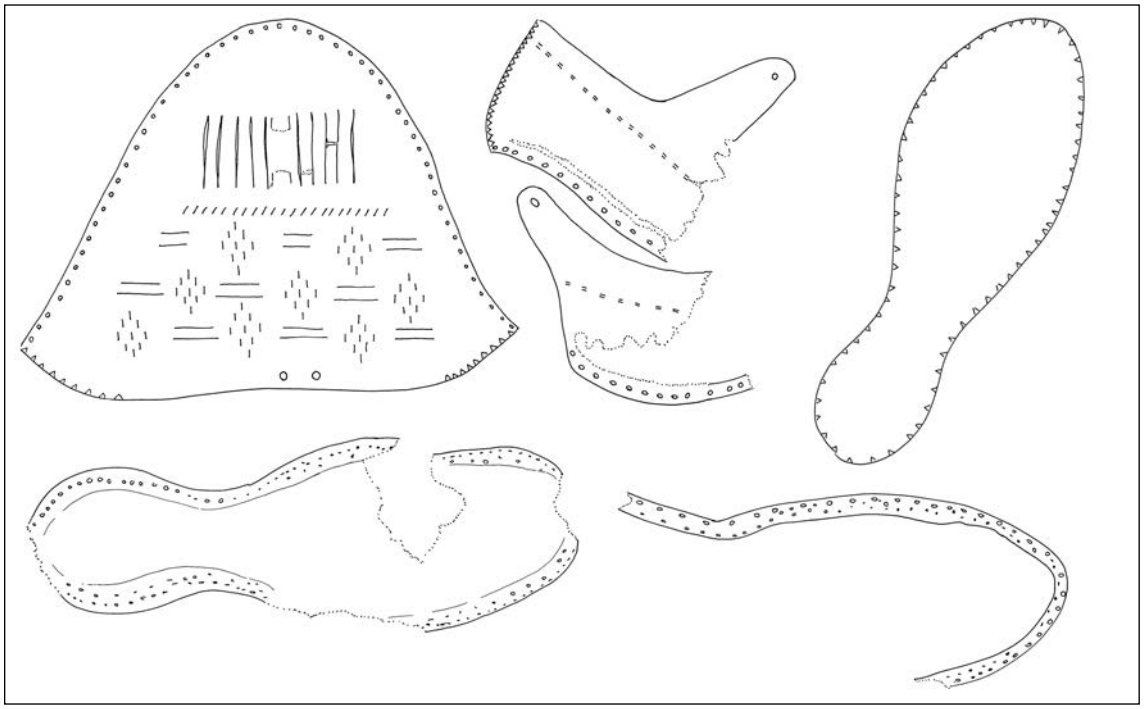
5.12.4 Een nieuw gebouw aan de noordzijde van het perceel

Op een zeker moment is het hierboven besproken gebouw aan de noordzijde van het perceel afgebroken en is op dezelfde locatie een nieuw, groter pand gebouwd van ongeveer 12 meter lang en 5,5 meter breed. Het is goed mogelijk dat dit nieuwe gebouw functioneerde als werkplaats, maar een functie als woning kan niet worden uitgesloten. Van het pand is alleen de paalfundering teruggevonden. Resten van het muurwerk dat hier op heeft gestaan, waren niet meer in de bodem aanwezig.

Paalfundering (S218, S223, S514, S533, S632, S633)

De westelijke palenrij bestond uit een baan ingeslagen palen. De palen aan de noordzijde (S632) stonden met name strak langs de muur van het oude gebouw, maar een deel was ook dwars door het muurwerk heen geslagen. Het ging hier uitsluitend om palen van naaldhout, waarschijnlijk fijnspar. Zij waren rond of aan twee of vier zijden gezaagd en hadden gemiddeld een diameter van ongeveer 10 cm. De hoogte van de bovenzijde van de palen wisselde sterk:

361 M130
362 V523, V528
363 Goubitz 2001, 281-288

Afb. 5.12.33 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 528-L01.

de bovenzijde van de hoogste paal lag op +0,70 NAP, terwijl de bovenkant van de laagste paal zich ruim 1,5 meter lager bevond. Het maaiveld moet bij de bouw van het pand dus op +0,70 NAP of hoger hebben gelegen. Aan de zuidzijde was de palenrij meer rommelig: de vorm en afmetingen van de palen wisselde en er was zowel naaldhout als eikenhout toegepast (S218). De bovenzijde van de palen lag hier tussen de +0,02 en -0,19 NAP.

Van de palenrij aan de noordzijde was vooral de westelijke helft goed bewaard (S633). Hier stonden de palen aan weerszijden van de muur van het oude gebouw. Alle palen waren van naaldhout, de hoogste paal bevond zich op +0,20 NAP. In vergelijking met de westelijke palenrij waren meer dunne ronde palen aanwezig. Het oostelijk deel van deze palenrij was, net als het muurwerk van het oude gebouw, sterk verstoord.

De oostelijke paalfundering van het nieuwe gebouw was minder duidelijk aanwezig in de bodem. Aan de zuidzijde is over een afstand van ruim 2 meter een rommelige palenrij gevonden (S514, afb. 5.12.34). De palen waren zowel van eiken- als naaldhout en hadden verschillende formaten, de hoogste paal lag op +0.20 NAP. In het verlengde van deze palenrij stonden ook palen, maar het ging hier om enkele palen van naaldhout die ongeveer 1 meter uit elkaar stonden (S533a). Deze palen waren rechthoekig of hadden de vorm van een halve boom. De bovenzijden bevonden zich op -0,25 tot -0,60 NAP. Waarom een gedeelte van de paalfundering aan deze zijde op een andere manier is uitgevoerd, is niet duidelijk. Een van de palen is dendrochronologisch onderzocht: het gaat om een fijnspar die is gekapt in de herfst/winter van 1583-1584.[364] Het gaat zeer waarschijnlijk dus om hergebruikt hout.

De paalfundering van de zuidgevel is teruggevonden in de vorm van een rij paalkuilen (S223, afb. 5.12.35). De palen zijn hier in het verleden uitgetrokken. De paalkuilen waren opgevuld

364 M144

met schoon grijs zand en staken sterk af tegen de ophoging van vette grijze klei uit 1590. De meeste sporen waren rond en hadden een diameter van ongeveer 10 cm.

Afb. 5.12.34 Palenrij S514.

Aan de oostzijde van het nieuwe gebouw waren twee rijen van staande planken van naaldhout aanwezig (S533b). Zij waren oost-west georiënteerd, ongeveer 1,8 meter lang en lagen parallel aan elkaar (bovenzijde op -0,40 en -0,59 NAP). De functie en datering van de plankenrijen is onduidelijk. Gezien de hoogte en het feit dat zij door de sporen van het oude gebouw heen zijn geslagen, maakt het aannemelijk dat zij horen bij het nieuwe gebouw.

Palenrij (S512, S513)

In het verlengde van de oostelijke paalfundering van het nieuwe gebouw bevond zich een rommelige palenrij (bovenkant gemiddeld op -0,10 NAP). Het ging om palen van eik, naaldhout en een zachte loofhoutsoort. De afmetingen en vorm van de palen wisselde sterk. De locatie van de palenrij in het verlengde van de muur van het pand aan de noordzijde van het perceel maakt het waarschijnlijk dat beide gelijktijdig hebben gefunctioneerd. De palenrij moet mogelijk worden geïnterpreteerd als schutting of fundering van een muur op de perceelsgrens, dus als scheiding tussen perceel 13 en 14.

Afb. 5.12.35 Een uitgetrokken rij palen: de paalkuilen zijn opgevuld met zand.

Twee palen zijn getrokken.[365] Een exemplaar van eikenhout was 70 cm lang en 17 bij 16 cm. Een inkeping, rond gat en spijker in het hout wijzen op secundair gebruik. De paal is dendrochronologisch onderzocht en dit heeft een kapdatum tussen 1590 en 1608 opgeleverd.[366] Een naaldhoutpaal was slechts 40 cm lang en 14 bij 19 cm.

5.12.5 Deelconclusie perceel 13

Een groot gedeelte van perceel 13 is opgegraven, namelijk de achterzijde van het woonhuis aan de Nieuwe Haven en het volledige erf achter het huis. Het perceel was 31 meter lang en aanvankelijk 6,7 meter breed. Aan de noordzijde van het perceel bevond zich een gebouw, mogelijk een werkplaats. Voor het dateren van zowel het woonhuis als het andere gebouw zijn weinig gegevens voorhanden. Een element uit de fundering van het huis is gekapt in 1594-1595, terwijl een tonnetje in een kelder hier op zijn vroegst in 1597 is geplaatst. De ton kan echter ook later zijn aangebracht. Op basis van de beperkte data wordt verondersteld dat het huis tussen 1595 en 1600 is gebouwd. De mogelijke werkplaats dateert vermoedelijk ook uit deze tijd.

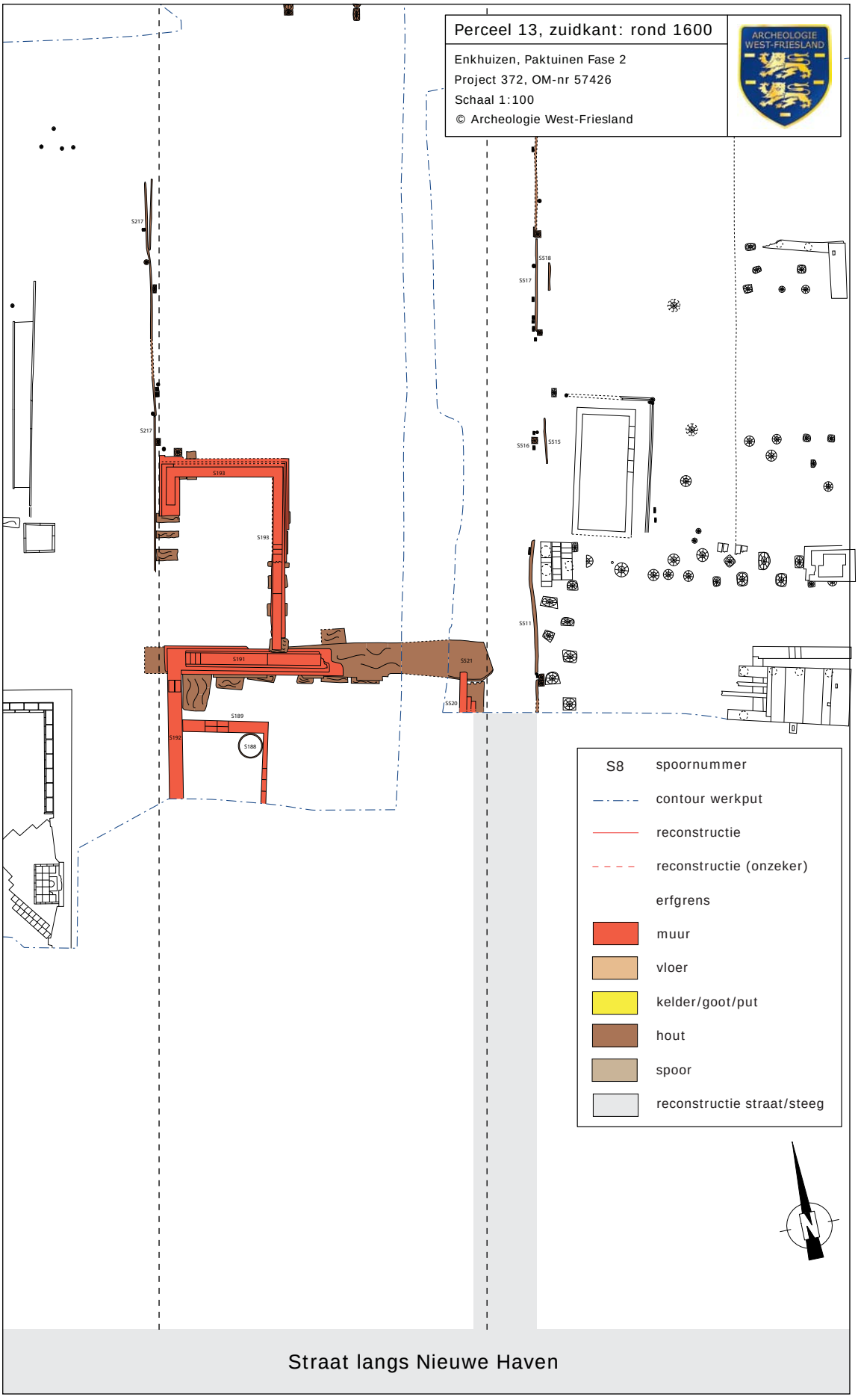
Het huis aan de Nieuwe Haven was 12 meter lang en 5,4 meter breed. Van het woonhuis is slechts een klein gedeelte van de achterzijde opgegraven, waardoor weinig bekend is over een binnenindeling. Slechts kan worden gezegd dat aan de westzijde een kelder met een schepput lag (S188, S189). Een vloerniveau in het huis of de kelder is niet aangetroffen. De gevels van het huis waren gefundeerd op liggende stukken hout, een paalfundering was niet aanwezig. De achtergevel (S191) was zwaarder gefundeerd dan de zijgevels: onder de muur lag een scheepsroer van ruim 6 meter lang (S521). Tegen de achterzijde van het huis stond een aanbouw van 3,2 meter lang en 2 meter breed (S193). Deze is mogelijk later toegevoegd, aangezien een afwijkende soort baksteen dan bij het woonhuis is gebruikt. Dit hoeft echter niet zo te zijn: bij bijvoorbeeld perceel 7 was de aanbouw ook gedeeltelijk gebouwd met een ander soort baksteen, terwijl de aanbouw wel zeker van de bouw van het huis dateert. Wat eveneens wijst op een gelijktijdige bouw van het huis en de aanbouw is de soortgelijke fundering: de muren van de aanbouw waren eveneens gefundeerd op korte stukken liggend hout. Langs de oostzijde van het woonhuis lag een steeg van ruim 1 meter breed. Een verhardingslaag is hier niet gevonden.

Aan de noordzijde van het perceel stond een pand, bestaande uit een hoofdgebouw van 7,2 meter lang en 4,6 meter breed (S626 t/m S629) met ten oosten daarvan een aanbouw (S535 t/m S537) en een houten bak (S538). In ieder geval de houten bak is gebruikt voor ambachtelijke werkzaamheden. Binnen het hoofdgebouw is de fundering van een afgescheiden ruimte met schepput gevonden (S634, S635). Aan de westzijde bevond zich een haardplaats. Het is onduidelijk of het gebouw volledig heeft gefunctioneerd als werkplaats of dat het hoofdgebouw dienst deed als woning.

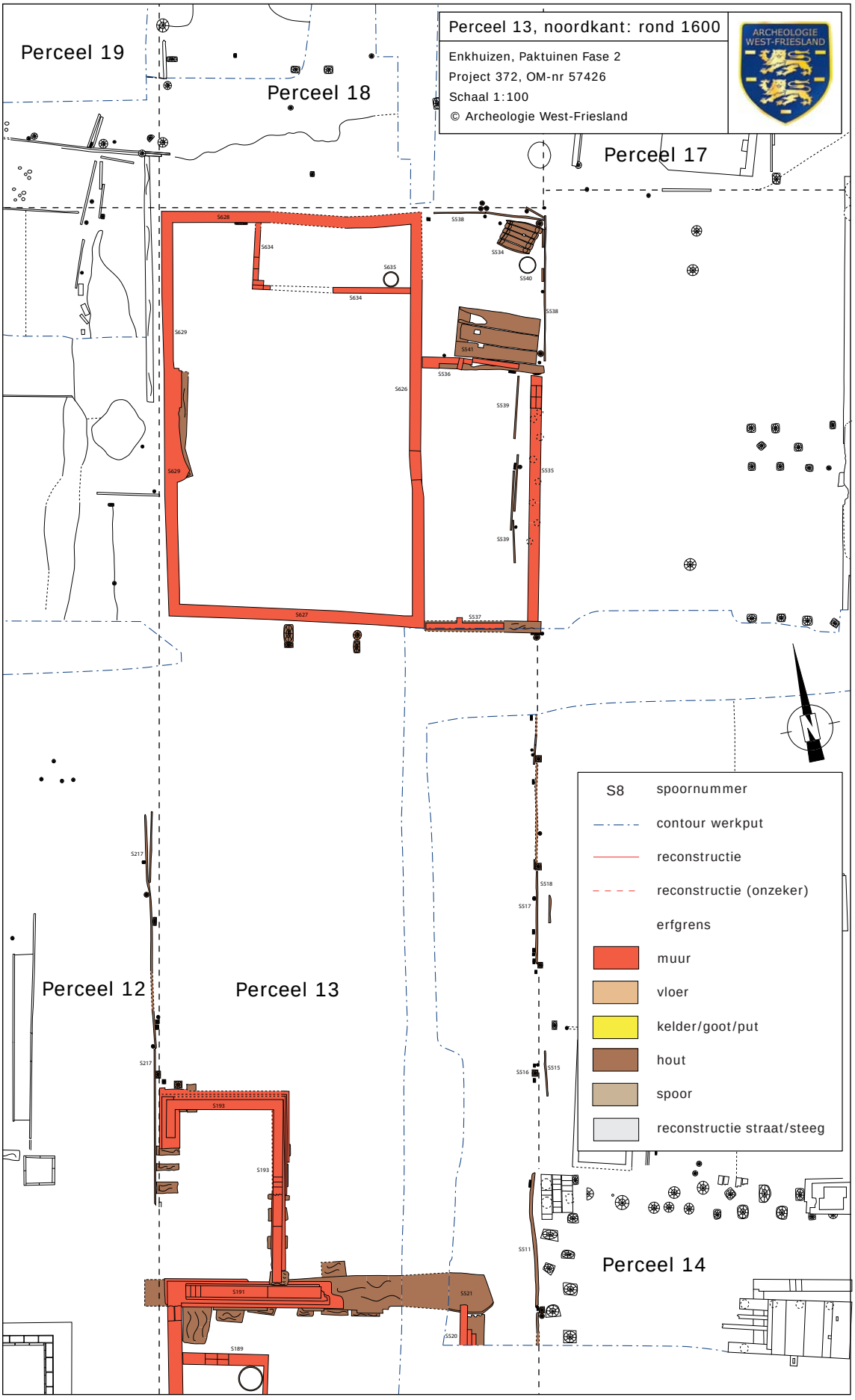
De fundering van het hoofdgebouw en de aanbouw was zeer degelijk uitgevoerd: de muren waren gefundeerd op balken en palen. In de houten bak is een ton op zijn kant en een emmer gevonden (S534, S540). Het is onduidelijk of zij binnen de bak een bepaalde functie vervulden of dat zij bij het dichtstorten van de bak zijn weggegooid. Waarschijnlijk is de houten bak al vrij snel, aan het begin van de 17de eeuw, buiten gebruik gesteld.

Het is niet duidelijk wat voor ambachtelijke activiteiten in de werkplaats plaatsvonden. In de bak is houtbewerkingsafval en vrij veel leer gevonden, wat mogelijk op een hout- en/of leerbewerker wijst.

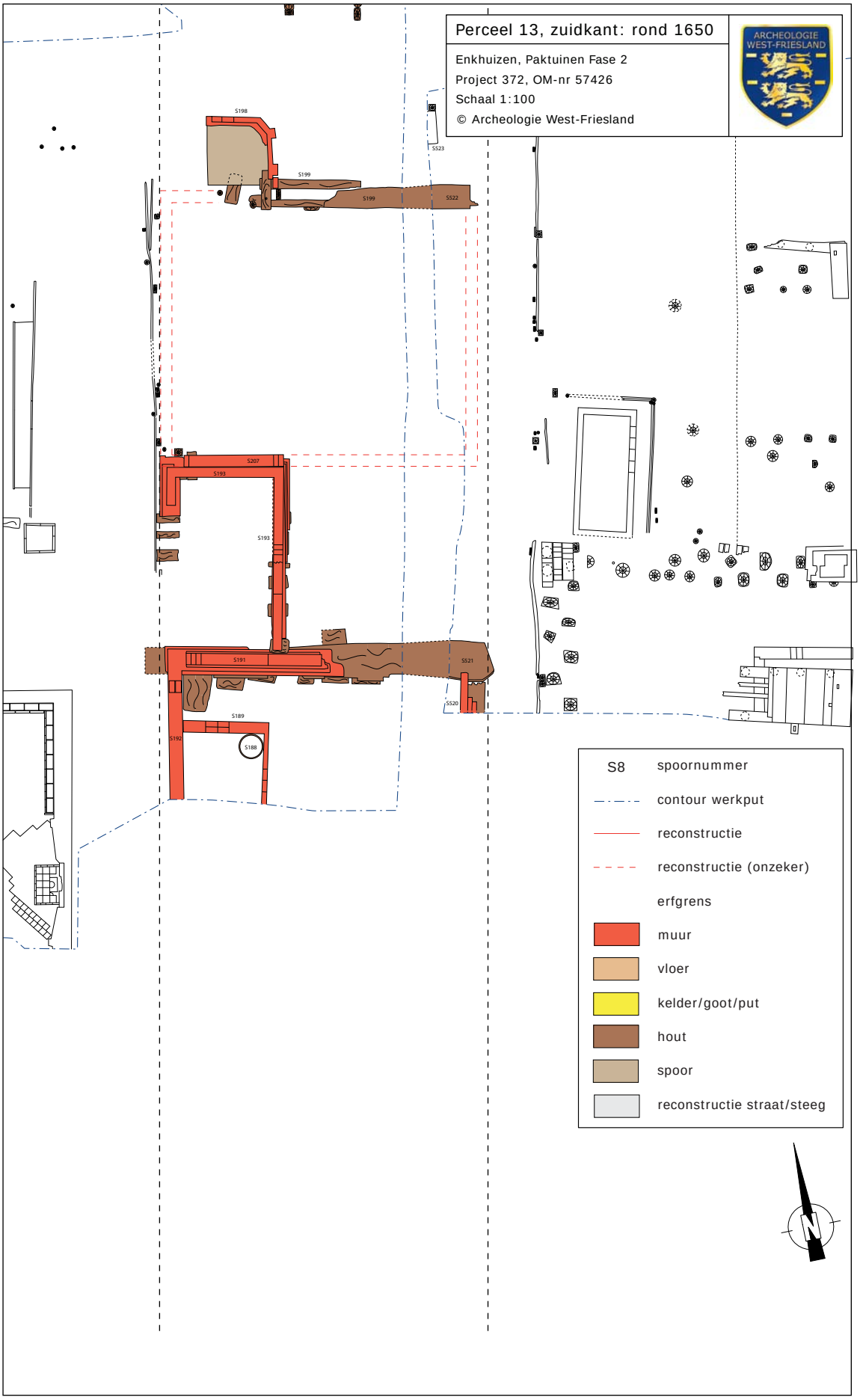
365 M118 en M119
366 M118. Het eikenhout komt uit het zuiden van Noorwegen.

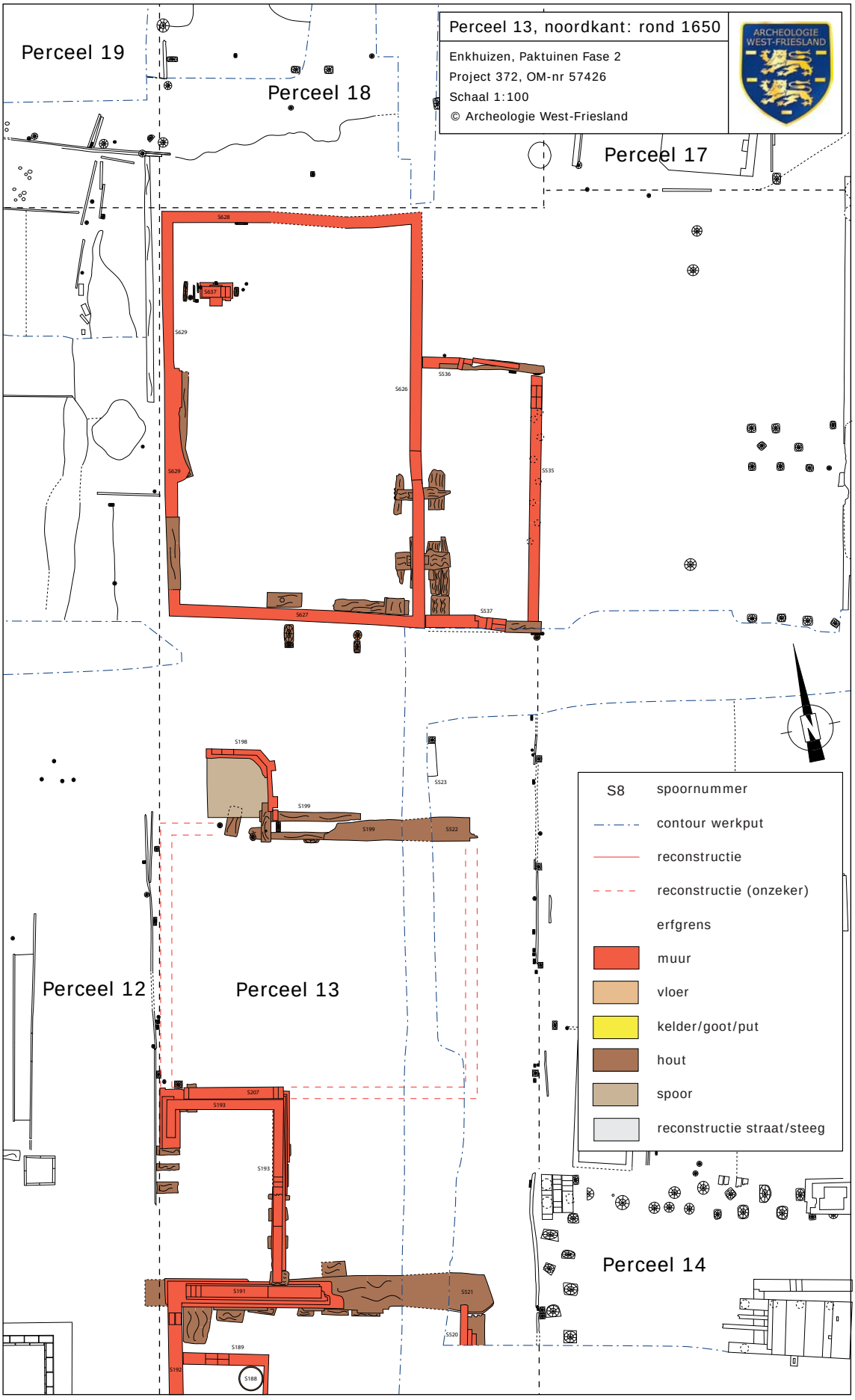
Afb. 5.12.36 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 13 rond 1600.

Afb. 5.12.37 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 13 rond 1600.

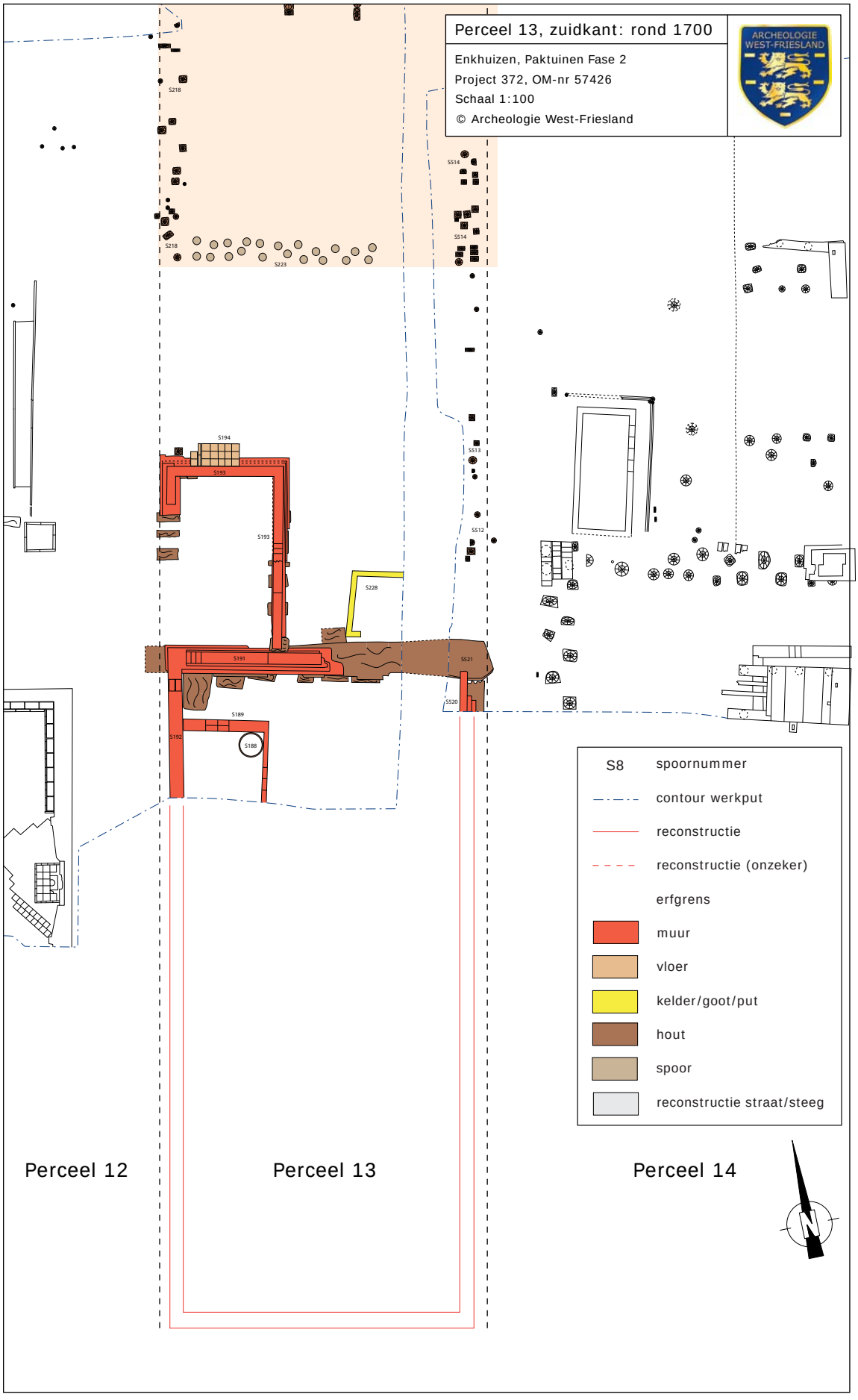
Afb. 5.12.38 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 13 rond 1650.

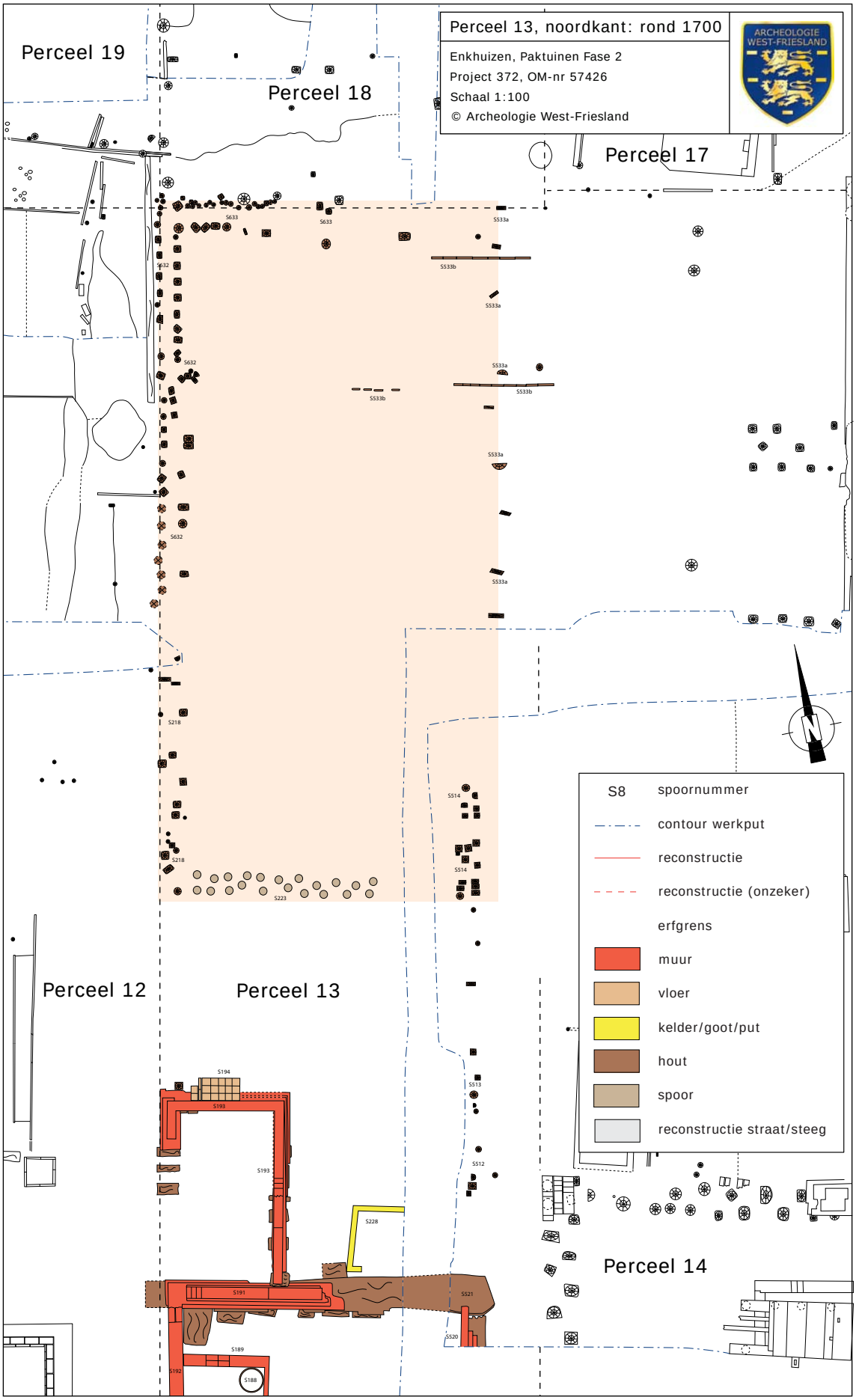
Afb. 5.12.39 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 13 rond 1650.

Op zeker moment, waarschijnlijk al in de eerste kwart van de 17de eeuw, is het erf tussen het huis en gebouw achter op het perceel opgehoogd met een laag zand. Hierop is direct ten noorden van de aanbouw achter het huis een bijgebouw verrezen, die vermoedelijk circa 5,5 meter breed was en 5 meter lang. Van dit bouwwerk is alleen een stukje van de zuidmuur (S207) en de fundering van de noordmuur (S199, S522) gevonden. Tegen de noordmuur stond een aanbouw (S198) waarvan de functie onduidelijk is. Het bijgebouw heeft mogelijk gefunctioneerd als werkplaats.
Het gebouw aan de noordzijde van het perceel onderging in de loop van de tijd enige veranderingen. Wanneer deze wijzigingen precies plaatsvonden, is niet goed te zeggen doordat vondstmateriaal grotendeels ontbreekt. Het vermoeden bestaat dat de veranderingen in de eerste helft van de 17de eeuw moeten worden geplaatst. Binnen het hoofdgebouw en de aanbouw is een flink pakket schelpgruis gestort om het loopniveau te verhogen. Wateroverlast zal hiervoor de belangrijkste reden zijn geweest. Aanwijzingen voor de indeling van het gebouw na deze ophoging zijn nauwelijks gevonden: alleen aan de noordzijde van het hoofdgebouw was een stukje van een muur aanwezig (S637). Daarnaast zijn twee houtconstructies door de oostgevel (S626) heen gemaakt, waarschijnlijk om de dragende kracht van deze muur te vergroten. Ook langs de zuidgevel (S627) lagen stukken hout die vermoedelijk een dragende functie hadden. Tevens is de zuidelijke muur van de aanbouw (S537) gedeeltelijk vernieuwd.

Op een later moment, vermoedelijk nog in de 17de eeuw, zijn het gebouw aan de noordzijde van het perceel en het bijgebouw achter het huis afgebroken. In de periode hierna is de perceelgrens tussen perceel 13 en 14 ongeveer 1 meter naar het westen verplaatst, zodat perceel 13 voortaan 5,8 meter breed was. Het is aannemelijk dat deze verschuiving van de perceelsgrens plaatsvond ná 1639, dus op het moment dat perceel 14 in bezit was van de WIC. Na het verplaatsen van de erfgrens is aan de noordzijde van perceel 13 opnieuw een pand gebouwd, mogelijk een werkplaats. Dit gebouw was ongeveer 12 meter lang en 5,5 meter breed en is dus over de volle breedte van het perceel gebouwd. Voorafgaand aan de bouw van dit nieuwe pand is het maaiveld ter plaatse sterk verhoogd. Alleen de paalfundering van de gevels van het nieuwe gebouw (S218, S223, S514, S533, S632, S633) is teruggevonden, zodat niets bekend is over een indeling. Wanneer dit nieuwe pand is gebouwd, kan niet goed worden gezegd. Hier wordt uitgegaan van een datering vóór 1700, maar het gebouw kan ook in de 18de eeuw worden geplaatst.
Een restant van een plaveisel (S194) en een waterkelder (S228) op het erf tussen het huis en het nieuwe gebouw dateren vermoedelijk eveneens uit de periode ná 1650. Zowel het huis als het pand aan de noordzijde van het perceel zijn vóór 1823 gesloopt.

Afb. 5.12.40 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 13 rond 1700.

Afb. 5.12.41 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 13 rond 1700.

5.13 Perceel 14 en 15: twee pakhuizen langs de Nieuwe Haven

5.13.1 Perceel 14: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1602)

Perceel 14 was in vergelijking tot de andere percelen aan de Nieuwe Haven een smal perceel, namelijk 5,5 meter breed. Het belendende perceel aan de oostzijde was juist een breed perceel (circa 10 meter). Gezamenlijk hadden beide percelen een even grote breedte als twee percelen van 'normale' breedte. Dat houdt in dat beide percelen vanaf het allereerste begin eigendom waren van dezelfde persoon, die deze herverdeeld heeft in een breed en een smal perceel.
Tussen perceel 13 en 14 was een steeg aanwezig, die behoorde bij perceel 13. Aan de oostkant van de steeg lag dus de perceelsgrens. Op die lijn zijn in het vlak diverse paaltjes en planken aangetroffen, die de restanten van een schutting vormden (S511, S515, S516, S517, S518).

Afb. 5.13.1 De funderingen van de pakhuizen worden getekend.

Voorafgaand aan de bouw van het pand is op het perceel een dik pakket schelpgruis met daarop grijs zand aangebracht (afb. 5.13.2 en zie profiel 2 in bijlage 8).[367] Dit pakket had (gemeten ongeveer 4 meter uit de achtergevel) een dikte van 70 tot 80 cm (tussen -0,18 en -0,89/-0,99 NAP). Daaronder lag het ophogingspakket dat dateert van de stadsuitleg van 1590.

Het gebouw dat op het perceel werd neergezet, werd in 1639 door de WIC samen met het grote pakhuis op perceel 15 gekocht. Het werd waarschijnlijk gebruikt als pakhuis. Het achterliggende erf behoorde vervolgens tot het binnenterrein van het WIC-complex.

5.13.1.1 Funderingen

<u>Westelijke zijgevel (S508, S509) en achtergevel (S504, S505)</u>

Van het pand op perceel 14 zijn slechts de fundering van de achtergevel een klein stuk van de

367 In het schelpgruis is geen vondstmateriaal aangetroffen. Zie noordprofiel werkput 2.

fundering van de westelijke zijgevel blootgelegd (afb. 5.13.3). Dat komt doordat werkput 2 in overeenstemming met de nieuwbouwcontour meer noordelijk is aangelegd dan de overige werkputten aan de kant van de Nieuwe Haven.
De funderingen van het pand bestonden uit een dubbele rij dikke palen van naaldhout en van eik (S505 en S508). Deze palen waren min of meer verspringend ten opzichte van elkaar in de bodem geslagen (koppen van de palen op circa +0,08 NAP). Uit de palen valt af te leiden dat het pand een breedte van 5,5 meter had.

Afb. 5.13.2 Profiel 2: het noordprofiel in werkput 2. Bovenin de ophoging van schelpgruis.

Afb. 5.13.3 Op de voorgrond de funderingen van de zijgevel en achtergevel van het pakhuis op perceel 14, gezien richting het noorden.

Afb. 5.13.4 De funderingen van de zijgevel en achtergevel van het pakhuis op perceel 14, gezien richting het westen. Op de voorgrond een restant van het muurwerk dat aansluit op het pakhuis op perceel 15.

Van het muurwerk op de palen resteerden slechts twee kleine stukken, namelijk een stuk muurwerk aansluitend op de westelijke fundering van het grote pakhuis op perceel 15 (S504, afb. 5.13.4) en een stuk muurwerk op de noordwesthoek (S509, afb. 5.13.5). Het eerste stuk muurwerk was aanwezig over een lengte van 90 cm en had een maximale breedte van 63 cm (drie steens breed). In totaal resteerden vijf steenlagen waarvan de bovenste 40 cm breed was (twee steens). Het was opgebouwd uit gele en oranje(rode) bakstenen (19x9x4 cm) met kalkmortel (bovenzijde op +0,31 NAP). Het was op de vertandingen van de fundering van het grote pakhuis geplaatst, waaruit blijkt dat het gebouw jonger is dan dat het grote pakhuis.
Het tweede stuk muurwerk was slechts twee steenlagen hoog en bestond uit zowel gele bakstenen van 17x8x4 cm als oranje bakstenen (19x9x4,5 cm). Het muurwerk had een breedte van 56 cm (drie steens).
In totaal zijn acht palen uit de bodem getrokken, namelijk vier palen van naaldhout

Afb. 5.13.5 De fundering van de westelijke zijgevel, gezien richting het zuiden.

en vier palen van eikenhout (afb. 5.13.6).[368] De palen van naaldhout hadden een lengte van 2,75 meter tot 3,66 meter en waren drie- of vierzijdig gezaagd (16 tot 20 cm bij 24 tot 30 cm). De eiken palen hadden gemiddeld een grotere lengte dan de palen van naaldhout, namelijk 3,15 tot 4,70 meter. De eiken palen waren net als de palen van naaldhout vierzijdig gezaagd (16 tot 20 cm bij 20 tot 27 cm). Alle palen waren aangepunt. Vier palen zijn dendrochronologisch onderzocht, namelijk twee van naaldhout (M106 en M115) en twee van eiken (M109 en M110). Uit het onderzoek blijkt dat de palen van naaldhout afkomstig zijn van de grove den. Beide bomen (van bijna 200 jaar oud) zijn gekapt in de lente van 1601. De eiken zijn gekapt in de herfst/winter van 1601-1602. Zowel de grove dennen als de eiken stonden in het zuiden van Noorwegen.

Afb. 5.13.6 Een van de palen van de fundering wordt uit de grond getrokken.

Kelder (S519)

In het pand was tegen de westelijke fundering van het grote pakhuis op perceel 15 (vermoedelijk) een kelder gebouwd, waarvan de noordmuur en een deel van de westmuur zijn teruggevonden (S519, afb. 5.13.7). De kelder was negen steenlagen hoog en was opgebouwd uit oranje(rode) bakstenen van 19x9x4 cm (bovenzijde op +0,21 NAP). De toegepaste bakstenen zijn identiek aan die van de muren van het pand, waaruit valt af te leiden dat de kelder geen latere toevoeging aan het pand is, maar vanaf de bouw aanwezig is geweest. De noordmuur was gebouwd op de fundering (de vertandingen) van de westmuur van het grote pakhuis. Deze muur met vertandingen vormde de oostelijke begrenzing van de kelder. Inwendig had de kelder een breedte (OW) van 1,4 meter tot aan de onderste vertanding.

In de 19de eeuw is over de muren van de kelder een schuin houten plankier gebouwd, behorend bij het grote pakhuis. Deze constructie heeft niets te maken met de bakstenen muren (S519) daaronder, maar is toevallig op dezelfde locatie gebouwd.

368 Naaldhout: M106, M111, M115 en M116; eikenhout: M107, M108, M109 en M110.

Afb. 5.13.7 De muren van kelder S519. In de 19de eeuw is over de keldermuren een schuin plankier gebouwd.

5.13.1.2 Het erf

Waterkelder (S526, S527)

Pal achter de achtergevel van het pand lag een rechthoekige waterkelder van 2,2 meter lang (noord-zuid) en 1,0 meter breed (oost-west, afb. 5.13.8). Aan de noord- en oostkant van de kelder waren restanten van de houten bekisting aanwezig, die is gebruikt tijdens de bouw van de kelder (S515, S527). De bekisting bestond uit planken en paaltjes (slieten) van naaldhout (bovenzijde op -0,29 NAP, afb. 5.13.9). De waterkelder had halfsteens muren van gele bakstenen (19x10 cm) en een bodem van twee lagen gele bakstenen op planken. De bovenzijde van de wand lag op -0,44 NAP en de bodem bevond zich op -1,02 NAP. De kelder, zoals die bij de opgraving is aangetroffen, was dus 58 cm diep. Oorspronkelijk heeft de kelder een grotere diepte gehad en is waarschijnlijk voorzien geweest van een tongewelf. De waterkelder was opgevuld met grijs zand met schelpgruis en iets puin.

Afb. 5.13.8 De waterkelder achter het pakhuis.

Het is niet mogelijk een precieze datering aan de waterkelder toe te kennen. Waarschijnlijk is dat deze is gemaakt na 1639, dus in de tijd dat de WIC het perceel in gebruik had. Zeker is dat de waterkelder in de WIC-tijd heeft gefunctioneerd.

Afb. 5.13.9 De houten bekisting rond de waterkelder.

Afb. 5.13.10 Een Chinese munt, geslagen tussen 1008-1016.

Uit de vulling van de kelder komt slechts één vondst, die wel zeer opvallend is, namelijk een zeer oude Chinese munt (507-M01, afb. 5.13.10). De munt is rond (diameter 22 mm) met een vierkant gat in het midden (traditioneel wordt dit type munt *cash* genoemd). Op de voorzijde staan vier Chinese karakters; de keerzijde is niet voorzien van een stempel. De munt is afkomstig van de Noordelijke Sung-dynastie en is geslagen onder keizer Chen Tsung.[369] De vier karakters staan voor Tung Pao Hsiang Fu, wat zoiets betekent als goede munt van Hsiang Fu, waarmee zijn regering in de jaren 1008-1016 werd aangeduid. De munt dateert dus uit de vroege 11de eeuw.

De zeer hoge ouderdom van de munt is niet ongewoon, want de *cash* bleven eeuwen in omloop. Tot 1725 werden de munten in grote hoeveelheden door de Chinezen naar de Indonesische archipel gebracht. Daarna begon de VOC met het in omloop brengen van VOC-duiten. Zowel de *cash* als de VOC-duiten waren uitsluitend bestemd voor gebruik in de oost, maar kwamen zo nu en dan toch per ongeluk of als aandenken mee naar huis.

Fundering (S640)

Op het erf heeft vermoedelijk een eenvoudig bouwsel gestaan, waarvan een restant van de westelijke fundering is teruggevonden (S640). Deze fundering bestond uit een houten balk met een kleine houten plank en enkele bakstenen (op -0,19 NAP). Ten westen van dit spoor waren nog enkele palen en ander houtwerk aanwezig, maar het is niet duidelijk of die bij elkaar behoorden. De lengte van de fundering was ongeveer 2 meter. Bij vrijleggen van de fundering zijn scherven gevonden die dateren uit de periode tussen 1575 en 1610.[370] Tevens is een fragment van een bewerkt benen voorwerp aangetroffen, dat vermoedelijk een botermes is geweest (519-B01).[371]

369 Met dank aan Arent Pol voor de determinatie.
370 V520: roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed en Weser-aardewerk.
371 Een vergelijkbaar voorwerp is gevonden bij de opgraving Gravenstraat 1983 in Hoorn.

Afb. 5.13.11 De westelijke zijgevel van het pakhuis op perceel 15, gezien richting het noorden.

Afb. 5.13.12 De westelijke zijgevel van het pakhuis op perceel 15, gezien richting het noorden.

Afb. 5.13.13 De westelijke zijgevel van het pakhuis op perceel 15, gezien richting het oosten.

5.13.2 Perceel 15: een pakhuis langs de Nieuwe Haven (circa 1597)

Perceel 15 viel vrijwel geheel buiten het opgravingsareaal en ligt in de nieuwe situatie (na de nieuwbouw) onder de Ridderstraat. Het was een zeer breed perceel (circa 10 meter). Dat komt doordat de percelen 14 en 15 bij elkaar behoorden en door de eigenaar eind 16de eeuw zijn herverdeeld in een breed en een smal perceel. Op dit brede perceel stond het grote pakhuis van de WIC, dat in 1972 is afgebroken en later herbouwd aan de Wierdijk als onderdeel van het Zuiderzeemuseum. In de bovenlaag van werkput 2 is veel afbraakpuin, zoals bakstenen, beton en sloophout, aangetroffen, dat na de sloop in de bodem is achtergebleven. De funderingen van het pakhuis zijn niet verwijderd waardoor toch archeologisch onderzoek aan dit gebouw kon worden gedaan. Ter plekke was een dik pakket stopzand aanwezig (opgebracht in 1972).

Westelijke fundering (S500, S501, S525)

Een groot deel van de westelijke fundering van het pakhuis is teruggevonden, namelijk over een lengte van 21 meter (afb. 5.13.11 t/m 5.13.14). Geheel aan de noordkant maakte de muur een hoek richting het oosten. Het vervolg van de achtergevel kon niet worden onderzocht. Bij de sloop zijn de funderingspalen en de lagen bakstenen die zich onder het maaiveld bevonden in de bodem blijven zitten (hoogste punt muur op +0,70 NAP). Van de fundering resteerden maximaal zestien steenlagen, waarvan de onderste vijf lagen vertandingen hadden (S500). De onderste laag bakstenen had een breedte van 80 cm (vier steens breed). De bovenste elf steenlagen waren twee steens breed en gemetseld met harde mortel, terwijl de onderste vijf lagen zachte mortel hadden. In de fundering waren zowel gele als oranjerode bakstenen (18x8,5x4 cm) toegepast.

Afb. 5.13.14 Het noordelijke einde van de westelijke zijgevel van het pakhuis op perceel 15, gezien richting het zuidoosten.

Onder het muurwerk was een dubbele rij palen van naaldhout aanwezig (S501, afb. 5.13.15 t/m 5.13.17), ca. 0 tot -0,16 NAP). De diameters van de palen (paalkoppen) varieerden van 15 tot 40 cm. Er kan een onderscheid worden gemaakt in twee grootteklassen (ca. 15 tot 22 cm

en ca. 28 tot 40 cm). Bij diverse palen was op de platte kop duidelijk de afdruk te zien van het heiblok dat is gebruikt bij het heien van de palen.

In totaal zijn vijf palen uit de bodem getrokken.[372] De lengte varieerde van 2,88 tot 3,50 meter. Een van de palen was vierzijdig gezaagd (28 bij 20 cm); de andere palen waren niet gezaagd (en dus rond van vorm). Alle palen waren aangepunt. Monsters uit vier palen zijn dendrochronologisch onderzocht.[373]

Afb. 5.13.15 De bovenzijde van een van de funderingspalen. In het midden is de afdruk van het heiblok zichtbaar.

Afb. 5.13.16 De funderingspalen van fijnspar onder de westelijke zijgevel.

Afb. 5.13.17 De funderingspalen van fijnspar onder de westelijke zijgevel.

Opvallend resultaat is dat twee palen uit dezelfde boom afkomstig blijken te zijn, ondanks dat ze 16 meter van elkaar verwijderd als funderingspaal in de bodem waren geslagen. In feite zijn dus niet vier, maar drie bomen onderzocht. In beide gevallen gaat het om de fijnspar. Een

372 M112, M113, M114, M146 en M147
373 M112, M113, M114 en M146

van de fijnsparren is in de herfst/winter van 1595-1596 gekapt; de tweede fijnspar is in de herfst/winter van 1596-1597 gekapt en de derde fijnspar heeft geen datering opgeleverd. Op basis van deze dateringen kan worden vastgesteld dat het grote pakhuis omstreeks 1597 is gebouwd.

5.13.3 Structuren uit de 19de eeuw

Plankieren (S502, S503, S506, S507, S531, S532)

Aan de buitenzijde van de westelijke fundering is na afbraak van het kleine pakhuis op perceel 14 een serie houten plankieren gemaakt. Een van deze is grotendeels intact teruggevonden (S502, S503, afb. 5.13.18 en 5.13.19); van de andere plankieren resteerden vrijwel uitsluitend de funderingspalen. Daarnaast zijn in de bovenlaag losse houten onderdelen en ijzeren nagels gevonden. De sporen van in totaal vijf plankieren zijn teruggevonden, met tussenruimtes van 2,5 meter, 3 meter of 3,5 meter. Mogelijk hebben zich langs het gedeelte van de westgevel dat niet is opgegraven nog enkele van dergelijke constructies bevonden.

Afb. 5.13.18 Schuin plankier S502, gezien richting het zuiden.

De plankieren waren gefundeerd op twee rijen van vier palen met nog twee palen in het midden. De hoogtes van de paalkoppen liepen op naar het westen. Op de palen lag een houten plankier bestaande uit funderingsbalken en planken. De houten plankieren liepen af richting de muur van het pakhuis, maar ter plekke was geen opening in de muur aanwezig. Ze waren 2 meter lang en 1 meter breed en met grote ijzeren nagels vastgetimmerd. De planken waren deels of geheel hergebruikt hout, wat blijkt uit enkele inkepingen die geen functie hadden. Op het meest complete plankier is verder een ingekerfde letter M aangetroffen.

Vijf palen zijn bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek, waarvan twee monsters zijn onderzocht.[374] Beide waren afkomstig van de fijnspar en hebben als kapjaar de herfst/ winter van 1889-1890 opgeleverd. Op basis daarvan valt te concluderen dat de plankieren

374 M101 t/m M105

in 1890 zijn gemaakt, toen in het pakhuis een ansjoviszouterij door Sluis en Groot werd opgericht. De plankieren werden vermoedelijk gebruikt voor het in- of uitladen van bijvoorbeeld vaten.

Afb. 5.13.19 De bovenzijde van plankier S502.

Palenrij (S528)

Ongeveer halverwege de breedte van het perceel zijn diverse ronde palen van naaldhout aangetroffen die min of meer op één lijn stonden (S528). Mogelijk zijn meer palen aanwezig geweest dan op tekening zijn vastgelegd, want niet overal is verdiept. Bovendien was een strook in het vlak verstoord bij de bouwwerkzaamheden Paktuynen Kwartier Fase 1, toen een betonietwand is geplaatst. Eén van de palen is getrokken: deze was 1,84 meter lang en had een diamater van 24 cm.[375] Bij een andere paal, die waarschijnlijk tot deze rij behoort, is een ijzeren opzetter waargenomen. Dat houdt in dat de palen uit de 19de of 20ste eeuw dateren en waarschijnlijk behoren bij een aanbouw of overkapping naast het grote pakhuis.

Afb. 5.13.20 De sporen in werkput 2 worden blootgelegd.

375 M124

5.13.4 Deelconclusie perceel 14 en perceel 15

Perceel 14 lag tussen 1590 en 1602 braak. Vermoedelijk was het in eigendom bij degene die het belendende grote pakhuis op perceel 15 heeft laten bouwen. Sporen die uit deze periode dateren, zijn niet aangetroffen en ook vondstmateriaal ontbreekt. Op welke wijze het perceel in deze jaren werd gebruikt, is daardoor onbekend.

Voorafgaand aan de bouw van het pakhuis is een dik pakket schelpgruis opgebracht. Het ophogen met een dik pakket schelpgruis is ook bij de percelen 6 en 8 waargenomen. In beide gevallen heeft het perceel enige tijd braak gelegen. Op perceel 6 werd omstreeks 1597 een pand gebouwd en op perceel 8 omstreeks 1615. Een identieke situatie doet zich bij onderhavig perceel (perceel 14) voor. Ook dit perceel bleef na de stadsuitleg en verkoop van de percelen enige tijd onbebouwd. Vanwege wateroverlast is vervolgens voorafgaand aan de bouw van het pand het dikke pakket opgeworpen.

Omstreeks 1602 werd een gebouw op het perceel neergezet, dat vermoedelijk als pakhuis fungeerde. De datering blijkt uit het dendrochronologisch onderzoek van de palen van het gebouw. Het gebouw had een lengte van 13,6 meter (gereconstrueerd op basis rooilijn Nieuwe Haven) en een breedte van circa 5,5 meter. De fundering van de achtergevel (S505) en een deel van de fundering van de westgevel (S508) is opgegraven. Beide gevels stonden op een fundering van palen van zowel naaldhout (grove den) als eiken. Van de muren zelf resteerde weinig. Slechts twee kleine stukken muurwerk zijn aangetroffen (S504 en S509), hoofdzakelijk opgebouwd uit oranje bakstenen van 19x9x4 cm. Opmerkelijk is dat geen fundering aan de oostzijde is gemaakt, maar dat de westelijke zijgevel (S500) van het grote pakhuis op perceel 15 als oostmuur werd gebruikt. Deze muur werd nu dus over een lengte van 13,6 meter een gezamenlijke muur.

In het pand was een kleine kelder (S519) aanwezig, die tegen de oostmuur (de gezamenlijke muur) aan was gebouwd. Deze had een breedte van 1,4 meter en een onbekende lengte.

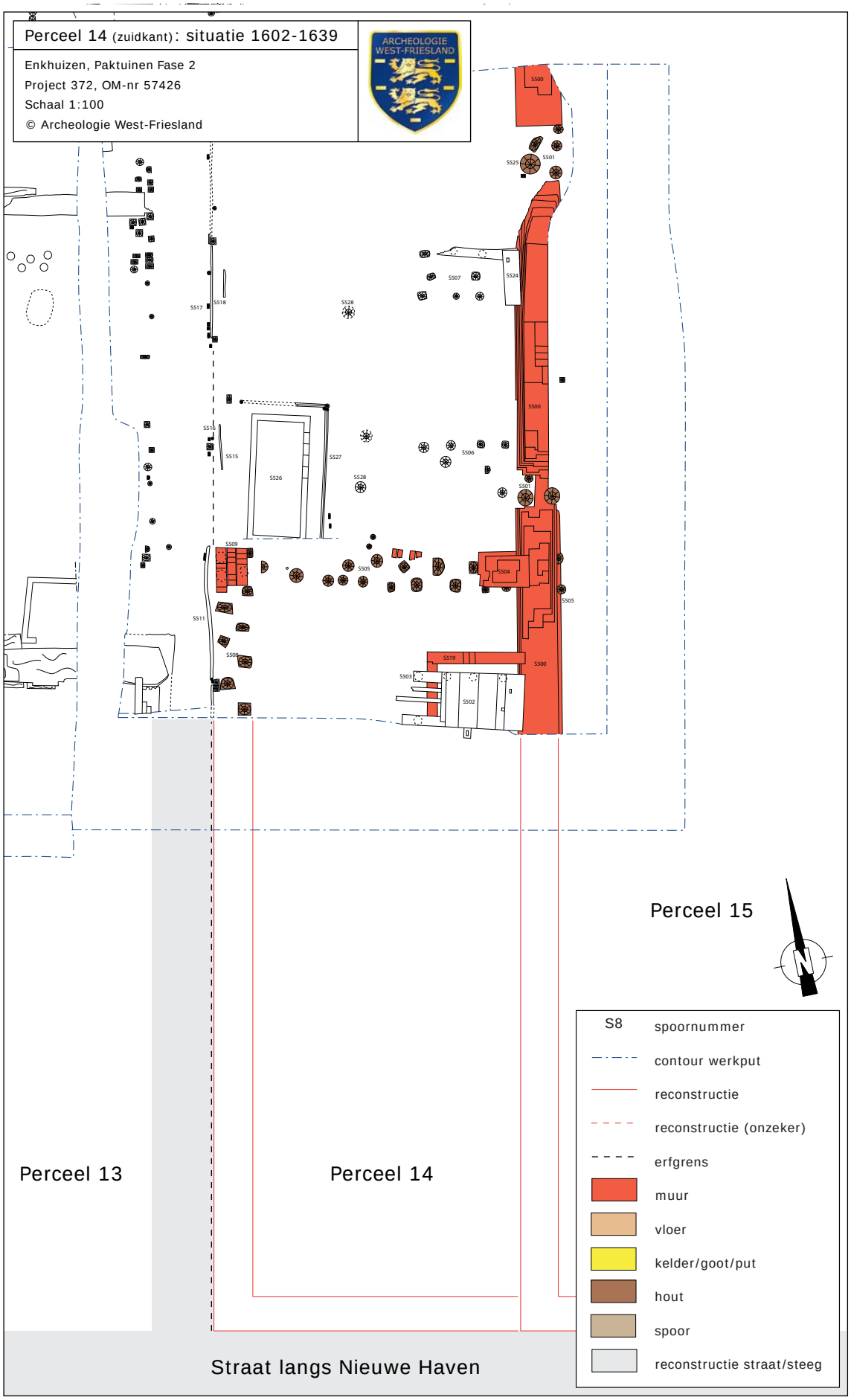
Nadat de WIC in 1639 het pakhuis aankocht, is weinig aan de situatie veranderd. De perceelsgrens werd aan de westzijde gewijzigd, wat blijkt uit de kadastrale kaart van 1823. Wanneer dit is gebeurd, is onbekend.

Achter het pakhuis is op zeker moment (datering onbekend) een waterkelder is gemaakt. Deze waterkelder is waarschijnlijk de regenwaterbak die in 1826 wordt genoemd en aan de zuidzijde van de binnenplaats lag (paragraaf 2.3). Bij de verkoop in 1874 wordt de regenwaterbak wederom genoemd.

Het pakhuis wordt niet genoemd in de verkoop van 1826 en is dus kennelijk tussen 1791 (opheffing WIC) en 1826 gesloopt.

Het grote pakhuis aan de Nieuwe Haven is goed bekend van plattegronden en oude foto's. Het was ongeveer 30 meter lang en 10 meter breed. Uit de historische bronnen is bekend dat het pakhuis in 1639 is aangekocht door de WIC. Uit het archeologisch onderzoek is gebleken op welke wijze dit gebouw was gefundeerd, namelijk op dikke palen van fijnspar, en wanneer het is gebouwd. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt namelijk dat de bouw omstreeks 1597 heeft plaatsgevonden. Aanpassingen aan het gebouw zijn archeologisch niet te traceren, met uitzondering van de toevoeging van enkele schuine plankieren langs de buitenzijde van de westgevel in 1890.

De funderingen van het grote pakhuis zitten nog grotendeels in de bodem. Wie nu door de Ridderstraat van de Paktuinen naar het Snouck van Loosenpark gaat, loopt over de funderingen van dit pand.

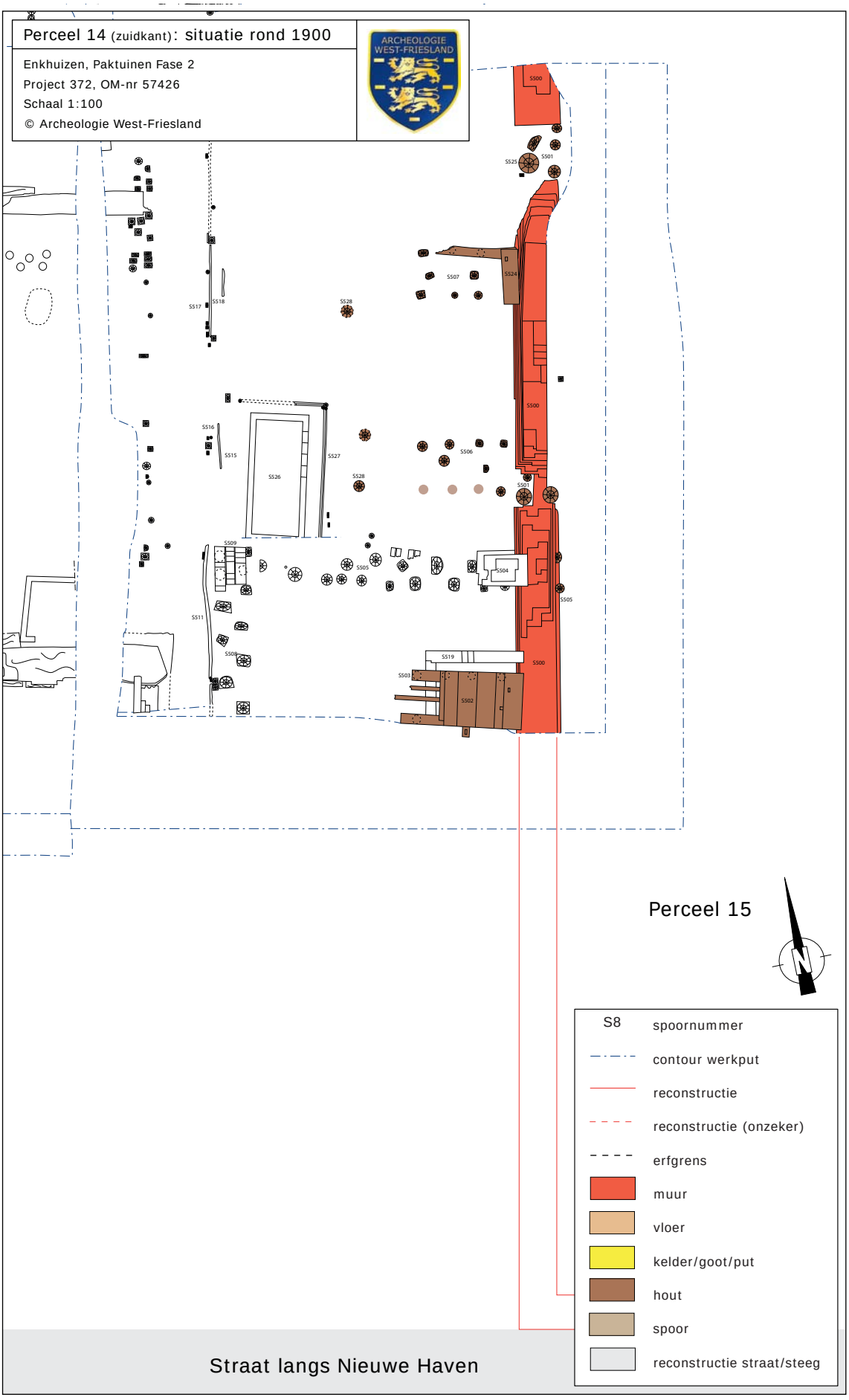
Afb. 5.13.21 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 14 en 15 tussen 1602 en 1639.

Afb. 5.13.22 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 14 en 15 tussen 1602 en 1639.

Afb. 5.13.23 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 14 en 15 vanaf 1639.

Afb. 5.13.24 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 14 en 15 rond 1900.

Afb. 5.13.25 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 14 en 15 rond 1900.

5.14 Perceel 17: een werkplaats aan de Paktuinen (circa 1615)

Perceel 17 werd in de periode voordat de WIC aan de Paktuinen het kantoor bouwde, gebruikt voor ambachtelijke activiteiten. Op het perceel stond een grote houten loods en lag een pakket met veel houtafval. Aan de westkant werd de perceelsgrens gevormd door enkele planken (S587) en paaltjes van naaldhout (S561). Aan de oostkant is geen duidelijke perceelsgrens teruggevonden, waardoor de exacte breedte van het perceel niet bekend is.

Een deel van perceel 17 viel binnen de saneringscontour van 2007, namelijk aan de kant van de Paktuinen tot ongeveer 7 meter uit de rooilijn. Hier is gesaneerd tot een diepte van 1,8 meter onder maaiveld. Alle archeologische resten zijn dus tot die diepte verwijderd.
Op circa 14,5 meter uit de rooilijn bevond zich de ronde betonnen fundering (S565) van een olie- of gastank (diameter 2 meter) van de papierwarenfabriek.
Over de volledige lengte van het perceel was een diepe bentonietwand met klei aanwezig (breedte 32 cm), die is gemaakt voorafgaand aan de bouw van Paktuinen Kwartier Fase 1. Deze wand heeft een beerkelder van de WIC zwaar verstoord.

Afb. 5.14.1 Het noordprofiel van werkput 4 met ophogingslagen van klei en veen. De verstoring in het midden is de betonietwand.

5.14.1 Ophoging voorafgaand aan bouw houten loods

Over een groot deel van het perceel is een bruine organische (venige) laag geconstateerd die is opgebracht op de grijze kleilaag uit 1590. De laag is goed te zien in zowel het noordprofiel van werkput 4 (afb. 5.14.1) als het oostprofiel van werkput 6. Het eerste profiel is aangelegd geheel aan de zuidzijde en het tweede profiel geheel aan de noordzijde van het perceel. Aan de noordzijde had de organische laag een dikte van ongeveer 20

Afb. 5.14.2 Een messing boekbeslag.

tot 30 cm en bevond de bovenkant zich op circa -0,20 tot -0,50 NAP. Aan de zuidzijde was de laag eveneens 20 tot 30 cm dik, maar lag de bovenzijde op +0,20 tot +0,40 NAP. In beide gevallen liep de laag af richting de perceelsgrenzen aan de oost- en westzijde. Tevens liep de laag op richting de achterzijde (zuidzijde) van het perceel, met een maximaal hoogteverschil van 60 cm.
Uit de organische laag is een kleine hoeveelheid vondstmateriaal verzameld (ca. 100 scherven).[376] Het betreft: roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, majolica, Italiaanse faience en Chinees porselein (1 scherf). Tot de vondsten behoort ook een tabakspijp die tot de eerste generatie wordt gerekend (1610-1620).[377] De pijp is ongeglaasd, niet gebotterd en heeft geen radering. Uit de laag komen ook enkele metaalvondsten: twee duiten en een oord van Holland (V517, 1590-1598 en 1575-1579), een messing boekbeslag (514-M01, afb. 5.14.2), een messing heftbekroning en een miniatuur vetvanger (555-M01, afb. 5.14.3).

Afb. 5.14.3 Voor- en achterzijde van een miniatuur vetvanger van lood/ tin.

Voorafgaand aan de bouw van de houten loods is vervolgens over het gehele perceel een grijze zandlaag van 20 tot 30 cm dik opgebracht. De bovenzijde van de laag bevond zich aan de noordzijde van het perceel op 0 NAP en liep af richting de westelijke perceelsgrens naar circa -0,20 NAP. Aan de zuidzijde bevond de bovenzijde van de laag zich op ongeveer +0,60 NAP. Net als bij de organische laag was er van noord naar zuid een maximaal hoogteverschil van 60 cm. Het grijze zand vormde tevens de vlijlaag voor een vloer in de houten loods (zie onder). Uit het grijze zand komt nauwelijks vondstmateriaal.[378]

5.14.2 Een houten loods

Funderingen (S543, S547, S558, S563 en S567)

Op het perceel stond een groot houten gebouw, waarvan de palen zijn teruggevonden (afb. 5.14.4). De paalkoppen zijn geconstateerd op een diepte van +0,03 tot -0,50 NAP. Deze palen waren eenvoudig in de bodem geslagen en vormden een plattegrond van een gebouw van 17 meter lang en 6,2 meter breed. Over de lengte van het gebouw stonden oorspronkelijk aan iedere zijde tien palen (S543, S563 en S547, S558). De meest zuidelijke palen zijn niet teruggevonden, maar op basis van de positie van een paal van de korte zuidzijde kan worden beargumenteerd dat deze er wel moeten zijn geweest. Bij de korte noordkant zijn nog twee palen tussen de hoekpalen geconstateerd zodat hier in totaal vier palen op een rij stonden (S567). Bij de korte zuidkant is slechts één paal gevonden.[379] De palen van de lange gevels van het gebouw stonden paarsgewijs op een onderlinge afstand van circa 1,9 meter. Hieruit valt af te leiden dat de palen geen fundering van een muur vormden, maar de stijlen van het gebouw. Deze waren dus eenvoudig in de bodem geslagen en hier tegenaan waren de houten

376 Tot de laag worden gerekend: V514, V517, V540, V542, V546 en V562.
377 V560, determinatie J. van Oostveen. In bijlage foutief genoteerd als V555.
378 V557: enkele scherven roodbakkend en witbakkend aardewerk
379 Tijdens de opgraving is deze paal in verband gebracht met de bekisting van beerkelder S529, maar zowel de positie als dendrochronologische datering wijzen erop dat de paal bij de houten loods hoort.

wanden getimmerd. Deze bouwwijze werd niet toegepast bij een woonhuis in deze tijd, zodat sprake moet zijn van een grote houten werkloods.

Alle palen van de lange zijden waren van eikenhout. Eén paal van de korte noordgevel (S567) en één paal van de korte zuidgevel waren van naaldhout.[380] Deze palen hadden geen dragende functie in het gebouw.

Een groot aantal palen is uit de bodem getrokken voor houtonderzoek.[381] De lengte van de palen varieerde van 0,85 tot 4,40 meter en de gemiddelde lengte was 1,78 meter. Kennelijk zijn palen van verschillende lengtes in de bodem geheid. Ze waren alle vierzijdig gezaagd (11 tot 20 bij 12 tot 25 cm) en aangepunt.

In totaal zijn acht monsters dendrochronologisch onderzocht.[382] Het kapjaar van de boom (grove den) waaruit de paal van de korte noordgevel afkomstig is, ligt na 1593. De grove den waaruit de paal van de korte zuidgevel is gezaagd, is gekapt in de lente van 1600. Beide zijn afkomstig uit het zuiden van Noorwegen. Mogelijk zijn deze houten onderdelen van hergebruikt hout.

Afb. 5.14.4 Palen van de houten loods.

De andere zes monsters waren van eikenhout en hebben in vijf gevallen een datering opgeleverd, namelijk tweemaal de herfst/winter van 1613-1614 en driemaal de herfst/winter van 1614-1615. Het hout kwam uit het zuiden van Noorwegen. De synchronisatie van enkele monsters is dusdanig groot dat de palen waarschijnlijk uit één boom afkomstig zijn.[383] Als dat juist is, betekent dat in feite niet vijf bomen, maar slechts drie bomen zijn gedateerd (tweemaal de herfst/winter van 1613-1614 en eenmaal de herfst/winter van 1614-1615). Als datering voor het gebouw kan omstreeks 1615 worden aangehouden.

De afbraak van de houten loods heeft in of voor 1678 plaatsgevonden, aangezien omstreeks dat jaar een beerkelder (S529) is gemaakt die niet gelijktijdig met de loods kan hebben gefunctioneerd.

Vloer (S556)

Binnen de contouren van het gebouw is over een klein gedeelte het restant van een vloer aangetroffen (afb. 5.14.5). Deze lag op een laag lichtgrijs zand (zie boven) met veel baksteenbrokken (S556) en lag over een oppervlakte van ongeveer twee bij twee meter en op een diepte van +0,28 NAP. In het grijze zand lag de complete rand van een Spaanse amfoor

380 M174 en M141

381 Westgevel (S543, S563): M140, M163, M164, M165, M166 en M167; oostgevel (S547, S558): M148, M149, M175, M179, M180, M181, M182 en M183; noordgevel (S567): M158 en M174; zuidgevel: M141.

382 Westgevel (S563): M164, M166 en M167; oostgevel (S558): M180, M181 en M182; noordgevel (S567): M174; zuidgevel: M141.

383 Dit geldt voor: M164, M180 en M182.

die globaal in de (eerste helft) van de 17de eeuw is te dateren.[384] Uit deze laag komt tevens een Fries oord uit 1608-1648 (566-M01, afb. 5.14.6). De datering van de munt sluit aan bij de datering van de bouw van de loods.

Afb. 5.14.5 Restant van een vloer S556.

5.14.3 Het erf

Afb. 5.14.6 Een Fries oord uit 1608-1648.

Houten beerbak (S557)

Pal ten noorden van de houten loods, tegen de westelijke erfgrens, lag een min of meer vierkante houten beerbak, van 1,70 bij 1,50/1,70 meter (S557, afb. 5.14.7 en 5.14.8). De put was gemaakt van vier balken die een min of meer vierkant raamwerk vormden (op ca. -0,75 NAP). Tegen de buitenkant van de balken waren lange planken van naaldhout (26 tot 36 cm breed) verticaal in de grond geslagen (bovenzijde op +0,22 NAP). Hiertoe was iedere plank aan de onderzijde eenzijdig aangeschuind. Aan iedere zijde bevonden zich vijf planken, dus in totaal waren 20 planken gebruikt. De onderkant van de planken bevond zich op circa -2,64 NAP, terwijl de beervulling op -1,50 NAP stopte. Dat houdt in dat de planken nog meer dan een meter onder het niveau van de bodem van de bak doorliepen. Bovenop de bak hebben in ieder geval twee planken gelegen, maar deze waren vrijwel geheel weggerot. De bovengrondse constructie is niet bekend, maar waarschijnlijk stond hier een secreet. De inhoud van de bak was ongeveer 4 m3 (breedte 1,5 x lengte 1,6 x diepte 1,7 meter).

Zeven planken en drie balken zijn bemonsterd voor houtonderzoek.[385] Twee monsters van de planken zijn geselecteerd voor dendrochronologisch onderzoek en in beide gevallen heeft dit

384 V566
385 Planken: M159, M168 t/m M173; balken: M176, M177 en M178.

geen datering opgeleverd.[386] Wel kon worden vastgesteld dat de planken van de grove den waren. Ook twee balken zijn dendrochronologisch onderzocht. Beide balken (eveneens grove den) blijken op basis van het jaarringpatroon afkomstig te zijn uit dezelfde boom, die groeide in het zuiden van Noorwegen en is gekapt in de zomer van 1612.[387]

Afb. 5.14.7 De houten beerbak, gezien richting het noordwesten.

Afb. 5.14.8 De houten beerbak na het leegscheppen, gezien richting het noorden. Het inwendige raamwerk van balken is goed zichtbaar.

Geheel bovenin de bak bevond zich een laag met grijs zand, brokken rode baksteen, dakpan en mortel (afb. 5.14.9). Deze laag stopte op 38 tot 65 cm onder de bovenkant van de bak en

386 M159 en M172
387 M177 en M178

is in de bak gestort toen deze buiten gebruik werd gesteld. Uit deze laag is een kleine hoeveelheid scherfmateriaal verzameld.[388] Het roodbakkend aardewerk omvat een randscherf van een bakpan (r-bak-4), twee randscherven van een kop (r-kop-2) en vijftien wandscherven van diverse vormen. Vijf wandscherven van witbakkend aardewerk zijn inwendig geel en uitwendig groen geglazuurd en horen bij elkaar. Vermoedelijk zijn ze afkomstig van een pot. Verder zijn een wandscherf van een bord van majolica met blauwe beschildering en twee randscherven van een bord van faience met blauwe beschildering aangetroffen. Tot slot is een wandscherf van een bord van Italiaanse faience aanwezig, dat behoort tot het berrettino uit Ligurië. Alle scherven laten zich dateren in de periode 1600-1650. De scherven zijn meegekomen met het zand en puin waarmee de bovenkant van de bak is opgevuld.

De tweede laag (geteld vanaf de bovenkant) bestond uit bruin organisch materiaal met stukjes hout. Hierin lag ook grijs zand met puin en mortel, met afval. Uit deze laag komen enkele objecten die grotendeels zijn teruggevonden.[389] Het eerste object is een ondersteek van roodbakkend aardewerk (574-C01, afb. 5.14.10). Een ondersteek werd gebruikt voor het urineren of ontlasten van mensen (bejaarden of zieken) die hun bed niet konden verlaten. Verder zijn twee identieke bakpannen van roodbakkend aardewerk gevonden (574-C02 en C03, afb. 5.14.11). Het vierde object is een grape van witbakkend aardewerk, die van binnen geel en van buiten groen is geglazuurd (574-C04, afb. 5.14.12). Tot de vondsten behoort ook een spatelvormig houten object (574-H01, afb. 5.14.13) en enkele onderdelen van een schoen. Tot slot is een klein metalen object met onbekende functie gevonden (574-M01, afb. 5.14.14).

Afb. 5.14.9 De vulling van de beerbak is zichtbaar na het verwijderen van een deel van de planken.

Afb. 5.14.10 Een ondersteek van roodbakkend aardewerk. Diameter: 23 cm.

Afb. 5.14.11 Twee bakpannen van roodbakkend aardewerk. Diameter bovenste: 23 cm. Diameter onderste: 16 cm.

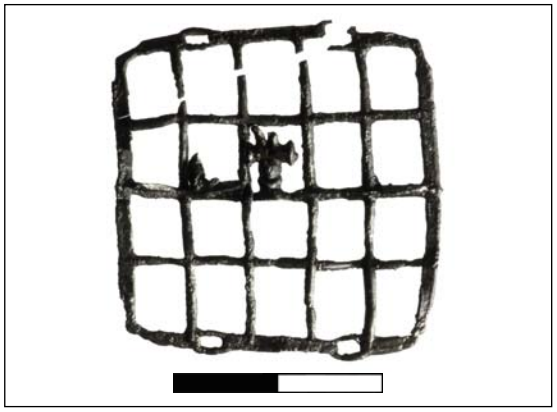
388 V573
389 V574

Afb. 5.14.12 Een grape van witbakkend aardewerk. Diameter: 20,5 cm.

Afb. 5.14.13 Spatelachtig voorwerp van hout.

Afb. 5.14.14 Onbekend voorwerpje van metaal.

De rest van de bak was opgevuld met beer waarin zich zeer weinig vondstmateriaal bevond.[390] De vondsten van keramiek zijn: tien fragmenten roodbakkend aardewerk (waaronder grapes en een lekschaal), vijf fragmenten witbakkend aardewerk (onder andere een vuurstolp), drie fragmenten steengoed (kannen) en een fragment Italiaanse faience. Deze laatste scherf is afkomstig van een bord van zogenoemd Ligurisch witte faience. Verder zijn twee steelfragmenten van tabakspijpen gevonden. Uit de beerlaag komt verder een fragment van een onbekend houten object (mogelijk een soort koker), een tweede spatelvormig houten voorwerp en een stukje touw. Geheel onderin deze laag lag ook een complete gevlochten mand (ongepelde tenen) met twee hengsels van touw (S568, afb. 5.14.15). De mand had een diameter van 45 cm en een hoogte van 22 cm. Het object is niet geborgen voor conservering.

Afb. 5.14.15 De gevlochten mand met touworen in de houten beerbak.

390 V575 en V577

Uit de inhoud van de beerbak zijn drie monsters voor archeobotanisch onderzoek genomen.[391] Het spectrum van de monsters komt goed met elkaar overeen. Om die reden zijn de resultaten van de verschillende monsters samengevoegd. De meelvruchten zijn goed vertegenwoordig: zowel graanvlies- als korrelfragmenten, kleppen van boekweit (*Fagopyrum esculentum*), kaf en korrels van rijst zijn aangetroffen.
Bij de vruchten valt de aanwezigheid van granaatappel (*Punica granatum*) en moerbei (*Morus nigra*) op, naast een scala van de gebruikelijke vruchten zoals appel, kers , pruim, druif, vijg en bessen (*Ribes rubrum/nigrum*). Een opvallende afwezige is de aardbei.
Ook bij de groenten en kruiden is er een grote variatie: peper (*Piper nigrum*), koriander (*Coriandrum sativum*), augurk (*Cucumis sativus*), mosterd (*Brassica nigra*), erwt (*Pisum sativus*), vlas (*Linum usitatissimum*) en hennep zijn in het monster gevonden. De noten zijn aangetoond in de vorm van schilresten: hazelnoot, walnoot en kastanje.
De vele onkruidzaden zijn waarschijnlijk meegeoogst met het graan en gemalen in bijvoorbeeld brood of pap terecht gekomen. Twee fragmenten van vinkenzaad (*Neslia paniculata*), een plant die niet inheems maar als akkeronkruid in Oost-Europa voorkomt, zegt iets over de herkomst van het graan.

Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat de bak in of na 1612 is gemaakt. Deze datering komt zeer goed overeen met de datering van de bouw van de grote houten loods, namelijk omstreeks 1615. Het is waarschijnlijk dat dit gebouw en de beerput gelijktijdig zijn gemaakt. Dat houdt in dat de beerbak ook omstreeks 1615 dateert en dat gebruik is gemaakt van (naald)hout dat al enkele jaren ergens in opslag lag.
De beerbak is in eerste instantie uitsluitend voor urineren en ontlasten gebruikt en niet als afvalbak. Dit blijkt uit het feit dat de onderste vulling bestond uit pure menselijke fecaliën, met nauwelijks andere vondsten als keukenafval. Slechts enkele botten en schillen van noten zijn in de bak beland. Uit het botanisch onderzoek blijkt dat de mensen die op de bak hun behoefte deden een voor de 17de eeuw gebruikelijk dieet van graan, vruchten, noten en groenten kenden. Opvallende zaden of pitten ontbreken. Bovenin de bak bevond zich een laag met stukjes hout en zand met puin, waarmee de bak is dichtgegooid. De vondsten wijzen erop dat dit ergens rond 1650 is gedaan, maar het is niet mogelijk een precieze datering te geven. In de beerbak zijn ook enkele voorwerpen beland die met bewoning in verband te brengen zijn, zoals bakpannen en een ondersteek. Mogelijk heeft deze functieverandering na circa 1630 plaatsgevonden toen de WIC het perceel in gebruik nam. Dat houdt in dat de beerbak in de WIC-periode nog een tijd lang in gebruik is gebleven.

Werkvloer (S550-S554)

Op het onbebouwde perceel ten noorden van de houten loods tot aan de straat de Paktuinen lag een werkvloer, bestaande uit bruin organisch materiaal met veel houtsnippers, stukken hout en ander afval zoals scherven keramiek, dierlijk botmateriaal en puin. Her en der lagen losse planken (op +0,02 tot -0,19 NAP). In de laag waren enkele kuilen ingegraven met onder andere klei en puin (S550, S551, S554 en S555).
Een opmerkelijke vondst is een houten constructie bestaande uit vier planken: twee planken die samen een taps toelopende bodem vormen met daarop twee planken langs de schuine kanten. Van het hout is een monster genomen voor houtsoortbepaling en hieruit is gebleken

391 M160, M161 en M162. De analyse en de beschrijving van de resultaten is van de hand van L. de Sitter-Homans. Tevens is botmateriaal (o.a. vis en gevogelte) verzameld, maar dit is niet uitgewerkt.

dat het om tropisch hout gaat.[392] Het stuk wordt verder besproken in paragraaf 8.1.
Opvallend was de aanwezigheid van veel brokken roestig ijzer en een grote klont hars (afb. 5.14.16 en 5.14.17).[393] Tevens is een plek gevonden met materiaal dat in eerste instantie aandeed als haar, maar bij analyse is gebleken dat het hennepvezels waren.[394] Uit de laag komen tot slot brokjes van vermoedelijk bruine teer. Dit materiaal werd gewonnen uit hout en ingekookt tot pek en vervolgens onder andere gebruikt voor het dichtsmeren van de naden van een schip.[395]
Uit de laag is een monster genomen voor archeobotanisch onderzoek.[396] Ook bij de analyse van dit monster vielde grote hoeveelheid houtsnippers, houtskoolfragmenten en brokjes hars op. Meest opvallend is dat zich in het monster veel resten van peper (*Piper nigrum*) bevinden.

Afb. 5.14.16 Een grote klont hars uit de werkvloer.

Afb. 5.14.17 Detailopname van de hars.

Uit de werkvloer is een hoeveelheid vondstmateriaal verzameld.[397] Tevens komt vondstmateriaal uit de kuilen in de werkvloer.[398] Uit de werkvloer komen de volgende keramieksoorten (totaal 358 scherven): steengoed, roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, majolica, Italiaanse faience, Iberisch aardewerk, Chinees porselein en Aziatisch steengoed. Nederlandse faience ontbreekt, waaruit blijkt dat we het materiaal kunnen dateren voor circa 1625.[399] Een van de fragmenten Aziatisch steengoed is afkomstig van een martavaan met klein oor en ribbels (543-C01, afb. 5.14.18). Onder de vondsten bevinden zich enkele fragmenten van tabakspijpen, waaronder twee pijpenkoppen: een eerste generatie tabakspijp uit 1610-1620 en een dubbelconisch model uit 1620-1630.[400]
Tot de metaalvondsten behoren: diverse (roestige) spijkers, een ijzeren gereedschap (545-M01), twaalf musketkogels (afb. 5.14.19), geknipte messing platen, een fragment van de kraan van een tapkraan, een loden gewicht van 65,9 gram (563-M01) een een duit van Stevensweert uit 1628-1632. Bij de musketkogels valt op dat deze nog de gietproppen hebben; mogelijk

392 M197
393 M157
394 M151. Analyse L. de Sitter-Homans.
395 V552
396 M150
397 Tot de laag zijn gerekend: V542, V543, V545, V546, V547, V551, V552, V553, V562, V563, V572.
398 S550: V550, V554; S551: V549; S555: V560.
399 Nederlandse faience werd gemaakt vanaf circa 1620 en wordt vanaf circa 1625 algemeen.
400 Determinatie J. van Oostveen. Bij de determinatie van de tabakspijpen zijn ook V555 en V565 tot de werkvloer gerekend, maar dit is incorrect.

Afb. 5.14.18 Fragment van een martavaan uit Azië.

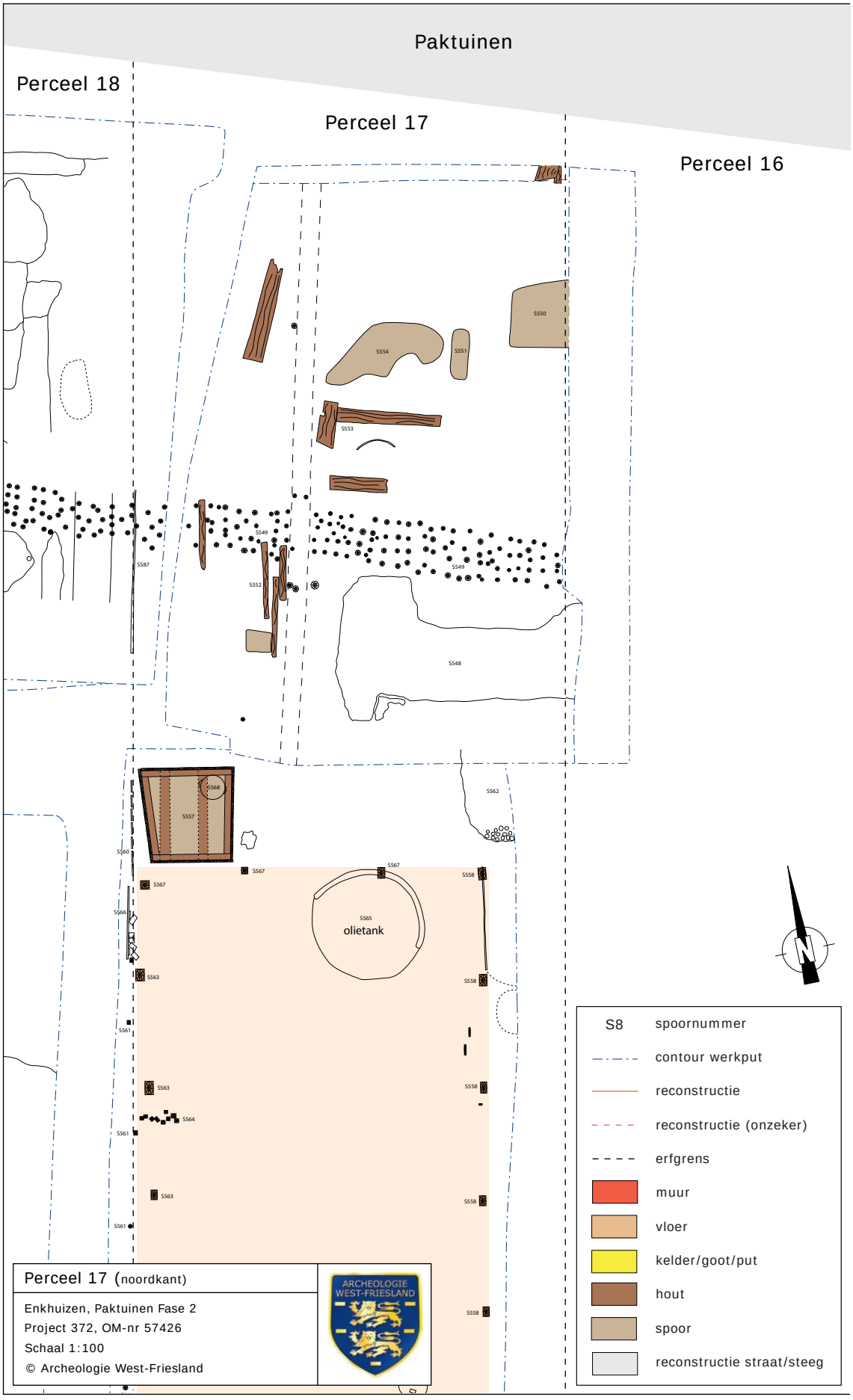

Afb. 5.14.19 Loden musketkogels, afkomstig uit de werkvloer.

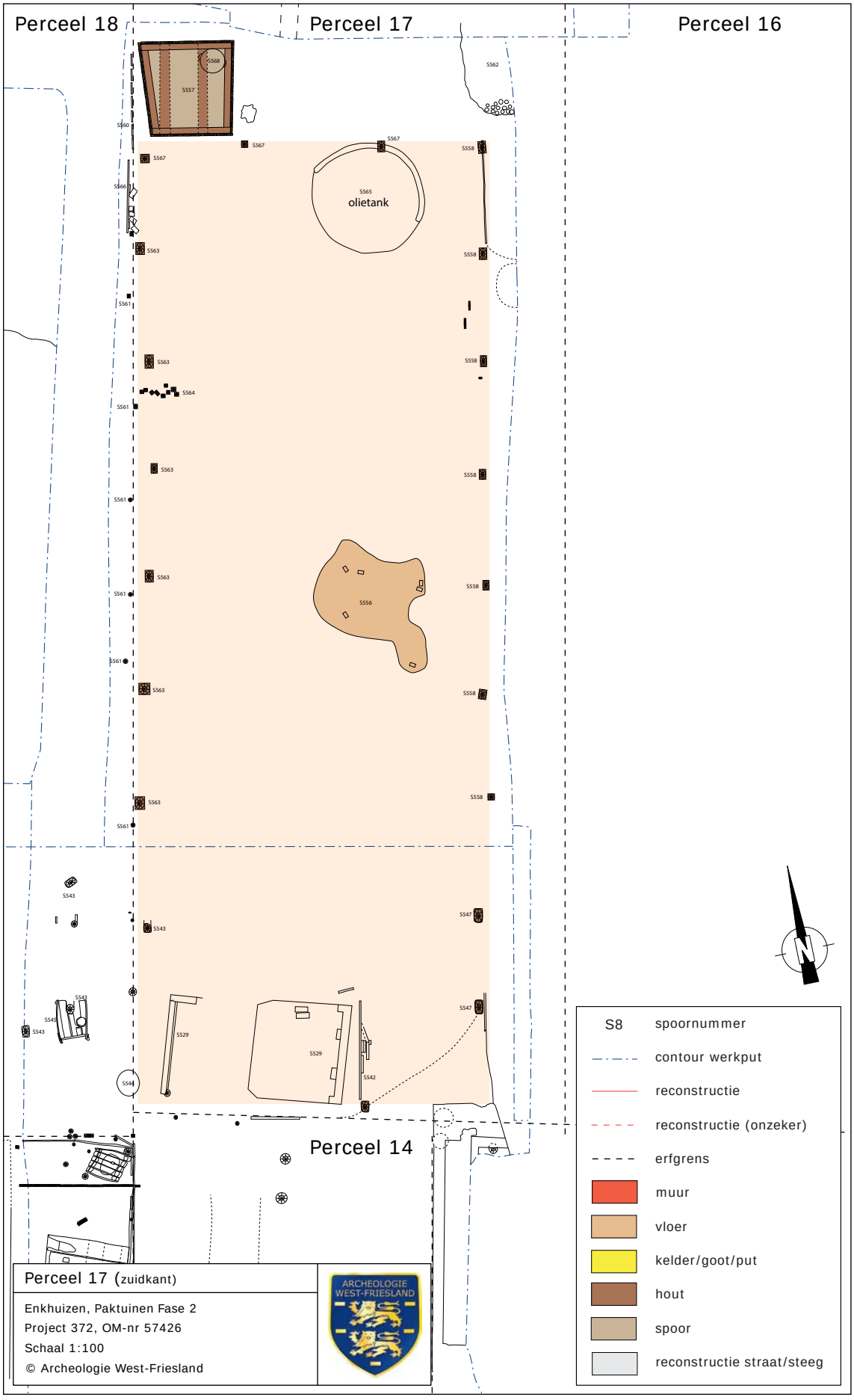
gaat het om het afval van een kogelgieter.
De datering van het vondstmateriaal ligt tussen 1615 en 1630, dus voordat de WIC het terrein in gebruik nam. De munt toont met zekerheid aan dat de werkvloer nog na 1628 in gebruik was.

5.14.4 Deelconclusie perceel 17

Vanaf 1590 tot circa 1615 lag het perceel braak. Een organische laag dateert uit deze periode en verder zijn er geen aanwijzingen voor activiteiten. Rond 1615 werd een grote houten loods met bijbehorende houten beerbak gemaakt (afb. 5.14.20 en 5.14.21). De loods was opgebouwd uit tien eiken gebinten, waarvan de stijlen eenvoudig in de grond waren geheid, en had een afmeting van 17 bij 6,2 meter. Het gebouw heeft houten wanden gehad, maar hiervan is niets teruggevonden.
Tussen de straat de Paktuinen en de houten loods lag een werkvloer, bestaande uit organisch materiaal. De werkvloer lijkt samen te hangen met scheepsbouwactiviteiten. De vele houtsnippers en stukken hout vormen het afval van houtbewerking. Hennepvezels werden gebruikt voor het breeuwen van naden van de scheepshuid. Met bruine teer werden de naden van een schip dichtgesmeerd. Hars was het hoofdbestanddeel van harpuis, waarmee scheepshout werd beschermd tegen houtworm en verwering. Het perceel lag niet direct aan water en er lag ook geen scheepshelling. Hier kunnen uitsluitend sloepen en andere kleine bootjes zijn gemaakt, die dan vervolgens naar water zijn gerold. De peperkorrels laten zich moeilijk verklaren. Een mogelijkheid is dat niet alleen nieuwe scheepjes werden gebouwd, maar dat ook herstelwerkzaamheden plaatsvonden en dat de korrels de restanten van de lading van zo'n scheepje waren die op de werkvloer zijn beland.
De grote houten loods fungeerde waarschijnlijk als houtloods en werkplaats. Houtloodsen kennen we vooral van houtzaagmolens. In een houtloods werd gezaagd hout te drogen gelegd en daarom moest een dergelijke loods goed geventileerd worden. De wanden werden met latten met open naden betimmerd en vaak was een zijde volledig open. Of hier van een dergelijke constructie sprake was, valt niet te achterhalen.
Nadat de WIC het perceel in gebruik nam, werd aan de Paktuinen het kantoor gebouwd. De houten loods en de beerput bleven waarschijnlijk in gebruik. De beerbak is ergens rond 1650 buiten gebruik gesteld en de loods is in of voor 1678 afgebroken. Vanaf dat moment maakte de locatie van de voormalige loods onderdeel uit van de binnenplaats van de WIC.

Afb. 5.14.20 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 17.

Afb. 5.14.21 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 17.

5.15 Perceel 18: een perceel aan de Paktuinen

Perceel 18 is nagenoeg volledig opgegraven. Het perceel had een breedte van 6,7 meter en de lengte was 31,8 (oostkant) tot 32,8 meter (westkant). Het verschil in lengte komt door de schuine rooilijn van de Paktuinen.
Zowel aan de oost- als westzijde zijn resten van houtwerk op de perceelsgrenzen teruggevonden. Dit houtwerk bestond uit planken en paaltjes (oostkant: S587/S560/S561 en westkant: S589) en dateert waarschijnlijk uit 1590 toen de percelen werden uitgezet.

5.15.1 Gebouw

Funderingen (S617, S618, S632, S633b)

Geheel aan de zuidzijde van het perceel stond een gebouw, waarvan funderingspalen (van naaldhout) en een klein stuk van de vloer is teruggevonden (afb. 5.15.1).
De noordelijke fundering bestond uit een rij palen die verspringend ten opzichte van elkaar in de bodem waren geslagen (S618). De lengte van dit spoor, en dus de breedte van het gebouw, was ongeveer 3,6 meter.

Afb. 5.15.1 Funderingspalen, onder meer van het gebouw op perceel 18. In het midden vloer S605. De twee evenwijdige banen met paaltjes horen bij de westvleugel van het kantoor van de WIC.

De westelijke fundering bestond eveneens uit een rij palen, die min of meer verspringend ten opzichte van elkaar in de bodem stonden (S632). Door dit spoor zijn later de slieten van de westvleugel van het WIC-kantoor geslagen, waardoor niet precies duidelijk is welke palen bij welk spoor horen. De palen zijn over een lengte van 11 meter teruggevonden, waarbij opvalt dat de palen in de zuidelijke helft van de fundering dikker waren dan die in de noordelijke helft.
Van de oostelijke fundering is slechts een gedeelte teruggevonden, namelijk een rij palen over een lengte van 4,6 meter (S617). De rest van de fundering was verstoord, vermoedelijk door (schat)graafwerkzaamheden rond 2007.

De zuidelijke fundering stond pal ten noorden van een woon/werkplaats op perceel 13. Van deze fundering zijn slechts enkele palen gevonden (S633b). Door deze paalfundering is later een nieuwe fundering van palen geslagen (S633a), behorend bij een gebouw op perceel 13.

Vier (dikke) palen van naaldhout zijn uit de bodem getrokken voor onderzoek.[401] De palen waren 2,20 tot 3,17 meter lang, 24 tot 30 cm dik (rond) en aangepunt. Uit het dendrochronologisch onderzoek is gebleken dat drie palen uit dezelfde boom afkomstig zijn.[402] Deze grove den is gekapt in het zuiden van Noorwegen in de herfst/winter van 1593-1594.

Binnenfundering (S636)

Precies halverwege de lengte van het gebouw was een binnenfundering aanwezig, die het gebouw verdeelde in twee gelijke delen. Van deze fundering zijn enkele palen teruggevonden (S636). Het vervolg van de fundering richting het oosten was verstoord.
Eén van de palen is bemonsterd voor onderzoek. Deze paal was 4,55 meter lang, had een diameter van 24 cm en was aangepunt. De boom (fijnspar) is gekapt in de herfst/winter van 1602-1603.[403]

Vloer (S605)

Binnen het gebouw is tegen de noordelijke fundering een restant van een plavuizen vloer gevonden (S605). Deze vloer bestond uit geglazuurde rode plavuizen van 12x12x2,5 cm en lag op +0,34 NAP.

5.15.2 Het erf

Afvallaag

Geheel in de zuidoosthoek van het perceel (ten oosten van het gebouw) is een afvallaag aangetroffen die hier is gestort tussen 1590 en 1610.[404] Uit deze laag is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld: roodbakkend aardewerk (55 scherven), witbakkend aardewerk (6 scherven), Werra-aardewerk (2 scherven) en Frans witbakkend aardewerk (1 scherf). Onder het roodbakkend aardewerk bevindt zich een fragment van de platte bodem van een bord dat mogelijk in Noord-Duitsland is gemaakt (521-C01, afb. 5.15.2). Het is voorzien van een witte sliblaag met groene en bruine beschildering en sgraffito. Het overige roodbakkende aardewerk is lokaal vervaardigd en omvat minimaal vier grapes (r-gra-18, r-gra-29,

Afb. 5.15.2 Fragment van een roodbakkend bord, vermoedelijk uit Noord-Duitland.

Afb. 5.15.3 Een roodbakkende grape met twee oren. Diameter: 19 cm.

401 M192 t/m M195
402 M192, M193 en M194
403 M196
404 V521 en V539

Afb. 5.15.4 De bodem van de mand.

Afb. 5.15.5 Een gevlochten mand.

r-gra-54), een kop (r-kop-2), twee lekschalen (r-lek-8), twee pispotten (r-pis-5 en r-pis-64) en een steelkom. Een van de grapes is vrijwel compleet (521-C02, afb. 5.15.3). De scherf Frans witbakkend aardewerk is afkomstig van een bord dat is gemaakt in Beauvais.

Een complete mand (S544) is staand in de bodem (dus niet platgedrukt) aangetroffen (-0,81 NAP, afb. 5.15.4 en 5.15.5). De mand had een hoogte van 58 cm, was ovaal van vorm (50 bij 34 cm) en de diameter van de bodem was 30 cm. Het is een vrij grote mand, die is gebruikt voor vervoer van lichte goederen. De tenen zijn niet gepeld en de mand heeft oorspronkelijk een handvat gehad.

Afb. 5.15.6 Een halve eikenhouten ton ligt op zijn kant in de grond. In latere tijd is er een funderingspaal doorheen geslagen.

Vlakbij de mand lag ook een halve eikenhouten ton op zijn kant (S545, -0,84 NAP, afb. 5.15.6). Een van de duigen is dendrochronologisch onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd.[405] In de ton is wat scherfmateriaal verzameld, dat behoort bij de afvallaag.[406]

Uit de afvallaag is een grondmonster genomen, dat volledig is uitgezeefd.[407] Het monster kenmerkt zich door de aanwezigheid van veel visresten, dierlijk botmateriaal (consumptieafval en muis, kikker e.d.), schelpen (kokkels, mosselen en wadslakjes) en insectenonderdelen.[408] De botanische analyse heeft vooral onkruidzaden opgeleverd. Verder zijn enkele zaden van druif, appel en granaatappel aangetroffen. Als gebruiksplanten (groenten/kruiden) zijn ook peterselie/selderij en biet gevonden. Opvallend is de aanwezigheid van goudsbloem (*Calendula officinalis*), een sierplant die in een van de tuinen kan hebben gegroeid.

Afb. 5.15.7 De noordzijde van perceel 18 met de asdump.

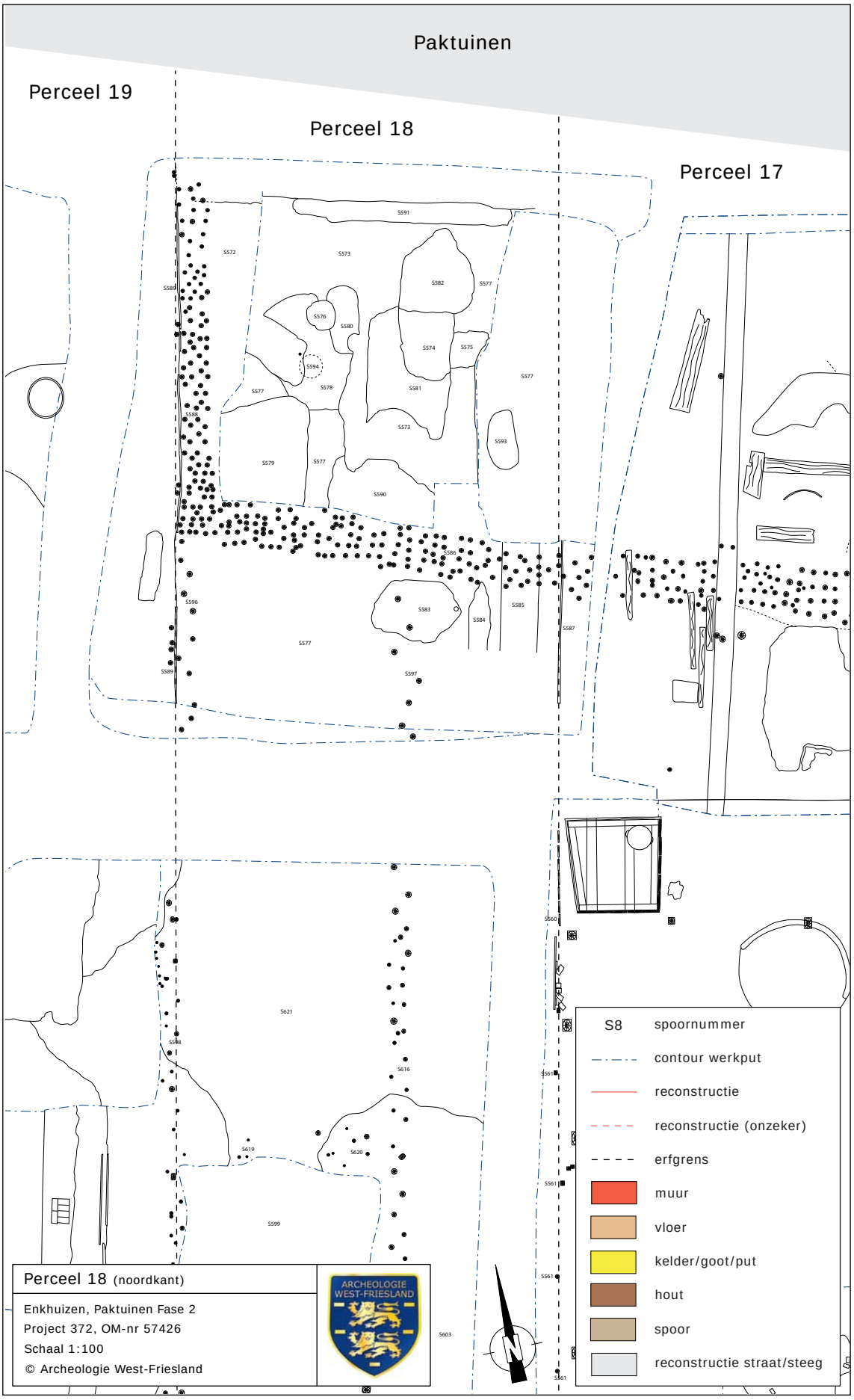
Aslaag

Over een groot gedeelte van zowel perceel 18 als perceel 19 is een dikke aslaag aangetroffen (afb. 5.15.7). De dikte van dit pakket wisselde waaruit blijkt dat in ieder geval op een aantal locaties de as in kuilen is gedumpt. Op perceel 18 bevond de grootste concentratie zich aan de kant van de Paktuinen. Het vondstmateriaal wordt in een apart hoofdstuk besproken.

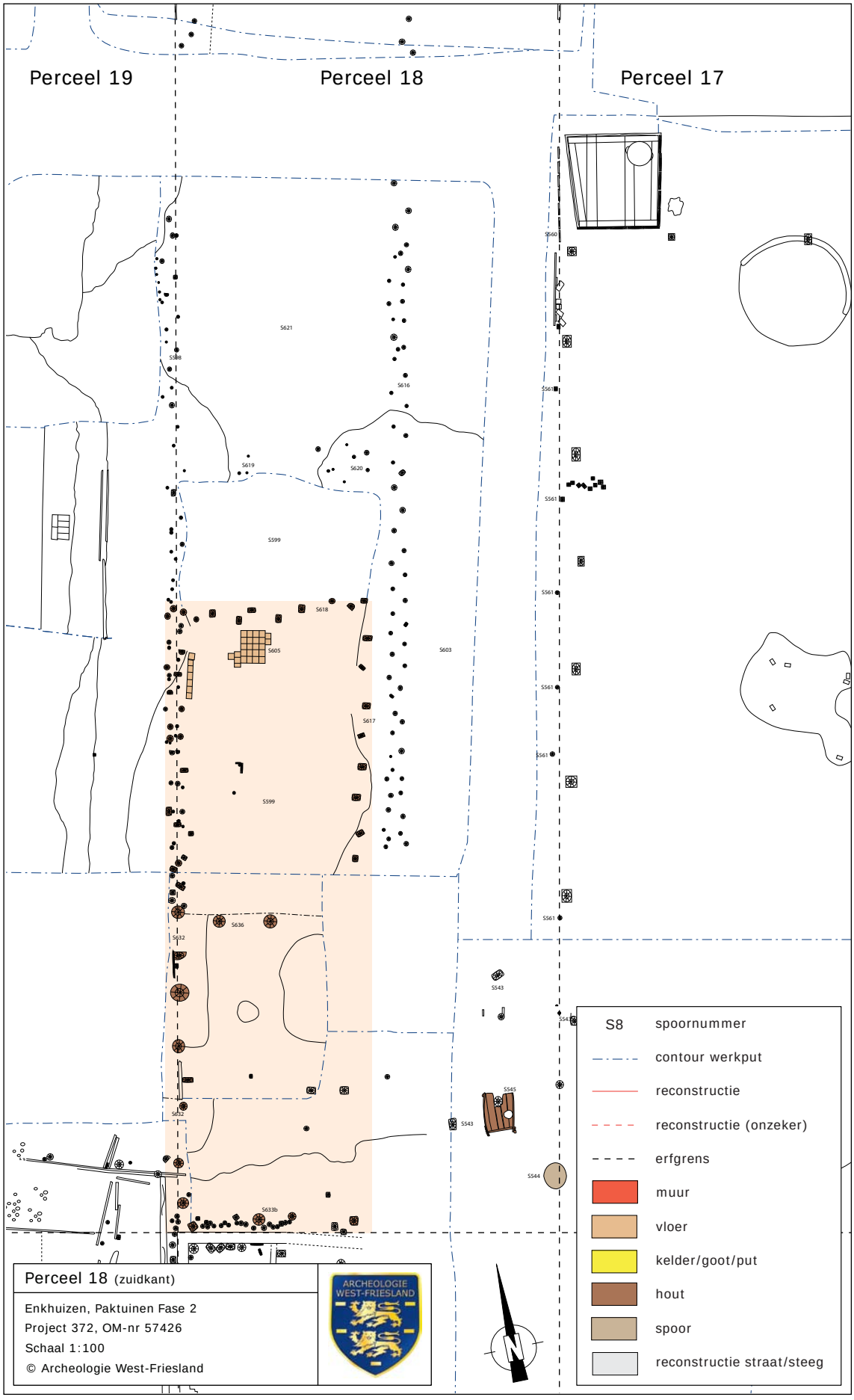
5.15.3 Deelconclusie perceel 18

Op het perceel stond geen woonhuis, maar wel is geheel aan de zuidzijde een gebouw neergezet van 11 meter lang en 3,6 meter breed (afb. 5.15.8 en 5.15.9). Dit gebouw was verdeeld in twee gelijke ruimtes. De plattegrond lijkt sterk op de grote schuur op perceel 11, die 12 meter

405 M536
406 V537: roodbakkend aardewerk (o.a. kom, kop, grape en pispot).
407 M145
408 Het botmateriaal is niet gedetermineerd.

Afb. 5.15.8 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 18.

Afb. 5.15.9 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 18.

lang en 5,5 meter breed was en eveneens verdeeld in twee gelijke ruimtes. Aannemelijk is dat het gebouw op perceel 18 ook een functie als werkplaats/schuur had. Op basis van het dendrochronologisch onderzoek wordt de bouw gedateerd omstreeks 1603.
Geheel in de zuidoosthoek van het perceel is tussen 1590 en 1610 een afvallaag gestort, waarin zich onder meer een gevlochten mand en een deel van een ton bevonden.
Het noordelijke deel van het perceel werd tussen circa 1610 en 1630 gebruikt als dumpplaats van as en afval. Hieruit komt zeer veel vondstmateriaal.

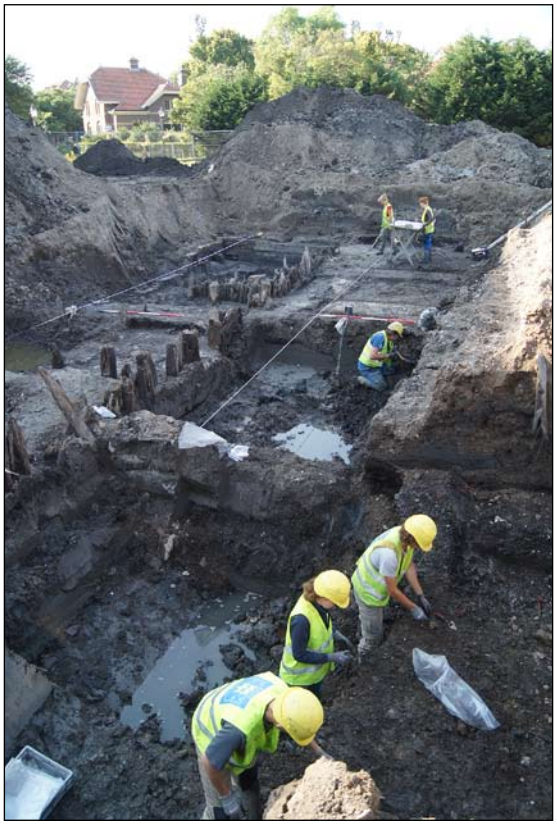
5.16 Perceel 19: een perceel aan de Paktuinen

Perceel 19 lag tussen het huis op perceel 20 (datering circa 1601) en het kantoor van de WIC (circa 1630). Op basis van de sporen van beide gebouwen kan de breedte van het perceel worden bepaald, namelijk 6,7 meter. Aan de oostzijde was de perceelsgrens, bestaande uit planken en paaltjes, over een grote lengte nog aanwezig.
Aanwijzingen dat een gebouw op dit perceel heeft gestaan, ontbreken volledig. Toch kan niet worden uitgesloten dat aan de Paktuinen een klein huis met eenvoudige funderingen stond. Een aanwijzing hiervoor is de locatie van een waterput die zich achter de achtergevel van een huis kan hebben bevonden.
Op het perceel was een aantal grote recente verstoringen aanwezig. Een van deze lag geheel aan de zuidzijde van het perceel. Hier lag de bodem van een grote ronde betonnen (diesel) tank. Twee andere grote verstoringen zijn te wijten aan schatgraverij rond 2007.

5.16.1 Het erf

Aslaag

Op de percelen 18 en 19 is veel as en afval gestort. De grootste concentratie bevond zich op perceel 19 over een oppervlakte van enkele vierkante meters op een afstand van ongeveer 23 meter uit de rooilijn van de Paktuinen. De aslaag ging hier over in een grote kuil, waarvan de bovenzijde zich op -0,40 en de onderzijde op -1,34 NAP bevond (dikte 94 cm). Zowel de lengte als de breedte van de kuil was ongeveer 2 meter. Uit de aslaag komt zeer veel vondstmateriaal, dat over een groot aantal verschillende vondstnummers is verzameld (afb. 5.16.1). Bij de uitwerking zijn veel complete voorwerpen van keramiek samengesteld. Vanwege de grote hoeveelheid keramiek en de geringe looptijd (tussen 1590 en 1630) wordt het materiaal in een apart hoofdstuk besproken. De as met afval is waarschijnlijk gedumpt tussen circa 1610 en 1630. Het geeft een zeer goed overzicht van welke keramiekvormen in die tijd in Enkhuizen in omloop waren. Waarschijnlijk is dat de as met het afval door omringende bewoners op het lege erf is gestort.

Afb. 5.16.1 De aslaag wordt handmatig uitgetroffeld.

Waterput (S236)

Op een afstand van 5,7 meter uit de rooilijn van de Paktuinen is een waterput aangetroffen (S236, afb. 5.16.2). Deze bestond oorspronkelijk uit drie boven elkaar geplaatste tonnen met daarop mogelijk een bakstenen opbouw. Helaas is de waterput rond 2007 volledig leeggehaald door schatgravers.[409] De onderste twee tonnen waren nog intact in de bodem aanwezig; van de bovenste ton

409 Rondom was een grote verstoring in het vlak aanwezig waarin losse duigen zijn aangetroffen. Geheel onderin de onderste ton lagen enkele blikjes Heineken.

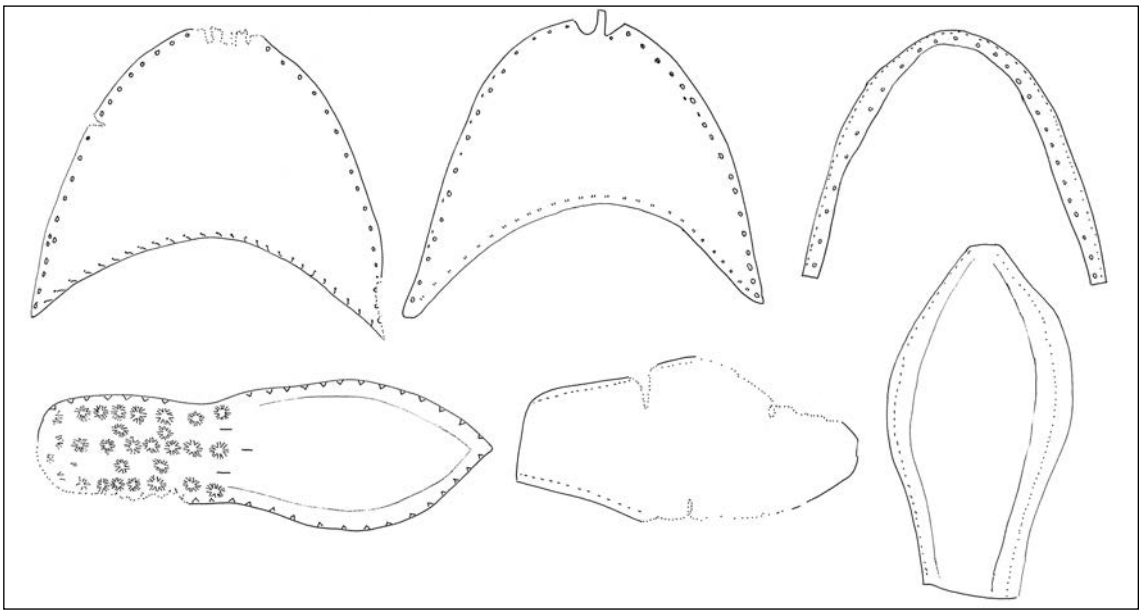
resteerden alleen losse duigen, die deels in de leeggehaalde tonnen waren gestort en deels geheel los zijn gevonden. De bovenkant van de tweede ton lag op een diepte van -1,60 NAP. Deze ton had een hoogte van 1,34 meter en was deels in de onderste ton geschoven. De onderste ton had een hoogte van 1,36 meter. De onderkant van de ton bevond zich op -3,76 NAP en op die diepte begon precies de natuurlijke grijze klei. Deze kleilaag bevond zich ter plekke zeer diep doordat hier de gedempte stadsgracht lag.

Van iedere ton zijn één of twee (eiken) duigen dendrochronologisch onderzocht.[410] Op basis van de dateringen kan worden gesteld dat de waterput is gemaakt ná 1692. De tonnen staan beschreven in hoofdstuk 8.2.

In de eerste helft van de 18de eeuw is de put gedempt met grond met afval. Helaas is de vulling volledig verdwenen ten gevolge van schatgraverij. In de naad tussen de twee tonnen is een klein restant afval gevonden, namelijk twee randscherven van een bord van faience, de bodem van een kop van faience, twee randscherven van twee roodbakkende borden met gekamde vla-decoratie uit Friesland, een deel van de bodem van een groot komfoor van roodbakkend aardewerk en de steel van een tabakspijp.[411] Deze keramiekvondsten laten zich dateren in de periode 1700-1750. Tevens is een complete leren schoen gevonden, namelijk een muil met versierde zool met maat 34 (V257-L01, afb. 5.16.3).

Afb. 5.16.2 De waterput op perceel 19, gezien richting het noorden.

Afb. 5.16.3 Een schoen van het type Goubitz 105, schaal 1:4. 257-L01.

410 M342.2, M343.1 en M344.1
411 V258

Fundering (S612) en uitbraaksporen (S601, S613, S614)

Op een afstand van ruim 20 meter uit de rooilijn van de Paktuinen is een klein bakstenen fundament gevonden (S612, afb. 5.16.4). Deze bestond uit twee lagen rode bakstenen (19x9,5x4,5 cm), was anderhalf steens breed (30 cm) en had een lengte van slechts 40 cm. De bovenzijde lag op +0,10 NAP. In het verlengde van het spoor is een baan met baksteenpuin waargenomen over een lengte van circa 3,7 meter (S601), dat valt te interpreteren als een uitbraakspoor van de muur. Deze muur vormde de oostelijke fundering van een gebouw. Een

Afb. 5.16.4 Op de voorgrond bakstenen fundament S612 met aan weerszijden een uitbraakspoor.

vervolg van het spoor richting het noorden of zuiden is niet gevonden. Wel is in het westprofiel een uitbraakspoor met grof baksteenpuin waargenomen (S614). Evenwijdig aan dit spoor liep een tweede uitbraakpoor (S613). Onderin dit spoor bevonden zich nog enkele oranjerode bakstenen van de onderste laag van een fundament. De geringe afstand tussen beide uitbraaksporen (circa 20 cm) maakt het aannemelijk dat de zuidelijke gevel op zeker moment is vervangen door een nieuwe gevel op een iets gewijzigde locatie. Welk van beide sporen het oudst is, valt niet te bepalen.

Op basis van het uitbraakspoor in het westprofiel kan de locatie van de zuidelijke fundering van het gebouw worden bepaald. Waarschijnlijk bevond de westelijke fundering zich geheel tegen de perceelsgrens. Het gebouw had in dat geval een breedte van 4,7 meter. De lengte was minimaal 4,8 meter. Het dateert waarschijnlijk van na circa 1630 aangezien het op de dikke aslaag is gebouwd.

Afb. 5.16.5 Bord van faience uit de eerste helft van de 18de eeuw. Diameter: 23 cm.

Uit spoor S601 komen twee borden van faience. Het eerste bord is een typerend bord uit de eerste helft van de 18de eeuw: het heeft een vlotte beschildering in blauw (631-C01, afb. 5.16.5). Dit soort borden zijn massal in Delft gemaakt en behoren tot het gewone gebruiksaardewerk. Van het tweede bord is een deel teruggevonden; de spiegel ontbreekt grotendeels (631-C02, afb. 5.16.6). Het is duidelijk van betere kwaliteit dan het eerste bord. Het heeft een golvende rand en de beschildering is gedetailleerd uitgevoerd. Langs de rand is een repeterend patroon van gestileerde acanthusbladeren en bloem- en rankmotieven geschilderd. Borden met nagenoeg identieke beschildering zijn bekend van plateelbakkerij De Grieksche A in Delft.[412] Op de spiegel staat een mand met bloemen afgebeeld. Deze worden gedateerd tussen 1701 en 1722. Op basis van deze twee borden kan de afbraak van het gebouw worden gedateerd omstreeks 1750.

Afb. 5.16.6 Bord van faience, waarschijnlijk gemaakt door plateelbakkerij De Grieksche A in Delft. Diameter: 26 cm.

Afb. 5.16.7 Houten schot S639, gezien richting het noorden.

Houten schot (S639)

Geheel aan de zuidzijde van het perceel is een houten schot, bestaande uit drie planken boven elkaar en enkele palen, in de bodem aangetroffen (S639, afb. 5.16.7). De bovenzijde lag op -0,54 NAP en de onderzijde op -1,28 NAP. Waarschijnlijk is het schot in de bodem geplaatst als keerwand voor de ophogingen met as en afval op het perceel.

Aan weerszijden van het schot bevond zich een hoeveelheid huisafval.[413] Hieruit zijn de scherven

412 Van Aken-Fehmers 1999, 109 (cat.nr. 18).
413 V670.

Afb. 5.16.8 Grape van roodbakkend aardewerk. Diameter: 23,5 cm.

Afb. 5.16.9 Fragment van een witbakkende vuurstolp met appliques.

Afb. 5.16.10 Een pot van witbakkend aardewerk. Hoogte: 20 cm.

Afb. 5.16.11 Inhoud van de witbakkende pot: eieren en een tinnen lepel.

Afb. 5.16.12 De tinnen lepel uit de pot.

van minimaal vijftien objecten van aardewerk uit de periode rond 1600 verzameld. Het is niet zeker of dit materiaal bij de ophoging van 1590 hoort of dat het afval iets later is gestort. Het roodbakkend aardewerk omvat onder meer een bakpan, een steelkom en vier grapen, waaronder een compleet exemplaar van het type r-gra-34 (670-C02, afb. 5.16.8). Van witbakkend aardewerk zijn een kop, bord, twee fragmenten van een halfronde vuurstolp (670-C04, afb. 5.16.9) en een complete pot met twee oren op de rand (670-C01, afb. 5.16.10). De pot bleek inclusief inhoud te zijn weggegooid: het object bevatte een serie eieren en een tinnen lepel (afb. 5.16.11 en 5.16.12). De overige keramiekvondsten zijn twee stuks Italiaanse faience uit Ligurië, namelijk het fragment van een bord in Berrettino-stijl en een vrijwel complete kom van Ligurisch wit aardewerk (V670-C03, afb. 5.16.13). Verder is tussen het afval een groot houten bord met een verdikte vlag gevonden (diameter 35 cm, afb. 5.16.14). Helaas is het bord in stukken uit de grond gekomen.

Afb. 5.16.13 Kom van Ligurisch wit aardewerk. Diameter: 12 cm.

Een pad (S625)

Aan de zuidzijde van het perceel lag een pad met verharding met keitjes (S625) op -0,15 NAP (afb. 5.16.15). Dit pad stond in verbinding met de steeg tussen de huizen op de percelen 12 en 13 aan de Nieuwe Haven. Aan de zuidkant werd het pad begrensd door een houten plank; aan de noordzijde was geen duidelijke begrenzing aanwezig.

Afb. 5.16.14 Het houten bord. Diameter: 35 cm.

5.16.2 Deelconclusie perceel 19

Tussen circa 1610 en 1630 werd op perceel 19 as en afval gestort, wat heeft geresulteerd in askuilen en een dikke aslaag (afb. 5.16.16 en 5.16.17). De hoeveelheid afval is dusdanig

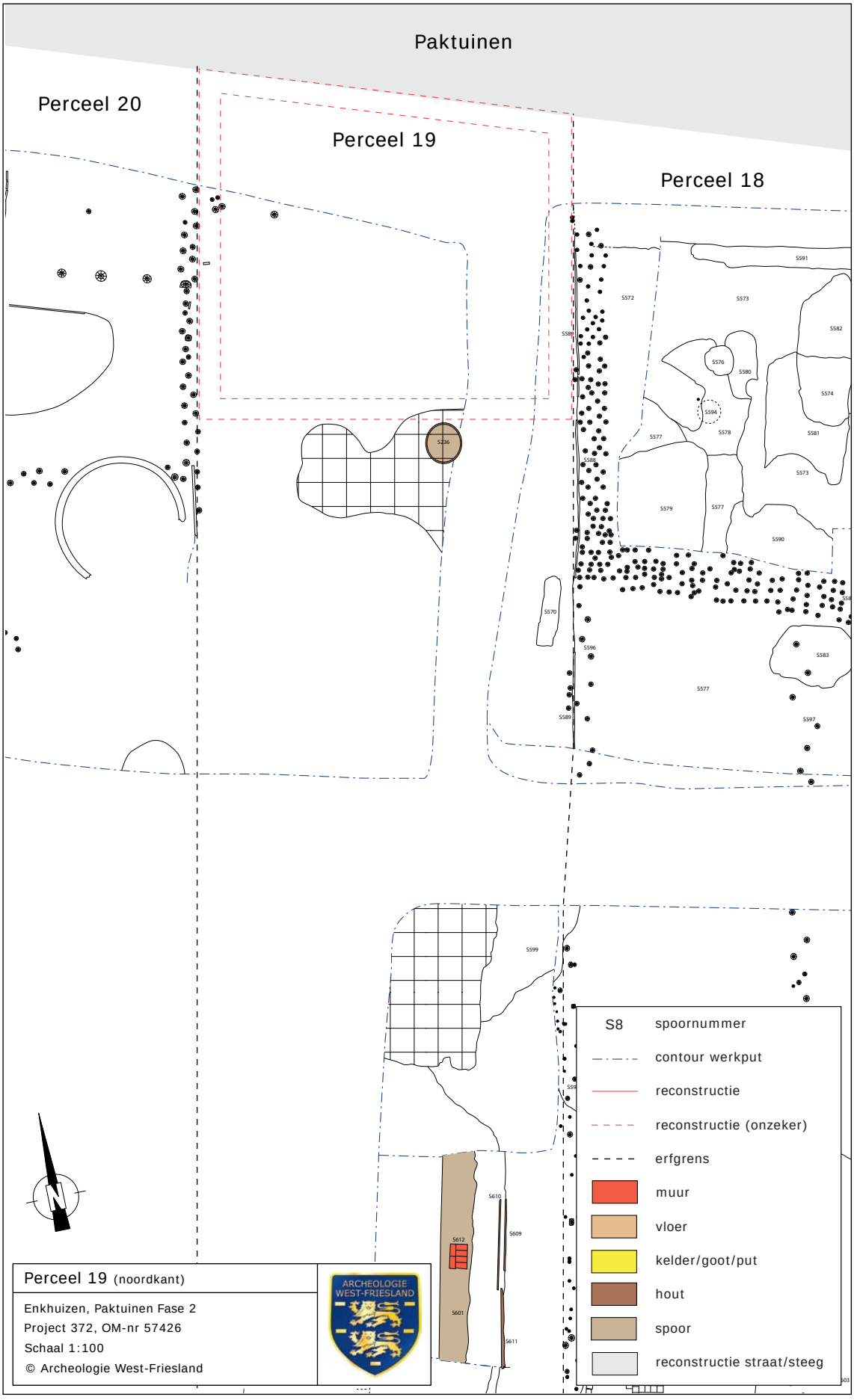
Afb. 5.16.15 Keienpad S625.

groot dat dit niet van één huishouden afkomstig kan zijn, maar van veel mensen en gedurende lange tijd. Op basis van de keramiek kan worden vastgesteld dat na circa 1625/1630 geen afval meer op het perceel is gedumpt. Perceel 18 werd samengevoegd met de belendende percelen aan de oostzijde en hier verrees het kantoor van de WIC. Perceel 19 behoorde niet tot het WIC-terrein. Dat geen as en afval meer op dit perceel werd gedumpt kan te maken hebben met veranderde regelgeving waarbij het niet meer was toegestaan het afval in de stad te dumpen, maar op een centrale plaats buiten de stad. De WIC kan bezwaar hebben gehad tegen die asdump pal naast hun kantoor. Een andere mogelijkheid is dat op perceel 19 aan de Paktuinen een huis werd gebouwd. Hiervan zijn echter geen sporen teruggevonden. Wel zijn een restant van een muur (S612) en enkele uitbraaksporen (S601, S613 en S614) aangetroffen van een gebouw dat op de zuidelijke helft van het perceel stond. Dit gebouw was vermoedelijk 4,7 meter breed en circa 5 meter lang (lengte is onzeker).

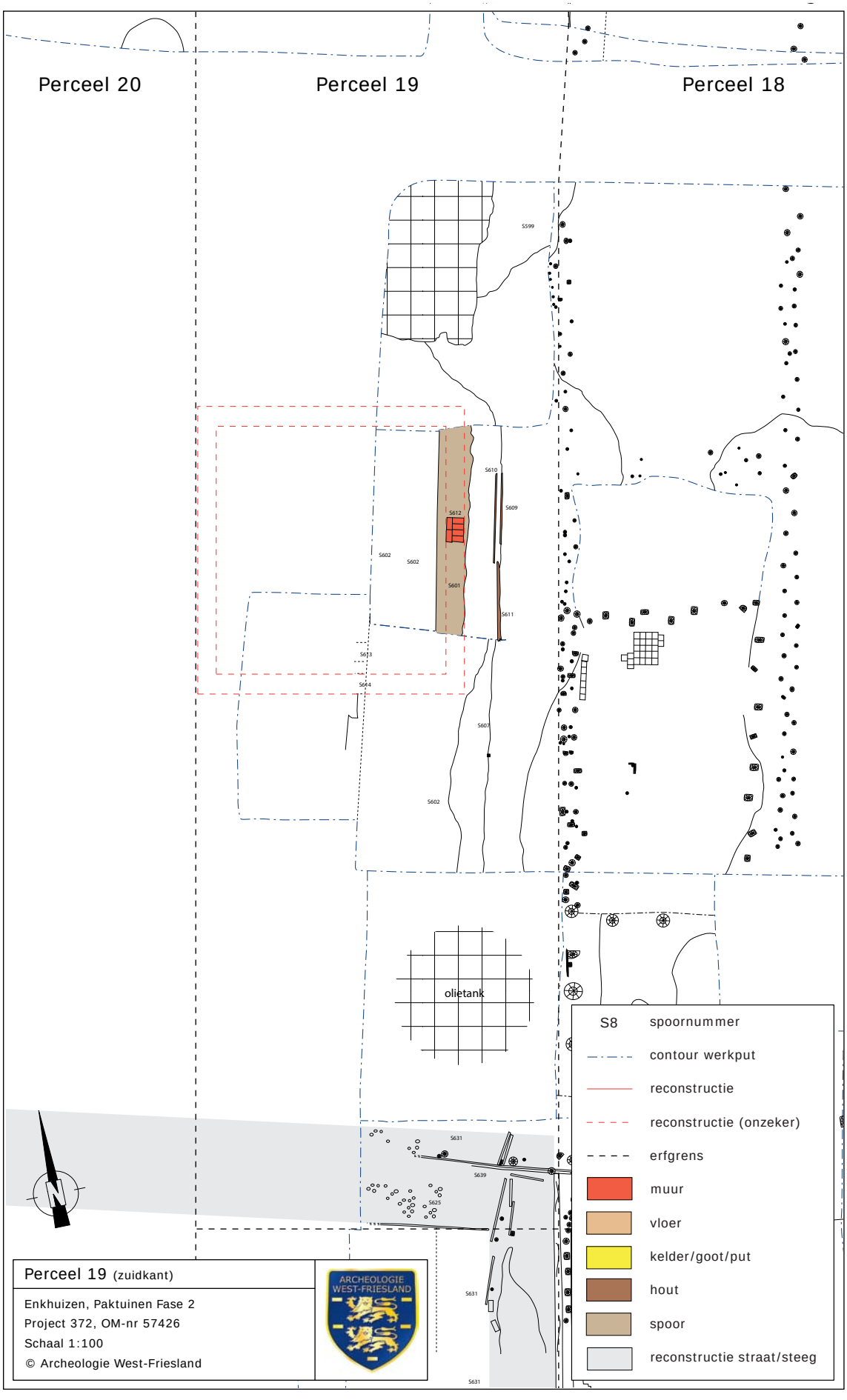
Een aanwijzing dat aan de Paktuinen op zeker moment een huis is gebouwd, vormt een waterput (S236). Van deze put zijn drie tonnen teruggevonden. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat de put na 1692 is gemaakt. Op basis van de locatie kan worden verondersteld dat aan de Paktuinen een huis met een breedte van circa 6,7 meter en een diepte van 5,4 meter (oostzijde) tot 6,2 meter (westzijde) heeft gestaan.[414] Dit was in dat geval een eenvoudige min of meer vierkante kamerwoning. Funderingen zijn niet teruggevonden, maar dit huis zal ook eenvoudig (zonder palen) gefundeerd zijn geweest.

De waterput is omstreeks 1750 gedempt met grond en afval, waarvan helaas ten gevolge van schatgraverij zeer weinig is teruggevonden. Mogelijk is toen ook het huis afgebroken. Het bestond in ieder geval niet meer ten tijde van het maken van de oudste kadastrale kaart in 1823.

414 Indirect bewijs voor een huis vormt het ontbreken van een aslaag, zoals op het belendende perceel (18) wel het geval is.

Afb. 5.16.16 Overzicht van de sporen aan de noordkant van perceel 19.

Afb. 5.16.17 Overzicht van de sporen aan de zuidkant van perceel 19.

5.17 Perceel 20: een huis aan de Paktuinen (circa 1601)

De breedte van perceel 20 kan op basis van de archeologische sporen niet worden bepaald doordat slechts een klein deel van het perceel is opgegraven. De perceelsgrenzen lagen waarschijnlijk in het verlengde van de perceelsgrenzen van perceel 11 aan de Nieuwe Haven. Perceel 11 lag namelijk ten zuiden van perceel 20. In de reconstructie wordt daarom uitgegaan van een overeenkomstige breedte van 6,7 meter.
Voorafgaand aan de bouw van het huis is op het perceel geen as of afval gestort, zoals wel het geval is bij enkele andere percelen (percelen 18 en 19) aan de Paktuinen. Wel is een spoor met grijze zandige klei met veel houtsnippers en stukken hout gevonden (S230) waaruit enkele scherven keramiek uit circa 1600 afkomstig zijn.[415] De samenstelling wijst op afval van een houtbewerker.
Van het huis dat op het perceel heeft gestaan, is weinig teruggevonden. Het perceel valt binnen een saneringszone van 2007 waarbij minerale olie van ondergrondse dieselopslag tot een diepte van 1,6 meter onder maaiveld is gesaneerd. Waarschijnlijk zijn tijdens deze sanering tevens archeologische waarden verstoord. Ten tijde van de sanering heeft tevens schatgraverij plaatsgevonden. Uit de opgraving blijkt dat vooral in het zuidelijke en oostelijke deel van werkput 14 is gegraven.

Afb. 5.17.1 Funderingspalen van het huis op perceel 20.

5.17.1 Funderingen

Oostelijke fundering (S232) en fundering achtergevel (S233)

Twee banen met paaltjes vormen de oostelijke fundering en de fundering van de achtergevel van een huis (afb. 5.17.1). De oostelijke fundering (S232) kon over een lengte van ruim 5 meter worden gevolgd. Aansluitend was een baan met paaltjes richting het westen aanwezig

415 V256

(S233), die over een afstand van circa 3,5 meter is blootgelegd. Een deel van deze laatste paaltjesfundering was verstoord door de ronde bakstenen fundering van een olietank (afb. 5.17.2) van de papierfabriek Van der Spruijt (na 1906). Alle palen waren van naaldhout en hadden te weinig ringen voor dendrochronologisch onderzoek. De koppen van de palen bevonden zich op een diepte van -0,15 tot -0,32 NAP. Het muurwerk dat hierop heeft gestaan, was bij de sloop van het huis volledig weggebroken.

Afb. 5.17.2 De onderzijde van de bakstenen fundering van een olietank van de papierfabriek.

Fundering binnenmuur (S235)

Ongeveer halverwege de lengte van het huis was een fundering van een enkele rij palen aanwezig (S235). De paalkoppen bevonden zich op -0,36 tot -0,40 NAP. De muur die op deze palen heeft gestaan, was volledig weggebroken bij de sloop.

In totaal zijn vier palen van deze fundering teruggevonden; oorspronkelijk heeft de fundering waarschijnlijk doorgelopen richting het westen waardoor het huis in een voor- en achterkamer was verdeeld. De palen stonden niet haaks op de oostelijke fundering, wat samenhangt met de schuine richting van de straat (de Paktuinen). De fundering van de binnenmuur liep evenwijdig aan de voorgevel.

Eén van de palen uit de fundering is getrokken voor onderzoek: deze was 4,77 meter lang, had een diameter van maximaal 18 cm en was aangepunt.[416] Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat het hout van de fijnspar was. Deze boom is gekapt in de zomer van 1600 of de herfst/winter van 1600-1601. Het huis is dus omstreeks 1601 gebouwd.

Fundering aanbouw (S234)

Op een afstand van circa 2,4 meter (binnenmaat) van de fundering van de achtergevel van het huis was nog een baan met paaltjes (S234) aanwezig die over een afstand van slechts een meter kon worden gevolgd (op -0,45 NAP). Bij het aanleggen van de werkput zijn meer paaltjes

416 M345

gezien, maar deze waren niet meer zichtbaar op het niveau waarop het vlak is aangelegd. De paaltjes die wel zijn vastgelegd, betroffen de aangepunte onderkanten. Kennelijk waren de palen een stuk korter dan die van de funderingen van het huis. Waarschijnlijk heeft de fundering oorspronkelijk richting zowel het oosten als westen doorgelopen en behoorde deze bij een aanbouw achter het huis. Het is onzeker of deze de gehele breedte van het huis besloeg of slechts een deel hiervan. De aanbouw is daardoor niet meer te reconstrueren.
Op de oudste kadastrale kaart van 1823 staat op het perceel een huis dat overeenkomt met de opgegraven plattegrond, exclusief de aanbouw. Dat houdt in dat deze aanbouw voor dat jaar is afgebroken.

5.17.2 Het erf

Het erf van het huis is voor slechts een klein stuk opgegraven. Hier zijn geen sporen uit de 17de of 18de eeuw aangetroffen. Wel is een kuil gevonden met daarin een houten kuip met ijzeren banden, die dateert uit de 19de eeuw (afb. 5.17.3).

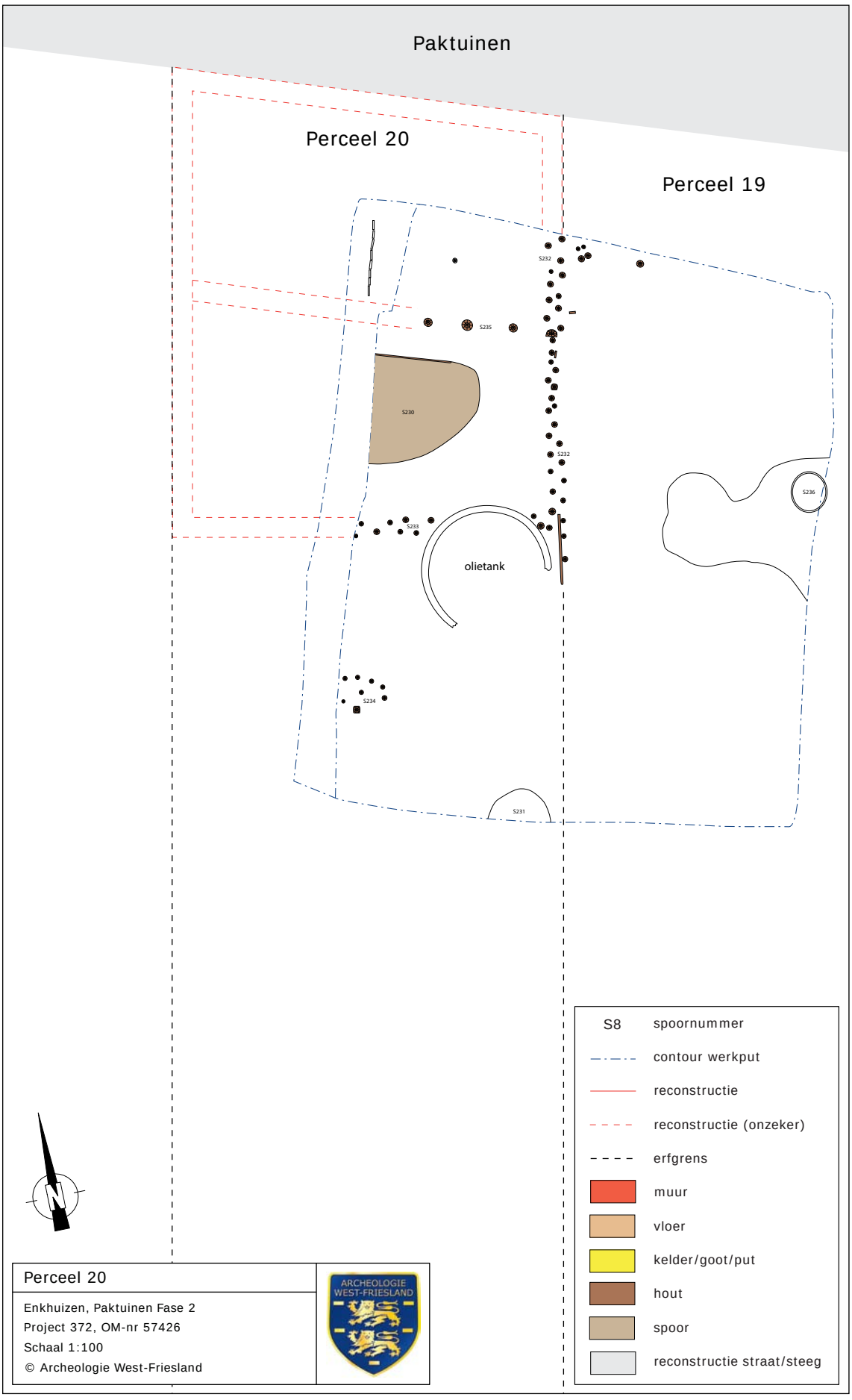

Afb. 5.17.3 Delen van de houten kuip met ijzeren banden.

5.17.3 Deelconclusie perceel 20

Op het perceel is omstreeks 1601 een huis gebouwd (afb. 5.17.4). Deze datering blijkt uit het dendrochronologisch onderzoek van een paal van een binnenmuur (S235). Van het huis zijn een deel van de oostelijke fundering (S232) en de fundering van de achtergevel (S233) teruggevonden. Beide funderingen bestonden uit dunne palen van naaldhout. Van het opgaand muurwerk resteerde niets meer. Op de kadastrale kaart van 1823 staat een huis weergegeven dat de volledige breedte van het perceel besloeg. Om deze reden is een huis gereconstrueerd van 6,7 meter breed (de gereconstrueerde perceelsbreedte). De lengtes van de zijgevels verschilden van elkaar doordat de straat (de Paktuinen) schuin op de perceelsrichting liep. De oostelijke zijgevel was circa 7,4 meter lang en de westelijke zijgevel (dus buiten het opgravingsareaal) was 8,3 meter lang. Ongeveer halverwege de lengte van het huis bevond zich een binnenmuur evenwijzig aan de voorgevel, waarvan enkele palen zijn teruggevonden (S235). Achter het

huis was een aanbouw aanwezig, die mogelijk gelijktijdig met het huis is gemaakt. Van deze aanbouw resteerde vrijwel niets meer: slechts enkele paaltjes zijn gevonden, op basis waarvan kan worden vastgesteld dat deze een diepte had van circa 3 meter. De breedte is onbekend: deze kan de volledige breedte van het huis hebben beslagen of een deel hiervan.

Afb. 5.17.4 Overzicht van de sporen op perceel 20.

6 Het kantoor van de WIC

De percelen 16, 17 en 18 zijn rond 1630 samengevoegd en hier verrees het kantoor van de WIC. Dit kantoor wordt op de historische kaarten op verschillende wijzen weergegeven. Op de kaart van Blaeu uit 1649 is het een vierkant complex met binnenplaats. Op de kaart van Brandt uit 1666 staat uitsluitend een lang gebouw parallel aan de Paktuinen. Op de oudste kadastrale kaart uit 1823 bestaat het kantoor uit een gebouw langs de Paktuinen met twee zijvleugels daarachter aan weerszijden van een binnenplaats. Helaas is op deze kaart het gebouw uitsluitend door middel van een arcering aangegeven en ontbreekt een contourlijn. Dit hangt samen met het feit dat tijdens de opmetingen en maken van de kladkaart het kantoor nog bestond, maar op het moment dat de definitieve kaart werd gemaakt het gebouw inmiddels was gesloopt (1828). Zekerheid omtrent de plattegrond van het kantoor hebben we dus op basis van de historische bronnen niet.
Bij de opgraving zijn funderingen van het hoofdgebouw langs de Paktuinen en van de westelijke zijvleugel aangetroffen. Op basis hiervan kan de plattegrond van het kantoor worden gereconstrueerd (zie bijlage 1).

Afb. 6.1 Gedeelte van de slietenfundering van de noordvleugel van het kantoor van de WIC.

6.1 Funderingen

Noordvleugel (S549, S586, S588)

Het langwerpige pand evenwijdig aan de Paktuinen vormde de noordvleugel van het kantoor. Uit de oudste kadastrale kaart van 1823 blijkt dat dit gebouw de volledige breedte van de percelen 16, 17 en 18 besloeg. Een groot deel van de zuidfundering (S549, S586) en van de westfundering (S588) van dit gebouw is teruggevonden. Beide funderingen waren in het opgravingsvlak zichtbaar als een brede baan van paaltjes, een zogenoemde slietenfundering (afb. 6.1 en 6.2). Het muurwerk dat hierop heeft gestaan, is bij de afbraak in 1828 volledig verwijderd. De zuidfundering is over een lengte van 14,5 meter blootgelegd en had een breedte van ongeveer 85 tot 90 cm. Dat houdt in dat de onderste steenlaag 4½ steens breed was. De

westfundering is over een lengte van 6,5 meter opgegraven. Deze fundering had een kleinere breedte dan de zuidfundering, namelijk ongeveer 55 tot 60 cm, wat overeenkomt met een fundering van 3 steens breedte.
De slieten hadden een diameter van circa 10 cm en waren 5,15 tot 5,30 meter lang (afb. 6.3). Van een van de slieten is de houtsoort bepaald en dit blijkt om hout van de fijnspar te gaan. De bovenzijde van de slieten bevond zich op een diepte van -0,05 (westzijde) tot +0,32 NAP (oostzijde). Dat houdt in dat het bijbehorende vloerniveau hoger heeft gelegen.

Afb. 6.2 Gedeelte van de slietenfundering van de noordvleugel van het kantoor van de WIC. Op de achtergrond de Paktuinen.

Afb. 6.3 De slietenfundering.

Westvleugel (S598, S616, S619, S620)

Geheel aan de westzijde van de samengevoegde percelen, aansluitend op het gebouw langs de Paktuinen, zijn de funderingen van een westvleugel van het kantoor gevonden (zie afb. 5.15.1). Zowel de west- (S598) als oostfundering (S616) was in het opgravingsvlak herkenbaar als een baan met verspreide kleine paaltjes. De diepte waarop deze zijn aangetroffen, varieerde nogal (van -0,20 tot +0,40 NAP). Beide banen hadden een breedte van ongeveer 40 cm, wat overeenkomt met een funderingsbreedte van 2 steens. Van de bakstenen funderingen resteerde niets meer. De westelijke fundering kon over een lengte van 18,5 meter worden gevolgd en de oostelijke fundering over een lengte van 17 meter. Deze laatste fundering heeft oorspronkelijk verder richting het zuiden doorgelopen, maar de sporen waren hier in het vlak sterk verstoord door recente (circa 2007) graafwerkzaamheden. Het is onzeker waar zich de korte zuidfundering heeft bevonden. In het opgravingsvlak zijn veel palen aangetroffen, maar deze behoren grotendeels bij de schuur die op perceel 18 heeft gestaan en die dateert uit de tijd van vóór de WIC. Het lijkt logisch dat de westvleugel heeft doorgelopen tot aan de zuidelijke grens met perceel 13. Toch is het de vraag of dat klopt want de westelijke fundering lijkt noordelijker te stoppen en ook de oudste kadastrale kaart van 1823 lijkt te suggeren dat de westvleugel niet doorliep tot aan de zuidelijke perceelsgrens. Om die reden is in de reconstructie uitgegaan van een kortere vleugel.

Waarschijnlijk was op een afstand van ongeveer 10 meter een fundering van een binnenmuur aanwezig. Hier zijn in het opgravingsvlak enkele verspreide paaltjes waargenomen (S619, S620). Dat houdt in dat de westvleugel in twee ruimtes was verdeeld.

6.2 Binnenplaats

Beerkelder (S529 en S542)

Op het binnenterrein, ter hoogte van de achtergevel van het grote pakhuis, lag een rechthoekige gemetselde beerkelder (S529, afb. 6.4). Helaas is deze kelder bij het maken van de betonietwand in circa 2007 ontdekt en volledig uitgegraven. De put heeft daardoor geen vondstmateriaal opgeleverd.

Van de beerkelder resteerden nog de west- en oostwand en een deel van de vloer. De lange noord- en zuidwanden en het westelijke deel van de vloer zijn (in 2007) weggebroken. De vloer bestond uit vier lagen gele bakstenen met daaronder planken en lag op circa -0,74 NAP. De wanden van de kelder waren halfsteens dik en gemaakt van gele bakstenen van 17x8x3,5 cm. De korte oostwand had aan de binnenzijde twee kleine steunberen; bij de westwand ontbraken deze. De westwand was nog tot een hoogte van +0,37 NAP aanwezig. Waarschijnlijk is de wand oorspronkelijk nog iets hoger geweest.

De beerkelder had een lengte van 3,2 meter en een breedte van 1,7 meter. De oorspronkelijke diepte van de kelder is niet bekend, maar was minimaal 1,11 meter (verschil tussen hoogste punt wand en vloer).

Aan de oostkant van de kelder waren delen van het bekistingshout (S542) in de bodem aanwezig, die zijn geplaatst bij de bouw van de kelder. Op de zuidwesthoek van de kelder stond een zware eiken paal, die mogelijk samenhangt met een gebouwde structuur (een secreet) boven de kelder. Van deze paal is een monster genomen[417], evenals van twee planken van naaldhout onder de bakstenen bodem[418] en een plank van naaldhout van de bekisting.[419] Een van de

417 M139
418 M142 en M153
419 M154

planken is dendrochronologisch onderzocht, maar heeft geen datering opgeleverd.[420] De eiken paal had een lengte van 2,30 meter, was eenzijdig gezaagd (12 bij 13 cm) en aangepunt. Deze eik heeft een opmerkelijk datering opgeleverd, namelijk de herfst/winter van 1677-1678. Dat houdt in dat de beerkelder omstreeks 1678 gemaakt en niet – zoals aanvankelijk werd gedacht – in het begin van de 17de eeuw. De beerkelder is dus met zekerheid gemaakt door de WIC.

Afb. 6.4 De west- en oostmuur en bakstenen vloer van de beerkelder van de WIC.

Op de bodem van de beerkelder resteerde zowel tegen de oostwand als tegen de westwand een kleine hoeveelheid beer. Aan beide kanten is een monster voor analyse genomen.[421] De resultaten van beide monsters komen goed met elkaar overeen en worden daarom niet afzonderlijk besproken.

Zoals gebruikelijk bij menselijke consumptieresten zijn in de monsters veel graanvliesfragmenten en ook kaf van rijst aanwezig. De monsters bevatten verder veel vruchtenzaden, waaronder appel (*Malus domestica*) en peer (*Pyrus communis*) en opmerkelijk veel klein fruit. Tot het klein fruit behoren diverse soorten bessen, zoals de zwarte bes (*Ribes nigrum*), aalbes (*Ribes rubrum*) en kruisbes (*Ribes uva-crispa*). Van deze bessen zijn zowel pitten als resten van kroontjes en vellen gevonden. Daarnaast zijn ook veel pitjes van framboos (*Rubus idaeus*), braam (*Rubus fruticosus*), aardbei (*Fragaria vesca*) en druif (*Vitis vinifera*) aangetroffen.

Bij de groenten en kruiden valt de aanwezigheid van laurier (*Laurus nobilis*), spinazie (*Spinazie oleracea*) en vooral van tomaat (*Solanum lycopersicum*) op. Tomaat is een zeldzame verschijning in botanische monsters uit de 17de en 18de eeuw. De tomaat is in de 16de eeuw vanuit Zuid-Amerika naar Europa gebracht, waarschijnlijk eerst naar Spanje en niet veel later naar Italië.[422] In Noord-Europa werden nog lange tijd de tomaten als oneetbaar beschouwd vanwege de gelijkenis met andere planten uit de nachtschadefamilie. De tomaat kwam uitsluitend voor als sierplant en zou ook medicinaal gebruikt zijn. In een artikel uit 2010 worden tien vindplaatsen

420 M142
421 M126 en M127. Analyse L. de Sitter-Homans.
422 Houchin 2010.

van tomaat in de Lage Landen genoemd.[423] De oudste beerputvondst is een 17e-eeuwse put uit Alkmaar. Verder is tomaat in een 18de-eeuwse put in Amsterdam gevonden. De vondst in Enkhuizen behoort dus tot de vroegste contexten met consumptieafval.

Bestrating (S548, S562)

Pal ten zuiden van de slietenfundering van het hoofdgebouw (S549) is een spoor met zeer veel keien aangetroffen (S548, S562, afb. 6.5). Langs de noord- en zuidrand van het spoor lagen duidelijk grote keien met daar tussenin kleine keien. De bovenkant van het spoor lag op +0,44 NAP. Het vormt het restant van een bestrating. Het pakket had een dikte van ongeveer 25 cm en was gelegd op een laag grijs zand met schelpgruis.

Afb. 6.5 Op de voorgrond de keienbestrating achter het hoofdgebouw van de WIC, gezien richting het noorden.

6.3 Deelconclusie

Het lange gebouw aan de Paktuinen (de noordvleugel van het kantoor) besloeg de volledige breedte van de percelen van 16, 17 en 18 (zie bijlage 1). Op basis van dit gegeven kunnen we de lengte van het gebouw reconstrueren op 22 meter. Slechts een deel van dit gebouw is opgegraven. Aan de oostzijde viel het gebouw buiten de opgravingscontour. De fundering van de voorgevel langs de Paktuinen kon niet worden onderzocht omdat hier de bouwhekken stonden. Wel is een groot deel van de fundering van de achtergevel (zuidfundering) en van de westelijke zijgevel teruggevonden (S549, S586, S588). Deze funderingen bestonden uit lange slieten van fijnspar. Op basis van de ligging van de fundering van de achergevel kan worden vastgesteld dat het gebouw een breedte van 8,4 meter had. Over de opbouw en binnendindeling van het pand komen we niets te weten doordat bij de sloop in 1828 alles grondig is verwijderd.

Het kantoor had een westvleugel, waarvan de funderingen van de lange gevels zijn teruggevonden

423 Houchin 2010.

(S598, S616). Deze bestonden, net als bij het hoofdgebouw langs de Paktuinen, uit banen met slieten, maar waren in dit geval duidelijk een stuk minder breed. Verondersteld kan worden dat de westvleugel ook een lager bouwdeel dan het hoofdgebouw was en dus een minder zware fundering behoefde. De vleugel had een breedte van 4,2 meter, wat toevallig of niet precies de helft van de breedte van het hoofdgebouw is. De lengte van de vleugel is onzeker: deze was minimaal 18,5 meter en maximaal 24 meter lang. De fundering van de korte zuidgevel is namelijk niet teruggevonden. In de reconstructie is uitgegaan van een lengte van 18,5 meter.

De westvleugel was waarschijnlijk verdeeld in twee grote ruimtes, aangezien een fundering van een binnenmuur is aangetroffen (S619, S620). De noordelijke ruimte was inwendig 10 meter lang.
Het is vrijwel zeker dat de westvleugel gelijktijdig met het hoofdgebouw is gebouwd. Op de kaart van Brandt uit 1666 wordt alleen het hoofdgebouw weergegeven, waaruit zou kunnen worden geconcludeerd dat de vleugels later zijn gebouwd. Dit is onjuist. Vondstmateriaal jonger dan circa 1630 uit de lagen onder de westvleugel ontbreekt, waaruit moet worden afgeleid dat dit bouwdeel omstreeks 1630 is gebouwd.
Met zekerheid kan verder worden vastgesteld dat het kantoor geen zuidvleugel heeft gehad. De weergave op de kaart van Blaeu is dus eveneens onjuist. De volledige oostvleugel viel buiten de opgravingscontour.
Waarschijnlijk is de grote houten loods op perceel 17, die dateert uit circa 1615 en dus van vóór de WIC, nog een tijd lang in gebruik gebleven. Deze stond midden op de binnenplaats van het kantoor. Zeker is dat de houten beerbak (S557), die waarschijnlijk gelijktijdig met de loods is gemaakt, nog een tijd bleef bestaan. De vondsten uit de bovenste vulling dateren namelijk omstreeks 1650. Mogelijk is toen ook de houten loods afgebroken.
Omstreeks 1678 is een nieuwe beerkelder (S529) gemaakt, geheel aan de zuidzijde van de binnenplaats. Helaas is deze put rond 2007 door schatgravers leeggehaald waardoor we geen vondsten van de WIC hebben en niet weten tot wanneer de put in gebruik is gebleven.

7 Vondstmateriaal

7.1 Aslaag (1610-1625/30) op perceel 18 en 19

De diverse aslagen en askuilen op perceel 18 en 19 zijn als één vondstcomplex uitgewerkt. Het onderscheid tussen de verschillende lagen en kuilen was in het veld niet altijd goed te maken. Bovendien blijken vondsten uit verschillende vondstnummers aan elkaar te passen en er is geen verschil in datering tussen de verschillende vondstnummers. De meer completere stukken zijn afgebeeld in de catalogus aan het einde van dit rapport.

7.1.1 Keramiek

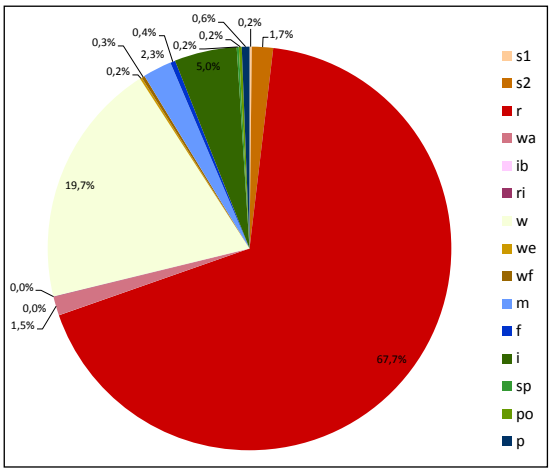
7.1.1.1 Samenstelling

Vanwege de grote hoeveelheid scherven keramiek is gekozen voor een eenvoudige strategie van uitwerking. Per vondstnummer zijn de verschillende baksels en daar binnen vormen uitgesplitst. Vervolgens is het EVE (Estimated Vessel Equivalents) bepaald. Tellingen van aantal scherven en MAE (Minimum Aantal Exemplaren) heeft niet plaatsgevonden.

De (grotendeels) complete objecten en bijzondere scherven zijn gedetermineerd op keramiektype. Tevens zijn de decoraties beschreven. Deze voorwerpen geven een goed beeld van de samenstelling van het vondstcomplex. De scherven zijn niet op type gedetermineerd.

baksel	EVE	%
echt steengoed (s1)	1,00	0,2
echt steengoed (s2)	9,40	1,7
roodbakkend aardewerk (r)	373,92	67,7
Deens roodbakkend aardewerk (r)	0,39	0,1
Werra-aaardewerk (wa)	8,35	1,5
Iberisch aardewerk (ib)	0,00	0,0
Italiaans roodbakkend aardewerk (ri)	0,25	0,0
witbakkend aardewerk (w)	108,84	19,7
Weser-aaardewerk (we)	0,85	0,2
Frans witbakkend aardewerk (wf)	1,40	0,3
majolica (m)	12,67	2,3
majolica-faience (m)	0,03	0,0
faience (f)	2,24	0,4
italiaanse majolica/faience (i)	27,56	5,0
Spaanse majolica (sp)	0,94	0,2
Portugese faience (po)	1,29	0,2
Aziatisch porselein (p)	3,39	0,6
Totaal	552,52	100

Afb. 7.1.1 Overzicht van de keramiekvondsten uit de aslaag op perceel 18 en 19.

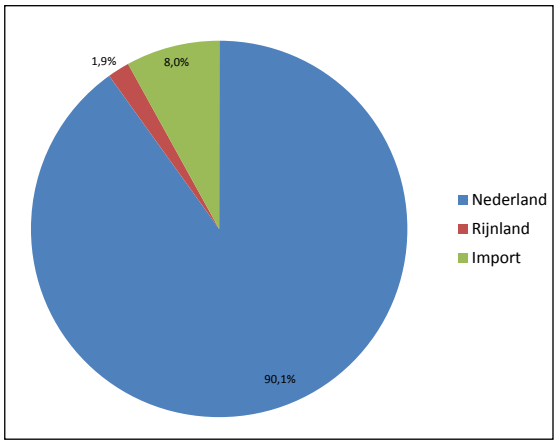

Afb. 7.1.2 Overzicht van de keramiekvondsten (in EVE) uit de aslaag op perceel 18 en 19.

In totaal zijn vijftien soorten keramiek te onderscheiden: steengoed (met en zonder zoutglazuur), roodbakkend aardewerk, Deens roodbakkend aardewerk, Werra-aardewerk, Iberisch aardewerk, Italiaans roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Frans witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk, majolica, faience, Italiaans tinglazuuraardewerk, Spaans tinglazuuraardewerk, Portugees tinglazuuraardewerk en Aziatisch porselein.

Het totale EVE komt op 553, wat staat voor een minimum aan 553 voorwerpen van keramiek (afb. 7.1.1 en 7.1.2). Dit is een zeer hoog aantal. Het werkelijke aantal exemplaren is hiervan een veelvoud. Dit aantal is moeilijk te schatten. In West-Friesland zijn tot nu slechts drie

andere vondstcomplexen uitgewerkt volgens de methode van het EVE, namelijk twee afvallagen in Medemblik (opgraving Gedempt Achterom 45)[424] en en de keramiek van klooster Bethlehem in Westerblokker. De complexen uit Medemblik zijn het meest vergelijkbaar met de aslaag van de Paktuinen. De eerste afvallaag uit Medemblik is een ophoging uit 1607 met een EVE van 112. De tweede afvallaag is een stort langs een slootkant tussen 1625 en 1670 met een EVE van 48,5. In beide gevallen is vastgesteld dat het EVE 25% van het MAE vertegenwoordigd. Als we dit percentage ook voor de Paktuinen hanteren, houdt dit in dat een EVE van 553 staat voor een minimum aantal van ca. 2200 exemplaren.

Afb. 7.1.3 Overzicht van de herkomst van de keramiek uit de aslaag op perceel 18 en 19.

Verreweg de meeste keramiek heeft een Nederlandse herkomst (90,1% van het EVE, afb. 7.1.3). Een klein deel is afkomstig uit het Duitse Rijnland en is via de grote rivieren naar Enkhuizen gebracht (1,9% van het EVE). De overige keramiek is als importkeramiek te beschouwen en is aangevoerd over zee (8,0% van het EVE). In vergelijking met de genoemde afvallaag uit Medemblik uit 1607 is dit laatste percentage klein. In Medemblik is namelijk vastgesteld dat de importkeramiek 18,5% van het EVE vormt.
In Enkhuizen zijn diverse grote vondstcomplexen uitgewerkt via de methode van het MAE. Bij een afvallaag ten westen van de Vijzelstraat (opgraving Vijzeltuin 2010 en 2011) is een totaal van 353 MAE geteld.[425] Deze laag is gestort tussen 1580 en 1585 en bevat 7,5% importkeramiek. Een afvallaag aan de Molenweg uit 1591 heeft een percentage van wel 19,4% opgeleverd. Deze percentages op basis van MAE zijn niet te vergelijken zijn met het percentage op basis van EVE van de Paktuinen. Bij telling van EVE liggen de percentages importkeramiek vermoedelijk iets lager.[426] Feit blijft dat het aandeel importkeramiek eind 16de en begin 17de eeuw hoger ligt dan bij het complex van de Paktuinen (tot 1630). Dit komt vooral door een afname van Weser- en Werra-aardewerk. Dit wordt bij de afzonderlijke keramieksoorten besproken.

7.1.1.2 Steengoed

Het aandeel steengoed neemt in de loop van de 16de eeuw af. In de eerste helft van de 16de eeuw vormt steengoed (demping haven 1544) nog 9,5% van het MAE.[427] Eind 16de eeuw is dit afgenomen tot 5,1% (Vijzelstraat) tot 6,8% (Molenweg) van het MAE. Bij de afvallaag uit 1607 in Medemblik is een EVE van 3,8% geteld. Bij de Paktuinen komt het EVE op 1,9%.
Enkele objecten zijn min of meer compleet teruggevonden. Een van deze is een kleine kan met hoge hals en kraagrand (s2-kan-14, cat.nr. 1), die mogelijk is gebruikt als oliekannetje.[428] Het model is typerend voor de 16de eeuw, wat inhoudt dat deze lang in gebruik is geweest voordat het voorwerp werd weggegooid. Van een tweede kan ontbreekt de rand, maar het model valt

424 Schrickx 2013, 58-118.
425 Dit aantal is uitsluitend de keramiek van het proefsleuvenonderzoek. Bij de opgraving is uit deze afvallaag nog veel meer keramiek verzameld, maar dit is nog niet uitgewerkt.
426 Schrickx 2013, 62.
427 Duijn/Schrickx 2014, 37.
428 666-C25

wel te bepalen (s2-kan-19, cat.nr. 2).[429] De kan is onversierd en is voorzien van een vlekkerig glazuur, zoals typisch is voor Keulen en Frechen. De kan dateert uit de periode 1550-1600. Bij een derde kan ontbreekt de gehele hals met rand (cat.nr. 5).[430] Op het voorwerp is een kobaltblauw glazuur toegepast. Het is gemaakt in het Westerwald. Een vierde kan is een eenvoudig onversierd exemplaar (cat.nr. 3).[431] Onder de scherven bevinden zich fragmenten van enkele baardmankruiken.

Tot slot is een groot fragment van een rijkversierde kan uit Siegburg gevonden (s2-kan-49, cat. nr. 4).[432] Op de buik is een breed fries met dieren en fabeldieren (o.a. eenhoorns) aanwezig. De schouder is uitgevoerd in een wafeldecor en rond de hals bevindt zich een fries met maskerons. Op het oor is een restant van een bevestiging van een tinnen deksel te zien. Identieke kannen zijn uit kunsthistorische collecties bekend, waaronder gedateerde exemplaren uit 1591.[433] De kan uit Enkhuizen dateert dus omstreeks 1590 en was een uitzonderlijk fraai object op tafel.

7.1.1.3 Roodbakkend aardewerk

Zoals gebruikelijk is roodbakkend aardewerk verreweg de grootste materiaalsoort met in dit geval 67,7% van het EVE. Dit percentage komt goed overeen met het percentage roodbakkend aardewerk zoals vastgesteld bij de Vijzelstraat (afvallaag 1580/1585) en Molenweg (afvallaag 1591). In het eerste geval komt het percentage op 68,6% en in het tweede geval op 57,4%. In Medemblik (afvallaag 1607) ligt het percentage op 66,8%. Het ‘lage’ percentage van de Molenweg komt door het grote aandeel van Weser-aardewerk in dit complex (zie onder). Weser-aardewerk was net als roodbakkend aardewerk gewoon gebruiksaardewerk.

Grapes

Binnen deze aardewerksoort zijn grapes dominant (EVE=125,9). De meeste grapes zijn in te delen bij een van de standaardmodellen. Een van deze is een grape met afgeronde buikknik en kraagrand (r-gra-10, cat.nr. 21 t/m 24). Deze komt zowel in een klein[434] als een groot model[435] voor. De meeste grapes van dit type hebben twee oren en incidenteel komt dit type met één oor voor.[436] De grote modellen zijn soms voorzien van groeven op de schouder.[437] Opvallend is dat de grote grapes soms ongeglazuurd zijn, waaruit blijkt dat deze als bijvoorbeeld voorraadpot zijn gebruikt en niet om in te koken.[438]

Een tweede type dat veel voorkomt, is verwant aan de r-gra-10, maar de kraagrand heeft een verdikte lip (r-gra-11, cat.nr. 25 en 26). Dit type is kenmerkend voor de productie in Bergen-op-Zoom in de late 17de en 18de eeuw, maar komt dus al voor vanaf de eerste helft van de 17de eeuw. De rand is echter minder geprononceerd dan bij de latere modellen (pre-BOZ-rand). Alle objecten zijn echt als kookpotten gebruikt. De r-gra-11 komt zowel met één oor[439] als met twee oren[440] voor. De meeste grapes van dit type zijn vrij laag, met uitzondering van één hoog en groot exemplaar.[441] Opvallend bij dit type is dat het glazuur soms vrij donker van kleur is.

Een derde veelvoorkomend type is de grape met scherpe buikknik en eenvoudige onverdikte

429 648-C04
430 662-C26
431 602-C01
432 663-C01
433 Reineking-Von Bock 1971, cat.nr. 222.
434 600-C02, 624-C08, 624-C11, 637-C23, 637-C34, 662-C28, 662-C38
435 586-C04, 586-C06, 666-C26, 666-C37
436 637-C34, 662-C28
437 586-C06, 666-C26, 666-C37
438 586-C04, 666-C26, 666-C37
439 586-C05, 599-C07
440 587-C05, 597-C14, 597-C15, 648-C49
441 648-C49

uitgebogen rand (r-gra-33, cat.nr. 28 en 29). De grapes van dit type zijn juist klein en hebben één oor.[442] Uit de roetaanslag blijkt dat de meeste als kookpotten zijn gebruikt. Sommige exemplaren hebben geen roetaanslag en zijn gebuikt als bijvoorbeeld schenkkan.[443] Over het algemeen is het toegepaste glazuur vrij licht van kleur. Een uitzondering is één van de grapes waarbij mangaanoxide is gebruikt en het glazuur vlekkerig is.[444] Op de schouder hebben de grapes draairingen.

Een vierde karakteristiek type is een grape met scherpe buikknik en kraagrand (r-gra-54, cat. nr. 31 en 32). Dit is een typerend model voor de regio Hoorn-Enkhuizen in de tweede helft van de 16de en eerste helft van de 17de eeuw. De grapes hebben meestal twee oren.[445] Het glazuur is lichter van kleur dan bij de r-gra-11. De meeste grapes zijn beroet en zijn gebruikt als kookpot, op een enkele uitzondering na.[446] Een variant op dit type heeft een lage vorm en een grote halsopening (r-gra-91, cat.nr. 34), maar komt slechts een enkele maal voor.[447]

Een type dat weinig voorkomt, is een hoge grape met onverdikte iets uitgebogen rand (r-gra-22, cat.nr. 27).[448] Dit type is kenmerkend voor de 16de eeuw.

Vrijwel alle grapes zijn onversierd. Een uitzondering is een kleine grape met scherpe buikknik en kraagrand (r-gra-62, cat.nr. 33).[449] Het object is zowel inwendig als uitwendig volledig geglazuurd en bovendien op de schouder voorzien van slibdecoratie, namelijk cirkels met een punt en een soort bloemen met punten.

Een afwijkende grape heeft een bol lichaam en een korte uitgebogen rand en is voorzien van een steel (r-gra-118, cat.nr. 35).[450] Een andere grape heeft eveneens een steel, maar in dit geval een rechte naar binnen staande rand (r-gra-119, cat.nr. 36).[451]

Een ander afwijkend model is een lage wijde grape met knik bodem naar wand, steile wand en een naar buiten geknikte brede rand (r-gra-47, cat.nr. 30).[452] Deze heeft een massieve steel. Dit type is kenmerkend voor de late 17de eeuw, maar kwam kennelijk in de eerste helft van de 17de eeuw al voor het eerst voor.

Koppen

Opvallend is dat na de grapes de koppen de grootste groep vormen (EVE=60,0). Twee typen zijn dominant. Het eerste type is een kop met scherpe knik van bodem naar wand, rechte wand en onverdikte rechte of iets uitgebogen rand (r-kop-2, cat.nr. 42 t/m 44).[453] Dit type staat op een standring. De meeste koppen hebben één oor en sommige exemplaren hebben twee oren.[454] Afwijkend is een kop met één horizontaal oor.[455] In sommige gevallen is de kop licht beroet en is deze dus op vuur verwarmd.

Verwant aan de r-kop-2, maar op een standvlak in plaats van een standring, is de r-kop-16 (cat.nr. 46 en 47).[456] Dit type komt slechts incidenteel voor.

---

442 597-C07, 597-C13, 599-C06, 637-C46, 637-C47, 648-C78, 662-C13, 662-C39, 666-C08, 666-C09, 666-C10
443 637-C46, 662-C39
444 662-C13
445 627-C03, 637-C22, 648-C60, 648-C82, 663-C05, 666-C06, 662-C14.
446 648-C60, 648-C82, 663-C05
447 666-C05
448 587-C03
449 662-C02
450 648-C01
451 648-C59
452 662-C43
453 595-C06, 595-C07, 627-C01, 637-C11, 648-C05, 648-C34, 648B-C33, 662-C08, 666-C12, 666-C13
454 627-C01
455 648-C05
456 600-C01, 637-C44, 666-C11

Het tweede type dat veel voorkomt, is een kop met steile wand en rechte rand, op een standvoet (r-kop-67, cat.nr. 50).[457] Karakteristiek is dat deze koppen zijn voorzien van één verticaal en één horizontaal oor. Een tweede kenmerk is dat deze koppen volledig zijn geglazuurd, zowel inwendig als uitwendig, en bovendien versierd zijn met banden met ondiepe groeven. Het model komt voor in zowel rood- als witbakkend aardewerk (zie onder, w-kop-52).
Andere typen komen weinig voor. Een van deze is een kop met komvormig model, platte rand en op standring (r-kop-17, cat.nr. 48).[458] In de 16de eeuw komen hieraan verwante typen veel voor, maar in de 17de eeuw is dit geen gangbaar type meer.
Een andere afwijkende kop heeft een afgeronde knik van bodem naar wand, een hoge iets uitstaande wand met rechte rand, en staat op een standvoet (r-kop-5, cat.nr. 45). De kop is voorzien van één verticaal lintoor en is volledig geglazuurd.[459] Dit model is de roodbakkende variant van een model dat bij het witbakkend aardewerk veel voorkomt (w-kop-3).
Tot de koppen wordt tot slot ook een model gerekend, dat vermoedelijk als een zoutschaaltje is gebruikt (r-kop-21, cat.nr. 49). Deze is van binnen groen geglazuurd en op de rand zijn slibstippen aangebracht.

Bakpannen

Een volgende grote groep is die van de bakpannen (EVE=44,9). De pan met kleine kraagrand is verreweg het dominante model (r-bak-4, cat.nr. 7 t/m 9).[460] De bodem is bij dit type plat.
Een variant binnen dit type is inwendig voorzien van een groen glazuur.[461] Deze variant komt ook op poten voor.[462] In alle gevallen is de diameter relatief klein (17,5 tot 22 cm). Of deze pannen een specifieke functie hadden of gewoon fraaier zijn uitgevoerd, is niet bekend.

Borden

Borden vormen een relatief grote groep (EVE=32,5). Het model dat verreweg het meest voorkomt, is een bord met platte vlag en op standlobben (r-bor-6, cat.nr. 10 t/m 16). Op basis van de uitvoering zijn verschillende varianten te onderscheiden.
De eerste variant is op de bovenzijde voorzien van loodglazuur zonder verdere versiering.[463] Deze borden hebben een korte vlag. De diameter is vaak groot (648-C80 is 38 cm).
Bij de tweede variant is de spiegel groen geglazuurd.[464] Een gele spiegel (dus zonder toevoeging van koperoxide) komt ook voor. Soms zijn op de vlag gele slibstrepen aangebracht.[465]
Een derde variant is een combinatie van de tweede variant en Noord-Hollands slibaardewerk: de spiegel is groen geglazuurd en op de vlag zijn slibornamenten aangebracht.[466]
De vierde variant behoort tot het slibaardewerk: zowel op de spiegel als op de vlag is slibversiering aanwezig. Een van de borden heeft op de spiegel een rasterpatroon en op de vlag S-vormige streepjes.[467]
Een tweede type bord heeft eveneens een platte vlag, maar staat op een standring (r-bor-18, cat.nr. 17 en 18).[468] Een van de gevonden exemplaren behoort tot het Noord-Hollands

457 587-C02, 637-C12, 648-C35, 662-C09, 662-C10, 662-C11
458 666-C14
459 662-C11
460 595-C08, 599-C05, 628-C06, 637-C42, 637-C43, 666-C18
461 648-C40
462 648-C41, 648-C81
463 597-C12, 616-C01, 648-C80
464 648-C38
465 637-C15, 637-C13
466 648-C79, 663-C04
467 663-C02
468 648-C37, 666-C16

slibaardewerk. Op de spiegel van dit kleine bord (diameter 13 cm) staat een bloem en op de vlag zijn strepen aangebracht.[469] Noord-Hollands slibaardewerk komt in de aslaag nauwelijks voor.

Pispotten

De pispotten volgen hierna (EVE=22,8). Het meest voorkomende type is een pispot met scherpe buikknik, platte rand en standring (r-pis-5, cat.nr. 53 en 54).[470] Dit was het dominante type vanaf de tweede helft van de 16de eeuw. Daarnaast komen nog enkele andere typen voor. Een van deze is een pispot die zich onderscheidt van de r-pis-5 door de afgeronde buikknik (r-pis-48, cat.nr. 55 en 56).[471] Opmerkelijk is dat de potten van dit type zowel inwendig als uitwendig zijn geglazuurd, in tegenstelling tot de r-pis-5 die juist altijd uitwendig ongeglazuurd is.
Een afwijkend type heeft net als de r-pis-5 een scherpe buikknik en platte rand, maar staat op een ziel (r-pis-77, cat.nr. 57).[472] De pispot is volledig geglazuurd.

Testen

Bij de testen is het EVE lastig te bepalen doordat deze bijna alle een vierkante bak hebben. Het EVE is in dit geval een benadering (EVE=19,1). Het voornaamste type heeft een scherpe buikknik, een vierkante bak met rechte rand en staat op een standring (r-tes-12, cat.nr. 64 t/m 66). De objecten van dit type zijn meestal ongeglazuurd[473] maar er komen ook volledig geglazuurde testen voor.[474] De meeste testen hebben een oor. Soms komt een test met korte steel voor.[475]
Hiernaast zijn enkele exemplaren van een bijzonder type test gevonden. Deze testen hebben de vorm van een kan met een afgeronde buikknik, hoge hals, kraagrand en standring (r-tes-39, cat.nr. 67).[476] Bij de testen van dit type zijn in de schouder en hals gaten aangebracht. Kenmerkend is verder dat ze van binnen ongeglazuurd en uitwendig volledig geglazuurd zijn. Op de schouder zijn banden met ribbels aangebracht. De functie is niet geheel zeker. Mogelijk zijn de testen gebruikt om kastanjes in te poffen.[477]

Potten

Potten vormen een relatief grote groep (EVE=12,2). Dat komt doordat in de aslaag veel scherven van een type pot zijn gevonden (r-pot-57), dat kenmerkend voor Enkhuizen is. In andere plaatsen komt dit type veel minder of niet voor en ligt het percentage potten waarschijnlijk ook lager.
De Enkhuizer pot heeft een afgeronde buikknik, hoge wand, geprofileerde rand (hoge kraagrand) en staat op een standring (r-pot-57, cat.nr. 61).[478] Kenmerkend is dat de potten zijn voorzien van twee oren op de rand. Op de oren zijn vaak slijtagesporen van een touw te zien. Kennelijk werden de potten hangend gebruikt. De functie is onzeker. Ze kunnen als voorraadpotten zijn gebruikt. Een andere mogelijkheid is dat ze fungeerderen als een soort boodschappenpot voor op de markt, bijvoorbeeld voor het halen van vis. Ze komen ook in witbakkend aardewerk voor (zie onder, w-pot-21).

469 637-C14
470 597-C06, 662-C07, 662-C17
471 599-C03, 637-C09, 662-C06
472 648-C32
473 586-C03, 595-C09, 624-C06, 662-C12
474 648-C46
475 624-C06, 662-C12
476 624-C12, 648-C50
477 Ostkamp 2012, 82.
478 613-C01, 637-C21, 648-C83, 666-C15, 666-C27

Alle potten zijn zowel inwendig als uitwendig geglazuurd. Opmerkelijk is verder dat alle potten op de wand zijn voorzien van banden met groeven of ribbels als eenvoudige versiering.
Een geheel ander type pot is functioneel als aspot aan te duiden. Een van de potten heeft een scherpe buikknik, kraagrand en staat op een standring (r-pot-9, cat.nr. 59 en 60).[479] Kenmerkend aan deze pot is dat deze twee schuin geplaatste oren heeft en volledig ongeglazuurd is. Een tweede pot met identiek model is aan de buitenzijde juist wel geglazuurd.[480] Een andere pot heeft een afgeronde buikknik en korte verdikte rand (r-pot-3, cat.nr. 58).[481] Ook deze is volledig ongeglazuurd.

Steelkommen

Een volgende groep is die van de steelkommen (EVE=10,6). Hierbinnen zijn twee typen te onderscheiden. Het eerste type heeft een scherpe knik van bodem naar wand, een uitgebogen rand met dekselgeul en staat op poten (r-stk-5, cat.nr. 63).[482] De steel is op de rand bevestigd. De meeste objecten zijn beroet, maar ook onberoete exemplaren komen voor. Kennelijk werd de steelkom niet altijd gebruikt om iets te verhitten. Het tweede type heeft een kleine kraagrand (r-stk-2, cat.nr. 62).[483]

Overige vormen

De overige vormen zijn kleine groepen, namelijk zalfpotten (EVE=8,8), kommen (EVE=8,1), vuurstolpen (EVE=7,2), deksels (EVE=6,5), lekschalen (EVE=6,2), olielampen (EVE=3,8), kannen (EVE=1,7), komforen (EVE=0,54) en miniaturen (EVE=0,2).
Alle kommen hebben een platte rand en staan op een standring (r-kom-58, cat.nr. 39 en 40). Dit type is de diepe variant van de r-bor-6, maar dan op een standring in plaats van standlobben. Net als bij de r-bor-6 zijn veel exemplaren van binnen groen geglazuurd.[484]
Bij de vuurstolpen kan een onderscheid worden gemaakt tussen een rond (r-vst-9, cat.nr. 68) en een halfrond model. De ronde vuurstolpen zijn in de meerderheid. Ze zijn meestal van buiten geglazuurd.[485]
Bij de deksels is een aantal typen te onderscheiden. Het eerste type is een licht bolvormig deksel met knop (r-dek-1).[486] Opmerkelijk is dat dit type vaak ongeglazuurd is. Een tweede type heeft een hoge sluitrand (r-dek-25, cat.nr. 20).[487] Dit deksel is van binnen ongeglazuurd en hoorde waarschijnlijk bij een (as)pot. Een derde type is een plat deksel met knop (r-dek-10, cat.nr. 19).[488]
Bij de lekschalen komt maar één type voor: een vrij platte schaal met geprofileerde kraagrand, op poten (r-lek-8, cat.nr. 51).[489] De lekschalen hebben twee oren en uiteraard lekgaten in de bodem. Ook bij de zalfpotten[490] en olielampen[491] komt telkens maar één type voor (r-zal-3 en r-oli-1, cat.nr. 52 en 69).
Slechts één komfoor is reconstrueerbaar: deze heeft een scherpe buikknik en staat op een

479 595-C17
480 662-C18
481 648-C91
482 648B-C43
483 648-C44, 666-C17
484 637-C10, 648-C28, 648-C29, 649-C30, 648-C31
485 599-C04, 619-C01, 662-C42
486 637-C16
487 648-C39
488 637-C03
489 637-C20, 662-C41
490 627-C02, 637-C17, 648-C07, 648-C08, 648-C09, 666-C01, 666-C02
491 637-C18, 637-C19

standring (r-kmf-38, cat.nr. 38).[492] Oorspronkelijk heeft het voorwerp twee horizontale oren gehad. De komfoor is ongeglazuurd en is voorzien van gaten in de wand.
Kannen komen zeer weinig voor. Een voorbeeld is een kan met afgeronde buikknik, onverdikte iets uitstaande rand en op standring (r-kan-47, cat.nr. 37).[493] De kan is zowel inwendig en uitwendig geglazuurd en voorzien van een schenklip. Dat zo weinig kannen voorkomen, houdt in dat andere objecten dan kannen (bijvoorbeeld sommige grapes) zijn gebruikt als schenkgerei.

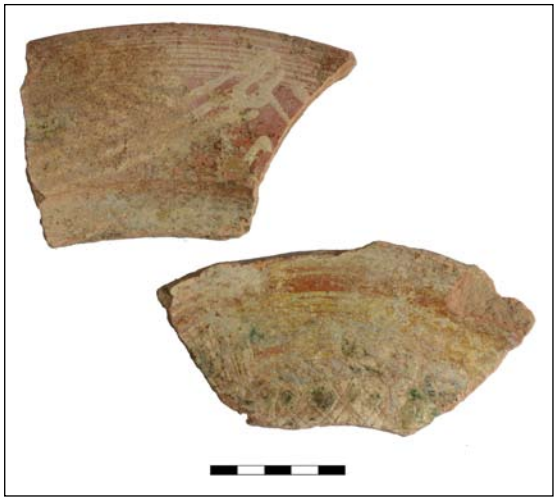
7.1.1.4 Werra-aardewerk

Werra-aardewerk is een kleine groep met 1,5% van het EVE. Het percentage is gedurende de gehele periode dat Werra-aardewerk voorkomt gering. Bij de twee laat 16de-eeuwse complexen uit Enkhuizen (Vijzelstraat en Molenweg) komt het aandeel op 1,1% en 2,3% van het MAE. In Medemblik vormt de keramieksoort 2,4% van het EVE.
Het geringe aandeel Werra-aardewerk in Enkhuizen is opvallend, aangezien deze aardewerksoort (die als importkeramiek wordt beschouwd) in de periode 1602-1613 ook in Enkhuizen is gemaakt.[494] Het onderscheid tussen Duits en Enkhuizer Werra-aardewerk is in veel gevallen niet te maken. Werra-aardewerk had soms een sierfunctie, maar de meerderheid van de producten was gewoon gebruiksaardewerk. Bij sierobjecten ging de voorkeur sterk uit naar de veel fraaiere faience en porselein. Onder de gebruiksvoorwerpen was Werra-aardewerk duurder dan het onversierde roodbakkende aardewerk. Deze aardewerksoort heeft daardoor altijd een gering marktaandeel gehad. Als vormen komen voor: borden (EVE=3,4), kommen (EVE=4,1) en een kop (EVE=0,9).
Uit de aslaag komt één voorwerp dat met zekerheid aan Duitsland is toe te schrijven. Het is een bord met portret en jaartal 1620 (cat.nr. 70).[495] In Enkhuizen was in 1620 geen productie meer.
Van een aantal andere voorwerpen kan worden verondersteld dat ze in Enkhuizen zijn gemaakt. Op een van de borden is een afbeelding van een IHS-monogram met kruis en drie spijkers (passiewerktuigen) binnen een stralenkrans afgebeeld (cat.nr. 71).[496] Hoewel parallellen voor deze katholieke voorstelling onder het productieafval uit Enkhuizen ontbreken, is het op basis van het slechte glazuur aannemelijk dat het bord in Enkhuizen is gemaakt. Hetzelfde geldt voor een kom met afbeelding van een cupidohoofd met twee vleugels (cat.nr. 75).[497] Het slechte glazuur wijst ook hier op Enkhuizer productie. De voorstelling komt bovendien onder het productieafval voor.[498] Bij een andere kom, opnieuw met slecht glazuur, is de voorstelling niet duidelijk (cat.nr. 74).[499]
Een vierde voorwerp is een kleine kom (kop) met één oor en een beschildering met twee peulen (cat.nr. 76).[500] Dit decor, dat waarschijnlijk staat voor vruchtbaarheid, komt vaker op Enkhuizer producten voor. Op een andere kom, waarvan slechts een fragment is gevonden, is een zon geschilderd (cat.nr. 73).[501] Nog een andere kom met twee oren heeft een voorstelling van een boom (cat.nr. 72).[502] Ook van deze voorstellingen bestaan parallellen onder het

492 648-C45
493 648-C42
494 Bruijn 1992; Ostkamp en Venhuis 2009.
495 637-C02
496 637-C33
497 624-C02
498 Bruijn 1992, 219.
499 586-C12
500 648-C02
501 648-C75
502 597-C01

Enkhuizer productieafval. Zekerheid dat deze genoemde voorwerpen in Enkhuizen gemaakt zijn, hebben we echter niet.

Bij een groot bord, waarvan twee scherven aanwezig zijn, is dit wel het geval.[503] Het bord heeft een bolle spiegel (pannenkoekenschotel) en een brede platte rand, en heeft een diameter van wel 37 cm (afb. 7.1.4). Er is slechts één vergelijkbaar bord bekend, namelijk een exemplaar uit Hoorn, terwijl deze vorm in Duitsland onbekend is.[504] Het glazuur op de schotel van de Paktuinen is opnieuw vrij slecht. Helaas is het decor onduidelijk.

Afb. 7.1.4 Fragmenten van een pannenkoekenschotel van Werra-aardewerk. De schotel is gemaakt in Enkhuizen.

Tot slot moet een scherf met afwijkend decor worden genoemd (afb. 7.1.5).[505] De voorstelling is niet geheel duidelijk, maar lijkt een voorovergebogen badende vrouw te zijn. Een mogelijkheid is dat zij Bathseba voorstelt.[506]

Afb. 7.1.5 Fragment van een bord van Werra-aardewerk.

7.1.1.5 Deens en Noord-Duits roodbakkend aardewerk

Een zeer kleine categorie is Deens en Noord-Duits roodbakkend aardewerk (EVE=0,07). Deze keramieksoort wordt pas sinds kort uit Nederlandse bodem herkend.[507] In een afvalkuil op een perceel in Bovenkarspel zijn twee complete borden en een scherf van een derde bord gevonden. Op basis van de overige vondsten van keramiek wordt de sluitdatum van de kuil geplaatst omstreeks 1590. De borden vertonen sterke parallellen met productieafval uit Husum in Noord-Duitsland. Deze plaats behoorde tot ver in de 19de eeuw tot Denemarken. Om deze reden wordt de keramieksoort als Deens roodbakkend aangeduid. In het Deventer-systeem staan de borden onder roodbakkend aardewerk ingedeeld. Onlangs is het productieafval gepubliceerd door Frauke Witte.[508]

Eén object is met zekerheid als Deens roodbakkend te determineren. Van dit object zijn twee scherven teruggevonden (afb. 7.1.6).[509] Het is een vrij diepe vorm (diameter 28 cm) en moet om die reden waarschijnlijk bij de kommen worden ingedeeld. Inwendig is een eenvoudige

503 619-C05
504 Ostkamp en Venhuis 2009, 46.
505 666-C23
506 Met dank aan Sjek Venhuis.
507 Schrickx 2014d, 95-97.
508 Witte 2014.
509 600-C04

slibversiering in geel en groen aanwezig. Uitwendig is het object ongeglazuurd. In de wand is tijdens het gebruik een primitief gat gemaakt, mogelijk om het object op te kunnen hangen.

Het tweede object is Deens of Noord-Duits roodbakkend aardewerk (afb. 7.1.7).[510] In dit geval zijn zowel scherven van de rand als van de bodem gevonden. Het is een bord (diameter 29 cm) met dikke van boven platte en van onder geprofileerde rand, op standvlak. Op de bovenzijde is slibversiering in geel, groen en rood aanwezig op een donkerbruine ondergrond. De gele slib is sterk afgebladderd. De onderzijde is ongeglazuurd.

Een derde object is ook bij deze categorie ondergebracht, maar de herkomst is onzeker. Het is een kom met een soort kraagrand en op een standvlak (r-kom-123, cat.nr. 41).[511] In het standvlak is een uitgeknepen stuk aanwezig waarin (primair) twee ophanggaten zijn gemaakt. Inwendig is het voorwerp voorzien van een marmerdecor; de onderzijde is ongeglazuurd. Deze versiering is een imitatie van Italiaans gemarmerd aardewerk. Uit de aslaag komt een randscherf van nog een ander voorwerp met marmerdecor (afb. 7.1.8).[512] Het gaat in dit geval om een bord.

Afb. 7.1.6 Scherven van een roodbakkend bord van Deens roodbakkend aardewerk.

Afb. 7.1.7 Scherven van een roodbakkend bord uit Denemarken of Noord-Duitsland.

Afb. 7.1.8 Randscherf van roodbakkend aardewerk met marmerdecor.

7.1.1.6 Iberisch aardewerk

Een heel kleine categorie wordt gevormd door het Iberisch aardewerk, een verzamelnaam voor roodbakkend aardewerk uit Spanje en Portugal. Aangezien geen enkele randscherf is gevonden, komt het EVE op 0 uit. Bij de twee laat 16de-eeuwse complexen uit Enkhuizen (Vijzelstraat en Molenweg) is het percentage 0,8% en 0,6% van het MAE. In Medemblik komt deze groep op 0,9% van het EVE. In alle gevallen is het aandeel minder dan 1%.

Onder het vondstmateriaal bevinden zich de scherven van één of twee Spaanse amforen en van één Portugese kruik. Beide waren verpakkingsmateriaal voor olijfolie.

510 609-C01
511 627-C04
512 586-C13

7.1.1.7 Italiaans roodbakkend aardewerk

Een aardewerksoort waarvan zo nu en dan producten worden gevonden, is het Italiaans roodbakkend aardewerk. Het percentage is altijd veel kleiner dan die van het Italiaans tinglazuuraardewerk. In dit geval 0,05% van het EVE.

De meest algemene groep onder deze aardewerksoort is die van het gemarmerde aardewerk uit Pisa. Toch zijn in de aslaag maar twee scherven van een gemarmerde kom gevonden.[513]

Een tweede groep is die van het sgraffito-aardewerk (graffita tarda) uit Pisa. Hiervan is één scherf gevonden (afb. 7.1.9).[514] Inwendig is een witte sliblaag aangebracht waarin de voorstelling is uitgekrast. Tevens is groene en gele verf toegepast. Het bord heeft een fraaie voorstelling met zuilen en rondom een geschubde band.

Onzeker of deze tot het Italiaans roodbakkend aardewerk behoort, is de bodem met standring van vermoedelijk een kom (afb. 7.1.10).[515] Inwendig is het object voorzien van een witte sliblaag met groene accenten. De herkomst moet vermoedelijk in het Mediterrane gebied worden gezocht.

Hetzelfde geldt voor een randscherf van een kop (cat.nr. 77).[516] Het voorwerp is volledig geglazuurd en heeft zowel inwendig als uitwendig een beschildering in groen, bruin en geel met ingekraste details.

Afb. 7.1.9 Fragment van een bord van Italiaans roodbakkend aardewerk.

7.1.1.8 Witbakkend aardewerk

Witbakkend aardewerk is na roodbakkend aardewerk de grootste materiaalcategorie. Het percentage is fors: 19,7% van het EVE. Dit past in een patroon van een toename van het aandeel witbakkend aardewerk vanaf circa 1500. In de dempingslaag van de Noorderhavendijk uit 1544 is het percentage nog slechts 7,7% van het MAE. Bij de Vijzelstraat (afvallaag 1580/1585) en Molenweg (afvallaag 1591) liggen de percentages op 16,1% en 13,2% van het MAE.

Het vormenspectrum is vrij gestandaardiseerd. Deels zien we dezelfde typen als bij het roodbakkend aardewerk. Een aantal typen komt uitsluitend bij het witbakkend aardewerk

513 662-C34
514 628-C07
515 648-C61
516 627-C05

voor, en andersom zijn er typen onder het roodbakkend die juist weer niet in de witbakkende variant bestaan.

Afb. 7.1.10 Bodem van vermoedelijk een kom, mogelijk afkomstig uit het Mediterrane gebied.

Koppen

Bij het witbakkend aardewerk zijn niet de grapes, maar de koppen de grootste groep (EVE=32,7). Een zeer kenmerkende vorm is een kop met afgeronde buikknik, steile wand en rechte rand, op standvoet (w-kop-52, cat.nr. 102 t/m 104).[517] Deze kop heeft één verticaal en één horizontaal oor. Dit type komt incidenteel ook bij het roodbakkend aardewerk voor (r-kop-43). Binnen het witbakkend aardewerk kan op basis van het glazuur een aantal varianten worden onderscheiden. De eerste is van buiten groen en van binnen bruin geglazuurd.[518] De tweede is van buiten groen en van binnen geel geglazuurd.[519] De derde variant is volledig groen geglazuurd.[520] Verder valt op dat de koppen uitwendig vaak fijne (bewust aangebrachte) groeven vertonen.

Een type dat verwant is aan de w-kop-52 heeft een scherpe buikknik, een iets naar buiten staande rand met groef, en staat op een standvlak (w-kop-14, cat.nr. 98). De kop heeft één verticaal en één horizontaal oor en is van buiten groen en van binnen bruin geglazuurd.[521]

Een tweede type kop dat vaak voorkomt, is een kop met steile iets uitstaande wand, rechte rand en op standvoet (w-kop-3, cat.nr. 96 en 97). Deze kop is voorzien van één verticaal oor. De meeste koppen zijn in dit geval volledig groen geglazuurd.[522] Een uitzondering is een volledig geel geglazuurde kop.[523] Dit type kop zou in de tweede helft van de 17de eeuw dominant worden en werd dan meestal van buiten groen en van binnen geel geglazuurd. De roodbakkende variant van deze kop komt slechts incidenteel voor.

Een derde type is de kop met scherpe buikknik, steile wand en rechte rand, op standring (w-kop-2, cat.nr. 95). Dit type is dominant in de 16de eeuw, maar komt in de aslaag nauwelijks voor. Kenmerkend voor deze kop is dat deze van buiten ongeglazuurd is en van binnen groen of incidenteel geel geglazuurd.[524] Een volledig geglazuurde kop komt weinig voor.[525]

Een variant op de r-kop-2 is een kop met een kleine kraagrand met dekselgeul (w-kop-19, cat.nr. 99). Dit is geen gebruikelijk type. Een gevonden exemplaar is volledig groen geglazuurd.[526]

Een aantal typen koppen komt slechts enkele malen voor. Een afwijkend object heeft een afgeronde buikknik, schouder, naar buiten geknikte rand met dekselgeul en staat op een standvlak (w-kop-24, cat.nr. 100).[527] De kop is voorzien van twee horizontale oren en is volledig

517 Dit typenummer is voor het eerst uitgedeeld bij het vondstmateriaal van een opgraving in Bovenkarspel. Zeer goed mogelijk is dat deze kop een Enkhuizer product is. Schrickx 2014d, 162.
518 586-C01, 624-C05, 662-C01, 662-C04, 666-C21
519 637-C08, 648-C21, 666-C03
520 648-C03, 648-C23
521 662-C21
522 595-C04, 624-C01, 648-C24, 663-C06
523 586-C02
524 628-C05, 648-C22
525 662-C20
526 588-C01
527 597-C03

groen geglazuurd. Een andere kop heeft een scherpe knik van bodem naar wand, een korte wand met rechte rand en staat op een standvoet (w-kop-44, cat.nr. 101). De kop heeft twee horizontale oren en is volledig groen geglazuurd.[528] Tot slot is een kop aanwezig waarvan het type niet valt vast te stellen. De kop heeft een scherpe buikknik, rechte wand en iets uitstaande rand en waarschijnlijk twee horizontale oren.[529] Het object is volledig geel geglazuurd en op de wand staan letters in rode slib. De tekst valt helaas niet meer te achterhalen.

Grapes

Na de koppen volgen de grapes (EVE=30,2). Er zijn weinig complete exemplaren gevonden, vermoedelijk doordat deze (voor witbakkend aardewerk) relatief groot en tevens dunwandig zijn, waardoor ze in de bodem erg gefragmenteerd zijn.

Een van de typen is een grape met scherpe buikknik en uitstaande onverdikte rand (w-gra-34, cat.nr. 88 t/m 90). De grapes van dit type zijn vaak vrij klein en voorzien van één oor. Ze zijn meestal van buiten groen en van binnen bruin geglazuurd.[530] Een enkele maal is de grape van binnen geel[531] of helemaal groen[532] geglazuurd. Op de schouder hebben ze draairibbels.

Verwant aan de w-gra-34 is een grape met afgeronde buikknik en kraagrand (w-gra-7, cat. nr. 84 en 85). Ook deze grapes zijn meestal vrij klei, hebben één oor en zijn van buiten groen en van binnen bruin geglazuurd.[533] Een afwijkende grape wordt tot de w-gra-7 gerekend. De grape heeft een bol lichaam en is voorzien van een holle steel.[534] Van binnen is het object groen geglazuurd.

Een type met net als de w-gra-7 een afgeronde buikknik en kraagrand, is een grape met hoge steile wand (w-gra-57, cat.nr. 93). Dit is de witbakkende versie van de r-gra-30. De gevonden grape is opnieuw een klein model met één oor, en van binnen bruin en van buiten groen geglazuurd.[535]

Een ander type is een grape met scherpe buikknik en kraagrand (w-gra-6, cat.nr. 82 en 83). Bij dit type komen naast kleine ook grote modellen voor. Een vrijwel compleet teruggevonden exemplaar heeft twee oren en is van binnen geel en van buiten groen geglazuurd.[536] Een ander groot exemplaar met één oor heeft uitsluitend groen glazuur.[537] Een kleine grape is van binnen bruin en van buiten groen geglazuurd.[538]

Een variant van de w-gra-6 heeft een wijde halsopening (w-gra-31, cat.nr. 87). Ook bij dit type komen verschillende kleuren glazuur voor: volledig groen[539] en van binnen geel en van buiten groen[540] geglazuurd.

Bij de grapes komen enkele wijde typen voor. Een van deze is een wijde grape met scherpe buikknik en kraagrand (w-gra-10, cat.nr. 86).[541] Een andere heeft een scherpe knik van bodem naar wand, steile wand en kraagrand (w-gra-36, cat.nr. 91 en 92). Deze grape heeft een platte bodem en twee oren[542] of een holle steel.[543]

528 666-C20
529 662-C29
530 599-C02, 628-C02, 628-C03, 637-C45, 648-C16
531 595-C05
532 648-C17
533 624-C04, 662-C44
534 648-C25
535 662-C22
536 666-C07
537 648-C84
538 662-C27
539 662-C23
540 637-C07
541 595-C12
542 595-C15
543 662-C19

Bakpannen

De bakpannen vormen onder het witbakkend aardewerk de volgende groep (EVE=12,1). Alle bakpannen hebben een kleine kraagrand (w-bak-3, cat.nr. 79) of korte driehoekige rand (w-bak-6, cat.nr. 80), net zoals bij de roodbakkende pannen. De bakpannen zijn van binnen groen[544] of geel[545] geglazuurd. Ook komt een miniatuurmodel voor.[546]

Potten

Een opmerkelijk grote groep is die van de potten (EVE=9,6). Bij het roodbakkend aardewerk is hier reeds de verklaring voor gegeven: in de aslaag komen veel potten voor van een model dat typisch voor Enkhuizen is.

De witbakkende potten hebben een afgeronde buikknik, een rand met ribbel op randaanzet of geprofileerde rand (hoge kraagrand) en staan op een standring (w-pot-21, cat.nr. 108 t/m 111). Kenmerkend is dat de potten zijn voorzien van twee oren op de rand. De variatie in kleuren glazuur en versiering op de wand is groter dan bij de roodbakkende potten. De witbakkende potten zijn uitwendig altijd groen geglazuurd. Inwendig zijn ze bruin[547], geel[548] of groen[549] geglazuurd. Op de schouder komen ribben of banden met groeven of ribben voor.

Vuurstolpen

De vuurstolpen vormen een opvallende verschijning onder de vondsten (EVE=6,8). De meeste zijn zeer uitbundig gedecoreerd met appliques en noppen. Deze decoratiewijze is typerend voor Enkhuizen.[550] Voor de datering van de verschillende soorten versieringen die voorkomen, zijn afvallagen met goede datering van groot belang. Bij de afvallaag uit 1591 aan de Molenweg zijn enkele losse appliques gevonden, maar geen onderdelen van vuurstolpen met noppen.[551]

De meest compleet teruggevonden vuurstolp is volledig bedekt met appliques en noppen (cat.nr. 115)[552]. Centraal onder het oor is een groot rechthoekig applique met Adam en Eva ter weerszijden van de ‘Boom van de kennis van goed en kwaad’ aanwezig. Ter linker- en rechterzijde staat de stedemaagd van Enkhuizen met het stadswapen. Geheel links en geheel rechts Lucretia, die zichzelf met een dolk neersteekt, afgebeeld. Zij is het zinnebeeld van kuisheid en eerbaarheid. Boven deze vijf grote appliques zijn vijf stadswapens aangebracht, van links naar rechts: Haarlem (zwaard en vijf sterren), Alkmaar (toren), Leiden (gekruiste sleutels), opnieuw Alkmaar en de laatste ontbreekt (vermoedelijk opnieuw Haarlem). Langs de onderrand van de stolp zijn afwisselend kleine engelenkopjes en edelmannen aangebracht. De platte bovenkant van het object ontbreekt.

De afgebeelde stadswapens horen bij steden die vroeg in de Opstand een belangrijke rol hebben gespeeld: het Beleg van Haarlem (1572-1573), het Beleg van Alkmaar (1573) en het Beleg van Leiden (1573-1574) vormden cruciale gebeurtenissen in de strijd tegen Spanje. Op de vuurstolp wordt Enkhuizen, die in 1572 de kant van Willem van Oranje had gekozen, in deze rij geplaatst.

Een nagenoeg identieke vuurstolp is opgegraven in Amsterdam (particuliere collectie).[553]

544 648-C06
545 666-C19
546 637-C06
547 595-C03, 648-C26
548 597-C05, 648-C27
549 597-C04, 663-C03
550 Zie voor een overzicht van enkele vondsten: Bartels 2012.
551 Duijn 2011b, 58.
552 648-C47
553 Particuliere vondst, niet gepubliceerd. De vuurstolp heeft in 2014 tijdelijk in expo gestaan in het Westfries Museum. Volgens de eigenaar is deze in Amsterdam gevonden.

Op deze (overigens zwaar gerestaureerde) stolp staan bovenaan twee ronde appliques met edelman met de Keten van het Gulden Vlies. De Orde van het Gulden Vlies is een ridderorde waarvan veel personen uit vorstelijke families en edelen lid waren. De Spaanse / Oostenrijkse orde was strikt katholiek en hiervan waren de opeenvolgende Spaanse koningen het hoofd (zoals Filips II). De Keten van het Gulden Vlies had begin 17de eeuw een sterke katholieke lading. De vraag is vervolgens welke edelman is uitgebeeld. Onwaarschijnlijk in deze tijd is dat een afbeelding van Filips II werd gebruikt. Het meest waarschijnlijk is dat de afgebeelde edelman Willem van Oranje is. Hij was (sinds 1555) ridder van de orde, maar zijn nazaten viel deze eer niet meer te beurt. De onthoofding van de edelen Egmont en Horne, beide ridders van de orde, in 1568 betekende een einde aan de onschendbaarheid van de leden. In de 'Acte van Verlatinghe' uit 1581 werd Filips II als vorst afgezet en was ook het lidmaatschap van de Orde van het Gulden Vlies voor de Hollandse edelen van geen belang meer. De afbeelding van Willem van Oranje met de Keten van het Gulden Vlies is dus zeer opvallend: op subtiele manier wordt hiermee aangegeven dat hij trouw verschuldigd is aan Filips II als hoofd van de orde.

Van een tweede vuurstolp is een deel van de onderkant teruggevonden (cat.nr. 116).[554] Deze is net als de voorgaande stolp voorzien van zowel appliques als noppen, maar in dit geval zijn minder noppen aanwezig. Centraal op de stolp staat een dubbelkoppige adelaar. Deze werd sterk geassocieerd met het Spaanse gezag. Aan weerszijden is de Hollandse leeuw in omsloten tuin afgebeeld. Dit is het wapen van de Republiek. Geheel links en rechts staat opnieuw een dubbelkoppige adelaar, nu in een cirkelvormig applique. Boven deze vijf appliques staat de heilige Andreas met X-vormig kruis afgebeeld. Hij was de patroon van vissers, vishandelaars en schippers. Links en rechts van hem bevindt zich een Jacobsschelp, symbool van de heilige Jacobus, de patroonheilige van Spanje. De iconografie op de vuurstolp plaatst de Republiek nadrukkelijk onder het gezag van Spanje.

Van een derde vuurstolp is een deel van de rechterhelft bewaard gebleven (cat.nr. 114).[555] Centraal onder het oor zien we nog net een deel van de stedemaagd van Enkhuizen. Rechts daarvan staat een rond applique met de beproeving van Abraham. We zien het moment waarop de engel het zwaard tegenhoudt waarmee Abraham zijn zoon Isaac wil offeren. Het vlak is opgevuld met noppen en kleine appliques met engelenkopje. Deze engelenkopjes komen ook voor op de hierboven besproken stolp.[556] Geheel bovenaan, aan weerszijden van het oor, staan twee Renaissancistische vrouwenhoofden.

Afb. 7.1.11 Onderzijde van een witbakkende vuurstolp met applique in de vorm van een ruiter te paard.

Van een vierde stolp zijn enkele fragmenten gevonden (cat.nr. 117).[557] Het centrale applique ontbreekt. Links hiervan staat een engel. Op de rechterkant van de platte bovenkant van de stolp staat een zwaan.
Van een vijfde stolp is tot slot slechts een

554 624-C03
555 595-C02
556 648-C47
557 648-C48

fragment aanwezig.[558] Hierop is nog net een deel van een applique van een ruiter te paard te zien (afb. 7.1.11).

De vuurstolpen vertonen dusdanig grote overeenkomsten dat het waarschijnlijk is dat ze in dezelfde pottenbakkerij zijn gemaakt. Dezelfde appliques zien we op verschillende stolpen terugkeren. De iconografie is erg onduidelijk. Sommige appliques zijn in verband te brengen met Spanje of hebben een katholieke connotatie. Andere appliques verwijzen juist naar de Republiek. Nog weer andere appliques lijken niet echt een specifieke betekenis te hebben. Ze lijken vrij lukraak met elkaar te worden gecombineerd als willekeurige plakplaatjes. Toch zal dit niet helemaal het geval zijn. Ze vormen vermoedelijk een katholieke beeldtaal. De katholieken werden in de Republiek onderdrukt (moesten hun geloof in schuilkerken uitoefenen), maar zolang de Opstand duurde konden ze hoop houden op een voor hen goede afloop. Zij waren gedwongen zich verdraagzaam op te stellen tegenover de protestanten en het bestaan van de Republiek te accepteren. Op de vuurstolpen zien we afbeeldingen die een trots op de republiek uitdragen, waarmee beschuldiging van verraad aan de Republiek werd ondervangen. De katholieken koesterden echter de hoop dat de Republiek ooit nog weer onderdeel van Spanje zou vormen. Een impliciete beeldtaal op de stolpen drukt dit verlangen uit. Op latere vuurstolpen zien we deze beeldtaal verdwijnen: dubbelkoppige adelaren en afbeeldingen van heiligen komen dan niet meer voor.[559]

Overige vormen

De overige vormen zijn kleine groepen, namelijk appelpofpan (EVE=0,1), borden (EVE=1,3), deksels (EVE=2,8), kannen (EVE=1,1), kandelaren (EVE=0,2), lekschalen (EVE=0,6), olielampen (EVE=3,3), pispotten (EVE=3,3), schepbekers (EVE=1,0), spaarvarken (EVE=0), steelkom (EVE=0,2), test (EVE=0,3) en zalfpotten (EVE=1,5). Diverse objecten zijn min of meer compleet opgegraven, zoals een deksel (cat.nr. 81)[560], een kan (cat.nr. 94)[561], een schepbeker (cat.nr. 112)[562], enkele olielampen (cat.nr. 105)[563] en een zalfpot (cat.nr. 118).[564] De test is een afwijkend product: deze heeft de gebruikelijke vorm van een test (vierkante bak, standring) maar is volledig groen geglazuurd (cat.nr. 113).[565]
Bij de pispotten komen diverse typen voor. Een van de pispotten heeft een afgeronde buikknik en een platte rand, en staat op een standring (w-pis-6, cat.nr. 107).[566] De pispot is volledig groen geglazuurd. Een andere pispot heeft een scherpe buikknik en een platte rand, en staat op een standring (w-pis-2, cat.nr. 106).[567] Verwant hieraan is een pispot waarbij de rand een opstaande lip heeft (w-pis-1).[568] Beide pispotten zijn inwendig geel en uitwendig groen geglazuurd.

7.7.1.9 Weser-aardewerk

Zeer opvallend is het geringe aandeel Weser-aardewerk. Deze aardewerksoort komt op slechts

558 624-C09
559 Er bestaan ook vuurstolpen met duidelijk protestantse afbeeldingen. Het meest duidelijk geldt dit voor een applique met het stadswapen van Emden, de toevluchtshaven voor de protestanten tijdens de vervolgingen door de Raad van Beroerte.
560 648-C19
561 648-C20
562 662-C24
563 648-C14, 648-C15, 628-C18, 666-C22
564 597-C02
565 599-C01
566 663-C14
567 628-C04
568 597-C16

0,15% van het EVE uit. Bij het vondstcomplex aan de Vijzelstraat uit 1580/1585 vormt Weser-aardewerk 2,5% van het MAE. Daarna nam het aandeel van deze keramieksoort snel toe. Bij de afvallaag van de Molenweg uit 1591 ligt het percentage op 9,5%. Bij de afvallaag uit Medemblik uit 1607 is vastgesteld dat Weser-aardewerk 10,4% van het MAE en 8,7% van het EVE uitmaakt. Het percentage is dus afhankelijk van de methode van telling, maar zeker is dat op het hoogtepunt van de import ongeveer 9% of 10% van de keramiek afkomstig was uit het Weser-gebied. Aangezien de meeste voorwerpen zijn te rekenen tot het tafelgerei, moet binnen deze functionele groep het aandeel Weser-aardewerk nog een stuk hoger zijn geweest. In geen enkele andere regio in Nederland is dit het geval.
Na 1607 moet de import zeer sterk zijn afgenomen. Rond 1630 werd Weser-aardewerk nauwelijks meer gebruikt. De export vanuit Noord-Duitsland werd zwaar belemmerd ten gevolge van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Om het 'verdwijnen' van deze aardewerksoort in beeld te krijgen, is het nodig dat vondstcomplexen uit de tussenliggende periode worden uitgewerkt.
Complete voorwerpen zijn niet aangetroffen. Onder de scherven zijn borden, kommen, een kop en diverse indeterminеerbare vormen aanwezig.

7.1.1.10 Frans witbakkend aardewerk

Een kleine groep is die van het Frans witbakkend aardewerk met 0,25% van het EVE. Ook bij de Vijzelstraat (afvallaag 1580/1585) en bij de Molenweg (afvallaag 1591) zijn de percentages heel klein: 1,1% en 0,9% van het MAE. In Medemblik (afvallaag 1607) ontbreekt deze aardewerksoort geheel. Hoewel de percentages zeer gering zijn, is deze aardewerksoort toch een opvallende verschijning in Enkhuizen. De meeste voorwerpen zijn afkomstig uit Beauvais in de buurt van Rouen. Hier werden witbakkende borden gemaakt met ingekraste decoratie in een enkele of dubbele sliblaag. Het eerste type heeft een gele (ingekraste) versiering op een rode ondergrond. Het tweede type heeft een rode (ingekraste) versiering op een gele ondergrond met groene accenten. Deze producten uit Beauvais zijn een zeldzame verschijning in Nederlandse bodem, maar worden relatief veel in Enkhuizen gevonden. Dit heeft te maken met het grote belang van de handel op Noord-Frankrijk vanuit Enkhuizen.
Uit de aslaag komt een compleet bord van het eerste type decoratie (cat.nr. 119).[569] Daarnaast is nog een scherf van een tweede bord gevonden.
Het derde voorwerp dat wordt gerekend tot het Frans witbakkend aardewerk is vermoedelijk eveneens uit Noord-Frankrijk afkomstig (cat.nr. 120).[570] Het is een brede lage zalfpot met een hard witbakkend baksel en een groen glazuur.

7.1.1.11 Majolica

Kunsthistorisch wordt ons beeld van de keramiek van de 17de eeuw sterk gedomineerd door de in Nederland gemaakte majolica. Deze vaak fraai beschilderde borden worden al decennialang verzameld. Dit geeft echter een zeer vertekend beeld van de lokale productie. Majolica vormt namelijk slechts een klein percentage van de vondsten. In de aslaag vormt deze aardewerksoort 2,3% van het EVE. Dit lage percentage is zeker geen uitzondering. Bij de Vijzelstraat (afvallaag 1580/1585) komt majolica op 2,5% van het MAE. Bij de Molenweg (afvallaag 1591) ligt het percentage op 3,2%. In Medemblik (afvallaag 1607) is het aandeel 2,8%. Bij deze drie complexen komt nog geen Nederlandse faience voor; bij de Paktuinen is dit wel het geval. Het totale aandeel Nederlandse majolica en faience is 2,7%. De percentages van de verschillende vondstcomplexen liggen zeer dicht bij elkaar. Het aandeel majolica/faience ligt

569 595-C01
570 662-C25

rond de 2% of 3%.
In het geval van de drie genoemde afvallagen uit Enkhuizen en Medemblik kan als verklaring voor het lage percentage worden aangevoerd dat in Enkhuizen nog geen eigen productie van majolica bestond. Voor de aslaag van de Paktuinen gaat dit niet op. In 1630 waren één of meer majolicabakkerijen in de stad gevestigd. Het lage percentage majolica/faience hangt samen met de grote hoeveelheid geïmporteerde faience uit vooral Italië. De eigen majolicaproductie bereikte daardoor nooit een grootschalige omvang.
Het vormenspectrum is beperkt: van majolica zijn vooral borden (EVE=11,0), gevolgd door kommen (EVE=1,6), zalfpotten (EVE=0,11) en zoutvaten (EVE=0).
De meeste borden behoren tot het type met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring (m-bor-5, cat.nr. 122 t/m 132). Een enkel bord heeft een platte vlag (m-bor-1, cat.nr. 121). De meeste borden zijn voorzien van een kabelrand. Slechts enkele malen komt een Wanli-rand voor. Daarnaast zijn er borden met een noppenrand (m-bor-14, cat.nr. 134). Als laatste model komt een bord met bolle spiegel en platte vlag voor (pannenkoekenschotel, cat.nr. 133).
De decors op de spiegels zijn zeer divers: tulpen[571], een cupido[572], schaakbordpatroon[573], wentelend motief[574], rozet[575], granaatappels en druiven[576], Chinese motieven[577], ster[578], IHS-monogram[579] en florale motieven[580].
Een van de borden heeft een afwijkend decor: een naakte man die met zijn linkerarm steunt op een blok met daarop het jaartal 1601 (cat.nr. 129).[581] De betekenis van deze voorstelling is onbekend.
Driemaal komt een diepe vorm met brede platte vlag voor (m-kom-2, cat.nr. 140), een model dat wordt gerekend tot de kommen. Een van deze is voorzien van een decor met granaatappels en druiven[582]. Op de vlag staat een geometrisch decor. Een vrijwel identiek randmotief is op de tweede kom van dit type aangebracht.[583] De derde kom is volledig beschilderd met een schaakbordpatroon.[584]

Bij twee borden staat op de achterzijde een merk. Op het eerste bord, dat is beschilderd met een tulp, staan de letters ES.[585] Dit zijn de initialen van de plateelschilder. Op het tweede bord staat de letter S.[586]
Het is niet mogelijk een onderscheid te maken tussen de objecten die in Enkhuizen zijn gemaakt en die in andere plaatsen zijn geproduceerd.

7.1.1.12 Majolica-faience

Twee borden vormen een eigen categorie van majolica-faience. Deze maken slechts 0,01% van het EVE uit en zijn dus een verwaarloosbaar kleine categorie.

571 586-C10, 624-C20, 637-C35, 663-C15
572 586-C11
573 637-C39
574 628-C01
575 637-C36, 637-C38, 637-C41, 648-C90, 652-C01
576 637-C37, 648-C94
577 637-C40, 648-C89
578 648-C86
579 648-C88
580 648-C92
581 595-C14
582 648-C93
583 648-C85
584 595-C13
585 637-C35
586 652-C01

Deze borden zijn een tussenvorm tussen majolica en faience: ze zijn dunwandig en geheel bedekt met tinglazuur (faience), maar zijn nog wel met proenen gebakken (majolica). Ze dateren uit de experimentele fase van de Hollandse productie en worden door Ostkamp gedateerd omstreeks 1610.[587] Als voorbeeld diende het vroege kraakporselein.
Het eerste bord (diameter 21 cm) heeft op de spiegel een beschildering met twee gebedsrollen en op de vlag panelen (cat.nr. 141).[588] Op de achterzijde is een eenvoudige beschildering aanwezig met vakken. Van het tweede bord is alleen de spiegel teruggevonden (cat.nr. 142).[589] Hierop staat een Chinese tuin geschilderd. Op de achterzijde is nog net zichtbaar dat hier een vergelijkbare beschildering als op het eerste bord aanwezig is geweest. Beide borden zijn een bijna letterlijke imitatie van kraakporselein. In beide gevallen is de beschildering vrij grof uitgevoerd en is het tinglazuur niet helder van kleur. Waarschijnlijk zijn ze uit dezelfde werkplaats afkomstig.

7.1.1.13 Faience

In het vondstcomplex bevindt zich vroege Nederlandse faience, maar dit is een heel kleine groep met 0,4% van het EVE. Het aantal voorwerpen is gering: minimaal vier borden, een kop en een zoutvat. Twee borden zijn vrij compleet teruggevonden. In beide gevallen is de beschildering aan kraakporselein ontleend.
Op het eerste bord (diameter 19,5 cm) staat een Chinese tuin met vogel afgebeeld (f-bor-10, cat.nr. 143).[590] Op de vlag staan uivormige panelen met bloemen en Chinese symbolen. Op de achterzijde van de wand staan afwisselend strepen en kruisstip-versieringen. De standring heeft zowel een primaire als secundaire doorboring. Deze tweede doorboring is aangebracht om het bord, met de bovenzijde boven, aan de wand te kunnen hangen. Het tweede bord (diameter 19 cm) heeft een identiek soort beschildering als het eerste bord, zowel op de voor- als achterzijde, maar het model wijkt af (f-bor-11, cat.nr. 144).[591] Een zeer vergelijkbaar bord (diameter 20 cm) is gevonden in Hoorn en heeft op de achterzijde het jaartal 1619.[592]
Van de andere borden zijn slechts scherven aangetroffen (afb. 7.1.12).[593] Een van deze

Afb. 7.1.12 Voor- en achterzijde van een fragment van een bord van faience.

Afb. 7.1.13 Fragmenten van een bord van faience. De beschildering op de vlag is Chinees, het decor op de spiegel is Hollands.

587 Ostkamp 2011, 24.
588 648-C87
589 634-C01
590 637-C32
591 648-C73
592 Ostkamp 2011, 25.
593 648-C74

heeft een vlagdecor dat duidelijk ontleend is aan vroeg kraakporselein (Rinaldi border type II).[594] Tussen de beschildering op de rand en de spiegel is een witte band aanwezig, zoals ook bij dit kraakporselein gebruikelijk. De beschildering op de spiegel is echter volledig Hollands, namelijk een landschap met man met hoed (afb. 7.1.13). Het bord is een zeer vroeg voorbeeld van toepassing van Hollandse motieven op faience.

Meest bijzonder is een grotendeels complete kop[595], opnieuw een imitatie van kraakporselein (cat.nr. 145). Uitwendig is rondom een Chinese tuin met vogels geschilderd. Inwendig zijn panelen met bloemen en Chinese motieven aangebracht.

Afb. 7.1.14 Onderkant van een zoutvat van faience.

Tot slot is de onderkant van een zoutvat gevonden (afb. 7.1.14).[596] Ook op dit laatste object zien we Chinese motieven.

7.1.1.14 Italiaans tinglazuuraardewerk

Samenstelling

Interessant aan de aslaag is het percentage Italiaans tinglazuuraardewerk, omdat het complex valt binnen de periode waarin de import op haar hoogtepunt moet zijn geweest. Het percentage is 5,0%. Dit percentage komt goed overeen met het in Medemblik (afvallaag 1607) vastgestelde percentage van 5,8% van het EVE.

Binnen het Italiaans tinglazuuraardewerk is een onderscheid in een aantal groepen te maken op basis van het decor.

De eerste groep heet *berrettino monochroom*. De objecten kenmerken zich door een blauwe beschildering op een lichtblauw fond en zijn toe te schrijven aan de regio Ligurië (achterland Genua). Deze groep is dominant eind 16de en begin 17de eeuw. In West-Friesland worden zoveel objecten (vooral borden) van berrettino gevonden, dat gesteld kan worden dat deze omstreeks 1600 in nagenoeg ieder huishouden aanwezig waren. Onder het Italiaans tinglazuuraardewerk uit de aslaag is dit echter niet de grootste groep, want dat is de compendiario. In totaal vormt de berrettino een groep met een EVE van 8,8 (=32% EVE binnen het Italiaans tinglazuuraardewerk).

De tweede groep heet *berrettino polychroom*. De objecten zijn identiek aan de eerste groep, maar hebben accenten in geel. Deze groep vormt binnen de berrettino een zeer kleine minderheid. In de aslaag is slechts één kleine scherf aanwezig (EVE=0).

De derde groep heet *berrettino* met witte hoogsels. De objecten hebben een blauwe beschildering op een lichtblauwe ondergrond (maar de decors wijken af van de gewone berrettino) en hebben tevens witte beschildering. De voorwerpen worden over het algemeen toegeschreven aan de regio Veneto (achterland Venetië). In de aslaag is dit een kleine categorie met een EVE van 1,1 (=3,9% EVE).

De vierde groep heeft een blauwe beschildering op een witte ondergrond en wordt traditioneel

594 666-C35
595 637-C01
596 586-C14

Ligurisch wit genoemd. De beschilderingen zijn zeer vergelijkbaar met die op de berrettino monochroom. Ligurisch wit is in de aslaag in de minderheid ten opzichte van de berrettino, met een EVE van 3,6 (=13% EVE).
De vijfde groep heet *compendiario*. Hierbinnen zijn diverse subgroepen te onderscheiden die aan verschillende gebieden binnen Italië worden toegeschreven, zoals Faenza, Napels en Ligurië. Tegenwoordig bestaat het inzicht dat veel van de in Nederland gevonden compendiario uit Ligurië afkomstig is en dus uit dezelfde streek als de berrettino. In de aslaag komt het EVE van de verschillende subgroepen in totaal op 9,5 (=35% EVE). Van een aantal witte scherven is niet zeker of deze tot de compendiario of volledig witte faience moeten worden gerekend. Daarnaast is het mogelijk dat zich onder de compendiario stukken bevinden die in feite in Frankrijk zijn gemaakt. De compendiario is de grootste decorgroep, al verschilt het percentage niet veel van die van de berrettino.
De zesde groep wordt *a raffaellesca* genoemd. Kenmerkend zijn de fraaie veelkleurige beschilderingen. De voorwerpen werden in diverse plaatsen in Italië gemaakt. Deze groep heeft een klein EVE: 1,7 (=6,1%).
De zevende groep heet *bianco*, oftewel witte faience. Slechts weinig objecten zijn tot deze groep te rekenen en bij een aantal daarvan is onzeker of deze wel in Italië zijn gemaakt. De groep komt op een EVE van 1,4 (=5,2% EVE).
De achtste en laatste groep is die van de majolica uit Montelupo. Opnieuw hebben we te maken met een kleine groep, namelijk met een EVE van 1,3 (=4,1% EVE).
Tot slot moet worden opgemerkt dat de decorgroep *calligrafico naturalistico* geheel ontbreekt. Deze groep dateert vooral tussen 1625-1675.
De verhouding tussen de verschillende decorgroepen is slechts voor enkele vondstcomplexen in Nederland vastgesteld.[597] Hierbij is de methode van het MAE gebruikt. Het Italiaans roodbakkend aardewerk is in de percentages meegenomen. Een van de vondstcomplexen is een afvalstort op het terrein de Baan in Enkhuizen. Bij dit materiaal is de compendiario verreweg de grootste groep (49,1%), gevolgd door de berrettino (27,7%), Ligurisch wit (7,1%) en Montelupo (6,3%). De overige decorgroepen zijn met kleine percentages vertegenwoordigd, waarbij ook calligrafico naturalistico aanwezig is. De sluitdatum van het complex wordt rond 1640 geplaatst, wat iets later is dan de aslaag van de Paktuinen. De berrettino is verder afgenomen en de compendiario juist toegenomen.

Het vormenspectrum van het Italiaans tinglazuuraardewerk is zeer beperkt. De borden zijn verreweg in de meerderheid (EVE=19,7 en 71,7% van totale EVE). Daarna volgen de kommen (EVE=5,4 en 19,8% van EVE). Het onderscheid tussen borden en kommen is op basis van randscherven soms moeilijk te maken (de i-kom-1 is de diepe variant van de i-bor-3). De overige vormen zijn er zeer weinig, namelijk plooischotels (EVE=0,56 en 2,0% van EVE), een lekschaal (EVE=0,72 en 2,6% van EVE) en een kan (EVE=0,94 en 3,4% van EVE). Daarnaast is er een kleine groep indetermineerbare vormen.

Berrettino

Bij de decorgroep *berrettino* zijn uitsluitend borden en enkele kommen aanwezig. De borden hebben een platte vlag (i-bor-1, cat.nr. 146 t/m 150) of vloeiende overgang van spiegel naar vlak (i-bor-3, cat.nr. 168 t/m 170). We zien de gebruikelijke decors, namelijk op de spiegels

597 Jaspers 2007, 111-129.

een foglie-motief (bladeren)[598], rozetten[599], palmbladeren[600] en een landschap.[601] In de meeste gevallen zijn de borden voorzien van een zogenoemd Ligurisch randje en een enkele maal met een Ju-i motief[602] of palmbladeren.[603] De rand met palmbladeren komt voor op een bord waarbij ook op de spiegel een decor met palmbladeren is geschilderd. Dit decor is typerend voor Ligurisch wit, maar werd incidenteel ook op de blauwe variant toegepast. De kleinste borden hebben uitsluitend concentrische cirkels langs de rand (diameter 13 cm).[604] Op een bord met landschap staat vlakvullend een grof geschetste toren met langs de rand concentrische cirkels.[605]
Een van de kommen is compleet teruggevonden (i-kom-1, cat.nr. 177).[606] Op de spiegel staat een foglie-motief en onder de rand een Ju-i motief. Opvallend aan de kom is dat de standring een secundaire doorboring heeft, waaruit blijkt dat de kom aan de muur heeft gehangen.

Berrettino met witte hoogsels

Bij de berrettino met witte hoogsels zijn uitsluitend borden aanwezig. Van twee exemplaren is een groot deel teruggevonden; verder zijn enkele scherven gevonden. Beide borden (i-bor-1, cat.nr. 151 en 152) zijn beschilderd met bladeren.[607] Opvallend is dat bij het ene exemplaar het fond van het bord vrij donker van kleur is. Beide borden hebben op de achterzijde eenvoudige kruisende bogen, zoals ook bij de gewone berrettino gebruikelijk is.

Ligurisch witte faience

Bij de Ligurisch witte faience zien we opnieuw vooral borden en enkele kommen. De borden hebben net zoals bij de berrettino een platte vlag (i-bor-1, cat.nr. 160 t/m 162), een scherpe overgang van spiegel naar vlag (i-bor-2, cat.nr. 167) of vloeiende overgang van spiegel naar vlag (i-bor-3, cat.nr. 171 en 172). Het decor met een geometrisch motief op de spiegel en palmbladeren op zowel de spiegel als de vlag komt het meest voor.[608] Op een van de borden zijn de palmbladeren zeer schetsmatig uitgevoerd.[609] Daarnaast komt een beschildering met gestileerde bladranken voor.[610] Een ander decor is het Ju-i motief.[611] Verder komt een afwijkend randmotief voor, namelijk losse symmetrische motieven opgebouwd uit twee bladeren.[612] Het decor op de spiegel van dit bord is onbekend, maar er bestaat een identiek bord met op de spiegel een drievoudige bloem.[613] Alle borden hebben op de achterzijde eenvoudige kruisende bogen. Bij een van de borden is de standring secundair doorboord.[614]
Bij het Ligurisch wit komen kleine kommen voor, waarvan één vrij compleet is teruggevonden (cat.nr. 179). Deze kom heeft een afwijkende beschildering.[615] Op de spiegel staat een gestileerde bloem en op de rand zijn twee losse symmetrische randmotieven, bestaande uit

598 587-C06
599 591-C01, 619-C02, 619-C04, 624-C21, 624-C22
600 621-C01
601 623-C01
602 624-C21
603 621-C01
604 619-C04
605 623-C01
606 648-C10
607 624-C14, 648-C13
608 597-C11
609 648-C58
610 620-C01
611 624-C13, 663-C12
612 662-C45
613 Jaspers 2011, 20 (afb. 13.1).
614 597-C11
615 637-C25

twee bladeren, geschilderd. Dit motief zijn we ook tegengekomen op een bord.[616] De achterzijde van de kom is beschilderd met de gebruikelijke kruisende bogen. De standring heeft een secundaire doorboring.

Compendiario

De compendiario is een groep met grote variatie in zowel vormen als decors. Binnen deze groep zijn borden in de meerderheid (49,3% van totale EVE compendiario). Daarna volgen de kommen (27,6% EVE), kannen (9,9% EVE), lekschalen (7,6% EVE) en plooischotels (5,3% EVE). Daarnaast zijn diverse fragmenten aanwezig waarvan de vorm niet kan worden gedetermineerd. De borden hebben een platte vlag (i-bor-1, cat.nr. 153 t/m 159) of vloeiende overgang van spiegel naar vlak (i-bor-3, cat.nr. 173 t/m 175).

Typerend voor compendiario is de toepassing van aigrette-randen. Bij de borden kan op basis van de randmotieven een indeling in een aantal groepen worden gemaakt. Nina Jaspers onderscheidt binnen de Italiaanse compendiario-faience 19 randtypen, maar op basis van nieuwe vondsten zal dit aantal zeker nog moeten worden uitgebreid. Ze beargumenteert verder op basis van stilistische overeenkomsten dat een deel van de compendiario in Ligurië is gemaakt.[617]

Als decors op de spiegels van de borden komen we in de aslaag tegen: cupido's[618], een schip (galei)[619], IHS-monogram[620] en los aigrette-element.[621] Een van de borden (met aigretterand 16) heeft een afwijkende voorstelling, maar het is niet goed te zien wat is uitgebeeld.[622]

Een klein kommetje (diameter 14 cm) wordt typologisch tot de borden gerekend (i-bor-3, cat.nr. 175).[623] Het is op de spiegel beschilderd met een tekstband met daarop SALSA (saus). Vooralsnog zijn geen parallellen voor dit sauskommetje bekend.

Verschillende borden hebben een secundair doorboorde standring waaruit blijkt dat deze ter versiering aan de wand hebben gehangen.[624]

Bij de kommen kan een onderscheid worden gemaakt tussen grote (i-kom-1, cat.nr. 178) en kleine kommen (i-kom-5, cat.nr. 180). Van een van de grote kommen is slechts een rand gevonden, die voorzien is van een volledig blauwe aigretterand.[625] Van een andere kom is een groot deel aanwezig (cat.nr. 178)[626] Deze is beschilderd met een vogel en losse aigrette-elementen. Bij de kleine kommen is één exemplaar grotendeels compleet: deze is beschilderd met een heilige met (palm) tak, mogelijk St. Franciscus (cat.nr. 180).[627] Van een andere kom is slechts een vormoor

Afb. 7.1.15 Oor van een kom van Italiaanse faience.

616 662-C45
617 Jaspers 2011.
618 628-C09, 648-C11, 662-C05, 666-C36
619 637-C05
620 648-C51
621 663-C13
622 637-C24
623 648-C56
624 637-C24, 648-C56, 662-C05, 666-C36
625 586-C07
626 648-C12
627 637-C04

teruggevonden (afb. 7.1.15).[628]

Een kom, waarvan de bodem ontbreekt, wordt tot het Italiaans tinglazuuraardewerk gerekend, maar de herkomst moet vermoedelijk elders worden gezocht (cat.nr. 182).[629] De kom is voorzien van twee vormoren. Langs de rand is een geheel afwijkende aigretterand geschilderd: een rode lijn met bruine blaadjes. Het baksel is opvallend rood van kleur.

Uit de aslaag komt één kleine sierkan (cat.nr. 176).[630] Op de buik is een landschap geschilderd. Dat dit object een sierfunctie had, blijkt uit het feit dat het inwendig ongeglazuurd is.

De plooischotels van compendiario hebben een model met geplooide opstaande wand, op hoge voet (crespina, i-plo-3, cat.nr. 185). Het best is dit model te beschrijven als een fruitschaal. Een van deze schotels is grotendeels compleet.[631] Deze is op de spiegel beschilderd met een schip en langs de rand met een aigretterand (type 17). Van een lekschaal is alleen een groot deel van de rand gevonden; de bodem ontbreekt (cat.nr. 184).[632]

Afb. 7.1.16 Groot bord van Italiaanse faience uit de decorgroep A raffaellesca. Diameter: 32,5 cm.

628 648-C55
629 662-C16
630 648-C54
631 662-C37
632 613-C02

Afb. 7.1.17 Bord van Italiaanse faience uit de decorgroep A raffaellesca. Diameter: 22,5 cm.

A raffaellesca

De groep a raffaellesca is een kleine groep, maar hier zijn wel twee borden compleet teruggevonden. In beide gevallen gaat het om een uniek stuk.

Het eerste bord is van een groot model (32,5 cm) en is veelkleurig (geel, oranje, blauw, paars, donkerbruin en olijfgroen) en druk beschilderd (cat.nr. 164 en afb. 7.1.16).[633] Op de spiegel staat een scene met diverse personen, waaronder een man en een vrouw die elkaar een kus geven. Geheel links zien we een hond. De rand is voorzien van bladerranken. Op de achterzijde van de wand zijn met vlotte hand grote gestileerde bladeren (in blauw en geel) aangebracht. Scherven van vergelijkbare producten zijn een aantal malen in Enkhuizen opgegraven. De productieplaats is vooralsnog onzeker.

Het tweede bord is van een klein model (diameter 22,5 cm) en is veelkleurig en zeer fraai beschilderd (cat.nr. 165 en afb. 7.1.17).[634] centraal op de spiegel staat een (fantasie?) wapenschild met gekroonde leeuw als helmteken. Op de vlag zijn mieren, slakken, spinnen, insecten en fabelwezens (half mens en half dier) geschilderd. De achterzijde van het bord is

633 648-C76
634 648-C77

geheel wit.

Van een derde bord zijn slechts enkele kleine fragmenten aangetroffen (afb. 7.1.18).[635] Dit stuk behoort tot dezelfde groep als het eerst besproken bord. Op de achterzijde van de vlag zijn net als bij dat bord grote gestileerde bladeren in geel en blauw geschilderd. Het decor op de voorzijde van de vlag is niet geheel duidelijk.

Van een vierde object is uitsluitend de bodem gevonden. Waarschijnlijk is deze van een kleine kom (cat.nr. 183).[636] Op de bodem staat een fabelwezen.

Afb. 7.1.18 Fragmenten van een bord van Italiaanse faience uit de decorgroep A raffaellesca.

Bianco

De groep bianco is klein. Met zekerheid zijn slechts twee borden en een kom van volledig wit tinglazuuraardewerk. Door het ontbreken van decors is het moeilijk te zeggen of de producten in Italië, Frankrijk of wellicht nog een ander land zijn gemaakt. Bij een van de twee borden (i-bor-2, cat.nr. 166) is het baksel roze van kleur en vertoont het glazuur craquelé.[637] Mogelijk is dit bord in Frankrijk gemaakt. Het andere bord heeft een crèmekleurig baksel en glazuur met nauwelijks craquelé.[638] Productie in Italië is het meest waarschijnlijk. Een kleine kom (i-kom-5, cat.nr. 181) heeft een dik helder glazuur en past eveneens geheel binnen de Italiaanse productie.[639] Opmerkelijk is dat dit vrij onooglijke object een secundair doorboorde standring heeft.

Montelupo

Binnen de groep uit Montelupo kan een onderscheid worden gemaakt in borden, kommen en plooischotels. De kommen zijn een karakteristiek product: ze hebben een hoge wand, uitgebogen rand en staan op een hoge profileerde voet (fruitschaal, i-kom-3). Deze komen vooral in de late 16de en vroege 17de eeuw voor en zijn in de aslaag dan ook met slechts twee kleine fragmenten aanwezig. De plooischotels vormen een tweede typerende vorm (crespina), maar ook hier geldt dat deze dateren uit het einde van de 16de en begin van de 17de eeuw. Uit de aslaag komen twee scherven. Bij de borden bestaan veel verschillende decors. Uit de aslaag komt echter maar één soort beschildering, namelijk oriëntaals knoopwerk. Dit roept twijfels op aan de juistheid van de datering (1550-1600) zoals die aan dit decor wordt toegekend.

7.1.1.15 Spaans tinglazuuraardewerk

Tinglazuuraardewerk uit Spanje is een heel kleine categorie in vergelijking tot dezelfde soort aardewerk uit Italië, namelijk slechts 0,17% van het EVE.

De meeste scherven behoren tot de goudlustermajolica. Ze hebben behoord bij minimaal

635 666-C04
636 663-C17
637 648-C53
638 662-C15
639 648-C57

één bord en twee kommen. Het bord heeft een holle spiegel, platte vlag en staat op een standvlak (cat.nr. 186).[640] De diameter is slechts 19 cm. Op de bovenzijde is een decor met stippen en blauwe accenten (bloemen) aanwezig. Op de achterzijde zijn concentrische cirkels aangebracht.

Het tweede object van goudlustermajolica is een kleine kom (cat.nr. 187).[641] Daarnaast is een scherf van een identieke tweede kom gevonden. De kom heeft een rechte rand, staat op een standvlak en is oorspronkelijk voorzien geweest van twee platte grepen (één ontbreekt). Op de bodem is een rozet geschilderd en op de wand diverse grove motieven. Op de achterzijde van de wand staan concentrische cirkels.

Afb. 7.1.19 Fragment van 'cuerda seca' aardewerk uit Spanje.

Een klein onooglijk fragment is toch bijzonder om te noemen (afb. 7.1.19).[642] Het behoort tot de decoratiestijl 'cuerda seca'. Uit Nederland zijn slechts enkele stukken bekend, onder andere uit Middelburg en Bergen op Zoom. Slechts eenmaal eerder is een fragment in Enkhuizen gevonden.[643]

7.1.1.16 Portugees tinglazuuraardewerk

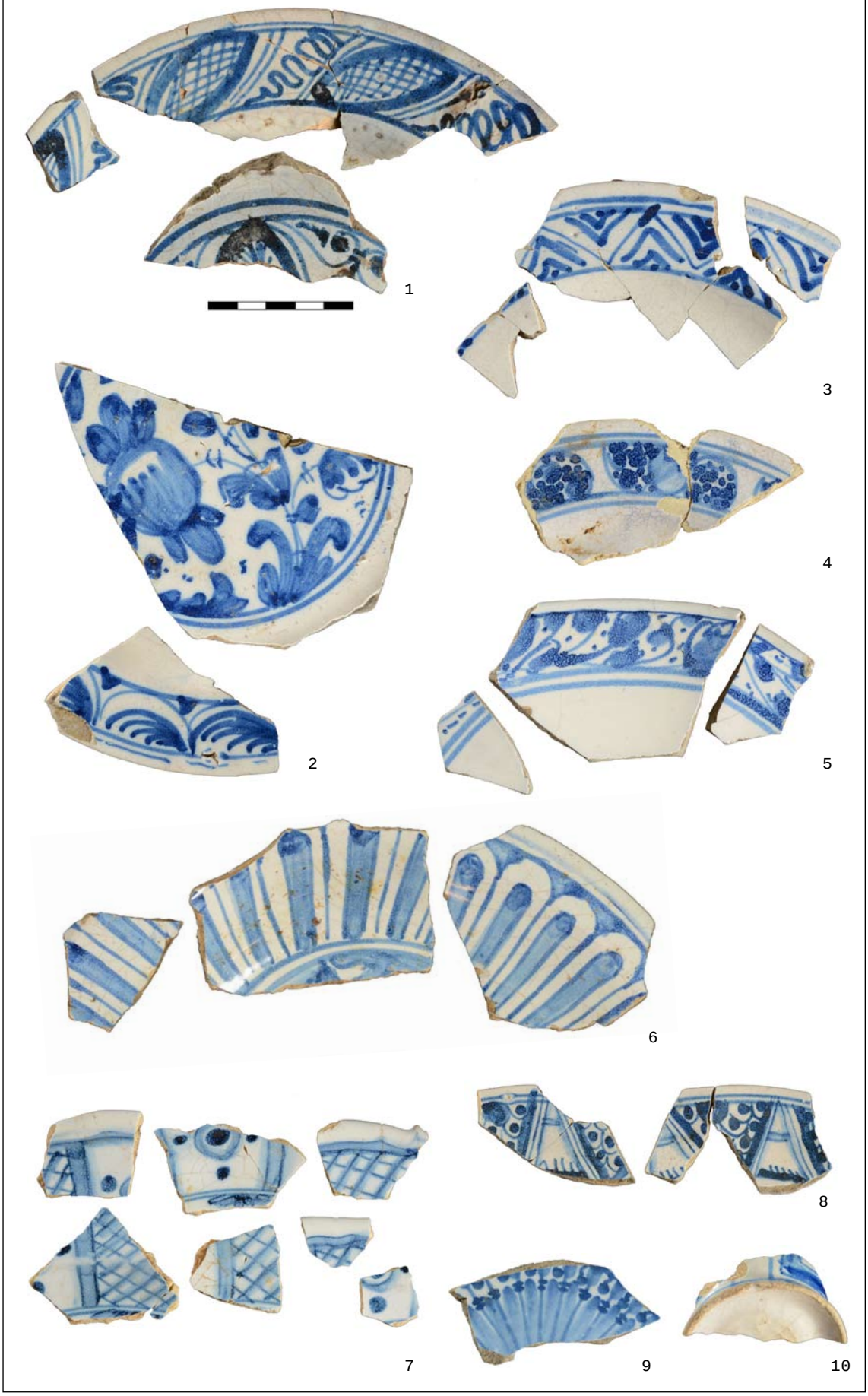
Interessant aan het complex is het aandeel Portugese faience, omdat we dit tot nu toe nog niet goed in beeld hebben op basis van andere vondstcomplexen. Bij de Molenweg (1591) ontbreekt deze aardewerksoort nog geheel. Dit is ook het geval bij de afvallaag uit Medemblik uit 1607. Portugese faience komt wel voor in een afvalpakket van De Baan 1 uit 1620-1640 met een percentage van 0,9%.[644] Op basis van diverse vondsten uit Enkhuizen wordt verondersteld dat dit tinglazuuraardewerk na 1600 voor het eerst verschijnt en op het hoogtepunt ergens in de eerste helft van de 17de eeuw hooguit 1% van het materiaal vormt.[645] Gesteld wordt echter dat bij gebrek aan gegevens dit enigszins onzeker is.

Het aandeel Portugese faience in de aslaag komt op slechts 0,23%. Dit is een zeer klein percentage. Dat doet vermoeden dat het hoogtepunt nog net iets later ligt, namelijk ergens tussen 1640 en 1650. De handel met Portugal ondervond grote hinder door de Spaanse bezetting van Portugal (1580-1640). Gedurende het Twaalfjarig Bestand (1609-1620) waren de verhoudingen enigszings genormaliseerd, maar verder kenmerkten de contacten tussen de Republiek en Portugal zich vooral door oorlogshandelingen.

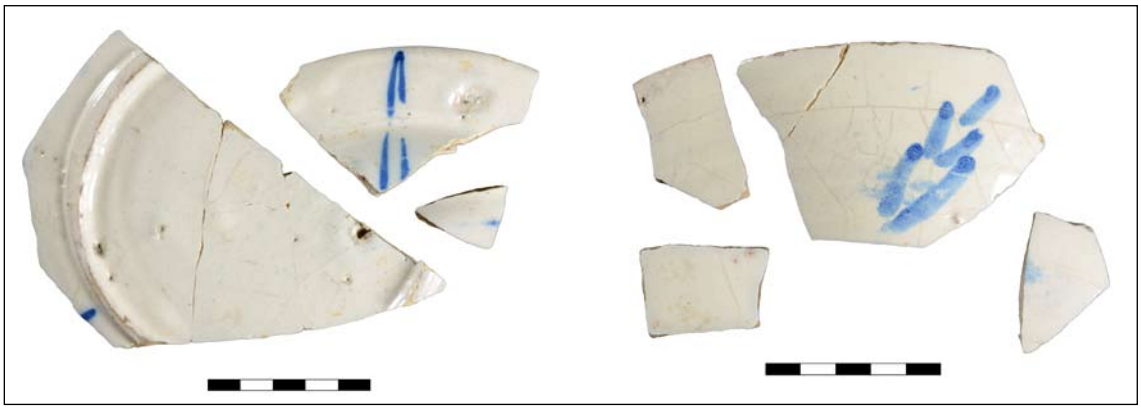
De scherven zijn afkomstig van borden (EVE=0,82), kannen (EVE=0) en kommen (EVE=0,44). Daarnaast zijn scherven van indeterminеerbare vormen aanwezig. Het materiaal is erg fragmentarisch. In tegenstelling tot de Italiaanse faience zijn geen (grotendeels) complete stukken aangetroffen.

Een opmerkelijk resultaat is dat aan kraakporselein ontleende randdecors met vakkenindeling

640 624-C15
641 662-C03
642 662-C30
643 Duijn 2011c, 213.
644 Duijn 2011a, 243.
645 Duijn 2011a, 289.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

en Chinese motieven volledig ontbreken.[646] De scherven zijn vooral afkomstig van kleine borden en kommen met eenvoudige beschildering. Geen enkel exemplaar is compleet teruggevonden. In sommige gevallen kunnen scherven van spiegel en randen aan elkaar worden gekoppeld.
Diverse borden hebben op de spiegel een beschildering met Chinese tuin, een witte band tussen de beschildering op de spiegel en rand, en een randmotief.[647] Deze opzet is ontleend aan het vroege kraakporselein. Ook de Chinese tuin is van het porselein overgenomen, de randmotieven zijn hieraan niet ontleend. Deze randmotieven zijn een repeterend of symmetrisch patroon. Op de achterzijde van de wand staan strepen of eenvoudige plantmotieven. Daarnaast komt een soort lijstwerk voor, dat geïnspireerd lijkt op gedreven zilveren schalen.[648] De achterzijde is in dit geval onversierd.
Een laatste constatering is dat bij de Portugese faience geen secundair doorboorde standringen voorkomen. Dit kan te maken hebben met de kleine lage standringen waarin moeilijk een gat is te maken.

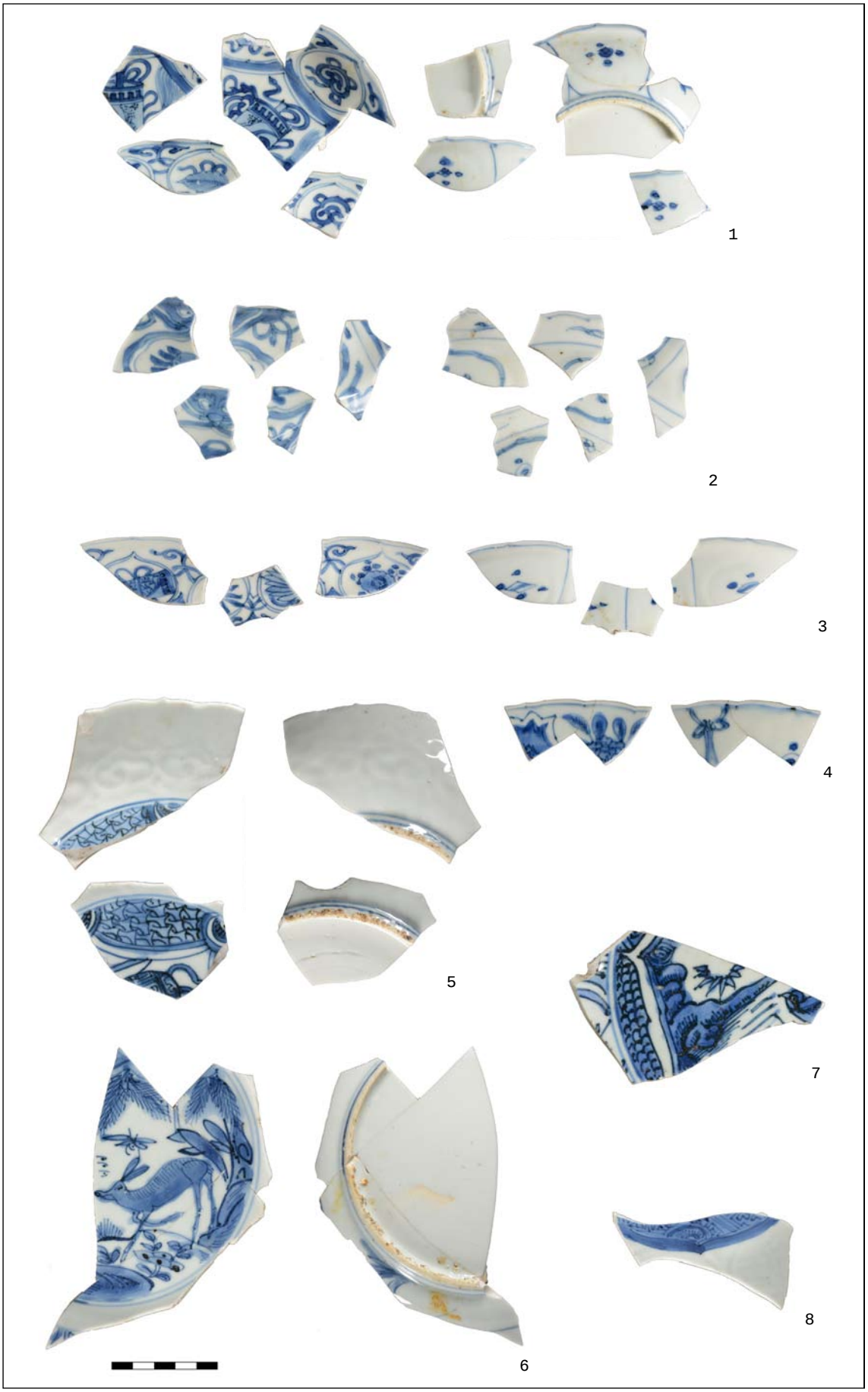

Afb. 7.1.20 (vorige pagina en boven) Scherven van borden, kommen (nr 6, 8) en een kan (nr 10) van Portugees tinglazuur-aardewerk. Niet op schaal.
De achterzijden van de borden zijn onbeschilderd (nr 1, 6, 8) of beschilderd met strepen (nr 2, 4, 7) of eenvoudige plantmotieven (nr 3, 5). Zie hierboven voor een voorbeeld van de beschilderingen op de achterzijden (links is nr 2, rechts is nr 5).

7.1.1.17 Aziatisch porselein

Een keramieksoort waarvan verwacht zou worden dat deze in een VOC-stad als Enkhuizen omstreeks 1630 in grote hoeveelheden aanwezig is, blijkt toch in de aslaag een zeer klein percentage op te leveren, namelijk Aziatisch porselein met slechts 0,61%. Hiervoor kunnen verschillende verklaringen worden gegeven. Allereerst is de fragmentatiegraad van porselein in de bodem erg groot. Bij handmatig verzamelen kan porselein daardoor ondervertegenwoordigd zijn. Aan de andere kant vallen de witte scherven juist goed op in de grond en is de vondstlaag nauwkeurig uitgetroffeld. Het percentage is waarschijnlijk wel degelijk betrouwbaar.
Aziatisch porselein was omstreeks 1630 nog een luxeartikel. Het was nog niet voor alle lagen van de bevolking beschikbaar. De mensen die over porselein beschikten, waren hier zuinig op. Het was geen gebruiksaardewerk, maar stond te pronk op kasten, aan de muur of op andere plaatsen in het huis. Het gevolg is dat de voorwerpen minder vaak stuk gingen dan het gebruiksaardewerk en dus ook minder werden weggegooid. De bodemvondsten geven op dit vlak dus geen afspiegeling van de huisraad. Het aandeel porselein onder de keramische objecten in de huizen was groter dan op basis van het percentage blijkt.

646 Onder de vondsten bevindt zich één kleine scherf 630-C01
647 633-C02
648 620-C02, 621-C02

Afb. 7.1.21 Scherven van borden en een klapmuts (nr 2) van Chinees porselein. Niet op schaal.

Gerelateerd hieraan kunnen we ons afvragen of de bodemvondsten een representatief beeld geven van de voorwerpen van porselein die in de huizen aanwezig waren. Op de dure stukken zal men zuiniger zijn geweest dan op de goedkopere stukken. De dure stukken kennen we goed uit kunsthistorische collecties. De bodemvondsten vullen dit beeld aan.
Een vertekend beeld treedt niet alleen op doordat porseleinen voorwerpen minder weggegooid werden dan gewoon gebruiksaardewerk, maar ook doordat deze langer meegingen voordat ze werden weggegooid. Het gevolg is dat we in de aslaag niet zozeer een beeld krijgen van de porselein die omstreeks 1630 op de markt was, maar juist van wat in de begintijd van de import te krijgen was. Veel spullen die rond 1600 werden aangeschaft, belandden enkele tientallen jaren later in de bodem.
Bij de porselein is een onderscheid te maken tussen borden (EVE=0,96), kommen (EVE=0,57) en koppen (EVE=1,83). Geen enkel exemplaar is compleet teruggevonden.

Borden

Van slechts één bord is een groot stuk van de spiegel gevonden (afb. 7.1.21-6). Hierop staat de voor het vroege kraakporselein kenmerkende hert in landschap geschilderd.[649] Op een ander fragment zien we de poten van een hert.[650] Dit soort hertenbordjes zijn geproduceerd tussen circa 1590 en 1610 en zijn in de vroege 17de eeuw in grote hoeveelheden door de VOC (vanaf 1602) geïmporteerd.[651] Complete stukken uit Enkhuizen kennen we vooralsnog niet.[652]
Een van de borden heeft een vlag met ruyi-motief in reliëf (afb. 7.1.21-5).[653] Op de spiegel staan Chinese symbolen in stervorm met hoekvullingen met schubmotief. Nog een ander bord heeft een witte vlag met reliëfwerk, in dit geval met linten en panelen (afb. 7.1.21-8).[654]
Diverse borden hebben een vlag met ronde (of uivormige) panelen met Chinese symbolen en bloemen.[655] Op een van deze borden is op de spiegel een tuin met vogel in stervorm aanwezig (afb. 7.1.21-7).[656] De hoeken zijn opgevuld met een schubmotief. Op een ander bord staan Chinese symbolen in stervorm (afb. 7.1.21-1).[657]
Een ander randmotief is samengesteld uit granaatappels en bloemen (afb. 7.1.21-4).[658]

Kommen

Binnen de kommen bestaat een aantal modellen, waaronder die van de klapmuts (p-kom-6, afb. 7.1.21-2). Op een van deze staan op de vlag panelen met Chinese symbolen en bloemen met langs de rand monster(draken)koppen.[659]
Onder de scherven is ook de kraaikop herkenbaar (p-kom-3), beschilderd met panelen met planten.[660] Een andere soort kom, van hetzelfde model, is beschilderd met herten tussen planten (afb. 7.1.22-8).[661]
Een ander model kom heeft een rechte wand (p-kom-8). Een van deze kommen is uitgevoerd

649 597-C08
650 663-C08
651 Ostkamp 2015, 454.
652 Bij de opgraving aan de Molenweg in 2010 (project 317) is een groot deel van een bord met hert in landschap gevonden (diameter 22 cm). Duijn 2011b, 68.
653 635-C02
654 616-C03
655 588-C02, 619-C03, 624-C17, 635-C01, 637-C28
656 635-C01
657 637-C28
658 616-C04
659 595-C10, 648-C68
660 648-C65
661 663-C09

Afb. 7.1.22 Scherven van koppen en kommen van Chinees porselein. Niet op schaal.

met beschildering in spaartechniek (afb. 7.1.22-6).[662] Ook een kom met volledig witte wand met reliëfdecor komt voor.[663]

Koppen

Bij de koppen vallen de eenvoudige kleine koppen met rechte rand (p-kop-4) en eenvoudige beschildering op. Op een aantal staat een beschildering met palmbomen.[664] Op andere koppen staan bloemen of planten.[665] Verder zijn de scherven van een zogenoemd pimpeltje aanwezig (p-kop-3, afb. 7.1.22-9).[666]

Een van de koppen heeft een beschildering in grove kwaliteit.[667] De uitgebogen rand wijkt af van het gangbare kraakporselein. Mogelijk behoort de kop tot het Swatow-porselein.

7.1.2 Bouwkeramiek

Uit de aslaag komt weinig bouwkeramiek. Hier worden slechts de wandtegels besproken.[668] De wandtegels vormen een onderbelichte categorie onder het vondstmateriaal van ophogingslagen, terwijl deze lagen juist een scherpe datering voor de verschillende decors geven. De dateringen van wandtegels zijn nu veelal op kunsthistorisch gronden toegekend. Een van de tegels is een ornamenttegel (type A.01.03.26).[669] De beschildering is uitgevoerd in blauw en geel en vertoont nog Spaanse invloeden (afb. 7.1.23). Het volledige patroon is zichtbaar bij een veld van 16 tegels. De tegel is zeer dik (125 mm x 17 mm). Een tweede identieke ornamenttegel heeft een grotere breedte en zelfde dikte (135 mm x 17 mm).[670] De tegels behoren tot de eerste generatie Nederlandse tegels en dateren uit de periode 1580-1600.

Afb. 7.1.23 Fragment van een ornamenttegel.

Bij de andere tegels kan op basis van de hoekmotieven een indeling worden gemaakt.

De uitgespaarde hoek (type C.01) komt enkele malen voor. Een van de tegels is compleet (13x13x1,1 cm).[671] Deze heeft palmethoeken en een veelkleurige beschildering van bloempot binnen vierpas (afb. 7.1.24). De bloempot is een zeer standaarddecor, maar werd meestal in een ruit geschilderd. Uit de aslaag komt ook een deel van een dergelijke tegel (135 mm x 14 mm).[672] De eerste tegel wordt gedateerd tussen 1600 en 1630 en de tweede tegel tussen 1610 en 1650.

662 624-C18
663 595-C11
664 637-C30, 648-C71, 648-C72
665 600-C03, 629-C02, 637-C31, 648-C70, 663-C11
666 662-C35
667 630-C02
668 De vondstnummers V623 en V629 zijn buiten beschouwing gelaten omdat deze vervuiling van jongere tegels bevatten.
669 663-BK01
670 V662
671 648-BK01
672 V637

Afb. 7.1.24 Wandtegel met een bloempot binnen een vierpas.

Afb. 7.1.25 Fragment van een tegel met een dier binnen een cirkel.

Van een tweede tegel met uitgespaarde hoek is een fragment teruggevonden.[673] De tegel heeft als hoekmotief een kwartrozet en heeft een veelkleurige beschildering van een dier binnen een cirkel (afb. 7.1.25). Deze tegel wordt gedateerd tussen 1590 en 1625.
Eenmaal komt een tegel met kwartrozet voor.[674] Deze is afkomstig van een veelkleurige tegel met bloempot (type A.05.08.07) die wordt gedateerd tussen 1600 en 1640. Dit hoekmotief komt weinig in West-Friesland voor.
Een derde hoekmotief is de Wanli-hoek (door Pluis ingedeeld bij de meanders). Deze komt slechts eenmaal voor, als hoekvulling van een tegel met centraal decor binnen een cirkel.[675] Dit vormt een aanwijzing dat dit type tegel vooral na 1630 is gemaakt.

7.1.3 Tabakspijpen (J. van Oostveen)

In de as- en afvallaag zijn tenminste 77 tabakspijpen (MAE) aangetroffen.[676] De tabakspijpen kunnen globaal in de periode 1590/1600 tot het jaar 1640 worden geplaatst. Het aantal aangetroffen tabakspijpen is in overeenstemming met de ontwikkeling van de populariteit van roken. Vanaf circa 1630 zouden gezien de populariteit van het tabaksgebruik significant meer tabakspijpen worden verwacht. Tabakspijpen die gedateerd kunnen worden in de jaren dertig zijn in beperkte hoeveelheden aangetroffen.
Doordat het merendeel van de tabakspijpen ongemerkt is, blijft het moeilijk om deze kleipijpen aan een productiecentrum toe te schrijven. Het vermoeden is dat een zeer groot deel lokaal/ regionaal is geproduceerd. Slechts een enkele keer zijn er aanwijzingen dat tabakspijpen in Amsterdam zijn geproduceerd.[677] Het betreft specifiek de producten die met een zespuntige ster zijn gemerkt en die gedateerd worden in de periode 1600-1620. Viermaal komt het merk WP tussen sterren voor, een merk dat wordt toegeschreven aan West-Friesland en dateert tussen 1625 en 1640.[678] Vijfmaal is een pijp gemerkt met een zevenpuntige ster. Ook dit merk

673 648-BK02
674 V586
675 V648
676 V586, V600, V608, V620, V633, V635, V637, V648, V652, V662 en V666.
677 V648 1x, V666 1x
678 V637 1x, V648 2x, V666 1x

wordt toegeschreven aan West-Friesland en dateert in dit geval tussen 1615 en 1630.
De kwaliteit van de producten is voor de beschouwde periode over het algemeen redelijk. Het zijn producten die in een tweedelige mal zijn geproduceerd.[679] Veelal is de ketelopening gebotterd en is een gehele radering rondom de ketelopening aangebracht.
Bij een drietal producten is loodglazuur op de ketel aanwezig. Een van deze is zelfs geheel geglazuurd.[680] Dit vormt een aanwijzing dat deze tabakspijpen bij de pottenbakker zijn gebakken. Gezien het feit dat de producten gerookt zijn, zijn deze tabakspijpen als B-keus op de markt terecht gekomen. Er zijn geen steelversieringen aangetroffen.

7.1.4 Glas

Uit de aslaag komen veel fragmenten vensterglas en gebruiksglas. Het materiaal is erg gefragmenteerd en door de asgrond soms in slechte staat bewaard gebleven. Alleen de belangrijkste stukken worden hier besproken.

Bekers

Op basis van de glasscherven zijn verschillende soorten bekers te onderscheiden: Bandwurmbeker[681], wafelbeker[682], vetro-a-fili-beker (blauwe en witte glasdraad en alleen witte glasdraad)[683], gladde beker[684], gladde beker met noppen[685], beker met witte ribben[686], beker met passen[687], netwerkbeker[688] en beker met witte emaillebeschildering.[689] Van deze laatste beker bestaat een identiek exemplaar dat is opgegraven in Delft.[690] In beide gevallen is de beker sterk aangetast in de bodem. Een zeer klein fragment is van blauw glas met goudkleurige beschildering.[691]

Flessen

Veel groene glasfragmenten zijn afkomstig van vierkante flessen in diverse formaten. Ook kleine bolle flessen komen voor. Een van deze heeft een geribbeld oppervlak.[692] Apart is een scherf van een kleine bolle fles van blauw glas.[693]

Roemers en berkemeiers

Enkele glasscherven met puntnoppen hebben behoord bij roemers of berkemeiers.[694]

Pasglazen

Tweemaal komt een bodem voor met opgestoken voet en gladde ring, met een kleine diameter (41 mm en 50 mm).[695] Waarschijnlijk zijn beide bodems afkomstig van pasglazen.

679 Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat de tabakspijpen, net zoals in Londen, in houten vormen zijn geproduceerd. De afwerking van de pijpen past bij de afwerking zoals we die bij een metalen vorm gewend zijn.
680 M186-C01
681 587-G01, V597, V606, 648-G04
682 V590, 600-G01, V624, V635, V645, V648, V662, V663
683 V635, 648-G03, V662
684 V648, 666-G01
685 666-G01
686 V600, V648
687 V662
688 V666
689 648-G02
690 Henkes 1994, 184.
691 V666
692 V666
693 V624
694 V587, V648, V663
695 V633, V648

Zandloperglas

Een klein druppelvormig flesje met korte hals en iets uitstaande rand is zeer waarschijnlijk een flesje van een zandloper (afb. 7.1.26).[696] De zandloper bestond uit twee van dergelijke flesjes die met de opening op elkaar werden bevestigd in een houten houder.

Kralen

Er zijn drie kleine kralen (diameter 3 of 4 mm) gevonden in de kleuren groen, geel en blauw.[697]

Afb. 7.1.26 Een flesje, waarschijnlijk van een zandloper.

Schalen en vazen

Meest opvallend binnen de vondsten zijn scherven van diverse vormen van melkglas, deels met beschildering. Helaas is het glas soms sterk aangetast en is de beschildering deels of geheel verdwenen. Melkglas (opaak glas) heeft een witte kleur. Er kan niet doorheen worden gekeken, maar het laat wel enigszins licht door. Deze glassoort werd vanaf de 16de eeuw in Venetië gemaakt (*lattimo*) en kreeg vervolgens ook in andere glascentra navolging. De inspiratie vormde vermoedelijk het populaire Chinese porselein. Het melkglas leek hier door de dunwandigheid en witte kleur op. Echte imitatie van porselein is echter nooit nagestreefd.

Het meest bijzondere voorwerp is een vaas (of kan) met rode beschildering (afb. 7.1.27).[698] Duidelijk leesbaar is de tekst BON COEUR (goed hart), vermoedelijk onderdeel van een langere spreuk (bijvoorbeeld ‘a votre bon coeur’). In Middelburg zijn de fragmenten van een vergelijkbare vaas gevonden.[699] Op deze staat eveneens een Franse tekst, ditmaal in witte emailbeschildering, waarvan slechts de woorden VOUS en IL leesbaar zijn. De herkomst moet vermoedelijk in België of Frankrijk worden gezocht.

Afb. 7.1.27 Fragment van een vaas of kan van melkglas met rode beschildering, onder meer de tekst BON COEUR.

Verder komen uit de aslaag fragmenten van diverse schalen van melkglas.[700] Deze hebben een knik van bodem naar rand, een

696 648-G05
697 604-G01, 604-G02, 604-G03
698 648-G01
699 Henkes 1994, 229.
700 V595, 599-G01, V637, 666-G01

rechte rand en staan op een hoge standring. Van binnen zijn ze beschilderd, maar dit is in de meeste gevallen in de bodem sterk aangetast. Een beeld van hoe deze schalen er oorspronkelijk uit hebben gezien, krijgen we op basis van enkele vondsten elders uit Nederland. In Delft is bijvoorbeeld een vrijwel complete schaal gevonden (diameter 13,5 cm) die van binnen volledig beschilderd is geweest.[701]

Een oor van melkglas is afkomstig van een papkom (afb. 7.1.28).[702] Mogelijk hebben twee fragmenten met een omgeslagen rand ook tot een kom behoord.[703] Enkele fragmenten van oren zijn tot slot afkomstig van kannen.[704]

Afb. 7.1.27 Melkglas: een vormoor van een papkom en beschilderd vaatwerk.

Mica

Verwant aan het glas en daarom ook onder deze categorie besproken, is mica. In verschillende vondstnummers zijn fragmenten mica aanwezig (afb. 7.1.28).[705] De grootste stukken meten 110 bij 65 mm en 90 bij 70 mm. Daarnaast is ook een vierkant stukje (35 bij 35 mm) en zijn twee boogvormige stukjes (33 bij 33 mm) gevonden. De fragmenten splijten erg makkelijk in meerdere stukken, waardoor het materiaal erg gefragmenteerd is. Mica stond in het verleden bekend als 'Moscovisch glas'. Het was hittebestendig en werd daarom onder meer toegepast in lantaarns.

Afb. 7.1.28 Een van de fragmenten mica.

7.1.5 Metaal

Een aantal metaalvondsten is met zekerheid te koppelen aan de aslaag. Voor veel andere metalen voorwerpen is dit onzeker omdat deze bij aanleg van de werkputten of op de stort zijn aangetroffen. Een deel van deze vondsten zal zeker uit de aslaag afkomstig zijn, maar dit valt niet met zekerheid te zeggen.[706]

701 Henkes 1994, 232.
702 663-G01
703 V662, V663. Zie ook: V638
704 V595
705 V586, V608, V624,
706 Dit geldt bijvoorbeeld voor V661.

Uit de aslagen komen twaalf munten, waaronder een duit van West-Friesland uit 1620[707] en een duit van Friesland uit 1625.[708] Daarnaast zijn twee muntgewichten gevonden, waarvan de ene bestemd is voor een Davidsgulden en gemaakt is door een onbekende maker met de initialen KH in Amsterdam (afb. 7.1.29).[709]

Tot de vondsten behoren tot tien keurloden. Een van de loodjes is voorzien van een stempel met

707 V586
708 V666
709 648-M03

de drie haringen van Enkhuizen. Op het loodje (diameter 17 mm) staat op de andere zijde PAF 1617 (afb. 7.1.29).[710] Bij de opgraving is een identiek loodje onder een ander vondstnummer geregistreerd (afb. 7.1.29).[711] Waarschijnlijk komt dit loodje uit dezelfde context. Een derde loodje is geregistreerd bij de aanleg van wp10 en ook deze is waarschijnlijk uit de aslaag afkomstig.[712] Op dit loodje staat (slecht leesbaar) PAF 1616. De letters PAF zijn de initialen van degene die de loodjes aanbracht.[713]

De andere keurloden zijn niet toe te schrijven aan een plaats. Op een van de loden staat op de voorzijde de letter W en op de keerzijde de letter S (afb. 7.1.29).[714] Op een tweede lood staat het Lam Gods met kruisvaan afgebeeld.[715] Een derde lood heeft op de voorzijde een stempel met een kaardekam, drie Franse lelies en een blokje (afb. 7.1.29), en op de keerzijde de letters ED (vermoedelijk).[716]

Diverse voorwerpen zijn te rekenen tot de kledingaccessoires, zoals een hartvormige kledinghaak (afb. 7.1.29)[717], twee messing kledingoogjes en een knoop van tin/lood. Zeven vingerhoeden zijn eveneens gebruikelijke vondsten. Enkele zijn fraai uitgevoerd met een versierde rand (afb. 7.1.29).[718]

Zes kleine voorwerpen van tin/lood worden gerekend tot het kinderspeelgoed. Het zijn de miniatuurversies van grote gebruiksvoorwerpen, zoals een schuimspaan (afb. 7.1.29)[719], haardplaat (afb. 7.1.29)[720] en hengsel van vermoedelijk een emmer (afb. 7.1.29).[721]

Overige vondsten zijn een tinnen lepel (afb. 7.1.29)[722], een steelfragment van een tweede tinnen lepel, drie musketkogels, een messing (kist)beslag (afb. 7.1.29)[723], diverse loden schroefdoppen van glazen flessen, glas-in-loodstrips, een peillood (afb. 7.1.29).[724] Tot slot zijn enkele ijzeren voorwerpen aangetroffen, zoals een bodem met poten van een ijzeren pan en een deel van een knijpschaar.

Afb. 7.1.29 (vorige pagina) Metalen voorwerpen uit de aslaag. Schaal 1:1, tenzij anders vermeld.
1 Miniatuur hengsel van tin/lood, kinderspeelgoed. 624-M01.
2 Miniatuur schuimspaan van tin/lood, kinderspeelgoed. 597-M01.
3 Miniatuur haardplaat van tin/lood, kinderspeelgoed, voor- en achterzijde. 619-M01.
4 Kledinghaak van messing in de vorm van een hart. 648-M02.
5 Keurlood met op de voorzijde het wapen van Enkhuizen en op de achterzijde PAF 1617. 622-M01.
6 Keurlood met op de voorzijde het wapen van Enkhuizen en op de achterzijde PAF 1617. 662-M01.
7 Keurlood met op de voorzijde letter W en op de achterzijde letter S. 648-M02.
8 Keurlood met op de voorzijde onbekend stempel en op de achterzijde letter E. 662-M02.
9 Twee vingerhoeden met sierrand van messing. 648-M07 en 666-M03.
10 Beslag van een kast of kist van messing. 648-M01.
11 Peillood. 666-M01.
12 Muntgewicht voor een Davidsgulden, voor- en achterzijde. Op de achterzijde het wapen van Amsterdam met de initialen KH (onbekende maker). Schaal 2:1. 648-M03.
13 Tinnen lepel. Schaal 1:2. 648-M05.

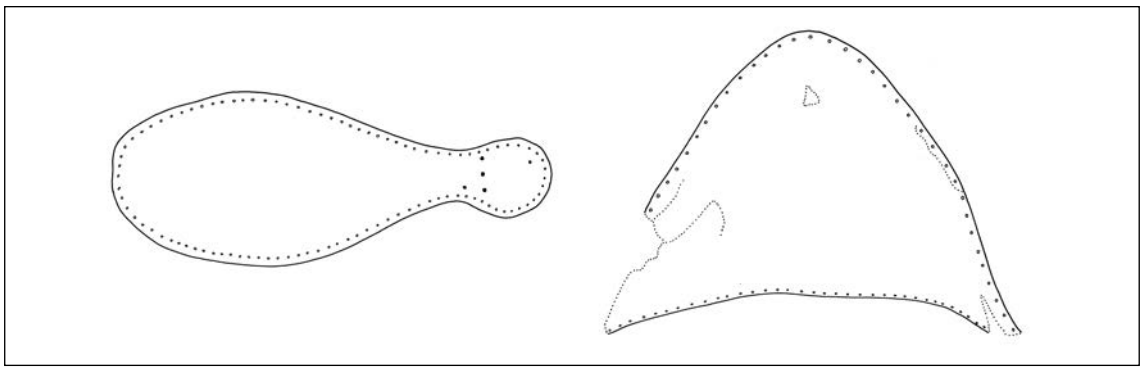
710 662-M01
711 622-M01. Recent is nog een derde identiek loodje gevonden bij de opgraving Enkhuizen, uitbreiding AH, project 381).
712 584-M03
713 In 1620 trouwde in Enkhuizen ene Pieter Ariansz. Fuijs. Wellicht zijn de loodjes van hem afkomstig.
714 648-M04
715 V597. Zie voor een verlijkbaar lood: 180-M02.
716 662-M02
717 648-M02
718 648-M07, 666-M03
719 597-M01
720 619-M01
721 624-M01
722 648-M05
723 648-M01
724 666-M01

7.1.6 Leer

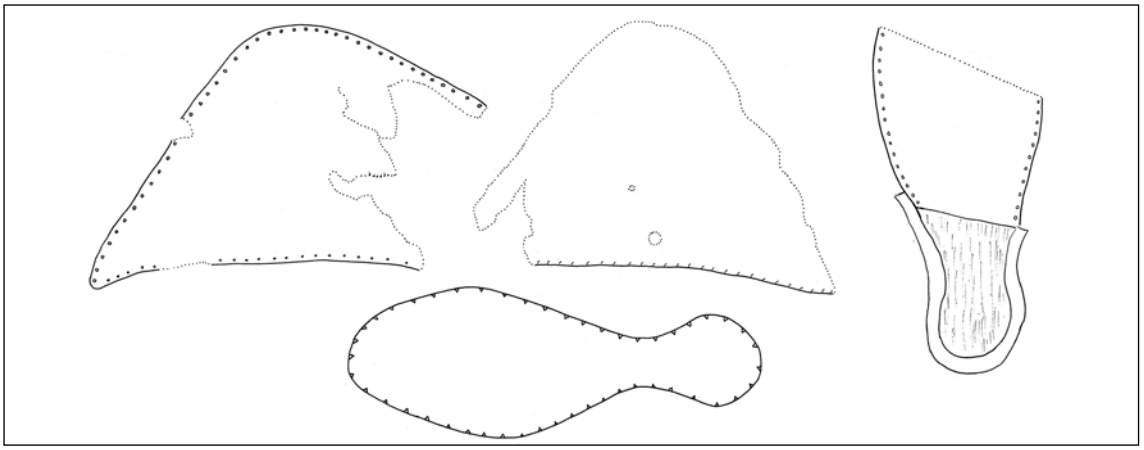
In verhouding tot de hoeveelheid keramiek vormen de leervondsten een bescheiden categorie. Het leer is bovendien in veel gevallen in slechte staat bewaard gebleven, vermoedelijk door de slechte conserverende werking van de asgrond.

De aslaag heeft de onderdelen van minimaal 45 schoenen opgeleverd. Ten opzichte van de afvallaag langs de gracht (1570-1590) is de samenstelling duidelijk veranderd. Het type schoen met sluiting met riempje en gesp (Goubitz 85) komt zo goed als niet meer voor. Slechts één schoen behoort tot dit type.[725] Het type schoen zonder sluiting (Goubitz 90) is geheel afwezig.

De schoenen zijn in te delen bij twee typen: muilen (Goubitz 105, 6x, afb. 7.1.30 en 7.1.31) en schoenen met vetersluiting (Goubitz 130, 38x, afb. 7.1.32 t/m 7.1.38). Twee muilen vormen samen een paar.[726]

Afb. 7.1.30 Een schoen van het type Goubitz 105, schaal 1:4. 662-L15.

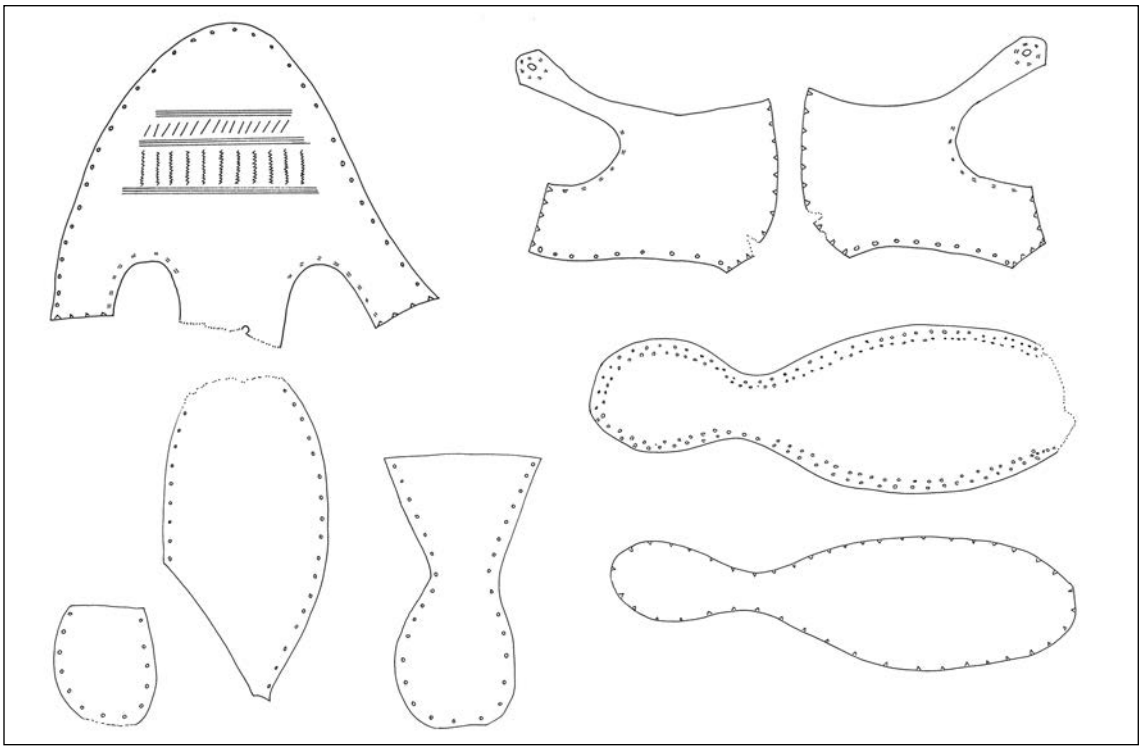

Afb. 7.1.31 Een schoen van het type Goubitz 105, schaal 1:4. 648-L09.

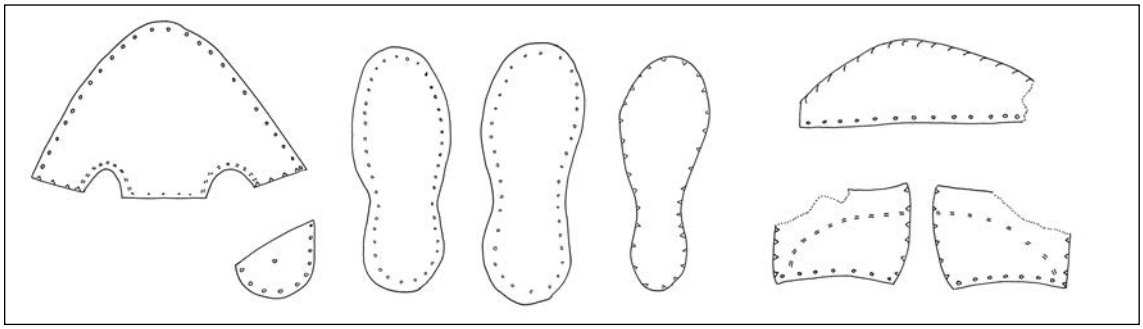
Vrijwel alle schoenen (type Goubitz 130) zijn versierd met ingesneden lijnen op het voorblad of met stiksels langs de rand. Ook de hielstukken zijn vaak versierd met gestanste gaatjes of stiksels langs de rand. In 34 gevallen kan de schoenmaat worden vastgesteld. Deze varieert van 18 tot 42, met een gemiddelde van 30.

Naast de schoenen zijn slechts enkele andere objecten van leer aanwezig, namelijk twee beurzen van kalfsleer en mogelijk een mouw van een kledingstuk (V648-L05, afb. 7.1.40). Van de ene beurs is slechts een fragment gevonden (V662-L17, afb. 7.1.39), van de andere beurs is de helft aanwezig (diameter 16 cm, V662-L18, afb. 7.1.39).

725 663-L01
726 662-L14 en 662-L15

Afb. 7.1.32 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 662-L01.

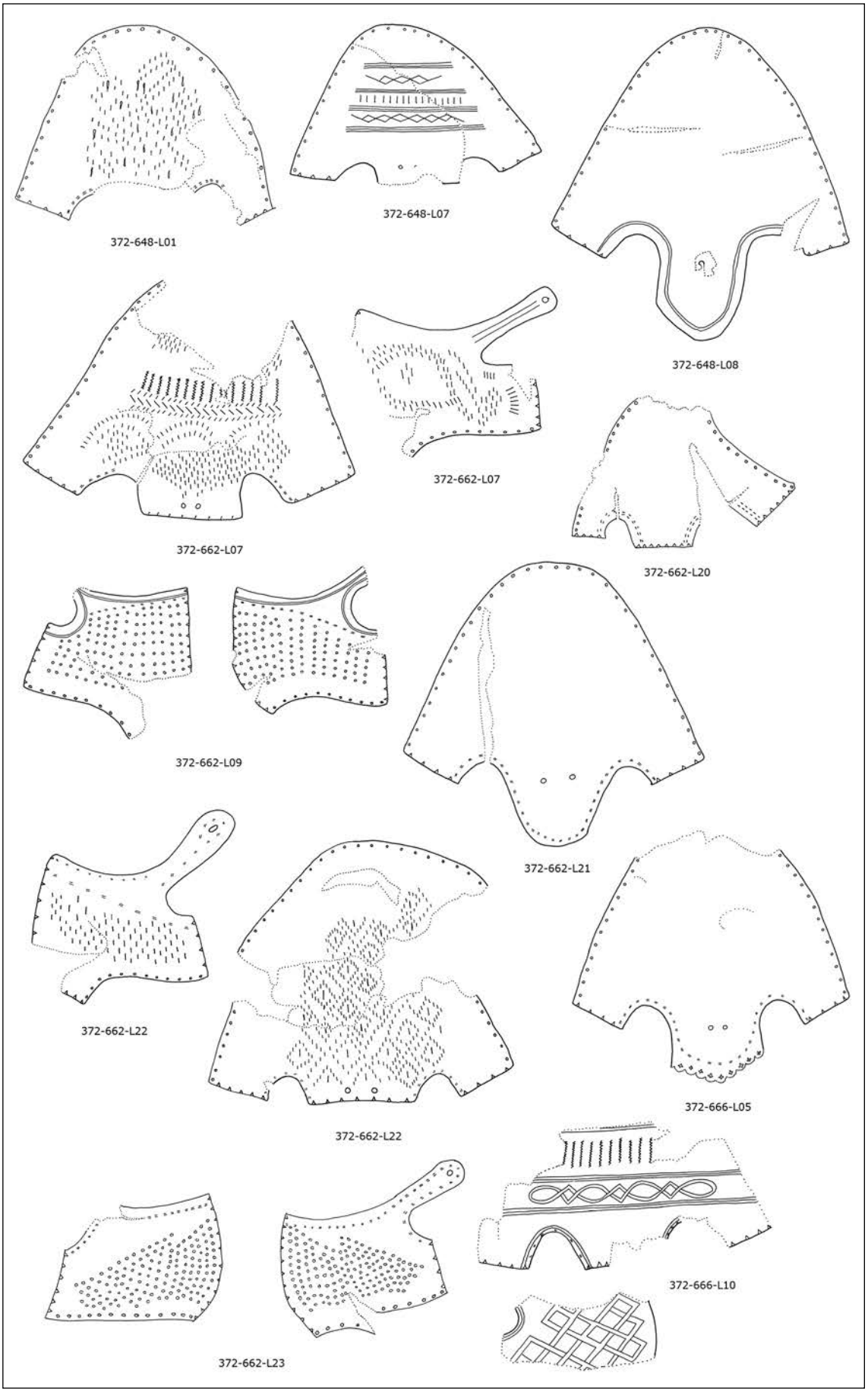
Afb. 7.1.33 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 662-L06.

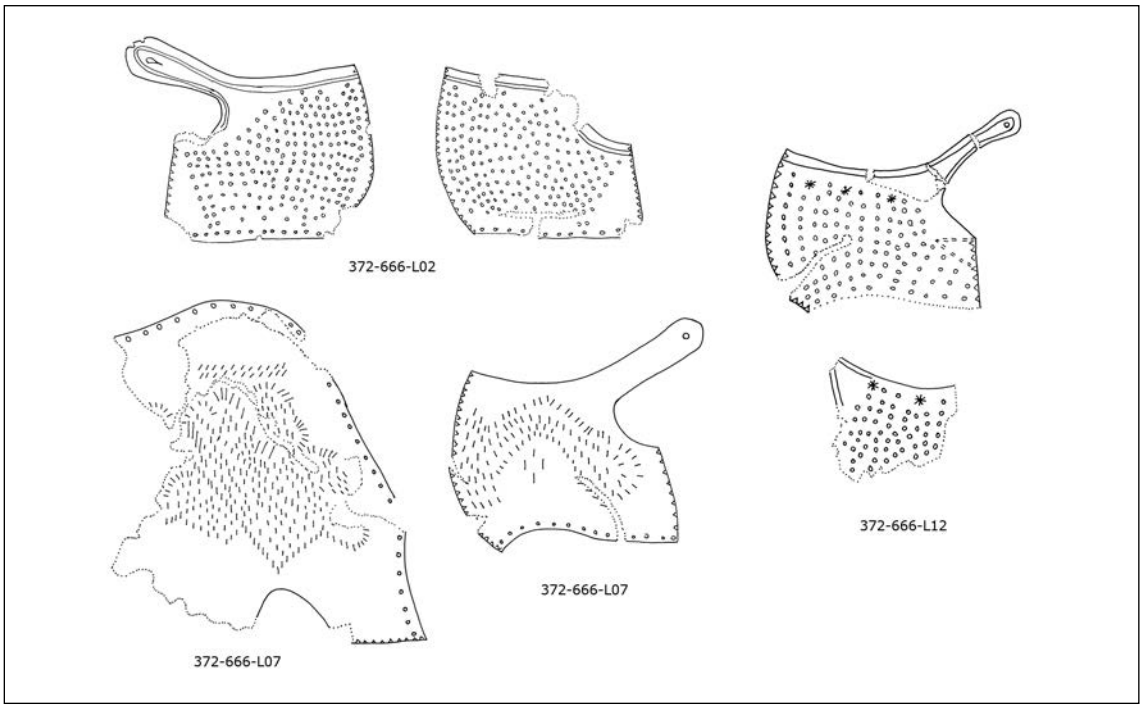
Afb. 7.1.34 Een schoen van het type Goubitz 130. 662-L01. Zie ook tekening 7.1.32.

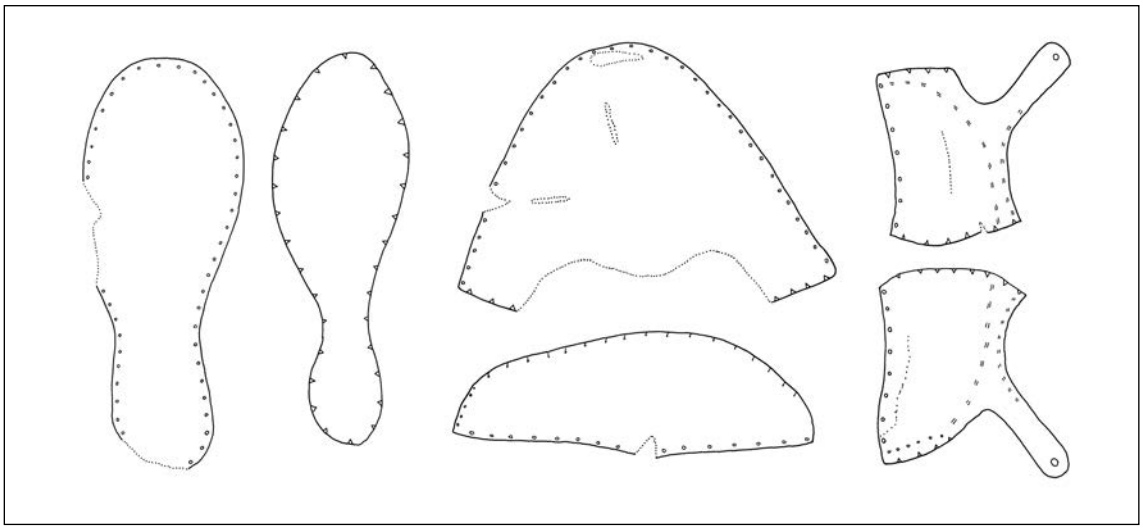
Afb. 7.1.35 Een schoen van het type Goubitz 130. 662-L06. Zie ook tekening 7.1.33.

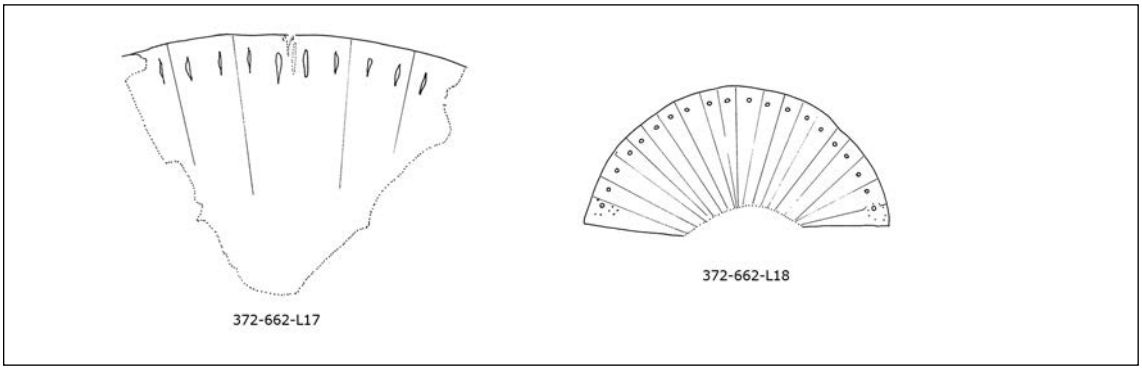
Afb. 7.1.36 Versierde voorbladen en hielstukken van schoenen van het type Goubitz 130, schaal 1:4.

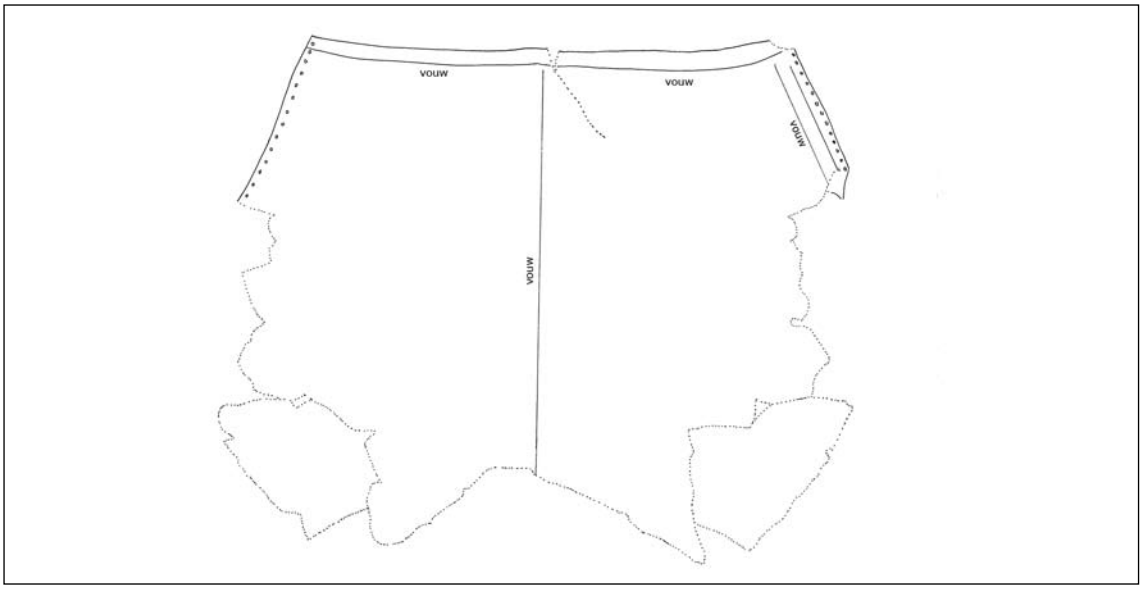
Afb. 7.1.37 Versierd voorblad en hielstukken van schoenen van het type Goubitz 130, schaal 1:4.

Afb. 7.1.38 Een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 662-L02.

Afb. 7.1.39 Fragmenten van leren beurzen, schaal 1:4.

Afb. 7.1.40 Mogelijk een fragment van een mouw, schaal 1:4. 648-L05.

Afb. 7.1.41 Drie rechthoekige houten borstels.

Afb. 7.1.42 Een houten tiepel.

Afb. 7.1.43 Een houten lepel.

Afb. 7.1.44 Houten handvat van een priem.

7.1.7 Hout

In de aslagen zijn diverse houten voorwerpen aangetroffen. Hiertoe behoren drie borstels met een rechthoekig model (afb. 7.1.41).[727] Bijzonder is een plat schep- of spatelvormig voorwerp met ingekerfd huismerk (afb. 7.1.45).[728] Zeer waarschijnlijk is het een boterspaan. Verder zijn twee zolen voor leren schoenen[729], een tiepel (afb. 7.1.42)[730], een lepel (afb. 7.1.43)[731], een fragment van een bord, diverse gedraaide knoppen[732] en een handvat van een priem (afb. 7.1.44)[733] gevonden.

Afb. 7.1.45 Een spatel, waarschijnlijk een boterspaan, met ingekerfd huismerk.

Afb. 7.1.46 De houten teerstok of kanonwisser. Foto: Restaura.

Teerstok of kanonwisser (601-H01)

Een voor die tijd doodgewoon, maar nu uitzonderlijk voorwerp wordt tot de aslagen gerekend. Het voorwerp bestaat uit een houten stok met daarop een bundel vilten lappen, die met een spijker en koperdraad aan de stok zijn bevestigd (afb. 7.1.46 en 7.1.47). De metalen bevestiging is aan de buitenkant niet zichtbaar, maar is wel te zien op een röntgenopname die door Restaura is gemaakt (afb. 7.1.48). Het object is compleet uit de bodem naar boven gekomen en is ruim een meter lang. De stok stond verticaal in de grond, wat inhoudt dat deze in de bodem is geduwd. Dat maakt het lastig om te zeggen of dit tijdens de dump van de as en afval is gebeurd, of daarna toen de WIC het terrein bezat.

Afb. 7.1.47 Detailfoto van de vilten lappen om de kop van de stok. Foto: Restaura.

727 648-H01, 666-H01, 666-H02
728 666-H03
729 648-H02, 648-H03
730 662-H01
731 648-H04
732 662-H02
733 662-H03

De functie van het voorwerp is niet meteen duidelijk. Een eerste optie is dat het een teerstok of zogenoemde lapzwans is. Deze werd gebruikt voor het teren van een schip. Een dergelijk object (vilten kop met fragment houten steel) is bijvoorbeeld aangetroffen bij de scheepswerf die in de 17de en 18de eeuw aan de Hogendijk in Zaandam was gevestigd.[734] Een andere teerkwast (losse lapjes) is gevonden in Rotterdam. In de publicatie wordt verwezen naar vondsten uit Amsterdam, Nova Zembla, Smeerenburg (Spitsbergen) en Enkhuizen.[735] Deze laatste vondst is gedaan bij de opgraving aan de Fruittuinen in 2006 en bestaat uit losse verknipte kledingstukken. Toch is het de vraag of de vondst van de Paktuinen als teerstok moet worden geïnterpreteerd. Bij de diverse genoemde vondsten uit andere plaatsen waren de lapjes doordrenkt met pek of teer. Dat is hier niet het geval.

Een tweede optie is dat de stok van de Paktuinen een kanonwisser is, bestemd voor het schoonmaken van de loop van een kanon na ieder schot. Deze bestond net als de teerstok uit een lange stok met een prop textiel. Zekerheid omtrent de functie krijgen we dus niet, al wijst het ontbreken van pek- of teerresten in de richting van de tweede optie.

Afb. 7.1.48 Röntgenfoto van de kop van de stok. Foto: Restaura.

Afb. 7.1.49 Een onversierd benen heft.

Afb. 7.1.50 Fragment van een tijgerkauri.

7.1.8 Divers

Als laatste worden hier nog enkele overige vondsten genoemd. Uit de aslaag komt één benen voorwerp, namelijk een eenvoudig onversierd benen heft (afb. 7.1.49).[736] Verder is een fragment van een kaurischelp gevonden (afb. 7.1.50).[737] De schelp behoort tot de *Cypraea tigris*, een soort afkomstig uit de Indo-Pacific. In het Nederlands wordt deze de tijgerkauri of tijger porseleinslak genoemd. Uit Enkhuizen is reeds eerder een vondst van deze tropische schelp gedaan.[738]

7.1.9 Conclusie

Het vondstmateriaal uit de aslaag laat zich dateren tussen circa 1610 en 1625/1630. Deze laatste datering als sluitdatum van het complex is vooral van belang: alle spullen zijn vóór dat jaar gemaakt. Helaas valt geen precies jaar te geven. Voorwerpen met datering zijn weinig gevonden. Een van de majolicaborden is voorzien van het jaartal 1601. Een Werra-bord draagt

734 Kleij 2014, 18-19.
735 Comis 2013, 419-420.
736 595-B01
737 586-B01
738 Schrickx 2012, 98-99.

jaartal 1620. Een andere vondst is een keurloodje uit 1617. Op basis van de samenstelling van de keramiek is een datering omstreeks 1625 aan te houden. Nederlandse faience komt bijvoorbeeld nog nauwelijks voor. De analyse van de takakspijpen plaatst de datering rond 1630.
Het vondstcomplex geeft een zeer goed beeld wat er aan spullen van keramiek en glas in het eerste kwart van de 17de eeuw in Enkhuizen in omloop was.

7.2 Tonput S202 (1600-1620) op perceel 12

De vondstrijke inhoud van de tonput (onder de bovenste puinlaag) is volledig geborgen en uitgezeefd.[739] De complete voorwerpen van keramiek staan afgebeeld en beschreven in de catalogus (zie achterin dit rapport).

7.2.1 Keramiek

Uit de bovenste puinlaag komt een kleine hoeveelheid onsamenhangend scherfmateriaal.[740] Deels kan deze bij de keramiek uit de afvallaag daaronder horen. Een ander deel van het materiaal zal met de grond en puin zijn meegekomen. Het betreft scherven roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk en Italiaanse faience (berrettino en compendiario). Ze zijn niet meegenomen in de telling van de inhoud van de put.

baksel	vorm	type	MAE
echt steengoed (s2)	kan	s2-kan-	1
roodbakkend aardewerk (r)	bakpan	r-bak-	1
	grape	r-gra-33	2
	grape	r-gra-	5
	kop	r-kop-2	3
	pispot	r-pis-	1
	steelkom	r-stk-5	2
	test	r-tes-12	1
Werra-aaardewerk (wa)	indet	wa-	1
Italiaans roodbakkend aw (ri)	bord	ri-bor-	1
witbakkend aardewerk (w)	bakpan	w-bak-5	1
	bord	w-bor-12	2
	deksel	w-dek-11	1
	grape	w-gra-	3
	kop	w-kop-52	1
	pot	w-pot-21	1
	indet	w-	1
majolica (m)	bord	m-bor-	1
italiaanse majolica/faience (i)	bord	i-bor-1	4
	indet	i-	2
Aziatisch porselein (p)	indet	p-	1
Totaal			36

Afb. 7.2.1 Overzicht van de keramiekvondsten uit tonput S202.

Onder de onderste ton zijn eveneens enkele scherven gevonden, namelijk roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed, Weser-aardewerk en Italiaanse faience (berrettino en compendiario).[741] Deze scherven zijn vermoedelijk voorafgaand of tijdens de plaatsing van de ton in de bodem beland. Ook deze zijn niet meegenomen in de telling van de inhoud van de put.

Bij de inhoud van de put valt op dat een aantal voorwerpen compleet aanwezig is (12 voorwerpen) en dat er verder veel onsamenhangend scherfmateriaal is. Waarschijnlijk zijn deze scherven met de grond meegekomen waarmee de put is dichtgestort en zijn de complete voorwerpen als afval direct in de put gegooid. Als keramieksoorten zijn aanwezig: roodbakkend aardewerk (41,7% MAE), witbakkend aardewerk (27,8% MAE), Italiaanse faience (16,7% MAE), steengoed (2,8% MAE), Werra-aardewerk (2,8% MAE), majolica (2,8% MAE) en Italiaans roodbakkend aardewerk (2,8% MAE). Als we de scherven in de telling van het MAE meenemen, levert dit een MAE van 36 voorwerpen op (afb. 7.2.1 en 7.2.2).

Zoals gebruikelijk is roodbakkend aardewerk de grootste groep (MAE=15). Vijf voorwerpen zijn min of meer compleet teruggevonden, namelijk twee grapes, een kop en twee steelkommen (cat.nr. 1 t/m 3). Het zijn zeer standaardmodellen.

Bij het witbakkend aardewerk is een minimum van tien exemplaren aanwezig (MAE=10), waarvan zes voorwerpen grotendeels compleet zijn: een bakpan, twee borden, een deksel, een

739 V214
740 V213
741 V215

kop en een pot (cat.nr. 4 t/m 7). De twee borden zijn van hetzelfde type: een bord met een platte vlag (met dubbele knik) en op een standring.[742] Beide zijn van boven groen geglazuurd. Dit is een ongebruikelijk type bord. De kop is van een model dat in de eerste helft van de 17de eeuw in Enkhuizen veel voorkomt (zie aslaag): een kop met afgeronde knik van bodem naar wand, steile wand en rechte rand en staat op een standvlak (w-kop-52).[743] Kenmerkend voor de koppen van dit model is dat ze één verticaal en één horizontaal oor hebben. In dit geval heeft de kop een opvallend klein formaat (9 cm hoog). Een ander opvallend product is de pot.[744] Deze heeft een afgeronde buik, geprofileerde kraagrand en staat op een standring. Dit model komt in Enkhuizen veel voor aan het eind van de 16de en in de eerste helft van de 17de eeuw.

Afb. 7.2.2 Vondsten uit tonput S202.

Bij de Italiaanse faience kan op basis van de scherven worden gezegd dat minimaal zes exemplaren aanwezig zijn. Van slechts één van deze is een groot stuk teruggevonden, namelijk een bord dat is beschilderd met een landschap met toren (cat.nr. 8). Het behoort tot de Ligurische berrettino. Uit de randmotieven op de andere scherven van berrettino blijkt dat er nog drie borden van deze decorgroep zijn. Verder zijn er scherven van voorwerpen van Ligurisch wit en compendiario.
Van de overige keramieksoorten zijn kleine scherven gevonden. Het Italiaans roodbakkend aardewerk omvat twee scherven van een bord van sgraffito-aardewerk (graffita tarda) uit Pisa. Tot het Chinese porselein (kraakporselein) behoort één dikwandige scherf van mogelijk een rond deksel (afb. 7.2.3).[745]
Tot slot is één fragment van een steel van een tabakspijp gevonden.

742 214-C07, 214-C08
743 214-C06
744 214-C13
745 214-C12

7.2.2 Glas

Uit de put komen diverse scherven van vensterglas en gebruiksglas. Diverse scherven hebben behoord bij een schaal van melkglas.[746] Fragmenten van diverse exemplaren van dit type schaal zijn ook gevonden is de aslaag. De schaal heeft een knik van bodem naar rand, een rechte rand en staat op een hoge standring. In dit geval zijn geen resten van beschildering te zien. Drie glasscherven zijn afkomstig van drie verschillende bekers: een vetro-a-fili-beker (met blauwe en witte glasdraad), een beker van blauw glas met wafelvormige glasdraad en een beker van kleurloos glas. Tot slot zijn drie kleine glazen kralen gevonden, waarvan twee afkomstig zijn uit het botanische grondmonster.[747] Een van deze kralen is van kleurloos glas met witte glasdraden, de andere van blauw glas en de derde van grijs glas.

Afb. 7.2.3 Fragment van Chinees porselein, mogelijk van een deksel.

Afb. 7.2.4 Miniatuur brandewijnkom van lood/tin.

7.2.3 Metaal

De afvalput heeft enkele metaalvondsten opgeleverd, namelijk acht koperen spelden, zeven messing kledinghaakjes, zeven loden kogels en twee miniatuurvoorwerpen van tin/lood. De loden kogels zijn met koperen springveren aan elkaar verbonden. Dit type kogel wordt wel ‘schorpioen’ genoemd en dateert uit de 17de eeuw. De schorpioenkogel richtte meer schade aan dan de gewone musketkogel. De miniaturen zijn te rekenen tot het kinderspeelgoed. De eerste is een brandewijnkom (afb. 7.2.4)[748] en de tweede een bord.

7.2.4 Hout

Een opmerkelijke vondstcategorie uit de put wordt gevormd door de houten voorwerpen. Drie van deze behoren tot het kinderspeelgoed. Houten kinderspeelgoed uit de 17de eeuw is een zeldzame verschijning onder de bodemvondsten. Het eerste voorwerp is een houten vogeltje (afb. 7.2.5-1).[749] Het ruw gesneden voorwerp beeldt waarschijnlijk een eend uit. Het tweede voorwerp is een standerdmolen (afb. 7.2.5-2).[750] De wieken van het molentje ontbreken. De functie van het derde voorwerp is niet zeker, maar het lijkt te gaan om een trommelstok (afb. 7.2.5-5).[751]

746 214-G02
747 214-G01, M301-G01, M301-G02
748 214-M01
749 214-H03
750 214-H04
751 214-H01

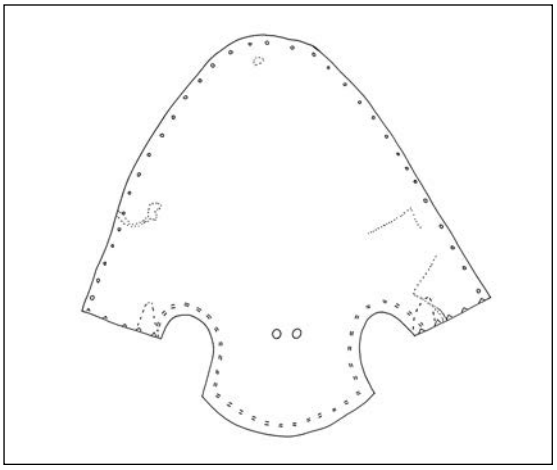
Afb. 7.2.5 Houten voorwerpen uit de tonput. Niet op schaal.

De andere houten voorwerpen hebben een geheel andere functie dan het kinderspeelgoed. Een van deze is een deel van de kloot van een rak, waarmee de ra tegen de mast werd gehouden (afb. 7.2.5-3).[752] het behoort dus tot de scheepstuigage. Een ander houten object is een geprofileerde knop, mogelijk van een meubel (afb. 7.2.5-4).[753] Tot slot is nog een klein knopje aanwezig, waarvan niet valt te bepalen waar het onderdeel van heeft uitgemaakt.

752 214-H05
753 214-H02

7.2.5 Overig

Enkele fragmenten leer zijn afkomstig van een veterschoen (Goubitz type 130, 214-L01, afb. 7.2.6). Een leuke vondst tot slot is een kleine benen dobbelsteen (afb. 7.2.7).[754]

Afb. 7.2.6 Voorblad van een schoen van het type Goubitz 130, schaal 1:4. 214-L01.

Afb. 7.2.7 Een benen dobbelsteen. Hoogte: 0,7 cm.

7.2.6 Conclusie

De put is dichtgegooid met een pakket grond met veel houtsnippers en afval in de vorm van visresten, wat dierlijk botmateriaal en enkele aardewerken voorwerpen. Daarnaast is met de grond scherfmateriaal in de put beland.

De vondsten uit de tonput dateren tussen circa 1600 en 1620. Een precieze datering valt niet te geven. De put heeft vooral voorwerpen van lokaal roodbakkend en witbakkend aardewerk opgeleverd. De scherven van importkeramiek zijn, met uitzondering van een bord van berrettino, zeer klein. Een aantal materiaalsoorten ontbreekt volledig zoals Portugese faience en Nederlandse faience. Ook de afwezigheid van tabakspijpen (slechts één steelfragmentje) valt op.

Meest opvallend aan het complex is het kinderspeelgoed van hout en van tin/lood. Ook de benen dobbelsteen kan als speelgoed zijn gebruikt.

754 214-B01

7.3 Waterput S200 (1760-1790) op perceel 12

De vondstrijke inhoud van de waterput (onder de bovenste puinlagen) is volledig geborgen en uitgezeefd.[755] De complete voorwerpen van keramiek staan afgebeeld en beschreven in de catalogus (zie achterin dit rapport).

7.3.1 Keramiek

In de waterput zijn in totaal 29 voorwerpen van keramiek gevonden, behorend bij de materiaalcategorieën industrieel aardewerk (MAE=8), roodbakkend aardewerk (MAE=7), witbakkend aardewerk (MAE=5), Chinees porselein (MAE=4), faience (MAE=3) en steengoed (MAE=2) (afb. 7.3.1 en 7.3.2). Het aantal voorwerpen is te gering om conclusies uit de percentages van het MAE te trekken.

baksel	vorm	type	MAE
echt steengoed (s1)	kom	s2-kom-2	1
	pot	s2-pot-9	1
roodbakkend aardewerk (r)	grape	r-gra-49	1
	kan	r-kan-65	1
	pot	r-pot-2	1
	steelkom	r-stk-3	2
	steelkom	r-stk-11	1
	indet	r-	1
witbakkend aardewerk (w)	grape	w-gra-22	2
	steelkom	w-stk-5	1
	vergiet	w-ver-4	1
	indet	w-	1
faience (f)	bord	f-bor-3	3
Aziatisch porselein (p)	bord	p-bor-1	2
	kom	p-kom-6	1
	kop	p-kop-9	1
industrieel wit (iw)	bord	iw-bor-3	5
	kop	iw-kop-1	3
Totaal			29

Afb. 7.3.1 Overzicht van de keramiekvondsten uit waterput S200.

Opmerkelijk is dat industrieel aardewerk de grootste categorie is met in totaal vijf schotels (borden) en drie kopjes van creamware uit Engeland (cat.nr. 18 t/m 21). Eén van de schotels en één kopje zijn op identieke wijze beschilderd met in blauw een Chinees pagode-decor.[756] De andere objecten zijn onbeschilderd.[757] Al deze voorwerpen maakten deel uit van een theeservies. Creamware dateert uit de periode tussen circa 1760 en 1790. De handbeschilderde producten werden vanaf circa 1770 gemaakt.

Het roodbakkend aardewerk omvat een grape, een pot, een kan, drie steelkommen en een indeterminеerbare vorm (grape of pot) (cat.nr. 3 t/m 6). Bij het witbakkend aardewerk zijn twee grapes, een steelkom, een vergiet en een indeterminеerbare vorm aanwezig (cat.nr. 7 t/m 10). Het zijn alle zeer standaardmodellen voor de 18de eeuw.

De vondsten van faience zijn drie borden, die alle drie een blauwe beschildering hebben en in Delft zijn gemaakt (cat.nr. 11 t/m 13). Op een van de borden is een voorstelling van een figuur in een Hollands landschap geschilderd.[758] Op het tweede bord staat een fruitschaal en het derde bord is zeer eenvoudig beschilderd.[759] Dit soort borden (Delfts blauw) zijn in de 18de eeuw in grote hoeveelheden gemaakt en waren in ieder huishouden aanwezig.

Bij de steengoed zien we twee producten uit het Westerwald: een pot en een kom (cat.nr. 1 en 2). Beide zijn voorzien van blauwe beschildering gecombineerd met kerfsnee. De kom is een fraai voorwerp met twee schuin geplaatste oren met getordeerde versiering en vier

755 V226 en V229
756 226-C19, 226-C10
757 226-C01, 226-C02, 226-C03, 226-C04, 226-C05
758 226-C07
759 226-C06, 226-C14

Afb. 7.3.2 Vondsten uit waterput S200.

bladerversieringen.[760] Op de bodem is een merk (XI of IX) ingekerfd. De pot heeft oorspronkelijk een ophangoor gehad.[761] Op de zijkant van de pot staat het cijfer 4.

Tot de keramiek behoren tot slot vier voorwerpen van Chinees porselein: een kopje, twee schotels (borden) en een klapmuts (kom) (cat.nr. 14 t/m 17). Het kopje dateert uit de 18de eeuw.[762] Het heeft een geplooide wand. Inwendig staat op de bodem een Chinees landschap geschilderd en uitwendig is een repeterend motief aangebracht. Ook een van de schotels dateert uit de 18de eeuw: deze is beschilderd met losse bloemen en insecten in blauw, rood en goud.[763] De tweede schotel is duidelijk iets ouder. Deze behoort tot het zogenoemde kapucijnergoed dat zich kenmerkt door de toepassing van kapucijnerbruin glazuur. De schotel is aan de onderzijde bruin en op de voorzijde staat een Chinees landschap en dateert tussen 1675 en 1725.[764] De schotel is op zeker moment gebroken en hersteld met behulp van ijzeren krammen. Kennelijk was het voor de eigenaren de moeite waard deze eenvoudige en goedkope porseleinen schotel te laten herstellen.

Meest bijzonder onder de keramiek is de kraakporseleinen klapmuts, die op basis van het decor is te dateren tussen 1605 en 1620 (cat.nr. 16).[765] De rand is voorzien van monsterkoppen. Deze klapmuts is veel ouder dan de rest van het vondstmateriaal uit de waterput en is dus als antiek stuk weggegooid.

7.3.2 Tabakspijpen[766]

De waterput heeft een opmerkelijk klein aantal tabakspijpen opgeleverd, namelijk slechts drie stuks. Deze zijn gemaakt in Gouda en te dateren tussen circa 1765 en 1790. Ze behoren tot de allerbest verkrijgbare producten in die tijd.

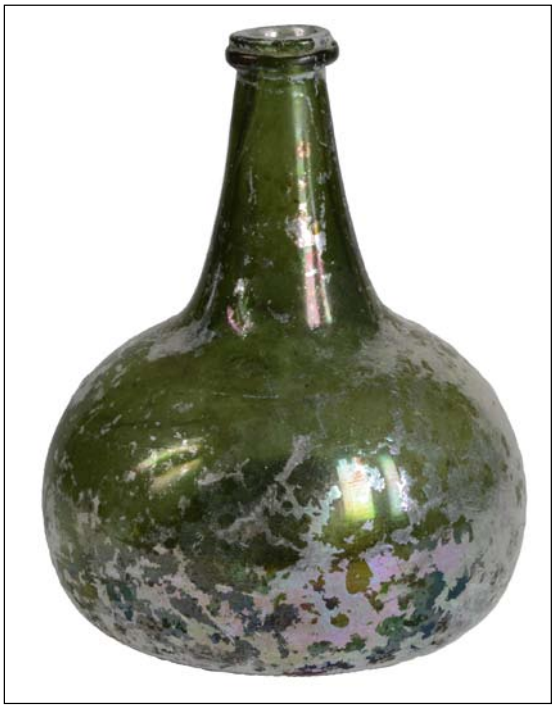
760 226-C09
761 229-C01
762 226-C12
763 226-C08
764 226-C11
765 Rinaldi 1989, 120.
766 J. van Oostveen

7.3.3 Bouwkeramiek

In de waterput is veel bouwpuin aangetroffen. Naast (fragmenten van) bakstenen, dakpannen, een nokvorst, plavuizen en brokjes marmer, bevinden zich hier onder ook wandtegels. Deze zijn vooral gevonden in de bovenste puinlagen. In de lagen daaronder waren slechts twee tegels aanwezig. De ene is volledig wit (128 mm x 7 mm). De tweede tegel is beschilderd met een losse roos in mangaan (127 mm x 7 mm), en is zeer waarschijnlijk in de 18de eeuw gemaakt bij de firma Tichelaar in Makkum.

7.3.4 Glas

Uit de bovenste puinlagen van de waterput komen zakken vol met scherven van vensterglas. In de lagen daaronder bevond zich minder vensterglas. Uit deze lagen komt ook gebruiksglas. Een van deze is compleet gevonden: een bolle wijnfles van groen glas (hoogte 17,0 cm en diameter 13,5 cm, afb. 7.3.3).[767] Verder zijn de scherven van een kleine cilindrische fles en een kleine bolle fles aangetroffen. Tot slot bevinden zich onder de vondsten de scherven van twee kelkglazen, die waren bestemd voor het drinken van wijn. Een van beide kelkglazen heeft een eenvoudige gravering als versiering.

Afb. 7.3.3 Een complete glazen wijnfles.

Afb. 7.3.4 Een tinnen vork.

7.3.5 Metaal

Opmerkelijk onder de metaalvondsten zijn twee tinnen borden (afb. 7.3.5). Als kunsthistorische voorwerpen zijn ze niet bijzonder: er zijn veel tinnen borden uit de 18de eeuw overgeleverd. Archeologisch worden ze echter zeer zelden gevonden. De borden zijn voorzien van een identiek merken op de achterzijde: (1) een engel met hamer en letters PI en (2) een gekroonde roos met letters PI en jaartal 1723. Ze zijn dus in 1723 gemaakt door een tingieter met de initialen PI. Vooralsnog is niet bekend wie deze tingieter was.

Een andere metaalvondst is een complete (maar gebroken) tinnen vork (afb. 7.3.4).[768] In de 18de eeuw werd de vork algemeen; daarvoor komen alleen lepels en messen voor. De vork is niet voorzien van een merk.

Andere metalen voorwerpen uit de waterput zijn: een ijzeren dreg[769] (afb. 7.3.6), glas-in-lood-strips (behorend bij het vensterglas), een rand van een messing pot/pan, een tinnen knop van een deksel en diverse ijzeren spijkers.

767 229-G01
768 229-M01
769 226-M01

Afb. 7.3.5 Twee tinnen borden uit de waterput, beide met keurmerk met jaartal 1723.

7.3.6 Hout en leer

Als houten voorwerpen zijn aanwezig: een mesheft, een borstel en twee knoopkernen. Het mesheft is gemaakt van tropisch hout en heeft een eenvoudige versiering met enkele lijnen

Afb. 7.3.6 Een ijzeren dreg.

Afb. 7.3.7 Mesheft van een tropische houtsoort.

Afb. 7.3.8 Onderzijde van een borstel van eikenhout.

Afb. 7.3.9 Een kaurischelp.

en golflijnen (afb. 7.3.7).[770] Het bijbehorende ijzeren lemmet ontbreekt. De borstel is gemaakt van eikenhout en eindigt aan beide korte zijden in een punt (afb. 7.3.8).[771] In de gaten bevindt zich nog koperdraad, waarmee de haren waren bevestigd.
De leervondsten zijn enkele fragmenten van een schoen.

7.3.7 Overig

Bijzonder is de vondst van een kaurischelp (afb. 7.3.9).[772] In een waterkelder op perceel 3 zijn enkele van deze schelpjes gevonden en is de historische betekenis van deze schelpjes besproken. De kaurischelpjes werden door de WIC gebruikt om in Afrika slaven mee te kopen. het kan geen toeval zijn dat de vondsten zijn gedaan op twee percelen in de directe nabijheid van het WIC-complex.

7.3.8 Conclusie

De vondsten uit de waterput dateren in hoofdzaak tussen 1760 en 1790. Dat geldt voor de kopjes en schotels van creamware en de tabakspijpen. Dat houdt in dat de voorwerpen omstreeks 1790 zijn weggegooid. Daarnaast bevat de put enkele objecten die wat ouder zijn, zoals twee tinnen borden die zijn gemaakt in 1723. Hetzelfde geldt voor een porseleinen schotel uit 1675-1725. Eén voorwerp kan echt als antiek worden bestempeld, namelijk een kraakporseleinen klapmuts uit 1605-1620. Deze was op moment van weggooien zeker 170 jaar

770 226-H01
771 229-H01
772 229-B01

oud. Kraakporselein bleef gedurende de 17de, 18de en 19de eeuw nog steeds een gewaardeerd product dat aan het roemruchte verleden van de stad herinnerde. Veel voorwerpen overleefden generaties en komen we als bodemvondst in late context tegen.
De aanwezigheid van een antiek voorwerp is zeker geen teken van armoede. Uit de overige vondsten blijkt juist dat de eigenaars tot de hogere sociale lagen behoorden. Het vroege industriële aardewerk (creamware) uit Engeland en de hoge kwaliteit van de tabakspijpen wijzen hierop. In dit licht is de gekramde porseleinen schotel misschien merkwaardig. Een kwestie van Hollandse zuinigheid?

7.4 Losse vondsten

Bij de aanleg van de werkputten en in de vrijgekomen stortgrond zijn veel vondsten gedaan die niet kunnen worden gekoppeld aan een specifiek spoor. Omdat deze in een aantal gevallen wel bijzonder zijn om te vermelden, wordt hieraan een aparte paragraaf besteed.

7.4.1 Keramiek

De meeste vondsten van keramiek zijn afkomstig uit afvallagen, afvalkuilen, tonputten of vloerniveau's. Hierdoor zijn er weinig stukken zonder context die het vermelden waard zijn.

Een van deze is een fragment van Pingsdorf-aardewerk met rode verfversiering (afb. 7.4.1).[773] De scherf is gevonden tussen vondstmateriaal dat dateert uit de periode 1600-1630, maar is beduidend ouder. Het object dateert vóór circa 1225. Kennelijk is het met grond meegekomen (opspit). Het is niet alleen de enige scherf Pingsdorf-aardewerk van de opgraving, maar is tevens een zeer ongebruikelijke vorm. Het lijkt te gaan om een fragment van een spiraalvormige hoorn, zoals we die uit de 15de en 16de eeuw van pijpaarde kennen. Parallellen voor dit object zijn vooralsnog niet voorhanden. Van een pijpaarde hoorn is overigens bij de opgraving ook een fragment gevonden (afb. 7.4.2).[774]

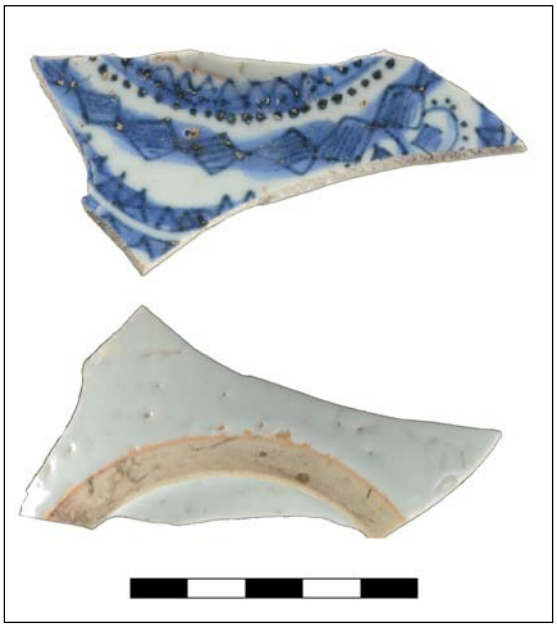
Een scherf van Chinees porselein is opvallend omdat deze afkomstig is van een type bord dat zeer zeldzaam is, namelijk een bord met platte rand en bolle bodem (afb. 7.4.3).[775] Deze vorm is een imitatie van Europese zilveren dobbelieren. Het is op de bovenzijde beschilderd met een geometrisch motief en de onderzijde is onbeschilderd. Ostkamp beschrijft alle bekende vondsten met deze vorm en decoratie: twee in Amsterdam, één in Rotterdam en één in Enkhuizen.[776] De

Afb. 7.4.1 Fragment van een hoorn van Pingsdorf-aardewerk.

Afb. 7.4.2 Fragment van een hoorn van pijpaarde.

Afb. 7.4.3 Fragment van een zeldzaam bord van porselein.

773 598-C01
774 262-C01
775 649-C01. Bovenlaag wp 13, perceel 12 of 19.
776 Ostkamp 2015, 469-471.

scherf van de Paktuinen kan hier aan worden toegevoegd. Merkwaardig is dat deze borden uitsluitend van deze archeologische vondsten bekend zijn en dat geen parallellen uit kunsthistorische collecties bestaan. Ostkamp dateert de vondsten tussen 1590 en 1610.

Een andere scherf die het vermelden waard is, is de rand en deel van de hals van een Japanse fles van wit porselein (afb. 7.4.4).[777] De fles is een imitatie van een glazen fles, inclusief de extra ring onder de rand die bij dit voorwerp geen functie heeft, en dateert uit de periode 1680-1725. Traditioneel worden de Japanse flessen als apothekersflessen aangeduid die vooral aan boord van de VOC-schepen zouden zijn gebruikt. De afgelopen jaren zijn diverse stukken in Enkhuizen gevonden, namelijk in het dempingspakket van de Noorder Havendijk uit 1727[778], op het perceel hoek Westerstraat en Davidstraat[779], aan de Vijzelstraat[780] en een complete fles op perceel Westeinde 107.[781] Ze lijken toch incidenteel op de markt terecht te zijn gekomen.

Afb. 7.4.4 De hals van een fles van Japans porselein.

Een ander noemenswaardig stuk porselein is een fragment van een bord van kraakporselein (afb. 7.4.5).[782] Het object is opvallend goed geschilderd. De standring van het bord is doorboord, waaruit blijkt dat het stuk als versiering aan de wand heeft gehangen. Verder is midden in de spiegel een geboord gaatje zichtbaar, wat betekent dat het bord ooit is gebroken en daarna is hersteld door middel van krammen.

Afb. 7.4.5 Fragment van een bord van Chinees kraakporselein.

7.4.2 Metaal

Munten

Verspreid over het terrein zijn veel munten gevonden, die hier niet alle worden besproken. Slechts enkele afwijkende exemplaren worden genoemd.

777 630-C03
778 Duijn 2012, 147-148.
779 Schrickx 2014e, 49-52.
780 Project 341. Nog niet uitgewerkt.
781 Gerritsen/Duijn 2014, 47-49.
782 632-C01

Afb. 7.4.6 Losse metaalvondsten: munten en rekenpenningen, voor- en achterzijde. Niet op schaal.
1 Noodmunt, geslagen onder Napoleon in Antwerpen in 1814. 183-M01.
2 Munt met op de voorzijde het stempel van een Hollands oord en op de keerzijde het stempel van een Hollandse duit, circa 1578, diameter 22 mm. 169-M02.
3 Rekenpenning ter herdenking van de Slag bij Trunhout op 24 janurai 1597, diameter 29 mm. 672-M01.
4 Rekenpenning met afbeelding Frederik Willem II, koning van Pruisen (1786-1797), diameter 20 mm. 85-M01.
5 Medaille ter herdenking overlijden van Frederik III, keizer van het Duitse Rijk en koning van Pruisen, in 1888. Op de keerzijde staat de tekst LERNE LEIDEN OHNE ZU KLAGEN. 657-M01.

Een aparte vondst is een noodmunt van Antwerpen uit 1814 (183-M01, afb. 7.4.6).[783] Op de voorzijde staat een grote letter N (Napoleon) binnen een lauwerkrans met daarboven ANVERS (Antwerpen) en onderaan het jaartal 1814 met een letter R. Op de keerzijde staat 10 CENT en MONNAIE OBSIDIONALE (belegeringsgeld). Antwerpen was de belangrijkste oorlogshaven van Napoleon en werd in 1814 door Engeland en Pruisen belegerd. In opdracht van de Franse generaal die de verdediging leidde, werden noodmunten van 5 en 10 cent geslagen om de soldaten te kunnen betalen.
Een merkwaardig geval is een munt die op de voorzijde een stempel van een Hollandse duit heeft (stokkenkruis met vuurijzer in Hollandse tuin + PHS.D.G.(HISP.Z.REX.COES.HO)L) en op

783 Stort wp 9, perceel 10 of 11

de keerzijde een stempel van een Hollands oord (gekroond wapen op kruis + PH(S.D.G.COM.H) OL.(Z.Z)EL) (169-M02, afb. 7.4.6).[784] Het gewicht van de munt (2,63 gram) is te licht voor een duit (3,73 gram) of oord (7.5 gram). Waarschijnlijk is het een eigentijdse vervalsing, die ook nog eens niet centrisch op de munt is geslagen.
Het vermelden waard zijn verder een double tournois geslagen onder Henri IV tussen 1589 en 1610[785], en een pfennig van Hessen Darmstadt geslagen onder Ludwig IX in 1773.[786]

Rekenpenningen

Een van de rekenpenningen is een bijzonder exemplaar (672-M01, afb. 7.4.6).[787] Op de voorzijde staat een afbeelding van de troepen van stadhouder Maurits (het Staatse leger) die het Spaanse leger op de vlucht jagen. Rondom staat de tekst VICTORIA.TURNOTANA.24. JANUARII.1597. Op de keerzijde zien we de wapens van Frankrijk, Engeland en de voornaamste Verenigde Gewesten met de randtekst A.DOMINO.FACTUM.EST.ISTUD. De penning herdenkt de overwinning van de Slag bij Turnhout in 1597.
Een van de rekenpenningen dateert uit de late 18de eeuw of eerste helft van de 19de eeuw (85-M01, afb. 7.4.6).[788] Op de voorzijde staat een buste met rondom de tekst FRID.WILH.II.BOR. REX. Op de keerzijde staat de tekst EHRE DEN KÖNIG binnen een lauwerkrans. Frederik Willem II was koning van Pruisen tussen 1786 en 1797.
Verwant aan dit object is een medaille (657-M01, afb. 7.4.6).[789] Op de voorzijde staat een buste met de randtekst FRIEDRICH.III.DEUTSCHER.KAISER.KONIG.V.PREUSSEN. Op de keerzijde staat LERNE LEIDEN OHNE ZU KLAGEN. Frederik III was keizer van het Duitse Rijk en koning van Pruisen in 1888, maar kon op dat moment niet meer praten door keelkanker en stierf nog datzelfde jaar. De medaille dateert uit het einde van de 19de eeuw.

Keurloden

Enkele loden zijn toe te schrijven aan plaatsen in Nederland, namelijk Schiedam (2x), Leiden (1x), Amsterdam (1x), Woerden (1x), Oudewater (3x) en Enkhuizen (2x).
Drie loodjes kunnen worden toegeschreven aan Oudewater (08-M01, 259-M01, 639-M04, afb. 7.4.7).[790] Twee kleine loodjes zijn afkomstig uit Schiedam. Een van beide is in fraaie staat bewaard gebleven (216-M01, afb. 7.4.7).[791] Op de voorzijde staan de drie zandlopers van het wapen van Schiedam met de letters SD (de D valt eraf) van Schiedam. Op de achterzijde staat een grote letter D. Bij het tweede loodje zijn de stempels niet volledig zichtbaar, maar herkenbaar is een van de drie zandlopers van het wapen (180-M01, afb. 7.4.7).[792] Op de andere kant staat een grote letter R of B. Loodjes van Oudewater en Schiedam worden regelmatig in Enkhuizen gevonden.
Een ander klein loodje is afkomstig uit Leiden (216-M02, afb. 7.4.7).[793] Op de voorzijde staan de gekruiste sleutels van het stadswapen binnen een parelrand. Op de achterzijde staan de initialen HGP. Een vijfde klein loodje valt toe te schrijven aan Amsterdam (216-M03).[794] Nog net zichtbaar is een stempel met het stadswapen.

784 V169
785 V247
786 V85
787 Bovenlaag wp 12, perceel 19.
788 Aanleg wp 5, perceel 7.
789 Aanleg wp 13, perceel 12.
790 Aanleg wp 1, verdiepen wp 14 en aanleg wp 12.
791 Aanleg wp 11, perceel 12.
792 Wp 9 vlak 1, perceel 10 of 11
793 Aanleg wp 11, perceel 12.
794 Aanleg wp 11, perceel 12.

Afb. 7.4.7 Losse metaalvondsten: keurloden, voor- en achterzijde. Schaal 1:1.
6 Keurlood van Leiden. 216-M02.
7 Keurlood van Oudewater. 259-M01.
8 Keurlood van Woerden. 216-M04.
9 Keurlood van Schiedam. 216-M01.
10 Keurlood van Enkhuizen. 661-M04.
11 Keurlood met onbekende herkomst. 180-M02.
12 Keurlood van Enkhuizen. 32-M01.
13 Keurlood met onbekende herkomst. 584-M01.

Een zesde loodje komt uit Woerden (216-M04, afb. 7.4.7).[795] Op de voorzijde staat een stempel met het stadswapen en daarboven de initialen IZ. De achterzijde heeft geen stempel. Bij de opgraving is een identiek loodje gevonden.[796] Loodjes uit Woerden worden met enige regelmaat in Enkhuizen aangetroffen.

Twee loodjes komen uit Enkhuizen. Op de voorzijde van de loodjes staan de drie haringen van het stadswapen. Op het eerste loodje staan op de achterzijde de initialen PH (32-M01, afb.

795 Aanleg wp 11, perceel 12.
796 105-M01

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

7.4.7).[797] Op de achterzijde van het tweede loodje staan de initialen II en het jaartal 1629 (661-M04, afb. 7.4.7).[798]
Een keurlood met onbekende herkomst toont op de voorzijde een poortgebouw met aan weerszijden een kruis (584-M01, afb. 7.4.7).[799] Op de achterzijde staat geen stempel.
Een ander loodje heeft op de voorzijde een stempel met een dier, vermoedelijk een schaap of koe, met daarachter een stok (180-M02, afb. 7.4.7).[800] Wellicht gaat het om het Lam Gods met kruisvaan, hoewel de stempel ook enige overeenkomsten toont met het wapen van Edam. Op de achterzijde staat een letter G. Een identiek loodje is gevonden in de aslaag.[801] De herkomst van beide loodjes is onbekend.

Kinderspeelgoed

Een aantal kleine voorwerpen van tin/lood kan tot het kinderspeelgoed worden gerekend. Het zijn de miniatuurversies van gewone gebruiksvoorwerpen, zoals een kanon (584-M02, afb. 7.4.8)[802], brandewijnkom (639-M02, afb. 7.4.8)[803], wafelijzer (661-M01, afb. 7.4.8) en beker (661-M02, afb. 7.4.8).[804]

Overige

Tot de kledingaccessoires behoren een versierde en vergulde riemtong van messing met een ijzeren oog (afb. 7.4.8)[805] en een versierde druppelvormige hanger van lood/tin (afb. 7.4.8).[806]
Bij de opgraving is één bakenlood gevonden, namelijk een rechthoekig plaatje lood met twee stempels: de gekruiste sleutels van Leiden en het jaartal 1786 (649-M01, afb. 7.4.8).[807]
Een interessante vondst is een tabakspijp van lood met een lengte van 70 mm (639-M01, afb. 7.4.8).[808] Als voorbeeld voor de pijp heeft duidelijk een vroege kleipijp gediend en op basis hiervan kan het object worden gedateerd tussen 1590 en 1620.
Noemenswaardig zijn verder een muurhaak in de vorm van een fantasie-figuur (afb. 7.4.8)[809] en een fraai stuk boekbeslag van messing (afb. 7.4.8).[810]

Afb. 7.4.8 (vorige pagina) Losse metaalvondsten: diverse metalen voorwerpen. Schaal 1:1.
14 Miniatuur brandewijnkom, kinderspeelgoed. 639-M02.
15 Miniatuur wafelijzer, kinderspeelgoed, voor- en achterzijde. 661-M01.
16 Miniatuur kanon, kinderspeelgoed. 584-M02.
17 Miniatuur beker, kinderspeelgoed. 661-M02.
18 Tabakspijp van lood, zij- en onderkant. 639-M01.
19 Drie sierknopen van tin/lood. 201-M02.
20 Muurhaak van messing. 131-M02.
21 Boekbeslag van messing. 558-M01.
22 Bakenlood van Leiden uit 1786. 649-M01.
23 Riemtong van messing, versierd met florale motieven. 255-M01.

797 Aanleg wp 3, perceel 5.
798 Stort wp 12, perceel 18 of 19.
799 Aanleg wp 10, waarschijnlijk perceel 18.
800 Wp 9 vlak 1, perceel 10 of 11
801 V597
802 Aanleg wp 10, waarschijnlijk perceel 18.
803 Aanleg wp 12, perceel 18 of 19.
804 Stort wp 12 of wp 13.
805 255-M01
806 201-M02
807 Aanleg wp 13.
808 Aanleg wp 12, perceel 18 of 19.
809 131-M02
810 558-M01

Afb. 7.4.9 Tijdens de opgraving is intensief met de metaaldetector gezocht.

8 Houten elementen

8.1 Hergebruikt scheepshout

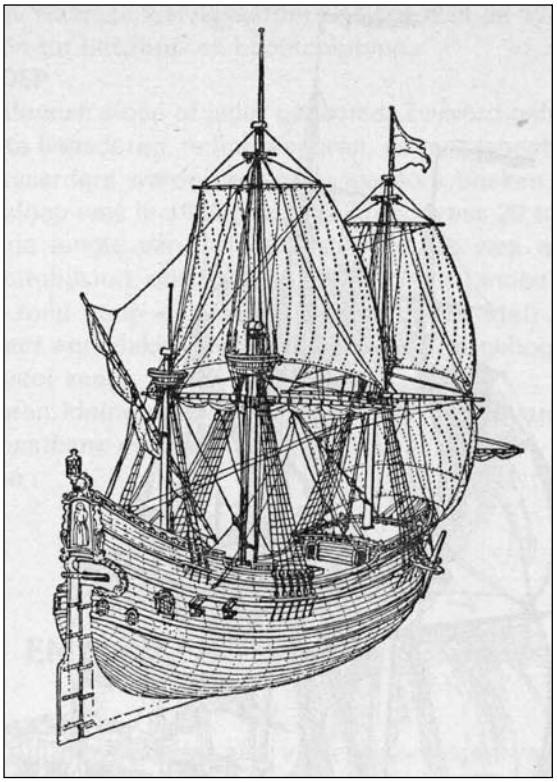
Tijdens het archeologisch onderzoek is relatief veel scheepshout gevonden. In vrijwel alle gevallen gaat het om hout dat afkomstig is van gesloopte schepen en is hergebruikt in de fundering van een gebouw. De levensduur van een schip wordt geschat op 15 tot 25 jaar.[811] Hierna werd het schip afgebroken op speciale sloopwerven en het hout verkocht (afb. 8.1.1). Het scheepshout is bekeken door Arent Vos, specialist scheepsarcheologie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Hij heeft geholpen bij de determinatie van de elementen.

Afb. 8.1.1 Een oud schip wordt gesloopt. Prent uit omstreeks 1700 door Sieuwert van der Meulen. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Van het scheepshout dat tijdens de opgraving is gevonden, zijn drie (vrijwel) complete scheepsroeren en een fragment van een vierde exemplaar het meest bijzonder. Het roer stond verticaal tegen de achterzijde van het schip aan. Aan de scheepszijde bevonden zich V-vormige inkepingen, de zogenaamde walmgaten. Aan de bovenzijde van deze inkepingen zaten de roerhaken, die aan het roer waren verbonden door middel van ijzeren banden die met ijzeren nagels in het hout waren vastgeklonken. De roerhaken hingen in de vingerlingen: metalen ogen die aan de achterzijde van het schip waren bevestigd (afb. 8.1.2 en 8.1.3).

811 Vos 2012, 84.

Afb. 8.1.2 De achterzijde van een fluitschip uit de 17de eeuw met het roer. Bron: Desnerck/Desnerck 1976.

Afb. 8.1.3 De achterzijde van een schip met het roer. Uitsnede uit Gezicht op Hoorn door Hendrick Cornelisz Vroom uit 1622. Collectie Westfries Museum, Hoorn.

De helmstok kon op twee manieren met het roer zijn verbonden: de stok kon door het roer worden gestoken of aan de zijkant van het roer worden bevestigd. Door twee grotere gaten halverwege werden touwen gestoken, waarmee het roer kon worden gelicht en ter zekering van het element. Bij laag water kon het roer namelijk van het schip afvallen en het touw zorgde ervoor dat het roer in dat geval nog bevestigd was aan het schip.
Andere scheepselementen die zijn aangetroffen zijn (fragmenten van) huidplanken, inhouten en balken van een luik.

M45, scheepsroer

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 10; afb. 8.1.4 t/m 8.1.9.
Spoornummer en context: S102, onderdeel fundering achtergevel (S73) van het woonhuis op perceel 7 (gebouwd circa 1592).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: geen. Het roer is als geheel overgebracht naar het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.

Afb. 8.1.4 Roer M45. De bovenkant ligt hier onder, de rechterzijde is de scheepszijde.

Afb. 8.1.5 De onderkant van roer M45. Het roer bestaat hier uit twee stukken hout die met elkaar zijn verbonden door middel van ijzeren nagels en houten pennen.

Afb. 8.1.6 De bovenkant van roer M45. De onderkant is de scheepszijde.

Afb. 8.1.7 Een van de walmgaten aan de scheepszijde van roer M45. Aan de bovenzijde van deze V-vormige inkeping (hier links) zat een roerhaak, die door middel van ijzeren banden aan het roer was verbonden. In het walmgat zijn zeepokken aanwezig.

Afb. 8.1.8 Gangen van de paalworm, zichtbaar op de zijkant van roer M45.

Afb. 8.1.9 Gangen van de paalworm, zichtbaar op de onderkant van roer M45.

Afmetingen: lengte 6,83 meter, maximale breedte 86 cm, maximale dikte 16 cm.

Beschrijving: het roer is afkomstig van een groot zeegaand schip van ongeveer 30 meter lang, bijvoorbeeld een pinas of een fluitschip. Aan de onderzijde bestaat het roer uit twee stukken

hout die met elkaar zijn verbonden door middel van ijzeren nagels en houten pennen. De twee gaten aan de bovenzijde waren bestemd voor het vastmaken van de helmstok; deze was in dit geval dus tegen het roer aan bevestigd. Halverwege zijn twee grotere gaten voor touwen aanwezig. Aan de scheepszijde bevinden zich vijf walmgaten. Op de plek waar de ijzeren banden van de roerhaken zaten, zijn de restanten van ijzeren nagels aanwezig. Op de onderste helft van het roer zitten zeepokken. Hier bevinden zich tevens boorgaten van de paalworm.

M37, scheepsroer

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 10; afb. 8.1.10 t/m 8.1.12.

Spoornummer en context: S108, onderdeel fundering zijgevel aanbouw (S68) van het woonhuis op perceel 7 (gebouwd circa 1592).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen. Het roer is als geheel overgebracht naar het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.

Afmetingen: lengte 4,10 meter (incompleet), maximale breedte 52 cm, maximale dikte 16 cm.

Beschrijving: de bovenzijde van het roer is afgebroken bij het lichten uit de grond. De breuk bevindt zich op de locatie van het gat waardoor de helmstok werd gestoken. Het roer is nu samengesteld uit twee delen eikenhout, maar oorspronkelijk zijn dit drie delen geweest. De onderzijde van het roer was dus nog iets breder dan nu het geval is. Aan de zeezijde van het roer zijn houten pennen en pengaten aanwezig voor de verbinding van de drie elementen. Halverwege het roer zijn drie gaten aanwezig voor touwen. Langs de rand van de gaten is slijtage zichtbaar. Het roer heeft vier walmgaten. Op de plaats van de ijzeren banden zijn inkepingen en resten van ijzeren nagels en nagelgaten aanwezig.

Afb. 8.1.10 Roer M37. De bovenkant ligt hier links, de onderzijde (met walmgaten) is de scheepszijde.

Afb. 8.1.11 De afgebroken bovenkant van roer M37. Op de breuk is een ronde uitholling zichtbaar, hier stak een helmstok door het roer heen.

Afb. 8.1.12 Op de zijkant van het roer is de locatie van een ijzeren band duidelijk zichtbaar. De ijzeren band hield een roerhaak op zijn plek en was vastgeklonken met ijzeren nagels in het roer.

M335, scheepsroer

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 10; afb. 8.1.13 t/m 8.1.15.

Spoornummer en context: S521, onderdeel fundering achtergevel (S191) van het woonhuis op perceel 13 (gebouwd circa 1595-1600).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen. Het roer is als geheel overgebracht naar het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.

Afmetingen: lengte 6,11 meter, maximale breedte 67 cm, maximale dikte 21 cm.

Beschrijving: het roer is gemaakt uit één stuk eikenhout. De bovenzijde is beschadigd. Hier bevindt zich een inkeping; waarschijnlijk hangt dit samen met de bevestiging van de helmstok. Op deze locatie zit tevens een houten pen door het hele roer. Aan de scheepszijde bevinden zich vijf walmgaten. Opvallend is dat de bovenste zoals gebruikelijk zijn voorzien van een V-vormige inkeping, maar de onderste twee met een platte kant zijn uitgevoerd. Op de locaties van de ijzeren banden zijn nagelgaten en restanten van nagels aanwezig. Aan de onderkant bevindt zich een stuk ingezet hout, vermoedelijk een reparatie. Halverwege het roer bevinden zich twee gaten voor touwen.

Afb. 8.1.13 Roer M335. De bovenkant ligt hier links, de onderzijde (met walmgaten) is de scheepszijde.

Afb. 8.1.14 Roer M335. De onderkant ligt hier rechts, de onderzijde (met walmgaten) is de scheepszijde.

Afb. 8.1.15 Walmgaten op de scheepszijde van roer M335. Daarachter twee gaten voor touwen.

M29, fragment scheepsroer

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 11; afb. 8.1.16 t/m 8.1.18.

Spoornummer en context: S75, onderdeel fundering zijgevel (S70) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: van het element is een monster gezaagd. Doordat geen spinthout aanwezig was, is dit monster niet dendrochronologisch onderzocht.

Afmetingen: lengte 1,53 meter (incompleet), maximale breedte 50 cm, maximale dikte 17 cm.

Beschrijving: het element is een klein gedeelte van een scheepsroer. Aan de zeezijde is een rechthoekige inkeping aanwezig. Deze heeft geen functie bij het roer en ook niet in de fundering. Dit wijst erop dat het element nog een andere functie heeft gehad en dat het dus niet secundair, maar tertiair in de fundering is toegepast. Wat hier eveneens op wijst is de slechte conditie van het hout en het feit dat veel haksporen en beschadigingen aanwezig zijn.

Aan één zijde bevindt zich een ingezet stuk hout, waarschijnlijk een reparatie uit de tijd dat het nog in gebruik was als roer. Het ingezette stuk is vastgemaakt met houten pennen en een rij ijzeren nagels. Daarnaast zijn drie grote ijzeren nagels aanwezig die vermoedelijk bij een secundaire functie van het element horen.

Afb. 8.1.16 Roerfragment M29. De onderzijde (met walmgaten) is de scheepszijde. Rechts is aan de bovenzijde een ingezet stuk hout zichtbaar.

Afb. 8.1.17 Het walmgat aan de scheepszijde van roerfragment M29.

M55 en M57, balken luik

Afbeeldingen: zie tekeningen op bijlage 11; afb. 8.1.19 t/m 8.1.23.

Spoornummer en context: S125, onderdelen fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen. De elementen zijn als geheel bewaard.

Afmetingen: M55=lengte 2,28 meter, breedte maximaal 20 cm, hoogte maximaal 24 cm. M57=lengte 1,95 meter (exclusief inkeping

Afb. 8.1.18 Roerfragment M29. De linkerzijde (met walmgat) is de scheepszijde.

Afb. 8.1.19 De luikbalken aan elkaar gelegd, zoals ze oorspronkelijk op het dek van een schip hebben gezeten. Boven M55, links M57.

op kop), breedte maximaal 19 cm, hoogte maximaal 16 cm.

Beschrijving: de elementen waren met elkaar verbonden in een hoek van 90°. Samen vormden zij twee zijden van de rand van een luik op het dek van een schip. Balk M57 is recht, terwijl balk M55 rond loopt: aan de onderzijde is slechts een lichte bolling aanwezig, aan de bovenzijde is de ronding sterker. M55 lag haaks op het schip en volgde de bolling van het dek, terwijl M57 in de lengterichting van het schip lag.

Afb. 8.1.20 De bovenkant van luikbalk M55.

Aan de bovenzijde van beide balken bevindt zich een V-vormige goot. De goot van balk M55 maakt aan weerszijden een hoek en stond op die manier in verbinding met de goten in de aansluitende balken. Onderin de goot van balk M57 zijn drie gaten aanwezig die water vanuit de goot afvoeren. Zij lopen schuin naar beneden naar de buitenkant van de balk. In de goot van balk S55 zijn deze afvoergaten niet aanwezig, wat gezien de bolling van de goot goed te verklaren is. Aan de bovenkant van balk M57 zijn enkele ondiepe rechthoekige inkepingen aanwezig. Hier vielen de balkjes van het luik in.

De kopse kanten van beide balken zijn voorzien van een inkeping, die over elkaar heen lagen. Op deze plek stak een lange ijzeren nagel door het hout heen, die de twee elementen met

Afb. 8.1.21 De binnenkant en bovenkant van luikbalk M55.

Afb. 8.1.22 De binnenkant en bovenkant van luikbalk M57.

elkaar verbond. Vreemd genoeg is een van de balkkoppen van M57 niet voorzien van een inkeping en die lijkt hier ook niet te hebben gezeten. In de balken zijn enkele eikenhouten pennen aanwezig die door de volledige balk steken (van boven naar onder). Zij bevestigden de balken aan het dek.

Afb. 8.1.23 Detail van de inkepingen op de bovenkant van luikbalk M57.

M334, huidplank

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 11; afb. 8.1.24.

Spoornummer en context: S158, onderdeel fundering achtergevel van het woonhuis op

perceel 12 (gebouwd circa 1594).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: een houtmonster met enkele spinthoutringen is onderzocht. Het hout is gekapt tussen 1564 en 1588 en afkomstig uit het noordwesten van Duitsland (Nedersaksen).
Afmetingen: lengte 4,53 meter, maximale breedte 44 cm, 5 cm dik.
Beschrijving: een complete huidplank met een schuine liplas aan het uiteinde (met een afgeronde hoek daarin). De andere zijde is afgeschuind. In de plank zijn veel houten pennen, pengaten en ijzeren nagels aanwezig.

Afb. 8.1.24 Huidplank M334.

M346, fragment huidplank
Afbeeldingen: geen tekening; afb. 8.1.25 en 8.1.26.
Spoornummer en context: S158, onderdeel fundering achtergevel van het woonhuis op perceel 12 (gebouwd circa 1594).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: geen.
Afmetingen: lengte circa 2,3 (incompleet), breedte en dikte niet gemeten.
Beschrijving: fragment van een huidplank met een schuine liplas. In de plank zijn diverse houten pennen en pengaten aanwezig.

Afb. 8.1.25 Fragment van een huidplank M346.

Afb. 8.1.26 Detail van huidplank M346.

Afb. 8.1.27 Fragment van een huidplank M56.

Afb. 8.1.28 Fragment van een huidplank M53.

M56, fragment huidplank

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 12; afb. 8.1.27.

Spoornummer en context: S125, onderdelen fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: van het element is een monster gezaagd. Doordat geen spinthout aanwezig was, is dit monster niet dendrochronologisch onderzocht.
Afmetingen: lengte 1,95 meter (incompleet), breedte 35 cm, dikte 5,5 cm.
Beschrijving: een fragment van een huidplank, afkomstig van een groot schip (gezien de dikte van het element). In de plank zijn veel pengaten aanwezig.

M53, fragment huidplank
Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 12; afb. 8.1.28.
Spoornummer en context: S125, onderdelen fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: de boom is gekapt ná 1516 en groeide in Oost-Polen of Wit-Rusland.
Afmetingen: lengte 1,68 meter (incompleet), breedte 34 cm, dikte 5,5 cm.
Beschrijving: een fragment van een huidplank, afkomstig van een groot schip (gezien de dikte van het element). In de plank zijn veel pengaten aanwezig.

M52 en M59, fragmenten huidplanken
Afbeeldingen: geen tekeningen en foto's.
Spoornummer en context: S125, onderdeel fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: geen.
Afmetingen: M52=1,20 meter lang (incompleet), dikte 5 cm. M59=lengte 70 cm (incompleet), breedte 12 cm (incompleet), dikte 5 cm.
Beschrijving: fragmenten van huidplanken met houten pennen en pengaten.

Afb. 8.1.29 Inhout S29.

M54, inhout
Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 11; afb. 8.1.29.
Spoornummer en context: S125, onderdeel fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: geen.

Afmetingen: lengte 2,26 meter (incompleet), breedte 15 cm, hoogte 12 cm.
Beschrijving: een fragment van een inhout, oftewel onderdeel van een spant. In het element zijn diverse pengaten en houten pennen aanwezig, waarmee de huidplanken aan het spant waren verbonden. Aan de binnenzijde zaten bovendien enkele plekken met roest en resten van ijzer (nagels?).

Afb. 8.1.30 Inhout M328, waarschijnlijk een verzaagd spant.

Afb. 8.1.31 Inhout M331-2, waarschijnlijk een verzaagd spant.

M328 en M331-2, fragmenten inhouten
Afbeeldingen: geen tekening; afb. 8.1.30 en 8.1.31.
Spoornummer en context: S158, palen onder fundering achtergevel van het woonhuis op perceel 12 (gebouwd circa 1594).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: M331-2 is onderzocht: het hout is gekapt in de herfst/winter van 1587-1588 en afkomstig uit het zuiden van Noorwegen. Aangezien het huis rond 1594 is gebouwd, heeft het element slechts circa zes jaar in het schip gefunctioneerd.
Afmetingen: M328=lengte 1,65 meter, breedte 25 cm, dikte 15 cm.
M331-2=1,63 meter, breedte 23 cm, dikte 14 cm.
Beschrijving: de rechthoekige palen zijn duidelijk hergebruikt hout, want zij bevatten over de hele lengte ronde houten pennen. Voor de secundaire functie als paal is een kopse kant aangepunt. Waarschijnlijk gaat het om verzaagde delen van spanten en waren de ronde pennen bedoeld voor de bevestiging van de huidplanken.

M338, M339 en M340, inhouten (onderdelen spanten)
Afbeeldingen: zie tekeningen op bijlage 12; afb. 8.1.32 t/m 8.1.36.
Spoornummer en context: S162, onderdelen fundering grote schuur op perceel 11 (gebouwd

circa 1593).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: geen.
Afmetingen: M338=lengte 1,12 m, breedte 12 cm, maximale dikte 10 cm.
M339=lengte 1,10 meter (incompleet), breedte 14 cm, maximale dikte 9 cm.
M340=lengte 95 cm (incompleet), breedte 11 cm, maximale dikte 10 cm.
Beschrijving: uit de fundering van de grote schuur zijn 21 inhouten van een relatief klein schip, mogelijk een haringbuis, verzameld. Drie (vrijwel) complete elementen zijn getekend. Op de binnen- en buitenzijde van alle elementen bevinden zich veel houten pennen en pengaten voor de bevestiging van de huidplanken. Aan de binnenzijde zaten bovendien resten van ijzeren nagels.

Afb. 8.1.32 De 21 inhouten uit de fundering van de grote schuur op perceel 11.

Afb. 8.1.33 Enkele inhouten uit de fundering.

Afb. 8.1.34 Twee zijden van inhout M338.

Afb. 8.1.35 Inhout M339.

Afb. 8.1.36 Inhout M340.

M336 en 341, inhouten?

Afbeeldingen: zie tekening M336 op bijlage 12; afb. 8.1.37.

Spoornummer en context: S162, onderdelen fundering grote schuur op perceel 11 (gebouwd circa 1593).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: van beide elementen is een houtmonster onderzocht. M336 is gekapt in de herfst/winter van 1575-1576 en afkomstig uit Westfalen, Duitsland. M341 is gekapt in de herfst/winter van 1574-1575 en afkomstig uit de noordelijke Maasvallei. Beide elementen zijn na ongeveer 18 jaar afgedankt en hergebruikt als funderingshout.

Afmetingen: M336=lengte 94 cm, breedte 21 cm, dikte 9 cm.

Beschrijving: uit de fundering van de grote schuur komen deze twee vrijwel identieke elementen. Aan één zijde lopen de onderdelen uit in een soort punt. Aan de bovenzijde bevindt zich een ovaal gat dat doet denken aan een handvat. In de iets rondlopende onderzijde zitten houten pennen en enkele resten van ijzeren nagels. Bij M336 is ook in de zijkant een houten pen aanwezig. De functie van deze elementen is onduidelijk. Aangezien in de fundering veel inhouten zijn gevonden (zie boven), moeten deze onderdelen mogelijk ook zo worden geïnterpreteerd.

Afb. 8.1.37 Mogelijke inhouten M336 en M341.

Afb. 8.1.38 Mogelijke inhout M337.

M337, inhout?

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 12; afb. 8.1.38.

Spoornummer en context: S162, onderdeel fundering grote schuur op perceel 11 (gebouwd circa 1593).

Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: geen.
Afmetingen: lengte 1,26 meter (incompleet), maximale breedte 13 cm, maximale dikte 1 cm.
Beschrijving: van dit type element is slechts één exemplaar in de fundering van de grote schuur gevonden. Het is aannemelijk dat het, net als de andere onderdelen van de fundering, afkomstig is uit een relatief klein schip. Het gaat om een deel van een rechte balk die naar één zijde toe breder wordt. Op de hoeken van de balk zijn vier schuine inkepingen aanwezig. Hier en daar bevinden zich resten van nagels.

M51, onbekend element

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 11; afb. 8.1.39.
Spoornummer en context: S125, onderdeel fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615).
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: de boom is gekapt tussen 1584 en 1602 en groeide in het zuiden van Noorwegen.
Afmetingen: lengte 1,34 meter, breedte 40 cm, dikte circa 10 cm.
Beschrijving: een dikke plank met een afgeronde bovenzijde. Hier bevindt zich tevens een rechthoekig gat. Mogelijk gaat het om een stuk scheepshout, wellicht de bovenzijde van het roer van een klein schip.

Afb. 8.1.39 Rechts onbekend element M51 in situ.

Afb. 8.1.40 Onbekend element M62.

M62, onbekend element

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 11; afb. 8.1.40 t/m 8.1.43.
Spoornummer en context: S131, onderdeel fundering zijgevel (S126) van het woonhuis op

perceel 8 (gebouwd circa 1615).

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: de boom is gekapt in de herfst/winter van 1589-1590 en groeide in het zuiden van Noorwegen. Het element heeft dus ongeveer 25 jaar zijn primaire functie vervuld en is daarna hergebruikt als funderingshout.

Afmetingen: lengte 2,92 meter, breedte 31 cm, maximale dikte 20 cm.

Beschrijving: de functie van dit element is onbekend, mogelijk gaat het om scheepshout, wellicht een wrang.

Aan weerszijden is een verdiept gedeelte met vier pengaten aanwezig. In het midden van de balk bevinden zich eveneens twee (pen)gaten. Op een van de zijkanten is een ondiepe taps toelopende inkeping aanwezig met daarbinnen een gat die door de hele balk heen gaat. Aan weerszijden zitten op de hoek van de balk nog twee inkepingen.

Afb. 8.1.41 Onbekend element M62.

Afb. 8.1.42 Detail van een kopse kant van element M62.

Afb. 8.1.43 Detail van inkepingen en een rond gat in element M62.

M197, onbekend element

Afbeeldingen: zie tekening op bijlage 12; afb. 8.1.44.

Spoornummer en context: gevonden in de werkvloer (S550-S554) aan de noordzijde van perceel 17. De werkvloer was tot omstreeks 1630 in gebruik.

Houtsoort: tropische houtsoort, soort onbekend.

Dendrochronologisch onderzoek: geen.

Afmetingen: breedte 82 cm, hoogte 60 cm, planken 3 cm dik.

Beschrijving: dit element bestaat uit twee lagen van ieder twee planken van een tropische

houtsoort die door middel van ijzeren nagels met elkaar waren verbonden. Het geheel loopt taps toe. Aan de smalle zijde zijn twee grote gaten aanwezig in beide lagen. Aan de brede zijde bevinden zich eveneens twee kleinere gaten in de onderste plankenlaag. De functie van het object is onbekend. Mogelijk gaat het om een stuk scheepshout.

Afb. 8.1.44 Twee zijden van onbekend element M197.

8.2 Houten tonnen, kuipen en emmers

M65, ton of kuip

Afbeeldingen: afb. 8.2.1.

Spoornummer en functie: S144, schepput in kelder van het woonhuis op perceel 8 (gebouwd circa 1615). De ton/kuip is waarschijnlijk in de eerste helft van de 17de eeuw in de grond geplaatst.

Houtsoort: grove den.

Dendrochronologisch onderzoek: de duigen waren tangentiaal gezaagd, zodat zij te weinig jaarringen voor dendrochronologisch onderzoek bevatten. Alleen de houtsoort is bepaald.

Afb. 8.2.1 Duigen van ton/kuip M65.

Afmetingen: diameter 50 cm, lengte duigen maximaal 38 cm (incompleet), breedte duigen 9 tot 17 cm, dikte duigen 2 tot 3,5 cm.

Beschrijving: doordat de oorspronkelijke lengte van de duigen onbekend is, is onduidelijk of het om een ton of een kuip gaat. De bodem was niet aanwezig. Dit is de enige ton/kuip van naaldhout die tijdens de opgraving is gevonden. Rond de onderzijde waren houten hoepels aanwezig. De duigen waren opvallend dik, wat mogelijk op een kuip wijst. Op de duigen waren geen merken aanwezig.

M80, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.2.

Spoornummer en functie: S169, schepput op het plaatje achter het woonhuis op perceel 10 (gebouwd circa 1593). De ton is waarschijnlijk aan het begin van de 17de eeuw in de grond geplaatst.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: één duig is dendrochronologisch onderzocht, het hout is gekapt tussen 1588 en 1606. Het hout is afkomstig uit Oost-Polen of Wit-Rusland.

Afb. 8.2.2 Duigen van ton M80.

Afmetingen: diameter 50 cm, lengte duigen maximaal 38 cm (incompleet), breedte duigen 9 tot 17 cm, dikte duigen 1 cm.

Beschrijving: rond de ton zaten houten hoepels, de bodem was niet aanwezig. Op de duigen zijn geen merken gezien.

M99, ton

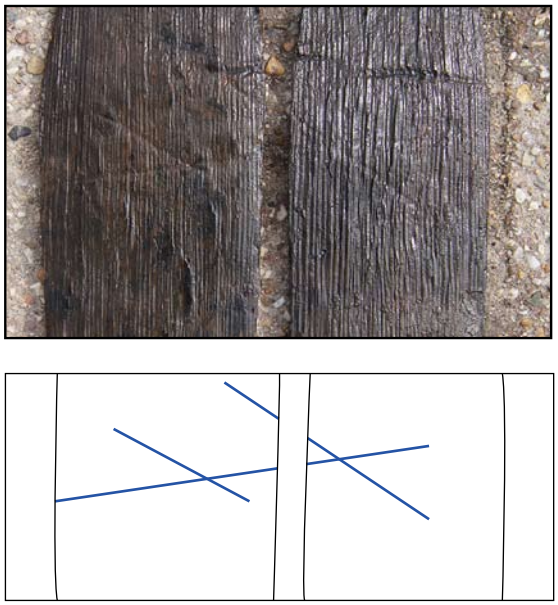
Afbeeldingen: afb. 8.2.3 en 8.2.4.

Spoornummer en functie: S188, schepput in kelder van het woonhuis op perceel 13 (gebouwd circa 1595-1600). Het is niet zeker of de ton bij de bouw van het huis is aangebracht of later in de 17de eeuw.

Afb. 8.2.3 Duigen en bodem van ton M99.

Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: één duig is dendrochronologisch onderzocht, het hout is gekapt tussen 1597 en 1615. Het hout is afkomstig uit Oost-Polen of Wit-Rusland.
Afmetingen: diameter ton 40 cm, diameter bodem 32 cm, lengte duigen maximaal 54 cm (incompleet), dikte duigen 1 tot 1,5 cm.
Beschrijving: rond de onderzijde van de ton zaten twee houten hoepels. De bodem bestond uit twee delen en was voorzien van gaten. Eén merk aangebracht over twee duigen is gezien, namelijk een dubbele X.

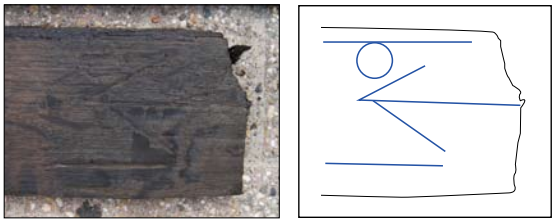
Afb. 8.2.4 Een eenvoudige merk op twee duigen van ton M99.

M100, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.5 t/m 8.2.7.
Spoornummer en functie: S202, ingegraven ton op het erf achter het woonhuis op perceel 12 (gebouwd circa 1594), naast de werkplaats. De ton is waarschijnlijk tijdens of kort na de bouw van het huis en de werkplaats in de grond geplaatst. Het is niet zeker of de ton moet worden geïnterpreteerd als afvalton of dat de ton samenhangt met ambachtelijke werkzaamheden.
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: twee duigen zijn dendrochronologisch onderzocht. Eén duig dateerde niet, de andere duig leverde een kapdatum ná 1590 op. Het hout is afkomstig uit Noord-Frankrijk of Wallonië.
Afmetingen: diameter ton 67 cm, diameter bodem 58 cm, lengte duigen maximaal 66 cm (incompleet), breedte duigen 10,5 tot 16 cm, dikte duigen 1,5 cm.

Afb. 8.2.5 Duigen en bodem van ton M100.

Afb. 8.2.6 Een merk op een van de duigen van ton M100.

Afb. 8.2.7 Detail van de binnenzijde van de onderkant van duigen van ton M100.

Beschrijving: rond de onder- en bovenzijde van de ton waren veel houten hoepels aanwezig. De bodem was samengesteld uit vijf delen en hierin bevonden zich zes grof gehakte gaten en één rond geboord gat. Bij drie duigen waren aan de onderzijde (onder de bodem) kleine gaatjes aanwezig met daarin houten pennetjes. De functie hiervan is niet bekend. Op één duig is een merk gezien, in een andere duig zat een rond spongat.

M155, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.8 t/m 8.2.11.

Spoornummer en functie: S534, de ton lag op zijn kant binnen de houten bak S538, tegen het gebouw aan de noordzijde van perceel 13. Dit gebouw dateert vermoedelijk uit de periode 1595-1600. De houten bak is waarschijnlijk al aan het begin van de 17de eeuw buiten gebruik gesteld.

Houtsoort: essenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: één duig is onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd.

Afmetingen: diameter bodems 46 cm, lengte duigen 76 cm, dikte duigen 2,5 tot 3 cm.

Beschrijving: de ton is compleet en met zowel de deksel als de bodem gevonden. Opvallend

Afb. 8.2.8 Buitenzijde van de duigen en deksels van ton M155.

Afb. 8.2.9 Binnenzijde van de duigen en deksels van ton M155.

is dat het object is gemaakt van essenhout. De deksel en bodem bestaan beide uit drie delen, die met elkaar waren verbonden door middel van houten pennetjes. Op de buitenkant van de deksel of bodem waren drie dubbele cirkels met in het midden een punt aanwezig. De duigen

Afb. 8.2.10 Spongat in ton M155. Op dezelfde lijn bevinden zich vijf gaatjes met daarin houten pennetjes met verdikte koppen.

zijn gemaakt uit gehalveerde takken of dunne stammetjes, waarbij de uiteinden en het midden aan de binnenzijde zijn uitgehold. Op de grens van twee duigen was een rechthoekig spongat aanwezig. Opvallend was dat op dezelfde grens vijf houten pennetjes met een verdikte kop in de ton staken. De kopjes van de pennen staken uit de ton en konden dus makkelijk worden verwijderd. De functie hiervan is onbekend, maar ongetwijfeld hangt het samen met een specifieke functie waarvoor de ton was bestemd. Ook het feit dat de ton is vervaardigd van essenhout zal hiermee samenhangen. Twee duigen en een van de deksels zijn geconserveerd.

Afb. 8.2.11 Cirkels op een van de deksels van ton M155.

M184, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.12.

Spoornummer en functie: S594, de ton stond rechtop in de grond aan de noordzijde van perceel 18. Het object moet vóór de bouw van het kantoor van de WIC in 1630/1631 in de grond zijn geplaatst.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: één duig is dendrochronologisch onderzocht, het hout is gekapt ná 1596. Het hout is afkomstig uit Oost-Polen of Wit-Rusland.

Afmetingen: diameter ton circa 40 cm, lengte duigen 40 cm, breedte duigen 7 tot 16 cm, dikte duigen 1 cm.

Beschrijving: rond de onder- en bovenzijde van de ton zaten houten hoepels, de bodem was niet aanwezig. Op de duigen zijn geen merken gezien.

Afb. 8.2.12 De duigen van ton M184.

Afb. 8.2.13 De duigen van ton M302.

M302, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.13 en 8.2.14.

Spoornummer en functie: S200, waterput op perceel 12. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen, M302 is de bovenste (fragmentarisch bewaard gebleven) ton.

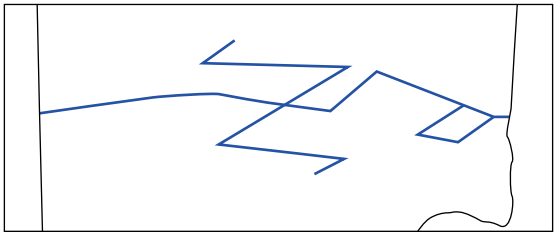
Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: één duig is dendrochronologisch onderzocht, het hout is gekapt tussen 1649 en 1657. Het hout is afkomstig uit het stroomgebied van de Weser in Noord-Duitsland.

Afmetingen: diameter ton 78 cm, lengte duigen maximaal 34 cm (incompleet), breedte duigen 9,5 tot 17 cm, dikte duigen 2 tot 3 cm.

Beschrijving: rond de onderzijde van de ton zaten veel houten hoepels. Opvallend is dat op de binnenzijde van de duigen geen groef van een bodem aanwezig was. Dit doet vermoeden dat het om een doorgezaagde ton gaat, waarvan de helft is gebruikt als bovenkant van de waterput. Op één duig was een merk aanwezig.

Afb. 8.2.14 Een merk op een van de duigen van ton M302.

M303, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.15 t/m 8.2.17.

Spoornummer en functie: S200, waterput op perceel 12. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen, M303 is de middelste ton.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: twee duigen zijn dendrochronologisch onderzocht, maar beide konden niet worden gedateerd.

Afmetingen: diameter ton onbekend, lengte duigen 105 cm, breedte duigen 8 tot 15,5 cm, dikte duigen 2 cm.

Beschrijving: rond de onder- en bovenzijde van de ton zaten houten hoepels. In de boven- of onderrand van twee duigen waren enkele kleine ronde gaten aanwezig. Over twee duigen was één merk ingekrast, mogelijk bedoeld als de letter N met daarboven enkele strepen.

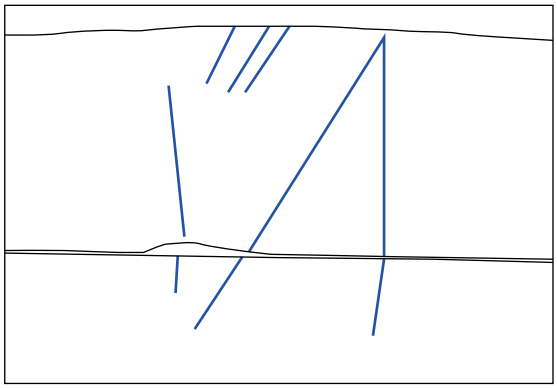

Afb. 8.2.15 De duigen van ton M303.

Afb. 8.2.16 Detail van de binnenzijde van duigen van ton M303.

Afb. 8.2.17 Een merk op twee duigen van ton M303.

M304, tonbodem of -deksel

Afbeeldingen: afb. 8.2.18 en 8.2.19.

Spoornummer en functie: S200, waterput op perceel 12. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen. Tussen de bovenste en middelste ton waren horizontale eiken plankjes geplaatst als ondersteuning van de bovenste ton. Vijf van deze planken zijn afkomstig van één tonbodem of –deksel.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen.

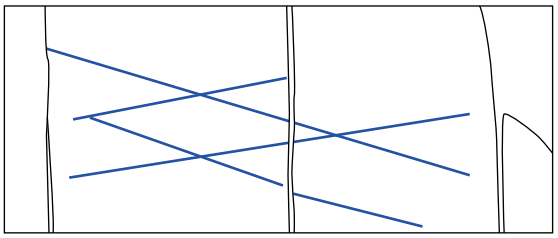
Afmetingen: diameter bodem/deksel 63 cm.

Beschrijving: het tondeksel of –bodem bestaat uit vijf delen. Op enkele was de afdruk van de bovenste ton zichtbaar. Over twee plankjes was één merk geritst, namelijk een dubbele X.

Afb. 8.2.18 Tondeksel of -bodem M304.

Afb. 8.2.19 Een merk op tondeksel of -bodem M304.

M306, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.20 t/m 8.2.22.

Spoornummer en functie: S200, waterput op perceel 12. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen, M306 is de onderste ton.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: twee duigen zijn dendrochronologisch onderzocht, maar beide konden niet worden gedateerd.

Afmetingen: diameter ton 52 cm, lengte duigen 70 cm, breedte duigen 7 tot 12,5 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm.

Beschrijving: in een van de duigen was een rond spongat met een diameter van 6 cm aanwezig. In vijf duigen zat een klein rond gat met daarin een houten pen (op 29 cm vanaf de boven- of onderkant van de ton). Over drie duigen was één merk aangebracht, namelijk twee keer de letter N met daartussen een cirkel en nummer 6 of 9.

Afb. 8.2.20 De duigen van ton M306.

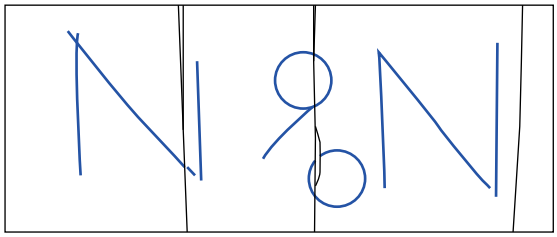

Afb. 8.2.21 Gaten in het midden van de duigen van ton M306.

M342, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.22 t/m 8.2.25.

Spoornummer en functie: S236, waterput aan de noordzijde van perceel 19. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen, M342 is de onderste ton.

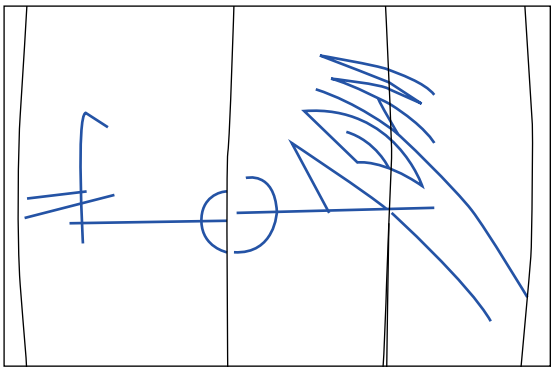
Afb. 8.2.21 Een merk op twee duigen van ton M306.

Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: één duig is dendrochronologisch onderzocht, het hout is gekapt ná 1675. Het hout is afkomstig uit de regio Westfalen in Duitsland.
Afmetingen: diameter ton onbekend, lengte duigen 134 cm, breedte duigen 5 tot 12 cm, dikte duigen 1,7 tot 2,2 cm.
Beschrijving: in de boven- of onderrand van vier duigen waren enkele kleine ronde gaten aanwezig. In een van de duigen bevond zich een rond spongat. Op de ton zaten twee merken: één was aangebracht over drie duigen en de andere over twee duigen.

Afb. 8.2.22 De duigen van ton M342.

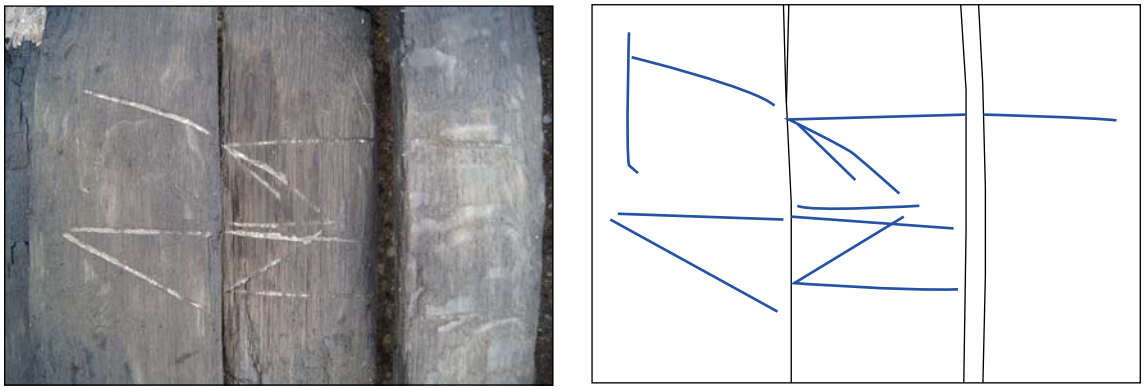

Afb. 8.2.23 Een merk op drie duigen van ton S342.

Afb. 8.2.24 Detail van de binnenzijde van duigen van ton M342.

Afb. 8.2.25 Een merk op drie duigen van ton S342.

M343, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.26 t/m 8.2.30.

Spoornummer en functie: S236, waterput aan de noordzijde van perceel 19. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen, M343 is de middelste ton.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: twee duigen zijn dendrochronologisch onderzocht, één duig kon worden gedateerd: het hout is gekapt ná 1685. Het hout is afkomstig uit de omgeving van Parijs in Frankrijk.

Afmetingen: diameter ton circa 70 cm, lengte duigen 140 cm, breedte duigen 10 tot 16 cm, dikte duigen 2 tot 2,5 cm.

Beschrijving: bij vier duigen waren in zowel de boven- als onderrand kleine ronde gaten met houten pennetjes aanwezig. In het midden van een van de duigen zat een klein rond spongat. In totaal zijn vier merken gevonden. Een dubbele X was aangebracht over twee duigen en hier is later het spongat doorheen gemaakt. Twee grote merken waren beide over drie duigen aanwezig. Beide zijn een combinatie van een letter en cijfer, namelijk de letter M met het cijfer 134 en de letter N met een kleine o (van nummer?) met het cijfer 54. Een vierde merk bestaat slechts uit een geknikte lijn met daarnaast een P.

Afb. 8.2.26 De duigen van ton M343.

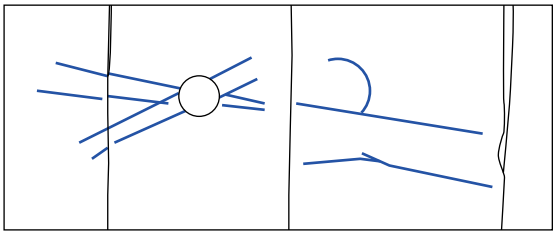
Afb. 8.2.27 Detail van de binnenzijde van duigen van ton M343.

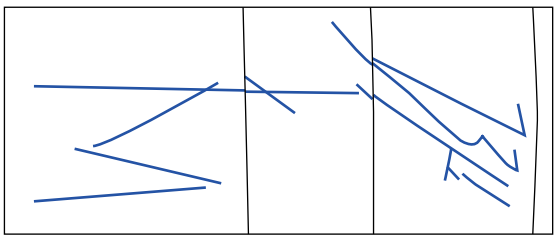

Afb. 8.2.29 Een merk op drie duigen van ton S343.

Afb. 8.2.28 Een merk op drie duigen van ton S343.

Afb. 8.2.30 Een merk op drie duigen van ton S343.

M344, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.31 t/m 8.2.36.

Spoornummer en functie: S236, waterput aan de noordzijde van perceel 19. De waterput bestond uit drie opgestapelde tonnen, M344 is de bovenste ton. Deze ton is door schatgravers vernietigd, zodat slechts negen duigen konden worden verzameld.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: één duig is dendrochronologisch onderzocht, het hout is gekapt ná 1692. Het hout is afkomstig uit de regio van Hamburg in Noord-Duitsland.

Afmetingen: diameter ton onbekend, lengte duigen 143 cm, breedte duigen 10 tot 13 cm, dikte duigen 2 tot 2,5 cm.

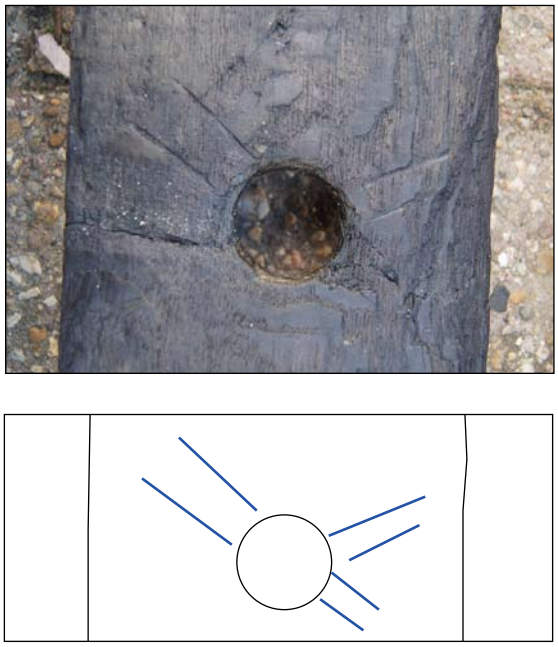
Beschrijving: in het midden van een van de duigen was een rond spongat aanwezig. Op de negen duigen zaten maar liefst vijf merken. Zeer opvallend is dat vier van deze merken identiek zijn aan merken op bovengenoemde ton M343, namelijk:

- letter N met kleine o en een cijfer, in dit geval 67.
- letter M met een streep naar boven. Dit merk is incompleet, boven de streep bevond zich een cijfer.
- dubbele X waar later een spongat doorheen is gemaakt.
- een geknikte lijn met daarnaast een P.

Het vijfde merk toont een X met twee strepen. Het feit dat op beide tonnen dezelfde merken

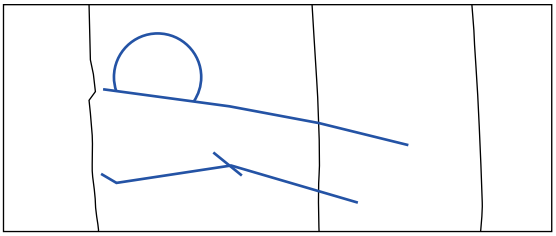
Afb. 8.2.31 De resterende duigen van ton M344.

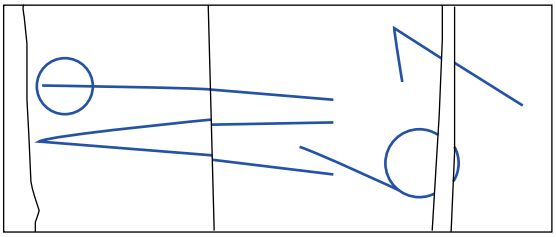
Afb. 8.2.32 Een merk en spongat in een duig van ton S344.

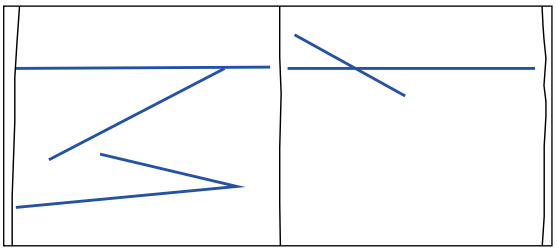

Afb. 8.2.33 Een merk op twee duigen van ton S344.

Afb. 8.2.34 Een merk op drie duigen van ton S344.

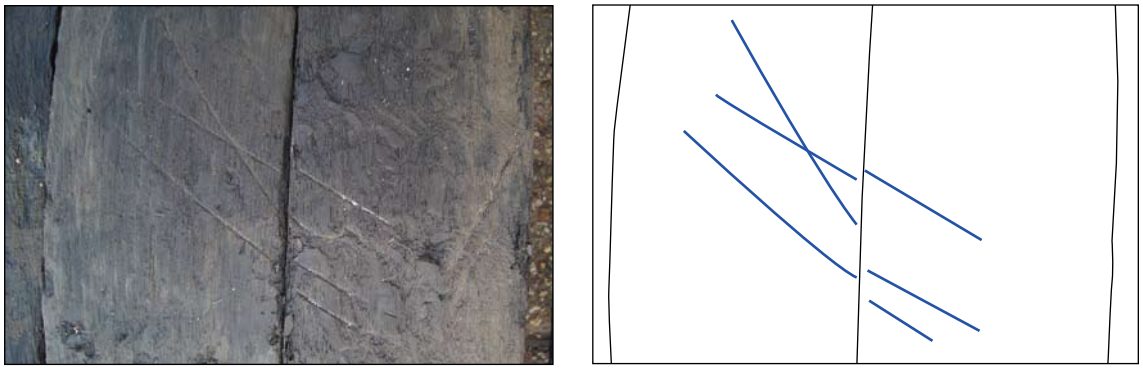

Afb. 8.2.35 Een merk op twee duigen van ton S344.

voorkomen, is extra opmerkelijk doordat het eikenhout van de tonnen een afwijkende herkomst heeft: het hout van de ene ton komt uit de buurt van Parijs, het hout van de andere uit de omgeving van Hamburg. Dit kan op verschillende wijzen worden verklaard. In de eerste plaats is het mogelijk dat de tonnen zijn gemaakt en gevuld in het herkomstgebied van het hout, dus de een in Frankrijk en de ander in Noord-Duitsland. Vervolgens zijn zij door dezelfde handelaar

geïmporteerd naar Enkhuizen of een andere havenstad in Nederland. Pas na aankomst in Nederland zijn de merken aangebracht. Wat deze interpretatie tegenspreekt is het feit dat de tonnen wat betreft afmetingen sterk op elkaar lijken. Dit wijst erop dat ze door dezelfde kuiper zijn gemaakt. Een tweede, wellicht meer aannemelijke verklaring is dat eikenhout door een kuiper in Enkhuizen of andere stad in Nederland is geïmporteerd vanuit verschillende gebieden in Europa.[812] De tonnen zijn vervolgens in Nederland gemaakt en gevuld, de merken zijn aangebracht door de kuiper of een handelaar. Beide gevulde tonnen zijn hierna gekocht door een koopman in Enkhuizen.

Afb. 8.2.36 Een merk op twee duigen van ton S344.

Afb. 8.2.37 De duigen en bodem van ton V536.

V536, ton

Afbeeldingen: afb. 8.2.37 t/m 8.2.39.

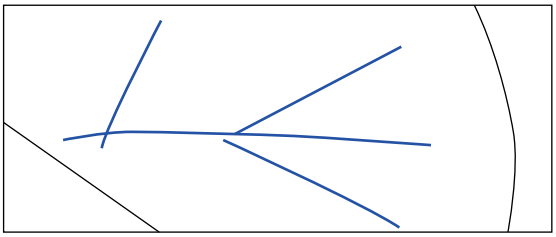
Spoornummer en functie: S545, op z'n kant in een kleilaag aan de zuidzijde van perceel 18.

812 Het is in dit geval waarschijnlijk dat de tonnen in Nederland zijn gemaakt, omdat een kuiper uit Frankrijk of Noord-Duitsland geen eikenhout uit een ander Europees land zou kopen. In eigen land was immers voldoende geschikt eikenhout voorhanden. De Nederlandse kuipers moesten daarentegen al hun hout importeren.

Afb. 8.2.38 Duig met rechthoekig gat en gaatjes langs de rand.

Afb. 8.2.39 De deksel/bodem van ton V536 met merk.

Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: één duigen is dendrochronologisch onderzocht, maar deze kon niet worden gedateerd.
Afmetingen: diameter ton circa 55 cm, diameter bodem 44 cm, lengte duigen 75 cm, breedte duigen 7 tot 13,5 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm.
Beschrijving: van de ton is een deel van de duigen en een deksel/bodem gevonden. In het midden van een van de duigen was een rechthoekig gat (7 bij 6 cm) met daarin een passend stukje los hout aanwezig. Langs de rand van deze duig bevinden zich tevens vier ronde gaatjes met een diameter van 1 cm. De deksel/bodem is gemaakt uit twee delen en hierin is een huismerk geritst.

M307, kuip

Afbeeldingen: afb. 8.2.40.
Spoornummer en functie: de kuip lag in de onderste zandvulling van de insteek van de vierkante waterput S205 op perceel 12. De kuip moet bij de bouw van de waterput, waarschijnlijk rond 1595, in de grond zijn beland.
Houtsoort: eikenhout.
Dendrochronologisch onderzoek: twee duigen zijn dendrochronologisch onderzocht, maar beide konden niet worden gedateerd.
Afmetingen: diameter kuip onbekend, lengte duigen 40 cm, breedte duigen 8,5 tot 17 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm.
Beschrijving: de bodem van de kuip was niet aanwezig. Rond de onderzijde en ongeveer halverwege zat een dubbele houten hoepel. Op de duigen waren geen merken aanwezig.

Afb. 8.2.40 De duigen van kuip M307.

Afb. 8.2.41 De duigen en bodem van emmer M129.

M129, emmer

Afbeeldingen: afb. 8.2.41 en 8.2.42.

Spoornummer en functie: S540, de emmer stond binnen de houten bak S538, tegen het gebouw aan de noordzijde van perceel 13. Dit gebouw dateert vermoedelijk uit de periode 1595-1600. De houten bak is waarschijnlijk al aan het begin van de 17de eeuw buiten gebruik gesteld.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen

Afmetingen: diameter ton 30 cm, diameter bodem 25 cm, lengte duigen 22 cm, breedte duigen 7 tot 8 cm.

Beschrijving: de emmer is compleet en met bodem gevonden. De bodem bestaat uit twee delen en hierin was een halve cirkel aanwezig.

Afb. 8.2.42 De bodem van emmer M129.

V109, emmer

Afbeeldingen: afb. 8.2.43 en 8.2.44.

Spoornummer en functie: S93, emmer als schepput van een goot langs een plavuizenvloer van het woonhuis op perceel 7. De schepput is aan het begin van de 17de eeuw geplaatst.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen.

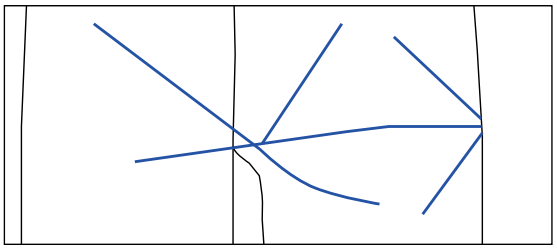
Afmetingen: diameter emmer 32 cm, diameter bodem 28 cm, lengte duigen 40 cm, breedte duigen 7 tot 9,5 cm.

Beschrijving: de emmer is compleet met bodem gevonden. In de bodem waren diverse gaten geboord. In ieder geval aan de onderzijde zat een houten hoepel. In twee duigen was aan de bovenzijde een rond gat aanwezig, waarschijnlijk voor een ijzeren hengsel of een touw. Op de emmer bevond zich één merk over twee duigen.

Afb. 8.2.43 Duigen en bodem van emmer V109.

Afb. 8.2.44 Een merk op twee duigen van emmer V109.

V232, emmer

Afbeeldingen: afb. 8.2.45.

Spoornummer en functie: S220, ingegraven emmer (vermoedelijk een schepput) binnen de werkplaats achter het woonhuis op perceel 12.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: geen.

Afmetingen: diameter bodem 30 cm, lengte duigen maximaal 10 cm (incompleet).

Beschrijving: van de emmer is alleen de bodem met de onderkant van de duigen gevonden. Rond de onderzijde waren enkele houten hoepels aanwezig. De bodem was samengesteld uit drie delen en hierin zijn diverse ronde gaten geboord.

Afb. 8.2.45 Resten van duigen en de bodem van emmer V232.

9 Synthese

9.1 Inleiding

In dit rapport zijn de resultaten weergegeven van de opgraving uitgevoerd in de zomer van 2013 aan de Paktuinen in Enkhuizen. In het eerste deel van dit rapport is de historie van dit gebied uiteengezet. Deze begint met de aanleg van de stadsmuur en gracht in of niet lang na 1546. Een grootschalige wijziging treedt op in 1590 als de gracht wordt gedempt, een nieuwe haven gegraven en een aanvang wordt gemaakt met de uitgifte van nieuwe percelen. Ruime aandacht is bij de historie besteed aan de West-Indische Compagnie, die in deze nieuwe wijk haar thuisbasis had.

Afb. 9.1 De opgraving in volle gang.

In het tweede deel van dit rapport staat de archeologie centraal. Op basis van de archeologische resultaten is het mogelijk een reconstructie van de oorspronkelijke perceelsindeling van dit gebied te maken. Deze percelering is in de 18de en 19de eeuw grotendeels verloren gegaan door grootschalige sloop en herverdeling van de gronden. In totaal zijn bij de opgraving twee percelen langs het Waaigat, twaalf percelen langs de Nieuwe Haven en vijf percelen langs de Paktuinen geheel of gedeeltelijk onderzocht. In dit deel van het rapport zijn de sporen en vondsten voor zover mogelijk per perceel geanalyseerd.

In dit hoofdstuk worden de historische en archeologische gegevens voor het gehele onderzoeksgebied met elkaar gecombineerd tot één verhaal. Vervolgens komen enkele onderzoeksthema's over welke de opgraving veel gegevens heeft opgeleverd aan bod. In een apart hoofdstuk worden de onderzoeksvragen beantwoord (hoofdstuk 10). De informatie in dat laatste hoofdstuk vertoont deels een overlap met de synthese.

In dit hoofdstuk zijn op basis van de archeologische resultaten en historische gegevens reconstructiekaarten van het gehele plangebied opgenomen, zie hiervoor bijlage 2 t/m 7.

Hierop staan de archeologische sporen vereenvoudigd weergegeven. De perceelsnummers die in de tekst worden genoemd, zijn op deze kaarten terug te vinden.

Afb. 9.2 Sporen van huis 8 en 9, gezien richting het oosten.

9.2 Ontwikkeling van het gebied

9.2.1 De periode vóór 1590

Tot het einde van de 16de eeuw lag het opgegraven gebied buiten de stad Enkhuizen. De zuidelijke grens van de stad lag in die tijd langs de Paktuinen. Hier was een bakstenen stadsmuur met enkele verdedigingstorens gebouwd. Het precieze bouwjaar is uit de historische bronnen niet bekend. Zeker is dat deze tot stand is gekomen na 1546. De stadsmuur is bij de opgraving niet gevonden en bevindt zich naar alle waarschijnlijkheid onder de huidige stoep of rijweg van de Paktuinen. De locatie van de uitgebouwde toren is onbekend en moet mogelijk meer naar het westen worden gezocht.

Ten zuiden van de muur bevond zich een brede vestinggracht. Tijdens het archeologisch onderzoek is de gedempte gracht teruggevonden en kon worden vastgesteld dat deze ruim 20 meter breed was. De diepte van de gracht valt niet meer precies te bepalen doordat de klei- en veenlagen sterk zijn ingeklonken door druk van de latere opgebrachte grondlagen en bebouwing. Bij de opgraving hadden de dempingslagen een dikte van 1,65 meter, maar waarschijnlijk is de gracht in werkelijkheid dieper geweest.

De zuidelijke wal van de gracht kende geen versterking in de vorm van bijvoorbeeld een beschoeiing, maar was een glooiende walkant. Langs deze walkant is tussen 1570 en 1590 afval gestort, waarvan een selectie is verzameld. Bij de vondsten valt op dat Italiaans tinglazuuraardewerk erg weinig aanwezig is en dat Werra-aardewerk geheel ontbreekt. Waarschijnlijk dateert het meeste materiaal van vóór circa 1580 toen beide aardewerksoorten nog weinig voorkwamen. Echt rijke stukken ontbreken onder de vondsten, wat doet vermoeden dat hier afval uit een wat armere buurt is gestort.

Ten zuiden van de vestinggracht begon de polder: een uitgestrekt veenweidegebied met veel water. Bij de opgraving is een pakket veen van ongeveer 1 meter dik in de ondergrond aangetroffen, dat toen aan het oppervlak lag. Oorspronkelijk zal dit pakket nog veel dikker zijn geweest, want door de druk van later opgebrachte grond is het veen sterk in elkaar gedrukt. Door dit veengebied hebben sloten gelopen, die deels al ten tijde van de ontginning van dit gebied (vermoedelijk 12de eeuw) zijn gegraven. Bij de opgraving zijn deze niet gevonden, omdat slechts op enkele kleine locaties tot de natuurlijke bodem is verdiept. De opgraving heeft dus geen informatie over het ontginningslandschap opgeleverd.
Opvallend is dat op het gebied ten zuiden van de gracht vóór 1590 enkele dunne afvallagen zijn gestort. Dit stadsafval diende waarschijnlijk als ophoging voor dit natte gebied en vormde tevens een vruchtbare laag. De dikte van de lagen was circa 15 tot 40 cm.

9.2.2 Bouwrijp maken van het terrein in 1590

In de 16de eeuw ging het Enkhuizen economisch zeer voor de wind, waardoor groeiende behoefte was aan ruimte voor woonhuizen, werkplaatsen en ligplaatsen voor schepen. In 1590 besloot het stadsbestuur daarom tot een aanzienlijke vergroting van de stad. Het uitgraven van de Nieuwe Haven vond direct bij de aanvang van de stadsuitbreiding plaats, namelijk in 1590. Een deel van deze haven is aan het einde van de 19de eeuw gedempt, waarna hier het Snouck van Loosenpark verrees. De westzijde van de Nieuwe Haven bestaat nog en wordt nu de Buitenhaven genoemd.
Met de grond (klei en veen) die bij het uitgraven van de Nieuwe Haven vrijkwam, is de oude vestinggracht dichtgegooid en is het terrein tussen de Paktuinen en haven opgehoogd. Het dikst was het ophogingspakket aan de randen van het gebied, namelijk 1,7 tot minimaal 2,1 meter. Bij het binnenterrein waren de lagen 0,8 tot 1,4 meter dik. De nieuwe percelen liepen dus vanaf de straatzijde naar achteren toe af.
Het opbrengen van een dik pakket was nodig, want het lage polderland grensde nu aan een zeehaven waar sprake was van eb en vloed. Het gebied rond de haven mocht bij vloed natuurlijk niet overstromen en moest daarom hoger liggen dan het hoogste waterpeil.
Uit het dikke ophogingspakket komen weinig vondsten, waaruit blijkt dat geen gebruik is gemaakt van grote hoeveelheden stadsafval, zoals op andere locaties bij de uitbreiding van de stad wel is gedaan.
Na de ophoging van het maaiveld zijn op systematische wijze percelen uitgezet in de nieuwe stadswijk. Aan de hand van de archeologische gegevens kan de oorspronkelijke perceelsindeling worden gereconstrueerd. De percelen zijn haaks op de Nieuwe Haven georiënteerd. De breedte van de meeste percelen bedraagt circa 6,8 meter (circa 20 voet), maar sommige percelen zijn ongeveer 1 meter breder. Langs de haven waren de erven circa 31 meter lang; de lengte van de percelen aan de Paktuinen wisselde doordat deze straat niet parallel aan de Nieuwe Haven loopt. De percelering langs het Waaigat is afwijkend: hier zijn kleinere percelen haaks op het Waaigat gecreëerd.
De percelen zijn uitgezet door middel van houten schuttingen. Bij de opgraving zijn op diverse plaatsen resten van deze schuttingen teruggevonden in de vorm van palen met daarlangs planken.

9.2.3 Omstreeks 1595

In 1591 werden de nieuwe percelen aan de Nieuwe Haven door het stadsbestuur te koop aangeboden. Kort hierna zijn de eerste panden verrezen. Het duurde echter enkele decennia voordat alle percelen waren bebouwd en sprake was van een gesloten gevelrij. Het bouwjaar

van de opgegraven gebouwen kan in veel gevallen vrij nauwkeurig worden bepaald, wat vooral te danken is aan de dateringen die door middel van dendrochronologisch onderzoek, bijvoorbeeld afkomstig uit de fundering van een huis, zijn verkregen.
De percelen 4, 7, 10, 11 en 12 werden het eerst bebouwd. Op basis van het jaarringonderzoek kan de bouw van het pand op perceel 7 omstreeks 1592 worden geplaatst. Perceel 10 werd rond 1593, perceel 12 rond 1594 en perceel 4 rond 1595 bebouwd. Op perceel 11 verschenen twee werkplaatsen of schuren, die beide omstreeks 1593 zijn neergezet. Dit perceel was van dezelfde eigenaar als perceel 10, zoals uit de verponding van 1630 blijkt. Het pand op perceel 10 was zijn woonhuis en op perceel 11 stonden zijn werkplaatsen. Uit het afval in een houten bak op dit perceel blijkt dat hij actief was in de houtbewerking (bijvoorbeeld als blokmaker). Op het achtererf van perceel 12 is rond 1594 een werkplaats/schuur gebouwd. Mogelijk stonden ook op de andere percelen bijgebouwen, maar de erven van die panden vielen grotendeels buiten de opgravingscontour.
Opmerkelijk is dat drie van deze oudste panden voorzien waren van een souterrain over de volledige oppervlakte van het gebouw. Dit souterrain lag aan de straatzijde grotendeels ondergronds. De vloer lag in twee gevallen gelijk aan het niveau van het achterliggende erf en in één geval (perceel 12) leidde vanuit het souterrain een kleine trap naar het hoger liggende erf. De latere panden die in deze wijk zijn gebouwd, hadden geen souterrains. Het gebied tussen de Oude en de Nieuwe Haven was vermoedelijk veel natter dan voorzien en in de souterrains kampte men daardoor met wateroverlast. De personen die in de periode na 1595 hun huis bouwden, hebben van de fout van hun buren geleerd en maakten geen verdiepte ruimtes onder hun panden. Bij een aantal van de later bebouwde percelen werd voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden grootschalig opgehoogd met schelpgruis. Dit is vastgesteld bij de percelen 6 (circa 1597), 8 (circa 1615) en 14 (circa 1602). De keuze voor schelpgruis is niet toevallig want dit materiaal heeft een waterregulerende werking en moest vochtoverlast in de huizen voorkomen. Een bijkomend nadeel was dat de buren juist meer wateroverlast moeten hebben gekregen.
In de souterrains van de drie huizen waren veel sporen terug te vinden die wijzen op wateroverlast, bijvoorbeeld uitgebreide gotenstelsels en scheppputten. Daarnaast poogde men om door middel van een ophoging van de vloer het vochtprobleem de kop in te drukken, zodat in de souterrains meerdere plavuizen vloeren boven elkaar zijn gevonden. In een aantal gevallen is het loopniveau in één keer met maar liefst 50 of 60 cm verhoogd. De plavuizen vloeren en binnenmuren zijn veelal in de bodem blijven zitten, waardoor de indeling van deze ruimtes tot in detail kan worden gereconstrueerd. Naast de genoemde plavuizen vloeren en goten zijn bijvoorbeeld haardplaatsen met stookvloeren en asputten, funderingen van bedstedes en binnenmuren en zelfs houten deurposten en een trap aangetroffen (afb. 9.3). Zeer bijzonder was de goed bewaarde haardplaats van het woonhuis op perceel 12. Op de plavuizen vloer naast de haard lag een vuurstolp in stukken, wat een bijna Pompejaanse indruk maakte. In de souterrains bevonden zich overigens niet de belangrijkste vertrekken van het huis: de onderste verdieping was het domein van het personeel. Hier werd gekookt, waren voorraadkamers aanwezig en sliepen de dienstmeiden in bedstedes.

Drie van de panden waren voorzien van een aanbouw achter de achtergevel, die zeer waarschijnlijk in alle gevallen gelijktijdig met het huis is gebouwd. Met zekerheid is dat vast te stellen bij het huis op perceel 10, waarbij hout uit dezelfde boom in de dorpel van de aanbouw en in het huis is toegepast. De aanbouwen fungeerden waarschijnlijk als zomerkeuken.

Afb. 9.3 'Moedertaak' van Pieter de Hooch uit omstreeks 1660. Het schilderij geeft een goed beeld van een huisinterieur in de 17de eeuw. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Het huis op perceel 7 was voorzien van een waterput achter de achtergevel (afb. 9.4). Deze ronde bakstenen put heeft geen vondsten van de bewoners opgeleverd. Uit een waterput op perceel 12 komen enkele voorwerpen uit de vroege 17de eeuw, waaronder een Spaanse amfoor, een gemarmerd Italiaans bord, enkele tinnen lepels en een gevlochten mand. De constructie van de put was opmerkelijk: een lange houten schacht met daaronder een ton.

9.2.4 Omstreeks 1600

In 1596 besloot het stadsbestuur tot afbraak van de oude stadsmuur en vervolgens gaf het ook percelen aan de Paktuinen uit. Toch bleven de meeste percelen hier nog lang braak liggen. De Nieuwe Haven was duidelijk veel meer in trek door de gunstige ligging aan het water. Rond 1600 waren de meeste percelen langs de haven bebouwd. Ook aan het Waaigat waren de eerste huizen verschenen.

Het meest opmerkelijke pand stond op perceel 15. De opdrachtgever voor de bouw bezat ook perceel 14. Hierdoor kon het pand op perceel 15 een stuk breder worden uitgevoerd dan de breedte van het oorspronkelijk uitgezette perceel. Het pand was maar liefst 22 meter lang en 8,4 meter breed. Het was verreweg het grootste pand aan de Nieuwe Haven. Het is onbekend wie dit heeft laten neerzetten, maar zeer waarschijnlijk was het vanaf aanvang een pakhuis. In 1639 kocht de WIC het pand aan. Het is het langst van alle panden aan de Nieuwe Haven blijven staan en is pas in 1972 gesloopt.

Op het achtererf van perceel 13 stond in deze tijd een gebouw dat als werkplaats werd gebruikt. Naast het pand lag een grote houten bak waarin afval van een houtbewerker is gevonden. Een mogelijkheid is dat hij werkzaam was als kuiper en tonnen maakte voor bijvoorbeeld de vele haringpakkerijen in de omgeving. Uit historische bronnen is bekend dat de eigenaar van het pand aan de straatzijde op dit perceel in 1639 kuiper was.

Afb. 9.4 Een vrouw en haar dienstmeid op een plaatsje achter het huis. Hier is onder meer een waterput en een goot aanwezig. Schilderij van Pieter de Hooch uit omstreeks 1660. Collectie The National Gallery, Londen.

9.2.5 Omstreeks 1615

Omstreeks 1615 waren alle percelen aan de Nieuwe Haven bebouwd. Rond 1602 verscheen op perceel 14 een pand dat tegen het grote pakhuis op perceel 15 aan werd gebouwd. De zijmuur van het grote pakhuis fungeerde tevens als zijmuur voor het nieuwe gebouw. De percelen waren nog altijd van dezelfde eigenaar, zoals blijkt uit de verponding van 1630. Rond deze tijd werd ook het smalle perceel 9 opgevuld. Over dit perceel liep een vrij brede steeg naar de

Paktuinen. Deze steeg is te zien op de stadsplattegrond van Brandt uit 1666 en het noordelijke deel van de steeg bestaat nu nog. Of de steeg een naam had, is niet bekend. Zeker is wel dat aan deze steeg diverse kleine woningen stonden. Dit blijkt uit het verpondingsregister van 1630.
Op de percelen aan de Paktuinen verrezen in deze periode de eerste gebouwen: een huis op perceel 20 (circa 1601), een werkplaats/schuur op perceel 18 (circa 1603) en een grote houten loods op perceel 17 (circa 1615). Van dit laatste gebouw zijn de houten stijlen van de houtconstructie teruggevonden. Deze waren eenvoudig in de bodem geheid. Het is mogelijk dat de loods in gebruik was als haringpakkerij, maar dit valt niet aan te tonen (afb. 9.5). Pal ten noorden van het gebouw was een houten beerbak aanwezig.

Op de percelen 18 en 19 werd in deze tijd veel haardas en afval gestort. De percelen lagen kennelijk braak. Duidelijk is dat geen legingen van beerputten waren toegestaan want mest of beer is niet aangetroffen. De hoeveelheid afval is dusdanig groot dat deze van meerdere huishoudens afkomstig moet zijn. Waarschijnlijk stortten enkele buurtbewoners hier hun afval, waarmee tevens de percelen werden opgehoogd.

Afb. 9.5 Een haringpakkerij in Vlaardingen rond 1920/1925.

9.2.6 Omstreeks 1650

Rond 1630 vestigde de WIC aan de Paktuinen haar kantoor. In 1639 kochten zij de panden op de percelen 14 en 15 aan de Nieuwe Haven, die zij voor die tijd huurden. De WIC bezat nu een groot complex tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven. Op de andere percelen vonden nog slechts kleine wijzigingen plaats.
Bij de opgraving zijn de funderingen van een deel van het kantoor van de WIC teruggevonden. Het kantoor bestond uit een bouwdeel langs de Paktuinen met haaks daarop twee vleugels aan weerszijden van een binnenplaats. De oostvleugel viel buiten het opgravingsterrein. Van het

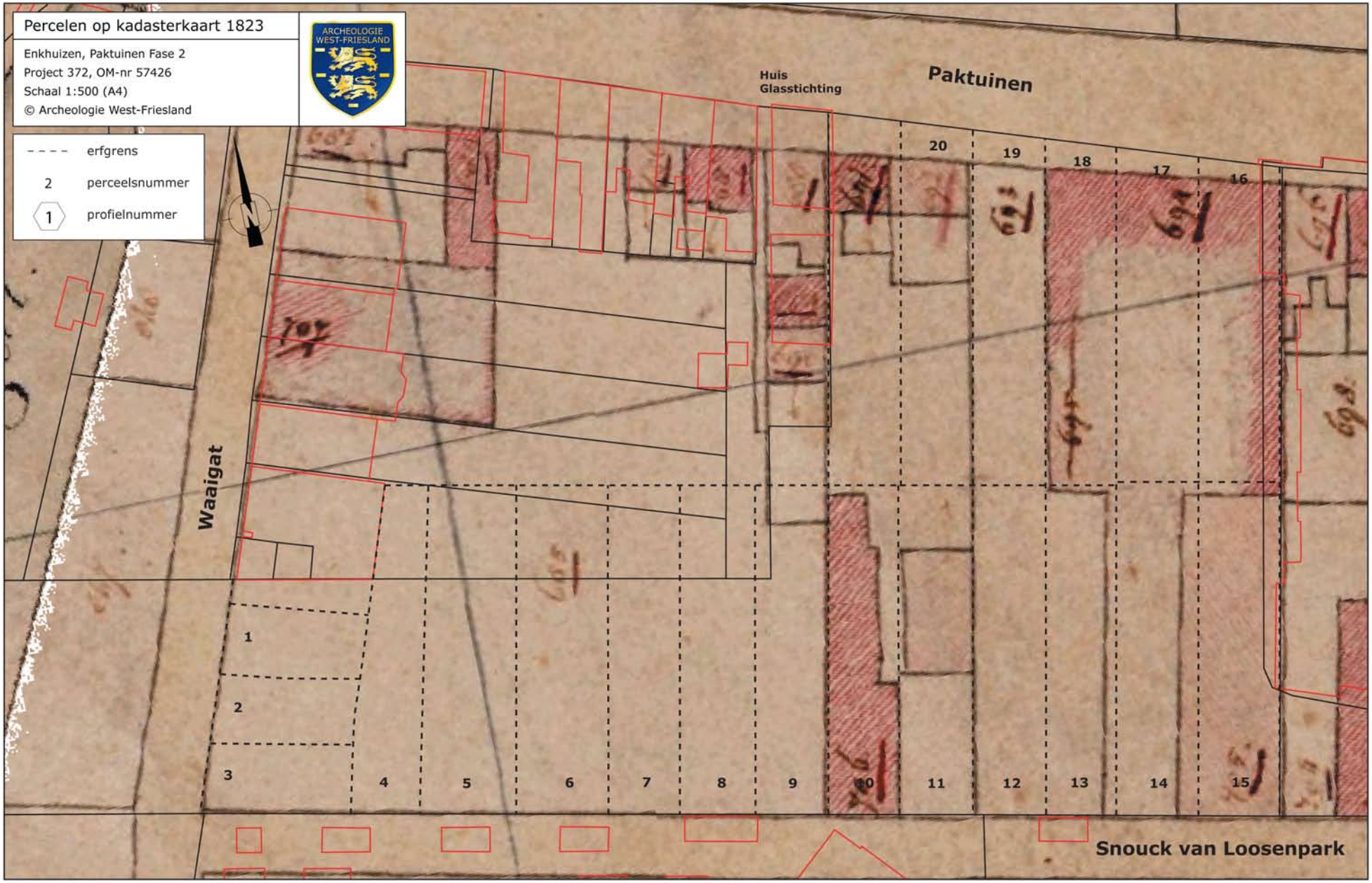
gebouw langs de Paktuinen en de westvleugel zijn uitsluitend funderingsslieten aangetroffen. Hiervoor waren de stammetjes van de fijnspar gebruikt, met een lengte van meer dan 5 meter en een diameter van circa 10 cm. Muurwerk en vloeren zijn bij afbraak van het kantoor in 1828 volledig verwijderd. Hierdoor valt de binnenindeling van de bouwdelen niet meer te achterhalen.
Het gebouw langs de Paktuinen besloeg de breedte van drie percelen (perceel 16, 17 en 18). Dat houdt in dat dit gebouw 22 meter lang was; de breedte was 8,4 meter. De westvleugel had een lengte van 18,5 meter en een breedte van 4,2 meter. Via de binnenplaats, die deels of geheel bestraat was met keien, kwam men bij de pakhuizen aan de Nieuwe Haven. Aan de zuidzijde van de binnenplaats maakte men rond 1678 een beerkelder en in de 18de eeuw ook een regenwaterbak. In de beergrond in de kelder is de aanwezigheid van tomaat aangetoond, een plant die vanuit Zuid-Amerika werd geïntroduceerd.

9.2.7 Omstreeks 1700

Archeologisch zijn voor de tweede helft van de 17de eeuw en 18de eeuw weinig wijzigingen aan de bebouwing aantoonbaar. Eind 17de eeuw zijn nog twee waterputten gemaakt. De ene lag op perceel 19 en dateert (dendrochronologisch) na 1692. De put was opgebouwd uit drie grote eiken tonnen op elkaar en had oorspronkelijk een bakstenen opbouw. De put is gemaakt ter plekke van de gedempte gracht en moest daarom zeer diep zijn om een schone natuurlijke kleilaag te bereiken. De tweede put lag op perceel 12 en dateert na 1649. De put bestond uit drie in elkaar geschoven eiken tonnen en bereikte niet de schone natuurlijke kleilaag. Waarschijnlijk is deze put niet gebruikt voor drinkwater, maar voor bijvoorbeeld schrobwater.
In de 17de eeuw werden de eerste waterkelders gemaakt voor de opvang van water van de daken van de huizen. Bijna ieder perceel had op zeker moment een eigen waterkelder. Ze waren gemaakt van gele bakstenen met harde mortel.

9.2.8 De kadastrale kaart van 1823

In de 18de eeuw begon een periode van afbraak. Het precieze moment van sloop is bij veel huizen onzeker. Bij het huis op perceel 13 is een waterput gevonden die omstreeks 1790 is dichtgegooid met afbraakpuin, vensterglas en afval. Dit hangt waarschijnlijk samen met de sloop van het huis. Tussen het afval bevinden zich onder andere twee tinnen borden, een wijnfles, een houten borstel en diverse borden, kopjes en schotels van Nederlandse faience, Engels industrieel aardewerk en Chinees porselein (afb. 9.6).
Een waterkelder op perceel 4 is rond 1800 dichtgegooid. Uit de vulling komen enkele bijzondere vondsten, waaronder een benen koker met spoel voor klosjes garen, een complete steengoedkruik, een theepot van Chinees steengoed en enkele kaurischelpjes. Verder zijn munten, knopen, twee luizenkammen en diverse andere gebruiksvoorwerpen in de kelder gevonden. De vondsten zijn duidelijk afkomstig van iemand uit de hogere sociale lagen van Enkhuizen. De kaurischelpjes zijn interessant omdat deze een directe link leggen met de WIC, die deze schelpjes als betaalmiddel in Afrika gebruikte.
In 1823 waren blijkens de eerste kadastrale kaart de meeste percelen onbebouwd (afb. 9.5). Het huis op perceel 10 aan de Nieuwe Haven stond er nog, evenals het huis op perceel 20 aan de Paktuinen. Ook de grote werkplaats op perceel 11 was nog aanwezig. Op de kadasterkaart zien we het kantoor van de WIC nog weergegeven, maar deze zou enkele jaren later voor sloop te koop worden aangeboden. Het grote pakhuis aan de Nieuwe Haven is het enige pand dat tot ver in de 20ste eeuw aan sloop ontkwam. De oude perceelsgrenzen waren in de 19de eeuw grotendeels verdwenen door samenvoegingen van percelen.

Afb. 9.6 De percelen geplot op de kadastrale kaart van 1823.

9.3 Onderzoeksthema's

9.3.1 Funderingswijzen

De meeste huizen hadden bakstenen funderingen op houten palen, die door kleefkracht van de bodem steun gaven (fundering op kleef). Funderingen op stuit zoals in Amsterdam vanaf eind 16de eeuw werden toegepast, komen hier niet voor doordat de stevige zandlaag zich veel dieper bevindt dan in Amsterdam.

Bij de grootste panden (perceel 6, 10, 14 en 15) uit omstreeks 1593, 1597 en 1602 is als fundering een dubbele rij palen toegepast, die verspringend ten opzichte van elkaar in de bodem zijn geheid. De toegepaste palen zijn bij deze panden duidelijk uniforme partijen nieuw hout. Bij perceel 6 (ca. 1597) is hout van de grove den gebruikt. De palen waren 1,70 tot 3,35 meter lang en vierzijdig gekantrecht. Bij perceel 10 (ca. 1593) is eveneens hout van de grove den gebruikt. De palen waren 2,10 tot 2,90 meter lang en tweezijdig gekantrecht. Bij perceel 14 (ca. 1602) was hout van zowel de grove den als de eik gebruikt. De palen waren 2,75 tot 4,70 meter lang en vierzijdig gekantrecht. Bij perceel 15 (ca. 1597) was hout van de fijnspar toegepast. De palen waren 2,88 tot 3,50 meter lang en in de meeste gevallen niet gekantrecht (dus rond). Opvallend is dat bij deze panden geen planken (langshout) op de palen zijn toegepast als basis om de muur op te bouwen. Dit leidde tot verzakkingen zoals duidelijk is te zien bij het gebouw op perceel 6: de bakstenen fundering is golvend over de palen weggezakt. Een fundering met kespen kwam in deze tijd nog niet voor.

Ook bij het huis op perceel 12 zijn palen verspringend ten opzichte van elkaar in de bodem geheid. Dit huis is ergens tussen 1595 en 1600 gebouwd. In dit geval is zowel nieuw hout van de fijnspar als hergebruikt eikenhout toegepast. De eiken palen waren slechts circa 1,65 meter lang. Op de palen lagen in dit geval wel planken, waarvoor onder meer de huidplank van een schip was gebruikt.

Afb. 9.7 Een scheepsroer uit de fundering van een huis.

Bij het huis op perceel 7 uit circa 1592 was de achtergevel gebouwd op een dubbele rij palen, die paarsgewijs waren geheid. Op de palen lag een compleet scheepsroer als funderingsplaat. De palen waren 1,70 tot 2,35 meter lang; sommige waren vierzijdig gekantrecht en andere niet gekantrecht. De zijmuren kenden een fundering met een enkele rij palen met bij de zijgevel een plank op de palen als basis voor de muur.

Het pand achter op perceel 13, dat is gebouwd tussen 1595-1600, kende een solide fundering van balken van naaldhout op een enkele rij palen (mogelijk alles fijnspar), die met een penverbinding aan elkaar waren verbonden. Deze funderingstechniek is ook toegepast bij een kelder in het huis op perceel 5 uit circa 1597. De balken rustten hier op palen die om en om een penverbinding hadden.

Bij een aantal andere huizen zijn de palen minder systematisch in de bodem geheid dan bovengenoemde huizen en zijn ook palen van wisselende lengte, dikte en houtsoort toegepast. De palen zijn niet in een enkele rij in de bodem plaatst, maar ook niet netjes verspringend. Dit geldt voor de huizen op de percelen 1, 2, 4 en 20. Het gaat in alle gevallen om relatief kleine huizen.

Drie huizen aan de Nieuwe Haven waren gebouwd op staal, dat wil zeggen dat geen palen waren gebruikt maar dat de fundering eenvoudig op de opgebrachte grond rustte. Het eerste pand is gebouwd tussen 1595-1600 (perceel 13), het tweede tussen 1600-1610 (perceel 9) en het derde omstreeks 1615 (perceel 8). Bij perceel 13 was als fundering voor de achtergevel een compleet scheepsroer gebruikt met daaronder dwarsliggers van eikenhout. Als fundering van het huis op perceel 8 waren (verzaagde) stukken scheepshout en mogelijk ook ander constructiehout toegepast. Deze waren dwars op de muurrichting in de bodem gelegd. Een vergelijkbare fundering was ook gebruikt bij de grote werkplaats/schuur uit circa 1593 op perceel 11. Als dwarsliggers waren hier verzaagde inhouten van een schip gebruikt en hierop lagen lange planken als vlakke basis voor de muren. Op perceel 12 is omstreeks 1594 een schuur tegen deze werkplaats aan gebouwd. De fundering was uitgevoerd met korte dwars liggende planken en balken met daarop planken. Het meeste hout was waarschijnlijk secundair gebruikt.
Tot slot is een van de huizen (perceel 9) eenvoudig uitgevoerd met bakstenen funderingen met vertandingen zonder houtwerk daaronder. Dit was een van de kleinste huizen aan de Nieuwe haven en de muren waren verzakt.

Naast de bovengenoemde huizen, is binnen het plangebied rond 1630 het kantoor van de WIC neergezet. Van dit grote gebouwencomplex is een deel van de noord- en westvleugel teruggevonden. Beide bouwdelen hadden waarschijnlijk een verdieping en zolder. De muren waren gefundeerd op slieten van fijnspar. Deze dunne lange stammetjes (5,13 tot 5,30 meter lang) waren dicht tegen elkaar aan in de bodem geslagen. Deze fundering vormde een stevige basis voor een groot gebouw.

9.3.2 Houtgebruik

In de funderingen van de huizen bevond zich zowel primair als secundair toegepast hout. Het secundaire hout was in de meeste gevallen sloophout van schepen. In een maritieme stad was dit veel voor handen en juist in funderingen kon het hout nog goed worden gebruikt.
Voor de funderingspalen is in de meeste gevallen nieuw hout gebruikt. Vooral het hout van

de grove den (huizen op de percelen 5, 6, 7, 10, 14) en de fijnspar (huizen op de percelen 2, 4, 12, 13, 15 en 20, werkplaats/schuur op perceel 18 en het WIC-kantoor) is toegepast. In mindere mate werd voor de palen ook het hout van de eik (huizen op de percelen 2 en 14 en houten loods perceel 17) gebruikt. Eikenhout werd wel juist gebruikt voor de bovengrondse houtconstructies, zoals dorpels in muren.
In enkele gevallen is ook zacht loofhout gebruikt (huizen op de percelen 2 en 4), waaronder elzenhout. Zacht loofhout is uitsluitend aangetroffen bij de kleine huizen en aanbouwen achter huizen, dus constructies met een lichte fundering.
Het dendrochronologisch onderzoek heeft niet alleen dateringen opgeleverd, maar geeft ook informatie over de herkomst van het hout.[813] Op enkele uitzonderingen na kan worden gesteld dat al het primair toegepaste hout afkomstig is uit het zuiden van Noorwegen. Deze conclusie sluit zeer goed aan op een gecombineerd historisch en dendrochronologisch onderzoek naar palen die zijn gebruikt als dijkversterking in de Zuiderdijk (de dijk tussen Enkhuizen en Hoorn).[814]
Het vermelden waard is dat ook nog in de 17de eeuw incidenteel eikenhout uit Noorwegen kwam. Eén van de monsters is afkomstig uit een boom die is gekapt in 1677. Deze boom is iets voor 1609 gekiemd.

Bij het secundair toegepaste hout zijn verschillende herkomstgebieden aan te wijzen. In de meeste gevallen gaat het om hergebruikt scheepshout. Een van deze houten elementen, namelijk een stuk van een huidplank (M53, kapjaar na 1516) is afkomstig van een boom uit Oost-Polen of Wit-Rusland. Een ander stuk van een huidplank (M334, gekapt tussen 1564 en 1588) heeft een herkomst in het noordwesten van Duitsland. Twee andere onderdelen, mogelijk de inhouten van een schip, komen uit Westfalen (M336, kapjaar 1575/1576) en de noordelijke Maasvallei (M341, kapjaar 1574/1575). Het scheepshout heeft dus duidelijk een gevarieerdere herkomst dan het primaire funderingshout.

Bij de opgraving zijn diverse houten tonnen en kuipen gevonden, waarvan houten duigen in de meeste gevallen zijn onderzocht. In vrijwel alle gevallen gaat het om eikenhout, eenmaal om grove den (M65) en in één geval is een ton gemaakt van essenhout (M155). De (grote) tonnen vormden de verpakking voor handelsgoederen als bier en wijn en zijn secundair gebruikt als bijvoorbeeld waterput of afvalton. Deze zijn dus vermoedelijk ergens in het buitenland gemaakt. Eén van de tonnen was afkomstig uit Noord-Frankrijk of Wallonië (M100, kapjaar na 1590). Een andere ton is vervaardigd van hout uit de omgeving van Parijs (M343, kapjaar na 1685). Mogelijk waren dit wijnvaten. Bij andere tonnen komt het hout uit Duitsland en gaat het waarschijnlijk om biervaten. Een van de tonnen is gemaakt van hout uit het gebied van de Weser in Duitsland (M302, kapjaar tussen 1649 en 1657). Het hout van een andere ton komt uit Westfalen in Duitsland (M342, kapjaar na 1675). Bij nog een andere ton komt het hout uit de regio Hamburg (M344, kapjaar na 1692). Al deze tonnen zijn secundair gebruikt in waterputten.
De kleine tonnen en kuipen waren geen verpakkingsmateriaal en zijn vermoedelijk in Enkhuizen vervaardigd. Twee tonnen zijn gemaakt van hout uit Oost-Polen of Wit-Rusland (M80, kapjaar tussen 1588 en 1606; M99, kapjaar tussen 1597 en 1615). In beide gevallen gaat het om een

813 Van Daalen 2014. In het rapport is bij de interpretatie geen onderscheid gemaakt tussen primair funderingshout, secundair hout (scheepshout) en houten tonnen. Voor de herkomst van het hout is dit onderscheid van groot belang.
814 Schrickx in prep.

kleine ton die is gebruikt als schepput. Een derde ton is eveneens gemaakt van hout uit dit gebied (M184, kapjaar na 1596) en is gevonden is een afvallaag (geen secundaire functie).

9.3.3 Ambacht

De nieuwe wijk tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven vormde niet alleen een woonwijk, maar was ook een gebied waarin diverse ambachten werden uitgeoefend. Archeologisch zijn de werkzaamheden van de bewoners vaak moeilijk te traceren. De weinige aanwijzingen die er zijn, worden hier uiteengezet.

Op één van de percelen aan de Nieuwe Haven (perceel 11) is een houten bak aangetroffen met daarin afval van houtbewerking. Dit afval bestond uit houtsnippers, stukjes hout en enkele houten voorwerpen (ca. 1593-1610). Op het achtererf van een ander perceel (perceel 13) stond een gebouw dat als werkplaats fungeerde. Naast het gebouw bevond zich een grote houten bak (2,6 x 2,2 meter) waarin veel houtschaafsel en stukjes hout zijn aangetroffen (vanaf circa 1595/1600). Ook hier is dus sprake van houtbewerking. Door het ontbreken van duidelijke halffabricaten is het archeologisch niet mogelijk te zeggen wat voor soort houtbewerking heeft plaatsgevonden. Historisch is bekend dat hier personen hebben gewoond die als blokmaker of kuiper worden aangeduid. Een blokmaker maakte allerlei kleine houten scheepsonderdelen voor de tuigage.

Op een perceel aan de Paktuinen (perceel 17) stond een grote houten loods en was een werkvloer aanwezig, met daarin houtsnippers, stukken hout, roestig ijzer, stukken messing platen, hennepvezels, teer en hars. Hier verscheen rond 1630 het kantoor van de WIC, waaruit blijkt dat deze laag van voor die tijd dateert. Het afval wijst niet op een haringpakkerij, maar lijkt verband te houden met scheepsbouwwerkzaamheden, waarbij hars, teer (harpuis) en hennepvezels werden gebruikt om te breeuwen. Het perceel lag echter niet direct aan water. Een andere mogelijkheid is dat hier tonnen werden bepekt (naden en binnenzijde insmeren met pek) om deze waterdicht te maken. Onwaarschijnlijk in dat geval is dat deze tonnen zijn gebruikt als haringvaten.

Op ditzelfde perceel (perceel 17) zijn diverse loden musketkogels met gietproppen gevonden. Deze werden voor gebruik verwijderd, waardoor het hier om het afval van een kogelgieter lijkt te gaan. Bij de uitwerking van de metaalvondsten viel op dat er verspreid over het terrein diverse onafgewerkte voorwerpen zijn gevonden. Bij sommige voorwerpen zijn de bramen van het gieten nog aanwezig, andere voorwerpen bevatten gietfouten of zijn niet afgewerkt. Wellicht zijn al deze voorwerpen afkomstig van dezelfde maker die hier begin 17de eeuw in de buurt zijn werkplaats had.

Op perceel 9 bevond zich achter het huis een kleine gemetselde bak waarvan de functie onduidelijk is. Naast deze bak is de bodem van een smeltkroes uit 1600-1625 gevonden. Het voorwerp is gemaakt in Großalmerode in Duitsland, een plaats die bekend stond om zijn hoogwaardige producten. Smeltkroezen werden bij diverse ambachten gebruikt waarbij stoffen in kleine hoeveelheden moesten worden verhit.

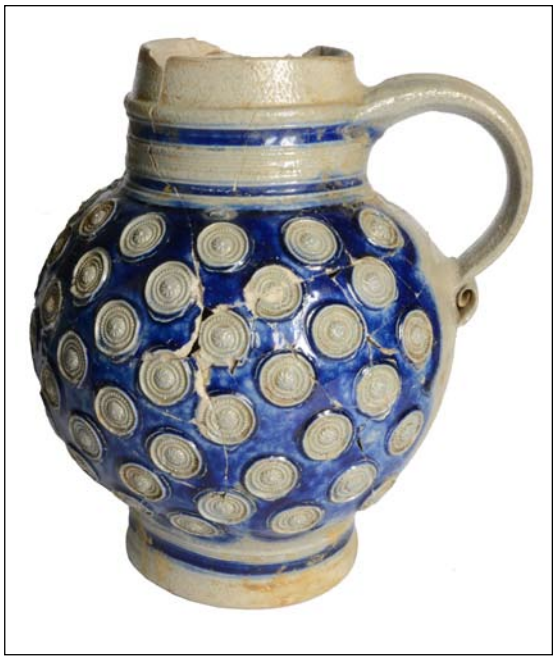
9.3.4 Keramiek uit de Gouden Eeuw

<u>Smaak, status en handel</u>

Bij de opgraving is veel keramiek uit de periode tussen circa 1590 en 1630 gevonden. Deze keramiek dateert uit de economische hoogtijdagen van Enkhuizen. We zien dit in de samenstelling van de vondstcomplexen terug. Daarnaast dateert een kleine hoeveelheid materiaal uit circa 1570-1590 (walkant gracht) en uit de latere 17de en 18de eeuw.

Verspreid over het terrein is 17de-eeuwse keramiek uit Duitsland, Denemarken, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië en China gevonden.

Uit Duitsland komt Werra- en Weser-aardewerk, steengoed en incidenteel witbakkend aardewerk (afb. 9.8). De eerste twee keramieksoorten werden over zee aangevoerd en worden tot de importkeramiek gerekend. Het steengoed en witbakkend aardewerk werd via de grote rivieren en de Zuiderzee verscheept. Opmerkelijk is het lage aandeel Weser-aardewerk bij deze opgraving. Dat komt doordat de meeste keramiek tussen 1610 en 1630 dateert, toen de import van Weser-aardewerk over het hoogtepunt heen was. Opmerkelijk is een fragment van een tot nu toe onbekende vorm onder het Weser-aardewerk, namelijk een kom met daarin een

Afb. 9.8 Een complete kan van steengoed uit Duitsland. De kan is afkomstig uit een waterkelder op perceel 4.

Afb. 9.9 Een witbakkende rijk versierde vuurstolp in situ.

zeef (06-C01). Bij de Werra-keramiek zien we zowel stukken die toe te schrijven zijn aan Duitsland als aan Enkhuizer productie (zie onder). Tot de Duitse productie behoren onder andere een bord met dubbelkoppige adelaar en jaartal 1614 (086-C01) en een bord met portret en jaartal 1620 (637-C02). Bij de steengoed zijn vooral de algemeen voorkomende kannen uit Keulen, Frechen, Raeren en het Westerwald aangetroffen. Incidenteel komen rijkversierde producten uit Siegburg voor, bijvoorbeeld een kan met fries op de buik met dieren en fabeldieren

(663-C01). Tot het witbakkend aardewerk uit Duitsland is een vogelfluitje te rekenen (582-C01). Bijzonder is de vondst van een smeltkroes uit Großalmerode. In West-Friesland kon tot nu toe niet eerder een vondst aan deze productieplaats worden toegeschreven.
Uit Frankrijk komt zowel witbakkend aardewerk als tinglazuuraardewerk. Bij het witbakkende materiaal zien we vooral borden met ingekraste versiering uit Beauvais. Deze zijn een tamelijk algemene verschijning in Enkhuizen, terwijl die buiten Enkhuizen zeldzaam zijn. Incidenteel komen andere witbakkende producten voor, zoals een zalfpot (662-C25). Enkhuizen verschilt hierin sterk van bijvoorbeeld een havenstad als Vlissingen waar juist relatief veel Frans witbakkend aardewerk voorkomt. De opgraving heeft weinig objecten van tinglazuuraardewerk uit dit land opgeleverd. Twee volledig witte borden zijn hier vermoedelijk toe te rekenen (35-C01, 648-C53).
Uit Spanje komen twee soorten voorwerpen: amforen en borden of kommen van majolica. De amforen vormden verpakkingsmateriaal voor met name olijfolie. Ze zijn in de 16de en 17de eeuw geen ongewone verschijning. Uit een waterput komen bijvoorbeeld twee amforen, waarvan de ene gaaf in de put lag. De majolica uit Spanje vormt een kleine groep. De opgraving zijn enkele objecten van laat-goudlustermajolica opgeleverd.
Uit Portugal komen kruiken en voorwerpen van tinglazuuraardewerk. Net als de amforen uit Spanje zijn de kruiken verpakkingsmateriaal voor olijfolie. Ze dateren vooral uit de 16de eeuw en bij de opgraving zijn geen complete exemplaren aangetroffen. Wel zijn veel scherven van borden en kommen van Portugese faience gevonden.

Afb. 9.10 Vondsten uit tonput S202, vooral lokaal gemaakt rood- en witbakkend aardewerk.

Uit Italië komt zowel roodbakkend aardewerk als tinglazuuraardewerk. Het roodbakkende materiaal vormt een minderheid met een enkel gemarmerd voorwerp uit Pisa (237-C03) en bord met sgraffitodecor (628-C07). Tinglazuuraardewerk is juist zeer veel aanwezig met voorwerpen die onder andere zijn toe te schrijven aan Ligurië (verhandeld via Genua), de regio Venetië en uit Montelupo. De meeste voorwerpen zijn te rekenen tot de handelsgoed die voor

brede lagen van de bevolking bereikbaar moet zijn geweest. Zo af en toe komt een voorwerp voor dat een pronkstuk bij een van de rijkere mensen is geweest, zoals enkele borden (648-C76, 648-C77).
In de late 16de eeuw verschijnt voor het eerst Chinees porselein. Enkele scherven zijn op basis van het decor te dateren tussen 1570 en 1590 en behoren tot de vroegste porselein uit Nederlandse bodem. De meeste porselein dateert uit de vroege 17de eeuw toen de VOC aanving met de grootschalige import van dit materiaal.
In de late 17de en 18de eeuw verschijnen enkele nieuwe keramieksoorten, zoals porselein uit Japan (fles), roodbakkend aardewerk uit China (theepotten) en industrieel aardewerk uit Engeland (kopjes en schotels).
Verreweg de meeste keramiek is in Nederland gemaakt, namelijk roodbakkend en witbakkend aardewerk, majolica en faience (afb. 9.10). Bijzonder zijn twee borden van zogenoemd majolica-faience, een overgangsproduct tussen majolica en faience dat slechts zeer kort is geproduceerd. Daarnaast zijn enkele objecten met kraakdecors aanwezig die tot de vroegste productie van faience gerekend moeten worden.

In enkele gevallen getuigen de vondsten van de geloofsovertuiging van de eigenaren. Een steengoedkruik met het wapen van Filips II, een Mariabeeldje en verschillende rijkversierde vuurstolpen (met o.a. dubbelkoppige adelaars en afbeeldingen van heiligen) zijn afkomstig uit katholieke huishoudens. Mogelijk geldt dit ook voor een deel van de stukken uit het katholieke Italië waarop heiligen en christelijke symbolen (IHS-monogram) geregeld voorkomen. Een groot deel van de Enkhuizer bevolking bleef na de Reformatie katholiek. Ze moesten hun geloof in schuilkerken uitoefenen, maar werden niet vervolgd en konden in eigen huis hun geloofsovertuiging openlijk uitdragen.

Enkhuizer productie

We krijgen een compleet beeld van wat voor voorwerpen in Enkhuizen in die tijd in omloop waren. Het meeste roodbakkende en witbakkende aardewerk is afkomstig uit Enkhuizer pottenbakkerijen. Een aantal objecten kan als typerend voor de Enkhuizer productie worden gezien.
Typerend voor Enkhuizen zijn allereerst de rijkversierde vuurstolpen van witbakkend aardewerk. De versiering is uitgevoerd met appliques en noppen. Dat deze in Enkhuizen zijn gemaakt, blijkt niet alleen uit de verspreiding (ze worden vooral in Enkhuizen en omgeving gevonden), maar ook uit de toepassing van een applique met de Enkhuizer stedemaagd en stadswapen.
In vrijwel ieder vondstcomplex met materiaal uit deze periode komen scherven voor van hoge potten met afgeronde buikknik, kraagrand, standring en twee oren op de rand (w-pot-21 en r-pot-57). De kraagrand is soms geprofileerd. Dit type pot komt zowel vooral in witbakkend aardewerk en in mindere mate in roodbakkend aardewerk voor. Op de schouder zijn meestal banden met groeven aangebracht of geprononceerde ribben. De roodbakkende potten hebben geen gekleurd glazuur. Bij de witbakkende potten is de buitenzijde altijd groen geglazuurd en is de binnenzijde groen, geel of bruin van kleur. De oren op de rand vertonen vaak duidelijk slijtagesporen van een touw. Dat houdt in dat de potten hangend werden gebruikt. De functie is vooralsnog onbekend. Dit type pot komt ook voor bij de Enkhuizer Werra-productie.
Een tweede voorwerp dat typisch voor Enkhuizen is, is een kop met afgeronde buikknik, rechte rand, standvoet en één horizontaal en één verticaal oor (w-kop-52 en r-kop-43). Opnieuw komt dit type vooral in witbakkend aardewerk en incidenteel ook in roodbakkend aardewerk voor. De versieringswijzen sluiten aan bij die op de bovengenoemde potten. Op de wand

zijn vaak banden met groeven aanwezig. De roodbakkende koppen zijn altijd volledig geglazuurd, zonder toegassing van kleuren glazuur. De witbakkende koppen zijn uitwendig groen en van binnen groen, geel of bruin.

Slibversierd aardewerk vormt een kleine groep. Typisch voor Enkhuizen zijn borden met een brede vlag met daarop losse slibornamenten. Op de spiegel staat vaak een rennend dier afgebeeld, maar ook een volledig groene spiegel komt voor. Een compleet voorbeeld is gevonden bij de opgraving aan de Molenweg in 2010 (afb. 9.11). Waarschijnlijk zijn ook diverse kleine grapen en koppen met in slib ANNO 1593, 1594 en 1595 in Enkhuizen gemaakt, wellicht bij dezelfde pottenbakkerij.

Afb. 9.11 Bord van Noord-Hollands slibaardewerk, gevonden bij de opgraving Molenweg in Enkhuizen in 2011.

Tot slot komen in deze periode producten van de Enkhuizer Werrabakkerij van Spiegel voor. De productie is goed bekend van het gepubliceerde pottenbakkersafval, maar nog steeds worden voorwerpen met onbekende decoratie opgegraven. De producten van Spiegel zijn vaak vrij slecht geglazuurd in vergelijking met de Duitse productie. Bij de opgraving zijn diverse vondsten gedaan die aan de werkplaats van Spiegel zijn toe te schrijven. Ze vormen echter een zeer bescheiden groep.

10 Beantwoording onderzoeksvragen

In hoofdstuk 3 is overeenkomstig het Programma van Eisen een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. In dit hoofdstuk wordt getracht op elk van de vragen een antwoord te geven op basis van de resultaten zoals beschreven in hoofdstuk 5.

1. Stadsmuur

1.1 Wat is de exacte locatie van de stadsmuur?
Bij de opgraving is de stadsmuur niet aangetroffen. Dat houdt in dat deze muur zich niet onder de bebouwing aan de Paktuinen bevindt, maar dat deze ergens onder de stoep of rijweg van de Paktuinen moet worden gelokaliseerd. Vooralsnog is geen exacte locatie aan te geven. Hetzelfde geldt voor de stadstoren.

1.3 Wanneer is de stadsmuur gebouwd?
Het is op basis van de opgraving niet mogelijk een datering van de bouw van de stadsmuur te geven. Uit historische bronnen is bekend dat dit in of kort na 1546 moet hebben plaatsgevonden.

1.4 Hoe is deze muur afgebroken?
Bij de opgraving is geen afbraakpuin van de stadsmuur aangetroffen. Uit het historisch onderzoek is gebleken dat de muur is afgebroken enkele jaren nadat de stadsgracht was gedempt. In de vulling van de gracht is daardoor geen puin van de muur terechtgekomen.

2. Stadsgracht
De gracht is niet volledig opgegraven. Op drie locaties in drie verschillende werkputten is verdiept tot aan de onderzijde van de dempingslagen. Tevens is op één locatie de zuidelijke walkant gedocumenteerd.

2.1 Hoe breed en hoe diep was de stadsgracht?
Bij de opgraving is de zuidelijke walkant en zijn de dempingslagen van de gracht aangetroffen. De noordelijke begrenzing van de gracht (locatie stadsmuur) lag buiten het opgravingsareaal. De exacte breedte van de gracht is daardoor niet te geven. Zeker is dat deze minimaal 20 meter breed was. De gracht was minimaal 1,65 meter diep. Deze maat valt af te leiden uit het verschil in diepte tussen de bovenzijde van het toenmalige maaiveld ten zuiden van de gracht (-2,10 NAP) en de diepte van de bodem van de gracht (ca. -3,75 NAP). De gracht was in werkelijkheid dieper: de natuurlijke klei- en veenlagen ten zuiden van de gracht zijn ingeklonken door de druk van het dikke ophogingspakket (na 1590) en de huizen die daar hebben gestaan. Het maaiveld lag ten tijde van het bestaan van de gracht niet op -2,10 NAP, maar een stuk hoger. De diepte van de gracht is hierdoor niet meer precies te bepalen.

2.2 Was de gracht aan de zuidkant voorzien van een beschoeiing en hoe zag deze eruit?
De gracht had aan de zuidkant geen houten beschoeiing, maar een glooiende walkant. Door deze walkant is een profiel gedocumenteerd, waarbij enkele ophogingslagen ten zuiden van de gracht zijn vastgesteld. Het is niet zeker tot hoever deze ophogingslagen zich ten zuiden van de gracht uitstrekken. Het is mogelijk dat ze als een soort wal langs de gracht zijn gestort.
Langs de walkant is tussen circa 1570 en 1590 afval gestort. Dit afval is over een breedte van

circa 4 meter aangetroffen en het pakket had een maximale dikte van 50 cm.

2.3 Kende de gracht nog een vorm van versterking (staketsels)?
In de gracht zijn geen sporen van een versterking aangetroffen. Het valt echter niet met zekerheid te zeggen of deze er wel of niet is geweest, aangezien slechts enkele kijkgaten tot op het diepste niveau (onderkant gracht) zijn gegraven.

2.4 Wanneer is de gracht gegraven?
Ouder vondstmateriaal langs of op de bodem van de gracht dan het materiaal uit de walkant (1570-1590) is niet gevonden. Op basis van de vondsten valt dus niet te zeggen wanneer de gracht is gegraven. Uit historische bronnen is bekend dat dit in of kort na 1546 moet hebben plaatsgevonden.

2.5 Is gedurende het bestaan van de gracht afval in de gracht gestort of is deze schoon gehouden?
Op de bodem van de gracht zijn geen lagen met afval aangetroffen. De gracht heeft relatief kort (tussen circa 1546 en 1590) gefunctioneerd

2.6 Hoe is de gracht gedempt (klei, stadsafval, houten schotten)?
De stadsgracht is gedempt met een dik pakket schone donkergrijze tot bruine klei. Hierbij is geen gebruik gemaakt van stadsafval.

2.7 Waarvoor werd de grond ten zuiden van de gracht gebruikt?
Op een aantal locaties is verdiept tot op de natuurlijke klei en zijn profielen voor de bodemopbouw gedocumenteerd. Deze kleilaag lag op -3,10 tot -3,70 NAP. Hierop lag natuurlijk veen (roodbruin tot grijs veen met veel rietresten) van 60 tot 100 cm dik. Langs de stadsgracht was het veen slechts 40 cm dik. Hierop lagen enkele dunne ophogingslagen uit de periode vóór 1590. Waarschijnlijk werd het gebied gebruikt als weidegrond en is hier zo nu en dan ook afval uit de stad gestort.

2.8 Hoe was dit gebied verkaveld?
Over de verkaveling van het gebied heeft de opgraving geen gegevens opgeleverd. Dit komt doordat slechts op enkele kleine locaties is verdiept tot op de natuurlijke bodem. Bij deze kijkgaten zijn geen gedempte sloten aangetroffen. Waarschijnlijk zijn deze er wel geweest, zoals gebruikelijk is in een veengebied.

2.9 Is dit gebied al voor 1590/1591 opgehoogd?
Grootschalige ophogingen vóór 1590 hebben niet plaatsgevonden, maar er zijn wel dunne ophogingslagen (10 tot 40 cm) met afval uit de stad opgeworpen. Waarschijnlijk vormde wateroverlast de voornaamste reden voor het opbrengen van deze lagen.

3. <u>Bouwrijp maken terrein</u>

3.1 Hoe is het terrein in 1590/1591 geschikt gemaakt voor woningbouw?
Voorafgaand aan de bouw van de huizen aan de Nieuwe haven is het terrein grootschalig opgehoogd. De ophoging is op slechts enkele locaties bestudeerd en dus niet over het volledige terrein opgegraven. De dikte van het pakket varieerde over het terrein: het pakket was het

dikst aan de noord- en zuidzijde (1,7 tot minimaal 2,1 meter), terwijl dit op het binnenterrein slechts 0,8 tot 1,4 meter dik was. Het maaiveld van de percelen liep dus naar achteren af.
Voor het ophogingsmateriaal is vooral gebruik gemaakt van grijze klei en van veen met kleibrokken. Zeer waarschijnlijk is dit materiaal vrijgekomen bij aanleg van de Nieuwe Haven.

Een opvallend resultaat van de opgraving is dat enkele percelen niet lang na 1590 opnieuw grootschalig zijn opgehoogd met schelpgruis. Dit is vastgesteld bij de percelen 6 (circa 1597), 8 (circa 1615) en 14 (circa 1602). De keuze voor schelpgruis is niet toevallig want dit materiaal had een waterregulerende werking en moest vochtoverlast in de huizen voorkomen. Een bijkomend nadeel was dat de buren juist meer wateroverlast moeten hebben gekregen.

3.2 Is gebruik gemaakt van stadsafval? Waar kwam dit materiaal vandaan?
In de ophogingslagen zijn kleine hoeveelheden afval beland. Van grote hoeveelheden stadsafval is zeker geen sprake. De vondsten sluiten goed aan bij de historische datering in 1590.

3.3 Is gebruik gemaakt van houten schotten? Hoe en waarvan zijn die schotten gemaakt?
Bij de ophoging is geen gebruik gemaakt van houten schotten. Op de locaties in Enkhuizen waar die wel zijn aangetroffen, was in alle gevallen opgehoogd met slap stadsafval. De schotten dienden om dit materiaal ten tijde van de ophoging op zijn plek te houden.
Bij het uitzetten van de percelen zijn wel houtconstructies gebruikt. Deze laten zich het best omschrijven als houten schuttingen, waarvan op diverse locaties paaltjes en planken resteerden.

4. Woonhuizen en erven

4.1 Is het terrein eind 16de eeuw in een keer vol gebouwd of is dit geleidelijk gebeurd?
Door systematisch dendrochronologisch onderzoek is het mogelijk een gedetailleerde chronologie van de huizenbouw op te stellen. Uit historisch onderzoek blijkt dat de percelen aan de Nieuwe Haven in 1591 werden uitgegeven en dat de percelen aan de Paktuinen enkele jaren later volgden, namelijk in 1596. Uit de opgraving blijkt dat de huizen aan de Nieuwe Haven in de meeste gevallen eerder zijn gebouwd dan die aan de Paktuinen.
Na de uitgifte van de percelen werden deze in veel gevallen niet direct bebouwd. Omstreeks 1595 waren waarschijnlijk vier van de twaalf onderzochte percelen aan de Nieuwe Haven met huizen bebouwd (percelen 4, 7, 10 en 12). Daarnaast stonden op één perceel (perceel 11) twee werkplaatsen of schuren. Enkele jaren later (omstreeks 1600) kenden de meeste percelen aan de Nieuwe Haven bebouwing. Slechts drie percelen (percelen 8, 9 en 14) lagen nog braak. Inmiddels waren ook aan het Waaigat huizen verschenen, maar de Paktuinen was nog onbebouwd. Begin 17de eeuw (omstreeks 1615) waren alle percelen aan de Nieuwe Haven bebouwd en was ook aan de Paktuinen de eerste bebouwing verschenen. Aan de Paktuinen bleven tot circa 1630 een aantal percelen braak liggen.

4.2 Wat was de aard van de huizen?
De meeste gebouwen laten zich omschrijven als woonhuizen, wat overigens niet uitsluit dat deze ook deels in gebruik waren als winkels, als werkplaatsen of voor opslag. Zeker twee gebouwen zijn specifiek gebouwd als pakhuis (perceel 6 en 15) en mogelijk ook een derde pand (perceel 14). Op één van de percelen aan de Nieuwe Haven (perceel 11) stond geen huis, maar waren

twee werkplaatsen of schuren gebouwd. Op het achtererf van één van de huizen (perceel 13) stond een gebouw dat zeer waarschijnlijk een werkplaats was. Op één van de percelen aan de Paktuinen (perceel 17) stond een grote houten werkloods en/of opslagplaats.

4.3 Zijn er aanwijzingen voor ambachtelijke activiteiten?
Op diverse percelen zijn er aanwijzingen voor ambachtelijke activiteiten. De conclusies zijn uiteengezet in de synthese (hoofdstuk 9).

4.4 Hoe zagen de huizen eruit? Hoe zijn ze gefundeerd? Wat was de binnenindeling?
De opgraving heeft zeer veel informatie opgeleverd over de funderingswijzen van de huizen. Een overzicht van de resultaten is weergegeven in de synthese (hoofdstuk 9).
Veel huizen hadden achter de achtergevel een smalle aanbouw die gelijktijdig met het huis is gebouwd. Deze waren vaak lichter gefundeerd dan het huis omdat ze geen verdieping(en) kenden. Een aanbouw is bij zeven huizen vastgesteld, maar is waarschijnlijk bij meer huizen aanwezig geweest. Deze functioneerde als zomerkeuken en gesteld kan worden dat een aanbouw bij huizen uit deze tijd een vast onderdeel was.

Een aantal huizen bezat een souterrain over de volledige oppervlakte van het huis. Aan de straatzijde (Nieuwe Haven) lag deze ruimte vrijwel geheel ondergronds, maar aan de achterzijde lag het vloerniveau gelijk met het loopniveau op het erf. Deze situatie doet zich voor bij de huizen op de percelen 7 (ca. 1592), 10 (ca. 1593) en 12 (ca. 1594). Het valt op dat dit juist de drie oudste panden zijn. Dat is geen toeval want de archeologische sporen tonen aan dat de bewoners grote wateroverlast moeten hebben gehad. De vloerniveau's zijn herhaaldelijk opgehoogd en de ruimtes zijn zelfs al in de eerste helft van de 17de eeuw geheel buiten gebruik gesteld. De eigenaars van de andere percelen hebben om die reden geen souterrains gebouwd.
Dankzij het feit dat binnen de souterrains herhaaldelijk is opgehoogd en verbouwd, komen we veel te weten over de oorspronkelijke indeling. De haardplaatsen bevonden zich telkens tegen de oostmuur. Op de vloeren lagen rode plavuizen met langs de muren bakstenen goten en tegen de wanden waren diverse bedstedes getimmerd.
Bij de later gebouwde huizen waren in de meeste gevallen wel kleine voorraadkelders aanwezig (percelen 2, 4, 5, 8, 9, 13 en 14).

4.5 Wat was de inrichting van de erven achter de huizen? Waterputten, waterkelders, beerputten, bijgebouwen?
De opgravingscontour beslaat niet de volledige percelen. In een aantal gevallen is uitsluitend binnen de huizen opgegraven (percelen 5, 6 en 8). Bij een aantal andere percelen is slechts een klein stuk van het achtererf onderzocht (percelen 1, 4, 7, 9, 10, 11 en 20). Bij de overige percelen is wel een groot deel van het erf opgegraven (percelen 2, 12, 13, 14, 17, 18 en 19). Een compleet beeld schetsen van de inrichting van de erven achter de huizen is daardoor niet mogelijk.
Opvallend is het geringe aantal beerputten, namelijk twee stuks. De eerste is een houten beerbak uit circa 1615 en de tweede een bakstenen beerkelder uit circa 1678 (beide perceel 17). Geen van beide putten hoort bij een woonhuis: de eerste put lag naast de houten loods en de tweede put dateert uit de tijd van de WIC.
Binnen het opgravingsareaal zijn slechts vier waterputten gevonden, waarvan drie de gebruikelijke ronde vorm hadden. Eén van deze was volledig gemaakt van baksteen (perceel

7) en dateert uit circa 1592. Van de twee andere ronde waterputten resteerden alleen tonnen (percelen 12 en 19), de ene is gemaakt na 1649 en de andere na 1692. De vierde waterput had een zeer ongebruikelijke constructie: op een ton was een vierkante houten schacht gebouwd (perceel 12). De put hoorde bij het huis dat is gebouwd omstreeks 1594. Op een aantal erven was met zekerheid geen waterput aanwezig (percelen 2, 13, 14, 17 en 18).
In de loop van de 17de eeuw zijn de eerste waterkelders gemaakt. Bij de opgraving zijn vijf kelders gevonden die te dateren zijn in de 17de of 18de eeuw. Deze lagen achter de achtergevels van de huizen (percelen 4, 9, 13 en 14) en in één geval in de steeg naast de zijgevel (perceel 10/11). Eén van deze kelders had een klein formaat (1,45 bij 0,85 m) en dit was vermoedelijk ook de oudste waterkelder (perceel 4). De andere waterkelders hadden een lengte van 2 tot 2,2 meter en een breedte van 1,0 tot 1,3 meter. De andere waterkelders die bij de opgraving zijn aangetroffen dateren vermoedelijk uit de 19de eeuw en zijn niet duidelijk met één van de huizen in verband te brengen.
Op een aantal percelen stonden bijgebouwen, werkplaatsen of schuren. Naast het ene perceel aan de Nieuwe Haven waar twee werkplaatsen stonden (perceel 11) en het perceel aan de Paktuinen waar een grote houten loods stond (perceel 17), zijn op de achtererven van de percelen 12, 13, 18 en 19 vrijstaande gebouwen aangetroffen. Waarschijnlijk is dit bij meer percelen het geval geweest. Bij enkele percelen is het mogelijk dat deze er wel zijn geweest, maar archeologisch niet teruggevonden (bijvoorbeeld perceel 14). De gebouwen hadden lichte funderingen die volledig verdwenen kunnen zijn.

Uit de opgraving blijkt dat bijna ieder huis een smalle steeg (gemiddeld ca. 1 meter breed) aan een van beide zijden had. De huizen waren dus in die gevallen niet over de volledige breedte van het perceel gebouwd. De percelen 10 en 15 vormen de uitzonderingen. In beide gevallen is aannemelijk te maken dat de opdrachtgever van de bouw ook het belendende perceel bezat. De stegen waren in veel gevallen verhard met grind. In twee gevallen is een bestrating met bakstenen of keien gevonden, namelijk tussen de huizen op de percelen 1 en 2 en de percelen 13 en 14. De stegen gaven vanaf de straat toegang tot de achtererven. Eén van de stegen was duidelijk breder dan de andere stegen, namelijk tussen de huizen op de percelen 8 en 9. Uit historische bronnen blijkt dat aan deze steeg, die liep naar de Paktuinen, enkele kleine huizen stonden.

4.6 Wat vertellen de vondsten ons over de bewoners van het gebied?
Door het ontbreken van beerputten bij de huizen zijn relatief weinig vondsten gedaan die te koppelen zijn aan de bewoners van de huizen. Bij enkele huizen zijn afvallagen uit de 17de eeuw gevonden, die als ophoging van een vloerniveau of op het erf zijn opgebracht en waarschijnlijk afval bevatten van de bewoners. Tevens zijn enkele waterputten en een waterkelder dichtgegooid met afval in de 18de eeuw, mogelijk bij afbraak van de huizen.
Op de percelen 18 en 19 is tussen circa 1610 en 1630 zeer veel as en afval gestort. De hoeveelheid is dusdanig groot dat het van meerdere huishoudens afkomstig moet zijn. Het is mogelijk dat het gestorte materiaal van elders uit Enkhuizen afkomstig is. Meer waarschijnlijk is dat de bewoners in de directe omgeving van de Nieuwe Haven en Paktuinen hier hun haardas en gebroken vaatwerk dumpten. Rond 1630 kwam hier een einde aan toen de WIC hier haar kantoor bouwde. De vondsten geven dus een beeld van de materiële cultuur van de bewoners van deze wijk en zijn in dit rapport uitgebreid besproken.
De vondsten weerspiegelen de rijkdom en wereldwijde contacten van Enkhuizen in de Gouden Eeuw. Keramiek uit Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk, Duitsland en China is veel aanwezig.

In de meeste gevallen behoren de voorwerpen tot het gangbare handelsgoed dat voor brede lagen van de bevolking in Enkhuizen beschikbaar was. In enkele gevallen zien we uitzonderlijke stukken, zoals Italiaanse borden met een zeer fraaie beschildering, die als pronkgoed bij rijke personen moeten hebben gestaan.
In enkele gevallen getuigen de vondsten van de geloofsovertuiging van de eigenaren. Een steengoedkruik met het wapen van Filips II, een Mariabeeldje en verschillende rijkversierde vuurstolpen (met o.a. dubbelkoppige adelaars en afbeeldingen van heiligen) zijn afkomstig uit katholieke huishoudens.

4.8 Zijn vondsten aan de WIC te koppelen en wat vertellen die?
Opmerkelijk weinig vondsten zijn te koppelen aan de WIC. Op twee percelen zijn kaurischelpjes gevonden. In een waterkelder op perceel 3 is omstreeks 1700-1725 een kleine hoeveelheid afval gestort waaronder vijf van deze schelpjes. De overige vondsten wijzen op een hoge sociale status, wat doet vermoeden dat we met het afval van iemand van doen hebben die een hoge positie (bewindhebber?) bij de WIC vervulde. Een waterput op perceel 12 bevatte afval uit circa 1760-1790 en ook hiertussen bevond zich een kaurischelp. In de buurt van het WIC-complex woonden waarschijnlijk diverse personen die betrokken waren bij de WIC.

4.9 Zijn vondsten aan een maritieme functie te koppelen?
Het gebied waar binnen de opgraving heeft plaatsgevonden, ligt tussen twee havens: de Oude Haven en de Nieuwe Haven. Aannemelijk is dat zich hier diverse personen vestigden die op een of andere manier bij de scheepvaart waren betrokken. Archeologisch is dit echter moeilijk aan te tonen.
Toch blijkt uit de vondsten wel degelijk dat we met een maritieme stad van doen hebben. In de funderingen van veel huizen is hergebruikt scheepshout toegepast. Het meest sprekende voorbeeld is het huis op perceel 7, dat omstreeks 1592 is gebouwd. In de funderingen waren twee scheepsroeren gebruikt als platen om de muren op te bouwen. Een van deze roeren kon compleet worden geborgen: het was 6,83 meter lang en afkomstig van een groot zeegaand schip (bijvoorbeeld een pinas of fluitschip). Ook in de fundering van het huis op perceel 13 was een compleet roer toegepast (6,11 meter lang). In de funderingen van het huis op perceel 8 waren in stukken gezaagde scheepsonderdelen gebruikt, waaronder een roer, huidplanken en de balken van een dekluik. De schuur op perceel 11 was gefundeerd op verzaagde inhouten. In de fundering van het huis op perceel 12 waren huidplanken gebruikt. Afgedankte schepen werden op speciale sloopwerven gedemonteerd en het hout werd vervolgens verhandeld voor een tweede toepassing.

5. <u>WIC</u>

5.1 Is op basis van de sporen een reconstructie van het kantoor van de WIC te maken?
De sloop van het kantoor van de WIC in 1828 is zeer grondig gedaan: geen enkele muur, vloer of kelder resteerde in de bodem. Wel zijn de houten funderingen teruggevonden en aan de hand daarvan is de plattegrond van het complex te reconstrueren. Tevens is de plattegrond van het grote pakhuis aan de Nieuwe Haven bekend en is de fundering van het pand daarnaast, dat ook van de WIC was, teruggevonden. De functie van dit laatste pand is onbekend, maar mogelijk was ook dit een pakhuis.
Het kantoor aan de Paktuinen bestond uit een lang gebouw evenwijdig aan de straat met haaks daarop twee vleugels aan weerszijden van een binnenplaats. Het pand aan de Paktuinen was

22 meter lang en 8,4 meter breed. De westelijke vleugel was waarschijnlijk 18,5 meter lang en 4,2 meter breed. De oostelijke zijvleugel lag buiten het opgravingsareaal.
Het grote pakhuis grensde direct aan de oostelijke zijvleugel en was 30 meter lang en 10 meter breed. Het kleinere pand daarnaast had een afmeting van 13,6 bij 5,5 meter.
Mogelijk is de houten loods (perceel 17) nog een tijd blijven staan midden op de binnenplaats. Zeker is dat de houten beerbak nog een tijd in gebruik is gebleven. Rond 1678 werd op de binnenplaats een bakstenen beerkelder gemaakt. Verder lag er een waterkelder.
De reconstructie toont aan dat de weergave op de stadsplattegronden van Blaeu (1649) en Brandt (1666) niet correct is.

5.2 Hoe was dit gebouw gefundeerd?
Het grote pakhuis en het pand daarnaast zijn gebouwd vóórdat de WIC deze panden in gebruik nam. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat het grote pakhuis omstreeks 1597 en het pand daarnaast omstreeks 1602 is gebouwd. De muren van het grote pakhuis waren gefundeerd op dikke palen van de fijnspar. De fundering van het belendende pand bestond uit palen van grove den en eik.
Bij het kantoor dat vermoedelijk in 1630 is gebouwd, is gebruik gemaakt van slietenfunderingen. De slieten (lange dunne palen van 5,15 tot 5,30 meter lang) waren van fijnspar. Het is onduidelijk op welke wijze de bakstenen muur op de slietenfundering was geplaatst. Aannemelijk is dat een roosterfundering van balken is gebruikt, maar deze is niet teruggevonden.

5.3 Zijn sporen/vondsten aan de functie van WIC te koppelen?
Naast de kaurischelpjes die bij twee woonhuizen zijn gevonden (zie boven), zijn geen vondsten gedaan die duidelijk te koppelen zijn aan de activiteiten van de WIC. Wel zijn in de houten beerbak op de binnenplaats enkele complete voorwerpen teruggevonden die omstreeks 1650 in de put zijn beland, namelijk twee bakpannen, een grape en een ondersteek. De vondsten wijzen erop dat er een woning in het complex aanwezig was. In de beerkelder uit circa 1678 zijn helaas geen vondsten gedaan. Bij het archeobotanisch onderzoek is wel de aanwezigheid van tomaat aangetoond, waarmee deze put één van de vroegste contexten in Nederland voor de tomaat is. Wellicht heeft de WIC de tomaat uit Zuid-Amerika meegenomen.

5.4 Wat resteert nog van het pakhuis van de WIC? Had dit gebouw kelders?
De funderingen van het grote pakhuis zijn bij sloop van het gebouw in de bodem blijven zitten en bevinden zich nu nog grotendeels onder de huidige Ridderstraat.

11 Publiciteit

De opgraving aan de Paktuinen was voor de archeologen een buitenkans om onderzoek te doen naar het wonen en werken in een wijk uit de Gouden Eeuw van Enkhuizen. Dat deze opgraving zeer bijzonder was, drong al snel tot veel mensen door. Vaste bezoekers kwamen aan de bouwhekken regelmatig informeren naar de laatste vondsten, maar moesten door de archeologen worden teleurgesteld dat zij niet dichterbij konden kijken. De unieke ervaring rond te lopen over de vloeren en in de kelders van de huizen die hier eeuwen geleden zijn gebouwd, bleef daardoor beperkt tot een handjevol archeologen, studenten en vrijwilligers. De wens dit met meer mensen te delen, werd sterk gevoeld. Vanwege de grote omvang van het bouwterrein en door de medewerking van Scholtens Groep kon op 15 augustus 2013 een opendag worden georganiseerd. De aankondiging werd via de pers verspreid en leidde zelfs tot een bericht op www.nu.nl. Met man en macht is die dag gewerkt om alle muren en andere sporen in twee opgravingsputten bloot te leggen. Om 16 uur, het tijdstip dat de open dag zou aanvangen, stonden de bezoekers te dringen aan het hek. De stroom mensen bleef de hele avond aanhouden. Sommigen waren zo enthousiast dat ze de van begin tot eind zijn gebleven en anderen kwamen nogmaals terug om familie mee te nemen. De meeste bezoekers kwamen uiteraard uit Enkhuizen, maar er waren er ook die van uit andere delen van het land speciaal naar Enkhuizen waren gekomen om dit mee te maken. Vondsten lagen uitgestald op marktkramen, houten scheepsonderdelen waren te zien en ter plekke werden vondsten gewassen. Het aantal bezoekers wordt geschat op 850 personen.

Afb. 11.1 Drukte rond de opgravingsput bij de open dag.

Na afloop van de opgraving zijn door middel van lezingen, expositie en een publieksfolder de resultaten met het publiek gedeeld. Vondsten van de opgraving zijn in de zomer van 2014 en in 2015 tentoongesteld in de Stadsgevangenis van Enkhuizen. De publieksfolder is verschenen in de serie Archeologie in West-Friesland onder de titel ‘Een voorname wijk tussen Paktuinen en Nieuwe Haven’.

Afb. 11.2 Bij marktkraampjes werd uitleg gegeven over de vondsten, hier bijvoorbeeld het metaal.

Afb. 11.3 Uitleg bij het zeven van grond bij de zeefinstallatie.

Als blijvende herinnering aan de rijke historie van de stadswijk aan de Paktuinen is in opdracht van Scholtens Groep door Archeologie West-Friesland een plaquette in de zijmuur van het trapgevelhuis aan het Waaigat gerealiseerd. Op de plaquette is de stadsplattegrond uit de kroniek van Brandt van 1666 afgebeeld met als kleine afbeeldingen enkele vondsten die hier zijn gedaan.

Afb. 11.4 Voorkant van de publieksfolder over de opgraving.

Afb. 11.5 Een vitrine met vondsten in de Stadsgevangenis van Enkhuizen.

Afb. 11.6 De plaquette aan het Waaigat wordt onthuld.

12 Literatuur

Gebruikte afkortingen

WFA Westfries Archief
OAE Oud Archief Enkhuizen
OAH Oud Archief Hoorn
OAM Oud Archief Medemblik
ONA Oud Notarieel Archief
NA Nationaal Archief
OWIC Archief Oude West-Indische Compagnie

Literatuurlijst

'Een "huwelijksreis" in 1784. Journael gehouden door W.H. Poppelman', in *De Uitlaat* 15 (1962) 4-5.

Aa, A.J. van der, 1843. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. Vierde deel*.

Aken-Fehmers, M.S. van, 1999. *Delfts aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product*.

Baart, J.M., W. Krook en A.C. Lagerweij, 1986. 'Opgravingen aan de Oostenburgermiddenstraat' in *Van VOC tot Werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*, 81-142.

Bartels, M. H., 2012. 'Enkhuizer siervuurklokken als uiting van de Westfriese leefcultuur, 1575-1625', in *Westerheem* 61, 35-43.

Besteman, J.C., 1990. 'North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?' in J.C. Besteman, J.M. Bos & H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 91-120.

Boer, M.G. de, 1900. 'Een memorie over den toestand der West Indische Compagnie in het jaar 1633', in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 21, 343-362.

Brakel, S. van, 1914. 'Eene memorie over den handel der West Indische Compagnie omstreeks 1670', in *Bijdragen mededelingen van het Historisch Genootschap* 35, 87-104.

Brandt, G., 1666. *Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen, vervaetende haere herkomste en voortgangh. Mitsgaders verscheide gedenkwaerdige geschiedenissen, aldaer voorgevallen*, Enkhuizen.

Bruijn, A., 1992. *Spiegel beelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*.

Centen, S., 1747. *Vervolg der Historie van de vermaarde zee- en koop-stad Enkhuizen, behelzende verscheide gedenkwaardige geschiedenissen, die zo in als omtrent dezelve, en door geheel Westvriesland en het Noorderquartier gebeurt zyn*, Hoorn.

Claeys, J., 2006. *Inventariserend Veldonderzoek, waarderende fase, Plangebied Paktuinen/ Snouck van Loosenpark te Enkhuizen, tussenrapport*.

Comis, S.Y., 2013. 'Bijlage 4 Onderzoek naar textielvondsten' in P.H.J.I. Ploegaert (red.), *Rotterdam Markthal. Archeologisch onderzoek 2. Bewoningssporen en vondsten uit de stedelijke periode (14e-18e eeuw); de bedijking van en de bewoning op het voormalige Westnieuwland in Rotterdam.* BOORrapporten 469, 415-425.

Daalen, S. van, 2014. *Enkhuizen, Paktuinen. Dendrochronologisch onderzoek.*

Desnerck, G. en R. Desnerck, 1976. *Vlaamse visserij en vissersvaartuigen. 2. De vaartuigen.*

Duijn, D.M., 2011a. *Het verhaal van een West-Friese wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen.* West-Friese Archeologische Rapporten 31.

Duijn, D.M., 2011b. *Een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw. Archeologisch onderzoek aan de Molenweg binnen de vest van Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 33.

Duijn, D.M., 2011c. *Het vondstmateriaal van de opgraving op het terrein van de banketfabriek in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 34.

Duijn, D.M., 2012. *Huis en haven onder de straat. Archeologisch onderzoek tijdens rioolwerkzaamheden van de Noorder Havendijk tot de Compagniesbrug in Enkhuizen.* West-Friese Archeologische Rapporten 46.

Duijn, D.M., 2013. *Plangebied Paktuinen Kwartier, Enkhuizen. Aanvullend Archeologisch Bureauonderzoek (AABO).*

Duijn, D. en C. Schrickx, 2014. 'Enkhuizen in de 16de eeuw. De opkomst van een havenstad in een wereldwijd handelsnetwerk. Een keramisch overzicht', in H. Clevis (ed.), *Assembled Articles* 5, 29-48.

Ekkart, R.E.O, 1990. *Portret van Enkhuizen in de gouden eeuw*.

Gawronski, J., J. Veerkamp, 2003. Over staal, kleef en stuit. Funderingen in Amsterdam, in *Monumenten en Archeologie* 2, 11-23.

Gawronski, J. 2012. *Amsterdam ceramics. A city's history and an archaeological ceramic catalogue 1175-2011.*

Gerritsen, S., 2004. *Archeologisch bureauonderzoek Paktuinen/Snouck van Loosenpark, gemeente Enkhuizen*.

Gerritsen, S. en D.M. Duijn, 2014. *Bronstijd greppels en een middeleeuwse terp. Inventariserend en aanvullend archeologisch onderzoek aan Westeinde 107, gemeente Enkhuizen.* West-Friese Archeologische Rapporten 66.

Goubitz, O., C. van Driel-Murray en W. Groenman-van Waateringe, 2001. *Stepping through Time. Archaeological Footwaer from prehistoric times until 1800*.

Graaf, W.S. van de, en J. Claeys, 2007. *Inventariserend Veldonderzoek, waarderende fase, Paktuinen te Enkhuizen*.

Heijer, H. den (inl. en ann.), 2006. *Expeditie naar de Goudkust. Het journaal van Jan Dircksz Lam over de Nederlandse aanval op Elmina, 1624-1626.*

Heijer, H. den, 2013. *Geschiedenis van de WIC, opkomst, bloei en ondergang*.

Henkes, H.E., 1994. *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen, 1300-1800.* Rotterdam papers 9.

Houchin, R., 2010. 'Praten over Tomaten. Introductie van Tomaat (Solanum lycopersicum) in de Lage Landen' in C. Bakels et al. (red.), *Van planten en slakken. Bundel aangeboden aan Wim Kuijper als dank voor veertig jaar lesgeven en determineren*, 81-102.

Huis in 't Veld, J., 2011. Zes bijzondere waterpompen aan het Boterdiep, in *Hervonden stad* 2011, 169-176.

Hulst, M., 2013. ‘Glazen met maskerons en leeuwenkopstammen uit Amsterdamse bodem. Een aanzet tot de identificatie van zeventiende-eeuwse Amsterdamse façon de Venise’, in *Vormen uit Vuur* 221, 20-39.

Jacobs, E., 2002. *Karperkuil. Een 17de eeuwse scheepswerf te Hoorn.* STAR-rapport 1.

Jaspers, N.L., 2007. *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA.

Jaspers, N.L., 2012. ‘*Ligurian maiolica excavated in the Netherlands (1550-1700). An archaeological contribution to the decorative and morphological typology of Ligurian export wares’*, Atti del XLIV Convegno internazionale della ceramica, 11-26.

Jelgersma, B.W., 1979. Het verdronken oude Enkhuizen. De ligging en de weg ernaar toe, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 46, 7-23.

Kleij, P., 2014. ‘Lapzwansen op de scheepswerf. Teren met een oude broek’, in *Zaans Erfgoed* 51, 18-19.

Loonen, A., K. Lenting en W.S van de Graaf, 2007. *Evaluatierapport Definitief Archeologisch Onderzoek Paktuinen te Enkhuizen Fase 1*.

Maarleveld, T.J., 1984. *Archeologie in troebel water. Een nieuwe werkwijze voor scheepsonderzoek. Twee schepen onderzocht.* Archeologie onder water 1.

Menkman, W.R., 1945. ‘Nederlandsche en vreemde slavenvaart’, in *Nieuwe West-Indische Gids* 26, 102-107.

Morazzoni, G., 1939. ‘Le maioliche di Savona e di Albisola’, in *Mostra de l’antica maiolica Ligure dal secolo XIV al secolo XVIII*, Genua, 21-77.

Ostkamp, S. en S. Venhuis, 2009. ‘Tot soulagemente van de schamele gemeente’. Het Werra-aardewerk uit de werkplaats van Dierck Claesz Spiegel in Enkhuizen opnieuw bekeken (1602-1613)’, in H. Clevis en H. van Gangelen (red.), *Werra Keramiek uit Enkhuizen opnieuw bekeken. Studies aangeboden aan Jan Thijssen*, 11-76.

Ostkamp, S., 2011. ‘Krekels, kikkers en een lang en voorspoedig leven. De boeddhistisch-taoïstische belevingswereld in de huiskamer van de vroegmoderne Republiek’, in *Vormen uit Vuur* 212/213, 2-31.

Ostkamp, S., 2015. ‘Enkele bijzondere porseleinvondsten’ in P.H.J.I. Ploegaert e.a., *Rotterdam Timmerhuis. Archeologisch onderzoek tussen Rodezand en Haagseveer. Een dijk uit de 13e eeuw en de stedelijke ontwikkeling vanaf de 14e eeuw.* BOORrapport 541, 454-474.

Pijl-Ketel, C.L. van der, 1982. *The ceramic load of the ‘Witte Leeuw’ (1613).*

Ratelband, K., 2000. *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650*.

Reineking-Von Bock, G., 1971. *Steinzeug*.
Rinaldi, M., 1989. *Kraak porcelain. A moment in the history of trade*.

Schrickx, C.P., 2012. *Vijf eeuwen Vijzeltuin. Inventariseren archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeltuin in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 25.

Schrickx, C.P., 2013. *Een erf tussen Wik en Koningshof. Archeologisch onderzoek op het perceel Gedempt Achterom 45 in Medemblik*. West-Friese Archeologische Rapporten 53.

Schrickx, C., 2014a. *Een voorname wijk tussen Paktuinen en Nieuwe Haven. De opgraving*

van koopmanshuizen, pakhuizen en de gebouwen van de West-Indische Compagnie aan de Paktuinen in Enkhuizen. Archeologie in West-Friesland 16.

Schrickx, C., 2014b. Archeologische kroniek over het jaar 2013. Opgraving Paktuinen, in *Steevast 2014. Jaaruitgave van de Vereniging Oud Enkhuizen*, 85-87.

Schrickx, C., 2014c. Enkhuizen. Paktuinen, in *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2013*, 47-53.

Schrickx, C.P., 2014d. 'Vondstcomplexen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd' in S. Gerritsen en C.P. Schrickx, *Kringgreppels rond De Leeuwenhalm. Archeologisch onderzoek naar resten uit de bronstijd, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd op het terrein van het oude Postkantoor (Hoofdstraat 17-19 en 23-29) in Bovenkarspel, gemeente Stede Broec*. West-Friese Archeologische Rapporten 60, 70-115, 147-184.

Schrickx, C.P., 2014e. *Vier eeuwen wonen op de hoek van de Westerstraat en de Davidstraat. Archeologisch onderzoek op de percelen Westerstraat 222 en Davidstraat 1 in Enkhuizen.* West-Friese Archeologische Rapporten 58.

Stellingwerff, N. en S. Schot. *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640* (bewerkt door J.W. Veenendaal-Barth 1992). Digitale versie: http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/stellingwerff/.

Spruijt, van der, 1981. *'t liep in de papieren… Jubileumuitgave van Van der Spruijt Verpakkingen B.V. ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan (1906-1981).*

Stemm, G., S. Kingsley en E. Gerth, 2014. *Oceans Odyssey 4. Pottery from the Tortugas shipwreck, Straits of Florida. A merchant vessel froms Spain's 1622 Tierra Firme Fleet*.

Stephan, H.G., 2008. 'Schmelztiegel. Ein wenig beachtetes Thema der Metallurgie', in *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft* Band 61, 349-390.

Vos, A.D., 2012. *Onderwaterarcheologie op de rede van Texel. Waardestellende onderzoeken in de westelijke Waddenzee (Burgzand).*

Vries, P.J., de, 2004. *De plattegronden van Enkhuizen. Van ganzenveer tot cd-rom*, Enkhuizen.

Walle-van der Woude, T.Y., 2003. *Karperkuil, een 17e-eeuwse scheepswerf in Hoorn.* Hoorn Onder Ons 2.

Willemsen, R., 1988. *Enkhuizen tijdens de Republiek. Een economisch-historisch onderzoek naar stad en samenleving van de 16de tot de 19de eeuw*.

Witte, F., 2014. *Bemalte Teller im Garten. Einde Töpferei der renaissance in Husum*.

Aslaag op perceel 18 en 19

1:2

1

1a	ENK-372-666-C25
1b	aslaag (1600-1630)
2a	s2-kan-14
2b	kan met bolle buik, hoge hals en kraagrand, op standvlak
3	1550-1600
4	7.5 / 10.5
5a	steengoed 2
5b	uitwendig zoutglazuur met ijzerengobe
5c	
6a	standvlak
6b	één lintoor
6c	
7	kan
8	Raeren
9	

2

1a	ENK-372-648-C04
1b	aslaag (1600-1630)
2a	s2-kan-19
2b	kan met bolle buik, cilindrische hals en rechte rand, op standvoet
3	1550-1600
4	9 / -
5a	steengoed 2
5b	uitwendig zoutglazuur met ijzerengobe (gespikkeld)
5c	
6a	standvoet
6b	één lintoor (ontbreekt)
6c	
7	kan
8	Keulen / Frechen
9	

3

1a	ENK-372-602-C01
1b	aslaag (1600-1630)
2a	s2-kan-44
2b	kan met bolle buik, hoge cilindrische hals en rechte rand met groef, op standvlak
3	1600-1650
4	9.5 / 14.5
5a	steengoed 2
5b	uitwendig zoutglazuur
5c	
6a	standvlak
6b	één lintoor (ontbreekt)
6c	
7	kan
8	Keulen / Frechen
9	

1:2

4

1a	ENK-372-663-C01
1b	aslaag (1600-1630)
2a	s2-kan-49
2b	kan met cilindrische buik en cilindrische hals, op standvoet
3	1575-1600
4	11 / -
5a	steengoed 1
5b	ongeglazuurd
5c	hals: maskerons, schouder: wafelmotief, buik: fries met dieren en fabeldieren
6a	standvoet (ontbreekt)
6b	één lintoor (ontbreekt)
6c	
7	kan
8	Siegburg
9	

5

1a	ENK-372-662-C26
1b	aslaag (1600-1630)
2a	s2-kan-
2b	-
3	1575-1625
4	14 / -
5a	steengoed 2
5b	uitwendig zoutglazuur, deels met kobaltoxide
5c	reliefversiering en ingekerfde versiering
6a	standvoet
6b	één lintoor (ontbreekt)
6c	
7	kan
8	Westerwald / Raeren
9	

6

1a	ENK-372-643-C01
1b	aslaag (1600-1630)
2a	s2-kan-
2b	-
3	1575-1625
4	13 / -
5a	steengoed 2
5b	uitwendig zoutglazuur, deels met kobaltoxide
5c	wafeldecor
6a	standvoet
6b	één lintoor (ontbreekt)
6c	
7	kan
8	Westerwald
9	

7

1a	ENK-372-637-C42
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bak-4
2b	bakpan met kraagrand
3	1600-1650
4	22.5 / 5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	
6b	één toegevouwen steel
6c	schenklip
7	bakpan
8	
9	

8

1a	ENK-372-648-C40
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bak-4
2b	bakpan met kraagrand
3	1600-1650
4	17.5 / 4.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig witte slib en loodglazuur met koperoxide
5c	
6a	
6b	één toegevouwen steel
6c	
7	bakpan
8	
9	

9

1a	ENK-372-648-C81
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bak-4
2b	bakpan met kraagrand
3	1600-1650
4	22 / 7
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig witte slib en loodglazuur met koperoxide
5c	
6a	drie poten
6b	één toegevouwen steel
6c	schenklip
7	bakpan
8	
9	

10

1a	ENK-372-616-C01
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-6
2b	bord met platte vlag, op standlobben
3	1575-1650
4	28.5 / 5.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	bovenzijde loodglazuur
5c	
6a	drie standlobben
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

11

1a	ENK-372-648-C80
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-6
2b	bord met platte vlag, op standlobben
3	1600-1650
4	38 / 7
5a	roodbakkend aardewerk
5b	bovenzijde loodglazuur
5c	
6a	drie lage standlobben
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

12

1a ENK-372-648-C38
1b aslaag (1600-1630)
2a r-bor-6
2b bord met platte vlag, op standlobben
3 1575-1650
4 25.5 / 5
5a roodbakkend aardewerk
5b bovenzijde, spiegel: witte slib en loodglazuur met koperoxide, vlag: loodglazuur
5c
6a drie standlobben
6b
6c
7 bord
8
9

13

1a ENK-372-637-C15
1b aslaag (1600-1630)
2a r-bor-6
2b bord met platte vlag, op standlobben
3 1600-1650
4 31 / 6.5
5a roodbakkend aardewerk
5b bovenzijde, spiegel: witte slib en loodglazuur met koperoxide, vlag: loodglazuur
5c vlag: ringeloorboogjes in witte slib
6a drie standlobben
6b
6c
7 bord
8
9

14

1a	ENK-372-637-C13
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-6
2b	bord met platte vlag, op standlobben
3	1600-1650
4	33 / 6.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	bovenzijde spiegel: witte slib en loodglazuur, vlag: loodglazuur
5c	vlag: ringeloorboogjes in witte slib
6a	drie standlobben
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

15

1a	ENK-372-663-C04
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-6
2b	bord met platte vlag, op standlobben
3	1600-1650
4	32 / 6
5a	roodbakkend aardewerk
5b	bovenzijde spiegel witte slib en loodglazuur met koperoxide, vlag: loodglazuur
5c	vlag: slibversiering
6a	drie standlobben
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

16

1a	ENK-372-663-C02
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-6
2b	bord met platte vlag, op standlobben
3	1600-1650
4	26 / 5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	bovenzijde loodglazuur
5c	slibversiering, spiegel: kruisjes en lijnen, vlag: ringeloorboogjes
6a	drie standlobben
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

17

1a	ENK-372-648-C37
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-18
2b	bord met holle spiegel, platte vlag en van buiten aangedrukte rand, op standring
3	1600-1650
4	19 / 4.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	bovenzijde loodglazuur
5c	
6a	standring
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

18

1a	ENK-372-637-C14
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-bor-18
2b	bord met holle spiegel, platte vlag en van buiten aangedrukte rand, op standring
3	1630-1660
4	13 / 3.5
5a	roodbakkend aardewerk (Noord-Hollands slibaardewerk)
5b	bovenzijde loodglazuur
5c	slibversiering, spiegel: bloem, vlag: kabelrand
6a	standring
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

19

1a ENK-372-637-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a r-dek-10
2b plat deksel met knop
3 1600-1650
4 9.5 / 1.5
5a roodbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur
5c
6a
6b knop
6c
7 deksel
8
9

20

1a ENK-372-648-C39
1b aslaag (1600-1630)
2a r-dek-25
2b bol deksel met hoge sluitrand en oor
3 1600-1650
4 18 / 5.5
5a roodbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur
5c
6a
6b één worstoor
6c
7 deksel
8
9

21

1a ENK-372-637-C34
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-10
2b grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 18.5 / 17.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c schenklip
7 grape
8
9

22

1a ENK-372-586-C06
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-10
2b grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 31.5 / 25
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c band met groeven op schouder
6a drie poten
6b twee worstoren
6c
7 grape
8
9

23

1a ENK-372-624-C08
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-10
2b grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 22.5 / 18
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b twee toegeknepen worstoren
6c onberoet
7 grape
8
9

24

1a ENK-372-666-C26
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-10
2b grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
3 1575-1650
4 31 / 28
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en op schouder aan schenkkant
5c drie banden met groeven op schouder
6a drie poten
6b twee toegeknepen worstoren
6c onberoet
7 grape
8
9

25

1a ENK-372-599-C07
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-11
2b grape met bolle buik en iets uitstaande rand met ribbel op randaanzet en verdikte lip
3 1600-1650
4 14.5 / 13
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b één worstoor
6c
7 grape
8
9

26

1a ENK-372-648-C49
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-11
2b grape met bolle buik en iets uitstaande rand met ribbel op randaanzet en verdikte lip
3 1600-1650
4 25 / 26
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b twee worstoren
6c
7 grape
8
9

27

1a ENK-372-587-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-22
2b hoge grape met bolle buik en iets uitgebogen rechte rand
3 1600-1650
4 12 / 15
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c
6a drie poten
6b één worstoor
6c
7 grape
8
9

28

1a ENK-372-597-C07
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-33
2b grape met scherpe buikknik en iets uitgebogen onverdikte rand
3 1600-1650
4 12 / 10.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur aan schenkkant
5c
6a drie poten
6b één worstoor
6c schenklip
7 grape
8
9

29

1a ENK-372-662-C13
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-33
2b grape met scherpe buikknik en iets uitgebogen onverdikte rand
3 1600-1650
4 13 / 12
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig en uitwendig op rand en schouder loodglazuur met mangaanoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c schenklip
7 grape
8
9

30

1a ENK-372-662-C43
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-47
2b wijde grape met scherpe knik bodem naar wand, steile wand en brede naar buiten geknikte rand met dekselgeul
3 1600-1650
4 24.5 / 12
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a drie poten
6b één steel (ontbreekt)
6c
7 grape
8
9

31

1a ENK-372-627-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-54
2b grape met scherpe buikknik en kraagrand
3 1600-1650
4 18.5 / 16.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b twee toegeknepen worstoren
6c
7 grape
8
9

32

1a ENK-372-662-C14
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-54
2b grape met scherpe buikknik, wijde halsopening en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 17.5 / 13.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b twee toegeknepen worstoren
6c
7 grape
8
9

33

1a ENK-372-662-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-62
2b grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 13 / 12.5
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c slibversiering op schouder: cirkels en puntbloemen
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 grape
8
9

34

1a ENK-372-666-C05
1b aslaag (1600-1630)
2a r-gra-91
2b grape met scherpe buikknik, wijde halsopening en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 20.5 / 17
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur op rand en schouder
5c
6a drie poten
6b twee worstoren
6c
7 grape
8
9

35

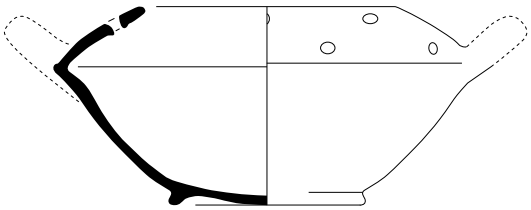
1a	ENK-372-648-C01
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-gra-118
2b	bolle grape met korte iets uitstaande rand
3	1600-1650
4	12.5 / 10
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	drie poten
6b	steel
6c	
7	grape
8	
9	

36

1a	ENK-372-648-C59
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-gra-119
2b	grape met afgeronde buikknik, geen hals en rechte naar binnen staande rand
3	1600-1650
4	16 / 16
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuurplekken
5c	
6a	drie poten
6b	één steel
6c	
7	grape
8	
9	

37

1a	ENK-372-648-C42
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-kan-47
2b	kan met afgeronde buikknik en uitstaande rechte rand, op standring
3	1600-1650
4	12.5 / 16.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur
5c	
6a	standring
6b	één toegeknepen worstoor
6c	schenklip
7	kan
8	
9	

38

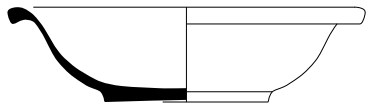
1a ENK-372-648-C45
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kmf-38
2b komfoor met scherpe buikknik en naar binnen staande rechte rand
3 1600-1650
4 21 / 11
5a roodbakkend aardewerk
5b ongeglazuurd
5c
6a standring
6b twee horizontale oren (ontbreken)
6c gaten in schouder
7 komfoor
8
9

39

1a ENK-372-610-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kom-58
2b kom met platte rand, op standring
3 1575-1650
4 28 / 11.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 kom
8
9

40

1a ENK-372-648-C29
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kom-58
2b kom met platte rand, op standring
3 1600-1650
4 23.5 / 9
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig witte slib en loodglazuur met koperoxide, op rand loodglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 kom
8
9

41

1a ENK-372-627-C04
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kom-123
2b kom met driehoekig verdikte rand, op standvlak
3 1600-1650
4 20 / 5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig gemarmerd, uitwendig ongeglazuurd
5c
6a standvlak
6b
6c twee primaire ophanggaten in uitgeknepen holte in standvlak
7 kom
8
9

42

1a ENK-372-627-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kop-2
2b kop met scherpe knik bodem naar wand en rechte rand, op standring
3 1600-1650
4 14.5 / 9
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standring
6b twee toegeknepen worstoren
6c
7 kop
8
9

43

1a ENK-372-648B-C33
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kop-2
2b kop met scherpe knik bodem naar wand en rechte rand, op standring
3 1600-1650
4 13.5 / 8
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standring
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 kop
8
9

44

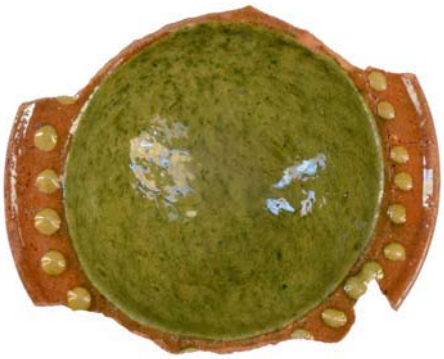
1a	ENK-372-648-C05
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-kop-2
2b	kop met scherpe knik bodem naar wand en rechte rand, op standring
3	1600-1650
4	13 / 8
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	standring
6b	één horizontaal worstoor
6c	
7	kop
8	
9	

45

1a	ENK-372-662-C11
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-kop-5
2b	kop met afgeronde buikknik, iets uitstaande wand en rechte rand, op standvoet
3	1600-1650
4	13 / 7.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur
5c	
6a	standvoet
6b	één toegeknepen lintoor
6c	
7	kop
8	
9	

46

1a	ENK-372-600-C01
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-kop-16
2b	kop met scherpe knik bodem naar wand en rechte rand, op standvoet
3	1600-1650
4	10 / 6
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	standvoet
6b	één toegeknepen lintoor
6c	
7	kop
8	
9	

1:2

47

1a ENK-372-637-C44
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kop-16
2b kop met scherpe knik bodem naar wand en rechte rand, op standvlak
3 1600-1650
4 8 / 4.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standvlak
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 kop
8
9

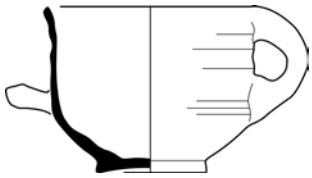
48

1a ENK-372-666-C14
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kop-17
2b kop met platte rand, op standring
3 1550-1650
4 14.5 / 5.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 kop
8
9

49

1a ENK-372-648-C36
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kop-21
2b kop met platte vlag en rand met opstaand lipje, op standvlak
3 1600-1650
4 11.5 / 4
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig witte slib en loodglazuur met koperoxide, rand loodglazuur
5c slibversiering op rand: stippen
6a standvlak
6b
6c
7 kop
8
9

50

1a ENK-372-587-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a r-kop-67
2b kop met afgeronde buikknik, steile wand en rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 12 / 8.5
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c banden met groeven op wand
6a standvoet
6b één horizontaal worstoor en één verticaal worstoor
6c
7 kop
8
9

51

1a ENK-372-662-C41
1b aslaag (1600-1630)
2a r-lek-8
2b platte lekschaal met geribbelde kraagrand, op poten
3 1550-1650
4 29 / 6.5
5a roodbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur
5c
6a drie poten
6b twee horizontale worstoren
6c
7 lekschaal
8
9

52

1a ENK-372-637-C18
1b aslaag (1600-1630)
2a r-oli-2
2b olielamp met stam en twee schalen met geknikte rand
3 1600-1650
4 13 / 10
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a
6b één worstoor op rand (ontbreekt)
6c
7 olielamp
8
9

53

1a	ENK-372-597-C06
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-pis-5
2b	pispot met scherpe buikknik en platte rand, op standring
3	1575-1650
4	20 / 15.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	standring
6b	één worstoor
6c	
7	pispot
8	
9	

54

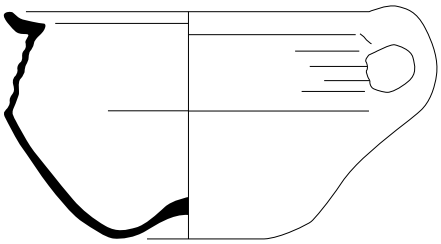
1a	ENK-372-662-C17
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-pis-5
2b	pispot met scherpe buikknik en platte rand, op standring
3	1600-1650
4	19.5 / 14.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur
5c	ribbels op schouder
6a	standring
6b	één toegeknepen worstoor
6c	
7	pispot
8	
9	

55

1a	ENK-372-637-C09
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-pis-48
2b	pispot met afgeronde buikknik en platte rand, op standring
3	1600-1650
4	20 / 13.5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur
5c	band met groeven op schouder
6a	standring
6b	één toegeknepen worstoor
6c	
7	pispot
8	
9	

56

1a ENK-372-662-C06
1b aslaag (1600-1630)
2a r-pis-48
2b pispot met afgeronde buikknik en platte rand, op standring
3 1600-1650
4 20.5 / 15
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c band met groeven op schouder
6a standring
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 pispot
8
9

57

1a ENK-372-648-C32
1b aslaag (1600-1630)
2a r-pis-77
2b pispot met scherpe buikknik en platte van buiten aangedrukte rand, op ziel
3 1600-1650
4 19.5 / 12.5
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c ribbels op schouder
6a ziel
6b één toegeknepen lintoor
6c
7 pispot
8
9

58

1a ENK-372-595-C17
1b aslaag (1600-1630)
2a r-pot-3
2b pot met bolle buik, hoge schouder en opstaande rand, op standring
3 1550-1650
4 28 / 24,5
5a roodbakkend aardewerk
5b ongeglazuurd
5c banden met groeven op schouder
6a standring
6b twee schuin geplaatste worstoren (ontbreken)
6c inwendig licht beroet
7 pot, aspot
8
9

59

1a ENK-372-595-C17
1b aslaag (1600-1630)
2a r-pot-9
2b pot met scherpe buikknik en kraagrand, op standring
3 1550-1650
4 28 / -
5a roodbakkend aardewerk
5b ongeglazuurd
5c
6a standring (ontbreekt)
6b twee schuin geplaatste worstoren (ontbreken)
6c inwendig licht beroet
7 pot, aspot
8
9

60

1a ENK-372-662-C18
1b aslaag (1600-1630)
2a r-pot-9
2b pot met scherpe buikknik en kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 27.5 /-
5a roodbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur, inwendig ongeglazuurd
5c
6a standring (ontbreekt)
6b twee schuin geplaatste worstoren
6c inwendig beroet
7 pot, aspot
8
9

61

1a ENK-372-637-C21
1b aslaag (1600-1630)
2a r-pot-57
2b pot met afgeronde buikknik en geprofileerde kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 18 / 19
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c banden met groeven op schouder
6a standring
6b twee worstoren op rand
6c
7 pot, hengselpot
8
9

62

1a ENK-372-648-C44
1b aslaag (1600-1630)
2a r-stk-2
2b steelkom met scherpe knik bodem naar wand en kleine kraagrand, op poten
3 1600-1650
4 17.5 / 8.5
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a drie poten
6b één steel
6c
7 steelkom
8
9

63

1a ENK-372-648B-C43
1b aslaag (1600-1630)
2a r-stk-5
2b steelkom met scherpe knik bodem naar wand en uitgebogen rand met dekselgeul, op poten
3 1600-1650
4 13 / 8
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a drie poten
6b één toegevouwen steel
6c onberoet
7 steelkom
8
9

64

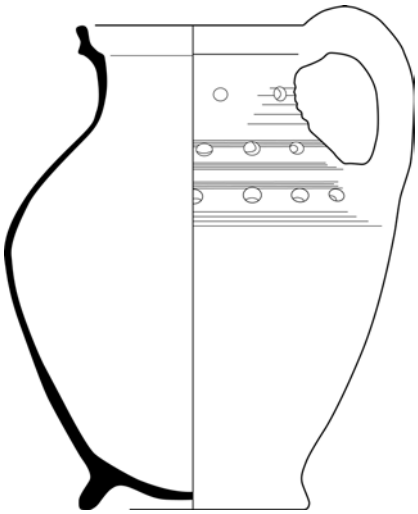
1a	ENK-372-586-C03
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-tes-12
2b	test met vierkante bak, scherpe knik bodem naar wand en rechte afgeplatte rand, op standring
3	1600-1650
4	19.5 / 10
5a	roodbakkend aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	
6a	standring
6b	één toegeknepen worstoor
6c	
7	test
8	
9	

65

1a	ENK-372-648-C46
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-tes-12
2b	test met vierkante bak, scherpe knik bodem naar wand en rechte afgeplatte rand, op standring
3	1600-1650
4	17.5 / 9
5a	roodbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur
5c	
6a	standring
6b	één toegeknepen worstoor
6c	
7	test
8	
9	

66

1a	ENK-372-624-C06
1b	aslaag (1600-1630)
2a	r-tes-12
2b	test met vierkante bak, scherpe knik bodem naar wand en rechte afgeplatte rand, op standring
3	1600-1650
4	15.5 / 9
5a	roodbakkend aardewerk
5b	ongeglazuurd
5c	
6a	standring
6b	korte steel op hoek
6c	
7	test
8	
9	

1:2

67

1a ENK-372-648-C50
1b aslaag (1600-1630)
2a r-tes-39
2b test met afgeronde buikknik, hoge hals en kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 20.5 / 26
5a roodbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur, inwendig ongeglazuurd
5c
6a standring
6b één toegeknepen worstoor
6c gaten in schouder en hals
7 test, kastanjepofkan?
8
9

68

1a ENK-372-619-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a r-vst-9
2b vuurstolp met ronde stolp en geprofileerde afgeplatte rand
3 1600-1650
4 29.5 / 21
5a roodbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur, inwendig ongeglazuurd
5c
6a
6b één worstoor als handvat
6c twee luchtgaten
7 vuurstolp
8
9

69

1a ENK-372-666-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a r-zal-3
2b zalfpot met afgeronde buikknik en iets uitstaande rand, op standvlak
3 1600-1650
4 7 / 7
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standvlak
6b
6c
7 zalfpot
8
9

70

1a ENK-372-637-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-bor-1
2b bord met platte spiegel en verdikte rand, op standvlak
3 1620
4 24 / 5
5a Werra-aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur
5c slibversiering: buste man met hoed en jaartal 1620
6a standvlak
6b
6c
7 bord
8 Werra-gebied
9

71

1a ENK-372-637-C33
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-bor-1
2b bord met platte spiegel en verdikte rand, op standvlak
3 1600-1625
4 24 / 3.5
5a Werra-aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur
5c slibversiering, spiegel: mandorla met IHS-monogram
6a standvlak
6b
6c
7 bord
8 Enkhuizen?
9

72

1a ENK-372-597-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-kom-1
2b kom met kraagrand, op standvlak
3 1600-1625
4 17.5 / 5.5
5a Werra-aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c slibversiering: boom
6a standvlak
6b twee oren (één oor ontbreekt)
6c
7 kom
8 Enkhuizen?
9

73

1a ENK-372-648-C75
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-kom-1
2b kom met kraagrand, op standvlak
3 1600-1625
4 17 / -
5a Werra-aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c slibversiering, spiegel: zon
6a standvlak
6b één of twee oren
6c
7 kom
8 Enkhuizen?
9

74

1a ENK-372-586-C12
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-kom-1
2b kom met kraagrand, op standvlak
3 1600-1625
4 17.5 / 5.5
5a Werra-aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c slibversiering
6a standvlak
6b één of twee oren
6c
7 kom
8 Enkhuizen?
9

75

1a ENK-372-624-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-kom-2
2b kom met verdikte rand, op standvlak
3 1600-1625
4 26 / 6.5
5a Werra-aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c slibversiering, spiegel: hoofd engel met vleugels
6a standvlak
6b
6c
7 kom
8 Enkhuizen?
9

1:2

1:2

76

1a ENK-372-648-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a wa-kop-1
2b kop met kraagrand, op standvlak
3 1600-1625
4 11 / 3.5
5a Werra-aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c slibversiering: twee peulen aan tak
6a standvlak
6b één oor
6c
7 kop
8 Enkhuizen?
9

77

1a ENK-372-627-C05
1b aslaag (1600-1630)
2a ri-kom-
2b kom met rechte rand op standvlak
3 1600-1650
4 12 / -
5a Mediterraan roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c in- en uitwendig beschildering in geel, groen en bruin met ingekraste details
6a
6b
6c
7 kom
8 Mediterrane gebied
9

78

1a ENK-372-648-C06
1b aslaag (1600-1630)
2a w-bak-3
2b bakpan met platte bodem en kraagrand
3 1600-1650
4 23 / 6
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a
6b toegevouwen steel
6c
7 bakpan
8
9

79

1a ENK-372-666-C19
1b aslaag (1600-1630)
2a w-bak-3
2b bakpan met platte bodem en kraagrand
3 1600-1650
4 18 / 5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a
6b toegevouwen steel
6c
7 bakpan
8
9

80

1a ENK-372-637-C06
1b aslaag (1600-1630)
2a w-bak-6
2b bakpan met lage wand en driehoekig verdikte rand
3 1600-1650
4 10.5 / 2.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a
6b toegevouwen steel
6c
7 bakpan
8
9

81

1a ENK-372-648-C19
1b aslaag (1600-1630)
2a w-dek-2
2b plat deksel met knop
3 1600-1650
4 13 / 1.5
5a witbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur met koperoxide
5c
6a
6b knop
6c
7 deksel
8
9

82

1a ENK-372-666-C07
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-6
2b grape met scherpe knik bodem naar wand en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 23.5 / 20
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig (behalve bodem) loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b twee toegeknepen lintoren
6c
7 grape
8
9

83

1a ENK-372-648-C84
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-6
2b grape met scherpe knik bodem naar wand en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 22 / 18.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig (behalve bodem) loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b twee toegeknepen lintoren (één ontbreekt)
6c
7 grape
8
9

84

1a ENK-372-624-C04
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-7
2b grape met afgeronde buikknik en kraagrand
3 1600-1650
4 11.5 / 11.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen lintoor
6c
7 grape
8
9

85

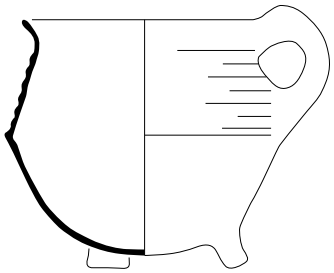
1a ENK-372-648-C25
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-7
2b grape met afgeronde buikknik en kraagrand
3 1575-1650
4 19.5 / 17
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b holle steel
6c
7 grape
8
9

86

1a ENK-372-595-C12
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-10
2b wijde grape met scherpe buikknik en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 12 / 8.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig (behalve bodem) loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen lintoor
6c
7 grape
8
9

87

1a ENK-372-662-C23
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-31
2b grape met scherpe buikknik, wijde halsopening en kraagrand met dekselgeul
3 1600-1650
4 12 / 9
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen lintoor
6c
7 grape
8
9

88

1a ENK-372-628-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-34
2b grape met scherpe buikknik en uitstaande onverdikte rand
3 1600-1650
4 15 / 13.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 grape
8
9

89

1a ENK-372-637-C45
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-34
2b grape met scherpe buikknik en uitstaande onverdikte rand
3 1600-1650
4 16 / 15
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c schenklip
7 grape
8
9

90

1a ENK-372-648-C17
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-34
2b grape met scherpe buikknik en uitstaande onverdikte rand
3 1600-1650
4 12 / 11
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 grape
8
9

91

1a ENK-372-662-C19
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-36
2b wijde grape met scherpe knik bodem naar wand, steile wand en kraagrand
3 1600-1650
4 22 / 10.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie lage poten
6b holle steel
6c
7 grape
8
9

92

1a ENK-372-595-C15
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-36
2b wijde grape met scherpe knik bodem naar wand, steile wand en kraagrand
3 1600-1650
4 26 / 13
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig en uitwendig op rand en schouder loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b twee toegeknepen worstoren
6c
7 grape
8
9

93

1a ENK-372-662-C22
1b aslaag (1600-1630)
2a w-gra-57
2b grape met afgeronde buikknik, steile wand en afgewronde kraagrand
3 1600-1650
4 12 / 11
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 grape
8
9 Schrickx 2014, 46

94

1a	ENK-372-648-C20
1b	aslaag (1600-1630)
2a	w-kan-15
2b	kan met afgeronde buikknik, hoge hals en uitstaande rand, op standring
3	1600-1650
4	19 / 26.5
5a	witbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c	
6a	standring
6b	één toegeknepen lintoor
6c	
7	kan
8	
9	

95

1a	ENK-372-628-C05
1b	aslaag (1600-1630)
2a	w-kop-2
2b	kop met scherpe knik bodem naar wand en rechte rand, op standring
3	1600-1650
4	12 / 8.5
5a	witbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur met koperoxide
5c	
6a	standring
6b	één toegeknepen lintoor
6c	
7	kop
8	
9	

96

1a	ENK-372-595-C04
1b	aslaag (1600-1630)
2a	w-kop-3
2b	kop met uitstaande wand en rechte rand, op standvlak
3	1600-1650
4	12.5 / 7.5
5a	witbakkend aardewerk
5b	in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c	
6a	standvlak
6b	één toegeknepen lintoor
6c	
7	kop
8	
9	

1:2

97

1a ENK-372-586-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-3
2b kop met uitstaande wand en rechte rand, op standvlak
3 1600-1650
4 8.5 / 4.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c
6a standvlak
6b één oor (ontbreekt)
6c
7 kop
8
9

98

1a ENK-372-662-C21
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-14
2b kop met scherpe knik bodem naar wand, rechte wand en iets uitgebogen rand, op standvlak
3 1600-1650
4 15 / 9
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvlak
6b één toegeknepen verticaal lintoor, één horizontaal worstoor
6c
7 kop
8
9

99

1a ENK-372-588-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-19
2b kop met scherpe knik bodem naar wand en kleine kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 13.5 / 8.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standring
6b één of twee toegeknepen lintoren
6c
7 kop
8
9

100

1a ENK-372-597-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-24
2b kop met afgeronde schouderknik en afgeronde kraagrand met dekselgeul, op standvlak
3 1575-1625
4 14 / 7
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvlak
6b twee horizontale worstoren
6c
7 kop
8
9

101

1a ENK-372-666-C20
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-44
2b kop met scherpe knik bodem naar wand, lage wand en rechte rand, op standvlak
3 1600-1650
4 10.5 / 5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvlak
6b twee horizontale worstoren (één ontbreekt)
6c
7 kop
8
9

102

1a ENK-372-586-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-52
2b kop met afgeronde buikknik, steile wand en rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 13.5 / 10
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c banden met groeven op wand
6a standvoet
6b één toegeknepen verticaal worstoor, één horizontaal worstoor
6c
7 kop
8
9

103

1a ENK-372-648-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-52
2b kop met afgeronde buikknik, steile wand en rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 11 / 9.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c banden met groeven op wand
6a standvoet
6b één toegeknepen verticaal worstoor, één horizontaal worstoor (ontbreekt)
6c
7 kop
8
9

104

1a ENK-372-666-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a w-kop-52
2b kop met afgeronde buikknik, steile wand en rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 11.5 / 9
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvoet
6b één toegeknepen verticaal worstoor, één horizontaal worstoor
6c
7 kop
8
9

105

1a ENK-372-648-C15
1b aslaag (1600-1630)
2a w-oli-2
2b olielamp met stam en twee schalen met geknikte rand
3 1600-1650
4 12.5 / 9
5a witbakkend aardewerk
5b volledig loodglazuur met koperoxide
5c
6a
6b één opstaand worstoor
6c
7 olielamp
8
9

106

1a ENK-372-628-C04
1b aslaag (1600-1630)
2a w-pis-2
2b pispot met scherpe buikknik en platte rand, op standring
3 1600-1650
4 19 / 13
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standring
6b één toegeknepen lintoor
6c
7 pispot
8
9

107

1a ENK-372-663-C14
1b aslaag (1600-1630)
2a w-pis-6
2b pispot met afgeronde buikknik en platte rand, op standring
3 1600-1650
4 19.5 / 10.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standring
6b één toegeknepen worstoor
6c
7 pispot
8
9

108

1a ENK-372-595-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a w-pot-21
2b pot met afgeronde buikknik en geprofileerde kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 14 / 14.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c ribben op schouder
6a standring
6b twee worstoren op rand
6c
7 pot, hengselpot
8
9

109

1a ENK-372-597-C04
1b aslaag (1600-1630)
2a w-pot-21
2b pot met afgeronde buikknik en geprofileerde kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 20 / 22.5
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c band met groeven op schouder
6a standring
6b twee worstoren op rand (één ontbreekt)
6c
7 pot, hengselpot
8
9

110

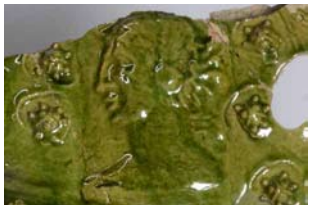
1a ENK-372-597-C05
1b aslaag (1600-1630)
2a w-pot-21
2b pot met afgeronde buikknik en geprofileerde kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 14 / 15
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c ribben op schouder
6a standring
6b twee worstoren op rand (één ontbreekt)
6c
7 pot, hengselpot
8
9

111

1a ENK-372-648-C26
1b aslaag (1600-1630)
2a w-pot-21
2b pot met afgeronde buikknik en geprofileerde kraagrand, op standring
3 1600-1650
4 17.5 / 18.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c banden met groeven op schouder
6a standring
6b twee worstoren op rand (één ontbreekt)
6c
7 pot, hengselpot
8
9

Abraham en Isaak

Klassieke buste

Engelenkopje

1:2

112

1a ENK-372-662-C24
1b aslaag (1600-1630)
2a w-spb-2
2b schepbeker met bolle buik en rechte naar binnen staande rand, op standring
3 1600-1650
4 12 / 11
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide,
5c band met groeven op buik
6a standring
6b één oor (ontbreekt)
6c
7 schepbeker
8
9

113

1a ENK-372-599-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a w-tes-6
2b test met vierkante bak, op standring
3 1600-1650
4 9 / 6
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standring
6b
6c
7 test
8
9

114

1a ENK-372-595-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a w-vst-2
2b vuurstolp met halfrond model en platte kam
3 1600-1625
4 35 / > 42
5a witbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur met koperoxide, inwendig ongeglazuurd
5c noppen en appliques: Enkhuizer stedemaagd, Abraham en Isaak, bustes en engelenkopjes
6a
6b één lintoor als handvat
6c twee luchtgaten
7 vuurstolp
8 Enkhuizen
9

Wapen van Haarlem

Wapen van Leiden

Wapen van Haarlem

Enkhuizer stedemaagd

115

1a ENK-372-648-C47
1b aslaag (1600-1630)
2a w-vst-2
2b vuurstolp met halfrond model en platte kam
3 1600-1625
4 44 / >38
5a witbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur met koperoxide, inwendig ongeglazuurd
5c noppen en appliques: Adam en Eva, Enkhuizer stedemaagd, wapens Haarlem + Leiden + Alkmaar, Lucretia, engelenkopjes
6a
6b één lintoor als handvat
6c twee luchtgaten
7 vuurstolp
8 Enkhuizen
9

Adam en Eva

St. Lucretia

Jacobsschelp

St. Andreas

Dubbelkoppige adelaar

Hollandse leeuw in tuin

Dubbelkoppige adelaar

116

1a ENK-372-624-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a w-vst-2
2b vuurstolp met halfrond model en platte kam
3 1600-1625
4 42 / >29
5a witbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur met koperoxide, inwendig ongeglazuurd
5c noppen en appliques: Hollandse leeuw in tuin, dubbelkoppige adelaar, Jacobsschelpen, St. Andreas met kruis, engelenkopjes
6a
6b één lintoor als handvat (ontbreekt)
6c twee luchtgaten
7 vuurstolp
8 Enkhuizen
9

117

1a ENK-372-648-C48
1b aslaag (1600-1630)
2a w-vst-2
2b vuurstolp met halfrond model en platte kam
3 1600-1625
4 42 / > 36
5a witbakkend aardewerk
5b uitwendig loodglazuur met koperoxide, inwendig ongeglazuurd
5c noppen en appliques: engel, zwaan
6a
6b één worstoor als handvat
6c twee luchtgaten
7 vuurstolp
8 Enkhuizen
9

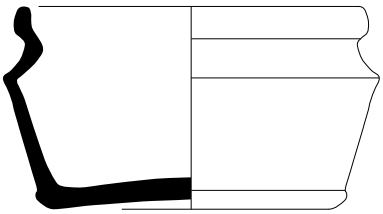
Zwaan

Engel

1:2

1:2

118

1a ENK-372-597-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a w-zal-9
2b zalfpot met afgeronde buikknik en iets uitstaande rand, op standvlak
3 1550-1650
4 3.5 / 3.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvlak
6b
6c
7 zalfpot
8
9

119

1a ENK-372-595-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a wf-bor-1
2b bord met iets gebolde spiegel, platte vlag en verdikte rand, op standvlak
3 1575-1625
4 27 / 5
5a Frans witbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur
5c ingekraste versiering: lijnen en gestileerde florale motieven
6a standvlak
6b
6c
7 bord
8 Beauvais
9

120

1a ENK-372-662-C25
1b aslaag (1600-1630)
2a wf-zal-2
2b brede zalfpot met knik wand naar schouder en verdikte rand, op standvlak
3 1600-1650
4 9.5 / 5.5
5a Frans witbakkend aardewerk
5b inwendig en uitwendig op rand en schouder loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvlak
6b
6c
7 zalfpot
8 Frankrijk
9

121

1a ENK-372-652-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-1
2b bord met knik spiegel naar vlag en platte rand, op standring
3 1600-1650
4 21 / 3
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: rozet, vlag: slingermotief, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c onderzijde wand initialen in blauw: S..
7 bord
8
9

122

1a ENK-372-586-C10
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1620-1650
4 20 / 3.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, groen en oranje; spiegel: tulp, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

123

1a ENK-372-628-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 26 / 4.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, oranje, groen en geel; spiegel: wentelend rad, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

124

1a ENK-372-637-C35
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1620-1650
4 31 / 4.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, groen en oranje; spiegel: tulp, vlag: slingermotief, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c onderzijde bodem en wand initialen in blauw: ES
7 bord
8
9

125

1a ENK-372-648-C90
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 19.5 / 3
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw en oranje; spiegel: rozet, vlag: slingermotief, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

126

1a	ENK-372-637-C41
1b	aslaag (1600-1630)
2a	m-bor-5
2b	bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3	1600-1650
4	26.0 / 4.5
5a	Nederlandse majolica
5b	bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c	beschildering in blauw, groen, geel en oranje; spiegel: rozet, vlag: repeterend patroon, rand: kabelrand
6a	standring
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

127

1a	ENK-372-637-C38
1b	aslaag (1600-1630)
2a	m-bor-5
2b	bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3	1600-1650
4	33.5 / 5.5
5a	Nederlandse majolica
5b	bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c	beschildering in blauw, groen, geel en oranje; spiegel: rozet, vlag: driehoeken en bladeren, rand: kabelrand
6a	standring
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

128

1a	ENK-372-637-C37
1b	aslaag (1600-1630)
2a	m-bor-5
2b	bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3	1600-1650
4	19.5 / 3
5a	Nederlandse majolica
5b	bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c	beschildering in blauw, groen en oranje; spiegel: granaatappels, druiven en bladeren, rand: kabelrand
6a	standring
6b	
6c	
7	bord
8	
9	

129

1a ENK-372-595-C14
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1601
4 21.5 / 3
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, groen, oranje en geel; spiegel: liggende naakte man met jaartal 1601, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

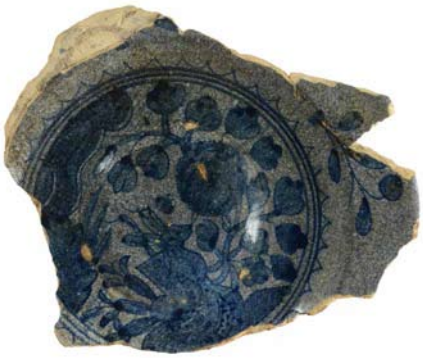
130

1a ENK-372-637-C40
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1610-1650
4 25 / 4
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: vogel in (Chinees) landschap, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

131

1a ENK-372-637-C39
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 34 / 6
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel en vlag: schaakbordpatroon, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

132

1a ENK-372-648-C92
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-5
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en iets uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 31.5 / 5.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: rankenmotief, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

133

1a ENK-372-648-C89
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-13
2b bord met bolle spiegel en platte vlag, op standring
3 1610-1650
4 25.5 / 4.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: krekel in (Chinees) landschap, vlag: losse plantmotieven
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

134

1a ENK-372-624-C20
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-14
2b bord met brede platte vlag met noppen en gegolfde rand, op standring
3 1600-1650
4 21 / 3.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, groen en geel; spiegel: bloem
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

135

1a ENK-372-648-C86
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-
2b -
3 1600-1650
4 - / -
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, oranje en geel; spiegel: ster
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

136

1a ENK-372-648-C88
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-
2b -
3 1600-1650
4 - / -
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw en oranje, spiegel: IHS-monogram
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

137

1a ENK-372-663-C15
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-
2b -
3 1620-1650
4 - / -
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, groen, oranje, geel en paars: tulp op grondje
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

138

1a ENK-372-586-C11
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-
2b -
3 1600-1650
4 - / -
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw en geel, spiegel: engelenkopje met vleugels
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

139

1a ENK-372-648-C94
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-
2b -
3 1600-1650
4 - / -
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, groen, oranje en geel, spiegel: granaatappel en bladeren
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

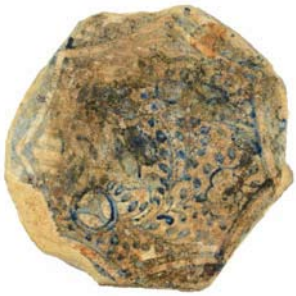
140

1a ENK-372-648-C93
1b aslaag (1600-1630)
2a m-kom-2
2b kom met naar buiten geknikte vlag, op standring
3 1600-1650
4 32 / 7.5
5a Nederlandse majolica
5b bovenzijde tinglazuur, onderzijde loodglazuur
5c beschildering in blauw, oranje en geel, spiegel: granaatappels, druiven en bladeren, vlag: zigzagmotief, rand: kabelrand
6a standring
6b
6c
7 kom
8
9

141

1a ENK-372-648-C87
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-21
2b bord met platte spiegel en uitgebogen vlag, op standring
3 1600-1620
4 21 / 2.5
5a Nederlandse majolica-faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: Chinese rollen, vlag: panelen met Chinese motieven, onderzijde wand: panelen
6a standring
6b
6c proenafdrukken
7 bord
8
9

142

1a ENK-372-634-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a m-bor-
2b -
3 1600-1620
4 - / -
5a Nederlandse majolica-faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: Chinees landschap, onderzijde wand: panelen
6a standring
6b
6c proenafdrukken
7 bord
8
9

143

1a ENK-372-637-C32
1b aslaag (1600-1630)
2a f-bor-10
2b bord met platte spiegel en uitgebogen vlag, op standring
3 1620-1630
4 19.5 / 3
5a Nederlandse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: vogel in (Chinees) landschap, vlag: panelen met Chinese motieven, onderzijde wand: panelen met vijfpuntsrozetten
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 bord
8
9

144

1a ENK-372-648-C73
1b aslaag (1600-1630)
2a f-bor-11
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1620-1630
4 19 / 3
5a Nederlandse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw; spiegel: vogel in (Chinees) landschap, vlag: panelen met Chinese motieven, onderzijde wand: panelen met vijfpuntsrozetten
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

145

1a ENK-372-637-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a f-kom-20
2b kop met steile wand en iets uitgebogen rand, op hoge standring
3 1620-1630
4 11.5 / 7.5
5a Nederlandse faience
5b in- en uitwendig tinglazuur
5c beschildering in blauw; uitwendig: bloemen en vogel, inwendig: panelen met bloemen en Chinees motief op bodem
6a kleine hoge standring
6b
6c
7 kom
8
9

146

1a ENK-372-624-C21
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1650
4 23.5 / 3.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel: rozet, vlag: Ju-i-motief, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

147

1a ENK-372-587-C06
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1650
4 21 / 3
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel: foglie-motief, vlag: Ligurisch randje, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

148

1a ENK-372-621-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1650
4 21.5 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel: rozet met palmbladeren, vlag: palmbladeren, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

149

1a ENK-372-619-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1650
4 22 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; vlag: Ligurisch randje, spiegel: rozet, vlag: Ligurisch randje, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

150

1a ENK-372-623-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1625
4 21.5 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel: toren, vlag: concentrische cirkels, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

151

1a ENK-372-624-C14
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1625
4 23 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering met witte hoogsels; spiegel en vlag: bladeren, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Veneto?
9

152

1a ENK-372-648-C13
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1575-1625
4 21 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering met witte hoogsels; spiegel en vlag: bladeren, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Veneto?
9

153

1a ENK-372-648-C51
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 21.5 / 3
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: IHS-monogram in cirkel, vlag: aigretterand
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

154

1a ENK-372-637-C05
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 27 / 4
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: galei, vlag: aigretterand
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

155

1a ENK-372-648-C11
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 21 / 3.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: putto met tak op grondje, vlag: aigretterand
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

156

1a ENK-372-628-C09
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 18 / 2
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw en geel; spiegel: putto, vlag: aigretterand
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

157

1a ENK-372-663-C13
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 20.5 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; vlag: losse aigrette-motieven
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

158

1a ENK-372-648-C52
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 20.5 / 3
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; vlag: losse aigrette-motieven
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

159

1a ENK-372-637-C24
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 - / 3.0
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: indet, vlag: aigretterand
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

160

1a ENK-372-648-C58
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 22 / 3
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; spiegel: geometrisch motief en bladeren, vlag: bladeren, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

161

1a ENK-372-663-C12
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 20 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; spiegel en vlag: Ju-i-motief, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

162

1a ENK-372-662-C45
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 26 / -
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; vlag: losse bladerenmotieven, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

163

1a ENK-372-662-C15
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-1
2b bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 22 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië
9

164

1a ENK-372-648-C76
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-2
2b diep bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 32.5 / 6
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, groen, geel en paars; spiegel: voorstelling met kus, vlag: bladeren, onderzijde wand: bladeren
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië
9

165

1a ENK-372-648-C77
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-2
2b diep bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 22.5 / 4
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, groen, geel en oranje; spiegel: wapenschild met bladeren, vlag: grotesken, slakken, spinnen, mieren, insecten
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië
9

166

1a ENK-372-648-C53
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-2
2b diep bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 32.5 / 5
5a Italiaanse of Franse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië of Frankrijk
9

167

1a ENK-372-624-C13
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-2
2b diep bord met platte spiegel en platte vlag, op standring
3 1600-1650
4 ca. 26 / 4
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; spiegel en vlag: Ju-i-motief, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

168

1a ENK-372-591-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1575-1650
4 21 / 4
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel: rozet, vlag: Ligurisch randje, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

169

1a ENK-372-624-C22
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1575-1650
4 17 / 3.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel: rozet, vlag: Ligurisch randje, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

170

1a ENK-372-619-C04
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1575-1650
4 13 / 3
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond; spiegel en vlag: rozet, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

1:2

171

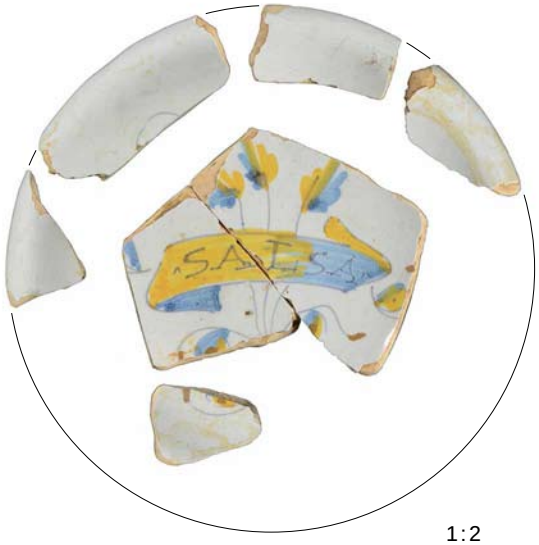
1a ENK-372-597-C11
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 23 / 4.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; spiegel en vlag: palmbladeren, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

172

1a ENK-372-620-C01
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 22 / 5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; spiegel en vlag: bladranken, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

173

1a ENK-372-662-C05
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 14 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: zittende putto, vlag: aigretterand
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

1:2

1:2

174

1a ENK-372-666-C36
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 14 / -
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: putto, vlag: aigretterand
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

175

1a ENK-372-648-C56
1b aslaag (1600-1630)
2a i-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 14 / 2.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw en geel; spiegel: letters SALSA in tekstband
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

176

1a ENK-372-648-C54
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kan-3
2b kan met bolle buik, nauwe hals en rand met tuit, op standvoet
3 1600-1650
4 8 / 15
5a Italiaanse faience
5b uitwendig tinglazuur, inwendig ongeglazuurd met druipsporen
5c beschildering in blauw, geel en oranje; buik: toren
6a standvoet
6b gekruld oor
6c
7 kan
8 Italië, Ligurië
9

177

1a ENK-372-648-C10
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-1
2b kom met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1575-1650
4 23.5 / 8
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond: spiegel: bladmotief, vlag: Ju-i-motief, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 kom
8 Italië, Ligurië
9

178

1a ENK-372-648-C12
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-1
2b kom met vloeiende overgang spiegel naar vlag en uitgebogen rand, op standring
3 1600-1650
4 23 / 8
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: vogel op grondje, vlag: losse aigrette-motieven
6a standring
6b
6c
7 kom
8 Italië, Ligurië
9

179

1a ENK-372-637-C25
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-5
2b kom met rechte rand, op standring
3 1600-1650
4 13.5 / 6
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering; spiegel en vlag: bladranken, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 kom
8 Italië, Ligurië
9

1:2

1:2

1:2

180

1a ENK-372-637-C04
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-5
2b kom met rechte rand, op standring
3 1600-1625
4 11.5 / 4.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: heilige
6a standring
6b één of twee vormoren (ontbreken)
6c
7 kom
8 Italië
9

181

1a ENK-372-648-C57
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-5
2b kom met rechte rand, op standring
3 1600-1650
4 7.5 / 3.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c
6a standring met secundaire doorboring
6b
6c
7 kom
8 Italië
9

182

1a ENK-372-662-C16
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-5
2b kom met rechte rand, op standring
3 1600-1650
4 10 / -
5a Italiaanse faience?
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel, oranje en rood; vlag: aigretterand,
6a standring
6b twee vormoren (één ontbreekt)
6c
7 kom
8 onbekend
9

183

1a ENK-372-663-C17
1b aslaag (1600-1630)
2a i-kom-
2b -
3 1600-1650
4 - / -
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; grotesken
6a standring
6b
6c
7 kom
8 Italië
9

184

1a ENK-372-613-C02
1b aslaag (1600-1630)
2a i-lek-1
2b lekschaal met opstaande wand en rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 24 / -
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; vlag: aigretterand
6a standvoet (ontbreekt)
6b
6c gaten in wand
7 lekschaal
8 Italië, Ligurië
9

185

1a ENK-372-662-C37
1b aslaag (1600-1630)
2a i-plo-3
2b plooischotel met opstaande geplooide wand en rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 25.5 / 7
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c beschildering in blauw, geel en oranje; spiegel: schip, vlag: aigretterand
6a standvoet
6b
6c
7 plooischotel
8 Italië, Ligurië
9

1:2

186

1a ENK-372-624-C15
1b aslaag (1600-1630)
2a sp-bor-2
2b bord met holle spiegel en platte vlag, op standvlak
3 1525-1600
4 19 / 3.5
5a Spaanse majolica
5b boven- en onderzijde loodglazuur
5c goudluster beschildering; spiegel en vlag: stippen en blauwe bloemen, onderzijde wand: concentrische cirkels
6a concaaf standvlak
6b
6c
7 bord
8 Spanje
9

187

1a ENK-372-662-C03
1b aslaag (1600-1630)
2a sp-kom-1
2b kom met uitstaande rechte wand en rechte rand, op standvlak
3 1550-1600
4 11 / 4.5
5a Spaanse majolica
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c goudluster beschildering; inwendig: rozet en bladeren, uitwendig: concentrische cirkels
6a standvlak
6b twee vormoren (één ontbreekt)
6c
7 kom
8 Spanje
9

Tonput S202

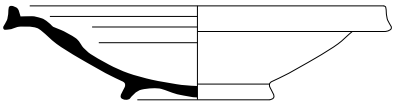

1	
1a	ENK-372-214-C02
1b	tonput S202 (1600-1620)
2a	r-gra-33
2b	grape met scherpe buikknik en uitstaande onverdikte rand
3	1550-1650
4	14 / 10,5
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur, uitwendig plekken
5c	
6a	drie poten
6b	één worstoor
6c	
7	grape
8	
9	

2	
1a	ENK-372-214-C05
1b	tonput S202 (1600-1620)
2a	r-kop-2
2b	kop met scherpe knik bodem-wand, steile wand en rechte rand, op standring
3	1550-1650
4	12.5 / 8
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	standring
6b	één worstoor
6c	
7	kop
8	
9	

3	
1a	ENK-372-214-C03
1b	tonput S202 (1600-1620)
2a	r-stk-5
2b	steelkom met scherpe knik bodem-wand, steile wand en uitgebogen rand met dekselgeul, op poten
3	1575-1650
4	13.5 / 7
5a	roodbakkend aardewerk
5b	inwendig loodglazuur
5c	
6a	drie poten
6b	één toegevouwen steel
6c	
7	steelkom
8	
9	

4

1a ENK-372-214-C10
1b tonput S202 (1600-1620)
2a w-bak-5
2b bakpan met manchetrand, op platte bodem
3 1550-1650
4 25.5 / 6
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a
6b één toegevouwen steel
6c schenklip
7 bakpan
8
9

5

1a ENK-372-214-C08
1b tonput S202 (1600-1620)
2a w-bor-12
2b bord met vlag met dubbele knik en van buiten aangedrukte rand, op standring
3 1575-1625
4 21.5 / 5
5a witbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur met koperoxide
5c
6a standring
6b
6c
7 bord
8
9

6

1a ENK-372-214-C09
1b tonput S202 (1600-1620)
2a w-dek-11
2b bol deksel met knop
3 1550-1650
4 12 / 2
5a witbakkend aardewerk
5b bovenzijde loodglazuur met koperoxide
5c
6a
6b knop
6c
7 deksel
8
9

7

1a ENK-372-214-C06
1b tonput S202 (1600-1620)
2a w-kop-52
2b kop met afgeronde knik bodem naar wand, steile wand met rechte rand, op standvoet
3 1600-1650
4 9 / 7
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a standvoet
6b één horizontaal worstoor en één verticaal worstoor
6c
7 kop
8
9

8

1a ENK-372-214-C11
1b tonput S202 (1600-1620)
2a i-bor-1
2b bord met platte vlag, op standring
3 1575-1600
4 21 / 3.5
5a Italiaanse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur met kobaltoxide
5c blauwe beschildering op lichtblauw fond, spiegel: toren, onderzijde wand: kruisende bogen
6a standring
6b
6c
7 bord
8 Italië, Ligurië
9

Waterput S200

1

1a ENK-372-226-C09
1b waterput S200 (1760-1790)
2a s2-kom-2
2b kom met ribbel onder rand, op standvlak
3 1725-1775
4 17 / 6.5
5a steengoed 2
5b zoutglazuur
5c blauwe beschildering en ingekraste versiering
6a standvlak
6b twee horizontale worstoren
6c ingekerfd merk XI op bodem (voorafgaand aan bakken)
7 kom
8 Westerwald
9

2

1a ENK-372-229-C01
1b waterput S200 (1760-1790)
2a s2-pot-9
2b tonvormige pot met verdikte rand met ribbel onder rand, op standvlak
3 1700-1800
4 13.5 / 10.5
5a steengoed 2
5b zoutglazuur
5c blauwe beschildering met ingekraste versiering en cijfer 4
6a standvlak
6b één oor op rand (ontbreekt)
6c
7 pot
8 Westerwald
9

3

1a ENK-372-226-C18
1b waterput S200 (1760-1790)
2a r-gra-49
2b grape met afgeronde buikknik, wijde halsopening en uitgebogen rand
3 1700-1800
4 14.5 / 11
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur, inwendig bodem witte slib met loodglazuur
5c
6a drie poten
6b één worstoor (ontbreekt)
6c
7 grape
8
9

4

1a ENK-372-229-C04
1b waterput S200 (1760-1790)
2a r-kan-65
2b kan met afgeronde buikknik, hoge schouder, wijde halsopening en uitstaande rand, op standring
3 1700-1800
4 19 / 16
5a roodbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur
5c
6a standring
6b één worstoor (ontbreekt)
6c
7 kan
8
9

5

1a ENK-372-229-C05
1b waterput S200 (1760-1790)
2a r-stk-3
2b steelkom met hoge kraagrand, op poten
3 1700-1800
4 14.5 / 7.5
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c
6a drie poten
6b steel (ontbreekt)
6c schenklip
7 steelkom
8
9

6

1a ENK-372-226-C17
1b waterput S200 (1760-1790)
2a r-stk-11
2b steelkom met scherpe knik bodem-wand en driehoekig verdikte rand, op poten
3 1700-1800
4 20.5 / 9
5a roodbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c
6a drie poten
6b steel
6c schenklip
7 steelkom
8
9

7

1a ENK-372-229-C02
1b waterput S200 (1760-1790)
2a w-gra-22
2b grape met afgeronde buikknik, steile wand, wijde halsopening en uitgebogen rand
3 1700-1800
4 19 / 15.5
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met mangaanoxide, uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één worstoor (ontbreekt)
6c schenklip
7 grape
8
9

8

1a ENK-372-226-C16
1b waterput S200 (1760-1790)
2a w-gra-22
2b grape met afgeronde buikknik, steile wand, wijde halsopening en uitgebogen rand
3 1700-1800
4 22.5 / 18
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b één worstoor
6c schenklip
7 grape
8
9

9

1a ENK-372-226-C15
1b waterput S200 (1760-1790)
2a w-stk-5
2b steelkom met scherpe knik bodem-wand en kleine kraagrand, op poten
3 1700-1800
4 16 / 7
5a witbakkend aardewerk
5b inwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b steel (ontbreekt)
6c
7 steelkom
8
9

10

1a ENK-372-229-C03
1b waterput S200 (1760-1790)
2a w-ver-4
2b vergiet met scherpe knik bodem-wand, steile wand en brede naar buiten geknikte rand, op poten
3 1700-1800
4 25.5 / 9
5a witbakkend aardewerk
5b in- en uitwendig loodglazuur met koperoxide
5c
6a drie poten
6b twee horizontale worstoren (één ontbreekt)
6c gaten in bodem
7 vergiet
8
9

11

1a ENK-372-226-C07
1b waterput S200 (1760-1790)
2a f-bor-3
2b afgerond bord met brede platte vlag, op standvlak
3 1675-1750
4 22.5 / 3.5
5a Nederlandse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering, spiegel: figuur in Hollands landschap, vlag: boogjes langs rand
6a standvlak
6b
6c
7 bord
8 Delft
9

12

1a ENK-372-226-C06
1b waterput S200 (1760-1790)
2a f-bor-3
2b afgerond bord met platte vlag, op standvlak
3 1700-1800
4 22.5 / 4.5
5a Nederlandse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering, spiegel: bloemenmand, vlag: blauwe band langs rand
6a standvlak
6b
6c
7 bord
8 Delft
9

13

1a ENK-372-226-C14
1b waterput S200 (1760-1790)
2a f-bor-3
2b afgerond bord met platte vlag, op standvlak
3 1700-1800
4 22 / 4
5a Nederlandse faience
5b boven- en onderzijde tinglazuur
5c blauwe beschildering, spiegel: bloemmotief, vlag: losse bloemmotieven
6a standvlak
6b
6c
7 bord
8 Delft
9

14

1a ENK-372-226-C08
1b waterput S200 (1760-1790)
2a p-bor-1
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar wand en rechte rand, op standring
3 1700-1800
4 12 / 1.5
5a Chinees porselein
5b veldspaatglazuur
5c beschildering in onderglazuur blauw en in bovenglazuur rood en goud: bloemen en insecten
6a standring
6b
6c
7 bord, schotel
8 China
9

15

1a ENK-372-226-C11
1b waterput S200 (1760-1790)
2a p-bor-1
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar wand en rechte rand, op standring
3 1675-1725 (Qianlong-periode)
4 12 / 2
5a Chinees porselein, kapucijnergoed
5b veldspaatglazuur
5c blauwe beschildering: Chinees landschap; achterzijde wand bruin
6a standring
6b
6c gekramd
7 bord, schotel
8 China
9

1:2

1:2

16

1a ENK-372-226-C13
1b waterput S200 (1760-1790)
2a p-kom-6
2b kom met naar buiten geknikte rand, op standring
3 1605-1620 (Wanli-periode)
4 14.5 / 4.5
5a Chinees porselein
5b veldspaatglazuur
5c blauwe beschildering: mand, panelen, rand met draken(monster)ogen
6a standring
6b
6c
7 kom, klapmuts
8 China
9

17

1a ENK-372-226-C12
1b waterput S200 (1760-1790)
2a p-kop-9
2b kop met geplooide wand en iets uitgebogen rand, op standring
3 1675-1725 (Qianlong-periode)
4 6 / 4
5a Chinees porselein
5b veldspaatglazuur
5c blauwe beschildering, bodem inwendig: landschap, wand uitwendig: repeterend patroon
6a standring
6b
6c
7 kop
8 China
9

18

1a ENK-372-226-C02
1b waterput S200 (1760-1790)
2a iw-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar wand en rechte rand, op standring
3 1760-1790
4 10.5 / 2.5
5a industrieel wit, creamware
5b boven- en onderzijde loodglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 bord, schotel
8 Engeland
9

1:2

1:2

1:2

19

1a ENK-372-226-C10
1b waterput S200 (1760-1790)
2a iw-bor-3
2b bord met vloeiende overgang spiegel naar wand en rechte rand, op standring
3 1770-1790
4 11 / 2.5
5a industrieel wit
5b boven- en onderzijde met loodglazuur
5c blauwe beschildering: Chinees landschap
6a standring
6b
6c
7 bord, schotel
8 Engeland
9

20

1a ENK-372-226-C01
1b waterput S200 (1760-1790)
2a iw-kop-1
2b kop met rechte rand, op standring
3 1760-1790
4 6 / 4
5a industrieel wit, creamware
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c
6a standring
6b
6c
7 kop
8 Engeland
9

21

1a ENK-372-226-C19
1b waterput S200 (1760-1790)
2a iw-kop-1
2b kop met rechte rand, op standring
3 1770-1790
4 5.5 / 3
5a industrieel wit
5b in- en uitwendig loodglazuur
5c blauwe beschildering: Chinees landschap
6a standring
6b
6c
7 kop
8 Engeland
9

Paktuinen

noordvleugel

westvleugel

binnenplaats

oostvleugel

S588 S596 S597 S598 S616 S619 S620 S630 S608 S601 S607 S639 S549 S548 S562 S557 S529 S542 S501

S8 spoornummer
contour werkput
reconstructie
reconstructie (onzeker)
erfgrens
muur
vloer
kelder/goot/put
hout
spoor
reconstructie straat/steeg

Bijlage 1: Perceel 16-18 WIC-kantoor

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:100 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

Bijlage 2: Situatie rond 1595

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:300 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

- contour opgraving
- reconstructie bebouwing
- reconstructie (onzeker)
- erfgrens
- woonhuis/pakhuis
- werkplaats/schuur
- plaatsje
- waterput
- houten bak of ingegraven ton
- reconstructie straat/steeg
- stadsmuur en toren (locatie hypothetisch)

Straat achter stadsmuur

20 19 18 17 16

zuidgrens gedempte stadsgracht

Waaigat

1
2
3

circa 1595
circa 1592
circa 1593
circa 1593
circa 1594
circa 1593
circa 1594

4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 1414 1515

Straat langs de Nieuwe Haven

Bijlage 3: Situatie rond 1600

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:300 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

- contour opgraving
- reconstructie bebouwing
- reconstructie (onzeker)
- erfgrens
- woonhuis/pakhuis
- werkplaats/schuur
- plaatsje
- waterput
- houten bak of ingegraven ton
- reconstructie straat/steeg

Waaigat

Paktuinen

Huis Glasstichting

20 19 18 17 16

1 2 3

circa 1596
circa 1596
circa 1595
circa 1596
circa 1597
circa 1592
circa 1593
circa 1593
circa 1594
circa 1593
circa 1594
circa 1595-1600
circa 1595-1600
circa 1597

4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Straat langs de Nieuwe Haven

Bijlage 4: Situatie rond 1615

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:300 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

- contour opgraving
- reconstructie bebouwing
- reconstructie (onzeker)
- erfgrens
- woonhuis/pakhuis
- werkplaats/schuur
- plaatsje
- waterput
- houten bak of ingegraven ton
- reconstructie straat/steeg

Huis Glasstichting

Paktuinen

Waaigat

20 19 18 17 16

circa 1601

circa 1615

circa 1603

circa 1595-1600

circa 1593

circa 1594

circa 1600-1625

circa 1593

1 2 3

circa 1596

circa 1596

circa 1595 circa 1596 circa 1597 circa 1592 circa 1615 circa 1600-1610 circa 1593 circa 1594 circa 1595-1600 circa 1602 circa 1597

4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Straat langs de Nieuwe Haven

Bijlage 5: Situatie rond 1650

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:300 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

- contour opgraving
- reconstructie bebouwing
- reconstructie (onzeker)
- erfgrens
- woonhuis/pakhuis
- werkplaats/schuur
- gebouwen WIC
- plaatsje
- waterput
- reconstructie straat/steeg

Waaigat

Huis Glasstichting

Paktuinen

20 19 18 17 16

circa 1601
1600-1650?
Kantoor 1639
1639
na 1630
1639

circa 1595-1600
circa 1593
circa 1600-1625
circa 1625-1650
circa 1593
circa 1594
circa 1595-1600
circa 1602
circa 1597

1
2
3

circa 1596
circa 1596
circa 1595
circa 1596
circa 1597
circa 1592
circa 1615
circa 1600-1610
circa 1593

4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Straat langs de Nieuwe Haven

Bijlage 6: Situatie rond 1700

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:300 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

- contour opgraving
- reconstructie bebouwing
- reconstructie (onzeker)
- erfgrens
- woonhuis/pakhuis
- werkplaats/schuur
- gebouwen WIC
- plaatsje
- waterput/waterkelder
- beerput
- reconstructie straat/steeg

Waaigat

Huis Glasstichting

Paktuinen

20 19 18 17 16

circa 1601
1600-1650?
Kantoor 1639
1639
na 1630
1639
rond 1700?
circa 1593
circa 1625-1650
circa 1593
1 2 3
circa 1596
circa 1596
circa 1595
circa 1596
circa 1597
circa 1592
circa 1615
circa 1600-1610
circa 1593
circa 1594
circa 1595-1600
circa 1602
circa 1597

4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Straat langs de Nieuwe Haven

Bijlage 7: Situatie in 1823

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:300 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

- contour opgraving
- reconstructie bebouwing
- reconstructie (onzeker)
- erfgrens
- woonhuis/pakhuis
- werkplaats/schuur
- waterkelder
- reconstructie straat/steeg

Huis Glasstichting

Paktuinen

20 19 18 17 16

circa 1601

1639

1639

1639

circa 1593

circa 1593

circa 1597

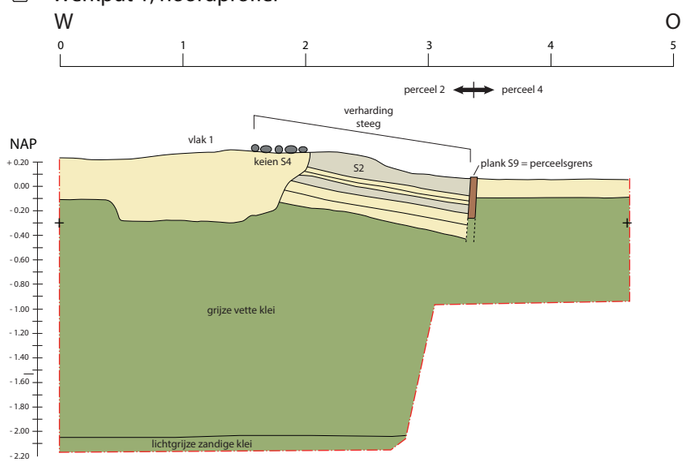
Waaigat

1 2 3

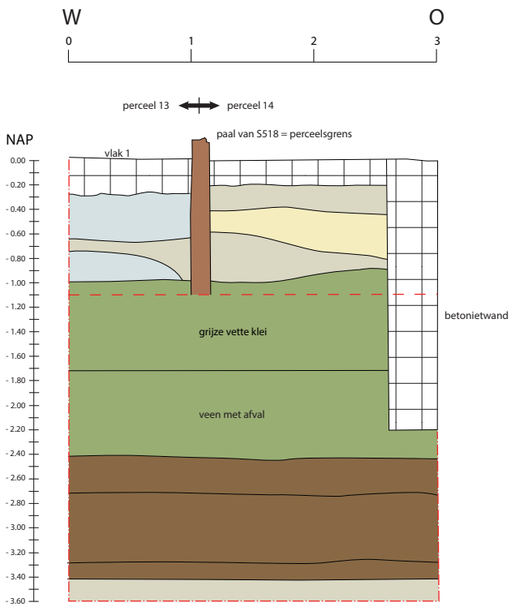
4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Straat langs de Nieuwe Haven

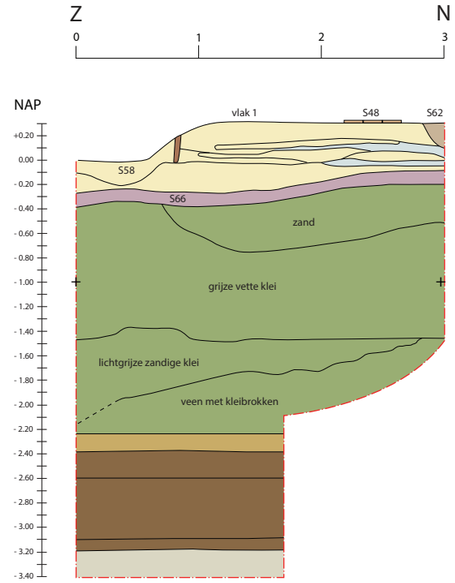
① Werkput 1, noordprofiel

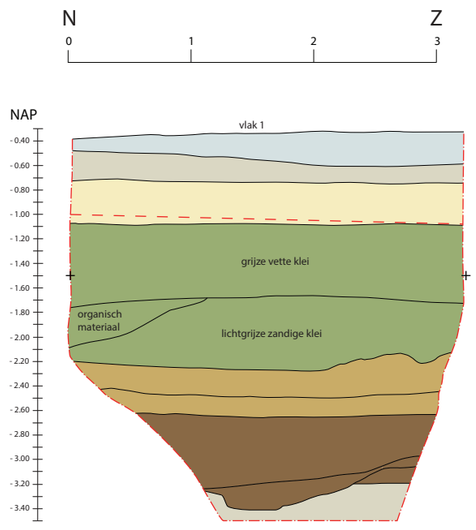
② Werkput 2, noordprofiel

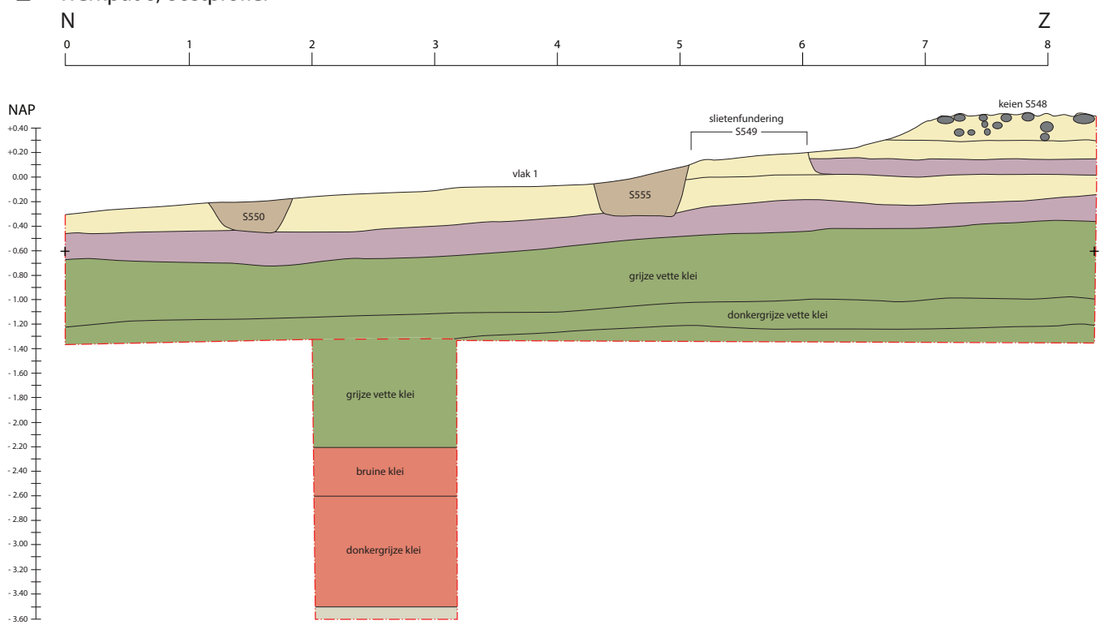
③ Werkput 3, westprofiel

④ Werkput 4, oostprofiel

⑤ Werkput 6, oostprofiel

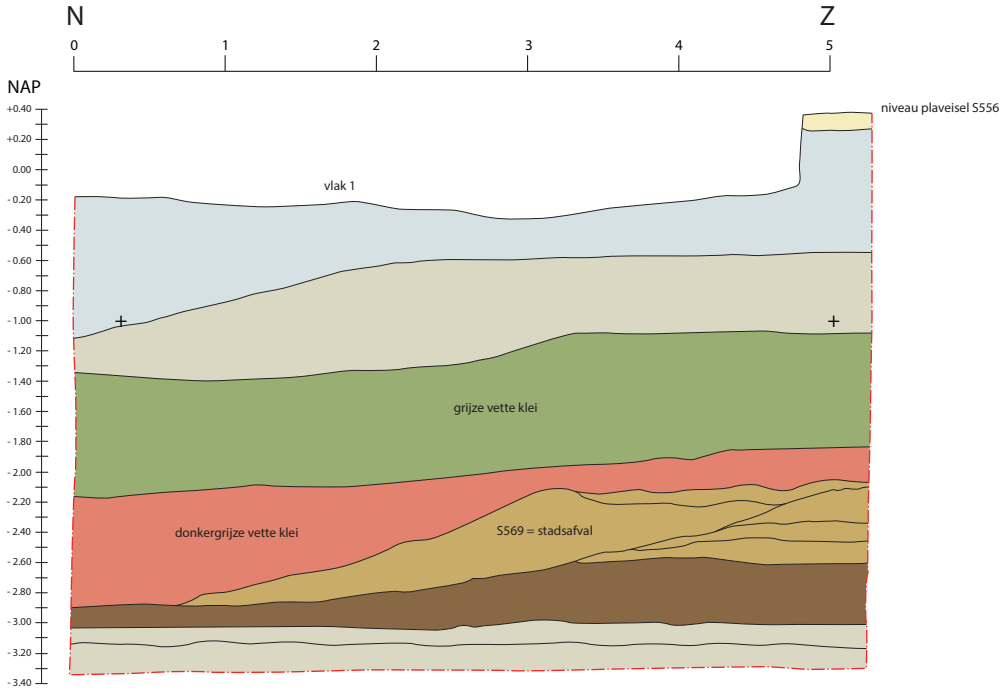
S8	spoornummer
	contour profiel
	trap in profiel
1	profielnummer
	verstoring
	natuurlijke klei
	natuurlijk veen
	ophoging vóór 1590
	dempingslagen stadsgracht 1590
	ophogingspakket 1590
	ophoging ná 1590: schelpgruis
	ophoging ná 1590: zand
	ophoging ná 1590: klei
	ophoging ná 1590: organisch mat.
	spoor
	hout

Bijlage 8: Profielen 1 t/m 5

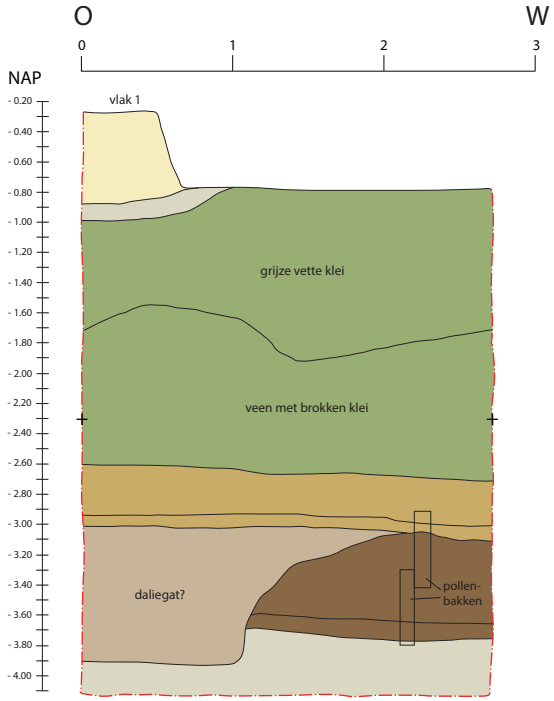
Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:50 (A3)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

6 Werkput 8, oostprofiel

7 Werkput 11, zuidprofiel

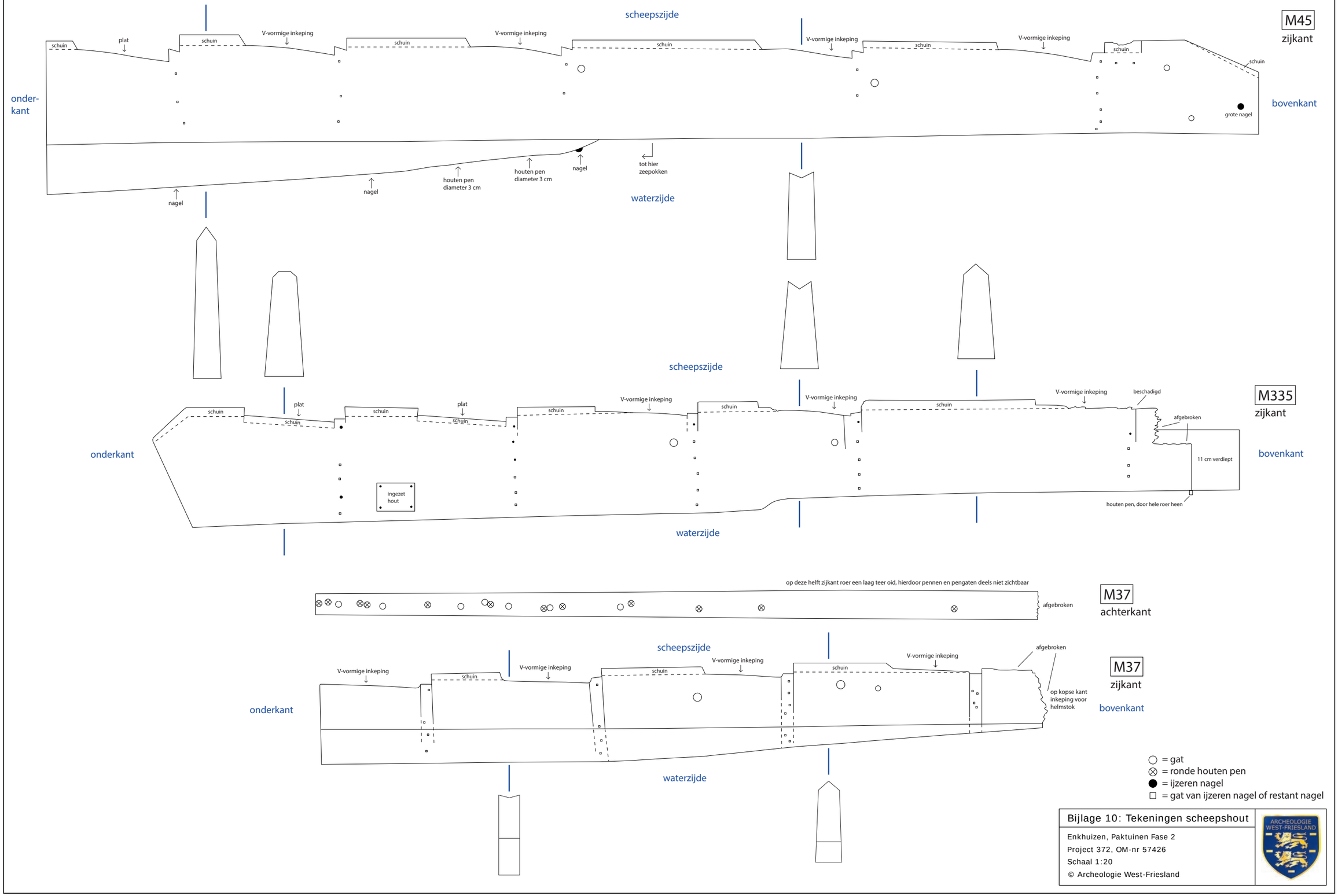

S8	spoornummer
	contour profiel
	trap in profiel
1	profielnummer
	verstoring
	natuurlijke klei
	natuurlijk veen
	ophoging vóór 1590
	dempingslagen stadsgracht 1590
	ophogingspakket 1590
	ophoging ná 1590: schelpgruis
	ophoging ná 1590: zand
	ophoging ná 1590: klei
	ophoging ná 1590: organisch mat.
	spoor
	hout

Bijlage 9: Profielen 6 en 7

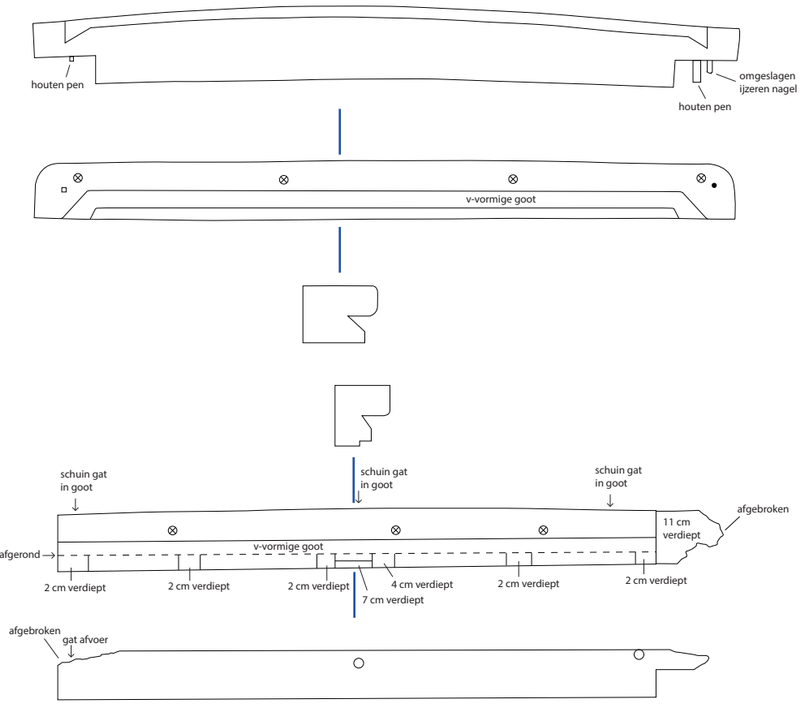
Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:50 (A4)
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

Bijlage 10: Tekeningen scheepshout

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:20
© Archeologie West-Friesland

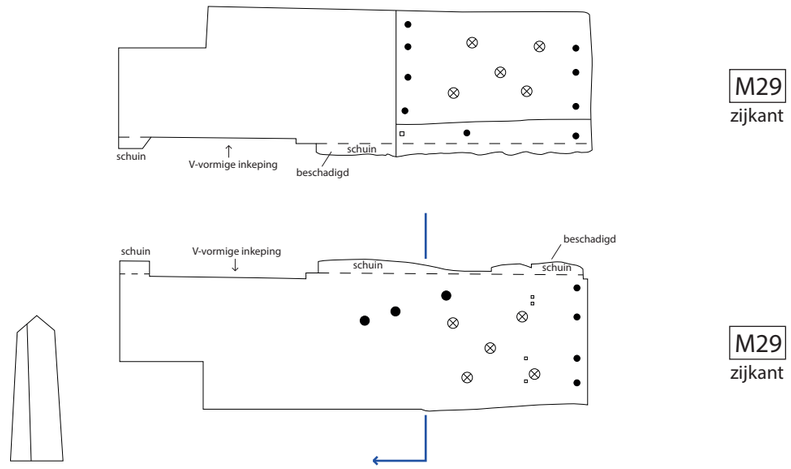

M55
zijkant (binnenkant)

M55
bovenkant

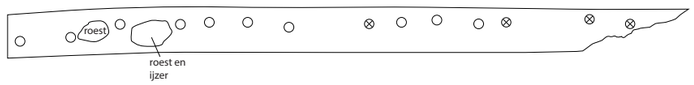
M57
bovenkant

M57
zijkant (buitenkant)

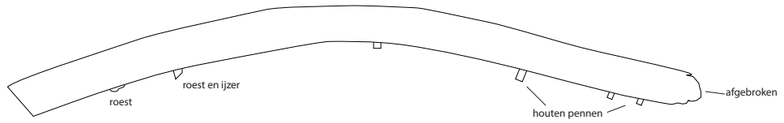

M29
zijkant

M29
zijkant

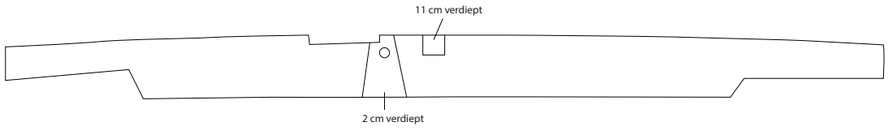
M54
buitenkant

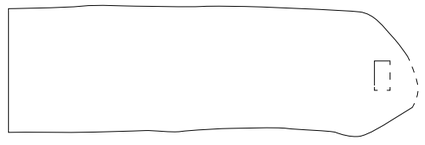
M54
zijkant

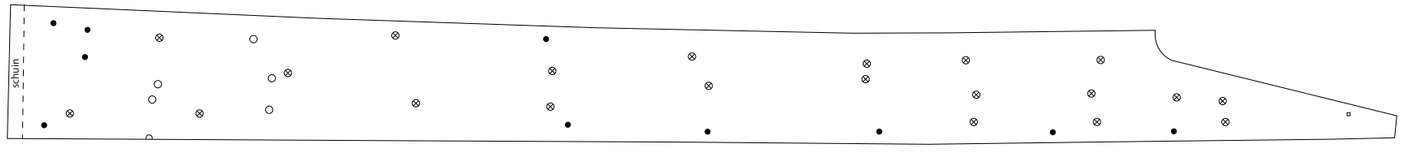
M62
zijkant?

M62
onder/bovenkant

M51

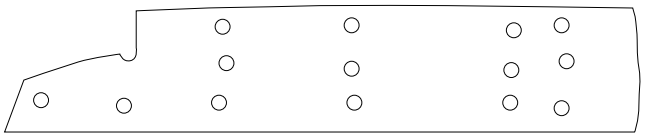

M334

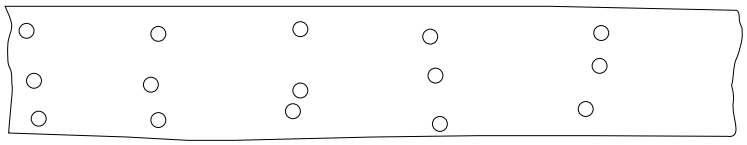
○ = gat
⊗ = ronde houten pen
● = ijzeren nagel
□ = gat van ijzeren nagel of restant nagel

Bijlage 11: Tekeningen scheepshout

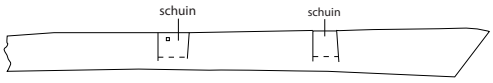
Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:20
© Archeologie West-Friesland

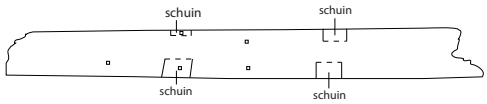
M53

M56

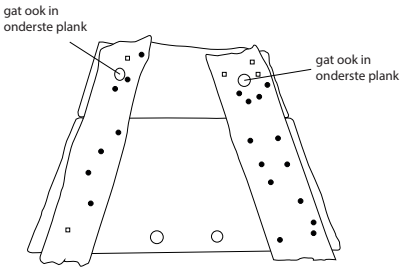

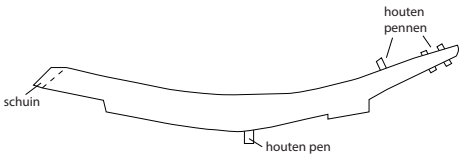
M337
zijkant?

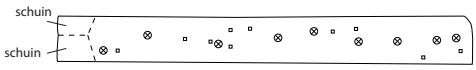
M337
bovenkant?

M197

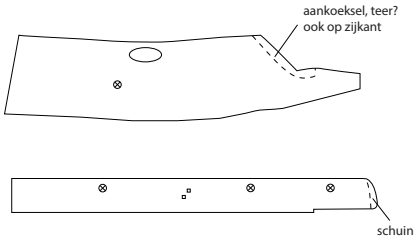

M338
zijkant

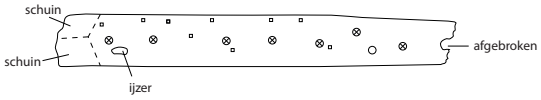
M338
bovenkant

M336

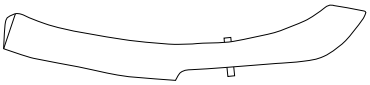

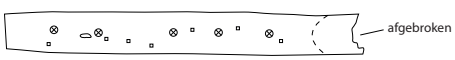
M339
zijkant

M339
bovenkant

M340
zijkant

M340
bovenkant

◯ = gat
⊗ = ronde houten pen
● = ijzeren nagel
□ = gat van ijzeren nagel of restant nagel

Bijlage 12: Tekeningen scheepshout

Enkhuizen, Paktuinen Fase 2
Project 372, OM-nr 57426
Schaal 1:20
© Archeologie West-Friesland

ARCHEOLOGIE WEST-FRIESLAND

ISSN 2210-5364